

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 12 Bahar 2010

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları

Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ülkü ÇELİK ŞAVK

Danışma Kurulu

AKSOY, Yrd.Doç.Dr. Erdal, (Gazi Ü.)	KUTLAR OĞUZ, Doç.Dr. Fatma (Hacettepe Ü.)
ASKER, Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)	MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)
ATABEY, Dr. İbrahim (Başkent Ü.)	MÜDERRİSOĞLU, Yrd.Doç.Dr. Fatih (Hacettepe Ü.)
BARAN, Prof.Dr. Aylin Görgün (Hacettepe Ü.)	ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Atatürk Ü.)	ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Gazi Ü.)
BOZBEYOĞLU, Prof.Dr. Sibel (Hacettepe Ü.)	ÖZDEN, Doç.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÇAĞLAR, Prof.Dr. Ali (Hacettepe Ü.)	ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)
ÇAKIN, Prof.Dr. İrfan (Hacettepe Ü.)	REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)
ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)	SAĞLAM, Yrd.Doç.Dr. Serdar (Hacettepe Ü.)
DOĞAN, Prof.Dr. Âbide (Hacettepe Ü.)	SEZER, Yrd.Doç.Dr. Ayten (Hacettepe Ü.)
EFEĞİL, Yrd.Doç.Dr. Ertan (Beykent Ü.)	ŞAMAN DOĞAN, Doç.Dr. Nermin (Hacettepe Ü.)
EKER, Doç.Dr. Süer (Başkent Ü.)	TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Kırıkkale Ü.)
ERASLAN, Prof.Dr. Kemal (İstanbul Ü.)	TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)
ERCİLASUN, Prof.Dr. Bilge (Hacettepe Ü.)	ÜREKLİ, Prof.Dr. Bayram (Selçuk Ü.)
ERGAN, Prof.Dr. Nevin Güngör (Hacettepe Ü.)	YALÇIN, Prof.Dr. Semih (Gazi Ü.)
EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)	YILDIRIM, Prof.Dr. Dursun (Hacettepe Ü.)
HAFIZ, Prof.Dr. Nimetullah (Pristine Ü.)	YILDIZ, Doç.Dr. Musa (Gazi Ü.)
HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)	YÜKSEL, Doç.Dr. Mehmet (Ankara Ü.)
İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetav Ü.)	ZEKİYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)
İSBİR, Prof.Dr. Eyüp G. (Gazi Ü.)	
KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Selçuk Ü.)	

Editörler: G. Gonca GÖKALP ALPASLAN, Cahit GELEKÇİ

Yayın Kurulu: Evren ALPASLAN, Mikail CENGİZ, Elçin ELİAÇIK, Serdar SAĞLAM, Tevfik Orçun ÖZGÜN, A. Pelin ŞAHİN TEKİNALP, Fatma TÜRKYILMAZ, Haydar YALÇIN, Gülhan YAMAN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **hakemli, yerel ve süreli** bir dergidir.

Türkiyat Araştırmaları Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve MLA tarafından taranmaktadır.

Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

İngilizce Editörleri: Evren ALPASLAN, Alev BAYSAL

Kapak Tasarımı: Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe ANKARA

Tel: +90 (312) 297 67 71- 297 67 72 / Belgeç: +90 312 297 67 71

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / turkiyat@hacettepe.edu.tr

Basımcı: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye ANKARA

Tel: 0 312 310 97 90

Yayın Tarihi :

Bu Sayının Hakemleri

Prof.Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr. Serpil BAĞCI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Ömür BAKIRER (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof.Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Âbide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Önal KAYA (Ankara Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet KOCAMAN (Ufuk Üniversitesi)
Prof.Dr. Fahri UNAN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Nihayet ARSLAN (Ankara Üniversitesi)
Doç.Dr. Hayati BEŞİRLİ (Gazi Üniversitesi)
Doç.Dr. Cahit GELEKÇİ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Mehmet NARLI (Balıkesir Üniversitesi)
Doç.Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Bahattin YAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Erdal AKSOY (Gazi Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Muhammet GÖRÜR (Gazi Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Serdar SAĞLAM (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Şeref ULUOCAK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Nihat ÜLNER (Hacettepe Üniversitesi)

Yazarlar

AKSOY, Erdal, Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

BEŞİRLİ, Hayati, Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

CENGİZ, Semran, Dr.

ÇETİNKAYA, Ülkü, Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ERASLAN, Kemal, Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

GELEKÇİ, Cahit, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

GÜL, Abdülkadir, Yrd.Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü.

GÜNDÜZ, Sema, Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

ÖZGÜN, Tevfik Orçun, Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

ÖZYILDIRIM, Işıl, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dilbilimi Bölümü.

SAĞLAM, Serdar, Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

ŞAMAN DOĞAN, Nermin, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

YAMAN, Gülhan, Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

ZENGİN, Erkan, Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 7, Sayı: 12, Bahar 2010

İÇİNDEKİLER

Erdal Aksoy

Almanya'da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Öğrencilerin Kimlik Algılamaları ve Buna Bağlı Olarak Karşılaştıkları Ayrımcılık Sorunları / Identity Perception of Third Generation Turkish Students in Germany and the Problems of Discrimination They Faced There 7

Hayati Beşirli

Türkiye'de Yüksek Öğrenim Gören Kırgız Öğrencilerin Eğitimlerinden Sonra Ülkelerindeki Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumları / Socio-Economical and Socio-Cultural Statuses of The Kyrgyz Students, Who are Having Higher Education in Turkey, in Their Own Country 39

Semran Cengiz

Orhan Pamuk'un Romanlarında Doğu-Batı İkilemi / East-West Dilemma in Orhan Pamuk's Novels 63

Ülkü Çetinkaya

Osmanlı Kültüründe Kadın Süs Malzemelerinin Edebiyata Yansımaları / Reflections of Women's Beauty Products in the Ottoman Culture on the Literature 89

Nermin Şaman Doğan

Konya Sırçalı/Muslihiye Medresesi Taçkapı Bezemeleri / The Ornamentations of the Konya Sırçalı/Muslihiye Medrese Portal 127

Cahit Gelekçi

Belçika'daki Türk Çocuklarının Eğitim-Öğretim Yaşantılarında Karşılaştıkları Sorunlar ve Ayrımcılığa Yönelik Görüşleri / The Problems of the Turkish Youth in Belgium related to their Education and Teaching Lives and their Point of View against Discrimination. 163

Abdülkadir Gül

XIX. Yüzyıl Eğin (Kemaliye) Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tespitler / The Some Findings on the Organisation of Eğin Artisans in XIX. Century 195

Sema Gündüz

Sultan Türbelerindeki Simgesellik: Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Beyliği Örnekleri / The Symbolism of the Sultan Tombs: The Examples of Anatolian Seljuks and Ottoman Principality 237

Işıl Özyıldırım

The Discoursal Features of the Turkish Legislative Language: A Comparative Study / Türk Yasa Dilinin Söylem Özellikleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma 273

Serdar Sağlam

Üniversite Öğrencilerinin 2002 Dünya Kupasına Katılan Ülkelere Yönelik Tutum ve Önyargıları-
İkinci Araştırma / Attitudes and Biases of the University Students towards
Countries Competing in 2002 World Cup-Second Research..... 301

Erkan Zengin

Türk - Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar /
A Historical Assessment of Turkish- German Literature and Concepts in Relation to This
Literature / Ein historischer Einblick in die Deutsch-Türkische Literatur und die Begriffe im
Zusammenhang mit dieser Literatur 329

ÖZEL BÖLÜM**Kemal Eraslan**

Hâce Ahmed Yesevî ve Emir Timur Hakkında Bir Belge /
A Treatise About Hâce Ahmed Yesevî and Emir Timur 353

TANITIM**Tevfik Orçun Özgün**

Panislamizm'den Büyük Asyacılığa Osmanlı İmparatorluğu,
Japonya ve Orta Asya 439

Gülhan Yaman

Günümüzde Karaman ve Hazar Türkleri 443

Yazım Kuralları 449

ALMANYA'DA YAŞAYAN ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRK ÖĞRENCİLERİN KİMLİK ALGILAMALARI VE BUNA BAĞLI OLARAK KARŞILAŞTIKLARI AYRIMCILIK SORUNLARI

Erdal AKSOY

Özet

1961 yılından bu tarafa elli yıldır Almanya'da varlığını sürdüren Türk kültürü, farklı bir kültür ile temas halinde bulunmaktadır. Bu temas süreci içerisinde Almanya'daki Türk varlığı, "misafir işçi" statüsünden "göçmen" statüsüne, bu kavramsal çerçeveden de "etnik azınlık" statüsüne doğru ilerleyen bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu çalışmada, iki farklı kültürün birbiri ile karşılaşmasında meydana gelen kültürel temas ve ilişkileri açıklamada kullanılan yaklaşımlar kuramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu kavramsal çerçeveden hareketle Almanya'da yaşamakta olan üçüncü kuşak Türk öğrencilerin kendi kimliklerini tanımlama ve bu kimlikten dolayı yaşadıkları ayrımcılık sorunları araştırılmıştır. Araştırmanın verileri, Almanya'nın Hamburg ilinde yaşayan üçüncü kuşak Türk öğrencilerine soru kâğıdı formu uygulanarak elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Göç, üçüncü kuşak, etnik azınlık, kimlik, dışlanma ve ayrımcılık, Almanya, Türkler.

Identity Perception of Third Generation Turkish Students in Germany and the Problems of Discrimination They Faced There

Abstract

Turkish culture surviving for fifty years in Germany since 1961 has been in a contact with a different culture. In this process of contact, the existence of Turks in Germany has been subjected to a change from the status of "guest workers" to "immigrants", from this conceptual framework to "ethnic minority". In this article, the approaches used in explaining the cultural contacts and relations within the process of encountering of two different cultures constitute

the theoretical framework. Based on this conceptual framework, the third generation Turkish students' defining their own identity and the problems of discrimination they are suffered from this identity have been dealt with in this article. The data of study have been collected by applying questionnaires to the third generation Turkish students living in Hamburg in Germany.

Key words: Migration, third generation, ethnic minority, identity, isolation, discrimination, Germany, Turks.

Giriş

30 Ekim 1961 tarihinde Alman ve Türk Hükümetleri arasında imzalanan “Türk İşçilerinin Almanya Federal Cumhuriyetine Gönderilmesine Dair Anlaşma” çerçevesinde “misafir işçi” statüsü ile bu ülkeye gitmeye başlayan Türk vatandaşları, zamanla misafir işçi statüsünden çıkarak buldukları ülkede kalıcı olarak yaşamaya başlamışlardır. 1961 yılında Almanya’da bulunan Türk göçmen sayısı 6.800 iken, bu sayı 1971 yılında 652.000’e yükselmiş, 1981 yılında 1.546.000 olurken, 1991 yılında ise bu sayı 1.780.000’e ulaşmıştır (http://de.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrken_in_Deutschland).

Bu anlaşmada hem Almanya hem de Almanya’ya giden Türk işçilerin çoğunluğu bu uygulamanın kısa süreli ya da geçici kalma eğilimi, gün geçtikçe sürekli kalma şekline dönüşmüş; işçilerden önemli bir bölümü “göçmen” olmuştur. Nitekim ilk kuşak işçiler, daha sonraları ailelerini de yanlarına alarak, yaşam tarzlarını Almanya’ya taşımaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak ilk nesilden ve kısmen de ikinci nesilden sonraki nesiller, yaşam tecrübelerini Almanya’da edinmişler, sosyalleşme sürecini Almanya’da tamamlamışlar, sosyal yaşam alanı olarak Almanya’yı belirlemişler ve geleceğe yönelik beklentilerini bu ülke üzerine kurmuşlardır (Gökçe, 2006, s.9).

Tarihsel süreç içerisinde Almanya’ya göç ederek yerleşmiş bulunan Türklerin varlıklarını dört sosyal kategori içerisinde değerlendirmek mümkün

gözükmektedir. İlk olarak, 1961–1973 arasında Almanya giden işçiler; ikinci sosyal kategori, 1973 yılında durdurulan işçi alımı sonrasında oluşan aile birleşmeleri; üçüncü kategori grubu, 1983 yılında yürürlüğe giren “Geri Dönüş Yasası” ile Türkiye’ye geri dönenler; dördüncü kategori grubu olarak da, 1990’lı yıllardan sonra farklı bir bakış açısı ve içerik kazanan göç olgusu ve etnik azınlıkların oluşması süreci olarak sınıflandırmak mümkündür.

Türkiye nüfusunun yaklaşık % 8’inin ülke dışında yaşadığı, tüm dünyadaki Türklerin en kalabalık grubu Federal Almanya’da yaşamaktadır. Almanya’da yaşayan 2,7 milyon Türk kökenli göçmen, sayıları açısından Avrupa Birliği dışından gelen en büyük göçmen grubunu oluşturmaktadır. Bugün Almanya’da yaşayan Türklerin yaklaşık %32’si Alman vatandaşlığı statüsüne sahiptir. Toplam nüfusun % 3,1’ine tekabül eden 2,7 milyon Türk göçmeninin sayısı, onaltı eyaletten oluşan Federal Almanya’nın dört eyaletinden Bremen, Hamburg, Mecklenburg-Vorpommern ve Saksonya’dan daha fazla nüfusa sahipken, beş eyaletin Berlin, Brandenburg, Rheinland-Pfalz, Saksonya-Anhalt ve Schleswig-Holstein nüfuslarının yarısına denk düşmektedir (Şen, 2010, s. 121).

Bugüne değin Batı Avrupa’da ve özellikle Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerine ve onların çocuklarına ilişkin yapılan bilimsel çalışmalar üç farklı aşamada ele alınabilir (Vassaf, 2002, ss. 5-7). Göç sürecinin başlangıcı olan 1960’larda yapılan çalışmaların büyük bir bölümü, göçün ekonomik boyutlarını, Türkiye’ye aktarılan döviz rezervlerini, göçmenlerin geri dönüş planlarını ve karşılaştıkları “kültür şokunu” incelemiştir.

İkinci aşama, 1970’lerin başından itibaren misafir işçi alımının büyük ölçüde durması sonucunda ailelerin birleşmesi sürecinin başlaması ile birlikte başlamaktadır. Ailelerin birleşmesine paralel olarak Türk göçmenlere ilişkin olarak bu dönemde yapılan çalışmalar, daha çok çocuk-ebeveyn ilişkileri ve

işçilerin buldukları ülke toplumunun kültürüne entegrasyonu, asimilasyonu ve akültürasyonu (kültürel etkileşim) gibi konuları içermektedir. Bu çalışmalarda kullanılan “kültür çatışması”, “kültür şoku”, “akültürasyon”, “arada kalmışlık” ve “kimlik krizi” şeklindeki anahtar kavramlar çalışmaların hangi ekseninde olduğuna dair bize önemli ipuçları vermektedir.

Üçüncü aşama ise, özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllarda farklı yaklaşımların sergilendiği bir süreçtir. Bu dönemde yapılan bilimsel çalışmalarda çoğunlukla toplumsal yapı ile birey arasındaki ilişkiler ve kültürel üretim süreçleri üzerinde durulmuştur. Bu süreçte, özellikle vatandaşlık, çifte vatandaşlık, ırkçılık, kurumsal ayrımcılık, işsizlik ve kültürel üretim gibi konular çalışılmıştır.

Çalışma bu kapsamda, Almanya’da yaşayan üçüncü kuşak Türk öğrencilerin kimlik algılamaları ve karşılaştıkları ayrımcılık sorunlarının tesbitine yöneliktir.

1. Kavramsal/Kuramsal Çerçeve

Göç ile bir araya gelen ve farklı kültüre ait olan etno-sosyal grupların birbirleriyle olan ilişkileri neticesinde, farklı kültürel temas biçimleri ortaya çıkmaktadır. Çalışmadaki bu temas ilişkilerini açıklamada E. S. Bogardus ve W.O. Brown’ın modelleri kullanılmıştır.

Bogardus, özellikle Kaliforniya’daki Amerikalılar ile, Çinli, Japon, Filipinli ve Meksikalı göçmenler arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur. Böylelikle Bogardus, her bir vak’adaki tekrarların ve davranışlardaki benzerliklerin ırkî ilişki devreleri oluşturmak için yeterli olduğunu düşünmüştür. Bu devre içindeki basamaklar şöyledir (Berry ve Tischler, 1978, ss. 150-152):

1. Merak: İlk bulgular: merak ve şaşkınlıktan doğan değişmez görünüm

2. Ekonomik katılım: İşverenler, yeni işçi kaynaklarını işe alırlar ve doğrudan ya da dolaylı olarak, daha çok göç olmasını desteklerler.
3. Endüstriyel ve sosyal karşıtlık: Birdenbire yeni gelenlere yönelik tepki dalgası yayılır.
4. Yasal karşıtlık: Göçmenlerin hareketlerini sınırlamak isteyen kanun tasarısının Kongre'ye ve Parlamento'ya sunulmasıyla, bir sonraki aşamada tepki hareketlerinin arttığı görülür. Yeni gelenler, halk tarafından açıkça ve hırçınlanarak suçlanmışlardır. Politikacılar, bu gelişmeleri oy verme hakkı olmayan millet ve devletlerinin savunmasında cesaretle mücadele eden yabancılara karşı kullanırlar.
5. İlimli eğilimler: En sonunda, ancak kesin olmayan bir şekilde ılımlı hareket gelişecektir. Göçmenlerin yakın arkadaşı olan veya bu faaliyetleri haksızlık olarak niteleyen bazı vatandaşlar, bir karşı hareket başlatacaklardır. Bu tip hareketler genellikle iyi organize olmamış, parasal destekten yoksun ve tutucu ve hayalperestler tarafından sahiplenilmiştir. Ancak, bu hareketler, eziyet edilen göçmenlerin, Amerikan geleneğine güven duymalarını sağlamaya ve dünyanın geri kalan bölümlerinde, kendi ülkelerinin demokratik ününü korumaya hizmet ederler.
6. Sakinlik: Göçmenlere yönelik olarak istenen engelleyici ve sınırlayıcı kanunların elde edilmesiyle, karşıtlık davranışlarının azalmaya başladığı görülür. Bu gibi çıkışları düzenleyen organizasyonlar, tehlikenin göçmenlerin davranışların düzenleyerek kaldırılabilirliğini kabul ederek, yakınlık ve hoşgörü ile davranmanın gerekli olduğunu iddia edeceklerdir. Böylelikle bir zamanlar düşmanları olanlar için, adaleti temin etmek maksadıyla, gerekli programların uygulanmasını kabul edeceklerdir.
7. İkinci kuşak problemleri: Sonuçta, göçmenlerin Amerika'da doğan çocukları, kendi sosyal yapılarına tepki göstermeye başladıklarında, ikinci kuşak sorunları

ortaya çıkar. Çocuklar, anne-babalarına ait kültürün izlerini kaybettiklerinde ve Amerikalılar tarafından bütünüyle kabul edilmediklerinde, korumasız güvensiz melez ve kaybolmuş bir kuşak olduklarını anladıklarında problemleri artmaktadır.

Brown, modellere uygun bütün ırk çatışmalarını tanımlamış fakat ırk ilişkilerinin, bir dizi safhalardan geçen doğal bir tarihi olduğunu belirtmiş ve gelişmelerin bazı devrelerini açıkça göstermiştir. Bu aşamalar şöyledir (Berry ve Tischler, 1978, ss. 152-153):

1. Ortak yaşamın ilk temasları: Bu basamakta, malların ve hizmetlerin değiş-tokuşu, çok az düzeyde güncel sosyal temas, çok az misafirperverlik ve bir takım şüphe, korku ve merak duyguları vardır.
2. Çatışmanın ortaya çıkması: Uyuşmazlık ilk önceleri sadece statü ile ilgili değil, ancak, fiziksel yaşam mücadelesi, var olan ekonomik kaynaklar ve sahip olunan arazi içindir.
3. Kısa süreli uyum: Nadiren de olsa, zayıf olan grubun yıkılması ile bir önceki basamak sonuçlanabilir, ancak, genellikle bu karşıt iki grup, zorla ikincil grup olmayı kabul ettirecek ve kabul edecek bir aşamaya gelirler. Eğer yeni gelen grubun üye sayısı az ise, bu durum devrenin sonunu getirebilir. Sonuçta, eğer zayıf olan grup, kuvvetli olanların tehdidinde maruz kalmaya devam ederse veya sonraki erime aşamasına mukavemet ederse, uyum kısa süreli olabilecektir ve dördüncü aşama ortaya çıkacaktır.
4. Statü mücadelesi: Hâkimiyet kurulan, kuşatılan ve zorla tecrit edilen bir sosyal sistemin yaşama şansı az olduğundan dolayı, bu aşamada kuşatılan grubun kültürü parçalanmaya başlar. İkincil grubun seçim şansı yoktur. Böylelikle hâkim durumda olan toplumun önde gelenleri içine katılmaya, onların kültürüne uymaya ve onların medeniyetlerinin gerektirdiği ihtiyaç ve meselelerden memnun olmaya çalışırlar. Böyle bir istila, mukavemet eden

ikincil grubun bazı haklar, statüler, sosyal düzen içindeki ayrıcalıkları elde etmek istemeleriyle ortaya çıkan çatışmanın sonucudur.

5. Sosyal hareketlilik: Statü için mücadelede şiddet arttığında, her bir grup kendi gücü doğrultusunda hareket eder. Baskın olanlar, var olan düzeni korumak için, bazı söylemler ve ideolojiler geliştirir ve yeni programlar ve politikalar oluşturarak statüyü savunurlar. İkincil durumda olan ırk içindekiler, ırkî gurur ve bilinçlerini ortaya çıkarmaya başlarlar ve planlanmış organizasyonları ve hareketleri daha az imtiyazlı olan statü ve hakları elde etmek için desteklerler. ırkî ön yargı ortaya çıkar ve ırk konusu her iki grup için bir saplantı olmaya başlar.

6. Çözüm: Teorik olarak Brown, ırkî çatışmanın olası üç sonucu olduğunu düşünür. Irkların birbirlerinden tecrit edilmiş yaşantılarına son vermek en iyi çözüm yolu olabilecektir. Ancak, bunu uygulamak zordur. Çünkü tecrit edilme, kuvvetli grubun menfaatlerini tehdit etmekte ve daha zayıf olan grubun öfkesini arttırmaktadır. İkinci grup oluşturmak bir diğer ihtimaldir ancak, bu durum demokratik fikirlerin yayılması ile ikincil grupların uyum ve barış içinde diğerleriyle birlikte yaşamasını engellemekte ve gittikçe zorlaştırmaktadır. Üçüncü çözüm yolu ise asimilasyon ve birini diğerinin içinde eritme şeklindedir. Brown, bu sonuncu çözüm nihai olarak bu devrelerin sonucu olabileceğini düşünür ancak, bu durum hemen gerçekleşmemektedir. Buradan, ırk problemlerinin insanlığın huzurunu kaçırmaya ve sosyologların merakını çekmeye devam edeceğini söylemektedir.

Türklerin Avrupa'ya ve özellikle Almanya'ya göç etmelerinden itibaren iki farklı kültürün karşılaşması sonrası meydana gelen kültürel temas ve kültürel ilişkileri Bogardus ve Brown'ın modelleri çerçevesinde şu şekilde açıklamak mümkündür:

Göçün ilk yıllarında, birinci kuşak Türk işçileri, ev sahibi toplum tarafından merak ve şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bu durumun esas sebebi, Türk işçilerinin bütün kültürel kurumlar açısından, tamamiyle farklı sosyo-kültürel yapıya sahip olmalarıdır. Bu farklılıklar inançta, dilde, dinde, adetlerde, geleneklerde eğitim sisteminde, ayrı yaşamalarından dolayı ortaya çıkan davranış örüntülerinde görülmektedir. Bu birinci kuşak, içine girdikleri farklı kültür ile olan kültürel temas ve ilişkileri son derece sınırlı olmuştur, çünkü bu kuşak ev sahibi ülkelerin dillerini “kulaktan dolma” (spontaneous learning) öğrendikleri için, işyerinden eve, evden işyerine gidip gelen, içinde yaşadıkları topluma mesafeli bir hayat yaşamışlardır.

İlk on yıldan sonra, kültürel ve sosyal karşıtlık artmıştır. İlk kuşak olan işçilerin çocukları, Alman eğitim sistemine uyum gösterememişlerdir. Eğitim sisteminde yaşanan sorunların temelinde yatan nedenlerden birisi de anadil ve ikinci dil öğrenme sürecinde gözlemlenen zorluklardır. Bu sorun, üçüncü ve daha sonraki kuşaklarda artarak devam etmektedir. Anadil ve ikinci dilin öğrenilmesi konusunda farklı kuramsal yaklaşımlar bulunmakla birlikte, anadil ve ana kültürün birlikte öğrenilmesi süreci sonrasında, ikinci bir dilin öğrenilmesi ile farklı bir kültüre uyum sağlamanın kolaylaşacağı ileri sürülmektedir.

İkinci on yılda, Alman toplumu tarafından Türklere yönelik bir hoşgörü ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. 1980'lerden itibaren hoşgörünün artış göstermesine rağmen, bu dönemde, Almanya'da diğer kültürlere yönelik düşmanlık artmıştır. Sosyo-ekonomik zorlukların artmasına paralel olarak Türklere yönelik saldırı ve düşmanlık artış göstermektedir. Yurtdışında özellikle Almanya'da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak Türklerin, ırkçılık adı altında yapılan yabancı düşmanlığından hem en fazla etkilenen hem de en fazla hedef gösterilen etnik azınlık grubu olduğunu belirtmek gerekmektedir. İlk kuşak Türklere bu tarafa yabancı düşmanlığının artarak devam etmesi,

üçüncü ve sonraki kuşaklarda da gözlenmesi üzerinde durulması gereken önemli bir sorundur. Yalçın (2006, s. 57)’a göre yabancı düşmanlığında görülen artışın iki nedeni bulunmaktadır. İlk kuşak yabancılar bu ülkelerdeki ekonomik patlamanın ihtiyaç duyduğu işlerde çalışmışlar ve bu nedenle de buldukları ülkelerin insanlarıyla rekabetleri minimum seviyede kalmıştır. Yerli halkın istemediği işlerde çalışan ilk kuşak yabancılar, yerli işçiler için başlangıçta bir tehdit unsuru değildir. Dil bilmemeleri ve eğitim düzeylerinin düşüklüğü de bunu desteklediğinden ilk kuşak yabancılar için ırkçılık sorunlarının şimdiki kadar olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Irkçılık ya da yabancı düşmanlığını tetikleyen en önemli etken, önemli oranda ikinci, üçüncü ve sonraki kuşak yabancıların buldukları toplumda aldıkları eğitim ve kültürle o toplumdaki yerli bireylerle iş ve yüksek öğretim alanlarında rahatlıkla rekabete girebilmeleri, ebeveynlerinin yapmış oldukları işleri istememelerinden kaynaklanmaktadır.

İkinci kuşak, 1980’lerin başında aile birleşmeleri sonucu göç eden ya da yaşanan ülkelerde doğmuş gençleri kapsamakla birlikte farklı kültürel yapılar ve kimlikler arasında sıkışıp kalan gençleri açıklamakta kullanılan bir kavram olmakla birlikte, bu kuşak gençler için “kayıp kuşak” kavramsallaştırması da yapılmaktadır.

İkinci kuşak Türk çocukları üzerine yapmış olduğu alan araştırmasında Türkdoğan (1984), bu kuşağın büyük ölçüde aile kontrolünden uzak ve içinde yaşadıkları büyük toplumun etkisi altında kaldığını, anne-babanın belli sınırlar içinde çocuklarına sahip çıkmak istediğini, buna karşılık hakim kültürün dinamik yapısının Türk göçmen çocuklarını kendi içinde eritmek için çektiğini, bunun iki nesil arasında bir uçurum meydana getirdiğini belirtmektedir. Bu uçurum, aile içinde kuşaklar arası bir çatışmayı ortaya çıkarmakta, aynı şekilde, ebeveynlerin de iki kültürün baskısı altında bulunmasıyla ortaya çıkan gerilim daha da artmaktadır. Sonuçta, ikinci ve üçüncü kuşaklar anne ve babaları

vasıtasıyla devraldıkları kültür mirasına tam anlamıyla intibak edememektedir. Bunun yanısıra, bu kuşaklar Batı norm ve değerlerine karşı da sosyal bir uyumsuzluk göstermektedirler.

Şunu söylemek memnurluk vericidir ki, 35 yıldır Avrupa'da bulunan ikinci kuşak, birçok zorluğun üstesinden gelebilmiştir. Bunun bir kanıtı olarak birçok Türk öğrencisi, yüksek öğrenim kurumlarında kayıtlı bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü kuşağın eğitim düzeyi açıkça gözlemlenebilecek şekilde yükselmiştir. Ancak, bazı ikinci ve üçüncü kuşaktakiler, eğitim sistemine uyum sağlayamamıştır. Her iki kültüre yabacılaşan bir alt-grup oluşturmuşlardır. Ancak, sayılarının çok az olduğu görülmektedir. Bugün, gençlerden oluşan bu grupların her iki kültür için potansiyel suçlu konumunda oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Özel eğitim ve adaptasyon programları, potansiyel suç problemlerini çözmede bir aşama olarak uygulamaya konulabilir (Özönder, 1998, s. 202).

Türk gençleri üzerinde yoğunlaşmak son derece yerinde, zira yurt dışında yaşayan Türklerin çoğunluğunu onlar oluşturmaktadır. Almanya'da yaşayan 2,4 milyon Türk'ün % 33'ü 18 yaş altında, % 71'i ise 36 yaşından küçüktür. 1980'lerin başında Batı Avrupa'daki birçok ülkede yaşayan Türk vatandaşlarının % 40'dan fazlası 18 yaş altındaydı. 1980'lerin ilk yıllarında "göçmen işçilerin" çocukları olan bu kuşak artık 30'lu yaşlarına geldi. Onlar artık "üçüncü kuşak" olarak adlandırılan kuşağın ebeveynleridir. Oysa Batı Avrupa'daki Türk gençlerini hala "ikinci kuşak" olarak tanımlanmaktadır (Nielsen, 2002, s. 36).

"Göçmen işçi çocukları" kavramı artık kullanılmamakta, bu kavram günümüzde "Türkler" olarak tanımlanmakta ve birinci, ikinci, üçüncü kuşak şeklinde ayırt edilmektedir (Nielsen, 2002, s. 37). Bu kavramsal değişim, "göçmen işçilerin" artık dönmek üzere içinde yaşadıkları toplumla sosyal

entegrasyon çerçevesinde birlikte yaşamaya karar verdiklerini, hem ev sahibi ülkeler hem de Türk azınlık gruplarının farkına vardıklarını göstermektedir. Dolayısıyla, çalışma konusu kapsamına giren üçüncü kuşak; Almanya'da doğup büyümüş, sosyalleşme süreci içine doğduğu kültürde başlamış ve devam etmekte, Alman eğitim sisteminde okumuş ve kendini yetiştirmiş gençlerden oluşmaktadır.

Batı Avrupa'daki etnik azınlıkların günümüzdeki durumlarına bakılırsa, Avrupa'daki yerleşik kurumların temel kaygısının ikinci ve üçüncü kuşakları asimile ya da entegre etme yollarını aramak olduğu görülür. Bu yöntemlere duyulan ihtiyaç, Avrupa'nın önümüzdeki yıllarda karşı karşıya kalacağı nüfus eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Sonuçta, bu modeller bir yandan topluma entegre olmak için gereken kültürel ve psikolojik donanım sağlanmaz iken, diğer yandan da etnik azınlıkların daha da dışlanmasına neden olmaktadır (Vassaf, 2002, s. 275).

Göç toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylemdir ve hem göç alan hem de göç veren ülkedeki bütün bir toplumu etkiler. Bunun yanında, göç ve başka bir ülkede yaşama deneyimi çoğunlukla orijinal planların değişmesine neden olur ki, göçmenlerin ülkelerinden ayrıldıkları zamanki niyetleri güncel davranışları hakkında çok az şey söyler. Benzer şekilde, hiçbir devlet göç yoluyla etnik olarak farklılaşmış bir toplum inşa etmek için yola çıkmasa da, yine de emek piyasasının gerektirdiği politikalar - toplumsal ilişkiler, kamu politikaları, ulusal kimlik ve uluslararası ilişkilere dönük uzak sonuçlarla beraber- çoğunlukla etnik azınlıkların oluşmasına neden olur (Castles ve Miller, 2008, s. 29).

Göç sürecinin ileriki aşamalarında göçmenler kalıcı olarak yerleşip farklı gruplar oluşturduklarında göçün toplum üzerindeki uzun dönemli etkileri ortaya çıkar. Sonuçlar, göç alan ülke ve toplumun tutumlarına bağlı olarak, çok farklı

olabilir. Bir uça, yerleşime açmak, vatandaşlığı ve kültürel farklılığı aşamalı olarak kabul etmek, çok kültürlü toplumun bir parçası olarak görülen, *etnik cemaatlerin* oluşmasına imkân tanıyabilir. Diğer uça ise, yerleşme realitesini yadsımak, yerleşmiş olanların hak ve vatandaşlık taleplerini geri çevirmek ve kültürel farklılığı reddetmek, varlıkları çoğunlukla bölücü ve sakıncalı olarak değerlendirilen, *etnik azınlıkların* oluşmasına yol açabilir. Göçmen ülkelerinin çoğu bu iki uç arasında bir yerde durma eğilimindedir (Castles ve Miller, 2008, ss. 44-45).

Göçü eleştirenler etnik azınlıkların ekonomik refaha, kamu düzenine ve ulusal kimliğe bir tehdit olarak tanımlarlar. Ancak, gerçekte, bu etnik azınlıklar kendilerinden korkan insanların bir ürünü olabilir. Etnik azınlıklar (Castles ve Miller, 2008, s. 45);

a) Egemen gruplar tarafından, toplumsal olarak inşa edilmiş olan görsel işaretler (yani, fiziksel görünüş ya da 'ırk'), köken veya kültür temelinde toplumda kendilerine aşağı bir statü tanınan;

b) Ortak bir dil, gelenek, din, tarih ve deneyim temelinde belli bir ölçüde kolektif bilinç (veya bir cemaat olma duygusu) taşıyan gruplar olarak tanımlanabilir.

Çalışmada, bu kuramsal çerçeveden hareketle bugün Avrupa'nın değişik ülkelerinde özellikle Almanya'da yaşayan Türk varlığını Türk azınlık grubu kavramsal çerçevesi içerisinde araştırılmıştır. Gelekçi ve Köse (2009) tarafından Belçika'da yapılan alan araştırmasında, bu ülkede yaşayan Türkler, Türk azınlık grubu kavramsal çerçevesi içerisinde ele alınarak incelenmiştir.

2. Metod

2.1. Evren/Örneklem

Araştırmanın evrenini, Almanya’nın Hamburg ilinde orta öğretim ve lise düzeyindeki okullarda okuyan üçüncü kuşak Türk öğrencileri oluşturmaktadır. Hamburg’un araştırmanın evreni olarak seçilmesinde, buradaki okul öncesi eğitim, ilköğretim, orta öğretim okullarında okuyan toplam öğrenci sayısının (27.247) araştırmanın zaman/maliyeti açısından diğer illerde okuyan öğrenci sayıları dikkate alındığında daha uygun gelmesi belirleyici olmuştur. Bu evreni temsil edecek örneklem grubu, basit raslantısal örneklem tekniği ile belirlenmiştir.

Araştırmanın evrenini, Hamburg’daki orta öğretim okullarında (özel eğitim, mesleki öğretim, orta öğretim) okuyan 8.713 öğrenci oluşturmaktadır. Evreni oluşturan bu sayıya, Milli Eğitim Bakanlığının “2002 yılı itibariyle yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızla ilgili istatistiki bilgi formu”ndaki verilerden ulaşılmıştır (<http://www.meb.gov.tr>).

Araştırmada 0.95 güven düzeyi, $\alpha=0.05$, $P= 0,5$ için 8.713kitle genişliği ve 0.06 hoşgörü miktarına göre örneklem genişliği tespit edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini aşağıdaki formülasyon sonucunda belirlenmiştir.

N= Araştırmanın evreni	N= 8.713
d= Hoşgörü miktarı	d= 0.06
n= Araştırmanın örneklemini	t= 1.96
n_0 = Örneklem genişliği	P= 0,5
	Q= 0,5

$n_0 = t^2 \cdot P \cdot Q / d^2$ formülünden hareket ederek araştırmanın örneklem genişliği, $n_0 = 266$ bulunmuştur.

$n = n_0 / (1 + n_0 / N)$ formülü sonucunda ise araştırmanın örneklem grubu, $n = 258$ anket sayısı olarak belirlenmiştir.

2.2. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Survey veri toplama tekniğinin kullanıldığı araştırmada, alandan veriler soru kâğıdı formu uygulanarak toplanmıştır.

Araştırmamız sosyal gerçekliğin öznel arası inşa edilen bir gerçeklik alanı olduğu sayılısından hareketle; üçüncü kuşak Türk öğrencilerinin, sosyal gerçekliğin araştırmamız çerçevesinde sorunsallaştırılan yönlerine ilişkin, kendi tanımlamalarını ve özgün ifadelendirmelerini ele almaya yönelik açık uçlu-yarı yapılandırılmış ve çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir soru kâğıdı formu ile veriler sahadan toplanmıştır.

Nicel araştırma tasarımına uygun veri toplama tekniklerinin kullanıldığı araştırma kapsamında; Katılımcıların, sosyo-demografik özellikleri, aile yapıları evlilik ve akraba ilişkileri, Türkçe ve Almancayı bilme düzeyleri, içinde yaşadıkları toplum ile temas şekilleri ve ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları, dini yapıları, Alman toplumu ile ilişkileri, sivil toplum kuruluşlarına katılma düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada kullanılan soru kâğıdı formları, üçüncü kuşak Türk öğrencilerin anket sorularının doğru anlaşılması ve cevaplanması sürecinde Türkçelerinin yeterli olmayacağı varsayımından hareketle, soru kâğıdı formu Türkçe ve Almanca iki dilde de hazırlanmıştır. Araştırmanın saha çalışması bölümü, 2007 yılı içerisinde örneklem grubu içerisine giren üçüncü kuşak Türk öğrencilerine uygulanmıştır.

Araştırmada elde edilen ham veriler bilgisayar destekli istatistik programları aracılığıyla nicel düzeylerde analiz edilmiş, operasyonel kılınan değişkenlerin frekans (f) ve yüzde (%) tabloları oluşturulmuştur. Araştırmanın

amacına göre, belirlenen değişkenler arasındaki ilişkileri sorgulamak üzere de çapraz tablolar oluşturulmuştur.

3. Bulgular

3.1. Sosyo-Demografik Bulgular

Araştırmanın demografik bulgularını inceleyecek olursak; araştırmaya katılan katılımcıların, % 55,8'ini kadın, % 44,2'sini erkek üçüncü kuşak öğrenciler oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında; öğrencilerin % 26,7'si 14 yaşında, % 34,1'i 15 yaşında, % 24,8'i 16 yaşında, % 9,3'ü 17 yaşında, % 3,1'i 18 yaşında, % 1,9'u 19 yaşında olduklarını gözlenmektedir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin doğdukları ülkeye göre oluşan dağılımlarına bakıldığında ise; katılımcıların % 79,1'ini Almanya'da, % 19,4'ünü Türkiye'de, % 1,6'sını Hollanda'da doğanlar oluşturmaktadır. Üçüncü kuşak Türk öğrencilerin ilköğretimleri tamamladıkları ülkelere göre oluşan dağılımlarına bakıldığında ise; öğrencilerin % 91,8'i Almanya'da, % 6,3'ü Türkiye'de, % 2'si Hollanda'da ilköğrenimlerini tamamladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 1. Bitirilen ya da Devam Edilen Okulun Türü

Okul Türleri	Frekans	Yüzde
Berufsschule	53	20,5
Gesamtschule	136	52,7
Handelsschule	8	3,1
Gymnasium	23	8,9
Realschule	30	11,6
Fachoberschule	8	3,1
Toplam	258	100,0

Tablo 1'deki dağılımdan öğrencilerin bitirdikleri veya devam ettikleri okullar incelendiğinde; öğrencilerin % 52,7'si Gesamtschule (ortaokul), % 20,5'i Berufsschule (meslek okulu), % 11,6'sı Realschule (ortaokul), % 8,9'u Gymnasium (lise), % 3,1'i Handelsschule (meslek okulu), % 3,1'i Fachoberschule (meslek okulu) okullarını bitirmiş/devam ettikleri görülmektedir.

Alman Eğitim Sistemi'nde çocukların okul seçimleri daha ilkokul dördüncü sınıfta gerçekleşmektedir. Çocuklar, notlarına göre Gymnasium, Realschule veya Hauptschule diye adlandırılan okullara gönderilmektedir. En başarılı öğrenciler, Gymnasium denen okullara giderken durumu 'iyi' olan öğrenciler, Realschule denen okullara devam ederler. İlkokul sonunda başarı durumları iyi olmayan öğrenciler ise Hauptschule denen okullara giderler. Bu okullar göçmen gençlerinin en yoğun şekilde gittikleri okullardır. Hauptschule okuyan öğrenciler, okulu bitirip meslek hayatına atılmayı arzularlar. Onlar için üniversite yolu teorik olarak her ne kadar açık ise de gerçekte neredeyse tamamen kapanmıştır. Bazı eyaletlerde, Gymnasium, Realschule, Hauptschule üçlü ayrımı yapılmayıp, çocuklar Gesamtschule denen tek bir okula gönderilmektedirler (Aytaç, 1999).

Katılımcıların anne ve babalarının eğitim durumlarını gösteren dağılımlara bakıldığında; öğrencilerin annelerinin % 10'u okur-yazar değil iken, % 28'i okur-yazar olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların, % 29,2'si ilkokul, % 15,2'si lise, % 9,2'si ortaokul, % 4,8'i meslek lisesi, sadece % 3,6'sı üniversite mezunu olduklarını ifade etmektedirler. Aynı şekilde, öğrencilerin babalarının eğitim durumlarını gösteren dağılımda ise, öğrencilerin babalarının % 3'ü okur-yazar değil, % 16,9'u okur-yazar, % 34,2'si ilkokul, % 20,3'ü lise, % 19,4'ü ortaokul, % 5,1'i üniversite, % 1,3'ü meslek lisesi mezunu oldukları gözlenmektedir.

Tablo 2. Baba Mesleği

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Vasıflı işçi	133	51,6	51,6
Vasıfsız işçi	24	9,3	9,3
İş kadını/Esnaf	34	13,2	13,2
İşsiz	38	14,7	14,7
Memur	13	5,0	5,0
Emekli	16	6,2	6,2
Toplam	258	100,0	100,0

Çalışmaya katılan öğrencilerin baba mesleklerine göre oluşan dağılıma baktığımızda; baba meslek grubu içerisinde % 51,6 oranı ile vasıflı işçi ilk sırada yer almakta, bu oranı % 14,7 oranı ile işsiz olanlar, % 13,2 oranı ile iş adamı/esnaf, % 9,3 oranı ile vasıfsız işçi, % 6,2 oranı ile emekli olanlar, % 5 oranı ile memur mesleğine sahip olanlar takip etmektedir.

Tablo 3. Anne Mesleği

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Vasıflı işçi	55	21,3	21,6
Vasıfsız işçi	6	2,3	2,4
İş kadını/Esnaf	23	8,9	9,0
İşsiz	74	28,7	29,0
Memur	14	5,4	5,5
Emekli	12	4,7	4,7
Ev kadını	71	27,5	27,8
Total	255	98,8	100,0
Cevapsız	3	1,2	
Toplam	258	100,0	

Tablo 3'deki dağılıma bakıldığında; anne meslek grubu arasında ilk sırada % 29 oranı ile işsiz olanlar yer almakta, bu oranı % 27,8 oranı ile ev kadını olanlar takip etmektedir. Toplamda bakıldığında, Hamburg'da yaşamakta olan öğrenci annelerinin % 56,8'inin gelir getirici bir iş sahibi olmadıkları görülmektedir. Sıra ile diğer oranlara bakıldığında; katılımcıların % 21,6'sı vasıflı işçi, % 9'unun iş kadını/esnaf, % 5,5'inin memur, % 4,7'sinin emekli, % 2,4'ünün vasıfsız işçi oldukları görülmektedir.

3.2. Kimlik Algılamaları

Maalouf (2006, s. 16) kimlik kavramını, "Beni başka hiç kimseye benzemez yapan şey" olarak tanımlamaktadır. Her kişinin kimliği, resmi kayıtlarda görünenlerle kesinlikle sınırlı olmayan bir yığın öğeden oluşur. Elbette insanların büyük çoğunluğu için dinsel bir geleneğe bağlılık söz konusudur; bir ulusa, bazen iki ulusa; etnik ya da dinsel bir gruba; az ya da çok geniş bir aileye; bir mesleğe; bir kuruma; belli bir sosyal çevreye ... ait olduğunu hissedebilir.

Milli kimlik kavramını Smith (2004, s. 35), "kollektif kişilik prizması ile onun ayırıcı kültürü içinden tanımladığı bireysel kendi'lere dünya üzerinde yer veren güçlü bir araç" olarak tanımlamaktadır. Smith (2004, s. 36)'e göre, çağdaş dünyada "kim" olduğumuzu müştereken paylaşılan eşsiz bir kültür aracılığıyla bilebiliriz. Bu kültürü keşfederek kendimizi, "otantik kendi"yi keşfederiz, ya da modern dünyanın devasa değişiklik ve belirsizlikleriyle cebelleşmek zorunda kalmış, bölünmüş ve yolunu yitirmiş pek çok kişiden biri olabiliriz.

Gözlemlere göre, gençlerde izlenen sosyo-kültürel değişimler çok yönlü bir gelişim sürecine girmiştir. Özellikle kültürel değerlere yansıyan ideolojik tutumlar (dini, siyasi görüşler) ve sosyal davranışlar (yabancı dil bilgisi, evlilik türleri, vs.), izlenilen gelişmelerin ayrı ayrı kültür kalıplarını (Batı, Türk)

birbirleri ile bağdaştırma yolunda zorlandıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu gençlerin kimlik oluşumu, öncelikle hâkim kültür ile kendi kültürleri arasında oluşan bir gerilim hattı üzerinde gerçekleşmektedir. Bu kimlik oluşumu sancılı ve gençler üzerinde derin yaralar açan bir süreçte gerçekleşmektedir. Bu gerilim hattında yaşamlarını sürdürmeye çalışan gençler; eğitim durumlarına, referanslarına ve çevresel etmenlere bağlı olarak, ya batı, ve ya geleneksel İslami ve sağ milliyetçi yaşam tarzı ekseninde güçlü bir kimlik geliştirmektedir. Buna karşılık kendilerinin farklı olmaları ve farklı görünmelerinin hâkim kültür tarafından dışlanma aracı olarak kullanıldığını düşündüklerinde gençler hâkim kültürün dışlayıcı yaklaşımına tepki olarak, gelenekselci-İslami ve sağ milliyetçi kimliği tercih ederek kendi içine kapanıp giderek agresif bir tutum sergilemektedirler (Gökçe, 2006, s. 16).

Tablo 4. Kimlik Tanımlamaları

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Türk	180	69,8	71,4
Alman	22	8,5	8,7
Türk asıllı Alman	50	19,4	19,8
Toplam	252	97,7	100,0
Cevapsız	6	2,3	
Toplam	258	100,0	

Katılımcıların kendi kimliklerini tanımladıkları tabloya bakıldığında; öğrencilerin % 71,4'ü kendilerin Türk olarak, % 8,7'si Alman, % 19,8'i kendilerini Türk asıllı Alman kimlik yapısı içerisinde tanımlamışlardır. Tablo 4'de görüleceği üzere, yaklaşık olarak %30 yakın bir oranın kendilerini Alman kimlik yapısı içerisinde tanımlamaları, Almanya'nın göçmenlere özellikle Türk azınlık grubuna uyguladıkları asimilasyon politikalarının etkisi sonucunda ortaya çıktığını belirtmek mümkün gözükmektedir.

Gençlerin içinde yetiştikleri ortam, benimseyecekleri kültürel kimliği de belirlemektedir. Bu kimliğe özgü tüm işaretler –kulakta küpe, başörtü, uzun saç, vs.- onları toplumun içindeki diğer gruplardan ayırt etmekte ve onlara bir çeşit özgüven vermektedir. Bu kültürel öğeler içinde dil, öğrenim, toplumsal değerler din, gelenekler, serbest zaman faaliyetleri önemli bir rol oynamaktadır (Unat, 2002, s. 183).

Yeni kuşak Türk gençleri, ailede, camiide, okulda, okul içi ve dışı akran grupları içinde çifte/iki yönlü sosyalleşme süreci yaşamaktadır. Bu süreçte gençler bir taraftan Türk topluluğunun değerlerini edinirken, diğer taraftan, içinde yaşadıkları toplumun değerlerini benimsemektedir. Bu süreçte yeni kuşak Türkler çifte dil kullanan, bir taraftan yaşadığı ülkeye diğer taraftan babalarının anavatanına bağlılık hissedenden iki vatanlı, çift değerliliği yaşayan, iki kimlikli bir kuşaktır. İki kimliklilik, ikinci ve üçüncü kuşakta iki kültür arasında sıkışmışlığın getirdiği marjinalliği aşabildiği ölçüde gelişmektedir. İkinci kuşağın ortaya çıktığı dönemlerde kimlik bunalımı, bugün üçüncü kuşak ile birlikte, iki kimlikliliğin gelişimiyle aşılmaktadır. Batı Avrupa Türkleri, buldukları ülkenin vatandaşlığına geçerek göçmen bir topluluğa dönüştükçe, milli bir kimliği olan geçici misafir işçi topluluğundan etnik azınlık statüsüne gelmektedirler (Taşdelen ve diğerleri, 2000, ss. 90-91).

Tablo 5. Kendilerini Bağlı Hissettikleri Ülke

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Türkiye	142	55,0	60,4
Almanya	80	31,0	34,0
Her iki ülkeye	2	,8	,9
Hiçbir ülkeye	11	4,3	4,7
Toplam	235	91,1	100,0
Cevapsız	23	8,9	
Toplam	258	100,0	

Tablo 5'deki dağılıma bakıldığında; gençlerin % 60,4'ü kendilerini Türkiye'ye, % 34'ü Almanya'ya, % 4,7'si hiçbir ülkeye, % 0,9'u ise kendilerini her iki ülkeye de bağlı hissettiklerini belirtmişlerdir. Tablo 4'deki verilere (% 30) benzer şekilde gençlerin % 34'lük bir oranı kendilerini şu an içinde yaşamakta oldukları ülkeye bağlı hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 6. En İyi Bilinen Dil

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Türkçe	64	24,8	25,1
Almanca	64	24,8	25,1
Her ikisi de	124	48,1	48,6
İki dil de yetersiz	3	1,2	1,2
Total	255	98,8	100,0
Cevapsız	3	1,2	
Toplam	258	100,0	

Üçüncü kuşak Türk gençlerinin en iyi bildikleri dillere göre oluşan dağılıma bakıldığında; katılımcıların % 25,1'lik oranı Türkçeyi, aynı şekilde % 25,1'lik oranı Almancayı, % 48,6'lık oranı ise her iki dili de iyi bildiklerini belirtirler iken, % 1,2'lik bir oran her iki dilde de yetersiz oldukları yönünde görüş beyan etmişlerdir. Tabloya bakıldığında, üçüncü kuşak gençler arasında hem anadil sorunu, hem de içinde yaşadıkları ülkenin dilini bilme ve o dile hakim olmada sorun yaşadıkları görülmektedir. Bununla birlikte, bu konuda yapılan çalışmalardan farklı olarak bu kuşağın, hem Türkçe hem de Almanca bilme düzeylerindeki yetersizlik oranları en alt düzeyde (% 1,2) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu kuşak gençler arasında Almancayı bilmeyenlerin oranı çok düşüktür.

İkinci bir dilin öğrenilmesi ancak anadilinin bir kültür dili olarak öğrenilmesi ile mümkündür. Anadilini yüksek seviyede bilmeyen birinin ikinci bir dili kültür dili seviyesinde öğrenmesi hemen hemen mümkün değildir. Zira anadilini bir kültür dili seviyesinde bilmeyen birinin zaten gelişmiş bir kültürü yoktur. Bu durumdaki birinin bir yabancı kültür mahsulü olan ikinci bir kültür dilini öğrenmesi beklenemez (Biray, 1999, s. 67).

Tablo 7. Dini İnanç

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Müslüman	237	91,9	91,9
Hıristiyan	6	2,3	2,3
Dini inançlarım yok	15	5,8	5,8
Toplam	258	100,0	100,0

Araştırmaya katılan gençlerin sahip oldukları dini inançlarının dağılımlarına bakıldığında; katılımcıların % 91,9'unun Müslüman oldukları, % 2,3'ünün Hıristiyan oldukları, % 5,8'i de herhangi bir dini inanca sahip olmadıkları gözlenmektedir.

3.3. Toplumsal Dışlama/Ayrımcılık

Toplumsal dışlama kavramı literatürde, “bireylerin ya da hanelerin, ya kaynaklardan ya da daha geniş ölçekteki cemaatle veya toplumla sosyal bağlar kurmaktan yoksun bırakılmaları süreci” (Marshall 1999:150) olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, toplumsal haklarla, insanların bu hakları kullanmalarına set çeken engeller ya da süreçlerle ilişkili olduğu gibi özellikle çokkültürlü toplumlarda görülen aşırı marjinalleşme durumları için de kullanılmaktadır (Marshall, 1999, s. 150).

Ayrımcılık kavramı, sosyolojide en yaygın biçimde etnik ve ırk ilişkileri kuramları bağlamında kullanılmaktadır. Sosyologlar, ayrımcılığı etnosantrizmin (kültür taassubu) bir ifadesi, başka bir deyişle benzer olmayanlardan

hoşlanmamaya işaret eden bir kültürel fenomen olarak tanımlamışlardır (Marshall, 1999, ss. 50-51).

Etnik azınlıklar için kimliğin bir kaynağı olarak kültür, dışlanma ve ayrımcılık karşısında bir direnç noktası olarak kilit rol oynamaktadır. Castles ve Miller (2008, ss. 53-55)'a göre, köken kültüre başvurmak, yeteneklerin ve deneyimlerin zarar gördüğü durumlarda insanlara özsaygılarının devamı konusunda yardımcı olmaktadır. Kültürün dinamik doğası bir grubun tarihi ve gelenekleriyle göç sürecindeki güncel durum arasında bağlantı kurabilme kapasitesinde yatar. Göçmen veya azınlık kültürleri grubun ihtiyaçları, deneyimleri ve güncel toplumsal çevreyle etkileşim ekseninde sürekli yeniden yaratılır. Kültür bütün göç ülkelerinde gittikçe daha çok siyasallaşmaktadır. Irksal üstünlük düşünceleri ideolojik ağırlıklarını kaybettikçe, azınlıklara karşı dışlayıcı pratikler giderek kültürel farklılık meselesi üzerine yoğunlaşıyor. Aynı zamanda, azınlığın direniş politikaları da gittikçe daha çok kültürel semboller etrafında billurlaşıyor. Yine de, bu semboller yalnızca taraflı bir biçimde etnisitenin ithal edilmiş biçimlerine dayandırılır. Cemaat ve kimliğin tanımlayıcısı olarak bu sembollerin esas gücü yeni ülkedeki etnik azınlık grubun yeni deneyimlerinin birleşmesinden gelmeleridir.

Tablo 8. Türk Olma Dolayısıyla Herhangi Bir Farklı Muamele ile Karşılaşma ve Kendi Kimliğini Tanımlama Değişkenlerine Göre Dağılım

		Kendi kimliğini tanımlama				Toplam	
		Türk	Alman	Türk asıllı Alman			
Türk olmaları dolayısıyla herhangi bir farklı uygulama ile karşılaşma	Sık sık karşılaşıyorum	Sayı	19	0	3	22	
		% Toplam	8,7%	,0%	1,4%	10,0%	
	Bazen karşılaşıyorum	Sayı	48	10	6	64	
		% Toplam	21,9%	4,6%	2,7%	29,2%	
	Hayır karşılaşıyorum	Sayı	80	12	41	133	
		% Toplam	36,5%	5,5%	18,7%	60,7%	
	Toplam		Sayı	147	22	50	219
			% Toplam	67,1%	10,0%	22,8%	100,0%

Tablo 8'deki dağılım incelendiğinde; kendi kimliğini Türk olarak tanımlayan gençler, Türk olmaları dolayısıyla herhangi bir farklı uygulama ile sık sık karşılaştıklarını belirtenlerin oranı % 8,7 iken, bazen karşılaştıklarını belirtenlerin oranı % 21,9, hayır karşılaşıyorum seçeneğini belirtenlerin oranı % 36,5'tir.

Kendi kimliğini farklı biçimde tanımlayan gençlerin Türk olmaları dolayısıyla farklı uygulamalarla karşılaşp karşılaşmadıklarına ilişkin görüşlerinde gözlenen farkın anlamlı olduğu görülmektedir (Chi-square: 16.715, $p < 0.05$). Başka bir anlatımla gençlerin kendi kimliklerini nasıl tanımladıkları ile ne sıklıkla farklı uygulama gördüklerini ifade etmeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 9. Yaşanılan Ülkede Türk Olmaktan Dolayı Dışlandığını Hissetme ve Kendi Kimliğini Tanımlama Değişkenlerine Göre Dağılım

		Kendi kimliğini tanımlama				
		Türk	Alman	Türk asıllı Alman	Toplam	
Yaşanılan ülkede Türk olmaktan dolayı dışlandığını hissetme	Evet	Sayı	20	1	5	26
		% Toplam	8,3%	,4%	2,1%	10,7%
	Hayır	Sayı	61	11	18	90
		% Toplam	25,2%	4,5%	7,4%	37,2%
	Kısmen	Sayı	89	10	27	126
		% Toplam	36,8%	4,1%	11,2%	52,1%
Toplam		Sayı	170	22	50	242
		% Toplam	70,2%	9,1%	20,7%	100,0%

Tablo 9'a bakıldığında, kendi kimliğini Türk olarak tanımlayan gençlerden, yaşadıkları ülkede Türk olmaktan dolayı dışlandığını hissedenlerin oranı % 8,3, kendi kimliğinden dolayı kısmen dışlandığını hissedenlerin oranı ise % 36,8'dir. İçinde yaşadığı toplumda milli kimliğinden dolayı dışlanma davranışını ile karşılaştığı mekanların frekans dağılımında; gençlerin % 33,8'i resmi dairelerde, bu orana yakın bir oran ile % 32,5'i okulda, % 28,6'sı sokakta kimliklerinden dolayı dışlandıklarını belirtmişlerdir. Bu veriler sonucunda şu açıklamalarda bulunmak mümkün görünmektedir; bu kuşak Türk çocukları, yaşadıkları toplumlar tarafından "suçlu (kriminal) gençler" olarak tanımlanmaları, disiplinsiz davranışları sonucu okuldan atılma tehdidi ile karşı karşıya kalmaları ve ebeveynleri gibi Türkiye'ye dönme seçeneklerini kullanmak istememeleri, onların "ayrımcılık" ya da "yabancı düşmanlığı" sorunlarına maruz kalmaları durumunda bunu açıklamakta/ifade etmekte rahat olmadıkları gözlenmiştir.

Araştırmada gençlerin kendi kimliklerini nasıl tanımladıkları ve yaşadıkları ülkede Türk oldukları için dışlandıklarını hissedip hissetmeleri arasında ilişki X^2 testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada kendini farklı kimliklere ait hisseden bireylerin yaşadıkları ülkede Türk olduğu için dışlandığını hissetme

bakımından anlamlı bir farkın olmadığı (Chi-square: 2.269, $p>0.05$) görülmektedir.

Tablo 10. Yaşanılan Ülkede Herhangi Bir Konuda Ödüllendirilirken Milliyetinin Önemli Görüldüğünü Düşünme ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre Dağılım

			Cinsiyet		Toplam	
			Kadın	Erkek		
Yaşanılan ülkede herhangi bir konuda ödüllendirilirken milliyetinin önemli görüldüğünü düşünme	Evet	Sayı	32	33	65	
		% Toplam	12,6%	13,0%	25,6%	
	Hayır	Sayı	76	34	110	
		% Toplam	29,9%	13,4%	43,3%	
	Kısmen	Sayı	33	46	79	
		% Toplam	13,0%	18,1%	31,1%	
	Toplam		Sayı	141	113	254
			% Toplam	55,5%	44,5%	100,0%

Tablo 10'daki dağılım incelendiğinde; kız öğrencilerin % 12,6'sı yaşamakta oldukları ülkede herhangi bir konuda ödül verilir iken milliyetin önemli olduğunu, % 13'ü milliyetin kısmen önemli olduğunu belirtmiş, ancak yine kız öğrencilerden % 29,9'u ödüllendirilmelerde milliyetin önemli olmadığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde erkek öğrencilerden % 13'lük bir oranı yaşamakta oldukları ülkede herhangi bir konuda ödül verilir iken milliyetin önemli olduğunu, % 18,1'lik bir oranı kısmen önemli olduğunu, % 13,4'lük bir oranı ise ödüllendirilmelerde milliyetin önemli olmadığını görüşünü ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan gençlerin cinsiyetleri değişkeni ile yaşadığı ülkede herhangi bir konuda ödüllendirilirken milliyetinin önemli görüldüğünü düşünme

değişkenleri arasındaki fark incelendiğinde; farklı cinsiyetlere sahip gençlerin herhangi bir konuda ödüllendirilirken milliyetin önemli görüldüğünü düşünmelerine ilişkin görüşleri bakımından gözlemlenen farkın anlamlı olduğu (Chi-square: 15.290, $p<0.05$) bulunmuştur. Başka bir anlatımla, gençlerin yaşadıkları ülkede herhangi bir konuda ödüllendirilirken milliyetin önemli olduğuna ilişkin görüşleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur.

4. Sonuç ve Tartışma

Geçtiğimiz yarım asırdan günümüze önemli bir göç ülkesi haline gelen Almanya’da, 0–18 yaş grubundaki her üç kişiden biri göçmen kökenlidir. Almanya’da göçmen gençlerin çoğunluğunu ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak göçmen çocukları oluşturmaktadır. 2008 yılı itibarıyla 81 milyon olan Almanya nüfusunun % 19’u göçmen veya göçmen kökenliler oluşturmakta; bunların içerisinde en büyük payı ise % 17,7 oranı ile Türk azınlık grubu teşkil etmektedir.

Günümüz Almanya’sında dört kuşak Türkleri bir arada görmek mümkündür. Bunlardan Almanya’ya ilk gelen birinci kuşak, 1960’lı yıllarda Türkiye’deki işsizlik sorununa bağlı olarak iş bulmak ve daha iyi kazanç aramak amacıyla farklı bir kültürel yapıya göç eden Türklerden oluşmaktadır. Bu kuşak, yurt dışına kısa süreli, belli bir kazanç elde ettikten sonra ülkesine dönmeyi düşünen vatandaşlarımızdan oluşmaktadır. Hem bu kuşak Türk vatandaşları hem de gidilen ülkeler bu düşünceyi paylaştıkları için ilgili ülkeler, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, ve siyasi politikalarını bu çerçevede oluşturmuşlardır. Dolayısıyla, ilk giden Türk işçiler için kullanılan “misafir işçi” kavramı da bu bakış açısı sonucunda üretilmiş bir kavramsallaştırma değildir. İkinci kuşak, çalışmak amacıyla Avrupa ülkelerine giden Türklerin çocuklarından oluşmaktadır. Üçüncü kuşağı ise, birinci kuşak Türklerin torunları oluşturmakta, ayrıca yurt dışında doğmuş büyümüş, sosyalleşmesini,

eğitim-öğretim hayatını, yaşamlarını o ülkede devam ettirecekleri düşünülen gençler teşkil etmektedir.

Almanya'ya giden birinci kuşak Türkler, gittikleri ülkenin dili başta olmak üzere, hiçbir alanla ilgili bilgi sahibi değillerdi. Bu yüzden, en yoğun şekilde ikinci bir dil öğrenme ve konuşma problemi ile kültür şoku yaşayan kuşak, birinci kuşak olmuştur. Bu kuşağın dil kurslarına katılarak Almancayı öğrenme düşünceleri ve imkanları olmadığı için ikinci dil problemlerini günlük hayat içerisinde, iş yerlerinde öğrenebildikleri kadarıyla çözmüşlerdir.

Almanya'daki ikinci kuşak Türk gençlerinin problemleri ebeveynlerinkinden daha farklıdır. Çünkü ikinci kuşağın, Türkiye'deki eğitimlerine son vererek bu ülkedeki eğitim sistemine devam etmeleri, bu topluma uyum sağlamaları ve dillerini konuşabilmeleri gerekmektedir. Milli kimlik inşası, sosyalleşme süreci Türkiye'de başlamış, fakat Almanya'da devam etmiş olan bu kuşak, iki farklı kültür, kimlik, dil, eğitim sistemi, inanç yapısı arasında kalmıştır. Bu nedenle literatürde “kayıp kuşak” olarak da bilinmektedir.

Üçüncü kuşak Türkler ise, ebeveynlerinin yaşadıkları sorunları artarak yaşamaya devam etmektedir. Sosyal entegrasyon sorunu devam etmekle birlikte, bugün Almanya'da yaşayan üçüncü kuşak Türk çocukları, Alman kültürüne, diline, eğitim sistemine, ekonomik ve siyasal yapısına uyum sağlamakta ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunlara bir de Avrupa'da yaşayan Türklerin en fazla karşılaştıkları, yasal karşıtlık, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığını gibi sorunları da ekleyebiliriz.

Türk kültürü ve diline Alman toplumunun bakışı hiç değişmemiştir. Kendi kültürleri ve dillerine karşı takınılan olumsuz tavırlar ile doğru orantılı olarak, Türkler de Alman toplumuna uyum konusunda en fazla direnç gösteren toplum olmuştur. Maalouf'un belirttiği gibi ‘Bir göçmen kendi kültürünün saygı

gördüğünü ne kadar hissederse, geldiği ülke kültürüne de o kadar açılacaktır... Dilinizin küçümsendiğini, dininizle alay edildiğini, kültürünüzün aşağılandığını hissederseniz, farklılığımızın işaretlerini abartılı bir gösterişle sergileyerek tepki verirsiniz; tersine, size saygı duyulduğunu hissettiğinizde, yaşamayı seçtiğiniz ülkede bir yeriniz olduğunu hissettiğinizde daha farklı davranırsınız.’ (Maalouf 2006, ss. 38-39).

Bu kuşak gençler, yaşadıkları toplumlarda hem anadili hem de o ülkenin dilini bilmelerinden dolayı çift dillilik gerçeğini yaşamaktadırlar. Almanya’da yaşayan gençler, anadil öğrenme sürecinde problem yaşadıkları gibi Almancaları da eğitim-öğretim hayatı için yeterli düzeyde değildir. Dolayısıyla, Almanya yabancılara yönelik politikalarında değişikliğe giderek eğitim sistemleri içerisinde Türk öğrencilerin anadillerini de öğrenebilmeleri imkan sağlayacak yeni modeller oluşturmalıdır. Son zamanlarda yapılan dilbilimsel çalışmalar ile, iki veya çok dilli olan çocukların eğitim gördükleri ülkenin hakim veya resmi dilinin yanı sıra kendi ana dillerinde eğitim görmelerinin bilişsel ve kültürel faydaları vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, iki dilli eğitim, kendi ana dilinin dışlanmadığının bilincine varan çocukların sosyal açıdan da sağlıklı ve uyumlu birer birey olarak gelişimlerini teşvik edecektir.

Almanya’nın yabancılar politikası, Almanya’nın bir göçmen ülkesi olduğu gerçeğini uzun süre ya görmezlikten gelmiş veya kabullenmek istememiştir. Çünkü, Almanya’nın yabancılar politikasını belirleyen düşünce, ya işçi sıfatıyla Almanya’ya gelenlerin geri döneceği, ya da Almanya’yı yaşam alanı olarak seçen yabancıların hâkim toplumun ve kültürün mesleki, sosyal ve kültürel standartlarına benzeşeceği ve böylelikle hâkim toplum ve sonradan ona dahil olan grup arasındaki farkın nesiller itibariyle giderek azalacağı temeli üzerine kurulmuştur. Başka bir ifadeyle, ‘Alman Yabancılar Politikası’nda etkin olan entegrasyon/uyum anlayışı, sonucunda farklı kültüre mensup insanların hâkim kültür içinde eriyeceği mekanik bir süreç doğrultusundadır. Bu bağlamda

hâkim kültürün farklı kültürlere yaşam alanı tanıdığı, ancak bu farklılığı bir dışlama ve baskı aracı olarak kullandığı, farklı kalan ya da kalmak isteyenlere kendisine tevcih edilen rolleri oynadığı müddetçe (işçi olma, vergisini ödeme, ileride Almanya'yı terk etme vb.) kendi yaşam biçimini devam ettirmesine imkan tanındığı, bunun ötesine giden talep ve beklentilerde ise kendi sosyal ve kültürel norm ve standartlarının özümsemesini istediği, ya da dayattığı rahatlıkla söylenebilir (Gökçe, 2006, s. 10).

Alman toplumu ve yöneticileri göçmenlerin özellikle Türk azınlık grubunun yaşamakta olduğu sosyo-kültürel değişimi ve günümüzdeki konumlarını baştan tasavvur etmedikleri ve/veya edemedikleri için bu toplulukların Alman toplumuna entegrasyonunda hazırlıksız yakalandıklarını zaman zaman itiraf etseler de aslında uyum noktasında geliştirdikleri politikalarında, farklı kültürel yapılarla karşı karşıya oldukları gerçeğini görmezden gelmişlerdir. Bu bakış açısından hareketle, göçmenlere ilişkin olarak hazırlanmış oldukları yabancılar politikalarında “ırkçı”, “yabancı düşmanlığı” ve “toplumsal dışlama”ya yönelik tutum ve uygulamaların olduğunu söylemek mümkündür. 2007 yılında birkaç Alman sosyal bilimcilerle yapılan görüşmelerde, bu kuşağın gençleri, okul sahası ve/veya dışında, sokaklarda ve çeşitli eğlence mekânlarında “başarısız ve sorunlu gençler” ya da “suç çeteleri” olarak tanımlanmaktadır. Oysaki yapmış olduğumuz alan araştırmasında, bu gençlerin, okullarında başarılı öğrenciler oldukları dikkati çekmektedir. Bu öğrencilerin % 44,2'si kendini okullarında iyi düzeyde başarılı görmekte iken, % 54,7'si ise orta düzeyde başarılı görmekte; başarısız olmalarındaki en önemli faktörü ise okullarındaki öğretmenleri ile yeterli düzeyde iletişim kuramamaları olarak tanımlamaktadırlar.

Kaynakça

- Aytaç, K. (1999). *Federal Almanya Cumhuriyetinde Okul Sistemi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Berry, B. ve Tischler H. L. (1978). *Race and Ethnic Relations*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Biray, N. (1996). Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının İçinde Yaşadıkları Toplumlara Entegre Olmasındaki Engellerden Biri Olan Dil Problemi. *Milli Folklor*, Bahar-Yaz (4), 29-30, 67-69.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gelekçi, C. ve Köse, A. (2009). *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gökçe, O. (2006). Almanya'da Uyum ve Dışlanma Arasında Türk Gençleri. *Türk Yurdu*, 224, (Nisan 2006), 9-17.
- Maalouf, A. (2006). *Ölümcül Kimlikler* (A. Bora, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nielsen, E. Ó. (2002). İki Arada Gidip Gelmek: Batı Avrupa'daki Türk Gençleri. *Daha Sesimizi Duyuramadık Almanya'da Türk İşçi Çocukları* içinde (ss. 35-55). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özönder, M. C. (1998). Socio Cultural Aspects of Integration and Disintegration: Turkish Point of View. *Cooperation Regionale: Mediterranee/Proche Orient Problems Migratoires En Region Mediterranee*. (R. Biegel, K. A. Stiftung ve Tunis, Ed.), 195-204.

- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik* (B. S. Şenel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen, F. (2010). Almanya'daki Türkler-Entegrasyon ve Gettolaşma. 01.04.2010 tarihinde <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf> adresinden erişildi.
- Taşdelen, M. ve diğerleri. (2000). *Avrupa'da Yeni Kuşak Türk Gençliği (Kimlik ve Uyum Sorunları)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayını.
- Türkdoğan, O. (1984). *İkinci Neslin Dramı*. İstanbul: Orkun Yayınevi.
- Unat, N. A. (2002). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Vassaf, G. (2002). *Daha Sesimizi Duyuramadık Almanya'da Türk İşçi Çocukları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yalçın, C. (2002). Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye'den Batı Avrupa Ülkelerine Göç. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, (Mayıs 2002), 45-60.
<http://www.meb.gov.tr>
http://de.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrken_in_Deutschland 01.04.2010.

TÜRKİYE’DE YÜKSEK ÖĞRENİM GÖREN KIRGIZ ÖĞRENCİLERİN EĞİTİMLERİNDEN SONRA ÜLKELERİNDEKİ SOSYO-EKONOMİK VE SOSYO-KÜLTÜREL DURUMLARI

Hayati BEŞİRLİ

Özet

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını elde eden Türk Cumhuriyetleri ve özerk yönetime kavuşan topluluklar ile Türkiye arasında birçok alanda ilişki başlamıştır. Bu ilişkiler, özellikle eğitim alanında yoğunlaşmıştır. Bunun en önemli kısmını Türkiye’ye yüksek öğrenim görmek amacıyla gelen öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma, bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde yüksek öğrenimlerini Türkiye’de gören öğrencilerin ülkelerine döndükten sonra kendi ülkelerindeki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumlarını tespitiye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma ile iki ülke arasında gerçekleştirilen öğrenci değişim anlaşmalarına bağlı olarak gerçekleştirilen öğrenci değişimi uygulamalarının bu süreçte değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Büyük Öğrenci Projesi, öğrenci değişimi, Kırgızistan, Türkiye’de yüksek öğrenim, yüksek öğrenim.

Socio-Economical and Socio-Cultural Statuses of the Kyrgyz Students, Who are Having Higher Education in Turkey, in Their Own Country

Abstract

A very intense relationship on all aspects commenced among Turkey and Turkish Republics, which obtained their independence after dissipation of United States of Soviet Russia, as well as societies, who obtained their autonomies. This relationship intensified especially on educational area. Most important part of this is comprised of students, who came to Turkey to obtain higher education.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010 Bahar (12), 39-62

Research is implemented with the purpose of determining socio-cultural and socio-economic statuses of students, who have higher education in Turkey under the treaties concluded between Kyrgyzstan and Republic of Turkey in this respect, in their own countries. The major aim of this study is to evaluate – Great Student Project – student exchange agreements between two countries, within this period via study.

Key words: Great Student Project, student exchange program, Kyrgyzstan, higher education in Turkey, higher education.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye ile bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri ve özerk yönetime kavuşan akraba topluluklar arasında yoğun bir ilişki başlamıştır. Bu kapsamda yeni kurulan devlet ve topluluklara eğitim-öğretim alanında destek olmak, bu ülkelerin ihtiyacı olan nitelikli insan gücünü yetiştirmek, bu devlet ve topluluklarla ortak değerlerimizi yenileyerek kaynaşmayı sağlamak amacıyla 1992-93 eğitim-öğretim yılından bu yana Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından gelen öğrencilere burslu veya kendi olanakları ile Türkiye'de öğrenim görme imkânı sağlanmıştır. Bu uygulama, Büyük Öğrenci Projesi olarak tanımlanmaktadır. Başlangıçta beş Türk Cumhuriyetini kapsayan proje, bugün Balkanlar'daki ülke ve toplulukları da içine almıştır. Bu proje kapsamında, halen ayrılan kontenjanlar dâhilinde, dört Türk Cumhuriyeti ve 42 Akraba Türk Topluluğundan öğrenciler Türkiye'de eğitim görmektedirler. 1992-1993 öğretim yılında başlayan Büyük Öğrenci Projesi kapsamında 01.10.2007 tarihi itibari ile 37.816 devlet bursu kontenjanı verilmiş, bu kontenjandan günümüze kadar 25.957 öğrenci öğrenim görmek üzere ülkemize gelmiştir. 11.859 kontenjan ise kullanılmamıştır. Büyük öğrenci projesiyle 6.959 öğrenci mezun olmuştur.

Halen ülkemizde 5.597 öğrenci proje kapsamında öğrenimine devam etmektedir (www.yeogm.meb.gov.tr.istatistik/ogrenci.html).

Araştırmamız kapsamını oluşturan Kırgızistan’ın bağımsızlığından sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti arasında bir dizi eğitim anlaşması gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasında 12 Temmuz 1991 tarihinde Ankara’da 1991–1993 dönemini kapsayacak kültürel, eğitsel ve bilimsel değişim protokolü imzalanmıştır. Bu protokol kapsamında Kırgız Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti, 1989–1990 yıllarını kapsayan Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı’nın hükümlerinin geliştirilmesi ve iki ülke arasındaki kültürel ve bilimsel işbirliğinin güçlendirilmesi amacıyla, 1991-1993 yılları için Kültürel, Eğitsel ve Bilimsel Değişim protokolü üzerinde anlaşmışlardır (Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, ss. 244-249).

Yine iki ülke arasında 3 Mart 1992 tarihinde Bişkek’te imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti’nin Milli Eğitim Bakanlığı İle Kırgız Cumhuriyeti’nin Halka Bilim Öğretme Bakanlığı Arasında İşbirliği Hakkında Protokolü”nde ise 23 Aralık 1991 tarihinde Ankara’da imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti arasında dostluk ve işbirliği ile ilgili protokole ve 12 Temmuz 1991 'de Ankara’da imzalanan, Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti arasında 1991-1993 yıllarında kültür, eğitim-öğretim ve bilim alanında birbirleriyle değişim yapmasıyla ilgili alınan karara atıfta bulunularak, Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti’nin aralarındaki dostluk ilişkilerinin bundan sonra geliştirmenin gerekliliğine inandıkları, sosyal-ekonomik uzmanlaşmanın bütün alanlarının daha da geliştirilmesi ve derinleştirilmesi amacıyla kararlar aldıkları belirtilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, ss. 260-262). Bu protokoller ile Kırgızistan’dan Türkiye’ye öğrenci getirilmiştir. Bu amaçla belirtilen anlaşmaların uygulanması kapsamında T.C. Başbakanlığı tarafından çeşitli tarihlerde gönderilen genelgelerle bu protokoller çerçevesinde yurt dışından burslu olarak getirilen öğrencilerin Türkiye’ye ve Türk eğitim sistemine uyumlarının

sağlanmasının tesisi için kurulların oluşturulması istenmiştir (T.C. Başbakanlık, 1996, s. 43).

Çalışmamızın kapsamını belirtilen protokollerin inşa sürecini başlattığı, büyük öğrenci projesi kapsamında Türkiye’de eğitim gören öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerindeki sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarının ortaya konulması oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Türkiye’de yüksek öğrenim görmek için gelen bağımsız Türk devletleri ve özerk Türk topluluk öğrencilerini konu alan literatür incelendiğinde Türkiye’de yüksek öğrenimlerini tamamlayarak ülkelerine dönen Türk devlet ve topluluklarından bireylere yönelik bilimsel bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Türkiye’de yüksek öğrenim gören genelde yabancı uyruklu daha özeldir akraba devlet ve topluluklardan gelen öğrencilere yönelik olarak gerçekleştirilen sınırlı çalışmalar incelendiğinde ise, bunların genellikle proje kapsamında gelen öğrencilerle ilişkili olan kamu kurum ve kuruluşların, hizmetlerinin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu kapsamda ise Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilere yönelik kurumsal boyutta çalışmalar incelendiğinde iki çalışma ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalar öğrencilere barınma ve beslenme hizmeti sağlayan Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu’nun 1994 yılında gerçekleştirdiği “Kurum Yurtlarında Barınıp Türkçe Öğrenimi Gören Türk Cumhuriyetleri ve Diğer Türk Toplulukları Öğrencilerinin Psikolojik Sosyal Ekonomik Durumları İle Beklenti ve İzlenimleri” adlı çalışma ve Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Bakanlığı, Yurt Dışı Eğitim ve Öğretim Genel Müdürlüğü tarafından aynı tarihte gerçekleştirilen çalışmadır. Bu çalışma da diğer çalışma gibi öğrencilerin Türkiye’de karşılaştıkları sorunları tespit etmeyi amaçlayan, kurumsal uygulamaların yeterlilik düzeylerini ve bursiyerlerin memnuniyet düzeylerini tespit etmeye yönelik ampirik çalışmalardır.

Türkiye’de öğrenim gören Türk Cumhuriyetleri öğrencilerine yönelik olarak Açıkalın, Demirel ve Önsoy’un ortak çalışması (1996) ve Çağlar’ın (1996) Hacettepe Üniversitesinde gerçekleştirdiği çalışması ve Arslan’ın “Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topuluklarından Türkiye’ye Gelen Öğrenciler (1992-1993)” adlı çalışma ise (1994) betimleyici bir çalışma niteliğindedir.

Bu çalışmalar esas itibariyle öğrencilerin, çalışmayı gerçekleştiren kurumdan beklentilerini ve durumlarını tespitiye yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalardır. Ertürk, Beşirli ve Dursun’un gerçekleştirdikleri (2004), “Türk Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Türk Dünyasına Bakışları.” adlı çalışma, temel hareket noktası ve sonuçları itibariyle bu çalışmalardan farklılaşmaktadır. Çalışmada Bağımsız Devletler Topluluğu’na dâhil Türk devlet ve topluluklarından yüksek öğrenim görmek için Türkiye’ye gelen öğrencilerin Türk dünyası, Türk kimliği, Türk kültürü konularındaki algılamaları ve düşünceleri ortaya konulmuştur.

Türkiye de gerçekleştirilen bu çalışmalardan farklı olarak araştırmamız, Türkiye’de yüksek öğrenim gören Kırgızların ülkelerine döndüklerinde yaşadıkları sorunları tespitiye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamını oluşturan veriler Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi’nin (TİKA) destekleriyle Mart 2008-Ağustos 2008 döneminde Celalabad, Oş, Issık Göl, Narın, Bişkek’te gerçekleştirilen alan araştırmalarından elde edilmiştir.

Araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden survey tekniğinden faydalanılmış çalışma kapsamına giren evrenden tesadüfî örneklem tekniği ile örneklem tespit edilmiş ve tespit edilen örnekleme standart bir soru kâğıdı uygulanmıştır. Araştırmanın evrenine ve örnekleme ilişkili bilgiler, bulgular başlığı altında ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Çalışmada bu kapsamda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

-Türkiye’de yüksek öğrenim görmüş Kırgızistan vatandaşlarının ekonomik durumları yurt dışında eğitim görmemiş Kırgız vatandaşlarına göre daha yüksektir.

-Türkiye’de eğitim görmek Kırgızistan’a döndüklerinde bireyler için bir avantaj oluşturmaktadır.

Araştırmada veri toplarken kullanılmış nitel teknikler ise görüşme ve odak grup teknikleridir. Görüşmede yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerde katılımcıların ses kayıtları alınmış böylelikle elde edilen verilerden daha geniş bulgulara ulaşılması amaçlanmıştır. Odak grup çalışmasında dört ve altı katılımcıdan oluşan iki grup oluşturulmuştur. Düzenli olarak gerçekleştirilen grup toplantılarında, elektronik ses kayıt cihazı ile elde edilen veriler analize tabii tutulmuştur. Çalışma bu kapsamda tanımlayıcı, açıklayıcı bir araştırmadır.

Bulgular

Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre 2007–2008 eğitim öğretim dönemine kadar Kırgızistan’dan toplam 4740 öğrenci yüksek öğrenim görmek için Türkiye’ye gelmiştir. Bu dağılım tablo 1’de görülmektedir. Yüksek öğrenim görmek için Türkiye’ye gelen Kırgız vatandaşlarından ancak 581 kişi eğitimlerinde başarılı olmuş ve ülkelerine dönmüştür. Gerçekleştirdiğimiz araştırma kapsamını bu öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmada Türkiye’de ki eğitimlerini başarı ile tamamlayarak Kırgızistan’a dönen 158 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmaya dahil edilen bireylerin %80.4’ü Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraha Toplulukları Sınavı (TCS) ile Büyük Öğrenci Projesi kapsamında devlet burslu olarak Türkiye’ye gelen bireyler iken %19.6’sı ise Yabancı Uyruklu Öğrenci Seçme sınavı ile (YÖS) Türkiye’de eğitim görmüş bireylerdir. Örneklemin genişliği temsil kabiliyetini arttırmaktadır.

Yaptığımız çalışmada toplam 158 kişiye soru kâğıdı uygulanmıştır. Bu

kapsamda Kırgız, Özbek, Tatar ve yerli Türk olduğunu ifade eden Kırgızistan vatandaşlarına ulaşılmıştır. Çalışmaya katılan Kırgızların oranı %90.5, Özbeklerin oranı %5.7, Tatarların oranı %1.9 ve Türklerin oranı %1.9’dur

Tablo1. Türkiye’ye Kırgızistan’dan Yüksek Öğrenim Görmeye Gelen Kırgız Öğrencilerin Yıllara Göre Dağılımı

Öğretim Yılı	Verilen Kontenjan	Kullanılan Kontenjan	Kullanılmayan Kontenjan	Bursu Kesilen	Mezun	Öğrenim Gören
1992-1993	1400	264	1136	184	80	
1993-1994	590	268	322	206	62	
1994-1995	240	201	39	160	41	
1995-1996	225	123	102	101	22	
1996-1997	165	135	30	100	35	
1997-1998	195	169	26	110	59	
1998-1999	220	181	39	108	72	
1999-2000	194	168	26	109	53	6
2000-2001	176	176	0	106	58	12
2001-2002	197	177	20	109	41	27
2002-2003	199	199	0	126	32	41
2003-2004	177	168	9	75	21	72
2004-2005	200	181	19	41	3	136
2005-2006	196	147	49	21	2	123
2006-2007	196	140	56	6		133
2007-2008	170	131	39			131
2008-2009	155	150	5	89	80	112
Toplam	4895	2978	1917	1651	620	662

(www.yeogm.meb.gov.tr/ikili/turk-cum.html.kg)

Soru kâğıdı uygulanan katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılım incelendiğinde katılımcıların 34’ünün kadın (%21.5), 124’ünün erkek (%78.5) olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında ankete katılan bireylerin yaşlarına göre dağılımları incelendiğinde ise %46.2’si 30-34 yaş grubunda, %36.7’si 25-29 yaş grubunda yer almaktadır. Çalışmaya katılan bireylerin %10.8’i 34-39 yaş grubundaki bireylerden oluşurken, %5,1’i de 20-24 yaş grubundaki bireylerden oluşmaktadır.

Çalışmada yer alan bireylerin medeni durumlarına göre dağılımında ise araştırmaya katılanlar arasında en yüksek oranda %69.6 ile evlilerin birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Çalışmaya dahil olan bireylerin doğdukları yerleşim birimi türü incelendiğinde ise rayon, mikro-rayon ve köy yerleşim biriminde doğanların oranı (%55.7) şehirde doğanlara göre (%44.3) daha yüksektir. Bu dağılım Kırgızistan'ın köy ve kent nüfus oranına paralel bir dağılımdır. 1999 verilerine göre Kırgızistan'da kentsel nüfus %35.3 ve kırsal nüfus ise % 64.7 olarak ifade edilmekte (National Statistical Committee Kyrgyz Republic, 1999, s. 2) bu kapsamda Kırgızistan da kırsal toplumsal yapının hakim olduğu görülmektedir.

Eğitim ve İş Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin Türkiye'de eğitim gördükleri alanlar incelendiğinde iktisadî ve idarî bilimler alanında eğitim görenlerin oranının %40.4 ile birinci sırada olduğu görülmektedir. Bunu %16 ile sosyal ve beşerî bilimler alanında eğitim görenler izlemektedir. Üçüncü sırada ise %14.7 ile mühendislik alanında eğitim gören bireyler yer almaktadır. Yaptığımız araştırmaya katılanlardan, meslekî ve teknik eğitim alanında eğitim görenlerin oranı %14.1, ilahiyat alanında eğitim görenlerin oranı %6.4, eğitim bilimleri alanında eğitim görenlerin oranı %5.1, hukuk alanında eğitim görenlerin oranı %1.9 ve filoloji alanında eğitim görenlerin oranı ise %0.9'dur. Yüksek öğrenim görmek için Türkiye'ye gelen bireylerin eğitim alanları incelendiğinde Kırgızistan'ın hangi alanda işgücüne ihtiyacı olduğunun tespitinin sağlıklı bir şekilde yapılmadığı görülmektedir. Tarımsal üretimin yaygın olduğu ve turizm potansiyelinin yüksek olduğu Kırgızistan için bu alanlarda ara işgücü karşılanmasına yönelik eğitim alanlarının sınırlı olması iktisadî ve idarî bilimler alanında eğitim alan mezunlarda yığılmanın olması, Türkiye'de eğitim gören bireylerin eğitimlerinden sonra farklı alanlarda istihdam edilmeleri sorunu ortaya çıkarmaktadır. Eğitim alanı dışında istihdamın fazla olmasının bir diğer

sebebini de Türkiye’de eğitim görmüş bireylerin kamu ücretlerinin düşük olması, adam kayırma ve gibi sebeplerle Kırgızistan bürokrasisi içinde yer edinemeyişleri oluşturmaktadır.

Kırgızistan’ın nitelikli işgücü talebinde mesleki ve teknik alanda eğitim görmüş bireylere duyulan ihtiyaç fazladır. Bağımsızlıktan önce, Kırgızistan’ın işgücü piyasasında teknik alanda yoğun bir şekilde istihdam edilen farklı topluluklardan Kırgız vatandaşlarının bağımsızlıktan sonra ülkeyi terk etmeleri, bu alanda bir açık meydana getirmiştir. Ülkedeki nitelikli insan gücü ihtiyacı düşünüldüğünde teknik alanda Türkiye’de öğrenim görenlerin oranının az olduğu (%14.1) görülecektir.

Katılımcıların Türkiye’de kalma süreleri incelendiğinde ise beş yıl Türkiye’de yaşadığını belirten bireylerin oranı %32.3’dür. Bu oranı sırasıyla dört yıl yaşadığını belirtenler (%24.1) ve altı yıl yaşadığını belirtenler (%16.5) izlemektedir. Türkiye’de yedi yıl yaşadığını ifade edenlerin oranı ise % 11.4’tür. Bu dağılım incelendiğinde Türkiye’de 4, 5, 6 ve 7 yıl yaşadığını belirtenlerin genel içindeki oranın %84.2 olduğu görülecektir. 2, 3, 8, 9 ve 10 yıl eğitim görenlerin oranı ise oldukça düşüktür. Bireylerin Türkiye’de ki eğitimlerinin uzun sürede gerçekleşmesinin önemli bir sebebini eğitim sürelerini iradî olarak uzatmaları oluşturmaktadır. Kırgızistan’dan Türkiye ye yüksek öğrenim için gelen öğrenciler eğitim görmesinin sağladığı çeşitli avantajlar ikamet avantajı vb-ile eğimleri boyunca Türkiye’de ücretli bir işte çalışmaktadırlar. Türkiye ve Kırgızistan arasındaki gelişme düzeyindeki farklılıklar öğrencileri yasal olmayan yollarla özellikle turizm bölgelerinde hizmet sektöründe çalışmaya sevk etmiştir. İki ülkenin ekonomik düzeyindeki farklılıklarının yanı sıra bursların az olması bireyleri çalışmaya yönelten önemli bir unsur olarak görülmektedir. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi Milli Eğitim Bakanlığı’nın yaptığı çalışmalarda da öğrenci bursların azlığı tespit edilmiş ve ancak bir aylık bursun 15-20 gün yettiği ifade edilmiştir (T.C. Başbakanlık, 1996, s. 47). Bireylerin Türkiye’de

çalışmasında öğrencilerin ailelerinin sosyal ve kültürel düzeyleri de önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptığımız incelemelerde görüldüğü üzere Türkiye'ye yüksek öğrenim görmek için gelen bireyleri, yoğun olarak orta ve alt sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin çocukları oluşturmaktadır.

...Biz başlangıçta 120 dolar burs alıyorduk. Ancak bu burslar, Haziran'da 80 dolara kadar düştü. Başlangıçta öyle oluyordu ki buraya bile yolluyorduk. Aileye destek çıkıyorduk... Burslar enflasyon sebebiyle çok düşmüştü. Arkadaşlar gittiler inşaatlarda çalıştılar. Bazıları gitti garson oldu. Sonra bazıları paranın tadını aldı. Bazıları okulu bıraktılar. Buraya para gönderdiler (İşadamı 2, Erkek, 16.07.2008, Bişkek).

...Bizim öğrenciler okullarına gidiyorlar sadece kayıt yaptırıyorlar. Çalışmaya başlıyorlar (Yönetici Asistanı 2, Kadın, 25.07.2008, Bişkek).

...İlk geldiğimizde burslarımız çok azdı. Burslu gittiğimiz için burs yetmiyordu açıkçası bize. Biraz tabii aç kaldık. İstedığımız zaman gezemiyorduk. İstedığımız yemeği yiyemiyorduk. Onun için biz çalışıyorduk. Benim dönemimde giden arkadaşlarım hem çalıştı hem okudu yani. Çünkü İstanbul Üniversitesi Beyazıt'tadır. Tam 1991 senesinde Beyazıt'ın Rusya'ya açılma şeyi vardı. Yani Laleli piyasası sayesinde hem eğitim aldık hem de çalıştık. Bu büyük bir şans. Kuyumcu dükkânında çalışıyorsun diyorsun ki -Aaa! sınavım var sınavıma gidip geleyim. Büyük şans. Biz o dönemde şanslıydık derslere devam mecburiyeti yoktu. Sadece sınavlara giriyorduk. 2003'te mezun olmamın sebebi de budur. Eğer derse girip hocaları dinleseydim 2003'e kadar okumayacaktım. Şimdi öyle değil devam mecburiyeti var. Biz şanslıydık. Hem Beyazıt, hem Laleli, Ankara Edirne, Konya'da öğrenci olanlar bu kadar şanslı değillerdi (Yönetici Asistanı 1, Kadın, 03.07.2008, Bişkek).

....Özel sektör deneyimleri vardı arkadaşlarımızın. Çünkü Türkiye'de özel sektörün sunduğu imkânlar fazlaydı. Yol paraları yemek vs gibi. Bunun bir tecrübesi var arkadaşlarda. Beklentiler dönünce de yüksek oluyor (Üst Düzey Yönetici, Erkek, 01.07.2008, Bişkek).

...Yazları çalışmak için güneye gidiyorduk. Antalya, Alanya falan, ben beş sene Alanya'da çalıştım. Rusça bildiğim için hemen iş buluyordum. Dört sene aynı yerde çalıştım. Garsonluk yaptım. Mayıs'ta gidiyordum ta Kasım'da dönüyordum. Kayıtları falan internetten yaptırıyordum veya arkadaşlar yapıyordu. Sonradan zor oldu. Yoklama falan aldılar... Çalıştığım için beş yaz memlekete gitmedim. Para biriktirdim. Ağabeyime gönderdim. Taksi aldı (Odak grup görüşmesi, 14.07.2008, Bişkek).

Araştırma kapsamında Türkiye’de eğitim görmeyen Kırgızistan’ın nitelikli insan gücü talebine etkisi değerlendirmek amacıyla bireylerin istihdam durumları incelenmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin bir işte çalışma durumları ile ilgili veriler değerlendirildiğinde %93.7’sinin halen bir işte çalıştıkları görülmüştür. On kişilik bir katılımcı ise herhangi bir işte çalışmadığını ifade etmiştir. Bir işte çalıştığını belirten katılımcıların % 75.2’si özel sektörde çalışmaktadır. Kamuda çalıştığını ifade edenlerin oranı ise %24.2 olarak görülmektedir. Özel sektörün kamu sektörüne göre tercih edilmemesinin en önemli sebebini ücret düşüklüğü oluşturmaktadır. Yapılan görüşmeler nicel verileri desteklemektedir.

...Türkiye’den dönünce kamuyu tercih etmedim akrabalarımın yanında özel sektörde işe başladım ve bu işi geliştirdim... Bunun sebebi kamu sektöründe maaşların düşüklüğüdür (İşadamı, Erkek, 02.07.2008, Bişkek).

...Özel sektörü tercih etmemin sebebi Kırgız piyasasında hiç çalışmadım. Önce özel sektörü tanımak istedim. Çünkü iyi maaşı özel sektör veriyor. Devlet iyi maaş vermiyor... Ben 300 dolar alıyorum. Devlette ise bu daha az. Kız kardeşim devlet te avukat olarak çalışıyor aldığı maaş 2000 com (yaklaşık 50 dolardır). Günümüzde neye yeter ki. Hiçbir şeye yetmez. Bir aylık yol masrafını bile karşılamaz. Özel sektör şimdi avantajlı. İleride belki devlet sektörünü denemek isterim. Kendi işi yaptıktan sonra. Belirli bir para birikimi olurda sonra devlete girerim beklide. Öyle düşünebilirim yani (Yönetici Asistanı I, Kadın, 03.07.2008, Bişkek).

...Çünkü biliyorsunuz ki şu an bizim kamuda çalışanların maaşları çok düşük ve ikincisi tabi ki de ne kadar vatansever olsalar da önce karnı doyurmaları ön plana çıkıyor, devlete girip az maaşla çalışmayı istemezler. Hayat çok pahalı, yurtdışında okuyanların devlette çalışması için devletin maaşları yükseltmesi gerekiyor. Az maaş alanların yıpratılması da doğru değil (Kamu Görevlisi, Kadın 14.07.2008 Bişkek).

İş alanı olarak kamunun tercih edilmemesinin önemli bir sebebi de kamu personelinin yükseltme ve atanmasında objektif uygulamaların eksikliği, adam kayırma ve rüşvet gibi uygulamalarla sıklıkla karşılaşılması oluşturmaktadır.

...Kamuda zaten düşük bir maaşla çalışıyorsunuz. En önemlisi de orada avantajlı bir yere ulaşmak, yükselmek yani uzun sürüyor. Yükselmek için tanıdığının olması lazım. Akrahan olması lazım. Seni destekleyen seni

sürekli olarak yardımcı olan. O zaman yükselirsin. Bir de paran olması lazım tabii. Rüşvet (Orta Düzey yönetici, Kadın, 01.07.2008 Bışkek).

Gerçekleştirdiğimiz çalışmada Türkiye’de yüksek öğrenim gören Kırgızistan vatandaşlarının Kırgızistan’daki Türk yatırımcılar için önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Kırgızistan’da özel sektörde çalıştığını ifade eden bireylerden %62.8’i şimdi veya daha önceden Türk işadamlarıyla birlikte çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Daha önce veya şimdi Türk işadamlarıyla çalışmadıklarını ifade edenlerin oranı ise %37.2’dir. Çalışanların Türk iş adamlarını tercih etmelerinde en önemli sebebini ekonomik faktör oluşturmaktadır. Kırgızistan ve Kazakistan’da yatırım yapan Türk müteşebbisleri için Türkiye’de eğitim gören bireyler, Türkçe bilmeleri, Kırgızca ve Rusçaya hâkim olmalarının sağladığı avantaj ile Kırgızistan bürokratik işlerin takibi ve işçi-işveren ilişkilerinde köprü görevini sağlayacak eleman ihtiyacını karşılamalarında önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu gibi ihtiyaçları karşılayan bireyler yüksek ücretli olarak istihdam edilmektedir.

...Ama Türkiye’de eğitim alıp da ülkeye dönenlerin %70’i hayatlarını kurtardı diyebiliriz. Bu Türkiye’nin şu an Kırgızistan’da ticaret ilişkileri önemli biliyorsunuz, bir çok çalışmasından dolayı bir çok Türkiye’de mezun olanların kendi branşında olmasa da Türkçe için kullandıklarını görüyoruz (Kamu Görevlisi, Kadın 14.07.2008 Bışkek.)

...Artı ben şu anki işimi Türkçe sayesinde buldum. Türkçe bilmeseydim iş bulamazdım. Bulurdum da bu kadar yüksek maaşla bulamazdım. Kırgızistan şartlarında 300 dolar iyi bir maaş. En azından 1 ay karnınızı rahat duyurabilirsiniz....Rusya’dan gelen müşterilerin gezdirilmesinden tut, bilet ayarlamasından tut, her şeyle komple ilgilendiğin için özel sektörde sadece sen bu işi yapacaksın diye bir şey yok. Rusça biliyorsan her işi yapacaksın yani. O yüzden orada yaptığım tüm işlerin avantajlarını ben burada görüyorum. Buradaki Türkler de Rusçayı iyi bilmiyorlar. Anlamadıkları bazı konular oluyor ya da danışacakları bazı konular oluyor. Sen hâkimsin hem Rusça’ya hem Türkçe’ye hakimsin. Onları doğru yönlendiriyorsun. Bir işi doğru yaptırıyorsun. Ya da iki kere yaptırmıyorsun. Doğru zamanda, doğru yerde, doğru tercüme ederek doğru tercihlerde bulunulmasını sağlıyorsun (Yönetici Asistanı 1 Kadın 03.07.2008 Bışkek).

Kırgızistan’daki Türk yatırımcıların Türkiye’de eğitim almış bireyleri tercih etmelerini sebeplerini incelediğimizde ise ;

... Doğdukları bölgenin kültürünü Türkiye’den aldıkları kültürle iletirip içselleştirip buradaki Türk iş adamlarının yolunu açmaktadırlar. Ben bazen duygularımı net ifade edemem. Burada doğmuş arkadaşım benim düşüncemi ne demek istediğimi anlamaktadır. Ben bu süreçte karşımdaki insanla rahat iletişim kurabiliyorum. Bu bizim için önemli 100 günde alabileceğiniz yolu elli günde alıyorsunuz. Bu tercih etmemizde önemli bir şeydir. En büyük sebeplerden bir tanesi de güvendir. İnsanlar Türkiye’deki hızlı yaşamayı bildikleri için buradaki insanlar gibi monoton yaşamayı benimsemiyorlar. Diğerlerinden bir adım öndeler...Fark çok. Benim oradan ekmeğe yiyorum der. Fazla mesai yapması gerekiyorsa yapar. 10 saat mesai yapması gerekse yine yapar. Yarına ürün çıkması mı lazım sabaha kadar benimle beraber çalışır. Ama yerliler için saat 17:00 deyince mesai biter. Ücret verelim desen hayır istemeyiz derler. Örneğin Altın’a tatilini ertele iş var desen erteler. Ancak yerli vatandaşa diyemezsin –Bana ne der. Ona uymak zorundasın (Türk Üst Düzey yönetici, Erkek, 03.07.2007, Bişkek).

Araştırmaya katılan bireylerin eğitim aldıkları alanla ilgili bir işte çalışıp çalışmadığı araştırıldığında; bir işte çalıştığını ifade eden bireylerin %50’si eğitim alanıyla ilgili bir işte çalışırken geri kalan yarısı ise eğitim alanıyla ilgili bir işte çalışmamaktadır. Burada bunu etkileyen önemli faktörlerden birisi alınan eğitimle ilgili iş imkânlarının sınırlılığıdır. Özellikle iktisadî ve idarî bilimler alanında görülen bu sorun, kamudaki ücret düşüklüğü ile büyümektedir. Kamuda iş bulması mümkün bölümler kamuda çalışmayı istemediği için aldığı eğitim alanı dışında istihdam edilme artmaktadır.

Tablo 2. Bireylerin Türkiye’de Eğitim Görmenin Sağladığı Avantajlara Göre Dağılımı

	Cevaplanan		Durumsal
	S	Yüzde	Yüzde
İş ve arkadaş çevresi	29	13,9%	21,6%
Bilgi birikimi, kaliteli eğitim	21	10,1%	15,7%
Türkçe bilme	104	50,0%	77,6%
Olaylara daha farklı bakış açısıyla bakma, vizyon	19	9,1%	14,2%
İnsan ilişkilerinde başarılı olma	5	2,4%	3,7%
İş tecrübesi	16	7,7%	11,9%
Kültür ve görgü	8	3,8%	6,0%
Dini bilgi	3	1,4%	2,2%
Politik bilgi	1	,5%	,7%
Yeni teknolojileri kullanma	2	1,0%	1,5%
Toplam	208	100,0%	155,2%

Araştırmaya katılan bireylerin çalışma hayatlarına Türkiye’de eğitim görmenin etkisi incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerden %86.6’sı Türkiye’de aldığı eğitimin iş yerindeki statüsünü elde etmesinde etkili olduğunu düşünmektedir. Bu veri özel sektörde çalışan bireylerin iş yerlerindeki orta düzey ve üst düzey yönetici statülerinin daha fazla olmasıyla desteklenmektedir. Bunu destekleyen başka bir gösterge olarak da katılımcıların %87.9’unun Türkiye’de eğitim görmelerinin kendileri için bir avantaj sağladığını ifade etmesidir. Bu avantajın ne olduğu sorusuna verilen cevaplarda ise aşağıdaki tablodan görülebileceği gibi %50’si dil avantajı sağladığını ifade etmiştir. Türkiye’de eğitim görmenin iş ve arkadaş çevresi sağladığını ifade edenlerin oranı %13.9 ve bilgi birikimi sağladığı ve kaliteli eğitim aldığını ifade edenlerin oranı ise %10.1 olarak görülmektedir. Bu dağılım tablo 2’de görülmektedir. Verilen cevaplardan da anlaşıldığı üzere Türkçe bilmek Kırgızistan’da daha iyi koşullarda bir iş bulmak için önemli bir unsurdur.

...Yaklaşık bir seneye yakın iş arama içinde bulundum. Yalnızca tanıdıklarım bana KİTİAD (Kırgız Türk İşadamları Derneği)’in yardım

edebileceğini söylediler. Bende KİTİAD’a başvurduğum. Onlarda bana yardımcı oldular. KİTİAD aracılığıyla iş buldum... Benim de aile durumum, ekonomik durumum o kadar da iyi değildi. Biraz ücretli işte çalışmak istedim. Burada da Manas Üniversitesi ve diğer Türk üniversitelerinin, kolejlerin mezunları çok olduğu için Türkçe bilen çoktu. Rekabet vardı yani. (Orta Düzey Yönetici Kadın 01.07.2008 Bışkek)

...Ama Türkiye’de eğitim alıp ta ülkeye dönenlerin %70’i hayatlarını kurtardı diyebiliriz. Türkiye’nin şu an Kırgızistan’la ticaret ilişkileri önemli biliyorsunuz, Türkiye’de mezun olanların kendi branşında olmasa da Türkçeyi iyi kullandıkları için Türk firmalarında çalıştığını görüyoruz (Kamu Görevlisi, Kadın 14.07.2008 Bışkek).

Bir işte çalıştığını ifade eden bireylerin işyerindeki statüleri incelendiğinde %40.5’inin orta düzey yönetici, %39.9’unun çalışan, %14.9’unun ise üst düzey yönetici, çok az bir kısmının ise şirket sahibi veya ortağı olduğu (%4.7) görülmektedir.

Çalışma kapsamında Türkiye’de yüksek öğrenim gören bireylerin ülkelerine döndüklerinde herhangi bir sorunla karşılaşp karşılaşmadıkları araştırıldığında araştırmaya katılan bireylerin %66.5’i Türkiye’de eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine döndüklerinde çeşitli problemlerle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Ülkelerine döndüklerinde herhangi bir problemle karşılaşmadığını ifade edenlerin oranı ise % 33.5’tir.

Çalışmada ülkelerine döndüklerinde her hangi bir sorunla karşılaştığını ifade eden bireylerin karşılaştıkları sorunlara göre dağılımları incelendiğinde ise büyük bir kısmının (%52.3) toplumsal yaşantıya uyum sorunu yaşadıklarını belirttikleri görülmüştür. Bunu ekonomik işleyişe uyum sorunu (%35.8) izlemektedir. Siyasal hayata uyum sorunu yaşadığını ifade edenlerin oranı ise %9.3’tür. Çalışmada bu soruya verilen cevaplar arasında işsizlik (%.7), torpil ve rüşvetle işe alım (%.7), eğitim sistemi farkı (%.7), dil uyumsuzluğu (%.7), konularında sorunlar yaşadıklarını belirtenlerde olmuştur.

Türkiye’de eğitimi tamamladıktan sonra Kırgızistan’a döndükten sonra toplumsal yaşantıya uyum da karşılaşılan sorunların önemli bir kısmını bireylerin

gençlik dönemlerinin büyük bir kısmını oluşturan eğitim süreçlerini Türkiye’de geçirmeleri ve buradaki sosyalleşme sürecinin toplumsal değerler üzerindeki etkisi oluşturmaktadır.

...Bana sadece insanların davranış açıları farklı geldi. Orada Türk insanının davranış açıları çok farklı. Bizimkilerden. Ben onlara alışmışım ki buraya geldiğimde çok değişik buldum. Garip buldum (Orta Düzey Yönetici, Kadın, 01.07.2008, Bişkek).

...Bazı arkadaşlar daha önce dediğimiz gibi dış dünyayı, Türkiye yi farklı algılayarak kendi halkına biraz uzaklaştılar. Kendi diline uzaklaştılar. O ideolojinin etkisi altında geri döndüklerinde zorluklar çektiler. Bu durum vardı. Ama çok nadir görüldü (Odak grup görüşmesi 14.07.2008, Bişkek).

...Adam orada büyümüş kalmış on sene. Oraya alışmış. Oranın yaşam tarzını benimsemiş (Odak grup görüşmesi 14.07.2008, Bişkek).

Katılımcılarla yaptığımız görüşmelerde öğrencilikleri süresince, yaz aylarını Türkiye’nin turizm bölgelerinde gelir getirici işlerde çalışarak geçirdiğini ifade eden bireylerin azımsanmayacak sayıda olduğu görülmüştür. Kendi toplumundan uzun süre uzakta kalan göçmen bireylerin katıldıkları yeni kültür içinde sosyalizasyonun sonucu yeni hayat pratikleri kazanmaları ve daha sonra kendi toplumlarındaki hayat pratiklerine ile uyum göstermede sorunlar görülmesi mümkündür. Bu farklı sosyalleşmenin bireylerin değerler sisteminde de farklılaşmayı beraberinde getirmesi söz konusudur.

Öğrencilerin karşılaştıkları bir diğer sorun alanı olarak ta Kırgızistan ve Türkiye’nin eğitim sistemlerinin farklı olması karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Türkiye’de hukuk eğitim görenler diploma denkliği konusunda sorunlar yaşamışlardır. Bu sorunun aşılması için Türkiye’de aldıkları hukuk eğitimini ülkelerinde tamamlamaları gerekmiştir.

...Türkiye’de okumak dezavantaj oluşturdu. Diplomam kabul edilmedi. Sizin gördüğünüz eğitim dört yıllıkmış, siz ayrı hukuk sistemi görmüşsünüz dediler. Burada benim gibi on, on iki hukukçu vardır. Aldığımız dersler aynı ancak kabul etmediler. Bizim dört senede aldığımız dersler uzun seneye yayılmıştır...Geldim hukuk alanında

çalışmadım...Bende diploma almak için mastıra baş vurdum. Bitirdim. Staj yaptım. Ruhsatımı aldım (Avukat; Erkek, 21.06.2008, Bişkek).

Kırgızistan ekonomisinde işsizlik önemli bir sorun olarak görülmektedir. Ülkedeki işsizlik sebebiyle Kırgızistan’dan Rusya Federasyonu’na mevsimlik işçi olarak çalışmaya gidenler ve Rusya Federasyonu’nun sağladığı çifte vatandaş uygulaması ile Rusya’ya yerleşen Kırgızlardan söz etmek mümkündür. Mevsimlik işçi göçü uygulaması Türkiye’de eğitim görmüş ve ülkelerine dönmüş bireyler arasın da yaygın olarak görülmektedir. Çalışma kapsamında bireylerin eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönüp dönmeyi düşünüp düşünmedikleri araştırılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların %65.2’sinin yüksek öğrenimlerini tamamladıktan sonra Kırgızistan’a dönmeyi veya başka ülkede çalışmayı düşündükleri görülmektedir. Bu veri Çağlar’ın Hacettepe Üniversitesi’ne yüksek öğrenim görmek için gelen öğrencilere yönelik olarak gerçekleştirdiği 264 kişilik örneklem grubuna uygulanan çalışmadan elde edilen sonuçlardan farklılaşmaktadır. Çağlar’ın, gerçekleştirdiği çalışmada öğrencilerin hemen hemen tamamının eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönmek istediklerini ifade etmiştir. Bu çalışmada öğrencilerin dönmek isteme nedeni, “idealizm” olarak ifade edilmiştir (Çağlar, 1996, s. 159).

Tablo 3. Türkiye’de Eğitim Alan Bireylerin Eğitimlerinden Sonra Ülkelerine

Dönmemelerinin veya Başka Ülkelerde Çalışmalarının En Önemli Sebeplerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Yığılmalı Yüzde
Ekonomik sebepler, ücret düşüklüğü	146	92,4	92,4	92,4
Siyasal sebepler	8	5,1	5,1	97,5
Anlayış kısıtlılığı	2	1,3	1,3	98,7
İstikrarsızlık geleceğin belirsizliği	1	,6	,6	99,4
Vatan sevmelik	1	,6	,6	
Toplam	158	100,0	100,0	100,0

Katılımcılara, yurt dışında eğitim alan bireylerin eğitimlerinden sonra ülkelerine dönmemelerinin veya başka ülkelerde çalışmalarının en önemli sebebi sorulmuştur. Öğrencilerin %92.4'ü ülkenin ekonomik durumu ve ülkedeki ücret düşüklüğünün en önemli neden olduğunu ifade etmişlerdir. Ülkedeki ücret düşüklüğü, işsizlik durumu bireylerin ülkelerine dönmek istememelerinde önemli bir sebep olmaktadır.

...Her şeyden önce bunun sebebi ekonomi. Çünkü orada kazandığınız paraları burada kazanamıyorsun. Burada maaş düşük. Orada (Rusya kastediliyor) daha fazla kazanıyorlar. O parayı burada verseler burada çalışırlardı...Dönmeyi tabii düşünmüyorsun neden düşünmüyorsun? Çünkü sanırım korkuyorsun. Orada bir düzenin var çalışıyorsun. Aldığın maaş iyi yaşam standartların iyi. O düzeni kaybetmekten korkuyorsun. Burada kuramamaktan korkuyorsun. Belki o yüzden dönmüyorsun. Belli bir zaman geçtikten sonra artık dönüp bir şeyler yapmanın gerektiğini düşünüyorsun. Benim için öyle oldu yani. Oradaki düzenim iyiydi. Ancak ne zamana kadar kalacaksın. Geçici geliyor. O düzeni ne zamana kadar koruyabileceksin. Maaşın güzel Dolmabahçe'yi geziyorsun. Sultanahmet'e gidiyorsun. İndirimleri takip edip ucuza güzel iyi giyinebiliyorsun. Bunlar güzel şeyler. Bunlar hayatta yaşamayı motive eden şeyler. Ancak buraya gelince onlar yok tabii. O düzeni burada kuramıyorsun. Bundan korkarak dönmek istemiyorsun. Bunlar geçici şeyler daha yararlı şeyler yapmak lazım. Sadece ben yaşadım oldu olmaz. İnsanlara göstermek lazım başka bir hayatın olabileceğini yani yararlı olmak lazım (Yönetici Asistanı Kadın1, 03.07.2008 Bişkek).

...Gelmemenin temel nedeni buraya dönünce kendilerinin yeterince değerlendirilmemeleri. Örneğin Türkiye'den mezun olan arkadaşlarımın

çoğu dışarıda çalışıyor. ...Mesela biri geldi kendi eğitim alanında iş bulamadı. Türkiye’ye öğrenci gönderilirken Kırgızistan’ın ihtiyaç duyduğu alanlarda gönderilirse daha iyi olur (Odak grup görüşmesi 14.07.2008 Bişkek).

...Geri dönmeme sebebini biliyor musunuz neden? Buranın geliştiğini bilmiyorlar. Buranın artık geniş bir piyasa olduğunun farkında değiller. On sene kalmışlar gelmemişler buraya. Buradan haberleri yok. 10 sene sonra geliyorlar. Aaaa! Ne olmuş diyorlar. Keşke evvel gelseydim çok şeyler yapardım diyorlar (Odak grup görüşmesi 14.07.2008 Bişkek).

Sonuç ve Değerlendirme

Büyük Öğrenci Projesi; Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları ile yapılan ikili işbirliği anlaşmaları, protokoller, mutabakat zabıtları, daimi komisyon kararları, 2922 sayılı Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uruklu Öğrencilere İlişkin Kanun, bu kanuna dayalı olarak çıkarılan yönetmelik ve söz konusu kanun gereği kurulan değerlendirme kurulu kararları ile öğrencilerin (lisans ve lisansüstü) bursluluklarıyla ilgili iş ve işlemleri düzenleyen şartnamelere ve koordinasyon kurulu kararlarına göre yürütülmektedir (MEB, 2007, s. 140). Devlet burslusu olarak Türkiye’de öğrenimlerine devam eden Kırgız öğrencilere; TÖMER eğitimi, yurtlarda barınma, bazı illerde şehir içi ulaşımı, sağlık giderlerini karşılama, burs, kitap-kırtasiye, giyecek, ikamet tezkeresi bedeli ve üniversite katkı payı gibi imkânlar sağlanmaktadır. Bu öğrencilere Türkiye’de öğrenim görme imkânının sağlanması iki toplum için oldukça büyük öneme sahiptir.

MEB tarafından gerçekleştirilen ve “Büyük Öğrenci Projesi” olarak tanımlanan projenin amaçları, Türk Cumhuriyetlerinin ve Türk Topluluklarının, yetişmiş insan gücü ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmak, Türkiye dostu genç bir nesil yetiştirmek ve Türk Dünyası ile kalıcı bir kardeşlik ve dostluk köprüsü kurmak, Türkçeyi öğretmek ve Türk kültürünü tanıtmak, Türk Dünyası’nda yer alan ülkeleri, bu ülkelerin kendi aralarındaki ilişkileri geliştirerek bir büyük şemsiye oluşturmak olarak ifade edilmiştir (Beşirli, 2007,

s. 873).

Bu süreçte, öğrenci değişim programlarının asıl amacını bu kültürel yakınlaşmanın sağlanması ve temellerinin sağlamlaştırılması oluşturmakta ve 1992 yılından itibaren uygulanmakta olan Büyük Öğrenci Projesi de bu hedefe yönelik gerçekleştirilmektedir. Bu projenin iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yeni kurulan devlet ve topluluklara destek olmak, ihtiyacı olan yetişmiş işgücünü sağlamaktır. Projenin ikinci amacı ise, ortak değerleri yenileyerek kaynaşmayı tesis etmek, Bağımsız Devletler Topluluğu'na bağlı devlet ve topluluklardan yüksek öğrenim görmek için Türkiye'ye gelen öğrencilerdeki Türk kimliğine, Türk kültürüne ve Türk dünyasına ilişkin tutumlarında olumlu değişimler tesis etmektir. Çalışmanın başarısının bu kapsamda değerlendirilmesi önemlidir.

Gerçekleştirdiğimiz saha çalışmasında katılımcılarla yaptığımız görüşmelerde özellikle ekonomik anlamda Türkiye'de eğitim gören bireyler, dil ve bürokrasi engeliyle karşılaşan Türk yatırımcısı için vazgeçilmez yerli eleman statüsünde oldukları görülmüştür. Araştırma kapsamını oluşturan bireylerin Türkiye'de kazandıkları iş ahlakı gerekse insanlarla iletişim kurma kabiliyetleri, Kırgızistan'da eğitim almış emsallerine göre tercih edilmelerinde önemli bir faktör olmuştur. Bu sonuç birinci hipotezimizi doğrulamıştır.

Çalışmada bireylerin üniversite eğitimini gerçekleştirmek için Türkiye'ye erken yaşlarda gelmeleri ve uzun süre Türkiye'de kalmaları sebebiyle ülkelerine döndüklerinde ekonomik ve sosyal hayata uyum problemleri yaşadıkları tespit edilmiştir. Ekonomik hayata uyumda karşılaştıkları en önemli sorun, ülkedeki genel ekonomik durumdan ileri gelmektedir. Asgari ücret düşüklüğü veya kamudaki ücret düşüklüğü bireylerin Türkiye'de kazandıkları beslenme, giyim-kuşam ve barınma gibi alışkanlıklarını devam ettirmelerini mümkün kılmamaktadır. Yaşam kalitesinde düşmeler görülmektedir. Ülkedeki genel ekonomik durum, ücret düşüklüğü eğitilmiş bireylerin büyük bir kısmını Rusya

Federasyonu’na göçe yönlendirmektedir. Türkçe, Rusça, İngilizce bilen, Türkiye’de aldıkları eğitimle iyi düzeyde alan bilgilerine sahip nitelikli insan gücü ülkelerine geri dönmekte, Türkiye veya Kırgızistan’a göre daha yüksek ücretle çalışmayı tercih etmektedir. Bu kapsamda proje, Kırgızistan’ın ihtiyacı olan nitelikli insan gücüne beklenen katkıyı sağlamamaktadır. Ülkede, nitelikli insan gücü için çekim oluşturacak ekonomik ve siyasi düzenlemelerin de olmayışı nitelikli insan gücünün kaybını hızlandırmaktadır.

Sosyo-kültürel hayata uyum konusunda, Türkiye’de eğitim gören genç bireylerin karşılaştıkları önemli bir nokta da Türkiye’de sosyalleşme sürecinde oluşturdukları değerler sistemi ile ilgilidir. Kırgızistan’da yaşayan insanların kanıksadıkları ve yaşamın bir parçası olarak gördükleri pek çok olumsuz davranışa –bu kapsamda adam kayırma, boyculuk (tribalizm)- konularında olumsuz davranış sergilememeleridir. Bu anlamda Türkiye’de alınan eğitim bireylerin değerler sistemine de etkide bulunarak olumlu yönde değişmeyi sağlamaktadır. Özellikle yapılan görüşmelerde iş ahlakı konusunda Türkiye’de eğitim görmüş bireylerin aynı işteki diğer bireylerden farklılaştığı görülmüştür. Özellikle bazı mesleklerde- polislik, askerlik vs.-farklı değerler sistemine sahip olmaları ve karar alma sürecinde bu değerler istemi ile hareket etmeleri nedeniyle aynı meslek grubu bireyler arasında dışlanmaların olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç çalışmamızın ikinci hipotezini doğrulamaktadır.

Kaynakça

- Açıkalın, A. ve diğerleri. (1996). *Türkiye’de Yüksek Öğrenim Gören Türk Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Sorunları*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Arslan, A. (1994). *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topuluklarından Türkiye’ye Gelen Öğrenciler (1992–1993)*. İstanbul: Yay Ofset.
- Beşirli, H. (2007). *Türkiye’ye Yüksek Öğrenim Görmek Amacıyla Gelen Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Öğrencilerinin Sosyo-Politik Tutumlarına Yönelik Sosyolojik Bir Analiz*. 1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Kocaeli, cilt 2. 873-899.
- Çağlar, A. (1996). *Yeni Bir Göçmen Türü: Türk Üniversitelerinde Yabancı Uyruklu Öğrenci Olmak*. 4. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 152-162.
- Ertürk, Y. E. ve diğerleri. (1996). *Türk Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Türk Dünyasına Bakışları*. Ankara: Siyasal Yayınları.
- TC. Başbakanlık. (1996). *Türk Yüksek Öğretiminin:1) Bugünkü Durumu, Sorunları, Çözüm Önerileri 2) Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Topuluklardan Gelen Öğrencilerin Sorunları Çözüm Önerileri*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- TC. Milli Eğitim Bakanlığı. (1993). *Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar. Cilt: 1, İlişkiler ve Faaliyetler*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Dairesi, Ankara: MEB Yayınları.
- TC. Milli Eğitim Bakanlığı. (2008). *2008 Yılı Bütçesine İlişkin Rapor*. Ankara: Devlet Kitapları Basımevi.
- TC Milli Eğitim Bakanlığı, Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü. (1994). *Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topuluklarından Gelen Öğrencilere*

Uygulanan Anket. Ankara: MEB Yayınları.

Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü. (1994). *Kurum Yurtlarında Barınıp Türkçe Öğrenimi Gören Türk Cumhuriyetleri ve Diğer Türk Toplulukları Öğrencilerinin Psikolojik, Sosyal ve Ekonomik Durumları İle Beklenti ve İzlenimleri.* Ankara: Kredi ve Yurtlar Kurumu Yayınları.

www.stat.kg. National Statistical Committee Kyrgyz Republic, Census Of Kyrgyz Republic of 1999.

www.yeogm.meb.gov.tr/ikili/turk-cum.html.kg

Kaynak kişiler:

Avukat; Erkek, 21.06.2008, Bişkek

İş Adamı, Erkek, 02.07.2008, Bişkek

İşadamı2, Erkek, 16.07.2008, Bişkek

Kamu Görevlisi, Kadın, 14.07.2008, Bişkek

Odak grup Görüşme 14.07.2008

Orta Düzey yönetici Kadın 01.07.2008, Bişkek

Türk Üst Düzey yönetici, Erkek, 03.07.2007, Bişkek

Üst Düzey Yönetici, Erkek, 01.07.2008, Bişkek

Yönetici Asistanı Kadın 1, 03.07.2008, Bişkek

Yönetici Asistanı Kadın 2, 25.07.2008, Bişkek

İş Adamı, Erkek, 02.07.2008, Bişkek

İşadamı2, Erkek, 16.07.2008, Bişkek

Kamu Görevlisi, Kadın, 14.07.2008, Bişkek

Odak grup Görüşme 14.07.2008

Orta Düzey yönetici Kadın 01.07.2008, Bişkek

Türk Üst Düzey yönetici, Erkek, 03.07.2007, Bişkek

Üst Düzey Yönetici, Erkek, 01.07.2008, Bişkek

Yönetici Asistanı Kadın 1, 03.07.2008, Bişkek

Yönetici Asistanı Kadın 2, 25.07.2008, Bişkek

ORHAN PAMUK'UN ROMANLARINDA DOĞU-BATI İKİLEMİ

Semran CENGİZ

Özet

“Kimlik” konusunda kesin tanımlamalar yapmaktan kaçınan, kendisini bir tek kültürün içinde görmektense, farklı kültürlerle donatmak isteyen bir romancıdır Orhan Pamuk. Doğu ile Batı ikilemine romanlarında ağırlıklı olarak yer veren yazar, kendisini ne Doğulu ne de Batılı sayar. Onun için ne Doğu ne de Batı vardır; sadece her iki kaynaktan da en iyi şekilde yararlanmaya çalışan bir yazar: Orhan Pamuk vardır.

Anahtar kelimeler: Orhan Pamuk, roman, Doğu-Batı ikilemi, çokkültürlülük.

East-West Dilemma in Orhan Pamuk's Novels

Abstract

Orhan Pamuk is an author who avoids of making clear-cut definitions related to “identity” and, instead of seeing himself in only one culture, prefers to equip himself with different cultures. The author, who gives a considerable room to East-West dilemma in his novels, sees himself neither Eastern nor Western. There is neither East nor West for him; instead, the author wants to get as much benefit as possible from both sources.

Key words: Orhan Pamuk, novel, East-West dilemma, multiculturalism.

Giriş

Kendisinden farklı olanı, uzak olanı, tanımlayamadığını korku ve kaygılarının gölgesinde hemen “öteki”leştiren insanoğlunun, tarih içerisinde yapmış olduğu yolculuk boyunca “öteki”yle hep bir mücadele içerisinde olduğu ve onu hep önyargılarının içerisinde hapsedtiği görülmektedir. İnsanoğlunun kimi zaman efsanelerle kimi zaman mitlerle süslediği bu önyargıların, bazen büyük savaşlara ve yıkımlara yol açtığı da bilinmektedir. Bugün hâlâ farklı olanın “öteki”leştirildiği dünyamızda, birtakım siyasi ve ekonomik ihtirasların da güdümünde insanoğlu, yıkımlarını sürdürmeye devam etmektedir.

Yüzyıllardır birtakım önyargıların şemsiyesi altında Batı, bazen bir masal ülkesi, bazen bir sihir diyarı ve bazen de bir harem kadınının cinselliğiyle bağdaştırdığı Doğu’yu işte bu bakış açısıyla “öteki”leştirmiştir. Bu nedenle 19. yüzyıldan itibaren romantizmin de etkisiyle, Batılı yazarların, misyonerlerin, seyyahların ilgi odağı olan Doğu, bu ziyaretçiler tarafından kendi gerçekliğinden uzak görülmüş ve değerlendirilmiştir. Çünkü onlar yüzyıllardır, kafalarında bulunan Doğu imajıyla gelmişlerdi, bunu hemen silip atmaları olanaksızdı.

Batılı modernist düşünceyle yerel-gelenekçi yapının oluşturduğu kültürel ikilemden beslenen ve romanlarında temel sorun olarak ele almasa bile eserlerinin dokusunda kendisini farklı şekillerde de olsa sürekli hissettiren Doğu-Batı ikilemi, yazar Orhan Pamuk’un, belki de en sevdiği ve bir sorun olarak bakmasa da romanlarında ağırlık noktası olarak ele aldığı temel konulardandır. Orhan Pamuk, kimlik ve kültür konularında kesin tanımları benimsemeyen, kendisini tek yanlı tariflerin içerisinde hapsedmeyen bir yazar. Bu yüzden Doğu-Batı ikilemine yaklaşımı da bu tutumuna bağlı olarak tek yönlü değildir. O, Batı’yı da Doğu’yu da birbirinden ayırmayan, her ikisini de kesin çizgilerle belirlemeyen, yazarlık yolunda her iki kaynaktan da mümkün mertebe istifade etmeye çalışan bir yazardır. Pamuk, “...yaratıcı dünyasının ağırlık

noktasını bu iki dünyanın ortasına yerleştirmekle her iki dünyanın zengin unsurlarını uzanıp uzanıp devşirebileceği ve onları kitaplarına yerleştirebileceği bir noktayı keşfetmiştir” (Pamuk, 1995, s. 45). Biz de bu yazımızda Pamuk'un keşfettiği bu noktayı onun romanlarından hareketle bulmaya çalıştık.

Orhan Pamuk'un Romanlarında Doğu-Batı İkilemi

Değişen dünya değerlerinin içerisinde kendinden ve kültüründen tâviz vermeden var olmaya çalışan ve birtakım popüler eğilimlerin bütün baskılarına karşı ayakta durmaya çalışan pek çok aydın gibi Türk aydını da son dönemlerde kendi değerlerini âdeta yeniden keşfe çıkmış gibidir. Bu keşifte bazı yazarların Batı'yı tamamen yadsıyan tavırlarına karşı bazı yazarların da Batı yanlısı tutumlarının yanı başında Orhan Pamuk gibi Doğu ile Batı arasında bir sentez oluşturup iki medeniyeti bir potada eritmeye çalışan yazarlar da vardır.

Orhan Pamuk için edebiyat, “öteki”ni arama yolunda çıkılan yolculuğun hikâyesidir:

Bu, Hüsrev ve Şirin'in aşk için çıktıkları yolculuğa benzer. Bizi tamamlayacak ötekini ararız. Daha derindeki, daha arkadaki, daha merkezdeki şeye yolculuk. Uzaklarda bir yerlerde, bir gerçek vardır, biri söylemiştir bunu bize, bir yerden duymuşuzdur, onu aramak için yola çıkarız. Edebiyat dediğimiz şey bu yolculuğun hikâyesidir. Bu yolculuğa inanıyorum (Pamuk, 1999, ss. 121).

Orhan Pamuk'un romanlarında Doğu-Batı ikilemini incelerken biz de onunla birlikte “öteki”ni aramaya çıkacağız. Bu yolculuk yazarın sekiz romanı boyunca devam edecekmiş gibi görünse de aslında çok daha uzun ve genellikle de geçmişin kaybolmuş, unutulmuş dehlizlerinde bazen edebî eserlerin kılavuzluğunda bazen de tarihî evrakların içerisinde yapılacak bir yolculuk. Bir eli Doğu'nun mistik dünyasında bir eli de Batı'nın akılcı düşünüşünde olan Pamuk için aslında ne Doğu, Doğu'dur ne de Batı, Batı'dır. Her ikisi de yazarın, kendi içinde biraraya getirdiği daha doğrusu biraraya getirmeye çalıştığı ikizlerdir.

Bütün kitaplarım Doğu'nun ve Batı'nın yöntem, usül, alışkanlık ve tarihinin karışmasından yapılmıştır ve kendi zenginliğimi de buna borçluyum. Kendi rahatlığım, çift mutluluğum da buradan gelir, iki dünya arasında suçluluk duygusu duymadan, kendi evimde gezinir gibi gezinirim. Muhafazakârlar, köktendinciler benim Batı'yla kurabildiğim rahatlığı asla hissedemedikleri gibi, hayalperest modernistler de benim gelenekten rahat yararlanabilmemi hiçbir zaman anlayamaz (Pamuk, 1999, s. 155).

Postmodern romanın çoğulcu bakış açısı, çatışmalar üzerine kurulu yapısı, Orhan Pamuk'un romanlarının temel izlekleridir. Pamuk, romanlarında kendini tek yönlü bakış açılarından uzak tutup çoksesli düşüncülerin zenginliğine bırakmaktadır. Onun için "...çekici olan şey bir yol seçmek değil, galiba bütün yolları seçebileceği... bir yerde olmaktır" (Pamuk, 1999, s. 65). Yazar Orhan Pamuk, kendini bütün önyargıların üzerinde bir yere koyarak oradan meselelere göz atmakta ve eserlerini kurgulamaktadır. Yazar, romanı çelişkilerin, tezatların çarpıştığı bir meydan olarak düşündüğü için bütün romanlarını karşıtlıklar üzerine kurgulamaktadır:

Her zaman romanı kışkırtma yapmak, en olmadık, en uzak konulara, bölgelere kancalar atmak, karanlık köşeler yaratmak, şüpheler uyandırmak için mevcut inançların, önyargıların kabuğunun çatır çutur kırılabileceği bir alan olarak gördüm. Bu yüzden kitaplarımda benim görüşlerim her zaman arkada kalsın isterim ve görüşlerimin çelişkili olmasını severim. Çünkü benim için bir kitabı ayakta tutan şey, onun içindeki çatışmalardır. Yazarın kesin fikirleri değil, kahramanlarının birbiriyle çatışan kesin fikirleri yaşmalıdır (Pamuk, 1999, s. 103).

Orhan Pamuk'un romanlarında Doğu-Batı arasındaki çatışmaları ve yazarın bu konu çerçevesinde oluşturduğu kurmaca dünyayı, romanlarının yayım tarihlerini göz önünde bulundurarak kronolojik bir sırayla ele alıp göstermeye çalışacağız.

Cevdet Bey ve Oğulları

Gelenekçi-modern çatışmasının, konak-apartman metaforuyla ele alınarak işlendiği bu romanda 1905 yılından 1978 yılına kadar, İstanbul'un Nişantaşı semtinde yaşayan ve değişen toplumsal değerlerle birlikte şekillenen Işıkcı ailesinin üç kuşağının hikâyesi anlatılır.

Cevdet Bey ve Oğulları'nda Doğu-Batı, idealizm-rasyonalizm karşıtlıkları metnin ana kurgu ilkelerinden biridir; roman bu karşıtlıklar arasındaki gerilimle yaşam bulur. Metni oluşturan karşıt içerikli bölümlerin çoğu, bu karşıtlıkların taşıyıcısı olan roman kişilerinin yaşam görüşlerini içerir (Ecevit, 2004, s. 54).

Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketlerinin bir sonucu olarak toplumun bazı kesimlerinde ortaya çıkan aşırı Batı hayranlığının bu romanda Cevdet Bey'in kişiliğinde kendisini ortaya koyduğunu görüyoruz. İstanbul'un geleneksel değerlerinin yoğun olarak yaşandığı bir semtinde, Haseki'de yetişen Cevdet Bey, ticarete atılıp para kazandıktan sonra hemen bu semtten ve akrabalarından uzaklaşmış, dönemin paşalarından Şükrü Paşa'nın kızıyla nişanlanarak Avrupaî olma yolunda ilk adımı atmıştır. Nigan Hanım, konakta büyümüş, piyano çalan, Fransız romanları okuyan, alafranga bir kızdır, yani modern bir aile kurmak için ideal bir eştir. Cevdet Bey, Nigan Hanım'la nişanlandıktan sonra zenginlerin, Avrupaî ailelerin oturduğu Nişantaşı'nda bir konak satın alır. Böylelikle Avrupai bir aile kurup, Avrupalı gibi yaşama hayalleri de gerçekleşmiş olur.

Romanda Batı'ya ve Batılı yaşayış tarzına övgüler ve Batı'yla Doğu'nun karşılaştırılması pek çok yerde karşımıza çıkar. Cevdet Bey'in kayınpederi Şükrü Paşa'nın Avrupa âdetlerine dair övgü dolu şu sözleri bu açıdan çarpıcıdır:

Hem bunlar, bu Avrupa âdetleri lâzım. Gittik, gördük. Herifler neler yapmış. Biz ise aynı yerde otuyoruz. Koskoca fabrikalar, istasyonlar, oteller... Çalışmayı da biliyorlar, eğlenmeyi de. Ben

bile bu yaştan sonra kulübe gidiyorum. Ne kelime be: Kulüp!
(Pamuk, 1999, ss. 58-59).

Batı'nın üstünlüğünün hemen her alanda kabul edildiği bu dönemde Batı, yaşayış tarzıyla ve kültürüyle üzerinde pek de fazla düşünülmeden taklit edilir. Batı pozitivist, akılcı, demokratik ve özgür yapısıyla idealize edilerek örnek alınabilecek yegâne hedef olarak belirlenir. Özellikle bir jöntürk olan, Cevdet Bey'in ağabeyi Nusret Bey'e göre geri kalmış Doğu toplumlarının kalkınabilmesinin tek çaresi, aydınlanmanın beşiği olan Batı'nın her yönüyle örnek alınmasıdır.

Cevdet Bey ve Oğulları, değişen bir toplumun Batılılaşma yolunda yaşamış olduğu sıkıntıları ve buhranları üzerine kurgulanmış bir roman olduğu için, romanın pek çok kişisinde bu mesele farklı bakış açılarıyla sunulur. Modernleşmek isteyen bir toplumun bu uğurda yaşadığı kimlik bunalımlarını, toplumsal yıkımları, buhranları aile kavramı üzerinden irdeleyen Orhan Pamuk, toplumun küçük bir aynası olan ailede değişimin sancılarının yansımalarını "...Cevdet-Nusret, Osman-Refik ve Cemil-Ahmet çiftlerinde bedenleşen realist-idealist ya da konformist-nonkonformist karşıtlıklar..." (Ecevit, 2004, s. 54) kurarak göstermeye çalışır.

Sessiz Ev

Sessiz Ev, İttihat ve Terakki döneminde İstanbul'dan Gebze'ye sürgün edilmiş Selahattin Bey adındaki bir doktorun hikâyesi olarak başlar. Selahattin Bey doktordur ve Batı pozitivismine gönül vermiş, o yolda bir ansiklopedi yazmayı düşünen, kimlik bunalımları olan bir kişidir. Pamuk bu romanında "...Türkiye'nin Avrupa'ya yönelmesinin toplumsal sürecini saydamlaştırmak için, ele aldığı tarihsel kesitlerin tipik oyuncularını ve bu kesitlerdeki ideolojik konumları,... bir ailenin bireylerine izdüşürür" (Kılıç, 2000, s.13).

Romanın ana kişilerinden olan Selahattin Bey, yüzünü Batı'ya dönmüş bir toplumun, ihtilalci ve idealist bir doktoru olarak anlatılır. Selahattin Bey, ülkenin ilerlemesi için Batı pozitivisminin ve Batı bilimsel düşüncesinin ülkeye getirilmesi gerektiğini düşünür. Buna katkıda bulunmak için de bir ansiklopedi yazmaya karar verir. Eşi Fatma Hanım ise, geleneksel yapının özelliklerini taşıyan ve kocasının bütün zorlamalarına karşın, onun bilimsel çalışmalarına ilgisiz kalan bir kadındır. Fatma Hanım'la yaşadığı çatışma yüzünden, Selahattin Bey eşini hizmetçisiyle aldatır. Selahattin Bey'in bu birliktelikten biri cüce diğeri de Fatma Hanım tarafından dövülüp sakat bırakılmış iki oğlunun olması âdeta gelenekle modernin çatışmasının birer vahameti olarak sergilenir.

Kendisini Doğu'dan çıkıp gelmiş Batılı olarak tanımlayan Selahattin Bey, Batı'nın laik, pozitivist düşüncesine hayrandır. Bu hayranlık onu Allah'ın inkârına kadar götürür. Ona göre Doğu'nun geri kalmasında en büyük etken dinî inançlar ve onun sonucu doğan bağnazlıktır. Yazacağı ansiklopedi, Batı'nın bilimsel yaklaşımlarını ülkeye taşıyacak ve ülke geri kalmışlıktan kurtulacaktır:

Biz burada taptaze, basit, özgür, neşeli, yepyeni şeyler düşünerek, yaşayarak yeni bir dünya kuracağız; Doğu'nun daha hiç görmediği bir özgürlük dünyası, yeryüzüne inmiş bir akıl cenneti, yemin ediyorum Fatma, olacak bu, hem de Batı'dakilerden de iyi yapacağız... O Doğulu hüznü, ağlayışları, kötümserliği, yenilgiyi ve korkunç Şark boyun eğişini bu çocuğa asla öğretmeyeceğim, ...seni de özgür bağımsız bir insan olarak görüyorum; ötekilerin karılarını gördükleri gibi bir cariye, bir odalık, bir köle gibi görmüyorum seni: Benim eşitimsin canım... (Pamuk, 2001, s. 96-97).

Orhan Pamuk, bu romanında karşıt öğelerden yararlanarak bir gerginlik ve çatışma ortamı yaratmıştır. Yazar eski-yeni, Doğu-Batı, milliyetçi-devrimci gibi karşıt unsurları karşı karşıya getirerek ve bunu roman kahramanlarının

bakış açısıyla sunarak bu toplumsal sorunları kurmacanın içerisinde gerçek bir zemine oturtmaya çalışmıştır.

Darvinoğlu ailesinin bütün kuşakları da Batılılaşmayı farklı açılardan gören ve yaşayan kişilerdir. Onlar laik ve pozitivist düşünüşün bir ifadesi olan Batılılaşmış ve modern Türkiye'yi; Gebze ve civarındaki halk ile Selahattin Bey'in gayrimeşru çocukları ve onların torunları ise geri kalmış, cahil, uyuyan Doğu'yu temsil etmektedirler. Gelenekle modernin çatışması bu gruplar arasındaki mücadeleyle ortaya konur romanda. Romanın sonunda cüce ve sakat Doğu, modern Batı'yı öldürerek bu çatışmayı kendi kurallarına göre bitirir.

Beyaz Kale

“İstanbul'un sokakları içerisinde bir yerde, bizimkine benzeyen bir başka evde, her şeyiyle benim benzerim, ikizim, hatta tıpatıp aynım bir başka Orhan'ın yaşadığına çocukluktan başlayarak uzun yıllar aklımın bir köşesiyle inandım.” (Pamuk, 2004, s. 11) derken Orhan Pamuk, *Beyaz Kale* romanındaki ikizleşme izleğinin temellerini de açıklamış olmaktadır. Birbirlerine çok benzeyen bir Müslüman hocayla onun Venedikli kölesinin birbirlerini ve kültürlerini tanıma yolunda vermiş oldukları çabanın hikâyesi olan Beyaz Kale, fantastik kurgusu ve masalsı anlatımıyla yazarlık yolunda Orhan Pamuk'u ilk iki romanına göre çok daha başarılı bir yere oturtmaktadır.

Doğu-Batı dünyası, ayna-kimlik özdeşleşmesi, başkasıyla bütünleşme gibi değerler üzerine kurulmuş bu romanla Orhan Pamuk, bizi 17. yüzyılda “öteki”ni aramak için bir yolculuğa çıkarır. Bu yolculukta Venedikli köleyle Müslüman efendisinin kendi kimlikleri ve kültürleri üzerine anlattıkları öyküler de bize eşlik eder. Pamuk, *Binbir Gece Masalları*'ndan gelen bir esinle hikâye içerisinde hikâyeler anlatarak romanı fantastik bir karaktere bürür.

Beyaz Kale, “İki kahramanının gerçekçi, psikolojik yoğunluğu yüksek, Hegelci köle-efendi diyalektiğini çağrıştıran ilişkisini Doğu-Batı meselesi

çerçevesinde veren alegorik bir hikâyedir” (Kılıç, 2000, s. 77). Orhan Pamuk, bu alegorik hikâyeyle iki ayrı kültürü ve medeniyeti biraraya getirme amacını kurgu dünyasının olanaklarından yararlanarak gerçekleştirmeye çalışır. Bir Batılıyla bir Doğulunun aslında birbirlerine çok benzediklerini âdeta ikiz olduklarını vurgulayan Orhan Pamuk, kimlik ve kültür konusunda kendini kalıpların ve tanımların içerisine hapsetmek istemeyen bir yazarın, gerçekte yapamadığını kurgu dünyasının olanaklarından yararlanarak nasıl gerçekleştirdiğini gösterir.

Beyaz Kale romanıyla Pamuk, Batı'nın pozitivist, akılcı, bilimsel düşüncüsüyle Doğu'nun mistik ruhunu birleştirmeye çalışır. Venedikli köle, bilimsel konulardaki bilgilerini Hoca'yla paylaşır. Hoca, Batılı bilimadamlarını ve onların eserlerini tanımak ister. Bu yüzden köleye sürekli olarak “onlar”ı ve “ora”ları sorar. Kendi ülkesinin insanlarını ise küçümser:

Bu ahmaklar gerçeklerin ne zaman farkına varacaklar? Niye bu kadar aptallar? (Pamuk, 2004, s. 119).

Yazar Türkiye'nin iki yüzyıla yakın Batılılaşma ve “öteki”ni tanıma yolunda yaptığı yolculuğu, fantastik bir kurmacayla aktarır. Hoca'nın sık sık, kölesine sorduğu “Niye benim ben?” sorusu Batılılaşma ve onun doğurduğu kimlik sorununa göndermelerde bulunmaktadır:

Bir akşamüstü evi tıkırdatarak gezinen ayak sesleri odama girip, Hoca, günlük ve olağan bir şeyden söz eder gibi bana ‘Niye benim ben?’ dediği zaman, onu cesaretlendirmek isteyerek cevap verdim (Pamuk, 2004, ss. 62-63).

Yazar, bu birbirine çok benzeyen ve birbirlerinin eksiklerini tamamlayan iki kişinin şahsında Doğu'yla Batı'yı önce karşı karşıya daha sonra yan yana, en sonunda da bir bütün haline getirerek ne Doğu'nun ne de Batı'nın tek başına var olamayacağını anlatmak ister.

Orhan Pamuk, ayna motifiyle de kimliği biraraya getirir. Batılı, aynaya sık sık bakıp kendisiyle yüzleşebilmektedir; ancak Doğulu aynaya bakmak yerine başka bir kimliği taklit edip onun gibi olmaya çalışmaktadır. Kölesinin kültürünü onun anlattığı hikâyelerden tanıyıp kopya etmeye çalışan, hatta daha da ileri giderek bir düş ülkesiymiş gibi hayaller kuran Hoca'nın aksine, Venedikli köle, tanıdığı Osmanlı kültüründen kopamaz ve ülkesine dönmek yerine Gebze'ye yerleşir. Romanın sonunda böylelikle köleyle efendi yer değiştirir, yani efendi köle, köle de efendi olur.

Romanda en önemli kişilerden biri olarak karşımıza çıkan Osmanlı Sultanı, Batı'nın üstünlüğünün farkına varmıştır. Özellikle silahlanma konusunda Batı'nın örnek alınması gerektiğini bilmektedir. Bu konuda Hoca'nın yeni, modern bir silah yapma önerisini destekler. Hoca ve Sultan'ın amaçları bu yeni silahla Lehistan'daki Doppio Kalesi'ni almaktır. Yüksekçe bir tepenin üstündeki bu beyaz kaleyle Orhan Pamuk, Osmanlı'nın Batılılaşma macerasını bütünleştirir ve beyaz kale Batılılaşmak yolunda varılmak istenen beyaz bir düş olur. Türkiye, Batılılaşmak, modernleşmek yolunda verdiği mücadelede ne yazık ki yenik düşmüştür; çünkü kendisi olmayı başaramayan bir toplumun, yani aynaya bakmayan bir toplumun yıkıma uğramasından daha doğal ne olabilir ki!

Orhan Pamuk'un Doğu-Batı ikilemi üzerine kurgulanmış romanı olan *Beyaz Kale*, insan merkezli, insandan hareketle dünyayı ve başka kültürleri tanımlayan bir roman. Kendisini ne Doğu'ya ne de Batı'ya sıkıştırmayan her ikisinde de var olduğunu vurgulamak isteyen Orhan Pamuk, romanda Sultan'ın "bütün hayatların birbirine benzediği" sözleriyle kimlik sorununa tek yönlü bakmadığını, "öteki" nin sadece "ben" in dışında olan ama "ben" den farklı olmayan biri olduğunu anlatmaya çalışır.

Kara Kitap

Orhan Pamuk'un romanlarında geçmişin izlerine derinlikli olarak hep rastlıyoruz; çünkü geçmişin bilinmez ve gizemli yanları yazarı çekmekte, merakını kamçulamakta ve yeni keşifler yapma konusunda teşvik edici olmaktadır. Bunun yanı sıra geçmişten "kimlik"i tanımlama anlamında da yararlanan yazarın, bu nedenle romanlarında sık sık bu zengin hazineye başvurduğunu görüyoruz. İşte böyle bir merakın ve araştırmanın sonucu oluşturulmuş bir eser olan *Kara Kitap*; Şeyh Galip'ten Mevlana'ya, Hurûfî şeyhi Fazlallah'tan Feridüddini Attar'a kadar geniş bir kültür yelpazesinden beslenmektedir. Doğu edebiyatlarının mistik ve gizemli kurgusunu esas alan yazar, postmodern romanın sağladığı imkânlardan da yararlanarak zamanın bağlayıcılığını en aza indirip, kendisine geniş bir hareket alanı yaratarak okuyucuyu, kurmacanın ve gerçeğin birbirine karıştığı sanal bir dünyanın semalarında gezdirir. Birbiri içine geçmiş vaka halkalarıyla ve zamanda sıçramalar yaparak geçmişten bugüne farklı toplumsal katmanlardan kahramanlarla zenginleştirilmiş olan *Kara Kitap*, yazarın geçmişle kimlik arasında kurduğu bağın en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Doğu kültür hazinelerinin ağırlıklı olarak kaynaklık ettiği eser, bir arayış hikâyesi üzerine kurgulanmıştır. Şeyh Galip'in Hüsn ü Aşk adlı mesnevisindeki Hüsn, Aşk'ı bulmak için Kalp ülkesinde nasıl yollara düşüp macera dolu bir arayış süreci geçirdiyse *Kara Kitap*'ta da Galip, karısı Rüya'yı İstanbul'un gizemi içerisinde öyle arar. Bu arayış esnasında İstanbul'un unutulmuş, mahzenlerde kalmış gerçek yüzü Galip'in kendisini bulmasını sağlar. Nişantaşı'nda oturan ve amcasının kızı Rüya'yla evli olan genç avukat Galip, kaybolmuş eşini ararken daha önce bilmediği belki üzerinde hiç düşünmediği değerlerle karşılaşır ve bunlar onda büyük değişimlere yol açar.

Kara Kitap, İstanbul'dur. İstanbul'un kitabıdır, İstanbul'un hikâyesidir. Doğu'yla Batı arasında bir köprü olan, yüzyıllarca her iki medeniyete de evsahipliği yapmış olan İstanbul'un kimliği daha doğrusu kimlik arayışı Galip'in kişiliğinde ortaya konur. Şehrin gizemi, karışıklığı, kozmopolitliği yazar Orhan Pamuk'un hemen her romanında bir çerçeve konu olarak ele aldığı Doğu-Batı ikilemini işlemesi bakımından ona büyük kolaylıklar sağlamıştır. İstanbul, her iki medeniyetin kucaklaştığı, birbirlerinin içinde eriyip yok olduğu bir şehirdir. Bu nedenle Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ta Doğu-Batı karşıtlığı çerçevesinde ele aldığı kimlik sorununu işlerken İstanbul'u mekân olarak seçmiştir.

Romanlarını gerginlikler ve çatışmalar üzerine kurgulayan Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ta Türk kimliğini ve buradan hareketle Doğu ve Batı sorununu daha doğrusu bu sorunun bir boyutunu teşkil eden modern-gelenekçi çatışmasını gündemine alır. Romanda "Bedii Usta'nın Evlatları" başlığını taşıyan bölüm, bu meseleye dair yazarın bakış açısını ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Celal'in bakış açısından anlatılan bu bölümde öncelikle, Abdülhamit döneminde mankenler yapan Bedii Usta'nın mankenlerinin Allah'a şirik koşmakla bir tutulması ve bu yüzden yasak edilmesinin hikâyesi anlatılır. Daha sonra ise, mankenlerin Cumhuriyet dönemindeki konumu verilir. Bu dönemde artık her yerde Batılı gibi giyinen insanlar vardır. Oysaki Usta'nın mankenleri tipik Osmanlı insanı kıyafetleriyle yapılmıştır. Mankenler bu kez de modernliği değil, eskiyi yani geleneği temsil etmektedir. Bu nedenle hiçbir dükkân sahibi bu mankenleri dükkânının vitrinine koymak istemez:

Yaptığı mankenler ve elbiselerin modellerinin öğretildiği Batılı ülkelerin insanlarına değil, bizim insanlarımıza benziyorlarmış. "Müşteri", demiş dükkâncılardan biri, 'sokakta her gün on binlercesini gördüğü o bıyıklı, çarpık bacaklı, kara kuru vatandaşlardan birinin sırtındaki paltoyu değil, uzak ve bilinmeyen bir diyardan gelen yeni ve güzel bir insanın giydiği ceketi sırtına geçirmek ister ki, bu ceketle birlikte kendi de değiştiğine, başka biri olabildiğine inanabilsin. Bu işlerde pişmiş bir vitrinci, Bedii

Usta'nın eserlerini hayranlıkla karşıladıktan sonra, ne yazık ki, ekmek parası için vitrinlerine bu 'gerçek Türkleri, bu gerçek vatandaşları' koyamayacağını açıklamış: 'Türkler artık Türk değil, başka bir şey olmak istiyorlarmış çünkü. Bu yüzden kılık kıyafet devrimini icat etmişler, sakallarını tıraş etmişler, dillerini harflerini değiştirmişler. Daha veciz konuşmayı seven bir dükkan sahibi, müşterilerinin bir elbiseyi değil, aslında bir hayali satın aldıklarını açıklamış. O elbiseyi giyen 'ötekiler' gibi olabilme hayalini asıl satın almak istedikleri." (Pamuk, 2003, ss. 65-66).

Romanda kimlik arayışı konusunda yazar düşüncelerini somutlaştırmak için çok çeşitli kaynaklardan yararlanır. Bunlardan biri de Hurûfiliktir. Yazarın romanın kurgusuna çok ustalıkla oturttuğu bu motif, eserde başından beri mevcut olan Doğu gizemini anlatmakta yazara çok büyük kolaylıklar sağlamıştır. Romanda F.M. Üçüncü tarafından kaleme alındığı söylenen "Esrâr-ı Hurûf ve Esrârın Kaybı" adlı bölümde yine karşımıza Doğu- Batı ikilemine dair düşünceler çıkmaktadır:

(...) Doğu ve Batı, dünyanın iki yarısını paylaşıyorlardı: İyi ile kötü, ak ile kara, şeytan ile melek gibi bütünüyle birbirinin tersi, reddi, karşıtıydılar. Bu iki âlemin, hayalperestlerin sandığı gibi, birbirleriyle uzlaşıp barış içinde yaşamalarına imkân yoktu hiç. İki âlemden biri, her zaman üstün gelmiş, her zaman iki dünyada biri efendi, öteki köle olmak zorunda kalmıştı (Pamuk, 2003, s. 296).

Kara Kitap, bir esrar ve gizem kitabı olarak sunuluyor yazar tarafından. Romanda başından beri "öteki"ni arama yolunda yazarla birlikte çıktığımız yolculukta hep bir esrar-kimlik özdeşliği kurulduğunu gördük. Kendi esrarını oluşturamayan ya da kendindeki esrarın farkına varamayıp da başkalarını taklit edenlerin köle durumuna düşeceğini anlatır yazar. "Şehzadenin Hikâyesi" bölümünde ise Pamuk, bu gizemi Şehzade Osman Celalettin Efendi'nin bakış açısından sunar; ancak burada kimlik problemi, yazma edimiyle bütünleştirilerek verilir. Şehzade yazdıkça kendi olabilmektedir:

Şehzade Osman Celalettin Efendi, bu topraklarda, bu lanetlenmiş topraklarda, insanın kendisinin olabilmesinin en önemli sorun olduğunu, bu sorun gereğince çözülmedikçe, hepimizin yıkıntıya,

yenilgiye, köleliğe mahkum olduğumuzu bilirdi. Kendisi olabilmenin bir yolunu bulamamış bütün kavimler köleliğe, bütün soylar soysuzluğa, bütün milletler yokluğa, hiçliğe, hiçliğe mahkumdur derdi (Pamuk, 2003, s. 402).

Doğu-Batı ikiliği konusunda pek çok yerde farklı açılardan vurgulamaların yapıldığı *Kara Kitap*, “Rastlantısallık izlenimi uyandırma ilkesi ile kaleme alınmış olan çok sistemli, çok düzenli bir yapıt olarak çıkıyor karşımıza. Yazar sanki bu yapısal düzenleme ile belleğimizin, tarihimizin, kültürümüzün, kimliğimizin bu günleri toplumsal yapımızın karmaşık ve rastlantısal izlenimi veren görünümünün ardındaki gizli sistemin, gizli düzenin anahtarını bulmaya çalışıyor, gizem duygusunu gözardı etmeden, bir bilmece karşısında bulunmanın çekiciliğini bozmadan.” (Esen, 1996, s. 114).

Batılılaşma ve modernleşme rüyası gören, o rüyanın peşinde koşan Türkiye ve Türk insanına çok açık olmasa da bu rüyayı gerçekleştirme yolunu sunar *Kara Kitap*. Bu yol ise, Galip’in yaptığı gibi mahzenlerde ve yeraltında kalmış olan kültür değerlerini arayıp bulmak, onları gün ışığına çıkarmak ve kendi gizemini çözüp kendi kendini tanımaktır. İşte o zaman arayış bitecek ve rüya gerçekleşecektir.

Orhan Pamuk’un romanlarında en temel motiflerden birini teşkil eden “ikiz” olma izleğiyle bu romanda Celal-Galip olarak karşılaşıyoruz. Celal-Galip ikizleşmesi aynı zamanda Doğu-Batı ikiliğini de temsil etmektedir. Yüzyıllardır Türk toplumunun en temel sorunu olarak karşımıza çıkan bu ikili yaşam bunalımı, yani Doğu ile Batı arasında kalma bunalımı, romanın sonunda Galip’in Celal olmasıyla sona erer ve birleşme gerçekleşir. Böylelikle yazar soruna kendi bakış açısıyla bir çözüm bulmuş olur: Kendini tanı ve “öteki”yle birleşip bütünleşmekten korkma.

Yeni Hayat

Orhan Pamuk'un kurmaca dehası olan *Yeni Hayat*'la bu kez bir Anadolu yolculuğuna çıkıyoruz. Kaybolan geleneğin ve kültürün izlerini sürüyoruz. Kent kent, kasaba kasaba, köy köy, Batılılaşma yolunda çehresi değişen Anadolu'nun sancularına tanık oluyoruz. Yazar, büyük bir hızla değişen dünyanın en önemlisi de değişen Türkiye'nin çehresini tanıtmak istiyor. “*Bir gün bir kitap okudum, bütün hayatım değişti.*” derken, Orhan Pamuk aslında bir kuşağa göndermede bulunmaktadır. Yetmişli yılların Türkiye'sinde üniversite öğrencilerinin bunalımlarını, kimlik arayışlarını, politik duruşlarını bu sözle özetler Orhan Pamuk.

1980 sonrasında hızlı bir kültür erozyonu ve yozlaşması içerisinde bocalayan ülke, Batılılaşma adına yabancı ülkelerin ve onların çeşitli markalarının pazar yeri haline dönüşmüş, geleneksel olanın bu yabancı markalar karşısında tutunamayıp yok olmasıyla da büyük bir kültür buhranının eşiğine gelmiştir. Tüketimin büyük bir hız kazandığı ülkede her gün yeni markalar, yeni hayatlar melek yüzlü insanların televizyonlarda boy gösterip baştan çıkardığı bir gençliğin hikâyesi olarak sunulur.

“Yeni Hayat, İstanbul'da başlayıp taşrada biten, kaybolan kültüre bir çeşit ağıt olarak da değerlendirilebilecek bir romandır.” (Kılıç, 2000, s. 226). Artık yerini Coca Cola'ya bırakan Budak gazozu, Yeni Hayat Karamelaları bu değişimin daha doğrusu kaybolan geleneğin ve kültürün metaforları olarak leitmotif gibi romanın kurgusunda önemli bir yer işgal eder:

Çardaklı kahvede Budak gazozunun Coca Cola, Schweppes ve Pepsi'nin bütün saldırılarına rağmen burada direndiğini gördüm fazla da aldırmadım (Pamuk, 2002, s. 267).

Orhan Pamuk, *Yeni Hayat*'ta değişimi simgelerle ifade etme yoluna gitmiştir. Batılılaşma yolunda kimliğinden, değerlerinden çok fazla şey yitiren Türkiye gerçeği, zamanla değişen marka adlarıyla simgeleştirilir. Bunun yanı

sıra yazar, son dönemde kapitalist yaşam tarzının bir yansıması olarak markalar üzerinden hayatlarına çeki düzen vermeye çalışan insanlara da eleştirel bir göndermede bulunur.

Romandaki bir diğer önemli motif televizyondur. Yetmişli yıllardan itibaren yaşamımıza giren, hayatlarımızı alt üst eden ve Batı'daki yaşamları her gece evimize taşıyan bu renkli cam, *Yeni Hayat* romanında Batılılaşmaya susamış insanımıza yeni hayatının nasıl olacağını gösteren bir kâhinin sihirli küresi gibidir. Ancak bu yeni hayatlar ne yazık ki mutluluk getirmez; aksine toplumsal belleğin zayıflamasına ve bunun sonucu olarak da karamsarlıkların ve hüznün yaşanmasına yol açar. Bu hüznün özellikle gençler arasında çatışmalara sebep olur. “Bunun yanı sıra kültürün yitip giden değerlerine duyulan keder ile yeniye ve her şeyin tepetaklak olmasına yönelik hırslı bir istekten doğan gerilim, rekabet duygusu, gerçekle kurmaca ilişkisi, ülkenin kültürünü alegoriler ve simgeler aracılığıyla özetleme arzusu ve alttan alta bir mizah anlayışı da kendini hissettirir roman boyunca.” (Kılıç, 2000, s. 226).

Romandaki en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkan ve sık sık tekrarlanan “melek” leitmotifi ise, çok çarpıcı bir yaklaşımla sunulmuştur yazar tarafından. Romanın kahramanları Osman / Nahit/ Mehmet'in âşık olduğu ve sürekli bir melek olarak tanıttıkları sevgilileri Canan, bu bakımdan romanda önemli bir yere sahiptir. Orhan Pamuk, burada Canan/Melek motifiyile televizyonlarda her gün boy gösteren ve gençliğe model olarak sunulan artistlerin, şarkıcıların, mankenlerin içi boşaltılmış, yaldızlı, parlak ancak bir o kadar da samimiyetten uzak yaşamlarına ışık tutar. Romanda Canan/Melek sürekli beyaz ya da mor bir ışık huzmesi içerisinde anlatılır. Aslında bu ışık, insanları baştan çıkartan, yanıltıcı bir ışıktır.

Türkiye'nin modernleşme aşamasında kaybettiği değerler ve yeni hayatlar bulma umuduyla yaşamlarını kaybeden gençler, Orhan Pamuk'un zekice

buluşlarıyla kurguladığı *Yeni Hayat*'ta okuyucuya hüznü ve şiirsel bir anlatımla sunulur:

Bu kitapta hayatla ilgili derin esrarı kitabın merkezine yerleştirmedim...Esrar sözgelimi Kara Kitap'ta olduğu gibi parmakla işaret edilmiyor, bulanık olarak görünüyor... Bu kitap için temel düşünce belki de sezgi. O yüzden bu kitabın, sezgilerin dünyası olan şiire yakın olduğunu, daha şiirsel olduğunu, lirik olduğunu söyleyebilirim (Balabanlılar, 1994, s. 100).

Romandaki bir diğer önemli motif demiryolu ve onun karşısına modernleşmenin ulaşım aracı olarak konan otobüstür. Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren yaşanan hızlı makineleşmenin bir sonucu olarak karayolları, demiryollarından daha çok önem kazanmış, ülkenin dört bir tarafına bu yıllardan itibaren otobüs terminalleri yaptırılmış ve Batı'dan model model otobüsler getirtilmiştir. Ancak bu otobüs ağının yükünü kaldıracak karayollarına sahip olunmadığı için bugün hâlâ büyük bir sorun olarak yaşanan karayollarındaki trafik terörü, romanın en önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. Trafik kazası bir kader mi yoksa bir ihmal mi? Bunun sorgulamasını yapıyor muş gibi gözükten roman, aslında trafik kazasıyla Türkiye'nin Batılılaşma ve modernleşme yolunda geçirmiş olduğu kazaları kastetmektedir. Yeni hayatlar peşinde koşan yani modernleşmek isteyen Türkiye maalesef modernleşmemiş; bu yolda sürekli kaza yapmıştır.

Yeni Hayat romanında büyük bir hız vardır. Bu hız otobüs metaforuyla verilmiştir. Olay içerisinde olay, kaza içerisinde kaza yaşanır. Okuyucu olarak romanın hızına yetişmek bir hayli zor. Pamuk, bunu değişen dünyanın hızla değişen değerlerini vurgulamak maksadıyla yapmıştır. Dünya başdöndürücü bir hızla değişirken Türkiye de onunla birlikte bu hıza ayak uydurmak istemesine rağmen çoğu zaman kaza yapıp tökezlemektedir. Her gün yeni markalar, yeni isimler, yeni tarzlar tüketilmektedir. Bütün dünyada, hemen her alanda hızlı bir tüketim kültürü oluşmakta; kalıcılık, modası geçmiş bir değer olarak

sunulmaktadır. Büyük dünya güçlerinin ve kapitalist yaşamın getirisi olan hızlı tüketim yavaş yavaş insanı da tüketmekte ve kimliksizleştirmektedir. Sadece bireyler değil, uluslar da bu hızlı ve büyük değişimden paylarına düşeni fazlasıyla almaktadırlar.

Yeni Hayat romanıyla Orhan Pamuk, yine kimlik sorununa değinmekte ve bütün dünyada dayatılan yeni hayatların karşısında tutunabilmenin yolunun kendi olmaktan geçtiğini vurgulamaktadır. Tektipleştirilen insanlar ve hayatlar üzerine derin derin düşündürten yazar, aynı zamanda yitirilmiş gelenekler ve hayatlar için de okuru hüznlendirmektedir. Modernleşme sancılarının doğurduğu bu hüzn, toplumun her kademesinde farklı şekilde algılanmış ve yaşanmıştır. Kimileri roman kahramanı Dr. Narin'in yaptığı gibi geleneğe sıkı sıkı sarılmış hatta modernliğin karşısında silahlanarak durmaya çalışmış kimileri de sadece içe kapanarak kendilerinden ve dünyadan uzaklaşmayı yeğlemişlerdir. Bir grup ise, modernleşme adına ne varsa kabul edip kimliksizleşip yitip gitmiştir.

Benim Adım Kırmızı

“... Benim roman yazarken hissettiğim şey bir yolculuğa çıkmaman heyecanı. Yolculuğun altını çiziyorum; çünkü bu benim büyük hakikatim aynı zamanda. Eğer roman yazmak hakikate yapılan bir yolculuksa benim hayat tarzım onun ‘arayış’ kısmına denk düşer. Bu yolculuk sırasında okuyucumu eğlendiririm, hayatın küçük ayrıntılarını, gölgelerini, herkesin gördüğü ama anlamlandıramadığı renkleri, küçük lekeleri gösteririm. Kafasını büyük hakikate takmış yazarlar bana kalırsa hayatın renklerini ve neşesini göremezler. Büyük hakikatler konusunu hiç düşünmemiş, kendi sıradan hatıralarını, ya da basit, hayali bir fanteziyi anlatmaya başlayan hünerli bir romancı ise, bir gün öyle bir şey yazar ki o hakikat bu gündelik detaylar arasında beliriverir” (Pamuk, 1999, s. 104) diyen Orhan Pamuk, fantazi dünyasının renkliliğiyle yazarlık yeteneğini

bütünleştirdiği *Benim Adım Kırmızı* romanında postmodern dünyanın kapılarını açar okuyucuya. Fantastik ve bir o kadar da alegorik bir özellik arz eden bu romanla yazar, 16. yüzyıldaki nakkaşların daha doğrusu o dönemin sanat hayatını, yine dönemin Batı resim sanatıyla karşılaştırarak anlatır.

Orhan Pamuk'un romanlarını Doğu-Batı açısından incelerken, hepsinde bu meselenin farklı boyutlarıyla ele alındığını görüyoruz. Bu romanda çok açık bir şekilde olmasa da yazarın bu kez de resim sanatı üzerinden en önemlisi de resimde üslup konusundan hareketle, sanat anlayışları açısından bir karşılaştırma yaparak bu ikilemi ele aldığını görüyoruz. Frenk sanatınının sahilliğiyle Doğulu nakkaşın yaratıcılığı roman boyunca karşı karşıya gelir. "Ben Bir Ağacım" bölümünde yer alan şu ifade bu karşılaştırmanın dikkate değer yerlerinden biridir:

Ben fakir, gördüğünüz ağaç resmi, böyle bir akılla resmedilmediğim için Allah'ıma şükür ediyorum. Frenk usullerince resmedilseydim beni sahici bir ağaç sanan İstanbul'un bütün köpekleri üzerime işer diye korktuğumdan değil. Ben bir ağacın kendisi değil, mânâsı olmak istiyorum (Pamuk, 2005, s. 63).

Cemaat olma bilinciyle hareket eden ve sanatını bu yapıyla oluşturmuş Doğu toplumlarında, Batı bireyciliğinin hemen taraf bulmasını düşünmek büyük bir hatadır. İslam medeniyetinin gerektirdiği bir yaşam biçiminin getirisi olan bu yapının birden bire değişmesini beklemek ve toplumların bu yeni yaşamları hemen benimseyip özümsemesini düşünmek de yine hatalı bir yaklaşımdır. Batılılaşma dalgasının hemen her alanda kendini büyük sıkıntılar ve buhranlar şeklinde hissettirdiği bu toplumlarda sanatta da birtakım ikilikler ve çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca bu ikilem hiç de kolay aşılmamış birtakım çatışmalardan sonra kendine bir mecra bulabilmiştir. Bu nedenle 16. yüzyıldan itibaren Doğu nakış sanatı üzerinde etkisi görülmeye başlayan Batı üslubu, çok büyük tartışmalara yol açmış, hatta toplumsal sancıların yaşanmasına sebep olmuştur.

Romanda Erzurumlu Nusret Hoca ve taraftarlarının padişahın emriyle Enişte Bey'e yaptırılan ve padişahın da Frenk usulü bir resminin bulunacağı nakış kitabına gösterdikleri tepki, bu toplumsal tepkinin romandaki versiyonudur.

Frenk usulü resim, herkeste özellikle tutucu kesimlerde büyük bir tepkiye yol açar. Enişte Bey, gizli de olsa böyle bir işin içerisinde olduğu için büyük bir endişe ve korku duyar:

Beni dinlerken bazen yeğenimde bir sabırsızlık görürdüm.Kendi getirdiği Moğol hokkasıyla oynardı bazen.Bazen de eline ocağın demirini alır,ocağı karıştırırdı.Bazen o demiri kafama indirip beni öldürmek istediğini hayal ederdim.Nakışı Allah'ın bakışından uzaklaştıracağım diye. Heratlı üstatların rüyalardan çıkma resimlerine ve bütün bir nakış geleneğine ihanet edeceğim diye. Padişahımızı da buna kandırdım diye (Pamuk, 2005, s. 131).

Enişte Bey, yaptığı işin bedelini hayatıyla öder. Orhan Pamuk, burada gerici-yenilikçi çizgide soruna yaklaştığını ortaya koyar. Üslup oluşturup başkasına benzemekle, geleneği sürdürüp kendi olma arasında sıkışıp kalan Osmanlı nakkaşlarının arasındaki mücadele ve gerginlik, yazarın fantastik dünyanın renkleriyle süslediği bir romanın ortaya çıkmasını sağlar.

Âleme Allah'ın gözünden değil de bir başka varlığın gözünden bakmak olarak değerlendirilen perspektif tekniğine bazı nakkaşlar büyük bir tepki duyarlar. Frenk'ten gelen bu âdet, dine küfretmekle bir tutulur:

Ama merhum Zarif Efendi son resmin tamamını görünce öyle zannetmeye başlamış. Perspektif ilmiyle resim yapmanın, Frenk üstatlarının usüllerinden yararlanmanın şeytan ayartması olduğunu söylüyormuş. Son resimde, Frenk usüllerini kullanarak ölümlü birinin yüzünü, ona bakanda, resim değil gerçek izlenimi uyandıracak bir şekilde öyle bir resmediyormuşuz ki, yaptığımız şeyi görenlerin içinden, tıpkı kiliselerde olduğu gibi resme secde etmek gelecekmış. Perspektif, resmi Allah'ın bakışından sokaktaki itin bakışına indirdiği için değil yalnız, Frenk üstatların usüllerini kullanmanın, kendi bildiğimizi, kendi hünelerimizi gavurların hüner ve usülüyle karıştırmanın da bizleri saflığımızdan edecek onların kölesi durumuna düşürecek şeytan ayartması olduğunu söylüyormuş (Pamuk, 2005, ss. 185-186).

Benim Adım Kırmızı'yla Orhan Pamuk okuru 16. yüzyıla götürse de "... aslında günümüze de bakmış. Bugün yaşadığımız kültürel çelişki ve çatışmaları yansıtan bir sürü anakronizmle dolu kitap. Bunlar bilinçli anakronizmler, Pamuk burada muhteşem bir oyun oynuyor, bir kahkaha atıyor. Padişah istedi diye 'tepeden inme' yapılan batılılaşma denemelerinin halkta yarattığı karmaşık tepkilerden tutun da, Erzurumlu Nusret Hoca tarikatının kahvehane basıp meddah öldürmesine birçok gönderme ve hiciv var romanda" (Kılıç, 2000, ss. 355-356). Batılılaşma ve modernleşme çabaları 16. yüzyıldan bugüne pek de büyük olmayan farklılıklarla aynı buhranlar ve sıkıntılarla devam etmektedir.

Doğu ve Batı gibi suni tanımlamaları sevmeyen Pamuk'a göre, Doğu da Batı da Allah'ındır, bu kavramların insanlar tarafından birilerine hasredilmesi, birtakım düşünce kalıplarını sembolize etmeleri yanlıştır.

Kar

"Ben doğrudan politikayla ilgilenmek isteyen bir yazar değilim, hiçbir zaman da olmadım" (Ecevit, 2004, s. 239) diyen Orhan Pamuk'un Kar romanında bu düşüncesine pek de sadık kalmadığını görüyoruz. Yazar, bu romanında Türkiye'nin laik-siyasal İslamcı çatışmasının içerisinde yaşadığı buhranları anlatır. Ancak Pamuk, romanlarını toplumsal konularla ne kadar ilişkilendirirse ilişkilendirsin aslında yapmak istediği, nesnel gerçekliğin anlatımından ziyade romanın kendi gerçekliğini yani sanatsal gerçekliği vurgulamaktır. Ona göre, nesnel gerçekliğin değil, sanatsal gerçeğin algılanışı önemlidir.

Tarihinde çeşitli alanlarda kutuplaşmalar yaşayan Türkiye, 1990'lı yıllara gelindiğinde bazı kesimlerce siyasal İslam olarak adlandırılan dine dayalı devlet düzeni kurma çabalarının karşısında çok büyük sorunlar yaşamaya başlar. İşte bu sorunlar çerçevesinde kurgulanmış bir roman olan Kar, Türkiye'nin en doğudaki şehirlerinden olan Kars'ta yaşanan laik-dindar çatışmasını işler.

Mutsuz ve yalnız bir yaşamı olan şair Ka, Kars'ta eski sevgilisini ve onun çevresinden insanları tanıyınca Batı bireyciliğinden kısa bir süre için de olsa uzaklaşır ve daha gelenekçi ama daha sıcak bir ortamda mutluluğu bulduğunu düşünür ancak olaylar hiç de öyle olmadığını ortaya koyar ve Ka, romanın sonunda bu ortamdan uzaklaşıp yine eski yaşamına ve yalnızlığına döner. Ancak artık hiçbir şey eskisi gibi değildir; Kars'ta farkında olmadan yanlış birtakım işlerin içine karışan Ka, bunun bedelini hayatıyla öder. Frankfurt'ta bir akşam, bir cinayete kurban gider.

Bir karmaşanın içerisinde buluveriyor okur kendini bu romanı okuyunca. Komplolar, jurnaller, hafiyeler, intiharlar, cinayetler arasında geçen olaylar insana bir an bile nefes aldırıyor. Küçük bir Anadolu şehrinde bu kadar çok ve önemli toplumsal olayın gerçekleşmesi insanı bir an boğuyor âdeta. Başörtülü genç kızlar ve onları destekleyenler ile laik olduğunu söyleyen bir tiyatro grubu, askerler, milliyetçi olduğunu söyleyen, cinayetler işleyen gruplar ve bütün bunlar arasında kimliğini arayan ancak bulamayan bir şair Ka vardır.

Refah Partisi'nden Kars belediye başkanı adayı olan ve eskiden ateist bir solcu olan Muhtar Bey, yıllarca süren bir arayışın sonunda kendini dindarların yanında iyi hissettiğini söyler ve bunu Ka'ya da tavsiye eder. Ka'nın buna karşılık söylediği şu sözleri ise son derece çarpıcıdır:

Batılılaşmış, yalnızlaşmış ve Allah'a tek başına inanan birey seni korkutur. İnanmayan bir cemaat adamını, inanan bireyden daha güvenilir bulursun. Senin için yalnız bir adamdan daha sefil ve kötüdür (Pamuk, 2005, s. 64).

Muhtar Bey, karısından ayrılmıştır ve yalnızdır; bunun için dine ve cemaate sığınmıştır. Ka'nın bu sözleri yıllardır Türkiye'de yaşanan laik-dindar çatışmasına aslında bir anlamda parmak basmıştır. Yalnızlığını dinle bağdaştıran bu adama Ka, hinç ve acıma duyar.

Taşra ile şehrin, en önemlisi de Avrupa'ya özenenlerle İslamcıların çatışması romanın temel dokusudur. Anadolu'nun doğusunda yer alan Kars taşradır ve dindardır. Bir zamanlar modern olan bu şehir yavaş yavaş gerilemiş ve siyasal İslamcıların örgütlendiği bir yer haline gelmiştir. Ka ise, Almanya'dan gelmiş bir İstanbulludur ve moderndir. Birbirlerini bu çerçevede görüp “öteki”leştiren iki tarafın da yanılırları onların kaybetmelerine yol açar. Ama en önemlisi, zengin bir tarihî ve kültürel yapıya sahip Kars'ın daha doğrusu Türkiye'nin kaybettikleridir.

Masumiyet Müzesi

Orhan Pamuk, son romanında “aşk”ı ön plana çıkarsa da, hemen hemen bütün romanlarında olduğu gibi, burada da Doğu-Batı ikileminden bir dekor olarak yararlanmaktadır. Modernleşmeyle birlikte gelen birey ve değerler algısı ağırlığı teşkil etmektedir. Yetmişli yıllardan itibaren erkeklerin kadınlara bakış açısı, “aşk”ı algılama biçimleri, sadakat, bekaret gibi kavramlar Doğulu-Batılı algısı üzerinden ortaya konmaktadır.

Pamuk, müzeciliğin Batı medeniyetindeki ve Türk toplumundaki yeri konusunda sık sık karşılaştırmalar yapar. Nitekim Kemal'in koleksiyonculara dair aşağıdaki ifadeleri yazarın düşüncelerini ortaya koymasından dikkat çekicidir:

Dünya seyahatlerinde ve İstanbul'daki deneyimlerimde yıllar boyunca şunu gördüm. İki türlü koleksiyoncu vardır:

- 1.Koleksiyonuyla gururlanıp onu teşhir etmek isteyen Mağrurlar (genellikle Batı medeniyetinden çıkar).
- 2.Toplayıp biriktirdiklerini bir kenarda gizleyen Utangaçlar (modernlik dışı bir durum).

Mağrurlara göre, müzeler kendi koleksiyonlarının doğal bir sonucudur. Onlara göre bir koleksiyon, başlangıç nedeni ne olursa olsun, en sonunda bir müzede gururla teşhir edilmek için yapılır. Küçük ve özel Amerikan müzelerinin resmi hikayelerinde bunu çok gördüm: Mesela, İçecek Kutuları ve Reklamlar Müzesi'nin tanıtımında, çocukluğunda bir gün Tom'un okuldan eve dönerken,

yerden ilk gazoz tenekesini aldığı yazılıydı. Sonra bir diğerini, bir üçüncüsünü almış ve biriktirmiş ve bir süre sonra amacı gazoz tenekelerinin “hepsini toplamak” ve bir müzede sergilemek olmuş.

Utangaçlar ise, toplamak için toplarlar. Mağrur toplayıcılar gibi, başlangıçta onlar için de eşyaları biriktirme, -okurun benim durumumdan da çıkaracağı gibi- hayattaki bir acıya, bir derde, karanlık bir dürtüye bir cevap, bir tesellidir, hatta bir ilaçtır. Ama Utangaç koleksiyoncuların yaşadıkları toplum, koleksiyonları ve müzeleri önemsemediği için, toplamak bilgiye, öğrenmeye katkısı olan itibarlı bir şey olarak değil, saklanması gereken bir utanç olarak yaşanır. Çünkü koleksiyoncular utangaçların ülkesinde faydalı bir bilgiye değil, yalnızca utangaç koleksiyoncunun yarasına işaret eder (Pamuk, 2008, ss. 556-557).

Yazar, son dönemde Türkiye’de müze kurmak adına bazı zenginlerin girişimlerini de yanlış bulur. Onlar kurdukları müzelerde kendi kültürel unsurlarını sergilemek yerine, Batı resminin kötü taklitlerini sergilemektedirler. Pamuk, müzecilik üzerinden Batı hayranlığını ve kendi toplumuna yabancılaşmayı eleştirir.

Türk milleti kendi müzelerinde Batı resminin kötü örneklerini değil, kendi hayatını seyretmeli. Bizim müzelerimiz zenginlerimizin kendilerini Batılı hissetme hayallerini değil, bizim hayatımızı göstermeli (Pamuk, 2008, ss. 578-579).

Nitekim romanın kahramanı Kemal, sevdiği kadın Füsün’un evini, kendi yaşamını seyretmekten utanmayan insanlara “masumiyet müzesi” olarak sunar. Bununla Pamuk, pek çok kişinin ayıpladığı, küçümsediği koleksiyonculuğun ne gibi insanca temellere ve ihtiyaçlara dayandığını göstermiş oldu.

Sonuç

“Kimlik” konusunda kesin tanımlamalar yapmaktan kaçınan, kendisini bir tek kültürün içinde görmektense birden fazla kültürle donatmak isteyen yazarlardan olan Orhan Pamuk, Doğu-Batı ikilemine eserlerinde ağırlıklı olarak yer vermiştir.

Eserleri aracılığıyla Pamuk getirir. Onun romanlarında hem Batı'dan hem Doğu'dan izler bulmak mümkündür. O, bu anlamda kendini hiç sınırlamaz; çünkü o, ne Doğuludur ne de Batılı. Bu anlamda tutucu değildir Orhan Pamuk. Romanlarında geçmişle bugünü, Doğu'yla Batı'yı, gelenekçiyle modernî, laikle dindarı biraraya getirip çatıştırır veya birbirlerinin yerlerine geçirerek kaynaştırır. Aslında onun amacı bu sorunlara romanlarında bir çözüm yolu bulmak değil veya bunları bir sorun olarak gösterip birtakım insanları göreve ya da çözüm üretmeye çağırarak da değildir, o sadece bir yazar, bir sanatçı olarak bu sorunları esnetip gevşeterek, yenilir yutulur daha doğrusu tartışılır hale getirmektedir. Yazar, kurmaca dünyanın esnekliğinden ve özgürlüğünden elinden geldiğince yararlanmaya çalışıp sanal bir dünya yaratarak nesnel gerçekliğin katı, insanları dar kalıpların içerisine sıkıştıran, tek yönlü bakış açısıyla alay etmek ister.

Orhan Pamuk'un sekiz romanı boyunca "öteki"ni ararken aslında yazar için bir "öteki"nin olmadığını gördük. Pamuk, başka kimlikler ve kültürler konusunda önceden belirlenmiş şablonlar ve kalıplar kullanmayan, farklılıkları kucaklayan bir yazar. "Yazarlık aslında gördüğün birisine ilişkin ayrıntıları hayal etmek, sonra bu hayalde ileri gidip kendini bir başkasının yerine koyabilmektir" (Pamuk, 1999, s. 69) şeklinde yazarlık gayretini özetleyen Orhan Pamuk, bu şekilde farklı olanı anlamının yolunu bulmuş ve başkası gibi olmaya çalışmakla veya kendini başkasının yerine koymakla farklı bir kimliğin daha kolay anlaşılabilceğini, insanların bu şekilde önyargılarından sıyrılıp başka kültürlerle ve kimliklerle bir uzlaşma içerisine girebileceğini düşünmektedir.

İlk romanından itibaren Türkiye'nin Batılılaşma macerasını ve bu esnada yaşanan toplumsal ve siyasal gerginlikleri modern-gelenekçi, laik-dindar ikileleriyle ele alıp anlatan yazar, kendi yaşantısından hareketle meselenin derinliğini, çözümsüzlük boyutunu eleştirel bir tutumla yansıtmaya çalışmıştır.

Orhan Pamuk, Doğu-Batı ikilemini işlerken aslında direkt olarak bu meselenin altını çizmek yerine estetik kaygılarını ön plana alarak yaratıcılığını kullanmış ve toplumsal gerçekliği kurmacanın kendi gerçekliği içerisinde eriterek vermeyi yeğlemiştir. Pamuk'a göre yazar bir politikacı değildir, onun görevi toplumsal sorunları çözmek ya da sorunları göstermek değil, anlatının içerisinde bir motif olarak ondan yararlanıp okuyucunun bunları kendisinin bulmasını sağlamaktır. O, okuyucusuna büyük hakikati bulma yolunda bir harita vermek yerine, çocuksu bir oyunla onu eğlendirerek anlatının zevkine ermesini sağlar; çünkü "yazarlık okura 'bunu tam ben de söyleyecektim; ama o kadar çocuksu olamadım' dedirtebilme hüneridir" (Pamuk, 1999, s.18).

Kaynakça

- Balabanlılar, M. (1994). Orhan Pamuk Yeni Hayat'ında Hüznün ve Şiddetin Girdabındaki İnsanımızı Anlatıyor: Okursan Eğlenirsin İnanırsan Hayatın Kayar. *Tempo*, 13-19 Ekim, (42).
- Ecevit, Y. (2004). *Orhan Pamuk'u Okumak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, N. (1996). *Kara Kitap Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, E. (2000). *Orhan Pamuk'u Anlamak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (1999). *Cevdet Bey ve Oğulları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2001). *Sessiz Ev*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2004). *Beyaz Kale*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2003). *Kara Kitap*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2002). *Yeni Hayat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2005). *Benim Adım Kırmızı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2005). *Kar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (1995). Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernizmi. *Defter*, 23.
- Pamuk, O. (1999). *Öteki Renkler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2004). *İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2008). *Masumiyet Müzesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

OSMANLI KÜLTÜRÜNDE KADIN SÜS MALZEMELERİNİN EDEBİYATA YANSIMALARI

Ülkü ÇETİNKAYA

Özet

İnsanın güzel olana ilgisi dolayısıyla hemen her çağda o çağın estetik anlayışına uygun olarak güzel olmak, güzel görünmek önemli olmuştur. Erkeğe göre güzel görünmeye daha çok önem veren kadın cinsi, güzelleşmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Güzel giysiler, mücevher ve aksesuarlarla birlikte çeşitli süs (makyaj ve kozmetik) malzemeleri kadın güzelliğine güzellik katan unsurlardır.

Esas gayesi güzellik olan bütün güzel sanatlar gibi divan edebiyatında da güzelliğe son derece önem verilmiş, insan güzelliği idealize edilerek anlatılmıştır. Bu çalışmada divan şiirinin başta gazeller ve aşk mesnevileri olmak üzere farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerinde geçen, kadınların makyaj ve kozmetik malzemeleri ile ilgili örneklerle, bu malzemelerin özellikleri, hangi amaçlarla ve ne şekilde kullanıldıklarına ilişkin bilgiler değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, kadın, güzellik, süslenme, makyaj, kozmetik, somutlaştırma.

Reflections of Women's Beauty Products in the Ottoman Culture on the Literature

Abstract

In every period in the history, being beautiful and looking beautiful according to the aesthetic beliefs of that period have been taken as important features since there are always interest in beauty and the beautiful. The women gender who are more concerned with looking beautiful have tried innumerable things to look beautiful. Beautiful clothes, jewelry, accessories, make up and cosmetics are the elements that intensify the feminine charm.

Like all the other fine arts that have beauty as their main aim, Divan Literature have paid much attention to beauty and depicted human beauty by

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010 Bahar (12), 89-126

idealization. In this paper, data related to make up and cosmetics, their features and use from various divan poems of different verses such as *gazel* (ode) and love *mathnawi* is reviewed.

Key words: Divan poetry, woman, beauty, beauty products, make up, cosmetics, concretization.

Giriş

Güzellik kavramı ile insan arasında daima varlığı bilinen ilişki, insanın güzel olana karşı hoşlanma ve haz duyguları ile kendini gösteren doğal eğilimidir. Bu nedenle her çağda, o çağın estetik anlayışına uygun olarak güzel olmak, güzel görünmek insanlar için daima önemli olmuştur. Kadın cinsi ise erkeğe göre güzel görünmeye daha çok önem vermiştir. Başka insanların ve özellikle karşı cinsin beğenisini kazanmak isteyen kadın, güzelleşmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Giyim kuşamdaki zarafet, kıyafeti tamamlayan mücevher ve aksesuarlarla çeşitli süs (makyaj) malzemelerinin kullanımı kadın güzelliğine güzellik katan unsurlar olmuştur.

Güzel sanatların esas gayesi olan güzellik, edebiyatta da aynı ölçüde önemlidir. Şair veya yazar daima duygu, düşünce ve hayallerini en güzel şekilde ifade etmek istemiştir. Ancak güzellik, kişiye ve zamana göre değişen bir kavram olduğundan, edebiyat sanatçısının edebî zevki, güzellik anlayışı ve sanat gücünün yanı sıra dönemin güzellik anlayışı bu gayenin gerçekleşmesinde önemli olmuştur.

İdealist bir edebiyat olan divan edebiyatında, insan güzelliği de idealize edilerek anlatılmıştır. Değişmeyen ve dışına çıkılamayan belirli estetik kurallara bağlı olan bu edebî gelenekte, insan güzelliği bütün ayrıntılarıyla ve en güzel şekilde sevgili tipi ile anlatılır. Cinsiyeti önemli olmaksızın sevgiliye atfedilen bu güzelliğin, daha çok kadına özgü özelliklerle tasvir edildiği görülür.

Dolayısıyla teşbih, istiare ve mecaz gibi edebî sanatlar, şairin böyle bir güzeli tasvir ederken sıkça başvurduğu hazır araçlar olmuştur.

Dış görünüş bakımından mükemmel güzelliği ile tek ve değişmez bir tip olan sevgilinin, divan edebiyatının tek taraflı aşk anlayışına göre seven ve aşkın ızdırabını çeken âşığına eziyeti, cefası, nazı, kahredici ilgisizliği ve vefasızlığı ise hâkim ve değişmez moral vasıflarıdır (Akün, 1994, s. 415). Bu vasıflarıyla âşığını kahreden sevgili, süslenerek mükemmel güzelliğine kattığı güzellikle, son derece baştan çıkarıcı bir görünüşe kavuşur ve âşığın ızdırabı büsbütün artar. Şair Gubari (öl. 1574-75)'nin "Aşkın gözü daima güzelliğe bakar, aşkın süsü daima güzelliktedir. Güzellik ne kadar güçlü (fazla) olursa aşk hâli (de o kadar) artar. Ey sevgili! Güzelin güzelliği arttıkça, âşığın aşkını artırır" dediği şu beyitleri, güzelliğin aşktaki önemini anlatması bakımından dikkate değerdir:

Hüsne bakar hemîşe ʿayn-ı ʿaşk
 Hüsni iledür hemîşe zeyn-i ʿaşk
 Ne kadar olsa hüsni kuvvetde
 Hâlet-i ʿaşk olur meziyyetde
 Artduğınca cemâl ü hüsni nigâr
 ʿÂşıkun ʿaşkını arturur ey yâr (Aktaş, 2006, s. 173).

Kadın güzelliğinin özellikle aşkın başlangıcında en önemli etken olduğunu aşk mesnevilerinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Söz konusu mesnevilerde erkek kahramanlar genellikle kadın kahramanların ya resmini görerek ya da bir başkasından güzelliklerinin övgüsünü duyarak âşık olurlar. Dolayısıyla bu eserlerde kadın kahramanlar gerek giyim kuşamları, mücevher ve aksesuarları gerekse makyaj ve kozmetik malzemeleri kullanmak suretiyle süslenmeye önem veren, güzellikleri ile göz kamaştıran kişiler olarak anlatılırlar.

Fransızca "maquillage" kelimesinden Türkçeye geçmiş olan "makyaj" terimi, yüzü güzelleştirmek için kaş, göz, kirpikler, yanak ve dudaklara çeşitli

maddeler sürülerek yapılan işlemin adıdır (*Türkçe Sözlük*, 2005, s. 1334). Eskiden makyaja “yüz yazmak” denilmiştir. Reşat Ekrem Koçu “yüz yazmak” hakkında şu bilgileri veriyor: “Eski Türk kadınının süslenmesinde allıklı, aklıklı, rastıklı, sürmesi, yapma lâden benli yüz makyajı karşılığı kullanılmış bir deyimdir. Hünerli, zevkli kızlar, kadınlar yüzlerini kendileri yazarlardı. Ham elliler ise, bu işte bilgisi kabul edilmiş kadınlara başvururlardı (1967, s. 248). Türkçede “yüz yazmacısı” olarak adlandırılan bu kadınlara Arapçada “mâşîta” veya “meşşâta” denir.

Makyaj için kullanılan maddeler zamana göre çeşitlilik göstermiştir. Günümüzde modern kimyanın ürünleri olan fondöten, pudra, allık, rimel, far ve ruj gibi maddelerin yerine eskiden kimyasal işlem görmemiş, doğal yollarla çeşitli bitki ve madenlerden elde edilen maddeler kullanılmıştır. Eskiden kadınların kullandıkları makyaj (süs) malzemeleri genel olarak kına (hınâ, hınnâ, hizâb, nigâr), rastık (vesme), sürme (kuhl, tûtiyâ), çivit (nîl), allık (gûlgüne, gâze, sürhî, kızılca, düzgün), üstübeç (sefidâ, sefidâc isfidâc, sefidâb), altın suyu (zer-âb, âb-ı zer), altın varak (zerek), yapma (suni) ben (hâl-i ârizî) gibi maddelerdir. Bu maddelerden “hınnâ, vesme, surhî, sefidâb, sürme, zerek ve hâl-i ârizî”den oluşan yedi tanesine genel olarak Farsçada “her-heft” denilmektedir (Mu’în, 1364, s. 5130). *Burhân-ı Kâtı*’da, yedinci madde ile ilgili olarak ihtilaf bulunduğu işaret edilerek “hâl-i ârizî” yerine kimilerinin “gâliye” yi tercih ettikleri bildiriliyor (Mütercim Âsım, 2000, s. 344). Nitekim bu yedinci madde *Ferheng-i Şu’ûrî*’de “gâliye” (Şu’ûrî Hasan, s. 425a-b) iken *Gencine-i Güftar*’da (Şükûn, 1984, s. 1985) ve *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*’te (Devellioğlu, 1993, s. 358) “misk” olarak geçer.

Eski zaman kadınlarının, makyaj malzemelerinin yanı sıra güzel kokulu maddeler de kullandıkları görülür. Günümüzde kullanılan parfümün yerini tutan bu maddeler ise müşg (misk), anber, nâfe, gâliye ve gül suyu gibi maddelerdir.

Aşağıda divan şiirinin başta kadın, aşk ve güzelliğin en çok konu edildiği gazeller ve aşk mesnevileri olmak üzere farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerinde geçen, kadınların makyaj ve kozmetik malzemeleri ile ilgili örneklerle, bu malzemelerin özellikleri, hangi amaçlarla ve ne şekilde kullanıldıklarına ilişkin bilgilere yer verilecektir.

1. Kına [Hınâ (Hinnâ), Hizâb, Nigâr]

Arapçada “hınâ” ve “hinnâ” biçimlerinde kullanılan ve Türkçede “kına” olarak bilinen bu madde, kına ağacının yapraklarının tozundan yapılmış siyahımsı kırmızı renkli bir boyadır (Şemseddin Sami, 1317, s. 560; Hüseyin Remzi, 1305, s. 466).

Eski Türk süslemesinde çok önemli bir yere sahip olan kına, kadın ve kızlar tarafından el, ayak ve saçlarını boyamakta kullanılmıştır. Bu boyama işlemine de “kına yakmak” denmiştir. Reşat Ekrem Koçu kınanın kullanımı ile ilgili şu bilgileri veriyor:

Bir macun hâline getirilen kına boyası akşam yemeğinden sonra avuca konulur ve parmaklar yumularak yumruk olmuş eller bezle sarılıp bağlanırdı. Ertesi sabah açılıp yıkandığında avuçlar ve parmaklar bir aydan fazla devam edecek, tırnaklar da uzayıp kesildikçe kaybolacak şekilde kırmızıya boyanmış olurdu. Düğünlerde gelin kızın el ve ayaklarına muhakkak kına yakılır ve gece sabaha kadar devam eden sazlı sözlü oyunla eğlenceye ‘kına gecesi’ denilirdi (1967, s. 157).

Arapça “hizâb” kelimesi ise genel olarak “boya” demektir (Mütercim Ahmed Asım, 1305, s. 121; Şemseddin Sami, 1317, s. 583). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*’de ise boya anlamının yanı sıra “kına” anlamı da görülüyor (Devellioğlu, 1993, s. 374). Buna göre “hizâb”ın, kaşa sürüldüğünde rastık (vesme), ele veya ayağa sürüldüğünde ise kına anlamına gelen bir kelime olduğu anlaşılıyor. Arpaeminizade Sami (öl. 1734) ve Keçecizade İzzet Molla (öl. 1829)’nın aşağıdaki beyitleri “hizâb”ın kına anlamında kullanımına örnektir.

Sami söz konusu beyitte, şarap ile kınanın renk ilişkisi nedeniyle “Yârim her ne zaman şarap içse, bir yudumunu sanki arzu gelinimin (geline benzeyen arzumun) ayağını kınalamak için (kadehte) bırakır.” demektedir. Dolayısıyla, sevgilinin şarabının son yudumunu, şairin geline benzettiği arzusunun ayağına kına olması için dökmek üzere kadehte bıraktığı anlaşılmaktadır. Çünkü eskiden meyhane müdavimleri arasında, içilen şarabın son yudumunu (cür’a) yere dökmek bir âdetmiş. (Bu konuda bilgi için bk. Onay, 1993, ss. 95-96):

Baқыyye cür^ca қор yārüm ne dem nüş-ı şarāb eyler

Ayağına ^carūs-ı şevkumuñ güyā *hizāb* eyler (Kutlar, 2004a, s. 480).

İzzet Molla ise, sevgilinin kınalı elini, onun ayrılığından gönlü hasta düşmüş âşğının göğsüne koymamasını, koyarsa kınanın rengiyle hasta âşğın ateşinin yükseleceğini söyler. Buna göre beyitte sevgilinin kınalı elleriyle âşğa dokunuşunun, onun gönlündeki aşk ateşini büsbütün artıracığı, dolayısıyla sevgilinin kınalı ellerinin güzelliği ve etkileyiciliği vurgulanmaktadır. Burada “reng” kelimesi “hile, oyun” anlamını da çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılmıştır:

Қоymа destüñ sīne-i dil-ҳaste-i hicrānuña

Āteşi efzūn olur reng-i *hizābu*ñdan senüñ (Şahin, 2004, s. 472).

Farsça “nigâr” kelimesi de “Sevgilinin (güzelin) el ve ayaklarına kına ile yapılan şekil” (Mu’în, 1364, s. 4803) anlamındadır. Abdülbaki Gölpınarlı *Hafiz Divanı* tercümesinde “Nigâr, hem güzel manasına gelir, hem de parmaklara konan kına manasına gelir. Bu bakımdan şairler, daima bu kelimenin iki manasıyla bir sanat yaparlar.” (Şirazi, 1992, s. 704) diyor. Hamdullah Hamdi (öl. 1503)’nin *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde Züleyha’nın kınalı ellerinin tasvir edildiği şu beytin ilk mısra’ında “kına” ikinci mısra’ında “sevgili” anlamlarında olmak üzere “nigâr” kelimesinin cinaslı kullanımı buna örnektir:

Keffi levhine itdi naqş-ı *nigār*

Tā bu naqş ile el vire o *nigār* (Öztürk, 2001, s. 135).

Fuzuli (öl. 1556)'nin bir müseddesinden alınan ve sevgilinin sümbül gibi siyah ve etrafa misk kokusu yayan saçlarını güle benzeyen yanakları üzerine döktüğü, nazik ve güzel ayağına gül yaprağı gibi kına yaktığından söz ettiği aşağıdaki dizelerde de “*nigār*” kelimesinin kına anlamına geldiği görülmektedir:

Tökmiş gül üzre sümbül-i gīsū-yı müşg-bār

Yağmış laţif ayağına gül-berg tek *nigār* (Akyüz vd., 1958, s. 444).

Revani (öl. 1524)'nin “Bayram güzelleri (bayram yerlerinde gezintiye çıkan güzeller) bayramda hile ile her âşığın gönlünü almak için ellerine kına yakmışlar” dediği şu beytinde, hem güzellerin bayramlarda kına yakma âdetinden hem de onların kınalı ellerinin âşıkları aşka düşürecek kadar güzel oluşundan söz edilmektedir:

°İdde her °aşıkun almağa gönlin āl ile

Ellerin *hinnā* ile naqş eylemiş hūbān-ı °İd (Avşar, tarihsiz, s. 129).

Şairler kına ile kan arasındaki renk benzerliğinden dolayı güzellerin âşıkların kanını kına olarak kullandıkları hayalini şiirlerinde sık sık dile getirmişlerdir. Mesihî'nin aşağıdaki beyti buna örnektir.

Beyitte bir genç kıza (bakireye) benzetilen kasidenin güzelliğine şaşırılmamak gerektiği, çünkü ellerinin ciğer kanı ile kınalandığı belirtilmektedir. Yani şair, kasidesini daha önce söylenmemiş hayallerle yazdığı için el değmemiş (bakire) bir kıza; yürekten gelen samimi duygularını söyleyiş güzelliği içinde anlattığı için de elleri ciğer kanıyla kınalanmış genç kıza benzeterek övmüştür:

Rengīn görünse bıkır-i kaşidem °aceb mi kim

Hūn-ı cigerle eylemişem ellerin *hızāb* (Mengi, 1995, s. 41).

Aşağıdaki beyit Gelibolulu Sun’i (öl. 1534-35)’nin *Divan*’ında mesnevi nazım biçimiyle yazılmış ve gelin gibi hayal edilen mumun süslenişinin anlatıldığı şiirden alınmıştır. Burada güzel mumun gelin olduğu ve kına gecesinde ayağına kına yakıldığı anlatılmaktadır:

°Arūs oldı bu gice şem°-i ra°nā

Anuñ’çün yaqdılar pāyına *hinnā* (Yakar, 2002, s. 434).

Arpaeminizade Sami’nin, bir kasidesi (temmûziyye)nde yer alan aşağıdaki beyitlerde “Temmuz sıcağını vafetmenin güzelliğinin, beğenilen (seçkin) şairlik maşitasının arzusu olduğu o zaman, (vasfedilen temmuz sıcağı), hayal bakiresinin (bakire bir kız gibi el değmemiş hayallerinin) kıvrıcık saçlarına etki edip onları alev rengi gibi kendi kendine kınaladı.” denmektedir. Yani şair, temmuz sıcağını anlatmanın, genç kıza benzettiği hayalinin saçlarına bile etki ederek, onun alev rengi gibi kendi kendine kınalanmasını sağladığını anlatmaktadır:

O dem ki zîbiş-i taḥrîr-i vaşfi temmûzuñ

Murād-ı māşîṭa-i ṭab°-ı müsteṭāb oldı

İdüp külāle-i dūşîze-i ḥayāle eşer

Çü reng-i sürḥ-i °alev ḥ°od-be-ḥ°od *hızāb* oldı (Kutlar, 2004a, s. 129).

2. Rastık (Vesme)

Türkçedeki “rastık” kelimesinin Arapça karşılığı olan “vesme”, kadınların kaşlarına sürdükleri siyah boyaya denir (Şemseddin Sami, 1317, s. 1492; Koçu, 1967, s. 196; Pakalın, 1993, s. 13). Farsça sözlüklerden *Burhân-ı Kâfi*’de vesme ile ilgili olarak şu bilgiler veriliyor:

Bir nebattır. Karılar kaynatıp usaresi ile ebruların hizab ederler. Bu nebat ketem dedikleridir ki mersin varakına şebih, semeri fülful kadar ve ba’de’l-kemâl siyah olur. Bazılar ‘vesme varaku’n-nîl yani çivit otudur’ dedi. Bazılar indinde hınâ-yı siyahtır ki hınâ-yı mecnûn veya hınâ-yı şugâl dahi derler. (...) Bir kavilde rastık taşdır (Mütercim Âsım, 2000, s. 809).

Burhan-ı Kâti'de bitkisel ve madenî kökenli olduğu bildirilen vesmenin diğer sözlüklerde (Şemseddin Sami, 1317, ss. 654-655; Koçu, 1967, s. 196; Pakalın, 1993, s. 13) yalnızca rastık taşı denilen “antimon” elementinden elde edildiği bildirilmektedir.

Türkçedeki yaygın söyleyişe göre “rastık” olarak bilinen kelimenin aslı Farsça “râsuht”tur. *Burhân-ı Kâti*'in “râsuht” maddesinde ise şu bilgiler veriliyor:

Rastık taşına denir ki muharrak [yanmış] bakırdan yaparlar. Sıfatı budur ki bakırı gayette ince sahifeler düzüp bir çömlek içre dizdikten sonra öşrü kadar kükürtle tuz mecmu'undan sahifelerin üzerine ve arasına serpip çömleği ağzının muhkem bend ve külhanda bir hafta terk eyleyeler ta ki cümlesi muhterik ola. Efdali Mısırî nevidir (Mütercim Âsım, 2000, s. 618).

Vesmenin kullanımına ilişkin olarak tespit edilen örnek beyitlerden aşağıdaki Fuzuli, Behiştî ve İzzet Molla'nın beyitlerinde, vesme ile boyanmış kara kaşlı güzellerin kaşlarının çekiciliği anlatılmıştır.

Fuzuli, sevgiliye “Harami (haydut, eşkıya) kaşların vesme ile kılık değiştirip hile yolunu tutarak gönül yağmalarlar.” diye sesleniyor. Çünkü sevgilinin vesme ile daha da güzelleşen kaşları, kılık değiştirerek yol kesen, hırsızlık yapan haramiler gibi şairin gönlünü çalmışlardır.

Құлup тағыр-и шүрет *vesmeden* yağмā құлurlar dil

Ҳарāmī қаşларуñ رسم ü reh-и нїреng тұтмıшлар (Akyüz vd., 1958, s. 193).

Behiştî (öl. 1571-72)'nin “Bayram hilali eğer senin yolunun tozunu vesme diye kaşlarına sürmemiş olsaydı, insanlar onu görmeye o kadar hevesli olmazlardı.” dediği aşağıdaki beyitte ise sevgilinin ayağının tozu vesmeye benzetilirken, hilal de o vesmeyi kaşına çeken güzele benzetilmiştir. Burada hilâlin kaşlarının cazibesi sevgilinin ayağının tozunu vesme olarak sürmüş olmasına bağlanarak sevgilinin üstünlüğü vurgulanmaktadır. Öte yandan, eskiden bir ay boyunca oruç tutan insanlar bayramı büyük bir özlemle

bekledikleri için bayramın yaklaştığı günlerde ufukta hilali gözlerlermiş. Çünkü ufukta hilalin görülmesi ile ramazan ayı son bulurmuş (Onay, 1993, s. 340). Şair burada bu geleneğe de telmihte bulunmuştur:

Cihān halkı hilāl-i ʿīde şöyle māʿil olmazdı

Eger ebrūsına hāk-i rehūnden itmese *vesme* (Aydemir, 2000, s. 486).

İzzet Molla'nın II. Mahmud övgüsünde yazdığı bir kasideden alınan aşağıdaki beyitte, düşmanların padişahın kılıcı üzerindeki siyah dalgayı, güzelin kaşları üzerindeki vesme sanarak âşık olup can verdikleri söyleniyor. Burada, kılıçtan geçerek ölen düşman askerlerinin ölümü, kaşları vesmeli bir güzele benzetilen kılıcın cazibesıyla âşık olup ölmek biçiminde güzel bir nedene bağlanarak hüsn-i ta'lil sanatıyla anlatılmıştır:

O olup şemşirine ʿâşık nice cān virmesün aʿdā

Şanur kim vesmedür mevc-i siyāhı ebruvān üzre (Şahin, 2004, s. 38).

Şairler güzellerin kaşlarını yaya benzettiklerinde vesmeyi de toza benzetmişlerdir. Bu türlü örneklerde “toz” kelimesi “çok küçük parçacıklara bölünmüş olan herhangi bir madde (*Türkçe Sözlük*, 2005, 1999)” ve “yayın kabzası üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu ve kirişi (*Yeni Tarama Sözlüğü*, 1983, 211)” olmak üzere iki anlama da gelecek şekilde kullanılmıştır.

Fuzuli, bir muhammesinde yer alan aşağıdaki dizelerde “Vesmeli kaşın, kabzası yeşil renkli kayın ağacı ile kaplanmış yay, etkili ve yan bakışın ok(tur). Fuzuli hemen senin o etkili yan bakışına ve kaşına yönelir.” diyerek, sevgilinin kabzası koyu yeşil renkli kayın ağacı ile kaplanmış yaya benzeyen vesmeli kaşları ve oka benzeyen bir anlık etkili ve yan bakışı ile ölmek için o kaşlara ve bakışa doğru yöneldiğini söylüyor:

Vesmeli kaşuñ yaşıl tozlı kemān gamzeñ hadeng

Ġamze vü kaşuñğa meyl eyler Fuzūlî bî-direng (Akyüz vd., 1958, s. 454).

Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde yer alan aşağıdaki beyitte ise “müştîn toz” ibaresi geçmektedir. Bu ibare hem müştî tozu veya müştî gibi siyah renkli toz, hem de yayın kabzası üzerine kaplanan siyah renkli kaplama anlamına gelmektedir:

Geldi meşşâlar Züleyhâ'ya

Müştîden toz itdiler yaya (Öztürk, 2001, s. 171).

Vesme ile ilgili olarak Cinani (öl. 1595) *Divan*'ında “vesmeyi” redifli bir gazel bulunmaktadır. Bu gazel redifi dolayısıyla vesme ile ilgili anlam, kavram, düşünce ve benzetmeleri içerdiği için yek-âhenk bir gazeldir. Vesme hakkında buraya kadar verilen bilgi ve örneklerde görülmedik biçimde, söz konusu gazelin her beytinde sevgilinin, kaşlarına kırmızı vesme sürdüğünden söz edilmektedir. Dolayısıyla kırmızıya boyanmış (kırmızı vesme sürülmüş) kaşlar kan, kına, şafak gibi kırmızı renkli unsurlara benzetilerek tasvir edilmiştir. Kaynaklarda vesmenin siyah renk dışında kırmızı renkli olduğuna ilişkin bir bilgiye rastlanmamasına karşılık, bu şiirde bütünüyle vesmenin kırmızı renginden söz ediliyor olması, ya “vesme”nin “boya” anlamında kullanılmış olduğunu ya da tasviri yapılan sevgilinin kaşlarının doğal olarak kızıl renkli olduğunu düşündürmektedir. Gazel şöyledir:

Sürh iderse n'ola ebrûsına cânân vesmeyi

Hün-ı  aşıkdan yaqar şimdi nigârân vesmeyi

Bu ilk beyitte, güzeller şimdi vesmeyi âşık kanından yaktığı (âşık kanını vesme olarak kaşlarına sürdükleri) için sevgilinin de kaşına kırmızı vesme (âşığının kanını) sürmesine şaşılması gerektiği söylenmektedir. Yani güzellerin âşıkların kanını kına gibi vesme olarak kaşlarına sürmeleri âdet hâline geldiği için, sevgilinin de vesmesini kırmızı yaptığı (âşığının kanını vesme diye kaşlarına sürdüğü) anlatılmaktadır.

Anı sürh a lar gören ebrûsı ammâ reng alır

Ol muḥannā dest ile yaḫduḫca her ān vesmeyi

Bu beyitte ise “Onu (sevgilinin kırmızıya boyanmış kaşlarını) gören kırmızı sanır. Ancak (sevgili) vesmeyi her an kınalı elleriyle sürdürdüğü için kaşları (ellerinin kınasından) renk alır (o nedenle kırmızı görünür)” deniyor.

Muşḫaf-ı ruḫsārına ser-sürelerdür sürḫ ile

Vechi var sürḫ eylese ol şāh-ı ḫübān vesmeyi

Üçüncü beyitte de güzellerin şahı olan sevgilinin yüzü Kur’ân-ı Kerim’e benzetilerek, kırmızı mürekkeple yazılmış sure başlıkları gibi kaşlarına kırmızı vesme sürmesinin uygun olacağı (yakışacağı) belirtilmektedir.

Her biri ḫanlar döker şemşir-i ḫün-ālūddur

Şanma kim sürḫ eyledi ol çeşmi fettān vesmeyi

Dördüncü beyitte, gözleri fettan (bakışlarının etkileyiciliği ile kargaşa çıkararak) sevgilinin, kaşlarına kırmızı vesme sürdürdüğünü sanmamak gerektiği, (onun iki kaşının) her birinin kanlar döken (öldüren), kana bulanmış kılıçlar olduğu söylenmektedir. Burada da kırmızıya boyanmış kaşlar kanlı kılıçlara benzetilmiştir.

Yā meh-i nevdür ki olmışdur şafaḫdan āşikār

Sürḫ ider ḫann eylemeñ ol māh-ı tābān vesmeyi

Beşinci beyitte “(Yüzü) parlak aya benzeyen sevgilinin kırmızı vesme sürdürdüğünü sanmayın. Olsa olsa şafak vakti gökte hilal görünmüştür.” denilerek sevgilinin kırmızı vesme sürdürdüğü kaşları şafağın kızılığında görünen hilale benzetilmiştir.

Tiğ-ı sürḫıdur ol ebrūlar Cinānī Ḫāsım’uñ

Eyle ḫünīdür yaḫar ḫanıyla her ān vesmeyi (Okuyucu, 1994, s. 600).

Son beyitte ise, sevgilinin kırmızıya boyanmış kaşları, her an kanıyla vesme süren, Kâsım'ın kanlı (kan dökmeye meyilli, zalim, katil) kılıcına benzetilmiştir.

3. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ)

Sürme Türkçeden Farsça'ya geçmiş bir kelime olup Arapça karşılığı “kuhl ve tûtiyâ”dır. Kadınların süs amacıyla göz kenarlarına sürdükleri sürme, siyah veya lacivert renkli toz bir maddedir (Şemseddin Sami, 1317, ss. 719-1151; Mütercim Âsım, 2000, s. 699; Şükûn, 1984, s. 1194; Koçu, 1967, s. 211; Onay, 1993, ss. 381-382). Kaynaklarda “sürme”nin aynı zamanda Isfahan'da bir köyün adı olduğu ve en iyi sürmenin burada elde edildiği bildirilmektedir (Mütercim Âsım, 2000, s. 699; Şükûn, 1984, s. 1194; Koçu, 1967, s. 211; Onay, 1993, s. 381).

Sürmenin kadınlar tarafından göz kenarlarının yanı sıra, kimi kaynaklarda kirpiklere ve kaşa da sürüldüğünden söz ediliyor (Şemseddin Sami, 1317, s. 719; Koçu, 1967, s. 211). Sürme kabı (sürmedan) içinde ezilerek yapışkan bir hâle getirilen sürmenin mil (ince ve uzun çubuk şeklinde alet) yardımıyla gözler yumularak kirpiklere sürüldüğü bildirilmektedir (Koçu, 1967, s. 211).

Sürmenin kadın süs malzemelerinden biri olmak dışında, görüş gücünü artırıcı bir ilaç özelliği taşıdığı ve yendiği takdirde ses kısılmasına veya yiyeceğin hiç konuşamamasına neden olduğuna dair bilgiler de vardır. Sürme Fars ve divan şiirinde bu özellikleri ile de yer almıştır. (Bk. Gürer, 1997, ss. 119-126).

Burada kadınların sürmeyi süslenme amacıyla gözlerine sürdüklerini gösteren örnekler yer verilmiştir.

Zati (öl. 1546)'nin “Geceler boyunca sabaha kadar gökteki meleklerin gözüne sürme yerine siyah duman çekelim.” dediği aşağıdaki beyitte ise, aşk

derdiyle sabaha kadar âh eden âşıkların âhının göğe yükselen dumanı sürmeye benzetilmiştir:

Giceler şubha degin gökde melâ²ik gözine

Yine *sürme* yirine düd-ı siyâhı çekelüm (Tarlan, 1970, s. 403).

Azmizade Haleti (öl.1631), sevgilinin, gözlerine kuyruklu (göz kenarından biraz daha uzatılarak çekilmiş) sürmeler çekerek ortaya çıktığında, gözlerinin doğan gibi avını aramaya başladığını söyleyerek sürmeli gözlerin çekiciliğini, gönül alıcılığını anlatmak istemiştir:

Ꞥuyruklu *sürmelerle* eger cilve kılsa yâr

Başlar şikâra gözleri mânend-i şâh-bâz (Kaya, 2003, s. 191).

Haleti şu beyitte ise (güzelliği ile) ayartıcı, baştan çıkarıcı güzelin, aşk derdiyle ağlayıp inleyen, gönlü yanmış âşıkların küllerini gözlerine sürme diye çektiği için, sürmesinin mavi renkli olduğunu söylüyor. Şair burada sevgilinin lacivert renkli sürmesini, aşk ateşiyle yanmış âşıkların külüne benzetmiştir:

Kebüd olsa ^caceb mi *sürmesi* ol şüh-ı fettânuñ

Gözine kuhl ider hâkisterin ^cuşşâk-ı nâlânuñ (Kaya, 2003, s. 344).

Şeyhülislam Es'ad (öl. 1753), sevgilinin nazlı bakışının keskin kılıcını (kılıç gibi keskin, etkileyici nazlı bakışını) bileyerek daha da keskinleştirmesine gerek olmadığını ve o etkileyici bakışlarla âşğın gönlünde yakıcı bir etki yaratan gözlerine bir de sürme çekmemesini söylüyor. Çünkü bir de sürme çekerse o bakışlar âşığı mahvedecektir:

Ne hâcet zağ virmek tîğ-i tîz-i gamze-i nâza

Aman ol çeşm-i süzişüñe zâlim *sürmeler* çekme (Doğan, 1997, s. 288).

4. Çivit (Nîl)

“Nîl” Farsça bir kelime olup, Türkçede “çivit” ve “çivit otu”nun karşılığıdır. “Çivit” Hint’te ve Yemen’de yetişen bir bitkiden elde edilen koyu

mavi renkli bir boyadır (Şemseddin Sami, 1317, s. 533; Mütercim Âsım, 2000, s. 562; Şükûn, 1984, s. 1939). *Lugat-i Remzî*'de yaprağına vesme denilen ve saç ve sakal boyamakta kullanılan bir tür ota da nîl denildiği belirtiliyor (Hüseyin Remzî, 1305, s. 917). *Burhân-ı Kâti*'de da *Lugat-i Remzî*'de olduğu gibi, bazılarınca nil yaprağına yani çivit otuna vesme denildiği bildirilmiştir (Mütercim Âsım, 2000, s. 809). Yanmış üzerlik tohumuna da nil (çivit) denildiği bildirilen sözlüklerde, bunun nazar değmesinden korumak amacıyla çocukların kulağı tozuna (kulak arkasındaki çukur yer) ve alınlarına çekildiğinden söz ediliyor (Mütercim Âsım, 2000, s. 562; Şükûn, 1984, s. 1940). Nitekim Şeyhi'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitte de çividin nazardan korunmak için yüze çekildiği açıkça ifade ediliyor:

Çividi kim yüz ayına çekerler

Nazar jenginden eylerler hâzerler (Timurtaş, 1963, s. 64).

Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin mesnevilerinden tespit edilen aşağıdaki beyitlerde, kadınların nili, süslenirken bir çizgi şeklinde çekmek suretiyle güzel yüzlerini nazardan korumak için kullandıkları anlaşılıyor. Burada yine nazardan korunmak için kullanılan nazar boncuğu ile nilin renk benzerliğini de belirtmek gerekir.

Hamdullah Hamdi, Züleyha'nın Yusuf ile gizli buluşması öncesinde süslenirken, kötü gözlerden korunmak amacıyla yüzüne nilden bir çizgi çekişini şöyle anlatmıştır:

Māha hâṭ çekdi nîlden çün mîl
Hüsni Mısr'dan 'imâret itdi o Nîl

Çekdügi hâṭ-ı nîl ol māha
Tā ki mîl ola çeşm-i bed-ḥāha

Ya görüp çeşmin oldı māşıta mest
Sürme mîlin düşürdi ditredi dest (Öztürk, 2001, s. 134).

Hamidizade Celili'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisinde Şirin Ferhad'ın ölümüne yas tutarken yüzündeki nil ile çekilmiş çizgi, gözyaşları ile nilin karışması sonucu gözünden Nil ırmağının akmasına benzetilmiştir:

Degül ruhsâresinde haţţ-ı nîl

Gözi yaşı aķıtımış cüy-ı Nil'i (Kazan, 1997, s. 231).

Taranan divanlar arasında, güzellerin nazardan korunmak amacıyla yüzlerine nil çekme geleneği ile ilgili örneğe yalnızca Tacizade Cafer Celebi'nin *Divan*'ında rastlanmıştır. Şairin bir gazelinde geçen aşağıdaki beyitte, bir güzele benzetilen bahçenin güzelliğine nergisin nazarı değmemesi için, menekşenin bahçenin yüzüne nil çektiği anlatılıyor. Burada baharda sıra sıra rengârenk çiçeklerle bezenerek son derece güzel bir görünüme kavuşan bahçedeki menekşelerin oluşturduğu sıra, koyu mavi (lacivert) renginden dolayı bahçenin yüzüne çekilmiş nile benzetilmiştir. Divan şiirinde sıklıkla güzel gözün benzetmeliği durumunda olan nergis ise bakışlarıyla nazarı değen bir insan olarak hayal edilmiştir:

Çekdi gird-i ruĥ-ı bustâna benefşe yine nîl

Tâ eşer eylemeye nergisüñ aña nazarı (Erünsal, 1983, s. 442).

Nilin kadınların süs amacıyla yüzlerine sonradan yapıştırdıkları yapma ben yapımında da kullanıldığına ilişkin örneğe “Yapma Ben (Hâl-i Ârızî)” başlığı altında yer verilmiştir.

5. Allık (Gül-güne, Gâze, Sürhî, Kızılca)

Farsçada “gül-güne”, “gâze” ve “sürhî” olarak geçen kelimeler Türkçede kadınların süslenmek amacıyla yüzlerine sürdükleri düzgünlerden “allık” veya “kızılca”nın karşılığıdır. “Düzgün” ise eski usul makyajda kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz ve kırmızı boyaaların genel adıdır. Düzgünün beyaz renkli olanına “aklık (sefidâb, sefidâc, isfidâc, üstübeç)”, kırmızı renkli olanına “allık (gül-güne, gâze, sürhî, kızılca)” denir (Koçu, 1967, s. 98).

R. Ekrem Koçu, allığın nasıl yapıldığı ve kadınlar tarafından nasıl kullanıldığı hakkında şu bilgileri vermiştir:

Eski toplum hayatımızda allık yanak ve dudak üstünde yalnızca kadınlar tarafından kullanılmıştır. (...) Kadın makyajında allık olarak herhangi bir kırmızı boya kullanılmıştır ve attarlar tarafından ‘Gaz Boyaması’ adı ile satılmıştır. Gaz denilen incecik tülhendler kırmızı boyaya batırılır ve boya o tülhend üstünde toplanıp kurur idi. Boyanacak hanımlar yanaklarını gül suyu ile hafifçe ıslatırlar ve sonra küçük bir parça gaz boyamasını cild üzerinde gezdirerek yüzün gereken yerlerini allandırırıldı. Dudak boyamak için de dudağı dil ile ıslatıp üstüne gaz boyamasını sürmek kâfi gelirdi (Koçu, 1967, s. 12).

Bu bilgilerden eski kadınların allığı bugünkü makyaj malzemelerinden hem allık hem ruj yerine kullandıkları anlaşılıyor. S. Haim tarafından hazırlanan *The One Volume Persian English Dictionary* adlı sözlükte “sürhî” kelimesinin hem allık (İng. redness), hem ruj (İng. rouge) anlamına geldiği belirtilmektedir (1975, s. 448). Bu kelimeye *Turkish and English Lexicon*’da ise yalnızca allık (İng. redness) anlamı verilmiştir (Redhouse, 1992, s. 1051). Bu sözlükler dışında, bilinen belli başlı Farsça-Farsça, Farsça-Türkçe, Farsça-İngilizce ve Türkçe sözlüklerde “sürhî” kelimesinin allık veya ruj anlamına rastlanamamıştır.

Divan ve mesnevilerden tespit edilen örneklerde, allığın kadınlar tarafından yalnızca yüze sürülen bir makyaj malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Tacizade Cafer Çelebi’nin bir terci-bendinden alınan aşağıdaki mısralarında, bahçenin gönül aldatan (cazibeli, alımlı) yanağının, sevgilinin yüzünün güzelliği gibi gül allığı ile güzelleştiği söyleniyor. Burada bahçe, sevgilinin güzelliğine imrenen bir güzel olarak kişileştirilirken (teşhis), bahçedeki güller de allığa benzetilmiştir:

Cânân cemâli gibi ruḥ-ı dil-firîb-i bâğ

Gül-güne-i gül ile bulur behcet ü bahâ (Erünsal, 1983, s. 8).

İzzet Molla, sevgilinin al yanağına bir de allık sürdüğü gün ortalıkta kızılca kıyamet koptuğunu (kavga gürültü, kargaşa çıktığını) söylerken “kızılca kıyamet kopmak” deyimindeki “kızılca” kelimesinin “allık” anlamı dolayısıyla bu kelimeyi tevriyeli biçimde kullanmıştır:

Elbette bir kızılca kıyâmet kıpar bugün
Ruhsâr-ı ala kim didi ol şûha *gâze* çek (Şahin, 2004, s. 472).

Hamdullah Hamdi Züleyha'nın aslında süse ihtiyacı olmadığını fakat yüzüne sürdüğü kızılca (allık) ve üstübeç (aklık) ile güzelliğinin bir kat daha arttığını şöyle ifade ediyor:

Yoğ idi zeyne ihtiyâcı anuñ
Arttı andan velî revâcı anuñ
Güle virdi *kızılca* rengi revâc
Nür artırdı nûra isfîdâc (Öztürk, 2001, s. 134).

Arpaeminizade Sami ise, içinde bulunduğu şişenin güzelliğine güzellik katan şarabın her damlasının, düşüncenin yanağına allık olduğunu söyler. Şair burada düşünce (endişe) gibi soyut bir kavramı bir güzel kişiliğinde hayal ederek şarabın her damlasını da onun yüzüne sürdüğü allığa benzetmiştir:

Bâde kim revnağ-fezâ-yı şişedür her kaçresi
Gâze-i ruhsâre-i endîşedür her kaçresi (Kutlar, 2004a, s. 564).

Sami gibi sebk-i Hindî akımının etkisiyle şiirler yazan Şeyh Galib'in aşağıdaki beytinde de bu akımın önemli özelliklerinden biri olan somutlaştırma örnekleri görülmektedir. Şair sürhî-i nâz (naz allığı), kumâş-ı ârzû (arzu kumaşı) ve reng-i istignâ (naz rengi) tamlamalarındaki naz, arzu ve istigna gibi soyut kavramları allık, kumaş ve renk gibi somut kavramlarla bağdaştırarak güzel bir hayal yaratmıştır. Şairin “O gül endamlının (sevgilinin) yanağının yasemin bahçesinde (yasemin bahçesi gibi bembeyaz yanağında) naz allığı, arzu

kumaşında naz rengi midir bilmem” dediği beyitte, sevgilinin güzelliği ve onu arzulayan âşığa karşı sevgilinin nazlı tavırları anlatılmaktadır:

Semenzâr-ı ruḥında *sürḥ*-i nâz ol gül-endâmuñ
 Kumâş-ı ârzûda reng-i istiğnâ mıdur bilmem (Gürer, 1993, s. 497).

Şairler söz konusu süs malzemelerinin çok defa, güzellerin güzelliklerine güzellik kattığını, o güzellik karşısında âşıkların sarsıcı bir etkiye, dayanılmaz bir cazibeye kapıldıklarını anlatmalarına karşılık, kimi zaman da Allah vergisi doğal güzelliğin daha makbul olduğunu dile getirmişlerdir. Bu düşüncenin, allıkla ilgili beyit örneklerinde daha fazla dile getirildiği görülmektedir.

Mesela Şeyhülislam Yahya (öl.1644), dünyada güzelliğin Allah vergisi olması gerektiğini, allık ve gâliye gibi süs malzemeleri ile elde edilen güzelliğin Allah vergisi güzellik ile kıyaslanamayacağını şöyle ifade eder:

Ḥüsn ʿâlemde Ḥudâ-dâd gerekdür Yaḥyâ
 Ne kadar ʿâlem ola gâliye vü *gâze* ile (Kavruk, 2001, s. 340).

Naili, sevgiliye “Hiçbir süs ve boyaya ihtiyacı olmayan (renksiz) doğal güzelliğinle gülleri utandır da senin süsleyici kadının (makyözün) bahçenin yanağına allık sürsün.” diyerek yine onun yanağının doğal pembeliğinin allık sürülmüşçesine güzel olduğunu, süse ihtiyacı olmadığını belirtiyor:

Bî-rengî-i ḥüsnüñle virüp güllere ḥaclet
 Meşşâtañı *gül-güne*-tırâz-ı ruḥ-ı bâğ et (İpekten, 1970, s. 230).

6. Üstübeç (Sefidâc, İsfidâc, Sefidâb, Sefidâ)

Farsçada “sefidâ, sefidâb, sefidâc” biçimlerinde görülen ve “isfidâc” olarak Arapça’ya geçmiş olan kelimenin sözlüklerdeki (Şemseddin Sami, 1317, s. 726; Devellioğlu, 1993, s. 929) karşılığı “üstübeç”tir. Üstübeç ise kurşun boyası (kurşun karbonat) da denilen ve boyacılıkta kullanılan beyaz madenî bir maddedir (*Büyük Türk Sözlüğü*, tarihsiz, s. 1211; *Türkçe Sözlük*, 2005, s. 2065).

Eskiden kadınlar beyaz renkli toz hâlindeki bu maddeyi su ile karıştırarak süs malzemesi olarak yüzlerine sürmekte kullanmışlardır. Düzgünün beyaz renkli olanıdır ve buna “aklık” denir (Koçu, 1967, s. 98). Bu maddenin kullanımı ile ilgili sakıncayı Koçu “...aklıkda üstübeçli bir su kullanıldığı için hem yüzün taravetini tahrib eder, hem de ciltten geçerek dişler üzerinde tesir gösterir, yıllar boyunca her gün düzgünlenmiş kadınların dişleri kapkara olurdu” (1967, s. 99) sözleriyle ifade ediyor. Üstübeç veya aklık olarak bilinen bu maddenin, günümüzde kadınların kullandığı pudra ve fondötenin işlevini gören bir süs malzemesi olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyh Galib, baştan çıkarıcı güzelin allık, rastık ve üstübeç sürerek yüzünü beyaz, siyah ve kırmızıya boyadığını söylüyor:

Gül-gün u vesme sürdi *sefidâb* ile ruhın
 Kıldı o fitnekâr sefid ü siyâh u sürh (Gürer, 1993, s. 362).

Naili (öl. 1666)’nin aşağıdaki beyti, Sultan Mehmed Han’ın övgüsünde yazdığı bir kasidenin nesib bölümünde yer almaktadır. Burada Edirne’nin kış mevsimindeki görüntüsü anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu beyitte, Edirne’nin zemininin, gümüş gibi bembeyaz tenli güzellerin terlemiş sineleri gibi sabah üstübeciyle boyandığı (yaldızlandığı, parlatıldığı) söylenmektedir. Yani şair, sabah vakti toprağın üstündeki karların gün ışığıyla beraber ışıldamasını, beyaz tenli güzellerin terli sinelerine benzetmiştir. Çünkü divan şairleri için sevgilinin terli sinesi ve yanakları daima bir cazibe unsuru olmuştur. Şehrin zemininin parlaklığının sebebi sabah (subh) olduğu için de teşbih-i belîğ yoluyla sabah üstübece benzetilmiştir. Buradan üstübecin tene sadece beyazlık değil aynı zamanda ışıltı, parlaklık da verdiği anlaşılıyor:

Bulmuş ıılâ zemîni *sefidâc*-ı şubhdan
 Høy-kerde levh-i sîne-i sîmîn-berân gibi (İpekten, 1970, s. 68).

Revani'nin şu beytinde ise dünya bir yeni geline, rüzgâr da gelin süsleyici kadına benzetilerek, rüzgârın gelin süsleyici kadın gibi, yeni geline benzeyen dünyayı süslemek için- renk benzerliği dolayısıyla- ateşi allık, karı üstübeç yaptığından söz edilmektedir:

Nâri gül-güne kıllup berfi *sefîdâc* itdi bād

Nev-^carūs-ı dehri tezyîn itmege meşşâtavâr (Avşar, tarihsiz, s. 54).

Hamidizade Celili'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisinde Şirin gelin olurken gelin süsleyici kadının Şirin'in yüzüne allık ve üstübeç sürmesi şöyle anlatılıyor:

Virür meşşâta ol gül-çihreye zîb

İder gül-gün u *isfîdâc* tertîb (Kazan, 1997, s. 242).

8. Altın (Altın Varak (Zerrîn Varak), Altın Tel, Altın Suyu)

Altın, kadınlar tarafından çeşitli şekillerde (küpe, kolye, zincir, bilezik, yüzük vs.) takı olarak kullanılmasının yanı sıra yüz makyajında da kullanılmış bir maddedir. Bu başlık altında kadınların altın varak, altın tel ve altın suyu olmak üzere, altını yüz makyajında nasıl kullandıkları üzerinde durulmuştur.

Altın varak (zerrin varak veya zer varak), çeşitli süsleme sanatlarında kullanılan ve ince tırşelerin arasında dövülerek inceltilen altın levhalara denir (Pakalın, 1993, s. 54; Ayan Birol, 1998, s. 541).

Altın varak çeşitli süsleme sanatlarında kullanılan bir madde olmakla birlikte, eskiden kadınların kullandıkları yedi süs malzemesinden (her-heft) biri olarak da bilinir. Farsçada kadınların süslenmek amacıyla yüzlerine yapıştırdıkları bu altın varaklara “zerek” denilmektedir (Mütercim Âsım, 2000, s. 840; Mu'în, 1364, s. 1735; Şükûn, 1984, s. 1070).

Hamidizade Celili'nin *Husrev ü Şirin* mesnevisindeki şu beyitte, gelin olduğunda Şirin'in yüzüne altın varak yapıştırıldığı belirtilmektedir. Şair

Şirin'in yüzündeki altın varacağı sanki ayın üstüne konmuş yıldızlara benzetmiştir:

Urup *zerrîn varak* ruhsâr-ı âle
İder mâh üstine encüm havâle (Kazan, 1997, s. 242).

Tacizade Cafer Çelebi II. Bayezid'i övdüğü ateş redifli kasidesinin şu beytinde padişaha "Ateş, güzelliğini sana göstermek için dumanını kıvılcımlarla bezeyip şakaklarına altın varaklardan damga yapar." diye sesleniyor:

Saňa °arz itmege hüsünin şererden zeyn idüp düdi
İder aşdâğına *altun varak*lardan şıdâğ¹ âteş (Erünsal, 1983, s. 132).

Emri'nin aşağıdaki beytinde, gelinlerin yüzlerinin tıpkı altın varak gibi altın tellerle süslendiğinden söz edilmektedir. Şair, yeni geline benzettiği düşüncenin, güzel görünmek için yüzünü altın tellerle süslediğini söylüyor. Ancak bu beyit *Divan*'da mukattaât başlığı altında yer almasına karşılık başlı başına bir beyit olduğu için, düşünce gelininin güzel görünmek istediği ve "aňa" zamiriyle anılan kişinin kim olduğu açık değildir:

Nev-°arüs-ı fikr aňa zîbâ görünmek kaçdına
Şa°şa°a şanma yüzün *zer telle* tezyîn eylemiş (Saraç, 2000, s. 338).

Farsçada "zer-âb" kelimesinin Türkçedeki karşılığı olan "altın suyu" sözlüklerde mücellitler ve nakkaşların tezhip için kullandıkları bir madde olarak tarif edilmektedir (Mütercim Âsım, 2000, s. 838; Mu'în, 1364, s. 1728). Altın varaklar "altın ezme" adı verilen özel bir yöntemle ezilip toz hâline getirildikten sonra jelâtinli su ile karıştırılır. Elde edilen bu karışıma altın suyu (ezme yaldız, sulu yaldız, zer hall) denir. Altın suyu, uygulanacak zemine fırça yardımıyla sürülerek kullanılır (Esiner Özen, 1998, s. 35).

¹ şıdâğ (Ar.): Devenüñ şudğına (şakağına) başlıur bir tamğa adıdur (Mütercim Ahmed Âsım, 1305, s. 713).

Kaynaklarda altın suyunun kadın süs malzemesi olarak kullanıldığı belirtilmemekle birlikte, Kemal Paşazade'nin aşağıdaki beytinde tıpkı altın varak gibi makyajda kullanıldığı görülmektedir. Züleyha Mısır Azizi ile evlenirken gelin süsleyici kadınlar onun yüzünü altın suyu ile süslerler. Züleyha'nın altın suyu ile süslenen yüzü yıldızlanmış kitaba benzetilmiştir:

Gelüp meşşâtar yüzün düzerler
 Yüzün *altun suyu* birle yazarlar
 Güzellik resmini tertîb iderler
 Cemâl-i muşşâfın tezhîb iderler (Demirel, 2004, s. 96).

Her ikisi de XVI. yüzyıl şairi olan Hayali ve Emri'nin aralarında nazire (hatta intihal veya tevarüt) ilişkisi olduğu görülen aşağıdaki beyitlerinde, geline benzeyen dünyanın şairlere (Hayali ve Emri) oynaş olmak için her gece hilal kaşına altın suyu (yıldız) sürerek süslendiği belirtilmektedir:

Yazar her şeb hilâl ebrûsın *altun hall* ile ya^cnî
^cArûs-ı dehr diler kim Hâyâlî ola oynaşum (Tarlan, 1945, s. 295).
 Bezer her şeb hilâl ebrûsın *altun hall* ile ya^cnî
 Diler kim ola ey Emrî ^carûs-ı dehr oynaşum (Saraç, 2000, s. 192).

9. Yapma Ben (Hâl-i ârızî)

“Ben” insan vücudunda ve özellikle yüzde doğal olarak bulunan siyah renkli leke veya kabartılara denir. “Ben”in Arapçadaki karşılığı “hâl” ve “şâme”dir.

Yüzün ve vücudun muhtelif yerlerindeki benler eskiden kadın güzelliğinde önemli bir güzellik unsuru olarak kabul edilmiştir. Yüzde küçük ve bir kaç tanesi bir arada olan benlere “püskürme ben” denilmiştir (Koçu, 1967, s. 33). Şair Nedim bir şarkısında, gümüş gibi beyaz gerdanı püskürme benli bir güzeli şöyle tarif etmiştir:

Şivesi nâzî edâsı hândesi pek bî-bedel
 Gerdeni *püskürme beñli* gözleri gâyet güzel
 Şırma kâkül sîm gerden zülf tel tel ince bel
 Gül yanağlı gülgülî kerrâkeli mor hâreli (Boztepe, 1338-40, s. 204).

Ben, önemli bir güzellik unsuru sayıldığı için yüzünde doğal ben bulunmayan güzeller “yapma ben (hâl-i ârızî)” kullanmışlardır. Yapma ben, Girit Adası’nda yetişen bir çalıdan elde edilen ve “lâden” denilen zamkın balmumu kıvamına getirilmesiyle elde edilmiştir. Balmumu kıvamına getirilen bu zamktan küçük parçalar koparılıp yüzün istenen bir yerine yapıştırılmak suretiyle kullanılmıştır (Koçu, 1967, s. 33).

Hayali’nin sevgiliye “Âşıkların göz bebeğini ezip yanağına ben yap. (Âşıkların) ciğer kanı ile eline kına yaksan sana çok yakışır.” dediği aşağıdaki beyitte, sevgilinin yapma ben kullandığına işaret edilmektedir:

Ezüp ^câşıklarun göz merdümin ruhsârûña *hâl* it
 Ciger kanı ile yaksañ destüñe hınnâ saña elyağ (Tarlan, 1945, s. 236).

Sami, bir kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte, övdüğü kişinin (dönemin veziri) gelin süsleyici kadına benzeyen himmetinin, gönül sahiplerinin (gönül dilinden anlayan kişilerin) siyah yıldızını, bahtının güzelinin (onların güneze benzeyen bahtının) yanağına ben yaptığını söylemektedir. Yani söz konusu devlet büyüğünün himmetinin, gönül dilinden anlayan kişilerin kötü talihini iyiye çevirdiğini anlatmaktadır. Dolayısıyla burada da güzellerin yüzüne süsleyici kadınlar tarafından yapma ben yapıştırma geleneğinden söz edilmiştir:

Şâhid-i bahtına necm-i siyeh-i ehl-i dili
 Eyledi mâşıta-i himmeti *hâl*-i ruhsâr (Kutlar, 2004a, s. 197).

Celalzade Salih Çelebi’nin *Leyla ve Mecnun*’unda, Leyla’nın İbni Selâm ile evlenirken gelin süsleyici kadının, yüzüne koyduğu beni üzüntüden hemen tırnaklarıyla kazıyıp attığı anlatılmaktadır:

Geldi meşşâta tâ vire zînet
 Ol yüzi mâha buyıdı °âdet
 [...]

 Kıoduğı ħâli ħaddine fi'l-ħâl
 Nâĥun ile kıazırdı bî-imħâl (Kütük, 1995, s. 236).

Eskiden gelin süslemesinde de muhakkak kullanılan yapma benin ayrıca altın ile yaldızlanmış olanlarına “hâl-i zer” adı verilirmiş (Koçu, 1967, s. 33). *Burhân-ı Kâti*’da “her-heft” maddesi açıklanırken “hâl-i ârizî” hakkında “... sürmeden câ-be-câ yüzlerine zer-nişân konulan noktalar” (Mütercim Âsım, 2000, s. 344) deniyor. Bu bilgidenden de yapma benin sürme ve altın karıştırılarak elde edildiğı anlaşılmaktadır.

Emri aşğıdaki beytinde sevgiliye “Senin yüzünü görme arzusuyla cennet içinde ateşli bir âh etsem, huri (cennet kıızı) (âhımın) dumanını kâkül, kıvılcımını altın ben edinsin.” diyor:

Şevķ-i dîdârũnla cennet içre itsem odlu âh
 Ħür idine düdını kâkül şerârın ħâl-i zer (Saraç, 2000, s. 82).

Amri (öl. 1523), bir kasidesinde (bahâriyye) baharı geline benzetmiştir. Bu kasideden alınan aşğıdaki beyitte nergisin, geline benzeyen baharın alınına ve yanağına altın benler koyduğı, menekşenin ise kıvrımlı saçlarını yüzünün iki yanından sarkacak şekilde taradığı ifade edilmektedir:

Ħomış cebîn ü °izârında nergis *altun ħâl*
 Düzetmiş iki yanında benefşe zülf-i dü-tâ (Çavuşoğlu, 1979, s. 17).

Yapma ben için kullanılan laden zamkı (laden denilen çalının reçinesi) ile güzel kokulu bir madde olan amber karışımından elde edilen hamurun henüz yaşken koparılan küçük parçaları da kadınlar tarafından yüzlerine yapıştırılmak suretiyle yapma ben olarak kullanılmıştır (Erdem, 1991, ss. 7-8). Bu nedenle şairler şiirlerde güzellerin amber kokulu benlerinden sıkça söz etmişlerdir.

Şeyhülislam Yahya, ay yüzlü sevgilinin yüzüne değen saç kıvrımları ile onlar arasındaki amber kokulu benini polo (gûy u çevgân) oyununda kullanılan sopa (çevgân) ve topa (gûy) benzettir. Beyitte sevgilinin saç kıvrımları arasındaki beninin görüntüsü ve güzel kokusu yüzünden gönlü perişan olmuş şairin (âşığın) hâlden hâle girdiği anlatılmaktadır:

N'ola âşüfte-dil Yaħyâ girerse hâlden hâle
O mâhuñ zülfi çevgân *hâl-i canber-bûy* gûy oldu (Kavruk, 2001, s. 474).

Haşmet, sevgilinin aşk dimağına amber kokusu veren benine, o kokunun verdiği etkiyle oluşan hararetle (coşkunlukla) büyük arzu (iştıyak) duyduğunu şöyle dile getirmiştir:

Dimâğ-ı aşka verir bûy-ı *canberi* Haşmet
Bu tâb-ı süzüş ile *hâl-i yâre müştâkız* (Arslan vd., 1994, s. 249).

Tıpkı altın, sürme, amber ve çivit otu (nil) gibi misk (müştğ)in de laden zamkıyla karıştırılarak yapma ben olarak kullanıldığını aşğıdaki beyitlerde görmek mümkündür. Bu beyitlerde geçen “hâl-i müştğ” tamlamalarıyla, hem yapma ben hazırlanırken içine misk karıştırıldığı hem de miskin ben ile renk benzerliği anlatılmak istenmiştir.

Hayali, sevgilinin gül renkli yanağına koyduğu (yapıştırdığı) miskli beni, âhının ateşiyile kararan baht yıldızına benzetmiştir:

Kevkeb-i bahtumdur âhum âteşi kılmış siyâh
Hâl-i müştğ kim çoduñ ol hadd-i gül-gün üstine (Tarlan, 1945, s. 348).

Nev'i, bir kasidesinden alınan aşğıdaki beyitte, misk kokulu benin güzellerin yüzünü süslediği gibi, övdüğu hükümdarın da (güzele benzeyen) saltanatın yüzünü süslediğini söylemiştir:

Cemâl-i saltanata zîb ü fer virür zātuñ
Nite ki çihre-i hûbâna *hâl-i müştğ-dem* (Tulum vd., 1977, s. 108).

Misk ve amber karışımından elde edilen, macun kıvamında, güzel kokulu, siyah renkli bir madde olan gâliye de ben yapımında kullanılan maddelerden biridir (Kutlar, 2004b, s. 5).

Nesimi, sevgilinin misk kokulu saçları ile gâliyeden yapılmış benini, tuzak içindeki taneye (hububat tanesi) benzetir. Çünkü sevgilinin söz konusu güzellik unsurları âşığın gönlünü tuzağa düşürücü (avlayıcı) bir etkiye sahiptir:

Müşgîn saçuñla *gâliyeden* vaz^c olan *benûñ*

Ol dām içinde men bilürem kim ne dānedür (Ayan, 2002, s. 342).

Vahyi (öl.1718)'nin “Gönül güzelinin yüzüne gam galiyesi koyma. Zevk goncası üstüne matem jalesi (çiy tanesi) koyma.” dediği beyitte “gâliye-i gam” tamlaması ile gâliyeden yapılmış ben anlaşılmaktadır. Gam gibi soyut bir kavram gâliyeden yapılmış ben olarak somutlaştırılmıştır. Aynı somutlaştırmalar “şâhid-i dil”, “gonçe-i zevk” ve “jâle-i mâtem” tamlamalarında da görülmektedir.

Şâhid-i dil rûyına *gâliye-i* ğam kıoma

Ġonçe-i zevk üstine jâle-i mâtem kıoma (Taş, 2004, s. 392).

Fuzuli'nin *Leyla vü Mecnun* mesnevisinde geçen aşağıdaki beyitten ise nilin “Çivit (Nil)” başlığı altında değinildiği üzere, güzel kadınların nazardan korunmak amacıyla yüzlerine çekmelerinden farklı olarak, amberli ve miskli benler gibi laden zamkının nil (çivit otu) ile karıştırılması suretiyle ben yapımında da kullanıldığını anlaşılmaktadır. Leyla'nın aşka düştüğünde aşkın etkisiyle artık eskisi gibi süslenmediğinin, perişan olduğunun anlatıldığı bu beyitte, Leyla'nın yanındaki cariyeye kızların, yüzlerine nilden ben yapııştırarak süslenmelerine karşılık, Leyla'nın yasa büründüğü anlatılmaktadır. Şair,

Leyla'nın yasa bürünmesini, yas rengi olan mavi renkli giysiler giymesi anlamında “nile raht çekmek” ifadesiyle dile getirmiştir²:

Kızlar yüze koysa nilden hâl
Ol Nil'e çekerdi raht fi'l-hâl (Ayan, 1981, s. 171).

10. Misk (Müşg, Nâfe)

Arapça bir kelime olan “misk”in Farsçadaki karşılığı “müşg”dür. “Âhû-yı müşgîn” veya “âhû-yı Hoten” denilen ve Hita, Hoten, Çin ve Hindistan bölgelerinde yaşayan ceylanların göbeğinden elde edilen güzel kokulu maddeye denir (Onay, 1993, s. 30; Şemseddin Sami, 1317, s. 1343). Ahmet Talat Onay'ın şair Sudî'nin *Hafız Divanı Şerhi*'nden aktardığı bilgiye göre,

O memleketlerin [Hita, Hoten, Çin ve Hindistan] avcıları bunları [misk ahularını] sürü sürü muhafaza ederek hem etinden hem miskinden faydalanırlarmış. Rûm'un (Anadolu) âhûları yılda bir kere boynuzlarını düşürdüğü gibi, o âhûlar da yılda bir defa nâfelerini düşürürlermiş. Bu zaman gelince avcılar zarflar (kese) peyda edip hayvanın karnı altına bağlarlarmış. Bu hayvan insan ve hayvan ürkütmesiyle, yahut birbirleriyle oynaşmakla hararet kesbedermiş. Bu yüzden nâfesine [göbeğine] birkaç damla kan damlarmış. Böylelikle nâfe miskle dolar; vakti gelince düşermiş. Düşükten sonra –kokmadığı için- bazı ilaçlarla terbiye ederlermiş. Bazılarına göre misk, lale ve sümbül otlamaktan hâsil olurmuş. (Onay, 1993, s. 30).

Yine Farsça bir kelime olan “nâfe” de kaynaklarda “Hita ve Hoten ahularının göbeğinde toplanan kandan elde edilen bir çeşit misk, güzel koku” olarak tanımlanmıştır (Şükûn, 1984 s. 1862; Şemseddin Sami, 1317, ss. 1449-50; Onay, 1993, s. 30). Buna göre müşg ve nâfe aynı maddenin adı olup ipekler içinde saklanırmış (Onay, 1993, s. 31).

² İran ve Türk kültüründe matem giysilerinin rengi hakkında bilgi için bk. Şentürk, 2002, s. 654; Onay, 1993, s. 284.

Müşg ve nâfe kadınların özellikle saçlarına sürdükleri bir koku olarak kullanılmıştır. Müşgün kadınlar tarafından kaş boyası olarak kullanımı ile ilgili örnekler “Rastık (Vesme)” başlığı altında ele alınmıştır.

Amri aşağıdaki beyitte, menekşenin bahçede buhurdan (tütsü kabı) döndürerek sevgilinin saçı gibi, dünyayı taze misk kokusuyla doldurduğunu söylüyor. Çünkü sevgili saçlarına misk sürdüğü için saçları savruldukça buhurdan gibi etrafa misk kokusu yayar:

Zülfün gibi ter müşg ile tıdurdı cihânı

Olup çemenün micmere-gerdâni benefşe (Çavuşoğlu, 1979, s. 147).

Baki aşağıdaki beyitte misk ve amberi kişileştirerek, onların ezilirken sevgilinin kâkülünü görünce yine onun başı üzerinde yer edeceklerini anladıklarını söyler. “Başı üzerinde yer etmek” deyiimi burada hem sevgilinin saçlarına sürülecekleri için gerçek anlamda baş üzerinde yer etmek, hem de kâkülün ezildikleri sırada onları her zamanki gibi büyük bir saygı ve ilgi ile karşılayıp ağırlaması anlamında kinayeli olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde “ezilmek” fiili de hem “toz hâline getirmek için ezme işlemine maruz kalmak”, hem de “değersiz görülmek, aşağılanmak” anlamında kinayeli kullanılmıştır:

Müşg ü anber ezilürken göricek kâkülünü

Yine anlar başuñ üstinde senüñ yir ideler (Küçük, 1994, s. 210).

Fuzuli ise “Çin miski hangi güzelin dağınık saçlarını sever de ben gibi vatanından ayrı düşmüştür bilmem.” dediği aşağıdaki beyitte, Çin ahularının göbeğindeki kandan elde edilen miskin güzel koku olarak kullanılmak üzere başka memleketlere gönderilmesini, kendisi gibi, bir güzelin saçları uğruna vatanını terk etmesine benzetmiştir. Yani misk hüsn-i ta’lil yoluyla, tıpkı âşık Fuzuli’nin, dağınık saçlarına âşık olduğu güzel (sevgili) için vatanından ayrı düştüğü gibi vatanından ayrı düşmüş olarak hayal edilmiştir:

Müşg-i Çin âvâre olmışdur vatandaşın men kimi

Hansı şūhuñ bilmezem zūlf-i perīşānın sever (Akyüz vd., 1958, s. 207).

Naili, kalemi, her kıvrımı saf misk kaynağı gibi olan (buram buram misk kokan) hayalinin saçını tarayan birine (meşşâtaya) benzetirken, hayalini de saçları misk kokan güzele benzetmiştir. Burada da soyut bir kavram olan “hayal”in “güzel kadın” olarak somutlaştırıldığı dikkati çekmektedir:

Çalem ki şāne-zen-i tūr-ra-i hayālümdür

Ne tūr-ra her girihi kân-ı müşg-i nāb olmuş (İpekten, 1970, s. 112).

11. Amber (Anber)

Arapça bir kelime olan “anber (amber)” sözlüklerde genel olarak “Ada balığının (amber balığı) mide veya bağırsaklarından elde edilen, güzel kokulu, yumuşak, yapışkan ve kül renkli bir madde” olarak tarif edilmiştir (Şemseddin Sami, 1317, s. 953; Devellioğlu, 1993, s. 33; Mu’în, 1364, s. 235).

Kamus Tercümesi’nde ise

Çanber vezninde t̄b-i ma^crūf ismidir. Bunun mādresi bir dābbe-i bahriyyenüñ rūs u fazlasıdır. Yāhod deryāda kâ^oin bir bñardan zift gibi kaynayup çıkar ya^cnī dühniyeti sebebiyle şuyüñ üzerine çıkup muncemid olduĝda mevc sürüp sâhil-i deryāda bulunur. (Mütercim Ahmed Asım, 1305, s. 44).

şeklinde tanımlanmaktadır. Burada Mütercim Asım Efendi şu görüşünü eklemiştir:

İşbu ^canber mādresinde müte^okaddimîn ile müte^oahhîrîn ihtilāf eylediler. Mü^cellifüñ beyānı müte^okaddimîne göredür. Hattā dirler ki gāhice ol muncemid olan nesneyi balıklar yudup kendülerine muzır olmakla helāk olup d̄arb-ı emvāc ile sâhilde bulduĝdan sonra karınlarını yarup çıkarurlar imiş ve müte^oahhîrîne göre cezā^oir-i Hind cibālinde olan bal arıları hoş-bū nebātātadan ra^cy ile hāşıl eyledüĝi ^caseldür ki keşret-i bārān sebebiyle arıların kovanlarını sel şuyı deryāya getürdüĝde eczā-yı ^caseliyyesi maḥv olup eczā-yı şem^ciyyesi bākī kalduĝda mevc sâhile atup anda bulunur. Bu ḳavl t̄ab^ca mülāyimdür. Zirā ba^czı ^canberlerde arı ḳanadı ve ayağı ve ḳuyruğı müşāhede olunur (1305, s. 44).

Mütercim Asım'ın verdiği bu bilgilerden amberin, denizin dibinde kaynayan ve yüzeye çıkarak donan yağlı bir madde olduğu; ancak bazı rivayetlere göre bu donan yağlı maddeyi balıkların yiyip ölmeleri sonucu karınlarından çıkarılan madde olduğu; başka bir rivayete göre de Hint adalarının dağlarındaki arıların güzel kokulu bitkilerden yaptıkları ve şiddetli yağmurlarla oluşan sel sularının arı kovanlarını denize sürüklemesi sonucu eriyen baldan geriye kalan mum olduğu anlaşılmaktadır.

M. Zeki Pakalın'ın verdiği bilgiye göre amber,

Kaşalot denilen büyük balığın karnından çıkararak denizlere bıraktığı pek güzel kokulu, fakat pek temiz sayılmayacak bir maddedir. Bu balığın da insanlar gibi safra yolunda kum hastalığına tutulduğu, amberin işte bu safra kumlarının bir araya gelmesinden hâsıl olduğu anlaşılmıştır (1993, s. 61).

Ancak bugünkü kesin bilgilere göre amber,

Dışlı balinalardan olan ve adına amber balığı da denilen en büyük balina olan ada balığının (Lat. physeter catodon macrocephalus, Fr. cachalot, İng.sperm whale “ispermeçet balinası”) bağırsaklarında teşekkül eden ve henüz tabii mi marazî mi olduğu tespit edilememiş bulunan bir sindirim artığıdır. Dışkı ile birlikte vücuttan atılan bu maddenin rengindeki siyahlık hayvanın en sevdiği yiyecek olan mürekkep balığından gelmekte, dolayısıyla yediği miktarla orantılı olarak değişkenlik göstermektedir (Erdem, 1991, s. 7).

Amber de misk (müşg) gibi, kadınların saçlarının güzel kokması için kullandıkları bir süs malzemesidir.

Haleti, rüzgârdan sevgilinin amber saçan saçının haberini alınca Hoten ahusunun (misk ahusu) nâfesini yabana atmasına şaşmamak gerektiğini söyler. Burada da “yabana atmak” deyimini hem misk ahusunun miskle dolan nafe (göbek)sini düşürmesi, hem de önemsiz görmek anlamında kinayeli olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla sevgilinin amber kokulu saçlarının kokusunu duyan misk ahusunun bu güzel kokuyu duyunca kendi miskine önem vermediği anlatılmaktadır:

Bāddan alur peyām-ı zülf-i °anber-bāruñı

Nāfesin atsa n'ola yābāna āhū-yı Hōten (Kaya, 2003, s. 260).

Zati aşağıdaki beyitte, sevgili gümüş tütsü kabı (micmer) gibi salıncakta salındıkça amber kokulu saçlarından yayılan güzel kokunun âşıkları öldürücü etkisinden söz etmektedir:

Sen şalıncakda şalınuğca gümüş micmer gibi

°Ömr-i °uşşākı virür bu zülf-i °anber-bū yile (Çavuşođlu vd., 1987, s. 211).

Nedim aşağıdaki beyitte, sevgilinin siyah saçlarının kokusunu duymadan önce amberi attarların sattığını sandığını söyleyerek, amberin asıl kaynağının sevgilinin siyah saçları olduğunu, onun saçlarının sanki itriyat (güzel kokulu maddeler) malzemelerinin satıldığı dükkân gibi buram buram amber koktuğunu anlatır:

Şanur idüm ki °anberi °atğārlar şatar

Cānum şemīm-i zülf-i siyehfāmın almadan (Boztepe, 1338-40, s. 165).

12. Gâliye-Kalemis (Gâliye-müşg)

Arapça bir kelime olan “gâliye” misk ve amber karışımından elde edilen, macun kıvamında, güzel kokulu, siyah renkli bir madde olup, saça ve kaşa sürülür. (Şemseddin Sami, 1317, s. 961)³. ”Gâliye-misk” ya da “gâliye-müşg” ise yine aynı macunun adı olup yaygın söyleyişte “kalemis” tabir edilen kelimenin aslıdır (Şemseddin Sami, 1317, s. 961; Devellioğlu, 1993, s. 275; Kutlar, 2004b, s. 6).

Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde Züleyha'nın saçlarına kalemis sürdüğü şöyle ifade edilmektedir:

³ Galiyenin adlandırılışı, hazırlanışı, misk ve amber dışında galiye yapımında kullanılan diğer güzel kokulu maddeler ve galiyenin ilaç özelliği hakkında bilgi için bk. Kutlar, 2004b, ss. 4-5.

Tāze-reng itdi gāze lālelerin
Ġāliye-müşg idüp külālelerin (Öztürk, 2001, s. 171).

Naili'nin aşağıdaki beytinde seher yeli, taze güle benzeyen sevgilinin sünbül gibi siyah saçlarının güzel kokması için onlara gāliye süren süsleyici kadına (mâşıtaya) benzetilmiştir:

Sünbüllerin ol verd-i terüñ etmege ta^cñır
Bād-ı seherī māşīta-i gāliye-sādır (İpekten, 1970, s. 89).

Sonuç

Divan şiiri metinlerinden kadın süs (makyaj ve kozmetik) malzemeleri ile ilgili derlenen bu örneklere bakıldığında, her dönemde olduğu gibi o dönemde de kadınların süslenmeye son derece önem verdikleri ve çeşitli süs malzemeleri kullandıkları görülmektedir. Bu malzemeler bugünkü gibi kimyasal işlem görmüş maddeler değil, bitkisel ve madenî kökenli maddelerdir. Söz konusu süs malzemelerinden kimilerinin (kına, misk, amber, çivit, galiye vb.) birden fazla uzvun süslenmesinde kullanıldığı görülmektedir.

Aşkın en önemli konu olduğu divan edebiyatında, aşka bağlı olarak güzellik de aşk kadar önemli bir konudur. Dolayısıyla burada değerlendirilen metin örneklerinde de bu edebî geleneğin güzellik anlayışına göre, yaradılış itibarıyla son derece güzel olarak tasvir edilen ve aslında süse hiç ihtiyacı olmadığı vurgulanan güzellerin (sevgililerin) sözü edilen süs malzemelerini kullanmak suretiyle daha da güzelleşerek âşıkların aşka düşmesine sebep oldukları üzerinde durulmuştur. Yani şairler her fırsatta, süslenen uzuvların çekiciliğine ve âşık üzerindeki etkileyciliğine dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte bazı şairler de Allah vergisi (doğal) güzelliğin daha makbul olduğunu dile getirmişlerdir.

Öte yandan söz konusu süs malzemeleri, şiirlerde çoğunlukla renk bakımından benzerlik ilişkisi içinde oldukları unsurlara benzetilerek çok çeşitli

hayal kompozisyonları içinde yansıtılmışlardır. Aynı şekilde, özellikle sebk-i Hindî akımının etkisiyle şiirler yazan 17. ve 18. yüzyıl şairlerinin, insan dışı varlıkların yanı sıra soyut kavramları somutlaştırıp kişileştirmek suretiyle hayal dünyalarında güzeller yaratıp, onların bu süs malzemelerini kullanışlarını çok ince ve renkli hayallerle anlattıkları dikkati çekmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, H. (2006). *Abdurrahman Gubârî-Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme- Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.9, 389-427). İstanbul.
- Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S. ve Cunbur, M. (1958). *Fuzuli-Türkçe Divan*. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Arslan, M. ve Aksoyak, İ. H. (1994). *Haşmet Külliyyatı*. Sivas: Dilek Matbaası.
- Avşar, Z. (tarihsiz). *Revânî Divanı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.12.2009).
- Ayan, H. (1981). *Fuzûlî-Leylâ vü Mecnûn*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ayan, H. (2002). *Nesimi: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkidli Metni*. II, Ankara: TDK Yayınları.
- Ayan Birol, İ. (1989). Altın Varak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c.2, 541.), İstanbul.
- Aydemir, Y. (2000). *Behiştî Divanı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Boztepe, H. N. (1338-40). *Nedim Divanı*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Büyük Türk Sözlüğü* (tarihsiz). İstanbul: Hayat Yayınları.

- Çavuşoğlu, M. (1979). *Amrî-Divan*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A. (1987). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)-Gazeller Kısmı III*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Demirel, M. (2004). *Kemâl Paşa-zâde (Şemse'd-dîn Ahmed bin Süleymân) Yûsuf u Zelîhâ [Süleymaniye, Lala İsmail Efendi 621] Transcription and Facsimil*. Harvard: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (Yay. Haz.). (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, M. N. (1997). *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm Es'ad ve Divanı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Erdem, S. (1991). Amber. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 3, ss.7-8). İstanbul.
- Erünsal, İ. E. (1983). *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi with a Critical Edition of His Divan*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esiner Özen, M. (1998). *Türk Cilt Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürer, A. (1993). *Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gürer, A. (1997). Dîvân Edebiyatında Sürme ve Nâ'îlî'nin Bir Gazeli. *Türkoloji Dergisi*, XII (1), 119-126.

- Haim, S. (1975). *The One Volume Persian English Dictionary*. Téhéran: Librairie-İmprimerie Bérroukhim.
- İpekten, H. (1970). *Nâ'îlî-i Kadîm Divânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Kaya, B. A. (2003). *The Divan of Azmi-zâde Haleti: Introduction and Critical Edition, II*. Cambridge: The Department of Near Eastern Languages and Literatures.
- Kazan, Ş. (1997). *Hamidî-zâde Celilî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Husrev ü Şirin Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2004a). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî-Dîvân*. Ankara: Kalkan Matbaası.
- Kutlar, F. S. (2004b). Gâliye. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* içinde (c.3, ss. 4-6). Ankara: AKM Yayınları.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kütük, R. (1995). *Celâl-zâde Salih Çelebi-Leylâ vü Mecnûn (Tenkidli Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Mengi, M. (1995). *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: AKM Yayınları.
- Mu'în, M. (1364). *Ferheng-i Fârsî*. c. 6, Tahran.
- (Mütercim) Âsım, A. (1305). *El-Okyânûsü'l- Basît fî-Tercemeti'l- Kâmûsi'l-Muhît*. III, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye.

- (Mütercim) Âsım Efendi. (2000). *Burhân-ı Katı*. M. Öztürk ve D. Örs (Yay. Haz.), Ankara: TDK Yayınları.
- Onay, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. C. Kurnaz (Yay. Haz.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, Z. (2001). *Hamdu'llâh Hamdî's Mesnevî Yûsuf ve Zelîhâ (Introduction, Text, Analysis and Facsimile [Ayasofya K.390/I])*. 2, Harvard: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3, İstanbul: MEB Yayınları.
- Redhouse, S. J. W. (1992). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Remzi, H. (1305). *Lugat-i Remzî*, II. İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî.
- Saraç, M. A. Y. (2000). *Emri Divanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şahin, E. S. (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr*. II, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sâmî, Ş. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Şentürk, A. A. (2002). *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şirazî. (1992). *Hâfız Divanı* (A. Gölpınarlı, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Şu'ûrî Hasan. (1155). *Ferheng-i Şu'ûrî (Lisânü'l-Acem)*. II, İstanbul.

- Şükûn, Z. (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar (Ferhengi Ziya)*. III, İstanbul: MEB Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey Divânı*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)-Gazeller Kısmı II*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Taş, H. (2004). *Vahyî Divanı ve İncelenmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.12.2009).
- Timurtaş, F. K. (1963). *Şeyhî ve Husrev ü Şîrin 'i-İnceleme-Metin*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tulum, M. ve Tanyeri, M. A. (1977). *Nev'î-Divân*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Yakar, H. İ. (2009). *Gelibolulu Sun'î Divanı*. Gaziantep. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (02.12.2009).

KONYA SIRÇALI / MUSLİHIYE MEDRESESİ TAÇKAPI BEZEMELERİ

Nermin ŞAMAN DOĞAN

Özet

Bu çalışmada, Selçuklu döneminin anıtsal yapılarından biri olan Konya'daki Sırçalı Medrese'nin doğu cephe ekseninde bulunan taçkapısı kurgu, malzeme-teknik ve bezeme özellikleri açısından tartışılacaktır. Medrese taçkapısı üzerinde bulunan kitabesine göre Bedreddin Muslih tarafından 1242- 1243 yılında inşa edilmiştir. Yapı açık avlulu, avlusu üç yönden revaklı, iki eyvanlı ve çift/iki katlı plan tipiyle Konya'daki günümüze ulaşan tek medrese örneğidir. Medrese daha çok avluyu kuşatan eyvanlar ve revakların firuze renkli sırlı ve sırsız tuğla ile çini mozaik tekniğindeki firuze ve kobalt mavisi çinileriyle tanınır. Çinilerinin zenginliği ve çeşitliliğinden dolayı yapı "Sırçalı Medrese" adıyla ünlenmiştir. Yapının çinileri kadar taçkapıda yer alan taş süslemelerinin de önemli ve farklı "özel" olduğu görülür. Ayrıca Konya'daki medreseler ve diğer Selçuklu anıtlarının taçkapı kurgularının da çok farklı ve ayrıcalıklı oldukları gözlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Konya, Selçuklu, Sırçalı Medrese, çini, Muslihiye Medresesi, taçkapı, taş bezeme.

The Ornamentations of the Konya Sırçalı / Muslihiye Medrese Portal

Abstract

In this study, the design, the material-technical and ornamental features of the portal located in the eastern facade of Konya Sırçalı Medrese, which is one of the monumental buildings of Anatolian Seljuks is discussed. The Medrese, according to the inscription on its portal, was built by Bedreddin Muslih in 1242-1243. The building with its open-courtyard that is porticoed in three sides, two eivans and double-storey plan type is the only Medrese sample in Konya so far. Medrese is mostly known for its iwans and blue arcway with bricks and tile

bricks surrounding the courtyard, and its blue and cobalt tiles in tile mosaic technique. Due to the richness and variety of its tiles, the building is known as “Sırçalı Medrese.” The building is significant with stone decorations on the portal as well as its tiles. Besides, it is noticed that the design of the portals of Medreses and other Seljuks monumental buildings in Konya is really different and prestigious.

Key words: Konya, Seljuks, Sırçalı Medrese, Muslihiye Medresesi, tile, portal, stone decoration.

Konumuzu Anadolu Selçuklu döneminde Konya’da inşa edilen Sırçalı/Muslihiye Medresesi’nin taçkapı kurgusu, malzeme- teknik ve bezeme özellikleri oluşturmaktadır. Medrese bugüne kadar genel yayınlar ve bazı monografik çalışmalarda incelenmekle birlikte, daha çok çini bezemeleri açısından öne çıkarılmıştır¹. Oysa konumu, planı, malzeme-teknik ve bezeme özellikleri de tartışılmalıdır.

Selçuklu devletine başkentlik yapan Konya’nın şehir merkezinde özgününde iç kalede, bugünkü adıyla Alaeddin Tepesinin çevresinde yaklaşık dairesel dizili anıtsal yapılar yer alır. Çoğunlukla Selçuklu dönemi anıtları iç surun dışında, dış surun içinde konumlanır. Bu dönemde kentin gelişimi ve büyümesiyle özellikle sur kapıları çevresinde giriş ve çıkışların yönlendirildiği alanlarda sur dışına taşan yapılaşma görülür.

Konya’da günümüze ulaşan anıtsal ölçekteki medreseler dikkate alındığında incelediğimiz Sırçalı Medrese’nin (1242-1243) inşasını tarihsel

¹ Konya Sırçalı Medrese için bkz. Soyman ve Tongur, 1944, ss. 50-54; Oral, 1961, ss. 355-396; Konyalı, 1964, ss. 888-899; Ögel, 1966, s. 42; Meinecke, 1968, ss. 81-93; Akok, 1969, ss. 5-35; Kuran, 1969, ss. 74-75; Sözen, 1970, ss. 160-165; Önder, 1971, ss. 155-160; Yetkin, 1986, ss. 52-58; Bakırcı, 1981, ss. 384-388; Mülâyim, 1982, s. 34, Levha, 75-76; Bayburtluoğlu, 1993, ss. 224-227; Odabaşı ve diğerleri, 2000, ss. 12- 13; Erdemir, 2002; Arık, 2007a, ss. 74- 83; Arık, 2007b, ss. 44-47.

olarak Karatay (1251-1252) ve Sahip Ata/İnce Minareli (yaklaşık 1264) medreseleri izler (Kuran, 1969, ss. 51-55). Konya'da İç Kale surları içinde/bugünkü Alaeddin Tepesi'nde bulunan "*Sultani*" yapıların (II. Kılıç Arslan/Alaeddin Köşkü, Alaeddin Camii ile II. Kılıç Arslan ve Bitmemiş/ I. İzzeddin Keykavus türbeleri) çevresine, sur dışına bu yapıları seyreder konumda 13. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu devlet yönetiminde etkin olan Celaleddin Karatay ve Sahip Ata Fahreddin Ali gibi iki ünlü vezirin medresesi yapılmıştır (Baykara, 1985, ss. 31- 44; Aktaş Yasa, 1998, ss. 231-268). Şehir merkezindeki yapıların yeri, banilerin sosyal statüsü ve siyasi güçleri düşünüldüğünde tarihsel dokunun oluşumunda hiyerarşik bir sıralama izlendiği gözlenir.

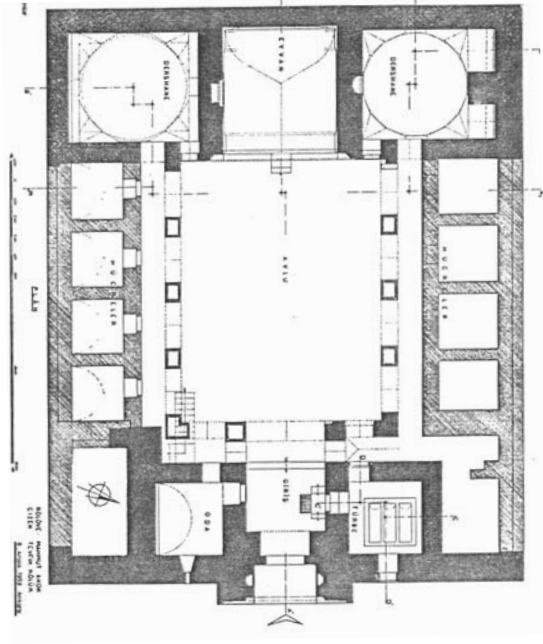
Sırçalı Medrese Konya İli, Meram İlçesi, Gazi Alemşah Mahallesi, Sırçalı Cadde üzerinde, Selçuklu dönemi Dış Kale surlarının içinde/güneyde, Larende Kapısı'nın yakınında bulunur.

Konya Sırçalı Medrese'nin doğu cephe eksenindeki taçkapısında bani-yapım kitabesi ile ana eyvan kemerinde sanatçı adını veren ikinci bir kitabe vardır. Taçkapıda basık kemerli giriş kapısının üzerinde eksende silindirik gövdeli ve zar başlıklı sütuncelere oturan üç dilimli kemerin alınlığında Arapça sülüsle yazılmış, yedi satırlık inşa kitabesi bulunur. Bu kitabeden medresenin II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) döneminde 640 H./1242- 1243 M. yılında "*Bedreddin Muslih*" tarafından Hanefi mezhebine göre hareket eden fıkıh alimleri ve talebeleri için yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Huart, 1895, s. 79; Löytved, 1907, s. 43; Akok, 1969, s. 5; Kuran, 1969, ss. 74-75; Duran, 2001, s. 54-55; Erdemir, 2002, ss. 25-27). Medrese kitabede adı geçen banisine izafeten "*Muslihiye Medresesi*" olarak da tanınmaktadır. Bazı kaynaklarda Lala ve Hoca sıfatlarıyla anılan Bedreddin Muslih, II. Alaeddin Keykubad'ın (1249- 1254) Lalasıdır (İbn Bibi, 1996, ss. 136-154; Aksarayı, 1944, s. 135; Turan, 2005, ss. 491-492).

Medresenin çini mozaikle kaplı ana eyvan kemerinin iç yüzeyinde iki şeritli geçmenin biçimlendirdiği altıgen yüzeyde çini ustası/sanatçısının adını veren ikinci bir kitabe mevcuttur. Bu kitabeğe göre çini ustası “*Muhammed bin Muhammed bin Osman el-benna’el-Tusî*”dir (Soyman-Tongur, 1944, s. 50; Mayer, 1956, s. 100; Meinecke, 1969, ss. 81-93; Meinecke, 1976, ss. 256-272; Sönmez, 1989, ss. 257-258). Bazı araştırmacılar “*el-benna*” ifadesinden hareketle kitabede adı geçen Tuslu Muhammed’in yapının hem mimarı hem de çini ustası olduğunu kabul etmektedir (Meinecke, 1968, ss. 82-83; Bayburtluoğlu, 1993, ss. 225-227).

Bugün Sırçalı Medrese’nin alt katı Mezar Anıtları Müzesi, üst katı Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Yapı günümüze kadar çeşitli onarımlar geçirmiştir². Medresede 22 Eylül 2009 tarihinde yaptığımız incelemelerde taçkapiya iskele kurulduğu ve onarım çalışmalarının başladığı görülmüştür. 27-28 Kasım 2009 tarihlerinde yerinde yaptığımız çalışmalarda ise iskelenin kaldırıldığı ve taçkapıda sütunce kaidesi, yan nişlerin alt kısmı ve konsollar gibi tahrip olan bazı bölümlerin tamamlandığı gözlenmiştir. Medresenin günümüze ulaşan en özgün mimari öğelerinden biri taçkapıdır.

² Medresenin harap durumda olduğu ve ilk onarımların 1629 tarihlerinde başladığı eski kaynaklardan anlaşılmaktadır (Erdemir, 2002, ss. 31-36). Yapıdaki Cumhuriyet dönemi onarımlarının 1940’lı yıllarda başladığı 1951, 1954- 1955, 1961, 1969, 1988- 1990 ve 2008-2009 yıllarında çeşitli restorasyon çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Belge no.42, 01/4 Dosya; Akok, 1969, ss. 13-14.

Plan 1. Konya Sırçalı Medrese, Rölöve Planı (M. Akok, 1969)

Sırçalı Medrese doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, açık avlulu, avlusu üç yönden revaklı, iki eyvanlı ve iki katlı bir yapıdır. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı avluyu kuzey ve güneyinde simetrik dizilen dörderden sekiz, batıda eksende ana eyvan ile bitişiğinde kare planlı ve kubbeli dersane odaları, doğuda eksende giriş eyvanı ile bitişiğindeki ikişer mekân kuşatır. Giriş eyvanına açılan kuzeyine bitişik çift katlı mekân Bedreddin Muslih Türbesi olarak yapılmıştır. İkinci katta öğrenci odaları bölüntüsüz doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı koridorlara dönüşmüştür.

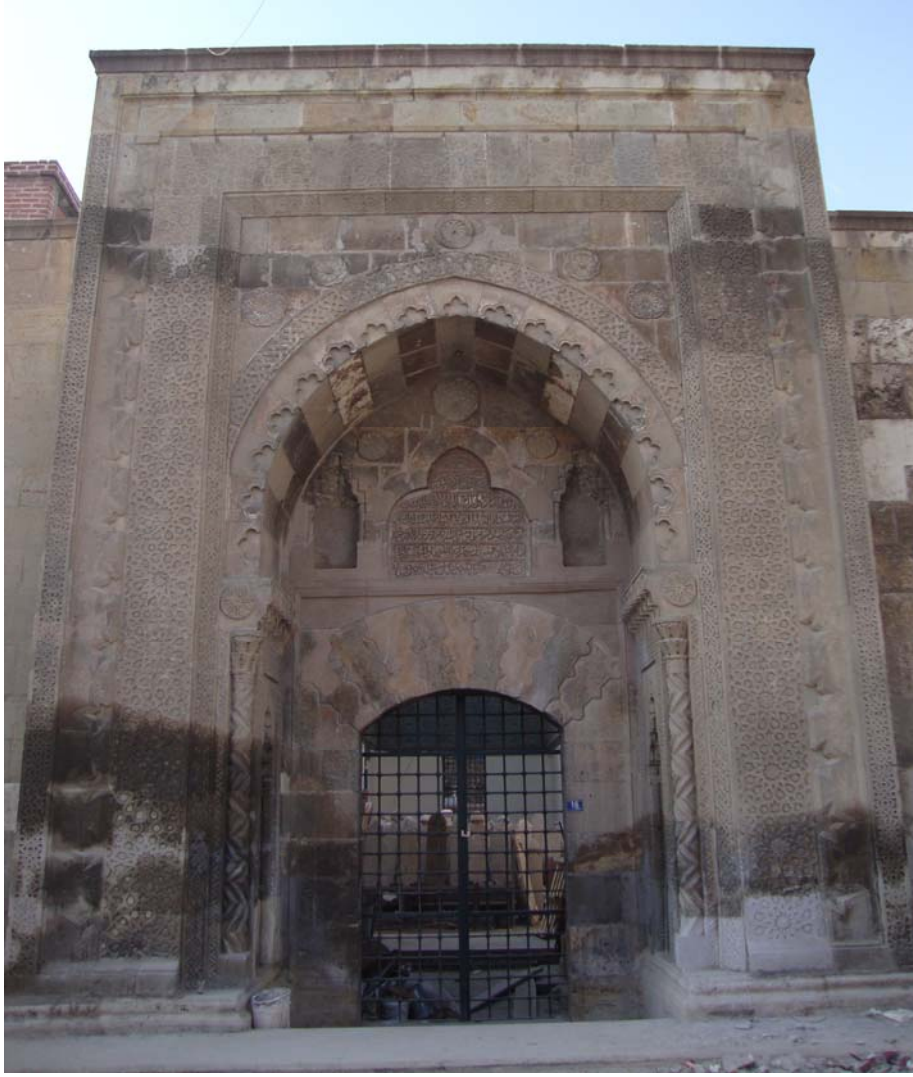
Yapının doğu/ön cephesi ile taçkapısı düzgün kesme taşla kaplanmıştır. Taçkapıda giriş kapısı söve ve kemeri, kitabeliğin kemeri ve tonozlu kavsara bir sıra sarı, bir sıra koyu kahverengi kesme taşlarla örülerek renk alması oluşturulmuştur. Diğer cephelerde moloz taş, avluda revaklar, kemer, tonoz ve kubbeler tuğla, giriş eyvanı duvarları ile türbe tonozunda sırlı tuğla

kullanılmıştır. Ana eyvan ve mihrap çini mozaik tekniğindeki çinilerle kaplanmıştır.

Medresenin doğu-ön yüzü/cephesi ekseninde beden duvarlarından dışa taşkın ve yüksek taçkapı ile cephenin kuzeyinde alt, güneyinde üst seviyelerde birer dikdörtgen pencere vardır. Ayrıca taçkapı ile güneydeki pencere arasında çift katlı/ aynı ekseninde birer sivri kemerli mazgal pencere yer alır.

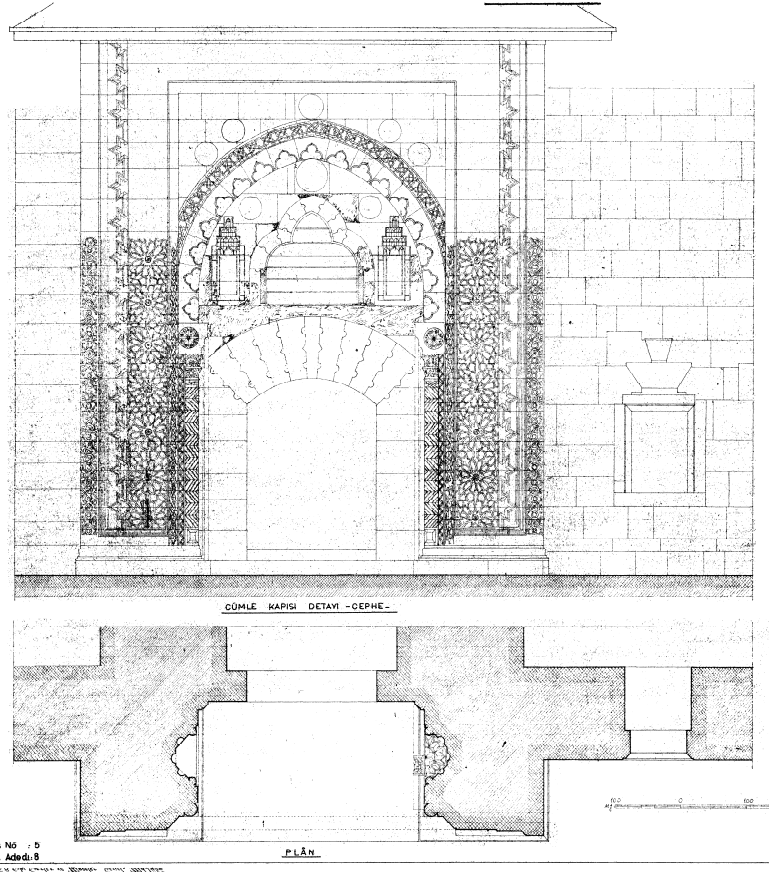
Anıtsal boyutlardaki taçkapı doğu cepheden 1.13 m. dışa taşkın, 7.16 m. x 9.30 m. boyutlarında ve tonoz kavsaralıdır (Fotoğraf 1, Çizim 1³). Bugün medresenin önündeki yol seviyesinin yükselmesi sonucu taçkapı kütlesi aşağıda kalmıştır. Bu nedenle taçkapının düz-içbükey ve dışbükey profilli dışa yansıyan oturtmalık/kaidesinin bir bölümü algılanamamaktadır.

³ Bu çalışmada kullanılan görsel malzemeler Nermin Şaman Doğan saydam ve fotoğraf arşivine aittir. Medresenin fotoğrafları Eylül 2009 ve Ocak 2010 tarihlerinde çekilmiştir.

Fotoğraf 1. Taçkapı, genel görünüm

Taçkapı dıştan düz-içbükey-düz ve içe pahlı olarak sıralanan bezemeli dört bordürle kuşatılmıştır. Bu bordürlerin dışında taçkapının iki yanında sütun başlıkları ile sonlanan, (konsolların altına kadar uzanan) üst kısmı kuşatmayan beşinci bir ince bordür vardır. Ayrıca taçkapı üstten iki kademeli düz tepelikle sonlanır.

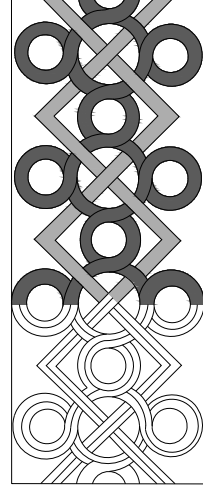

Çizim 1. Taçkapı, plan ve görünüş (Akok, 1962, V.G.M. Arşivi)

Birinci Bordür: Dıştaki 0.25 m. genişliğindeki bordürün bezemesini ortadaki büyük daireye yatay ve dikey ekseninde düğümlenen küçük daireler, düğümlü daire kompozisyonu oluşturur. Ayrıca iki kırık çizgi ortadaki dairelerin merkezinde kesişerek dikeydeki daireleri eşkenar dörtgen çerçeveler içine alır (Fotoğraf 2, Çizim 2).

Fotoğraf 2. Birinci Bordür

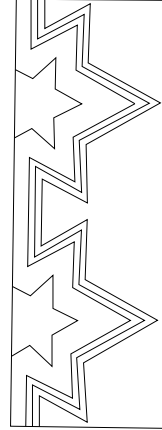
Çizim 2. Birinci Bordür

(Canyurt, 2009)

İkinci Bordür: 0.44 m. genişliğindeki içbükey bordürü altı kollu yıldız kesitleri bezer. Yıldız kesitlerini dıştan çizgisel üslupta üç silme vurgular (Fotoğraf 3, Çizim 3).

Fotoğraf 3. İkinci Bordür

Çizim 3. İkinci Bordür (Canyurt,

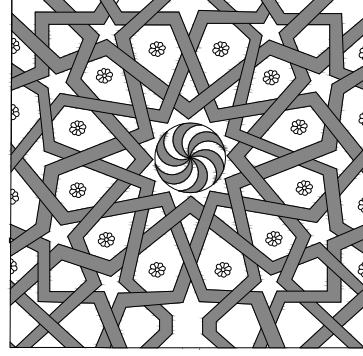
2009)

Üçüncü Bordür: Taçkapıya hakim olan 0.64 m. genişliğindeki bordürü kırık çizgilerin kesişmesiyle biçimlenen on iki kollu yıldızlar süsler. Yıldızın ortasını oniki yapraklı ve katmerli sekiz yapraklı çiçekler ile çarkifelekler, yıldız kollarının iç yüzeyini ise sekiz yapraklı çiçekler bezeler. Yıldız kollarının aralarında beş kollu küçük yıldızlar bulunur (Fotoğraf 4, Çizim 4).

Fotoğraf 4. Üçüncü Bordür

(Canyurt, 2009)

Çizim 4. Üçüncü Bordür

Dördüncü Bordür: 0.22 m. genişliğindeki içe pahlı bordürde iki rumi şeridinin çerçeveleyerek palmetlere sap oluşturduğu bitkisel kompozisyon görülür. Örnekte yan yaprakları belirgin ve stilize tipteki palmetler dönüşümlü sıralanır (Fotoğraf 5, Çizim 5).

Fotoğraf 5. Dördüncü Bordür

(Canyurt, 2009)

Beşinci Bordür: 0.10 m. genişliğindeki en dar şeritte silmelerle biçimlenen kesişen daireler yaprak motifleri oluşturur (Fotoğraf 6, Çizim 6). Bordürde zikzak biçimli dizilen yaprakları ortalarındaki çizgiler vurgular.

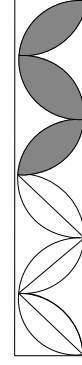
Çizim 5. Dördüncü Bordür

Fotoğraf 6. Beşinci Bordür

(Canyurt, 2009)

Taçkapı nişini iki yandan kübik kaideli, silindirik gövdeli ve kesik koni başlıklı 2.27 m. yüksekliğinde sütunceler sınırlar (Fotoğraf 7). Sütuncelerin kübik kaideleri bir ayrıtları ortak, bitişik iki yüzeyi içe kademeli düzenlenmiştir. Sütunce gövdeleri dışbükey-içbükey ve aralarındaki ince düz

Çizim 6. Beşinci Bordür

silmelerin biçimlediği dikey/düşey kırık çizgi/zikzak motifleriyle bezenmiştir. Çift sıralı kaydırılan akantus yapraklarıyla bezeli sütun başlıklarının altındaki yatay şeritler üç şeritli zencirek ve örgü motifleriyle bezenerek gövde ve başlığın ayırımı vurgulanır. Başlıklardan güneydeki iki şeritli zencirek, kuzeydeki ise iç içe Y motifleriyle süslü yatay bir şeritle sonlanır.

Fotoğraf 7. Sütun başlığı, gövde ve başlık ayrıntıları

Sütuncelerin üzerinde kütleli taş bir bloktan oluşan kavsaranın tonoz başlangıcını da belirleyen konsollar yer alır. Konsolların dış yüzü ortasında 0.28 m. çaplı daire biçimli birer rozet, iç yüzünde üç sıra mukarnas dizisi bulunur (Fotoğraf 8). Mukarnaslar yan yana bitişik üç sıralı kavsara görünümündedir. Daire biçimli, profilli rozetlerin yüzeyinde merkezdeki sekiz kollu yıldızın kolları uzatılarak ters dönmüş katmerli palmetlere sap oluşturan yıldız-palmet kompozisyonu bulunur. Kuzey ve güneydeki konsolların mukarnas aralarında altta ve üstte yer alan rozetler farklılık gösterir. Mukarnasların başlangıcındaki

aynalı kemerli küçük nişlerin yüzeyleri ile üstteki mukarnas aralarında çarkıfelek ve sekiz yapraklı çiçekler görülür. Güneydeki mukarnasların altındaki yedi çiçekten üçü işlenmiş diğer rozetler boş bırakılmıştır. Kuzeyde aynalı kemerli nişler olmasına karşın yüzeyleri işlenmemiştir. Bu da bize süslemenin tamamlanmadığını göstermektedir.

Fotoğraf 8. Güneydeki mukarnaslı konsol ve rozet, ayrıntı.

Kavsarayı, sütuncelerin üzerindeki konsollara oturan kademeli sivri kemerler kuşatır (Fotoğraf 9). İçteki kemerin yüzeyi her bir kemer taşına işlenmiş altı kollu yıldız kesitleri ile süslüdür. Örnekte dıştan silmelerle belirginleştirilen yıldız kollarının yuvarlatılması, derin oyulması altı yapraklı çiçek kesiti gibi algılanmasını sağlamıştır. Dıştaki kemerin yüzeyinde sekizgen kesitleri geçme motifleri oluşturur. Kemer köşeliklerinde ikişerden dört, kilit taşının üzerinde bir rozet yer alır. Örgü motifi ile kuşatılan alt seviyedeki büyük boyutlu rozetlerin yüzeyleri sivri uçlu çok yapraklı çiçeklerle bezenmiştir. Güneydeki çiçek içbükey işlenmiştir. Aralarındaki iki rozet üç katmerli on yapraklı çiçeklerle, örgü motifinin sınırladığı eksenindeki rozet ise çarkıfelek motifleriyle süslenmiştir. Çiçekler ve çarkıfelek motiflerinin merkezini çarkıfelek bezeli küçük kabalar belirler.

Fotoğraf 9. Kuşatma kemerleri ve rozetler

Taçkapı nişinin kuzey ve güney/yan duvarlarında zeminden 0. 81 m. yükseklikte bulunan yan nişler beş cepheli (sekizgen kesitli) ve beş sıra mukarnas kavsaralıdır (Fotoğraf 10). Yan nişleri iki yandan kübik kaideli, bir ayrıtları ortak, iki yüzeyi boş kübik kılıf içinde düşey dilimli küre başlıklı silindirik gövdeli sütunceler sınırlar. Nişlerin geniş olan ortadaki üç cephesi yarım daire nişli ve üç sıra mukarnas kavsaralı küçük nişlere sahiptir. Bu nişlerin kavsara köşelikleri kıvrık dal ve sarmal rumilerle süslenmiştir. Aynı şekilde düzenlenen güney nişin bezemeleri tahrip olmuştur. Yan nişlerin sütunce gövdeleri yatay kırık çizgi/zikzaklarla bezenerek adeta taçkapı nişini sınırlayan sütunce gövdelerini süsleyen dikey kırık çizgi/zikzaklarla karşıtlık oluştururlar. Simetrik kurgulanan yan nişleri bezemeleri farklı birer bordür kuşatır.

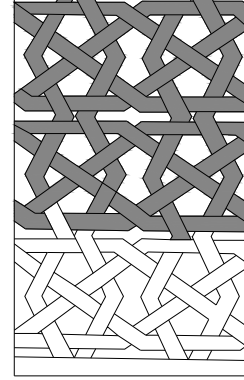

Fotoğraf 10. Kuzey yan niş ve ayrıntıları.

Kuzey Yan Nişi Kuşatan Bordür: Yaklaşık 0.26 m. genişliğindeki bordürde yatay uzanan iç içe geçen iki şeritli- iki zencirek motifiyle kesişen dört dikey kırık çizgi görülür⁴. Kompozisyonda yatay zencirek motiflerine dikey kırık çizgiler eklenir (Fotoğraf 11, Çizim 7).

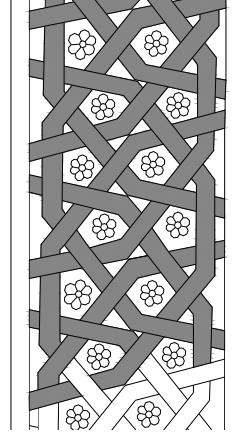
Fotoğraf 11. Kuzey yan niş, bordür.

Çizim 7. Kuzey yan niş, bordür (Canyurt, 2009).

⁴ M. Akok, 1969, s. 25'de verdiği süsleme çiziminde kesişen zencirek ve kırık çizgilerin arasındaki beşgen yüzeylerde altı yapraklı çiçeklerin olduğunu göstermiştir. Bugün mevcut olmayan bu çiçekler taçkapıdaki geometrik bezeme aralarına serpiştirilen çok yapraklı çiçeklerle uyumludur.

Güney Yan Nişi Kuşatan Bordür: Kuzeydeki ile aynı genişlikteki bordürü kesişen ongen kesitlerinin aralarına serpiştirilen altı yapraklı çiçekler süsler (Fotoğraf 12, Çizim 8).

Fotoğraf 12. Güney yan niş, bordür. (Canyurt, 2009)

Çizim 8. Güney yan niş, bordür

Taçkapının geçmeli taşlarla biçimlenen giriş kapısı basık kemerlidir. Kemerin oturduğu ilk söve taşının iç yüzlerine sivri kemerli yan yana iki yüzeyel niş işlenmiştir. Basık kemer ile söve taşları açık ve koyu kahverengi taşların dönüşümlü dizilimiyle çift renkli taş işçiliği/renk almasıyla yansır. Kapının üzerinde eksende kübik kaideli, burmalı silmelerle süslenmiş silindirik gövdeli ve zar (çok yüzlü prizma) başlıklı sütuncelere oturan çift renkli geçmeli taşlarla biçimlenen üç dilimli kemerli kitabelik bulunur. Kitabeliğin iki yanında kübik kaideli, silindirik gövdeli ve küre başlıklı sütuncelerle sınırlanan dört sıra mukarnas kavsaralı pencereler vardır (Fotoğraf 13). Bugün kapatılmış olan bu pencereler özgününde avlunun doğu kanadındaki ikinci kat odalarına açılmaktadır. Dışarıya niş olarak yansıyan pencerelerden kuzeydekinin söveleri kısmen algılanabilmektedir. Kitabeliğin kemer köşeliği ile kilit taşı üzerinde ortadaki daha boyutlu olan daire biçimli birer rozet dikkati çeker. Rozetlerin

yüzeyindeki bezemeler büyük ölçüde tahrip olmuştur. Mevcut izlerden sütuncelerin üzerindeki rozetler ile aynı süslemeyi yansıttıkları görülmektedir.

Fotoğraf 13. Kitabelik ve pencereler

Görüldüğü gibi Konya Sırçalı Medrese'nin doğu cephesinin ekseninde beden duvarından dışa taşkın ve yüksek tutulmuş düşey dikdörtgen olarak dışa yansıyan taçkapının cepheye oranı, kurgusu, malzeme –teknik ve süsleme özellikleri dikkati çeker. Yapının avlusunda özellikle aynı eksendeki konumlanan doğuda giriş ve batıda ana eyvanın duvarları ile tonozlarını süsleyen çini bezemelerin yoğunluğuna karşın, taçkapıdaki sınırlı yüzeyi kaplayan taş bezemeler daha sade bir görünüm sergiler.

Bu bölümde Konya Sırçalı Medrese taçkapısının öncelikle Anadolu Selçuklu dönemi medreseleri ve diğer yapılarda görülen taçkapıların kurgusu, malzeme teknik ve bezeme özellikleri ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anadolu Selçuklu döneminin özellikle büyük ölçekli kervansaray/han, medrese ve cami gibi yapılarının ön yüzünde/ cephesinde çoğunlukla yatay dikdörtgen biçimli cephelerin ekseninde beden duvarlarından dışa taşkın ve yüksek tutulmuş dikey/düşey dikdörtgen olarak dışa yansıyan taçkapılar yer alır.

Anıtsal taçkapıların çoğu mukarnas kavsaralı, bazıları ise tonoz kavsaralı düzenlenmiştir.

Anadolu Selçuklu medreselerinde yapı- taçkapı ilişkisini inceleyen araştırmacılardan Ö. Bakırer ve Ç. Caner (2009, ss. 15-17) medreselerde taçkapının yerleşimi ve yönelimi başlığı altında dört grubu vurgular:

- “1. Ana eyvanın mescit görevini gördüğü yapılarda portalden mihrap nişine doğrusal bir aks uzanır. Bu durumda portal kuzeye yönelir.
2. Ana eyvanın mescit görevini gördüğü diğer bazı yapılarda mihrap nişi ana eyvanın yan duvarlarında yer alır. Bu durumda portal doğu ya da batıya yönelir.
3. Ana eyvanın mescit görevini görmediği yapılarda portalden ana eyvana doğrusal bir aks uzanır. Bu durumda portal güney, doğu ya da batıya yönelir.
4. Kırık aks yaklaşımı.”

Bu sınıflamaya göre Konya Sırçalı Medrese ana eyvanın mescit görevini gördüğü ve mihrap nişinin ana eyvan yan duvarı/güney duvarında yer aldığı ve taçkapının doğuya yöneldiği ikinci gruba dahil olmaktadır (Bakırer ve Caner, 2009, s. 16). Bu bağlamda örneğimizde taçkapı-giriş eyvanı-avlu-ana eyvan olarak dizilen doğrusal bir yönlenme görülür.

Konya'daki Selçuklu medreselerinin taçkapıları incelendiğinde Sırçalı Medrese taçkapı tasarımı ve bezeme özellikleri ile diğerlerinden ayrılır. Doğu cephe eksenindeki taçkapısı tonozlu kavsara, çok cepheli yan nişler, basık kemerli giriş kapısı ile kapının üzerinde eksende kitabelik ve simetriğindeki birer pencere kurgusuyla farklı bir örnektir. Nitekim Karatay Medresesi taçkapısı mukarnas, İnce Minareli Medrese'nin taçkapısı çeyrek küre (?) biçimli kavsaraları ile dikkati çeker (Ünal, 1982, ss. 35-39, Res. 53-54, 63).

Fotoğraf 14. Konya Sahip Ata Hanikahı, taçkapı

Sırçalı Medrese taçkapısına benzeyen Konya'daki tek örnek medreseye yakın konumlanan aynı caddenin devamında ve sur dışında yer alan Sahip Ata Hanikahı'nın (1279) taçkapısıdır (Ünal, 1982, Res. 82; Önge, 1984, ss. 283-288, Res.1, Şek. 1). Hanikahın taçkapısı tonozlu kavsara, çift katlı sütunce başlığı, bezemeli kuşatma kemeri, basık kemerli giriş kapısı ile üzerinde/eksende bulunan üç dilimli kemerli kitabe levhası ile örneğimizin benzeridir (Fotoğraf 14). Medreseden farklı olarak Hanikah'ın taçkapısında niş derinliği daha azdır, kapıyı kuşatan bordürler daha süslü tutulmuştur. Sırçalı Medrese'den yaklaşık 36 yıl sonra aynı bölgede inşa edilen Sahip Ata Hanikahı'nın taçkapısındaki bu benzerlik baninin/ mimarın seçkisi olduğu kadar Sırçalı Medrese'den bir esinlenmeye de işaret eder.

Tonoz kavsaralı taçkapı düzenlemesi sınırlı/az sayıda medrese ve darüşşifanın taçkapısında uygulanmıştır. Örnek olarak Antalya Karatay Medresesi (1250) ve Kastamonu Yılanlı Darüşşifa (1272) taçkapıları verilebilir (Kuran, 1969, ss. 112-113, Res. 280-282; Sözen, 1972, ss. 137-141, 146-148, Res. 30-32a- b).

Anadolu'daki Selçuklu mimari anıtları incelendiğinde Sırçalı Medrese örneğindeki gibi tonoz kavsaralı taçkapılar daha çok hanların iç/kapalı bölümünde (barınak), bazı örneklerde dış/avluda, az sayıda örnekte ise avlu ve barınak kısımlarının taçkapılarında tercih edilmiştir. Örnekler arasında Ağzıkara (1231-1237), Karatay (1240-1241), Avanos Sarı (1249), Ak (1253-1254) ve Horozlu (1246-1249) hanlarının iç, Tokat-Pazar Mahperi Hatun (1238), Kırkgöz (1237-1246), Kargı (1237- 1246) hanlarının dış/avlu, Ak (1253-1254) ve Zazadin (1235-1237) hanlarının iç ve dış taçkapıları sayılabilir⁵. Taçkapılarda derinlik etkisini artıran mukarnas kavsaralı uygulamaya göre daha yalın düzenlenen tonoz kavsaralı örneklerin taçkapı nişinde kapı kemerinden tonoz alınlığına uzanan kitabelik ve çevresine kademeli dizilen rozetlerin bulunduğu alan süslemeye ayrılmıştır. Bu tip kavsaralarda tonoz yüzeyinin bezemesiz olması taçkapıların daha sade görünmesini sağlar. Sırçalı Medrese'nin taçkapısında yer alan sütunceler, kademeli kuşatma kemerleri, mukarnaslı konsol, basık kemerli kapı, üzerindeki kitabelik ve rozetler gibi taçkapı elemanları örneklerden Ağzıkara, Karatay, Ak ve Mahperi Hatun

⁵ Hanlarla ilgili olarak bkz. Erdmann, 1961, abb, 334 (Kırkgöz), 338 (Kargı); Erdmann ve Erdmann, 1976, Tafel. 49 (Ağzıkara), 67-68 (Sarı Han), 96-97 (Zazadin/Sadeddin), 100- 104(Karatay),116-117 (Hatun Han), 129-130 (Ak Han); Durukan, 1991, ss. 143-160 (Ak Han); Bayhan, 2007, ss. 287-303, Foto, 3- 4, 9 (Ak Han); Deniz, 2007, ss. 321-345, Foto, 9-10 (Ağzıkara); Denктаş, 2007, ss. 359-379, Çiz. 4, Foto, 12-13 (Karatay); Karaçağ, 2007, ss. 211-235, Foto, 15 (Avanos Sarı); Önge, 2007, ss. 195-209, Foto, 12-13 (Zazadin/Sadeddin); Sunay, 2007, ss. 255-271, Foto, 1-2 (Mahperi Hatun).

hanlarında da görülür (Erdmann, 1961, Abb, 263; Erdmann- Erdmann, 1976, Tafel, 49-50, 100- 103, 129- 130).

Sırçalı Medrese’de taçkapı nişini sınırlayan kübik kaideli, gövdeleri kırık çizgi/zikzak motifleriyle bezeli, kesik koni başlıklı ve çift sıra kaydırılan akantus yaprakları ile süslü sütuncelerin benzeri Konya’daki bazı yapılarda da karşımıza çıkar. Örnek olarak Konya Alaeddin Camii (1221) ve avlusunda yer alan Anonim/I.İzzeddin Keykavus Türbesi (1219- 1220) ile Meram Hasbey Darülhüffazı (1424) taçkapıları verilebilir (Ünal, 1982, s. 58, Res. 16, 113; Dülgerler, 2006, ss. 136-138, Res. 266). Ayrıca Aksaray Sultan Han (1229) taçkapısında da benzer sütunceler görülür (Durukan, 2007, s. 145, Foto.4). Sunulan örneklerden Hasbey Darülhüffazı dışındaki yapıların Şamlı mimar Havlanoğlu Muhammed tarafından yaptırıldığı dikkate alındığında Suriye etkili mimari öğelerin kullanıldığını söyleyebiliriz (Sönmez, 1989, ss. 220-231).

Konya Sırçalı Medrese taçkapısında basık kemerli kapının üzerinde yer alan üç dilimli kemerli kitabelik bazı medreseler, hanlar ve diğer yapıların taçkapısında da karşımıza çıkar. Örnek olarak Konya Anonim/I. İzzeddin Keykavus Türbesi, Konya Sahip Ata Hanıkahı, Kastamonu Yılanlı Darüşşifa ve Ağzıkara, Zazadin/Sadeddin ve Kargı hanları taçkapılarını verebiliriz⁶.

Konya Sırçalı Medrese taçkapısının tonoz alınlığında, kitabeliğin iki yanında simetrik konumlanan pencereler yeni bir uygulamadır. İki yandan silindirik gövdeli, basık küre başlıklı sütuncelerle sınırlanan dört sıra mukarnas kavsaralı pencereler medresenin ikinci kat odalarına açılmaktadır. Taçkapıdaki

⁶ Üç dilimli kemerli örnekler için bkz. Ünal, 1982, ss. 53, dipnot. 11; Erdmann, 1961, Abb, 338 (Kargı); Sözen, 1972, ss. 146-148, Res. 32b (Kastamonu Yılanlı); Erdmann ve Erdmann, 1976, Tafel, 49 (Ağzıkara), 97 (Zazadin/Sadeddin); Önge, 1984, Res.1. (Sahip Ata). Örneklerden Konya Anonim Türbe ve Kargı Han taçkapısındaki üç dilimli kitabelikler boş/yarım bırakılmıştır. Bkz. Önkal, 1996, ss. 76-78 (Konya Anonim/I. İzzeddin Keykavus).

iki pencerenin varlığı medresenin içi ve dışı arasında organik bir bağ kurulmasını sağlar. Selçuklu mimarisinde taçkapı kütlesi içinde pencere açılması yaygın bir özellik değildir. Bazı araştırmacılar bugün kapatılmış olan bu pencereleri niş olarak değerlendirmişlerdir (Ünal, 1982, s. 36). Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler döneminde inşa edilen bazı medrese ve darüşşifaların taçkapılarında pencere (ler) görülür. Örnek olarak Divriği Darüşşifası (1228), Tokat Gök (1275), Ermenek Tol (1339) ve Ürgüp- Damseköy Taşkınpaşa (14. yüzyıl ort.) medreseleri taçkapılarını verebiliriz⁷. Yapılardan Divriği Darüşşifası'nda kapının üzerinde yer alan pencere kaide, gövde ve başlığı bezemeli bir sütunla ikiye ayrılarak (ikiz pencere görünümü) avlunun batısında çift katlı düzenlenen ikinci katın odalarına açılmaktadır (Kuban, 2001, s. 124). Anadolu'da açık avlulu, iki eyvanlı ve iki katlı anıtsal bir medrese örneği olan Tokat Gök Medrese taçkapısının kavsara köşeliklerinde ikinci kat odalarına açılan sivri kemerli pencereler (iki pencere) vardır. Görüldüğü gibi taçkapı kuruluşu içindeki pencerelerin her iki yapıda da çift katlı tasarımlarla ilişkilendirilen çözümlenmeleri Sırçalı Medrese'yle ortaktır. Ermenek Tol ve Ürgüp-Damseköy Taşkın Paşa medreselerinde ön cephede daralarak uzayan taçkapı kütlesi içindeki dikdörtgen pencereler, değişen taçkapı kuruluşu- cephe oran ilişkisiyle yeni arayışlar ortaya koyar (Diez, Aslanapa ve Koman, 1950, ss. 20-23, 189; Ünal, 1982, s. 111).

Taçkapı nişinin iki yana açılımını sağlayarak derinlik oluşturan yan nişler çoğunlukla beş, bazı örneklerde üç cepheli ve beş ya da üç sıra mukarnas kavsaralı tasarlanmıştır (Bayburtluoğlu, 1976, s. 77; Ünal, 1982, s. 69). Sırçalı Medrese'de beş cepheli ve beş sıra mukarnas kavsaralı yan nişlerin üç kenarının

⁷ Taçkapı kütlesi içinde pencere düzenlemesi için bkz. Sözen, 1970, ss. 131-134, Res. 23 (Ermenek Tol), 213-221, Res. 38a (Tokat Gök); Kuban, 2001, ss. 123-138 (Divriği Darüşşifa); Diez, Aslanapa ve Koman, 1950, s. 18 (Taşkınpaşa).

ortasına açılan yarım daire biçimli ve mukarnas kavsaralı küçük nişler (niş içinde niş) farklı/ünik bir uygulamadır. Yapılarda tonoz kavsaralı taçkapı kurgusu ile tezat oluşturan mukarnas kavsaralı yan nişler çoğunlukla daha süslü tutulmuştur.

Konya Sırçalı Medrese taçkapısı düzgün kesme taşlarla (küfeki taşı) kaplanmıştır. Taçkapının giriş kapısı söveleri ve basık kemeri, kitabelik kemeri ile tonozu açık sarımtırak ve koyu kahverengi taşların dönüşümlü kullanılmasıyla renk almasıyla oluşur. Aynı şekilde kapı ve kitabelik kemerleri zikzak geçmeli iki renkli taşlarla örülmüştür. Özellikle taçkapılarda girişi de vurgulayan kapı kemerleri, bazı örneklerde kitabelik kemerleri ile diğer elemanlarda çift renkli taş kullanımı görülür. Örnekler arasında Konya Sahip Ata Camii (1258), Sivas' taki Buruciye (1271), Gök (1271), Kırşehir Caca Bey (1272) ve Tokat Gök (1275) medreseleri ile Ertokuş (1223), Tuzhisar Sultan (1232- 1236), Zazadin/Sadeddin, Ağzıkara, Ak ve Sarı hanları taçkapıları sayılabilir⁸. Süslemenin sınırlı olduğu Kırşehir Caca Bey ve Tokat Gök medreseleri ile Zazadin Han taçkapıları tümüyle çift renkli taşlarla örülmüştür.

Medrese taçkapısı düzenleme ve süsleme özellikleri ile dönemin klasik bir örneğini oluşturur. Yapı bezemede geometrik motiflerin yoğun kullanıldığı, bir başka deyişle taçkapıyı kuşatan en geniş bordürün “*yıldız kompozisyonlarına*” ayrıldığı örneklerden biridir.

Sırçalı Medrese taçkapısı dış bordüründe ortadaki büyük daireye yatay ve dikey eksenlerde düğümlenen küçük daireler ile kesişen iki kırık çizginin eşkenar dörtgen motifleri oluşturduğu kompozisyon çok az yapıda karşımıza

⁸ Çift renkli taş/ renk almasıyla gösteren taçkapı ve elemanları için bkz. Ögel, 1966, Res. 15- 16 (Aksaray Sultan), 36 (Ağzıkara), 76 (Sahip Ata), 80 (Sivas Gök), 100 (Sivas Buruciye), Ünal,1982, s, 47, dipnot 7, Res. 73 (Tokat Gök).

çıkarmak. Aynı kompozisyon yalnızca Aksaray Ulu Camii (1408-1409 onarım) güney cephesinde eksenin doğusundaki üst pencerenin sövelerinde görülür (Görür, 1999, Lev. 19). Benzer iki kompozisyon Evdir Han (1210-1219) taçkapısının dördüncü bordürü ile Aksaray Sultan Han'ın iç taçkapısında da vardır⁹. Sunulan iki örnekte de Sırçalı Medrese taçkapısındaki uygulamadan farklı olarak düğümlü dairelerle kesişen eşkenar dörtgenler yer alır. Karatay Han iç taçkapısı bordüründe ise aynı biçimli iki düğümlü daire kompozisyonu kesişir (Erdmann ve Erdmann, 1976, Tafel, s. 101, Ünal, 1982, Lev. LIV/Şek. 108).

Sırçalı Medrese'de taçkapıyı kuşatan dıştan ikinci içbükey bordürü bezeyen altı kollu yıldız kesitleri süslemede yaygın kullanılır. Örnek olarak Kayseri Kölük (1210- 1211), Niğde Alaeddin (1223) ve Amasya Gök Medrese (1267) camileri ile Aksaray Sultan ve Susuz (13. yüzyıl ort.) hanlarında iç, Ak ve Zazadin/Sadeddin hanlarında dış, Tuzhisar Sultan, Ağzıkara, Karatay ve Avanos Sarı hanlarında iç ve dış taçkapıları bordürleri verilebilir¹⁰. Çoğunlukla anıtsal taçkapılarda görülen yıldız kesitli dıştaki dar ve kısmen yalın bordürler ortadaki geniş ve süslemesi yoğun bordürleri bağlayıcı, vurgulayıcı bir görev üstlenirler. Bir başka deyişle taçkapıları kuşatan şeritlerden en geniş ve süslü olanı ortadaki bordürdür.

Anadolu Selçuklu dönemi büyük ölçekli yapılarında taçkapıları kuşatan en geniş bordür çoğunlukla yıldız örgülere ayrılmıştır (Ögel, 1986, ss. 93-99).

⁹ Taçkapı bezmelerinin ayrıntılı çizimleri için bkz. Erdmann ve Erdmann, 1976, Tafel, 2, 15; Ünal, 1982, Lev.LIV/Şek. 108.

¹⁰ Örnekler için bkz. Ögel, 1966, Res. 11 (Niğde Alaeddin), 59 (Amasya Gök), Ünal, 1982, Res. 10 (Kayseri Kölük), Erdmann ve Erdmann, 1976, Tafel, 15 (Aksaray Sultan), 50, 56 (Ağzıkara), 68-69 (Avanos Sarı), 79, 92 (Tuzhisar Sultan), 98 (Zazadin/Sadeddin), 119 (Susuz Han), 129, 131 (Ak Han). Schneider, 1980, Tafel / 111-115.

Sırçalı Medrese’de taçkapıdaki en geniş bordürü kırık çizgilerin kesişmesiyle biçimlenen on iki kollu yıldızlar ile yıldız kollarının aralarındaki beş kollu küçük yıldızlar süsler. Benzer şekilde özellikle hanların taçkapılarında merkezdeki on iki kollu yıldızların çevresine dairesel dizilmiş on bir, on, dokuz, beş kollu yıldızlar yer alır (Şaman Doğan, 2002, ss. 402-403). Örnekler arasında Avanos Sarı, Ağzıkara, Eğirdir ve Karatay hanlarının dış, Tuzhisarı Sultan ve Susuz hanlarının iç taçkapılarını sayabiliriz¹¹. Çoğunlukla içten dışa doğru yıldız kollarının azalmasıyla ya da yıldız kollarından kademeli olarak yayılan, ışık demetleriyle sonsuzluk ilkesi vurgulanmaktadır.

Taçkapılarda geometrik bezeli bordürlerin yanı sıra az sayıda şeritte bitkisel kompozisyonlar görülür. Sırçalı Medrese’nin taçkapısında içe pahlı dördüncü bordürde iki rumi şeridinin kuşattığı palmetlere sap oluşturduğu bitkisel bezeme yer alır. Taçkapı kurgusunda geometrik bezemeli bordürler kademeli ve düz sıralı, bitkisel bezeli bordür ise içe pahlı düzenlenerek şeritlerin bitişini ve kapıya yönelmeyi işaret eder. Selçuklu döneminde her tür yapının taçkapısında genellikle dar şeritlerin bezemesinde rumilerin çevrelediği palmet kompozisyonu tercih edilmiştir. Benzer şekilde Divriği Ulu Camii (1228) batı taçkapısında dış ve iç, Konya İnce Minareli Medrese (1264) taçkapısı dış, Sivas’ daki Buruciye (1271) ve Gök (1271) ile Erzurum Çifte Minareli (1285-1290) medreseleri taçkapıları iç bordürleri de rumi- palmet kompozisyonları ile süslenmiştir¹². Yapılarda rumi-palmet şeritleri aynı olmakla birlikte, özellikle

¹¹ On iki kollu yıldız kompozisyonları için bkz. Erdmann ve Erdmann, 1976, Tafel, 47 (Eğirdir), 72-73 (Avanos Sarı), 77 (Tuzhisarı Sultan, taçkapı rozet), 109 (Karatay), 119 (Susuz); Şaman Doğan, 2002, ss. 401- 402.

¹² Yapılar için bkz. Schneider, 1989, Tafel, 37/958; Ögel, 1966, Res, 23- 23a (Divriği), 65 (Erzurum), 74 (Konya İnce Minareli), 83 (Sivas Gök), 102 (Sivas Buruciye); Kuban, 2001, s. 138 (Divriği Ulu Camii).

13. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen eserlerde bitkisel motiflerin yüzeyden kabarık işlenişleri farklılık gösterir (Ögel, 1966, ss. 142-148).

Sırçalı Medrese taçkapısında içteki en dar beşinci bordürü bezeyen kesişen dairelerin oluşturduğu yaprak motifleri çok az örnekte karşımıza çıkar. Aynı süsleme Ak Han'ın (1253- 1254) dış/avlu taçkapısı bordürü ile Selçuk İsa Bey Camii'nin (1375) avlusunda güneydoğu köşede kapının üzerindeki yatay panonun üzerindeki şeritte bulunur (Erdmann ve Erdmann, 1976, Tafel, 131; Görür, 1999, Lev, 270). İsa Bey Camii'ndeki uygulamada kesişen daireler (tam) dört yapraklı çiçekler oluşturur.

Taçkapılarda bordürlerin dışında kavsarayı kuşatan çoğunlukla kademeli sivri kemerlerin yüzeyleri geometrik/yıldız örgüler ya da yıldız kesitleri ile süslenmiştir. Sırçalı Medrese'de içteki kemerin yüzeyini altı kollu yıldız kesitleri, dıştaki kemerin yüzeyini kesişen sekizgen kesitli geçme motifleri bezir. İncelediğimiz örneklerden Ağzıkara ve Karatay hanlarının iç taçkapıları kuşatma kemerleri de benzer şekilde süslenmiştir (Ögel, 1966, Res. 36, 54).

Konya Sırçalı Medrese taçkapısında kitabeliğin kemer köşeliğinde birer ve kilit taşı üzerinde bir, konsolların ön yüzünde birer, kuşatma kemerinin köşeliklerinde ikişer ve kilit taşının üzerinde bir olarak dizilen on rozet yer alır. Kitabeliğin çevresi ile konsolların ön yüzündeki daire biçimli rozetlerin yüzeyi sekiz kollu yıldız-katmerli palmet motifleri ile bezenmiştir. Taçkapının en çok görünen yüzeyi/ kuşatma kemeri köşeliğine kademeli yerleştirilen diğer beş rozet ise çok yapraklı katmerli çiçek ve çarkıfelek motifli bezemeleriyle dikkat çeker. Ayrıca rozetlerin süslemeleri yıldızların ortasındaki çok yapraklı katmerli çiçekler, yıldız ve çokgen kesitli bordürler ile mukarnas araları ve üzerinde bulunan çok yapraklı çiçeklerle uyum sağlar. Bu çiçekleri S. Ögel (2006, s. 479)

“Esas çerçevedeki yıldız sisteminin her ara boşluğuna bir rozet konmuştur ve burada da çiçek görünümü ortaya çıkmıştır” şeklinde betimler.

13. yüzyılın ilk yarısında çoğunlukla düşey dikdörtgen bir kütle oluşturan ve bordürlerle sınırlanan taçkapılar bezemede düzlemsel/hemyüz bir taş işçiliği yansıtır. Taçkapılarda şerit ya da bordürlerle yaratılan sınırlı yüzeylerin yanı sıra özellikle kemer köşelikleri gibi geniş alanlara kademeli yerleştirilen rozet ya da kabalar kapıyı ve cepheyi hareketlendiren mimari elemanlardır. Sırçalı Medrese taçkapısında görülen çok sayıda rozet kullanımı Amasya Halifet Gazi Türbesi (12. yüzyıl ort.), Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası (1205), Amasya Gök Medrese Camii (1267), Karatay Han iç, Aksaray Sultan ve Ağzıkara hanlarının iç ve dış taçkapılarında karşımıza çıkar¹³.

Görüldüğü gibi Anadolu Selçuklu döneminde 1242-1243 yılında inşa edilen Konya Sırçalı Medrese plan tasarımı, mimari öğeleri, malzeme-teknik ve süsleme özellikleri açısından kendine özgü bir yapıdır. Yapının taçkapısında kapının üzerinde yer alan ve ikinci kat odalarına açılan iki pencere yeni bir uygulamadır. Medresenin inşa edildiği süreçte ön yüzlere/cephelere daha çok taçkapılar hakimdir. Araştırmacılardan S. Ögel (2006, s. 479) “*Konya’daki 1243 tarihli Sırçalı Medrese taçkapısı, hanlardaki derin sivri kemerli tonoz nişinin ana taç kapıda yer alması değişikliğini şehre getiren ilk örnektir*” olarak tanımladığı taçkapı en çok hanların iç, bazı örneklerde dış taçkapıları ile örtüşmektedir. Diğer bir araştırmacı da (Tuncer, 1986, s. 113) medresenin taçkapısının “*geleneksel anlayışta düzenlendiği*” yorumunu yapmaktadır. Yapının içinde çini süslemelerin yoğun olması, taçkapıda daha yalın bir

¹³ Taçkapılardaki rozetlerle ilgili olarak bkz. Ögel, 1966, Res. 4 (Kayseri Gevher Nesibe), 13, 16 (Aksaray Sultan), 34, 36 (Ağzıkara), 54 (Karatay); Deniz, 2007, Foto, 9-10 (Ağzıkara); Denктаş, 2007, Çiz. 4, Foto, 12- 13 (Karatay); Durukan, 2007, ss. 141-159, Foto, 3, 11 (Aksaray Sultan).

bezemenin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Medresede taçkapı kurgu ve bezemelerinin bazı hanlarla ortak özellikler yansıtması, aynı zaman diliminde inşa edilen bu yapıların belki de aynı gezici ustalar tarafından yaptırılmış olabileceğini düşündürür. Ayrıca medresenin ana eyvanının kemer iç yüzeyinde mimar ve çini ustası olarak adı geçen Tuslu Muhammed/Mehmed'in de taçkapının kurgusu ve süslemesinde katkısı büyüktür (Meinecke, 1968, s. 81; Sönmez, 1989, ss. 257-258; Bayburtluoğlu, 1993, ss. 224-227). Bu bağlamda Anadolu'daki büyük programlı yapılar içinde Sırçalı Medrese çini bezemenin dağılımı/yoğun kullanıldığı ilk örneklerden biridir. Kuşkusuz ki çini programının yaratıcısı Tuslu Muhammed, İran/komşu kültür çevresinden Anadolu'ya gelerek başta Sırçalı Medrese olmak üzere tüm yapı yüzeyine dağılan çini bezeme anlayışını/geleneğini buraya taşıma fırsatı bulmuştur. İran'daki yapılarda sırlı tuğla yaygın kullanılırken, olasılıkla Tuslu Muhammed'in çevresindeki bir atölye aracılığı ile Konya'daki örneklerde çini mozaik tekniği geliştirilerek uygulanmıştır (Meinecke, 1968, ss. 81-85; Bayburtluoğlu, 1993, ss. 225-226; Sönmez, 1995, ss. 257-258). Bu yapıdan sonra inşa edilen Konya'daki Karatay (1251-1252) ve İnce Minareli (1264) medreseleri ile Sahip Ata (1258-1283) Külliyesi (Cami, Hanikah, Türbe) yapılarında da çiniyle kaplanan yüzeylerin arttığı görülmektedir. Örneklerde çini bezemenin uygulanışı yanında, özellikle renk, motif, kompozisyon ve teknik gibi benzerliklerin varlığı aynı sanatçı ya da atölyenin çalışması olabileceğini de ortaya koymaktadır (Bayburtluoğlu, 1993, ss. 224-227). Ayrıca yapının taçkapısında da çalıştığını düşündüğümüz Tuslu mimar Muhammed/Mehmed' in Anadolu'daki diğer yapıları özellikle hanları gördüğü, tanıdığı ve bu yapıdaki taçkapıyı yorumladığını ileri sürebiliriz. Mimar/sanatçı medresenin dışında taçkapıda taş, içinde ise eyvanlar, revaklar ve türbede çini (sırlı-sırsız tuğla, çini mozaik tekniğinde ve levha çiniler) malzemeye uygun bir

süsleme programı tasarlamıştır. Yapının iç ve dış süslemelerine geometrik bezemeler, yıldız kompozisyonları hakimdir. Medresenin içinde daha geniş bir alan/yüzey bezeli olduğu için geometrik motiflerin çeşitliliği ve zenginliği gözlenir.

Anadolu Selçuklu döneminde Sırçalı Medrese'nin inşa edildiği 1242-1243 yılları siyasi olarak bir dönüşümü ifade eder. Bu anlamda medrese mimari ve bezeme özellikleri ile dingin bir ortamın son yapıtlarından biri olarak değerlendirilmelidir. Hatta incelediğimiz taçkapıda özellikle yan nişleri kuşatan bordürler ve üzerindeki konsollarda süslemenin yarım bırakılması ya da tamamlanmamış olması yeni başlayan siyasi gerginliğin habercisi sayılabilir. 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı yenilgisiyle Anadolu'da İlhanlıların hakim olduğu siyasi, sosyal ve kültürel anlamdaki değişimler başlar (Tuncer, 1986, ss. 39-40). Mimariye de yansıyan bu değişimler özellikle yapıların ön yüz/cephelerinde okunur. Bu süreçte ön cepheye çifte minareli taçkapı ile simetriğindeki pencere, niş, çeşme, köşe kuleleri gibi diğer mimari öğeler dahil olur (Bayburtluoğlu, 1976, s. 76; Tuncer, 1986, ss. 93-106; Şaman Doğan, 2003, ss. 152-154; Ögel, 2006, ss. 480-481). Çoğunu anıtsal ölçekteki medreselerin oluşturduğu yapıların cephelerine taçkapının yanı sıra minare ve köşe kulelerinin eklenmesi dikey/düşey eleman sayısını artırarak hareketli bir görünüm yaratırlar. Yapıların ön cephesine yayılan bezemede geometrik motifler/yıldız kompozisyonları yerini bitkisel süslemelere bırakır. Taçkapılarda süsleme türündeki değişimin yanında, bordürlerle sınırlanan bezeme anlayışı çözümlenerek yer yer serbest kompozisyonlar denenmiştir.

Bugün Mezar Anıtları Müzesi olarak kullanılan Konya Sırçalı Medrese her gün birçok ziyaretçi tarafından gezilmektedir. Yapı çevresindeki ticaret dokusu ve evler arasına sıkışmış durumdadır. Konya'da Selçuklu dönemi Dış

Kale surlarının Larende Kapısı ve çevresine Sırçalı Medrese'nin inşasını izleyen yıllarda Sahip Ata Külliyesi (Cami, Türbe, Hanıkah, Hamam, Çeşme) gibi büyük programlı yapılar inşa edilmiştir. Karamanoğulları döneminde de Hasbey Darülhüffazı gibi örneklerin varlığı imar faaliyetlerinin sürdüğünü göstermektedir. Bugün plansız ve karmaşık kentleşme sonucu şehir merkezinde kalan bu yapıların çevresi algılanamamaktadır. Dileğimiz Konya Sırçalı Medrese'nin Selçuklu şehir dokusu içindeki yeri ve önemini vurgulayan yeni çevre düzenlemelerinin yapılmasıdır.

Kaynakça

- Akok, M. (1969). Konya'da Sırçalı Medresenin Rölöve ve Mimarisi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 18 (1), 5-35.
- Aksaraylı Kerimeddin Mahmud. (1944). *Selçukî Devletleri Tarihi* (M. N. Gençosman ve F. N. Uzluk, Çev.). Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Aktaş Yasa, A. (1998). Konya'nın Anadolu Selçukluları Dönemi Fiziki Yapısı. "VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri" II. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı- Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*: 30 Nisan-02 Mayıs 1998, içinde (ss. 231-268). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Arık, O. (2007a). Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Dini ve Kamusal Yapılarında Çini. (R. Arık ve O. Arık, Ed.). *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri* içinde (ss. 37-189). İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları.
- Arık, O. (2007b). Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini. (G. Öney ve Z. Çobanlı, Ed.). *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* içinde (ss. 29-69). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bakırer, Ö. (1981). *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, I-II*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Bakırer, Ö., Caner, Ç. (2009). Anadolu Selçuklu Dönemi Yapılarından Medrese ve Camilerde Portal. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (10), 13-30.

- Bayburtluoğlu, Z. (1976). Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni. *Vakıflar Dergisi*, XI, 67-106.
- Bayburtluoğlu, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*. Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Bayhan, A. A. (2007). Ak Han (Goncalı Hanı). (H. Acun, Ed.). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 287-303). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Baykara, T. (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Denktaş, M. (2007). Karatay Hanı. (H. Acun, Ed.). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 359-379). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Deniz, B. (2007). Ağzıkara Han. (H. Acun, Ed.). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 321-345). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Diez, E., Aslanapa, O. ve Koman, M. M. (1950). Karaman Devri Sanatı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Duran, R. (2001). *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Ta'mir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Durukan, A. (1991). *Ak Han'ın Süsleme Programı. Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan* içinde (ss. 143-160). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Durukan, A. (2007). Aksaray Sultan Hanı. (H. Acun, Ed.). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 141-159). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dülgerler, O. N. (2006). *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erdemir, Y. (2002). *Konya Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, II*, Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Erdmann, K., Erdmann, H. (1976). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, III*, Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Görür, M. (1999). *Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1435)*, II. Cilt. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Huart, C. (1895). *Épigraphie Arabe D'Asie Mineure*. Paris: Imprimerie Paul Lemaire.
- İbn Bibi. (1996). *El Evamirü'L- Ala'ie Fi'L- Umuri'L-Ala'ie (Selçuk Name)*, II. M. Öztürk (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karaçağ, A. (2007). Avanos Sarı Han. (H. Acun, Ed.). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 211-235). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (1964). *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitabevi.
- Kuban, D. (2001). *Divriği Mucizesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Kunt, H. İ. (1998). *Konya Selçuklu Portallerinde Geometrik ve Mukarnas Tezyinat*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kuran, A. (1969a). *Anadolu Medreseleri I*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Löytved, J. H. (1907). *Konia Inschriften Der Seldschukischen Bauten*. Ankara: Als Manuskript Gedruckt.
- Mayer, L. A. (1956). *Islamic Architects and Their Works*. Geneve: Kundig.
- Meinecke, M. (1968). Tuslu Mimar Osman oğlu Mehmed ve Konya'da 13. Yüzyılda Bir Çini Atölyesi. *Türk Etnografya Dergisi*, 11, 81-93.
- Meinecke, M. (1976). *Fayencedekorationen Seldschukischen Sakralbauten in Kleinasien II*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Odabaşı, S., Özönder, H. ve Karpuz, H. (2000). *Eskimeyen Meram*. Konya: Meram Belediyesi Yayınları.
- Oral, Z. (1961). Konya'da Sırçalı Medrese. *Belleten*, XXV, 97-100, 355-396.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, S. (1986). *Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler*. İstanbul: Teknisyenler Basımevi.
- Ögel, S. (2006). Taçkapılar. (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.). *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, 2, içinde (ss. 469-486). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Önder, M. (1971). *Mevlana Şehri Konya (Tarihi Kılavuz)*. Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Önge, Y. (1984). Konya Sahip Ata Hanikahı. *Suut Kemal Yetkin'e Armağan* içinde (ss. 281-292). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Sarre, F. (1998). *Küçük Asya Seyahati-1895 Yazı- Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar* (D. Çolakoğlu, Çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Schneider, G. (1980). *Geometrische Bauornamente Der Seldschuken in Kleinasien*. Wiesbaden: Reichert.
- Schneider, G. (1989). *Pflanzliche Bauornamente Der Seldschuken in Kleinasien*. Wiesbaden: Reichert.
- Soyman, F. ve İ. Tongur. (1944). *Konya Eski Eserler Kılavuzu*. Konya: Yeni Kitabevi.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sözen, M. (1970). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sözen, M. (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sunay, S. (2007). Tokat- Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı. (H. Acun, Ed.). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 255-271). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Şaman Doğan, N. (2002). Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Süslemelerine (Yıldız Kompozisyonlarına) Yüklenen Anlamlar. N. Şaman Doğan (Yay. Haz.), *Ortaçağ'da Anadolu Prof. Dr. Aynur DURUKAN 'a Armağan* içinde (ss. 397-413). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Şaman Doğan, N. (2003). Bezemeye Bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (20), 150-166.
- Turan, O. (2005). *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alp Arslan' dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*. Ankara.
- Ünal, R. H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu- Türk Mimarisinde Taç Kapılar*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Yetkin, Ş. (1986). *Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BELÇİKA'DAKİ TÜRK ÇOCUKLARININ EĞİTİM-ÖĞRETİM YAŞANTILARINDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE AYRIMCILIĞA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ¹

Cahit GELEKÇİ

Özet

Türkiye'den, ekonomik nedenlere bağlı olarak, 1960' yıllardan itibaren Avrupa'ya yönelik gerçekleşen uluslar arası göç birçok batı ülkesinde kalıcı bir Türk nüfusunun oluşmasına yol açmıştır. Batı coğrafyasında ekonomik nedeni misafir işçi göçünden kaynaklı Türk nüfusunun meydana geldiği ülkelerden birisi de Avrupa Birliğinin başkentinin bulunduğu Belçika'dır. Geride kalan yaklaşık elli yıllık süreçte Belçika'ya yerleşmeye, yaşamaya karar veren Türkler kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda önemli başarılar elde etmekle birlikte birçok sorunla da karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlar arasında en önemli yeri meşgul edenlerden biri çocukların ve gençlerin eğitim alanında karşılaştıkları sıkıntılardır. Bu çalışmada Belçika'da yaşayan Türk çocuklarının ve gençlerinin eğitim-öğretim yaşamlarında başarılarını olumsuz yönde etkileyen unsurların neler olduğu, yüksek öğrenime yönelmelerini etkileyen faktörler ve eğitim yaşamlarında yabancı olmalarından dolayı ayrımcılıkla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları 2007-2008 yıllarında Belçika'da yaşayan Türk gençleri üzerine gerçekleştirilen alan araştırmasının verileri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Belçika'daki Türkler, asimilasyon, kültürel ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, etnik azınlık.

¹ Bu çalışmanın verileri, TÜBİTAK'ın "Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu" desteğiyle Ağustos 2007- Ağustos 2008 tarihlerinde Belçika'da sürdürdüğüm araştırmaya dayanmaktadır.

The Problems of the Turkish Youth in Belgium related to their Education and Teaching Lives and their Point of View against Discrimination

Abstract

Starting from 1960s, international migration to Europe from Turkey, due to economic reasons, has led to the establishment of a permanent population of Turkey in many western countries. One of the European countries that permanent Turkish population occurred in Western Geography owing to the economic causes of migration as guest workers is the capital of European Union; Belgium. In the past fifty-year period, the Turks that decided to settle and live in Belgium, achieved success in cultural, economical and political areas, however, they have also faced with many challenges as well. Among these challenges, the most important ones are the problems that children and young people faced with in the field of education. In this study, in the framework of data collected in 2007-2008, by the help of field work analysis on the Turkish youth living in Belgium, we are going to find out (1) the elements that had adverse affect on the Turkish children and young people's education-teaching lives, (2) the factors that led them to higher education and (3) whether they have faced with discrimination as a result of their being foreigners.

Key Words: Turks in Belgium, assimilation, cultural discrimination, xenophobia, ethnic minorities.

Giriş

Türkiye, ekonomik alanda karşılaştığı sorunlar ve ülkede yaşanan işsizliğe çözüm amacıyla 1961-1974 yılları arasında işgücü açığı bulunan birçok Batı Avrupa ülkesi ile dış göç ve işgücü alışveriş anlaşmaları imzalamıştır. Bu ülkelerin başında Batı Almanya, Fransa, Hollanda, Avusturya ve Belçika gelmekteydi. Yapılan ikili anlaşmalara göre "Konuk İşçi" statüsünde gidecek olan Türk işçileri sözleşme tarihleri dolduğunda geri döneceklerdi. Ancak

Türkiye'den Batı Avrupa'ya yönelik Türk işçi göçünün geri dönüşümlü olmaktan çıkıp kalıcı hale dönüşmesi ev sahibi toplumlar açısından başlangıçta geçici görülen ve önemsenmeyen birçok sorunun derinleşmesine, çözüm çalışmalarının ise yetersiz kalmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den, Yunanistan'dan, eski Yugoslavya'dan, Tunus'tan, Fas'tan, Cezayir'den ve eski sömürge Afrika ülkelerinden çalışmak üzere getirilen işçiler Batı Avrupa'daki söz konusu ülkelerin kültürel yapısını farklılaştırmaya başlamıştır. Farklı inanç, ırk ve kültürel yapılardan gelen insanların çalışmak üzere gittikleri ülkelerde kalıcı olmaya başlamaları söz konusu ülkelerin kültürel çeşitliliğini ve nüfus yapısını değiştirmiştir. Bu durum hem ev sahibi toplumlar hem de yerleşik göçmen konumuna geçen kültürel ve etnik topluluklar için çeşitli sorunların ortaya çıkmasına ve yaşanmasına yol açmıştır (Castels, 2008). Bu süreçte çalışmak üzere gittikleri bütün ülkelerde Türkler kültürel uyum, gidilen ülkenin dilini yeterince bilmeme, zor işlerde çalışma, hukuki haklarını yeterince bilmeme ve ayrımcılığa maruz kalma gibi birçok problemle karşı karşıya kalmışlardır. İlerleyen süreçte ise aile birleştirmeleri yoluyla eş ve çocuklarını yanlarına getirmeleri başka bir sorunla yüzleşmelerine neden olmuştur. Bu sorun çocukların ve gençlerin eğitim sorunudur. Bu çalışmada Türklerin Avrupa'da yaşamlarını sürdürdükleri ülkelere biri olan Belçika'da yaşayan Türk çocuklarının ve gençlerinin eğitim yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar, üniversiteye yönelmelerine olumsuz tesir eden faktörler ve okulda yabancı olmalarından dolayı ayrımcılığa maruz kalıp-kalmadıkları ele alınmıştır.

Türkiye ile Belçika arasında 1964 yılında imzalanan dışgöç ve işgücü alışveriş anlaşması Belçika'daki Türk nüfusunun meydana gelişinin resmi başlangıcını oluşturmaktadır. Ancak resmi anlaşma öncesi de Almanya'ya veya diğer Avrupa ülkelerine işçi olarak giden Türklerden bir kısmı çalışmak üzere Belçika'ya geçmişlerdir. Belçika'da görüştüğümüz bazı veliler ve yaşlılar resmi

anlaşma yapılmadan önce Almanya üzerinden Belçika'ya çalışmak üzere geçtiklerini ifade ederek bu durumu doğrulamışlardır. Belçika'da yaşayan Türklerin geride kalan yaklaşık elli yıllık süreçteki sorunlarının önemli bir bölümü günümüzde de devam etmektedir. Ekonomik alanda önemli başarılar yakalamalarına, siyasal alanda, Türkler arasından milletvekilleri ve bakan çıkarmalarına karşın kültürel alandaki sıkıntıları ve eğitim alanında yaşadıkları sorunlar farklılaşarak devam etmektedir. Eğitim alanında yaşanan sorunların başında gençlerin yüksek öğrenim görmeye yönelik eğilimlerinin istenilen düzeyde olmaması, başarı düzeylerinin beklenenden düşük olması, anadili öğrenme imkânlarının yetersiz ve kısıtlı olması, eğitim sürecinde ayrımcı davranışlara maruz kalmaları başta gelmektedir. Türk çocuklarının eğitim alanında başarılarını olumsuz yönde etkileyen nedenler ve ayrımcılık ile ilgili görüşleri Ağustos 2007-Ağustos 2008 tarihleri arasında Belçika'da gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasının verileri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Alan araştırmasını gerçekleştirdiğimiz Belçika'da Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliği'nin verilerine göre, 2007 yılı sonu itibariyle Elçiliğe kayıtlı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sayısı 187.700'dür. Bu nüfusunun önemli bir bölümü gençlerden ve çocuklardan oluşmaktadır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliğinin verilerine göre 1989-2007 yılları arasında Belçika'da doğan Türk çocuklarının sayısı 56.233'dür. Türk çocuklarının 27.275'i Brüksel Başkonsolosluğu'na bağlı yerlerde, 28.958'i ise Anvers Başkonsolosluğu'na bağlı yerlerde dünyaya gelmişlerdir (Gelekçi ve Köse, 2009, s. 287)². Büyükelçiliğe başvuru yapmayıp T.C. Kimlik kartı

²Brüksel Başkonsolosluğu Görev Alanı; Brüksel Bölgesi, Liège Eyaleti, Namur Eyaleti, Hainaut Eyaleti ve Luxembourg Eyaletlerini kapsamaktadır. Anvers Başkonsolosluğu Görev Alanı; Anvers Eyaleti, Limbourg Eyaleti, Batı Flandre Eyaleti, Doğu Flandre Eyaletlerini kapsamaktadır.

almayanlar ile Türkiye'den aile birleşimi kanalıyla giden çocuklar ve gençler düşünüldüğünde bu sayı daha da artmaktadır. Çünkü Belçika, anne veya babasından birisi Belçika vatandaşı olan ve Belçika'da doğan çocuklara doğrudan vatandaşlık vermektedir. Bu durumdaki bazı aileler ya T.C. vatandaşlığı için Türk konsolosluklarına başvurmamakta ya da süreci uzatmaktadırlar. Belçika'nın etnisiteye dayalı kayıt tutmaması da ülkede doğan ve doğumdan itibaren Belçika vatandaşlığına kabul edilen yabancı kökenlilerin sayılarına ulaşmayı engellemektedir. Belçika'nın bu uygulaması ülkede doğan Türklerin sayısına tam olarak ulaşmayı imkânsızlaştırmaktadır.

Belçika'da ortaöğretim veya yüksek öğrenime devam eden Türk gençlerinin eğitimde karşılaştıkları sorunlar ve ayrımcılığa yönelik görüşlerinin ele alındığı bu çalışmada veriler nitel ve nicel araştırma teknikleri kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmanın evrenini Belçika'da ortaöğretim veya yüksek öğrenime devam eden, 2007 yılı itibarıyla 15 yaş ve üzerinde olan Türk gençleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise Brüksel, Charleroi, La Louvière, Gent ve Beringen'de ortaöğretim veya yüksek öğrenime devam eden 15 yaş ve üzeri Türk gençleri arasından rastlantısal örneklem yolu ile belirlenmiştir. Çalışmada ortaöğretim veya yüksek öğrenime devam eden 15 yaş ve üstü 215 kişiye anket uygulanmış, mülakat ve gözlem tekniklerinden faydalanılmıştır. Araştırmada frekans tabloları oluşturularak, değişkenlerin örneklem içindeki yüzde dağılımları elde edilmiş, örneklemin genel özellikleri ise tek yönlü tablolar halinde sunulmuştur.

Türk Çocuklarının Eğitim-Öğretim Yaşantılarında Karşılaştıkları Sorunlar ve Belçika Eğitim Sistemi

Hollanda'dan 1830 yılında ayrılarak kurulmuş olan Belçika Krallığı, 2007 yılı sonu itibarıyla 10.584.534 nüfusuyla, NATO'nun ve Birleşmiş Milletler'in çeşitli kurum ve kuruluşlarına merkezlik eden ve Avrupa Birliği'ne

başkentlik yapan stratejik bir ülkedir. Siyasal açıdan dünyanın önemli merkezlerinden biri olan Belçika, kültürel açıdan farklı üç toplumun ve yabancıların yoğun olarak yaşadığı bir memleketdir. Belçika anayasasına göre kültürel toplumlar olarak adlandırılan üç toplum: Flamanlar, Valonlar ve Almanca konuşan topluluklardır. Flamanlar ülkenin kuzeyinde (Flaman Bölgesi) ve Brüksel-Başkent Bölgesi'nde, Valonlar ülkenin güneyinde (Valon Bölgesi) ve Brüksel-Başkent Bölgesi'nde, Almanca konuşan toplum ise ülkenin doğu bölgesinde bulunan Eupen ve Saint Vith'te yaşamaktadırlar. Flamanlar ve Valonlar ülkenin iki ana farklı toplumu durumunda bulunurken Almanca konuşan toplum yaklaşık 70.000 nüfusıyla küçük bir oranı temsil etmektedir. Bu üç toplum arasında dil ve kültürel açıdan önemli farklılıklar bulunmaktadır. Flamanlar ve Valonlardan sonra ülkedeki en büyük topluluğu 1.500.000'in üzerindeki Belçika vatandaşlığına geçmiş olan yabancı kökenliler ile Belçika vatandaşlığı bulunmayan yabancılar oluşturmakta, toplam nüfusun %15'inden fazlasına karşılık gelmektedir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra çalışmak amacıyla misafir işçi statüsünde Belçika'ya gelen, farklı etnik yapıya, kültüre ve inanca sahip işçilerin bir bölümünün ülkeye yerleşerek kalıcı hale gelmesi, zaten kültürel açıdan farklı üç toplum esasına göre oluşmuş Belçika'nın etnik ve dini yapısını daha da çeşitlendirmiştir (<http://www.belgium.be/en/>), (<http://www.statbel.fgov.be>), (Gelekçi ve Köse, 2009).

Belçika'nın Hollanda Krallığı'ndan ayrılarak yeni bir devlet olarak ortaya çıkmasında etkili olan etnik ve kültürel farklılıklar ile dini bölünme, devletin günümüzdeki temel problemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Kurulduğundan günümüze kadar gelen süreçte bu farklılıklar Belçika'nın bütünleşmesinden çok ayrışmasına, Belçika'yı meydana getiren iki ana toplum, Valonlar ve Flamanlar arasındaki ayrışmanın daha da artmasına yol açmıştır. Bu durum hemen her alanda ülkeye yansımaktadır. Örneğin son yıllarda ki temel tartışma ülkenin Flamanlar ve Valonlar arasında iki farklı devlete ayrılması

noktasında yaşanmaktadır. Özellikle Flamanlar Valonlar'dan ayrılmak için yoğun çaba sarf etmektedirler. Tartışmaların yoğun yaşandığı 2007 ve 2008 yıllarında Belçika bölünmenin eşiğinden dönmüş, uzun bir süre federal hükümet kurulamamıştır. Ülkede siyasal alanda yaşanan sorunlar diğer alanları da doğrudan etkilemektedir.

Belçika, anayasaya göre üç toplum, üç bölge ve 10 eyaletten oluşmakta olup, yetkilerin ise kültürel topluluklar, bölgeler, eyaletler ve merkezi otorite arasında dağıtıldığı bir idari rejim ile yönetilmektedir. Söz konusu toplumların kendilerine ait parlamentoları ve hükümetleri bulunmaktadır. Kültürel toplumlar kendi eğitim programlarını düzenleme ve kendi dillerinde eğitim-öğretim yapma hakkına sahiptirler. Kültürel ve idari sınırların üç toplum arasında net bir şekilde ayrıldığı Belçika'da eğitim yaşanan bölgeye göre Fransızca, Flamanca veya Almanca yapılmaktadır. Ülkedeki eğitim programları anaokulu eğitimi, zorunlu eğitim ve yüksek öğrenimi kapsamaktadır. Anaokulu düzeyinde eğitim 2,5-6 yaş arasındaki dönemi içermektedir. Belçika'da Flamanlar ve Valonlar arasında anaokulu eğitimi neredeyse yüzde yüze yakındır. Ancak göçmen topluluklar arasında bu oranlar daha düşük düzeydedir. Türk çocuklarının ise, son yıllarda önemli artışlar olmakla birlikte, bir bölümü anaokuluna devam etmektedir. Anaokulu eğitimine devam eden Türk çocuklarının bir bölümünün okula devam konusunda ailelerden kaynaklı devamsızlık sorunu bulunmaktadır. Belçika'da zorunlu eğitim ise 6 ile 18 yaş arasındaki çocuk ve gençleri kapsamaktadır. İlkokula öğrencilerin başlama yaşı 6'dır. Altı yıllık ilkokul döneminden sonra altı yıllık orta öğrenim dönemi gelir. Belçika'da orta öğrenim kurumları 18 yaşına kadar zorunlu öğrenimi öngörmektedir. Eğitim ücretsizdir ve devlet okullarının yanı sıra özel teşebbüs okullarında da verilebilmektedir. Ülkede okullar üç kısma ayrılıyor: Belediye okulları, Milli Eğitim'e bağlı okullar ve kiliselere bağlı okullar. Özel sektör okullarının hemen hepsi Katolik okullardır (Manço, 2002, ss. 65-66).

Belçika'da doğan veya küçük yaşta Türkiye'den aile birleşimi kanalıyla Belçika'ya giden Türk çocuklarının okudukları okullar genellikle Belediye okullarıdır. Belediyeye bağlı okullarda Türk çocuklarının İslamiyet derslerini seçme hakkı bulunurken, sınıfın açılması için yeterli başvurunun olması durumunda, kiliseye bağlı okullarda sadece Hıristiyanlık dersi verilmektedir. Bu durum çoğu Türk ailesinin çocuklarını Belediye okullarına göndermelerine neden olmaktadır.

Uluslararası göçten kaynaklı dünyanın birçok ülkesinde oluşan göçmen gruplar kimi zaman ekonomik gerekçelerle kimi zaman ise özgür ve demokratik bir ülkede yaşamak gibi siyasi gerekçelerle memleketlerinden ayrılmışlardır. Yerleşilen yeni ülkede zamanla ikinci ve daha sonraki kuşaklar doğduğunda, çeşitli derecelerde iç bağlılıklara ya da örgütlenmelere sahip etnik topluluklar oluşturmuşlardır (Kymlicka, 2004, s. 491). Oluşan bu topluluklar yerleştikleri ülkelerin uyguladığı siyaset ve sahip oldukları sosyo-ekonomik seviye çerçevesinde konumlarını belirlerler. Örneğin Belçika'da yaşayan yabancılar genelde daha alt sosyo-ekonomik düzeye ve eğitime sahiptirler. Bu durum Belçika'nın birçok bölgesinin çoğunlukla yabancıların yaşadığı alanlara dönüşmesine yol açmıştır. Bunun en iyi örneğini başkent Brüksel'de görmek mümkündür. Örneğin Brüksel'in Schaerbeek, Saint-Josse ve Anderlecht belediyeleri Türklerin ve Faslıların, Ixelles belediyesi ise Afrikalıların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin başında gelmektedir. Türklerin ve diğer yabancıların Belçika'nın çeşitli bölgelerinde toplanmaları, bir araya gelme eğilimi göstermeleri hakim kültür veya kültürlerle bütünleşmeye engel olarak görülmektedir. Bu tarz bir yaklaşım hem Belçika'da hem de diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan farklı etnik kökenlere sahip göçmen topluluklarını, yaşadıkları ülkelerde hızlı bütünleşme adına yapılan asimilasyon süreçleriyle mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Uygulanmak istenen politikalarla göçmen toplulukların mevcut kültürel normlar içinde asimile olmaları; yani zamanla

konusmaları, giyim kuşamları, mutfak kültürleri, aileleri, kimlikleri vs. bakımından asıl vatandaşlardan ayrılmaz duruma gelmeleri hedeflenmektedir. Ancak sosyolojik olarak farklı kültürlere, inanca ve etnik kökene sahip toplulukların bütünleşmelerinin kısa sürede gerçekleşmesini beklemek mümkün değildir. Bütünleşme kuşaklardan kuşaklara aktarılan uzun vadeli bir süreçtir. Göçmen toplulukların bütünleşmeleri istenirken asimilasyondan kaçınılmalı, hakim gurupların kültürüne, kimliklerine gösterilen saygı, kabul ve hoşgörünün aynısının onların kültürlerine, kimliklerine de gösterilmesi gerekmektedir (Kymlicka, 2004, s. 492). Bunun yerine kültürel gurupların taleplerini ele almayı, tartışmayı ve görüşmeyi reddetmek, onların toplumsal ve etnik kimliklerini inkar etmek, bastırmak yada ortadan kaldırmaya çalışmak, onların üyelerinin kendi kültürel kimlikleri ile özdeşleşmelerini radikalleştirmelerine yol açabilir (Tok, 2003, s. 164). Bu durumun örneklerini özellikle Fransa'da, Avusturya'da ve Almanya'da görmek mümkündür.

Çoğunlukla ekonomik nedenlerle, zaman zaman ise siyasal veya nüfus sıkıntısından dolayı göçmen kabul eden Avrupa ülkelerinde ayrımcılık ve dışlama özellikle iş ve eğitim kurumlarında öne çıkmaktadır. Örneğin Belçika eğitim mevzuatında herkesin her çeşit okulda eğitim hakkının olduğu belirtilmiş olmakla birlikte, bazı okullardaki uygulamalarda gözle görülür bir ayrımcılığın yaşandığı bilinmektedir. Yabancıların yoğun olduğu bölgelerde hem okulların kalitesi düşük hem de devletten aldıkları yardım daha düşük düzeyde kalmaktadır. “Bu okullardan çıkan gençlerin diğer okullara uyumu oldukça güçtür. Üstelik prestijleri lekelenmesin diye, kimi tanınmış okullara başvuran yabancı gençler caydırılmaya çalışılmaktadırlar. Özel okul konumunda olan bazı serbest Katolik okullar dışlamayı sistematik bir hale getirmişlerdir” (Manço, 2002, s. 66). Saha çalışmasını sürdürdüğümüz bir yıl boyunca yapmış olduğumuz görüşmelerden, gözlem ve mülakatlardan elde ettiğimiz verilerde Belçika'da yaşayan Türklerin çocuklarını genellikle belediyeye bağlı okullara

gönderdiklerini göstermektedir. Bu durumun birçok sebebi bulunmaktadır. En önemli nedenlerden biri Türklerin yaşadığı bölgelerdeki belediye okullarında genellikle Türk çocuklarının ve diğer yabancıların yoğun olmasıdır. Kendileriyle görüştüğümüz öğrenciler ve veliler yabancıların yoğun olduğu belediye okullarında ayrımcılık ve dışlanmanın Flaman veya Valonların çoğunlukta olduğu okullardakine göre daha az olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir neden de belediye okullarında çocukların seçmeli olarak alabileceği İslamiyet derslerinin olmasıdır.

Belçika'da yaşayan Türkler arasında eğitim düzeyi önceki kuşaklara göre önemli artışlar sağlamıştır. Üniversite okuyan veya bitirmiş çok sayıda Türk genci bulunmaktadır. Ancak Türkler arasındaki üniversitelileşme oranı Valonlara veya Flamanlara göre hala çok düşük düzeyde kalmaktadır. Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki yaşanan toplumdaki kaynaklanan nedenler, ikincisi ise Türklerin kendilerinden kaynaklanan nedenlerdir. Yaşanılan toplumdaki kaynaklanan nedenlerin başında Türk çocuklarının ve gençlerinin eğitim sistemine göre yönlendirilmesinde takınılan tutum gelmektedir. Bu dönemde yapılacak tercihler veya yönlendirmeler kişinin meslek hayatını belirlemede ve üniversiteye devam etmesinde önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Belçika'da orta öğrenim kurumlarının % 20'sini yabancı öğrenciler oluşturmaktadır. Ancak, bu oran klasik genel eğitim kurumlarında % 15'lere düşmektedir. Teknik meslek liselerinde okuyan yabancı asıllı öğrencilerin oranı ise % 30'ları aşmakta olup bu değerler ülkede yaşayan yabancılara göre değişim gösterebilmektedir. Ancak Valonların ve Flamanların teknik okullara ve meslek eğitimine çok fazla yönelmedikleri ya da yönlendirilmedikleri görülmektedir. Valonların ve Flamanların ancak % 10'u bu tip okullara gitmektedirler. Buna karşın, Belçika'daki Türk gençlerinin yaklaşık % 70'i teknik okullara ve meslek okullarına yönlendirilmektedir. Bu veriler Belçika eğitim sistemine göre anlam kazanmaktadır. Çünkü Belçika'da eğitim

Genel Eğitim, Teknik Eğitim ve Meslek Eğitimi olmak üzere üç ana daldan oluşmaktadır. Genel olarak bunlardan ilki üniversiteye, ikincisi yüksek meslek okullarına, üçüncüsü ise doğrudan iş pazarına açılmaktadır (Manço, 2002, ss. 65-66). Türk çocuklarının teknik eğitim veya mesleki eğitime yönlendirilmesi onların üniversite okuma şanslarını düşürmektedir. Türklerin kendilerinden kaynaklı nedenlerin başında ise Türk ailelerinin çocuklarını gönderdikleri okulların eğitim kalitesine pek dikkat etmeyişleri, bu konuda pek seçici davranmamaları, çocuklarının yönlendirilme aşamasında etkin olmamaları gelmektedir. Çocukların başarılarını, dolayısıyla üniversiteyi okuma şanslarını düşüren diğer bir etken ise okudukları okulun diline hakim olamamalarıdır. Ancak dil konusu üç açıdan ele alınabilir. Bunlardan ilki ana dilde yetersizlik, ikincisi devam edilen okulun öğretim dilindeki yetersizlik, üçüncüsü ise her iki dilde de yetersizliktir. Bu üç durum da yapmış olduğumuz saha çalışması süresince sık sık karşımıza çıkmıştır. Bu konuya araştırmanın bulguları kısmında yer verilmiştir. Türk gençleri arasında üniversite okuyanların istenilen düzeyde olmamasının nedenlerinden biride, saha çalışması süresince devamlı karşımıza çıkan, Türk gençler arasındaki “ayda 200-300 Euro fazla para almak için 4 veya 5 yıl fazla okumaya gerek yok” şeklindeki yaygın düşüncedir. Araştırmanın bulguları kısmındaki veriler Belçika’da yaşayan Türk çocuklarının ve gençlerinin başarı durumlarına etki eden olumsuz unsurlar ve ayrımcılığa yönelik görüşleri açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Bulguları

Dünyanın hangi ülkesinde olursa olsun azınlıklar, etnik guruplar, göçmenler çoğunluğun dilinde işleyen ortak kurumlarla bütünleşseler bile kendi etnik miraslarının çeşitli yönlerini korumalarını sağlayacak, daha hoşgörülü ya da “çok kültürlü” bir bütünleşme yaklaşımı istemektedirler. Beslenme, giyim-kuşam ve dinle ilgili pratiklerini sürdürmek ya da bu pratikleri korumak için dernekleşmekte özgür olmayı beklemekte, çoğu zaman ısrar etmektedirler

(Kymlicka, 2004, s. 492). Göç ile başka bir toplum içerisinde etnik azınlık durumuna gelen toplulukların kültürel varlıklarını sürdürebilmeleri, kültürel unsurlarını yeni kuşaklara aktarabilmeleri ile mümkün olabilmektedir. Bunun için çoğu zaman bir arada bulunmaları ortak mekânları paylaşmaları ve geldikleri ülkeleri ile bağlantı halinde bulunmaları kaçınılmaz olup beklenen bir durum olması gerekir. Ancak bu durum çeşitli yollarla göçmen kabul etmiş Avrupa ülkelerince işlevsel bütünleşmeyi engellediği gerekçesi ileri sürülerek kabul görmemektedir. Örneğin Belçika'daki Türklerin Türkiye ile bağlantı halinde olmaları, kültürel değerleri ikinci kuşağa aktarmış olmaları ve evlilik için eşlerini Türkiye'den seçmeleri işlevsel bütünleşme sürecini yavaşlattığı şeklinde değerlendirilirken, Faslıların, özellikle ikinci kuşak Faslıların, artan bir oranda geldikleri ülkeleri ile bağlantılarını kaybetmeleri, Arapça okuyamayanların sayısındaki artış ve düşük oranda eşlerini geldikleri ülkeden seçmeleri onların işlevsel bütünleşmelerinin yüksek düzeyde olmasına yol açtığı ileri sürülmektedir (Lesthaeghe, 2000, s. 25). Ancak Faslılar ile ilgili ileri sürülen durum işlevsel bütünleşmeden öte asimilasyon süreçlerinin işlerliği ile alakalıdır. Türklerin içinde yaşadıkları toplum ile bütünleşmeleri sürecinde asimile olma noktasına gelmemelerinde yeni kuşaklara ana dillerini, kültürlerini aktarmaları ve evlenmelerin önemli bir bölümünü Türkiye'den gerçekleştirmeleri gelmektedir. Ancak yapmış olduğumuz saha çalışmasında bazı Türk ailelerinde çocuklarının eğitim yaşamlarında daha başarılı olmaları için evlerinde anadil konuşmak yerine yaşanılan bölgenin dilini konuşmanın almaya başladığı tespit edilmiştir. Çünkü Belçika'da yabancı çocuklarının eğitim yaşamlarında başarılı olabilmeleri, daha çok kişinin üniversitelerde okuyabilmesi, mezun olabilmesi için yaşadıkları toplumun dilinin küçük yaştan itibaren çocuğa öğretilmesi, evlerde yaşanılan toplumun konuştuğu dilin (Flamanca veya Fransızca) konuşulması gerektiği noktasında bir siyaset yürütülmektedir. Bu açıdan Belçika'da eğitim-öğretim yaşantısına devam eden

15 yaş ve üzeri Türk gençlerinin okuldaki başarılarını etkileyen unsurların tespiti önem taşımaktadır.

2007-2008 yıllarında Belçika'da yürüttüğümüz alan araştırmasında anket uygulanan 215 Türk gencinin %55.8'i 15-19, %39.1'i 20-24, %5.1'i ise 25-29 yaş aralığında bulunmaktadır. Araştırma gurubunu oluşturan 215 kişinin tamamı öğrencidir. Araştırma gurubunun eğitim durumlarının yer aldığı tablo 1'deki dağılımda örneklemin %60.5'inin yüksekokul veya üniversiteye, %25.1'inin Belçika'da zorunlu eğitime (ilkokul, ortaokul ve lise), %14.4'nün ise Belçika'da meslek okuluna (ortaokul ve lise) devam etmekte oldukları görülmektedir. Belçika'da zorunlu eğitim düzeyinde üç çeşit okul bulunmaktadır. Bunlar: Kiliselere bağlı okullar, Belediyelere bağlı okullar ve Özel okullardır. Araştırma gurubu içerisinde ilk ve orta öğrenime devam eden öğrencilerin çoğu belediyelere bağlı okullara devam etmektedir.

Tablo 1. Araştırma Gurubunun Devam Etmekte Olduğu Okul

Devam edilen okul	Sayı	Yüzde
Belçika'da zorunlu eğitim (ilkokul, ortaokul ve lise)	54	25.1
Belçika'da meslek okulu (ortaokul ve lise)	31	14.4
Belçika'da yüksekokul / üniversite	130	60.5
Toplam	215	100.0

Araştırma gurubunda yer alan Türk gençlerinin okullarındaki sosyal ve kültürel faaliyetlere katılıp-katılmadıkları ile ilgili dağılımın yer aldığı tablo 2'de örneklemin %14.9'u sürekli katıldığını, %16.7'si genellikle katıldığını, %44.2'si ara sıra katıldığını ifade ederken, %23.3'ü hiç katılmadıklarını belirtmişlerdir. Bu oranlar Türk gençlerinin okuldaki faaliyetlere katılma açısından çok ilgisiz olmadıklarını göstermektedir.

Tablo 2. Araştırma Gurubunun Okuldaki Sosyal ve Kültürel Faaliyetlere Katılma Durumu

Okuldaki sosyal ve kültürel faaliyetlere katılma durumu	Sayı	Yüzde
Sürekli katılım	32	14.9
Çoğunlukla katılım	36	16.7
Ara sıra katılım	95	44.2
Hiç katılmam	50	23.3
Cevapsız	2	0.9
Toplam	215	100.0

Çalışma süresince görüştüğümüz veliler ikinci ve üçüncü kuşaklara göre şimdiki çocukların, gençlerin okulların sosyo-kültürel faaliyetlerine daha fazla katıldıklarını, bu artışta ailelerini çocukları ile ilgilenmelerinin artmasının ve okul öğretmenleri ile iletişim kurabilmelerinin çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Ailelerin, çocuklarının devam ettiği okulun dilini bilmesi bu artıştaki temel etkidir. Ailelerin okul ile iletişim halinde olmaları hem çocukların eğitim başarıları hem de çocukların okuldaki davranışları açısından önem taşımaktadır. Araştırma gurubunun okulda hiç disiplin cezası alıp-almadıklarına yönelik sorduğumuz soruya örneklemin %60.9'u eğitim yaşamı boyunca hiç disiplin cezası almadığını ifade ederken, %22.8'i bir defa, %15.3'ü ise birkaç defa disiplin cezası aldığını söylemişlerdir (tablo 3).

Tablo 3. Araştırma Gurubunun Okulda Disiplin Cezası Alıp-Almama Durumu

Okulda disiplin cezası alıp-almama Durumu	Sayı	Yüzde
Hiç almadım	131	60.9
Bir defa aldım	49	22.8
Birkaç defa aldım	33	15.3
Cevapsız	2	0.9
Toplam	215	100.0

Bireyin eğitim-öğretim yaşamında başarılı olmasında aile, çevre ve okul karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde. Bu ilişkinin normal olduğu durumlarda sağlıklı bir süreç söz konusudur. Ancak azınlıkta olan guruplar, göçmenler için bu durum ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Ülkelerin yabancı veya yabancı kökenlilere yaklaşımı çocukların okul başarılarında önem taşımaktadır. Çünkü bireyin içinde yaşadığı hâkim toplum ve devam ettiği okul tarafından kabulü veya bu yöndeki yaklaşımı o kişinin eğitim yaşamında başarılı olabilmesini doğrudan etkileyebilmektedir. Araştırma kapsamındaki Türk gençlerinin okuldaki başarı durumları ile ilgili görüşleri tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Araştırma Gurubunun Okuldaki Başarı Durumu ile İlgili Görüşleri

Okuldaki Başarı Durumu	Sayı	Yüzde
Kendimi başarılı görüyorum	101	47.0
Orta düzeyde görüyorum	94	43.7
Kendimi başarısız görüyorum	20	9.3
Toplam	215	100.0

Araştırma kapsamında yer alan Türk öğrencilerin %47'si kendisini başarılı görürken, %43.7'si başarı durumunu orta düzeyde değerlendirmekte, %9.3'ü ise kendisini başarısız olarak görmektedir. Türk öğrencilerin başarı durumlarını etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda okuldaki durumlarını yeterince başarılı bulmayan veya başarısız olarak gören örneklemin başarılarını olumsuz yönde etkileyen nedenlerle ilgili görüşlerinin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 5. Araştırma Gurubunun Okuldaki Başarısını Olumsuz Etkileyen Nedenler

Okuldaki başarıya olumsuz etki eden durumlar	Sayı	Yüzde
Dil sorunu	28	35.9
Öğretmenlerin önyargıları ve ayrımcılık	19	24.4
Ailevi sorunlar	15	19.2
Yeterince çalışmama	16	20.5
Toplam	78	100

Araştırma gurubunun %63.7'si (137 öğrenci) okuldaki başarı durumunu yeterli görürken %36.3'ü (78 öğrenci) durumunu başarısız olarak değerlendirmektedir. Okuldaki durumunu başarısız olarak değerlendirenlerin başarısızlıklarının nedeni olarak gördükleri etkenlerin dağılımının yer aldığı tablo 5'de %35.9'u dil sorununu göstermektedir. Başarısızlıklarının nedeni olarak okudukları okulun dilini (Flamanca veya Fransızca) yeterince bilmemenin olduğunu ifade edenlerin bir bölümü aile birleşimi kanalıyla Türkiye'den gidenlerden oluşmaktadır. Bu açıdan ilk bakışta dil sorununun başarısızlığın nedeni olarak görünmesi normal gözükabilir. Ancak Belçika'da doğup büyüyen Türk çocuklarının ve gençlerinin de bir bölümünün temel problemlerinden biri yaşadıkları ülkenin dilini yeterince bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bunun yanında bir kısmı ise hem anadillerini hem de yaşadıkları ülkenin dilini bilme noktasında sorun yaşamaktadırlar. Bilindiği gibi insanlar arasında sağlıklı iletişimin kurulabilmesi, dilin etkili ve bilinçli kullanılmasına; dilin etkili ve bilinçli kullanımı ise, iyi bir dil eğitime bağlıdır (Çoşkun, 2009, s. 41). Eğitim-öğretim sürecinde başarılı olabilmek için ise dili konuşmanın yanında o dile hâkim olmak gerekmektedir. Belçika'daki Türk çocuklarının önemli bir bölümünün temel sıkıntısı hem anadil hem de yaşadıkları bölgenin dilini yeterince bilmemekten kaynaklanmaktadır. Anadil hem kültürel aktarım süreci hem de gelinen ülke ile bağlantıların devamı

açısından önemlidir. Yaşanılan ülkenin dili ise eğitim süreci, uyum ve bütünleşme açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla azınlık, etnik ya da göçmen toplulukların hem anadillerini hem de yaşadıkları bölgenin veya ülkenin dilini bilmeleri ayrı ayrı önem taşımaktadır. Ancak biraz öncede bahsettiğim üzere Belçika'daki Türk çocuklarının bazılarının anadilde, bazılarının devam ettikleri okulun dilinde, bazılarının ise her ikisinde sorun yaşadıkları görülmüştür. Bu noktada anadili ve yaşanılan bölgenin dilini öğrenim süreci önem kazanmaktadır. Bilimsel araştırmalar bireyin ana dilinin iyi öğrenilmesinin aynı zamanda çocuğun ikinci dildeki yeteneklerinin gelişmesine de yardımcı olduğunu göstermektedir. Konuşma ve yazı dilinde anadili geliştirmiş olmak, çocukların genel olarak dil ve düşünme yeteneğini etkilemekte ve bu yeteneklerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla Türk çocuklarının eğitim-öğretim yaşantılarında daha başarılı olabilmeleri için anadillerini iyi öğrenmeleri ve yaşadıkları bölgenin diline hem konuşma hem de yazı dilinde hâkim olmaları gerekmektedir.

Araştırma gurubu içerisinde okuldaki durumlarını başarısız olarak değerlendirenlerin %24.4'ü okullarındaki öğretmenlerin önyargılı ve ayrımcı davranışlarını başarısızlıklarının en önemli sebebi olarak göstermektedirler. Önyargı, ayrımcı veya ırkçı davranışlarla karşılaşma Avrupa'nın bir çok ülkesinde, Almanya, Fransa ve Avusturya gibi ülkeler başta olmak üzere, yaşayan göçmen toplulukların temel sorunlarından biridir. Çünkü ülkede herhangi bir problem olsa, ekonomik alanda sıkıntı yaşansa ilk olarak göçmen topluluklar suçlanmaktadır. Diğer bir durum ise göçmen topluluklara ait kişilerden bazılarının olumsuz davranışı, ya da suça karışması durumunda o kişi veya kişilerin ait olduğu göçmen veya etnik gurubun hepsine yönelik bir suçlayıcı bakışın ortaya çıkmasıdır. Bu tür toptan suçlayıcı bir yaklaşımın olduğu gerek Belçika'da yapmış olduğum görüşmelerde gerekse Almanya, Hollanda ve Fransa'da yapmış olduğum görüşmelerde ifade edilmiştir. Bu tür

yaklaşım tarzı göçmen toplulukları, etnik gurupları devamlı rahatsız etmektedir. Okullarda gerek açıktan gerekse örtük olarak yabancı veya yabancı kökenlilere yönelik ayrımcı, dışlayıcı davranışların çocukların okul başarılarını olumsuz yönde etkileyeceği şüphesizdir. Araştırma gurubunun okuldaki başarılarını olumsuz yönde etkileyen diğer bir etken ise %19.2'ile ailevi sorunlardır. Belçika'da doğup büyüyen veya küçük yaşta Türkiye'den Belçika'ya giden Türk çocukları iki kültür arasında sıkışıp kalmaktadırlar. Bu durum onların kimlik ve kişilik kazanım sürecini olumsuz etkilemektedir. Öte yandan aile içi huzursuzluklar ve boşanmalar çocukları olumsuz yönde etkileyen diğer bir durumdur. Yapmış olduğumuz mülakatlarda özellikle son on yılda Belçika'daki Türkler arasındaki boşanmaların oranında ciddi bir artışın olduğu ifade edilmiştir. Bu durum eğitim-öğretim sürecinde olumsuz bir etken olarak öne çıkmaktadır. Okuldaki durumlarını başarısız olarak değerlendirenlerin %20.5'i ise başarısızlıklarının temel nedeni olarak yeterince çalışmamayı göstermektedirler. Araştırma gurubunun eğitim yaşamlarındaki başarı durumunu görme açısından tablo 6'daki veriler önem taşımaktadır.

Tablo 6. Araştırma Gurubunun Zorunlu Eğitim Süresince Sınıfta Kalma Durumu

Zorunlu eğitim süresince sınıfta kalma durumu	Sayı	Yüzde
Hiç kalmadım	110	51.2
1 defa kaldım	68	31.6
2 defa kaldım	31	14.4
3 ve daha fazla kaldım	3	1.4
Cevapsız	3	1.4
Toplam	215	100.0

Araştırma kapsamında anket uygulanan gençlerin %51.2'si zorunlu eğitim süresince hiç sınıfta kalmadıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın %31.6'sı zorunlu eğitim süresince bir defa sınıfta kaldığını, %14.4'ü iki defa

sınıfta kaldığını, %1.4'ü ise üç veya daha fazla kere sınıfta kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu veriler neredeyse araştırma gurubunun yarısının zorunlu eğitim süresince en az bir defa sınıfta kaldıklarını göstermektedir. Ancak Türk çocuklarının ve gençlerinin zorunlu eğitim süresince sınıfta kalma ile ilgili oranları muhtemelen daha yüksektir. Çünkü bu çalışma sadece eğitim yaşamına devam edenler üzerinde yapılmakta olup bunların %60.5'i bir yüksekokul veya üniversiteye devam etmektedir. Yani araştırma gurubu içerisinde yer alan öğrencilerin çoğu görece başarılı öğrencilerdir. Örneğin 1991'de yapılan bir çalışma sonucuna göre, Türk çocuklarının üçte ikisinin ilkokulda en az bir kere sınıfta kaldığı tespit edilmiştir (Manço, 2002, s. 62). Belçika'da ilkokulda belirli bir başarıyı gösteremeyen öğrenciler özel eğitim veren okullara gönderilirler. Araştırma gurubunun özel eğitim veren okullara hiç gönderilip gönderilmediği ile ilgili dağılım tablo 7'de yer almaktadır.

Araştırma çerçevesinde anket uygulanan öğrencilerin %14'ü zorunlu eğitim süresince özel eğitim veren okullara (école spécialisée) gönderildiklerini ifade etmişlerdir (tablo 7). Türk öğrencilerinin aşağı yukarı % 4'ü özürlü okullarına devam etmektedir. Bu oran Belçikalılar arasında %2'dir. İstatistikler Türk çocuklarından özürlü okullarına devam edenlerin Belçikalı çocuklarından iki katı daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Manço, 2002, s. 62).

Tablo 7. Araştırma Gurubunun Zorunlu Eğitim Süresince Özel Eğitim Veren Okullara (école spécialisée) Gönderilme Durumları

Özel eğitim veren okullara (école spécialisée) gönderilme durumu	Sayı	Yüzde
Evet	30	14.0
Hayır	182	84.7
Cevapsız	3	1.4
Toplam	215	100.0

Belçika'da özel eğitim hizmetlerine fizik veya zihinsel özürli çocuklar devam etmektedir. Bu programlar anaokulu, ilkokul ve ortaokul düzeyindedir. Özel eğitim veren okullara giden çocukların yaklaşık % 70'i başarısızlıkla sonuçlanan ilkokul eğitimi sonucunda, özel eğitime, 9-10 yaşına doğru gönderilir. İstatistikler yaklaşık 1500 Türk çocuğunun özel okullara devam ettiklerini göstermektedir. Bu oran, ilkokul öğrenimi gören toplam öğrencilerin 4.7'sidir ve aynı öğrenimi gören Belçikalı çocukların oranının iki katıdır (Manço, 2002, s. 65).

Çocukların özel eğitim veren okullara gönderilmesinde çocuğun yaşadığı öğrenim zorlukları dikkate alınmaktadır. Bu öğrenim zorlukları bazı öğretmenlerce kötü aile eğitimine, akraba evliliklerine veya çocukta gözlemlendiği düşünülen kalıtsal, ruhsal ve zihinsel bozukluklara dayandırılmaktadır. Ancak Türk çocuklarının karşılaştıkları öğrenim zorluklarının bir bölümü dil yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Yabancı ailelerin yaşam koşulları hakkında genelde bilgisi az olan ve önlerindeki vakaları salt birer Batılı gözü ile algılayan öğretmen ve psikologların önerileri ile - haklı veya haksız olarak - en başarısız öğrenciler belki de bir daha hiç çıkamayacakları özürli okullarına sevk edilmektedirler. İlkokulun ilk yıllarında zorlanan sağlıklı bir çocuk, kendisini bu şekilde özürli okullarında bulabilmektedir. Bu, kimi "sorunlu" öğrencileri okul dışı bırakırken, adı geçen merkezlere ve halen boşalmaya yüz tutmuş kimi özürli okullarına yeni "müşteriler" yaratmaktadır. Bu arada, okullardan gelen öneriyi geri çevirebileceğinin bilincinde olmayan çoğu veli, çocuklarını "deli okulu" dedikleri bu kurumlara göndermeye boyun eğmekte, kimi zamansa, bu durumu çocuk parasını arttırdığı için kabul etmektedirler (Manço, 2002, s. 65). Çünkü Belçika'da özürli çocuklara ödenen yardım parası hem daha yüksek hem de devlet çocukları evden alıp eve bırakabilmektedir. Bu durum çoğu velinin hoşuna gitmektedir. Ancak görüştüğümüz bazı aileler ise çocuklarının özürli okullarına gönderilmesine karşı çıktıklarını, mahkemeye verenlerinde

bulduğunu ifade etmişlerdir. Velilerin çocukların okul durumları ile ilgilenme oranları tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Araştırma Grubunun Ailelerinin Okuldaki Durumları ile İlgilenmeleri Hakkındaki Görüşleri

Ailelerin çocuklarının eğitimleriyle ilgilenme durumları	Sayı	Yüzde
Her zaman ilgilenirler	97	45.1
Ara sıra ilgilenirler	67	31.2
Sadece sorun çıktığında ilgilenirler	29	13.5
Hiç ilgilenmezler	22	10.2
Toplam	215	100.0

Araştırma grubunun %45.1'i ailelerinin her zaman eğitim durumları ile ilgilendiğini, %31.2'si ara sıra ilgilendiğini, %13.5'i sadece sorun çıktığında ilgilendiklerini, %10.2'si ise hiç ilgilenmediklerini ifade etmişlerdir. Yapmış olduğumuz görüşmelerde velilerin geçmişe göre çok daha bilinçli oldukları, çocuklarının sorunlarıyla ilgilendikleri, onların haklarını arar duruma geldikleri ifade edilmiştir.

Aşağıda yer alan tabloda araştırma grubunun eğitim-öğretim yaşantıları ile ilgili veya onun dışında şimdiye kadar yaşadığı veya yaşamakta olduğu en önemli sorunların dağılımı yer almaktadır (Tablo 9).

Tablo 9. Araştırma Grubunun Şimdiye Kadar Yaşadığı veya Yaşamakta Olduğu En Önemli Sorun

Şimdiye kadar Yaşanılan En Önemli Sorun	Sayı	Yüzde
Belçikalıların önyargıları ve ayrımcılık	26	12.1
Belçikalıların yabancı düşmanlığı	10	4.7
Dil sorunu	26	12.1
Eğitim sorunu	18	8.4
Aile bireyleri ile ilgili sorunlar	8	3.7

Aile parçalanması	20	9.3
Kuşak çatışması	11	5.1
Aile birleştirmeleri	3	1.4
Kültür şoku	19	8.8
İşsizlik	10	4.7
Alkol kullanımı	2	0.9
Sosyal güvenlik sorunları	3	1.4
Vize işlemleri ile ilgili sorunlar	2	0.9
Türklerin kendi aralarındaki dayanışma/örgütlenme eksikliği	19	8.8
Cevapsız	38	17.7
Toplam	215	100.0

Araştırma kapsamında yer alan Türk öğrencilerin şimdiye kadar yaşadıkları veya yaşamakta oldukları en önemli sorunun yer aldığı tablo 9'daki dağılımda ilk sırada %12.1 ile Belçikalıların önyargıları ve ayrımcılık ve yine %12.1 ile dil sorunu gelmektedir. Dil ve ayrımcılıkla ilgili bir diğer durumda %8.4 ile eğitim sorunudur. Belçikalıların yabancı düşmanlığı cevabını verenlerde (%4.7) dikkate alındığında örneklemin yaşadıkları toplumun önyargı, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığına yönelik davranışlarından dolayı yaşadıkları sıkıntının en önemli sorunu olduğunu ifade edenlerin oranı %16.8'e çıkmaktadır. Bu oran Belçika'da yaşayan Türkler açısından ayrımcılık, dışlanma ve zaman zaman yabancı düşmanlığının önemli sorunlardan biri olduğunu göstermektedir. Belçika'da yabancı veya yabancı kökenlilere yönelik ayrımcı tutum ve davranışlar ülkenin Flaman kesiminde daha fazla görülmektedir. Çünkü Flaman bölgesindeki aşırı sağcı partinin yabancılara yönelik söylemleri bu tür tutum ve davranışların artmasına neden olmaktadır. Araştırma grubunun sorun yaşadığı en önemli alanlardan biri ise aileye yöneliktir. Şimdiye kadar yaşadıkları veya yaşamakta oldukları en önemli sorunun aileleri ile ilgili olduğunu ifade edenlerin %9.3'ü aile parçalanmasının, %3.7'si aile bireyleri ile ilgili sorunların, %5.1'i kuşak çatışmasının, %1.4'ü ise

aile birleştirmeler ile ilgili sorunların kendisi açısından en önde geldiğini belirtmişlerdir. Belçika'da yapmış olduğumuz görüşmelere ve gözlemlere dayanarak aile ile ilgili sorunların Türkler arasında gittikçe büyüdüğünü, çözümünün gittikçe zor bir hal aldığını ifade edebilirim. Özellikle boşanmalardaki artış bu sorunların başında gelmektedir. Bu alanda yaşanan sorunlar aile ile ilgili araştırmaların gerekliliğini göstermektedir. Örneklemin geriye kalan kısmından %8.8'i kültür şokunun, %4.7'si işsizliğin, %8.8'i ise Türklerin kendi aralarındaki dayanışma/örgütlenme eksikliğinin şimdiye kadar yaşadığı veya yaşamakta olduğu en önemli sorun olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 5 ve tablo 9'da da görüldüğü üzere araştırma grubunun gerek eğitim-öğretim yaşantılarında gerekse normal yaşantılarında yaşadıkları sorunların başında ayrımcılık, dışlanma veya yabancı düşmanlığına yönelik tutum ve davranışlarla karşılaşmaları gelmektedir. Araştırma grubunun dışlanmaya veya ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları, bu tür davranışlarla karşılaşma sıklıkları ve en çok karşılaşılan ortamlarla ilgili dağılımlar tablo 10, tablo 11 ve tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 10. Araştırma Grubunun Türk (Yabancı) Olduğundan Dolayı Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kalıp-Kalmadıkları ile ilgili Görüşleri

Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kalma	Sayı	Yüzde
Evet	104	48.4
Hayır	111	51.6
Toplam	215	100

Saha çalışması kapsamında soru kağıdı uyguladığımız öğrencilerin %48.4'ü Türk (yabancı) olmalarından dolayı dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Yaşanılan ülke ile bütünleşme adına doğrudan ya da dolaylı olarak çocukların ana dillerinin, kültürlerinin, mili veya etnik

kimliklerini okul dışında bırakılmasına yönelik tutum ve davranışlar, öğrencilerin kendi kimlik algılarının da okulun dışında kalması anlamına gelmektedir. Bu durum bütünleşmeden öte açık bir asimilasyon girişimidir. Zaten genel olarak göçmen guruplar toplumsal kültüre entegre olacakları beklentisini kabul etmişlerdir. Hatta pek az göçmen gurubu vatandaşlığa kabul edilmenin koşulu olarak resmi dili öğrenmeye ya da çocuklarının okulda resmi dili öğrenmesine karşı çıkmıştır. Bu guruplar hayattaki şanslarının, hatta çocuklarının hayattaki şanslarının çoğunluğun dilinde iş gören temel kurumlara katılıma bağlı olmasını kabul etmişlerdir (Kymlicka, 2004, ss. 491-492). Ancak yine de istekleri asimilasyondan öte bütünleşmedir. Azınlık kültürel gurupların asimilasyona yönelik süreçler bağlamında tanınmama, bir statüye sahip olmama, sesini duyuramama, ortak mesele ve kaderleri üzerinde kontrole sahip olmama, sosyo-kültürel üretimlerini gerçekleştirilememe korkusu, onların bazı özel siyasal düzenlemeleri talep etmelerine neden olmaktadır. Çünkü azınlık konumunda olmak kültürel gurupları, genel olarak özel koruyucu politikalara hem mecbur hem de hak sahibi kılar (Tok, 2003, s. 163).

Tablo 11. Araştırma Grubunda Türk (Yabancı) Olduğundan Dolayı Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kaldıklarını İfade Edenlerin Bu Tür Tutum ve Davranışlarla Karşılaşma Sıklıkları

Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kalma sıklığı	Sayı	Yüzde
Sık sık karşılaşıyorum	12	11.5
Ara sıra karşılaşıyorum	92	88.5
Toplam	104	100

Belçika’da Türk (yabancı) olmalarından dolayı dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade edenlerin %11.5’i sık sık bu tür davranışlarla karşılaştıklarını belirtirken %88.5’i ara sıra karşılaştıklarını söylemişlerdir. Avrupa ülkelerinin birçoğu bünyelerindeki göçmenlere ülkenin dilini ve kültürünü öğrenmeyi bütünleşmenin veya uyumun olmazsa olmazı olarak

göstermekte, politikaları da bu yönde uygulamaya koymaktadırlar. Bu durum ise göçmen gurupları asimilasyon sürecine sokmaktadır. Avrupa ülkelerindeki Türklerde, yaratılan şartlarla, kendiliğinden bu değişim (asimilasyon) sürecine sokulmaktadır. Türklerin dış göç sürecinin geçmişinin çok gerilere gitmemesine rağmen, değişimin çok hızlı gerçekleştiği; grubun bir bölümünde ekonomik anlamda var olmanın, kültürüyle var olmanın önüne geçtiği görülmektedir (Pilancı, 2009, ss. 153-154). Bu süreçte eğitim, yabancıların toplum içerisinde yer edinmesi açısından anahtar konumuna gelmektedir. Ancak eğitim-öğretim sürecinde ayrımcı, dışlayıcı davranışlara maruz kalmak genellikle olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu durum ise çocukların ve gençlerin okuldaki başarılarını, dolayısıyla da toplum içerisinde kabul edilebilir bir yer edinmelerini zorlaştırmaktadır. Eğitim kurumlarında yabancılara karşı uygulanan ırkçı, ayrımcı tutum ve davranışlar çoğu zaman bilinçli olarak yapılabilmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında ırkçılık ya da yabancı düşmanlığını tetikleyen en önemli etken, belki de, ikinci ve sonraki kuşak yabancıların buldukları toplumda aldıkları eğitim ve kültürle o toplumlardaki yerli bireylerle iş ve yüksek öğretim alanlarında rahatlıkla rekabete girebilmeleri, anne-babalarının veya büyüklerinin yapmış oldukları işleri istememelerinden kaynaklanmaktadır. Geçmişteki ekonomik büyüme hızlarının artık geçerli olmadığı bir dönemde, bu tür bir rekabetin çeşitli nedenlerle göçmen kabul etmiş ülke insanları için olumlu sonuçlar doğurmadığı bir gerçektir (Yalçın, 2004, s. 172).

Araştırma grubunun dışlayıcı, ayrımcı tutum ve davranışlarla daha çok hangi ortamlarda karşılaştıkları ile ilgili dağılım Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12. Araştırma Grubunda Türk (Yabancı) Olduğundan Dolayı Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kaldığını İfade Edenlerin Bu Tür Tutum ve Davranışlarla Karşılaştıkları Ortamlar

Dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kalınan ortamlar	Sayı	Yüzde
Sokakta (günlük yaşamda)	13	12.5
Okulda	46	44.2
Resmi dairelerde	16	15.4
İş ararken	29	27.9
Total	104	100

Belçika’da Türk (yabancı) olmalarından dolayı dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade eden öğrencilerin bu tür davranışlara daha çok maruz kaldıkları ortamlar ile ilgili dağılımın yer aldığı tablo 12’de %44.2’si okulda cevabını verirken %27.9’u iş ararken, %15.4’ü resmi dairelerde, %12.5’i ise sokakta (günlük yaşamda) karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. İş ararken cevabını verenler genellikle yarı zamanlı iş arayan üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır.

Belçika’da yabancılara karşı özellikle 1980’li yıllardan itibaren ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar ve işsizlik oranlarındaki artışa bağlı olarak yükselen bir ayrımcılık ve dışlama süreci yaşanmaktadır. Ekonomik alanda sorunlar ortaya çıktığında göçmenler suçlanacak il guruplar olarak görülmektedir. Diğer bir neden ise Belçika ve birçok Avrupa ülkesinin göç ülkesi olduklarını uzun süre resmen kabul etmemeleridir. Çünkü getirtilen işçilerin hep geçici olduğu, zamanı geldiğinde hepsinin geldikleri ülkelere dönmeleri gerektiği düşünülmüştür. Ancak göçmen topluluklar bu ülkelere yerleşmiş ve sistem içerisindeki yerlerini almışlardır. Bu durum hem Belçika’da hem de diğer Avrupa ülkelerinde çeşitli tepkilerin doğmasına ve sağ kanattaki partilerin güçlenmesine yol açmıştır. Örneğin Belçika’daki Vlaams Belang Partisi (Bu Parti 14 Kasım 2004’de ırkçı söylemlerinden dolayı suçlu bulunan Vlaams Blok

Partisi'nin devamıdır) göç ve göçmen karşıtı bir parti olarak seçim kampanyasını yürütmüş ve günümüzde bu politikasına devam etmektedir. Vlaams Belang yerleşik olan göçmenlerin ya mutlaka asimile edilmesi yada ülkeyi terk etmesi gerektiğini savunmakta, yeni göçmenlerin ülkeye gelmesine karşı bir politika yürütmektedir (Gelekeçi ve Köse, 2009, s. 237). Avrupa'da bu düşünceye sahip partilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Farklı kültür ve inanca sahip göçmen topluluklar karşıtı partiler Danimarka, Fransa, İtalya, İsviçre ve göçmenlere karşı toleranslı bir ülke olarak bilinen Hollanda'da da yükseliştir (Wets, 2008, s. 82). Bu durum Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşayan göçmen toplulukları ve Türkleri rahatsız etmekte yaşadıkları ülkelerdeki gelecekleri ile ilgili kaygılarının artmasına neden olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Belçika'da yaşayan üçüncü ve dördüncü kuşak Türk nüfusunun üniversiteye devam etme oranlarında ilk ve ikinci kuşağa göre önemli artışlar bulunmaktadır. Bu artışta yaşanan ülkenin dilini bilme ve o toplum içerisinde, özellikle sosyal iş yaşamında bir yer edinme düşüncesi ciddi bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü günümüze gelinen süreçte üçüncü ve dördüncü kuşak Türk gençlerinin babalarına ya da dedelerine göre çalışacakları iş alanları farklılaşmıştır. Belçika'ya giden Türk işçileri genellikle madencilik alanında çalışmışlardır. Ancak 1970'li yıllardan itibaren madenleri kapatılması ilk giden grubu ve ikinci kuşağı farklı iş alanları aramaya mecbur kılmıştır. Dolayısıyla üçüncü ve dördüncü kuşağın ve onlardan sonra geleceklerin Belçika'da iyi bir yer edinebilmelerinin yolu eğitimden, kazanacakları özelliklerden geçmektedir. Ancak Belçika'daki Türk çocuklarının, gençlerinin Belçika eğitim sistemi içerisinde istenilen başarıyı yakalayabildiklerini (üç ve dördüncü kuşağın daha önceki kuşaklara göre çok önemli aşamalar kat etmesine rağmen) söylemek zordur. Bu durumun hem yaşanan toplumdan hem de Belçika'daki Türk toplumundan kaynaklanan nedenleri vardır.

Belçika’da yaşayan Türk çocuklarının eğitim-öğretim yaşantılarında yeterince başarılı olamamalarının, üniversitelileşme oranının düşük olmasının yaşadıkları toplumdan kaynaklı nedenleri arasında; Ortaöğretim düzeyinde yapılan yönlendirmelerin bir bölümünün yanlış olmasını, ayrımcılığı, anadil öğrenme ortam ve imkânlarının yetersiz olmasını sayabiliriz. Çalışmanın birçok yerinde değinildiği üzere Türk çocuklarının eğitim öğretim yaşantılarında karşılaştıkları sorunlardan birisi yönlendirme alanında yaşanmaktadır. Çünkü ortaöğretim döneminde yapılan yönlendirmeler çocuğun devam edeceği okul, sonrasında devam edeceği üniversite ve sahip olacağı meslek açısından önem taşımaktadır. Kendileriyle görüştüğümüz veliler ve öğrenciler yönlendirme konusunda sorun yaşadıklarını, yönlendirmelerde çoğu zaman ayrımcılık yapıldığını ifade etmişlerdir. Çünkü Türk çocukların önemli bir bölümü genelde mesleki veya teknik okullara yönlendirilmekte, bu durum ise onların üniversite okuma şanslarını azaltmaktadır. Bu açıdan ortaokul ve liselerde yönlendirme sorunu Türk öğrencileri ve ailelerinin başlıca sorunlarından biri haline gelmiştir. Türklerin eğitim alanında yaşadıkları sorunlardan bir diğeri ise özel eğitim veren okullara gönderilme ile ilgilidir. Çocukların özel eğitim veren okullara gönderilmesinde çocuğun yaşadığı öğrenim zorlukları dikkate alınmaktadır. Bu öğrenim zorlukları çocukta gözlemlendiği düşünülen kalıtsal, ruhsal ve zihinsel bozukluklara dayandırılmaktadır. Ancak Türk çocuklarının karşılaştıkları öğrenim zorluklarının bir bölümü dil yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum gerek anadil gerekse yaşanan ülkenin dilini öğrenme ile ilgili sorunları gündeme getirmektedir. Belçika’daki Türk çocukları anadillerini aile içerisinde veya iki ülke arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde verilen Türk Dili ve Kültürü dersleri kapsamında öğrenebilmektedirler. Türkiye ile Belçika arasındaki eğitim işbirliği 29 Aralık 1958 tarihinde imzalanan Türkiye-Belçika Kültür Anlaşması ile başlamıştır. Ancak Belçika’nın federal sisteme geçmesinden sonra, Flaman ve Valon Eğitim Bakanlıklarının ayrılması ile

birlikte, sadece Belçika Fransız Toplumu Eğitim Bakanlığıyla 1991 yılında imzalanan üçer yıllık Bilim ve Kültür Değişim Programları yürürlüktedir. Türkiye ile Flaman Eğitim Bakanlığı arasında ise eğitim-kültür anlaşması bulunmamaktadır. Yasal bir anlaşmanın olmamasına karşın Belçika'nın Flaman Bölgesinde "Türk Dili ve Kültürü" derslerinin verilip verilmemesine okul yönetimi karar vermektedir. Flaman bölgesindeki okullarda Türkçe derslerinin verilebilmesi için Türk öğrenci velilerinin okul yönetiminden bunu talep etmesi ve bu talebin yeterli sayıya ulaşması gerekir. Bu süreç sonucunda ilgili okul yönetimi eğer izin verirse, Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Müşavirliğince görevlendirilen Türk öğretmenler tarafından "Türk Dili ve Kültürü" dersleri verilebilmektedir. Bu süreç resmi anlaşmanın yapılmış olduğu Valon Bölgesinde de aynı şekilde işlemektedir. Ancak dersler genelde eğitim-öğretim programı bittikten, yani saat 15.00'den sonra müfredat dışı açılmaktadır. Bu dersler seçmeli olup devam zorunluluğu bulunmamaktadır. Derslerin öğrenim başarısına etkisi ise söz konusu değildir. Program dışı ve başarıya etki etmeyen Türk Dili ve Kültürü derslerinin çocukların anadillerini ve kültürlerini öğrenmede yeterli olmadığı görüştüğümüz hemen herkes tarafından ifade edilmiştir. Anadillerini iyi bir düzeyde öğrenme ve geliştirme şansı bulamayan Türk çocukları yaşadıkları bölgenin dilini de öğrenmekte zorluk çekmektedirler. Bu durum ise onların karşısına eğitim-öğretim yaşantılarında başarısızlık olarak çıkmaktadır. Araştırmanın verilerinde de görüleceği üzere (Tablo 5, Tablo 9, Tablo 10), önyargılı ve ayrımcı, zaman zaman ise ırkçılığa varan tutum ve davranışlarda Türk çocuklarının eğitim-öğretim yaşantılarını ve başarı durumlarını olumsuz etkilemektedir. Avrupa'nın birçok ülkesinde 2.Dünya Savaşı sonrası ekonomik nedenli göçe bağlı olarak oluşmuş olan farklı etnik kökene, kültüre ve inanca sahip topluluklar sadece eğitim alanında değil, yaşamın hemen bütün alanlarında bu tür davranışlara maruz kalmaktadırlar.

Belçika’da yabancılar veya yabancı kökenliler daha çok sosyo-ekonomik açıdan düşük bölgelerde yaşamaktadırlar. Onların çocukları da eğitim kalitesinin düşük olduğu ve devletten ekonomik desteğin daha az alındığı okullara devam etmektedirler. Gerek ülkede yaşayan diğer yabancıların (Faslılar, Cezayirli, Afrika’nın çeşitli ülkelerinden gelenler vb.) gerekse Türklerin çocukları başarı seviyesi düşük okullara, genellikle Belediye Okullarına devam etmektedirler. Göçmenlerin yaşadığı bölgelerdeki Belediye’ye bağlı okullar başarı düzeyi en düşük olan okullardır. Bu okullara devam eden Türk çocuklarının üniversiteye gitme oranları az, gidenlerin ise başarı durumları düşük düzeyde olmaktadır.

Belçika’daki Türk çocuklarının ve gençlerinin Belçika eğitim sistemi içerisinde istenilen başarıyı yakalayamamalarının, üniversitelileşme oranının düşük olmasının oradaki Türk toplumundan kaynaklı nedenlerinin başında ise; Bazı ailelerin çocuklarının eğitim durumuna yeterli önemi vermemeleri, çocukların hem anadili hem de yaşadıkları bölgenin dilini iyi öğrenmelerini sağlamadaki eksiklikler, aile ile ilgili sorunlar ve Türk gençleri arasındaki “ayda 200-300 Euro fazla para almak için 4 veya 5 yıl fazla okumaya gerek yok” şeklindeki yaygın düşünce gelmektedir. Tablo 9’deki verilerde de görüldüğü üzere araştırma grubunun en çok sorun yaşadığı alanlardan biri aileye yöneliktir. Aile içi anlaşmazlıklar, boşanmalar çocukların ve gençlerin eğitim-öğretim yaşantılarını olumsuz etkilemektedir. Bazı ailelerin çocukları ile yeterince ilgilenmemeleri onların ortaöğretim döneminde yapılan yönlendirmelerde hata yapmalarına veya öğretmenlerin bilerek veya bilmeyerek yanlış yönlendirmelerine yol açabilmektedir. Bu durum ise çocukların meslek seçimi ve üniversiteye devam edebilmeleri için ileride önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı ailelerin çocuklarının anadillerini öğrenmede yeterince hassasiyet göstermemesi de çocukların eğitim yaşantısını olumsuz etkilemektedir. Örneğin okullarda açılması gereken Türk Dili ve Kültürü sınıfları için Türk aileler arasındaki ilişkiler zaman zaman istenilen seviyeye ulaşamamakta, bu gibi durumlarda ise sınıf açılması için yeterli sayıda Türk

öğrenci olmasına karşılık gerekli başvurular veya baskı yapılmadığı için çoğu okulda sınıflar açılmamaktadır. Bununla birlikte kimi ailelerin ise çocuğu okulda başarılı olsun diye evde Türkçe konuşmadığı, çocuğunu Türklerin olduğu okullar dışındaki okullara kaydettirdiği, okulda açılan Türk Dili ve Kültürü derslerine kayıt yaptırmadığı yaptığımız çalışma çerçevesinde tespit edilmiştir. Bu gibi durumların ortaya çıkmasındaki nedenlerden biri Belçika'nın bütünleşmeye engel teşkil ettiği gerekçesiyle Türkçe derslerine yönelik olumsuz bakışıdır. Belçika'nın bu olumsuz bakışı ve bu çerçevede yürüttüğü siyaset aileleri etkilemekte, kimi ailelerde çocuğunun Belçika'daki sosyal iş yaşamında bir yer edinebilmesi için anadilini bilmesinin bir katkı sağlamayacağı, esas olanın yaşadığı bölgenin dilini öğrenmesi gerektiği düşüncesinin hakim olmasına yol açmaktadır. Türk gençlerinin üniversiteye yönelmelerine olumsuz etki eden faktörlerden biri ise bir an önce bir meslek sahibi olma ve para kazanma düşüncesinin ön plana çıkmasıdır. Bu durum Türk gençleri arasında lise eğitiminden sonra "ayda 200-300 Euro fazla para almak için 4 veya 5 yıl fazla okumaya gerek yok" şeklindeki düşüncenin hakim olmasına yol açmıştır. Bu düşünce tarzı Türk gençleri arasında giderek yaygınlaşmakta, yeni yetişen Türk gençlerine ve çocuklarına olumsuz örnek teşkil etmektedir. Söz konusu olumsuz düşüncenin ortadan kaldırılmasında, gençlerin üniversite okumaya yönlendirilmesinde ailelere, Belçika'da Türkler tarafından kurulmuş olan sivil toplum örgütlerine ve özellikle Türkiye'nin Belçika'daki temsilciliklerine önemli görevler düşmektedir.

Kaynakça

- Belet, Ş. D. (2009). İki Dilli Türk Öğrencilerin Ana Dili Türkçeyi Öğrenme Durumlarına İlişkin Öğrenci, Veli ve Öğretmen Görüşleri (Fjell İlköğretim Okulu Örneği, Norveç). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 71-85.
- Castels, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Coşkun, M. V. (2009). Ana Dili Eğitiminde Parçalarüstü Birimlerin Önemi ve Teknoloji Destekli Olarak Kavratılması. *bilig*, K15, (48), 41-52.
- Gelekçi, C. ve Köse, A. (2009). *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa: Belçika'daki Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Kaplan, M. (2006). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Lesthaeghe, R. (Yay. Haz.). (2000). Transnational Islamic Communities in a Multilingual Secular Society. *Communities and Generations Turkish and Moroccan Populations in Belgium*, Belgium: VUB press, p:1-57.
- Manço, A. (2002). Göçmen Türklerin Belçika Eğitim Sisteminde Yeri. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 61-68.
- Pilancı, H. (2009). Avrupa Ülkelerindeki Türklerin Türkçeyi Kullanma Ortamları, Sürdürebilme İmkânları ve Koruma Bilinçleri. *bilig*, (49), 127-160.
- Tok, N. (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wets, J. (2008). The Turkish Community in Austria and Belgium: The Challenge of Integration. *Turkish Immigrants in the European Union Determinants of Immigration and Integration*, (R. Erzan ve K. Kirişci, Ed.), London and New York: Routledge, pp: 81-96.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- (http://digm.meb.gov.tr/yurtdisigorev/rehber/Rehber_III_belcika.html)
11.12.2009.
- (<http://www.belgium.be/en/>)20.12.2009.
- (<http://www.statbel.fgov.be>) 21.12.2009.

XIX. YÜZYIL EĞİN (KEMALİYE) ESNAF TEŞKİLATI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Abdulkadir GÜL

Özet

Osmanlı Devleti'nde, üretim ve üretilen malların tüketiciye ulaşmasında etkin rol oynayan esnaf grupları, teşkilatlı olarak faaliyet göstermişlerdir. Genel olarak Şeyh veya Kethüda denilen liderlerin idaresinde bulunan esnaf kollarında, şehir nüfusunun önemli bir kısmı istihdam edilmiştir. Bu çalışmada, Eğin kazasında ki esnaf çeşitleri, çalışan zümre, dükkân sayıları, tüccarlar, narh, esnaf kollarının üretim tarzları ve fonksiyonları yönünden tasnif edilip incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Eğin (Kemaliye), XIX. yüzyıl, esnaf, tüccar, narh.

The Some Findings on the Organisation of Eğin Artisans in XIX. Century

Abstract

In the Ottoman Empire, the trade groups, which have played active roles in the production of goods and played in reaching them to consumers, were organized groups. In the trade groups, which were directed by the leaders who were called as Sheikh and Kethuda in general, a significant population of the city was employed. In this study, in Eğin district, trade; employee groups, number of shops, merchants and the production of artisan-style arms and their functions will be investigated.

Key words: Eğin (Kemaliye), XIX.th century, artisans, tradesman, narkh.

1. Giriş

Çalışmanın amacı, XIX. yüzyılın ilk yarısında Eğin'deki esnaf teşkilatının yapılanması ve özelliklerini ortaya koymaktır. Kazada faaliyet gösteren esnaf kolları, dükkân sayıları, bu sektörde istihdam edilen usta, kalfa ve çırakların durumu, tüccarlar ve ticaret, narh, esnaf kollarının üretim tarzları ve fonksiyonları ele alınmıştır. İncelemenin kaynaklarını, Eğin Sicilleri¹ ve Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki muhtelif tasniflerdeki belgeler oluşturmuştur. Ayrıca çalışmada, bölgeyi gezen seyyahların gözlemlerinden de istifade edilmiştir.

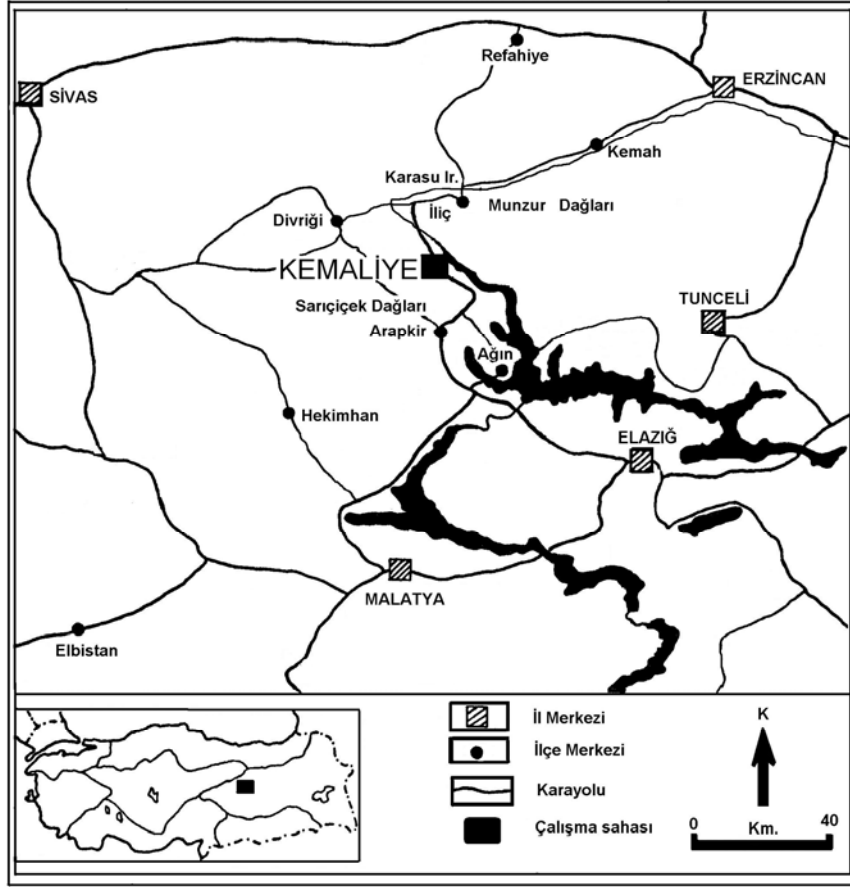
Nitekim 1830'larda bölgeyi gezen Alman yazar Moltke'nin, Asya'nın en güzel şehri olarak nitelendirdiği (Moltke, 1969, ss. 246–247). Eğin, idari statüsü 1848'de Ma'âdin-i Hümâyûn Sancağına (BA. İ.MSM. 326.) bağlı 1 nahiye, 29

¹Eğin Şer'iyye Sicilleri, Ankara'daki Milli Kütüphane Mikro Film Arşivinde bulunmaktadır. Eğin kazasına ait toplam Sicil Defteri bulunmaktadır. Elimizde bulunan ilk defter (H.1199-1220) 1784-1806 tarihli defterdir. Son defter ise (H.1327-1329) 1909-1911 tarihli. İlk dönemdeki defterler Şer'iyye Sicillerine ait genel karakterleri gösterirken son dönemdeki defterler genellikle tereke kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterlerin 20 tanesi XIX. yüzyıla, 16 tanesi ise XX. yüzyılın başlarına aittir. 7 no'lu defter, 1845–1846 tarihlerini kapsamakta olup defterin tamamı Eğin esnafı ilgili kayıtları içermektedir. Defter, 57 belge ve 124 sayfadan oluşmaktadır. Bununla beraber defterin 17. sayfası silik ve 64. sayfası boştur. Ayrıca 83 ile 85 ve 84 ile 86 sayfaları ise aynı kayıtları içermektedir. Defterin ilk sayfasında esnaf yöneticilerinin isimleri bulunmaktadır. Bu sayfadan başlamak üzere sırasıyla kazada faaliyet gösteren esnaf grupları kaydedilmiştir. Esnafın faaliyet gösterdiği dükkânlar numaralandırılmış, dükkânların hemen alt kısmında çalışanlar ve onların kefillerinin isimleri belirtilmiştir. Bu kayıt esnasında Müslim ahali için “*bin*” tabiri, Gayr-i Müslim ahali için ise “*veledi*” tabiri kullanılmıştır. Her esnaf kolunun ilk sayfasında varsa kethüda ve sırasıyla usta, kalfa ve çırakların kayıtları, dükkânların mülkiyet durumları, işletmelerin büyükten küçüğe doğru durumları belirtilmiştir. Esnaf kayıtları bittikten sonra sayfalar arasında boşluk bırakılmıştır. Bu muhtemelen esnaf kollarına sonradan ilave yapma ihtiyacıyla ilgilidir. Bazı esnaf kolları tek bir başlık altında toplandığı gibi, bazı esnaf kollarının ise birkaç tanesi bir arada toplanmış, ancak alt başlıklarda esnaf grupları ayrı ayrı belirtilmiştir. Bir kısım esnaf grupları da diğer esnaf grubuna ilhak edilmiş şekilde belirtilmiştir. Eğin Şer'iyye Sicil.7. 1/124. Eğin Sicillerinin geniş tanıtımı için bkz. Koyuncu, 2008.

mahalle ve 34 köyü bulunan bir kazadır.² Kazanın nüfusu ile ilgili farklı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. 1846'da asker alımı maksadıyla yapılan nüfus sayımında kazadan 6686 kişinin askere alınabileceği tespit edilmiştir.³ 1887 tarihli Ma'mûretü'l Aziz Salnâmesi'nde, Eğin Kazası'nın 7863 hane 16658 nüfus barındırdığı anlaşılmaktadır (H.1305 Ma'mûretü'l - Aziz Vilayet Salnameleri, ss. 212–221). Cuinet 1891 tarihli eserinde Eğin'i 19000 nüfuslu bir yerleşme olarak gösterirken (Cuinet, 1891, ss. 361–366), 1892 tarihine ait salnamede 2187 hane ile yaklaşık 10.000–11.000 kişilik nüfusu barındırdığı görülmektedir. (H.1310 Ma'mûretü'l Aziz Vilayet Salnameleri, ss. 124–199) Şemseddin Sami, 1894 tarihinde yazdığı eserinde Eğin'in şehir nüfusunu 10000 kişi, Ağın Nahiyesi de dâhil toplam 36000 kişiden meydana geldiğini göstermektedir (Sami, 1894, ss. 1019-3142). Diğer taraftan Yorke, 1896'de ki yazısında, Eğin'i 15000 nüfuslu, bir yer olarak belirtmektedir (Yorke, 1896, ss. 317–345). Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda, XIX. yüzyılda Eğin kazasının tahmini nüfusunun 15–20 bin kişi aralığında olduğu anlaşılmaktadır.

²Eğin kazasındaki nahiye, mahalle ve köyler şunlardır: Kazanın tek nahiyesi Puşadi Nahiyesidir (Nahiye; Puşadi adında bir köy ve idari bir bölge olarak diğer köylerden oluşmaktadır). *Müslümanların meskûn olduğu mahalleler*: Taşdibi, Dörtüolağzı, Ortacami, Debbağ, Gücan, Ortatepe, Çavuşoğlu, Bahçe, Kurgancı, Peçik, Eskici, Aşağı, Arapoğlu, Keşişoğlu, Eskicioğlu, Kalenderoğlu ve Kemercioğlu. *Gayri Müslimlerin sakin oldukları mahalleler*: Tavitoğlu, Şişmanoğlu, Köybaşı, Boyacıoğlu, Ariki, Mahallat, Hisakoğlu, Kasapoğlu, Hukas, Kürekcioğlu, Kasab Bedros ve Yeni Komşu Nîkğos. *Köyler*: Abçağa, Ariki, Bekir, Atma, Bağaşaş, Bahçe, Beryağan, Bezmiş, Çir, Erkek, Ergü, Erdosu, Evarik, Germürü, Geruşla, Geşo, Gicegü, Haponos, Hefdar, Huka, İliç, İnanik, Kefran, Kömikan, Miçingah, Muşaga, Navril, Sandık, Sorak, Şırzı, Taşdibi, Tavik, Venk ve Yakublu. Eğin Şer'iyye Sicil. 3, 4, 5, 6, 8, 9 (9 nolu defter tereke kayıtlarını içermektedir) nolu sicillerdeki kayıtlar esas alınarak bu idari yapılanma tespit edilmiştir.

³ Bu nüfusa kadınlar, ihtiyarlar, 15 yaş altı–30 yaş üzerinde olanlar, sakatlar, gayri Müslimler, kaza yöneticileri, talebeler, vakıf görevlileri ve asker gibi gruplar dâhil değildir. *BA. İ.MSM. 326.*

Şekil 1. Eğin (Kemaliye) İlçesinin Konum Haritası.

Eğin, coğrafi konumu itibarıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde, Erzincan ilinin güneybatısında yer almaktadır. Kaza, kuzeyde İliç (Kuruçay), güneyde Arapkir ve Ağın, batıda Divriği, doğuda Çemişkezek ve Ovacık ile sınırlanmış olup, bu konumuyla doğal ve beşerî çevre özellikleri bakımından Erzincan, Elazığ ve Malatya vilayetleri arasında bir geçiş sahası durumundadır. Kaza toprakları, batıda Yama Dağından başlayıp, doğuda Munzur Dağları ile devam eden ve İç Doğu Toroslar olarak nitelendirilen

engebeli sahada bulunmaktadır. Kaza merkezi bu dağlık sahada Fırat (Karasu) tarafından açılmış kuzey-güney doğrultulu vadinin batı yamacında yer almıştır.

Eğin konumu itibariyle ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan bir yerleşim yeridir. Eğin; Trabzon-Erzincan-Eğin-Diyarbakır-Harpüt veya Malatya,⁴ Suşehri-Gercanis (Refahiye)-Eğin-Harpüt veya Malatya⁵, Divriği-Eğin-Harpüt veya Malatya⁶ ve Tebriz-Erzurum-Erzincan-Eğin-Diyarbakır-Harpüt veya Malatya⁷ gibi ticaret yollarının kesişme noktasında ve kervanların uğrak yerlerinden birisi konumunda bulunmaktadır. Bu yollar canlılığını XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirmiş, ancak yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da demir yollarının inşasıyla, kervan taşımacılığı darbe almış ve doğal olarak Eğin'de atıl bir durumda kalmıştır. Bu durum Eğin'in hem ticari hem de nüfus potansiyelini olumsuz etkilemiştir.

⁴1642 tarihli defterde bu yolun adı, Trabzon-Diyarbakır yoludur. 17-19. yüzyıllar arası hareketli olan bu güzergâh üzerinde, yolun güvenliği ve bakımı için bazı köylerin ahalişi derbentçi, menzilci ve köprücü olarak görevlendirilmiştir. Tımısı Köyü *Köprücü*, s. 533, Kömür Köyü *Köprücü*, s. 534, Vaslı Köyü *Menzilgâh*, s. 540, Ekrek Köyü (Salık Derbendinin ağzında) *Derbentçi*, Postu Köyü (Kapulu Derbendi) *Derbentçi*, s.550, Hudi Köyü *Derbentçi*, s. 552, Esirgüt Köyü *Derbentçi*, s. 552, Urek Köyü (Menzilgâh), *Menzilci*, s. 557, Pertutah Köyü (Menzilgâh), *Menzilci*, s. 561, Çat Köyü (Menzilgâh), *Menzilci*, s. 576, Sivkar Köyü *Köprücü*, s. 579, Ofuz Köyü *Köprücü*, s.580 ve Gökseki Köyü *Menzilci*, s. 583. Köylüler bu hizmetleri karşılığında *avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye'den* muaf tutulmuşlardı. BA. MAD. 5152. s.651. Derbentler, bu dönem redif askerleri tarafından korunmaktadır. Örneğin: 20 Temmuz 1836'da *Hayrabeli* derbentine tayın olan Büyükbaş Hasan Ağa'ya 100 kuruş ve 6 neferin her birine 60 kuruş ve *Hustabeli* geçidinin güvenliğinden sorumlu Kara Mehmet'e 100 kuruş ve 6 neferin her birine 60 kuruş verilmiştir. Eğin Şer'iyye Sicili 4. 84/35, 85/35, 316/114. Bu dönemde hareketli bir ticaret yolu olduğuyla ilgili bkz. Ortaylı, 2004, ss.121-138.

⁵ Bu yolun, eski bir Roma yolu olduğunu ve yol üzerinde birçok köprüünün de o dönemden kaldığı iddia edilmektedir (Yorke, 1896, s. 336). 1642 tarihinde Gercanis-Eğin yolu arasında Ekeçik ve Ezirins Köyü ahalişeri "*Çardaklı Beli*" diye bilinen derbente görevli olarak derbentçi kaydedilmişlerdir. BA. MAD. 5152, ss. 590-593. 1731 tarihinde Eğin-Arapkir-Harpüt yolu üzerinde Erkek köyü civarında Kızılbil, Keban, Van ve Üç Viran derbentleri bulunmaktadır. BA. C.DH. 276/13787.

⁶ Divriği'den Eğin'e giden yolun işlek, eski bir yol olduğu ve Eğin'e yakın bir yerde "*Odun Köprü*" adında bir köprü olduğunu nakledilmektedir (Yorke, 1896, s. 336).

⁷ Bu yol "*İran Caddesi*" olarak adlandırılmıştır. Eğin Şer'iyye Sicili. 5. 36/83.

Eğın, incelenen dönemde, özellikle Harput ve Malatya'nın iktisadi ve sosyal bakımdan uzantısı konumundadır. Bu özelliğinden dolayı da ticari açıdan canlı bir merkezdir. Şehirde, zanaat ve ticaretin gelişmesine etki eden diğer bir faktör ise, ziraat yapılabilecek arazinin yeterli miktarda olmamasıdır⁸. Kaza merkezinin yer aldığı alanın eğimli olması ve dereler nedeniyle yerleşmeye uygunluk arz etmemesi, insanları uygun olan alanlara yerleşmeye zorlamıştır (Karakaş, 1996, ss. 32–35). Yerleşim, dar bir vadi içerisinden geçen yol (*İran yolu*) güzergâhı üzerinde gelişmiş ve şehre 1–1,5 km uzaklıkta, ancak köyden ziyade Eğın'in mahalleleri gibi yerleşim yerlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu yerleşim birimleri, Abçağa, Sandık, Germürü, Atma ve Bekir köyleridir. Bu köylerde, barındırdıkları nüfus ve konumları itibariyle bir takım esnaf kolları gelişmiş ve Eğın merkezinin ekonomisiyle bütünleşmiştir.

2. Esnaf Teşkilatına Genel Bir Bakış

Sosyal tabakalar içinde yer alan esnaf erbabı, “*ehl-i hiref*” taifesi olarak adlandırılmıştır (Genç, 1985, ss.113-114; Tabakoğlu, 1994, ss. 279-281; Kazıcı, 1995, ss. 540-541). Osmanlı sivil toplumunda bulunan ve çeşitli meslekleri icra eden esnaf, devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu hammaddelerin temini, mamul maddelerinin üretimi, günlük hayatı ilgilendiren ticaretin yürütülmesi işlerini yapmış; demircilik, boyacılık, fırıncılık, berberlik gibi meslekleri yaparak da insanların ihtiyaçlarını karşılamış ve ödedikleri vergilerle devlet hazinesinin desteklenmesi gibi birçok faaliyette bulunmuşlardır. Bu yönüyle esnaf, devlet ve toplumun vazgeçilmez bir unsuru olmuş ve buldukları yerlerde loncalar şeklinde örgütlenmiştir (Kal'a, 1995, ss. 424-430; Özdemir,

⁸Bugün dahi Eğın'de derin kanyonların arasından geçen Fırat nehrinin sularını tarımda kullanmak oldukça zordur. Sarıçiçek yaylasından kaynaklanan ve Eğın'in içerisinden geçen *Kadı Göl Çayı*, şehrin su ihtiyacını karşılamakta, yamaçlarında bağ ve bahçecilik yapılmasına imkân vermektedir.

1999, ss. 7-8; Özdemir, 1988, ss. 397-424; Bear, 1970-74, ss. 94-111; Genç, 2007, s. 293).

Osmanlı loncaları esas olarak merkezî hükümet tarafından zanaatkârlara nezaret etmek ve vergilendirmek için kurulmuş örgütler olarak görülmektedir. Aksi takdirde şehirlerdeki örgütlenme zayıf olduğu için esnaf grupları merkezî denetimin dışında kalmış olacaktı. Osmanlı şehir ve kasabalarında faaliyet gösteren esnafın, hiyerarşik yapıda teşkilatlandığı ve birbirleriyle rekabeti değil, karşılıklı kontrol ve yardım prensibini esas aldıkları bilinmektedir (Faroqhi, 2004, s. 710).

Esnaf arasında rekabeti önlemek, aralarından birinin sivriliip daha çok üretim yaparak, daha fazla kazanmasına engel olmak için hammadde herkesin gözü önünde bölüştürülürdü. Malın kalitesinde ve biçiminde kesinlikle değişiklik yapılmasına izin verilmez, üretim kontrol edilirdi. Bunun nedeni, malın kalitesini korumak olduğu gibi aralarından birinin daha çok sürüm yaparak pazar dengesini bozmasını önlemektir; alıcı sınırlı olduğundan birinin daha fazla satması diğerinin aç kalması sonucunu verirdi (İnalçık, 2009, ss. 265-66).

Genellikle, Osmanlı üretim ve pazarlama sistemi, genellikle ortaçağın yerel kasaba ekonomi kurallarını izliyordu. Bu ekonomi sisteminde üretim, kasaba ve ona bağlı köyler için yapılırdı; yani pazar ve üretim sınırlıydı. Esnafın, liberal bir ekonomide olduğu gibi, daima genişleyen bir pazar için üretim yapma imkânı yoktu. İhtiyaçtan fazla üretim, fiyatların düşmesine, eksik üretim ise fiyatların artmasına yol açacağından üretici sayısı da sınırlı kalmak zorundaydı. Bu sebeple lonca sisteminde şehir veya kasabanın genişliğine göre her sanatta ustalar belli sayıyı aşmamalıydı. Üretici ve üretim miktarlarını kısıtlayan koşulların en önemlisi, şehir ve bölgeler arası ulaşım ve taşıma

imkânlarının kısıtlı olması, güvence ve korumanın yetersizliği (İnalçık, 2009, s. 298).

Şehirde bulunan esnaf zümresi, gerek devletle gerekse kendi aralarındaki münasebetlerinde temsilci veya aracı durumunda olan idarecilere sahipti. Esnaf bu idarecileri kendi hür iradeleriyle seçmekte, devlet ise bu seçilen kişilere resmiyet kazandırarak onları atamaktaydı (Bear, 1970, s. 47; Ergin, 1958, s.559). Esnaf, temsilcisini kendi arası seçerek kadıya bildirmek suretiyle *i'lam* olur ve *berât* almak için İstanbul'a gönderilirdi (BA. C.BLD. 777).

Sicil kayıtlarında kazanın ileri gelenleri olarak adlandırılan; “*ayan-ı vilayet*” “*vücüh*” ya da “*vücüh-u memleket*”ten sonra bahsedilen “*işerleri*” zümresi, esnaf yöneticisi ve çalışanını ifade etmekteydi.⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde mekân ve zaman farklılığına rağmen, oldukça benzerlik arz eden *işerleri zümresi*; aşağıdan yukarıya doğru *çırak*, *kalfa*, *usta*, *esnaf kethüdası*, *ahi baba* ve *esnaf şeyhinden* oluşmaktaydı (Demirel, 2002, ss. 254-256; Yıldırım, 2000, ss. 108-11; Cohen, 2003, s. 149; Genç, 1986, ss. 113-130; Evren, 1999, s.179).

3. XIX. Yüzyılda Eğin Esnaf Teşkilatı

3. 1. Esnaf Şeyhi

Esnaf teşkilatının en önemli temsilcisi esnaf şeyhidir. Esnaf şeyhi, devlet ile esnaf arasındaki irtibatı ve lonca esaslarına göre esnafın idaresini sağlayan kişidir (Demirel, 1999, s. 507). Esnafın çeşitli konularda uyması gereken hususlara ve esnafın ödemesi gereken vergilerin toplanmasına esnaf şeyhleri aracılık ederdi (Özkaya, 1988, s. 103; Kazıcı, 1988, ss. 527-528; Kazıcı, 1988, ss. 540-542). Ayrıca esnaf arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümü de

⁹ Gönderilen emirlerde, kazada muhatap alınan idareciler arasında iş erlerinin de olduğu görülmektedir: “...Eğin müftüsü fazluhü efendi ve voyvodası ve iş erleri zide kadrihüm inha olunur ki...” gibi. Eğin Şer’iyye Sicil 5. 18/19; Eğin Şer’iyye Sicili. 11. 65/47; Eğin Şer’iyye Sicili.12. 87/51 vb.

esnaf şeyhleri tarafından görülmekteydi (BA. C.BLD. 2495). 1858’de Eğin’in esnaf Şeyhi’nin Hacı Mehmed Efendi olduğu ve şeyhin vefatıyla boşalan bu makama şeyhin oğlu Hacı Ömer Efendi’nin tayin edildiği görülmektedir. Bu görev babadan oğla geçmekte, *kayd-ı hayat* şartıyla, kadının teklifi ve onayıyla olmaktadır (BA. A.DVN.137/16).

3. 2. Ahi Baba

Bir esnaf teşekkülü olan ahilik, Anadolu Selçukluları döneminde çok güçlü bir yapıya kavuşmuştu. Osmanlıda ahilik, hem siyasi gücünü, hem de esnaf üzerindeki etkinliğini kaybetmişti (Çağatay, 1981, s.7). Debbağ esnafının piri olması hasebiyle, sadece Eğinde değil, tüm Anadolu’da Debbağ esnafının başkanlarına “*Ahi Baba*” denilmiş ve debbağlar, ahi geleneklerini XIX. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir. Bunların görevleri, diğer esnafın başı olan şeyhlerden farklı değildi. Şehirdeki ilk Ahi Baba kaydına 1800’de rastlıyoruz ve bu tarihte Ahi Babalık Hacı Hasan Efendiye tevcih edilmiştir (BA. C.İKT. 18/880). 1846’da ise Debbağ esnafından Hacı Mehmed bin Hüseyin Efendi’nin bu görevde bulunduğunu görmekteyiz (Eğin Şer’iyye Sicil 7. 1/1).

3. 3. Pazarbaşı

Bakkal esnafının her türlü işlerini yürütmek amacıyla, bazen Bakkal Esnafı ileri gelenlerinden, bazen de şehrin ileri gelenlerinden tayin edilen görevliye pazarbaşı denilmekteydi. Bu yönetici, esnaf şeyhleriyle benzer görev ve yetkilere sahipti. Pazarbaşı tayını beratla yapılmakta ve bu görev kendisine malikâne usulüyle verilmektedir. Pazarbaşılık görevi, beratı yenilenmek şartıyla esnaf şeyhliği gibi babadan oğula geçebiliyordu. Bu makama “*kayd-ı hayat*” boyunca tevcih edildiği için, uzun süre belli ailelerin tekelinde kalıyordu (Demirel, 2002, s. 255). 1845-46’da şehrin pazarbaşılık görevinde Hacı Hüseyin bin İzzet bulunmaktaydı (Eğin Şer’iyye Sicil 7. 1/1).

3. 4. Kethüda

Kethüda, esnaf yönetiminde ileri gelen kişiye verilen isimdir. Sicil kayıtlarında bu görevliler için bazen “*vekil-i fukara*” (Eğin Şer’iyye Sicili. 1. 32/48; Eğin Şer’iyye Sicili. 11. 76/49; Eğin Şer’iyye Sicili. 13. 54/23 vb) tabiri de kullanılmaktadır. Bu deyim bir tevazu nişanesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kazadaki kethüdaların isim ve sayıları hakkında bilgilere sahibiz. Bu kişiler ve temsil ettikleri esnaf kolları, tablo halinde (Tablo 1’de) gösterilip değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Esnaf Kethüdaları (1845-46)

Esnaf Adı	Kethüdası
Attar	Tiryakioğlu Osman bin Mustafa Efendi
Bakkal	Vankkavakoğlu Ali bin Mehmed Efendi
Bargirân Hamal	Hatipoğlu İsmail bin İbrahim Efendi
Berber	Titizoğlu Şerif bin Ali Efendi
Çömlekçi	Şerif bin Osman Efendi
Çulhacı ve Boyacı	Tiryakioğlu Mustafa bin Osman Efendi
Debbağ	Hacı Ahmed bin Mustafa Efendi
Değirmenci	Hacı Rifat bin Ahmed Efendi
Demirci ve Çilingirci	Çelpasoğlu Osman bin Ömer Efendi
Duvarcı	Hacı Sadık bin Mehmed Efendi
Dülgerci	Umuroğlu Osman bin Bekir Efendi
Ekmekçi	Hacı Hasan bin İbrahim Efendi
Hamal	Mehmed Emin bin Ali
Hancı	Sülukoğlu Hüseyin bin Mehmed Efendi
Hızarcı	Umuroğlu Ahmed bin Mustafa Efendi
Kahveci	Canbazoğlu Mustafa bin Ali
Kasap	Kaymazoğlu Şerif bin Osman Efendi
Katırcı	Paşa Mehmedoğlu Hasan bin Mehmed Efendi
Kefşgeran	Sadullah bin Mehmed Efendi
Kelekçi	Hacı Ali bin Ömer Efendi
Nalbant	Hacı Mehmed bin İbrahim Efendi
Neccar	Hacı Velizade Emin bin Hacı Mustafa Efendi
Poliçe	Evanis veled-i İstefan
Saatçi, Senetçi ve Kalaycı	Hacı Mustafa bin Mehmed Efendi
Saraç, Mutafçı, Keceçi, Semerciler	Sadullah bin Mehmed Efendi
Terzi	Emrulloğlu Süleyman bin Emrullah Efendi
Tüfekçi	Hacı Reşid bin Abdullah Efendi

Tablo 1’de görüldüğü üzere, eğinde 41 iş kolunda 27 kethüda bulunmaktadır. Kethüdalar genellikle bir esnaf kolunu temsil ettiği gibi bazen de bir kethüda birkaç esnaf kolunu temsil etmektedir. Bu şahsiyetler, görevlerinin yanı sıra mensup oldukları esnaf kolu içerisinde dükkân işletmektedir. Esnaf kolundaki ilk dükkânlar istisnasız kethüdalara aittir ve bu şahsiyetler itibarlı ve zengin kişilerdir. Bazı ailelerden gelen kişiler aynı zaman dilimi içerisinde iki esnaf kolunun da kethüdalığını üstlenmişlerdir. Örneğin Hızarcı ve Dülgerciler, Çulhacı ve Attar esnaflarının kethüdaları aynı ailenin fertlerinden oluşmaktadır. Kazadaki bazı esnaf kollarının kethüdaları ise tespit edilememiştir. Söz konusu esnaf kolları, Amale, Kebapçı, Dellal, Çerçi, İslam Tüccar ve Kürkçü esnaflarıdır.

Kethüdalık bir yönetim ve temsil görevi olduğu için genellikle Müslümanların elindeydi. İstisnai de olsa Gayr-i Müslimlerden de kethüdalık yapanlar olmuştur. Poliçe Esnafı kethüdası buna örnektir¹⁰. Bu kişiler, aynı esnaf kolu içerisinde birçok ustaya kefalette bulunmuşlar ve ortak dükkân işletmişlerdir. Bunun yanı sıra esnaftan kaza dışına seyahat edecek olanların mürûr tezkeresi almaları zorunluydu. Esnaf üyesi bu tezkereyi, bağlı olduğu kethüdadan almak mecburiyetindeydi. Matbu tezkere, esnaf mensubu seyahate çıkmadan önce, kethüdası tarafından doldurulup mühürlenirdi. Yani kethüda izin vermeden esnaf üyesi kaza dışına çıkamazdı. Kethüdası olmayan esnaf mensupları ise hancılar kethüdasından tezkerelerini mühürletirlerdi (Eğin Şeriyeye Sicili. 6. 84/38).

3. 5. Gedik Usulü ve Dükkânlar

Gedik, esnafın herhangi bir sanatı icra edebilme yetkisi manasına gelmektedir (Pakalın, 1993, s.113). Ustanın mensup olduğu sanatı icra edebilme

¹⁰ Poliçe esnafının tamamının Gayr-i Müslimlerden oluşmasının sebebi muhtemelen kazanın ticari hayatındaki etkinlikleriyle alakalıdır. Bu grubun kethüdaları ise *Evanis veled-i İstefan*’dır. Eğin Şeriyeye Sicili. 7. 23/12.

yetkisi, esnaf kollarının sayısının belli bir sayıyla sınırlandırılması, her esnaf için gerekli dükkân ve içindeki alet-edevat umumiyetle “*gedik*” tabiriyle ifade edilmiştir. Gedik usulüyle, bir sanat dalında kaç kişinin uğraşacağı ve bu iş kollarında kaç dükkân açılacağı belirleniyordu. Gerekmedikçe esnaf ve dükkân sayısında azaltma veya çoğaltma yapılamazdı. Bu sebeple, önce çıraklık ve sonra kalfalıktan geçerek mesleğinde yetişen bir kişi boş olan veya ihtiyaç üzere yeniden açılan ustalık makamına geçmedikçe, yani gedik sahibi olmadıkça dükkân açarak ticaret yapamazdı (Koyuncu, 2001, ss. 23-29; Çırak, 2000, s. VI-VII).

Esnafın mesleki faaliyette bulunduğu yer olarak karşımıza, dükkân, han ve değirmen çıkmaktadır. Genellikle bir dükkânı bir usta çalıştırmaktaydı. Ancak bir veya birkaç kişinin ortak olarak aynı dükkâna sahip oldukları vakidir. Bu ortaklıklar Müslimler arasında olabileceği gibi Gayr-i Müslim ve Müslim veya sadece Gayr-i Müslimler olarak kendi aralarında da olmaktadır. Sahibi öldüğü zaman dükkân, genellikle vefat edenin evladına kalıyordu. Bazı dükkânlar ise, ortaklık aracılığıyla işletilmekteydi. Ortaklıkların genelde iki kardeş veya baba oğul arasında olduğu görülmektedir. Az da olsa aile dışından işletmeye ortak alınmıştır (Eğin Şer'iyye Sicili. 7. 1/1- 57/122). Dükkânların tasarruf şekilleri, defterlerde “*an sâhib-i...*” ibaresiyle belirtilmiştir. Buna göre, ustalar kazadaki dükkânların bir kısmının mülküne sahip olmakla beraber, bir kısmında ise vakıf¹¹ veya başkasının mülkünde kiracı (müstecir)¹² konumundaydılar. Esnafın bir kısmı ise, mekândan bağımsız faaliyet

¹¹Kazadaki vakıf işletmelerinin (çoğunluğunu değirmenler oluşturmuştur) gelirleri, camilerin bakım giderlerine ve imamlarına verilmekteydi. Keşgeran esnafi işletmecilerinin bir kısmı vakıf mülklerinde kiracıdır. “*an sâhib-i vakf-ı Mescidi Hacı Yusuf*”, “*an sâhib-i vakf-ı Cami-i Gücan*”, “*an sâhib-i vakf-ı Cami-i Şerif*” gibi durumları belirtilmiştir. Eğin Şer'iyye Sicili.7. 2-3-4/4-17.

¹²Esnaf grubu içerisinde toplam 48 dükkân kiralıktır. Kiralık dükkânlar arasında ilk sırayı değirmenler almaktadır. Eğin Şer'iyye Sicili. 7. 1-57/1-124.

göstermektedir. Bu gruplar arasında; ameleler, hamallar duvarcılar ve hızarıcılar gibi esnaf grupları bulunmaktadır.

Bir dükkân işletmesinde kimlerin çalıştığı, bir işletmenin kaç kişiden oluştuğu ve çalışanların toplam esnaf zümresine oranlarının ne olduğunun tespit edilmesi önemlidir.

Ustalar: Bir kişinin bir meslek ve sanatı icra edebilmesi için, ilgili esnaf kolunda ustalık hakkı elde etmiş olması gerekmektedir. Kalfanın usta olabilmesi için o iş ve mesleği iyi bilmesi, kanun ve nizamlara uygun faaliyette bulunması bir kefilinin olması, nihayet ilgili esnaf kolu yöneticilerinin kendisine bu konuda izin vermiş olması gerekmektedir. Gedik usulüne göre dükkân sayısının dondurulması, belirtilen bütün şartlara uygun bir ustanın iş kolunda faaliyette bulunma imkânını ortadan kaldırmıştır. Yani ustalık belgesi olan bir kimse, kefil bulsa ve ilgili esnaf kolundan izin almış olsa bile dükkân açamamaktadır. Ancak esnaf nizamınca boşalan sınırlı sayıdaki dükkâna yerleştirilirlerdi (Kal'a, 1998, ss.106-122). Eğin kazasında 41 esnaf kolunda 1817 kişi (% 76,63) usta olarak çalışmaktadır. Ustaların esnaf topluluğu içerisinde ilk sırayı almaktadır (Eğin Şer'iyye Sicili. 7. 1-57/1-124).

Kalfalık: Bir kişinin kalfalığa geçmesi için üç yıl düzenli çıraklık yapması gerekmektedir. Belirli vasıflara sahip çıraklar, lonca içerisinde bir törenle kalfalığa yükseltilmişlerdir (Çağatay, 1981, ss. 139-141). Eğin'de 41 esnaf kolunda 205 kişi (% 8,64) kalfalık yapmaktadır. Bunlar esnaf teşkilatı içerisinde sayı itibarıyla üçüncü sırayı almaktadırlar. Kalfaların en fazla istihdam edildiği esnaf kolları şunlardır: çulhacı 91, keşşgeran 25 ve neccar esnafında ise 20 kişidir. Kalfalar 19 esnaf kolunda istihdam edilmedikleri görülmektedir.¹³

¹³Amele, attar, bargirân hammalı, berber, çömlekçi, çerci, dellal, hammal, hancı, hızarıcı, kahveci, kasap, katırcı, kebabçı, keçeci, kedakçı, kelekçi, poliçeci ve saraç.

Çıraklar: Çıraklar, velileri tarafından sanatı öğrenmek üzere ustaların yanına verilen çocuk ve gençlerdi. Veli ile usta arasında bir çıraklık sözleşmesi yapılır, usta belli bir zaman içinde (genellikle 1001 günde) sanatı öğretmeyi kabul ederdi. Genellikle veliye peşin olarak küçük bir ücret ödenirdi. Çırak ustanın emri altındaydı ve ona kesinlikle boyun eğdi. Çıraklara en az üç yıllık çıraklıkları süresince ücret verilmezdi. Dolayısıyla bir çırağın hâlâ mesleği öğrenme sürecinde olduğu için hiçbir ücret talep etmeye hakkı yoktu (Faroqi, 2004, s. 710). Eğin’de 41 iş kolunda 349 kişi çırak olarak çalışmaktadır. Kazada esnaf zümresi içerisinde %14,71’lik oranla ikinci sırayı almaktadır. Çırakların en fazla istihdam edildiği esnaf kolları keşşgeran 79, terzi 42 ve neccar esnaf kolunda ise 32’dir. Kazadaki 16 esnaf kolunda ise çırak istihdam edilmemiştir.¹⁴

3. 6. Esnaf Grupları ve Sayıları

Çalışmada, Eğindeki esnaf zümresinin, hangi meslek dallarında çalıştığı, kaç çeşit meslek icra ettiği, sayılarının ne olduğu, dükkânlarının sayılarının ne kadar olduğu gibi soruların cevapları aranmıştır. 1845–46 tarihlerinde Eğin kazasında 41 esnaf kolunda; 990 dükkânda 2371 çalışan bulunmaktadır¹⁵

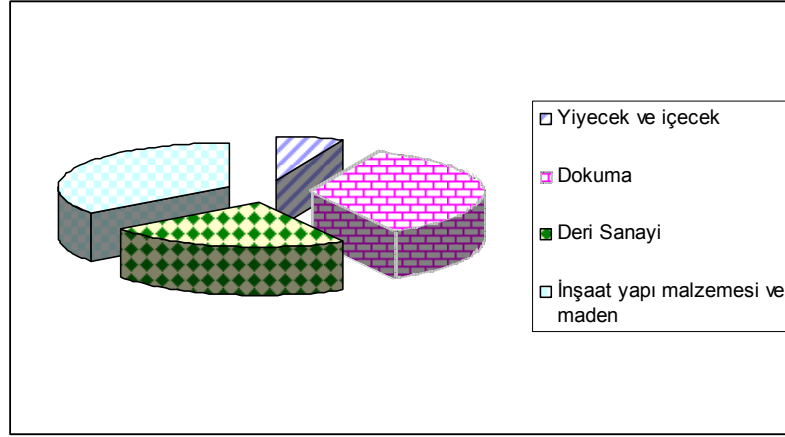
¹⁴Bu esnaf kolları; çerçi, çömlekçi, değirmenci, dellal, hamal, hancı, saraç, mutafçı, kürkçü, kebapçı, katırcı, hızarıcı, hekim, amele ve bargirân-ı hamal.

¹⁵Sicildeki esnaf tevzi defterine göre Eğindeki esnaf grupları şunlardır: “*Debbağın Esnafı 18 dükkân 60 kişi, Esnâf-ı Keşş-gerân 2 dükkân 28 kişi, Esnâf-ı Keşş-gerân 108 dükkân 285 kişi, Der-karye-i Abçağa Esnâf-ı Keşş-gerân 4 dükkân 17 kişi, Esnâf-ı Sarrâcân, Mutafciyân, Keçeci, Semerciyân (ilhâk Mutafciyân) 4 dükkân 8 kişi, Der-beyân-ı Mutafciyân Esnafı 7 dükkân 6 kişi, Keçeci Esnafı (ilhâk Mutafciyân) 1 dükkân 4 kişi, Semerciyân Esnafı (ilhâk Mutafciyân) 4 dükkân 11 kişi, Esnâf-ı Derzîyan-ı Beyân-ı Şedd 44 dükkân 135 kişi, Germürü Karyesi’nde Derzîyan Esnafı 3 dükkân 6 kişi, Der-karye-i Abçağa Derzîyan Esnafı 5 dükkân 15 kişi, Der-beyân-ı Kürkçü yân Esnafı (ilhâk Derzîyan) 16 dükkân 46 kişi, Der-beyân-ı Çulhacıyân Esnafı 129 dükkân 365 kişi, Der-beyân-ı Boyacıyân Esnafı (ilhâk Çulha) 5 dükkân 16 kişi, Der-beyân-ı Neccârân Esnafı 59 dükkân 172 kişi, Ehl-i İslam Tüccar 5 dükkân 10 kişi, Der-beyân-ı Çerciyân Esnafı (ilhâk Neccârân) 7 dükkân 17 kişi, Dellâl Esnafı (ilhâk Neccârân) 3 dükkân 6 kişi, Der-beyân-ı Attarân Esnafı 9 dükkân 20 kişi, Hekim Esnafı (ilhâk Attarân) 3 dükkân 6 kişi, Tüfenkiyân Esnafı 23 dükkân 52 kişi, Der-beyân-ı Bakkal Esnafı 52 dükkân 110 kişi,*

(Bakımız Ek.1). Bunların, 1817 kişisi usta (% 76, 205) kişisi kalfa (% 9) ve 349 kişisi ise (%15) çıraktır. Esnaf gruplarının çok büyük kısmı şehir merkezinde bir kısmı da yakın yerleşim yerleri olan Germüri, Abçağa, Atma, Bekir ve Sandık köylerinde faaliyet göstermektedir. Bu köylerdeki esnaf kollarının büyük kısmı hizmet sektöründedir ve şehir ekonomisiyle bütünleşmiştir¹⁶. Kaza'da faaliyet gösteren esnaf kolları, mesleki özelliklerine ve üretim fonksiyonlarına göre tasnife tabi tutulup değerlendirilmiştir.

Der-beyân-ı Polîçeci Esnafı 22 dükkân 60 kişi, Der-beyân-ı Berberân Esnafı 18 dükkân 51 kişi, Na'l-bend Esnafı 11 dükkân 27 kişi, Ahengerân Esnafı 18 dükkân 61 kişi, Tüfenkciyân Esnafı (ilhâk Demürcü) 3 dükkân 9 kişi, Sa'âtciyân Esnafı 15 dükkân 37 kişi, Der-beyân-ı Kalayciyân Esnafı (ilhâk Sa'âtciyân) 14 dükkân 55 kişi, Der-beyân-ı Hancıyân Esnafı 9 han 20 kişi, Kedakciyân Esnafı 15 dükkân 16 kişi, Kahveciyân Esnafı (ilhâk Hancıyân) 5 dükkân 13 kişi, Der-beyân-ı Kassâbân Esnafı 22 dükkân 66 kişi, Der- karye-i Germürü Kassâb Esnafı 4 dükkân 8 kişi, Der-beyân-ı Ekmekciyân Esnafı 6 dükkân 30 kişi, Kebapciyân Esnafı (ilhâk Etmekciyân) 2 dükkân 7 kişi, Değirmenciyan Esnafı 48 Değirmen 60 kişi, Der-beyân-ı Çömlükciyan Esnafı 5 grup 16 kişi, Beyan-ı Kürkciyan Esnafı 2 grup 4 kişi, Hızarcıyan Esnafı 11 grup 33 kişi, Dülgerân Esnafı 18 grup 51 kişi, Abçağa Karyesinde Esnafı Dülger Beyân 3 grup 3 kişi, Germürü Karyesinde Esnafı Dülger Beyân 3 grup 3 kişi, Divârcıyan Esnafı 23 grup 51 kişi, Der-karye-i Germürü Divârcıları 5 grup 29 kişi, Der- beyân-ı Amele Taifesi (ilhâk Divârcıyan) 16 grup 29 kişi, Abçağa Karyesi Yerlü Ameleleri Beyân Taifesi 16 grup 33 kişi, Der- karye-i Germürü Ameleleri Beyân Taifesi 7 grup 14 kişi, Karye-i Mezburun Gemürü Reâya Amelesi 13 grup 26 kişi, Der-Beyân-ı Hammâl Arka Taifesi 11 grup 22 kişi, Kelekçi Esnafı Beyân 15 grup 32 kişi, Der-karye-i Atma Kelekçi Beyân Esnafı 30 grup 44 kişi, Der-karye-i Bekir Katırcıyan Taifesi 45 grup 77 kişi, Der- karye-i Abçağa Katırcıyan Taifesi 9 grup 19 kişi, Der-karye-i Germürü Katırcıyan Taifesi 2 grup 4 kişi, Tâife-i Sandık Karyesi 21 grup 34 kişi, Der-Beyân Bargirân Hammalı 19 grup 40 kişiden" ibarettir. Eğin Şeriyeye Sicili. 7. 1/1- 57/122.

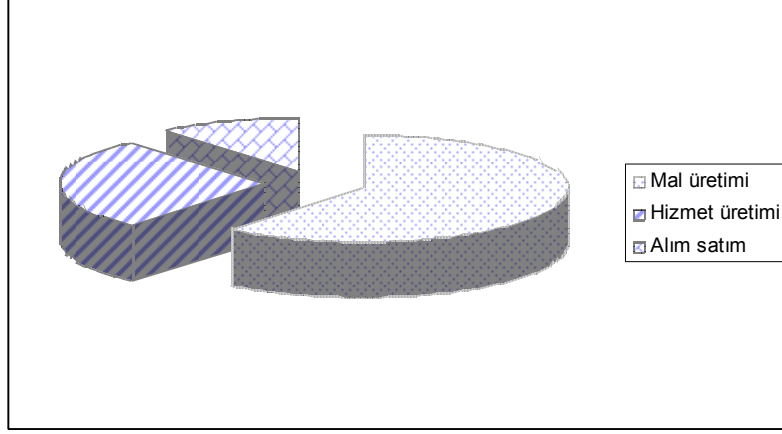
¹⁶ Keşşgeran esnafı 114 dükkândan oluşmakta olup, 110 dükkân şehirde, 4 dükkân ise Abçağa Köyündedir. Terzi esnafının 52 dükkânı mevcut olup, 44 şehirde, 3 dükkân Germürü ve 5 dükkân ise Abçağa Köyündedir. Kasap esnafı 26 dükkândan oluşmaktadır. Bu dükkânlardan 22'si şehirde, 4'ü ise Germürü'dedir. Dülger esnafı 27 dükkânının 18'i Eğin merkezde, 3'ü Abçağa ve 6'sı ise Germürü'dedir. Duvarcı esnafı 28 gruptur. Bu grupların 23'ü şehirde, 5'i ise Germürü'dedir. Amele Taifesi 52 grup olup, 16 grubu şehirde, 16 grubu Abçağa, 7 grup Germürü'de ve yine 13 Reaya Amelesi de Germürü'dedir. Kelekçi esnafı 45 gruptur. Bunun 15'i şehir ve 30'u ise Atma köyündendir. Katırcı esnafı 77 gruptur. Bunun 45 grubu Bekir, 9'u Abçağa, 2'si Germürü ve 21'i Sandık köylerindedir. Eğin Şeriyeye Sicili. 7. 1/1- 57/122.

Şekil 2. Esnafın Mesleki Özelliklerine Göre Dağılımı

Şekil 2’de görüldüğü gibi meslekî özelliklerine göre yapılan tasnifte şehirde hangi esnaf grubunun ne kadar yoğunlaştığı ortaya çıkmaktadır. Yapılan tasnife göre esnaf dokuma, deri sanayi, inşaat ve maden, yiyecek ve içecek gibi gruplara ayrılabilir. Esnaf kollarının dağılımı ise şöyledir: *Yiyecek – İçecek*: Ekmekçi, Attar, Değirmenci¹⁷, Kahveci, Kebapçıdır. *Dokuma*: Keçeci, Boyacı, Çullah, Kürkçü, Terzi, Mutafçı. *Deri Sanayi*: Debbağ, Semerci, Kefşgeran, Saraçtır. *İnşaat Yapı Malzemesi ve Maden*: Çilingir, Kelekçi, Duvarcı, Çömlekçi, Dülger, Tüfekçi, Kalaycı, Neccar ve Demircidir. Esnaf grupları, mesleki özelliklerine göre 4 değişik kategoriye göre ayrılmıştır. Bunlardan değişik meslek kolları, yiyecek-içecek kategorisine girmekte ve toplam esnaf içerisinde ilk sırayı teşkil etmektedir. İkinci sırayı, gıda kadar önemli olan dokuma sanayi almaktadır. Bunları sırayla inşaat, deri sanayi ve maden sanayi takip etmektedir (Dükkân sayısı ve çalışanlarının mukayesesi için bakınız Ek 2).

¹⁷48 değirmenin 47 tanesi un, 1 tanesi mazı değirmenidir. Değirmenlerin tamamı su ile “*seyl değirmeni*” çalışmaktadır. Değirmenler altı ay (“*altı mah*”) süresince işlemekte olup, 32’si vakıf, 16’sı ise mülktür. Bu değirmenlerden 5 tanesi kullanılamaz veya yıkık “*muattal*” haldedir. Bu işletmelerin 23 tanesi Eğin’in içerisinde ve 24 ise köylerde bulunmaktadır. Eğin Şer’iyye Sicili. 7. 37/88–93.

Şekil 3. Esnafın Üretim Özelliklerine Göre Dağılımı

Şekil 3’de görüldüğü gibi esnaf gruplarını başka bir yönüyle değerlendirmeye tabi tutulduğunda, değişik bir manzarayla karşılaşılır. Bu değerlendirmeye, şehirdeki esnaf faaliyetlerinin üretim ağırlıklı mı? Yoksa alım-satım ağırlıklı mı? sorularına cevap bulunacaktır. Esnaf gruplarının fonksiyonlarına göre dağılımı; mal üretimi, hizmet üretimi, alım-satım şeklinde tasnif edilmiştir. Buna göre: *Mal Üretimi*: Cullah, Çömlekçi, Boyacı, Tüfekçi, Kelekçi, Nalband, Ekmekçi,¹⁸ Sarrac, Debbağ, Neccar, Dülger, Kürkçü, Terzi ve Kefşgerdir. *Hizmet Üretimi*: Kalaycı, Berber, Duvarcı, Çilingir, Hammal, Hancı, Kahveci, Değirmenci, Katırcı¹⁹, Amele, Bargirân Hamalı, Hekim²⁰ ve Dellaldir. *Alım-Satım*: Tüccar, Attar Bakkal, Saatçi, Kebapçı, Çerci ve Kasaptır. Faaliyet gösteren esnaf grubunun içerisinde mal üretimi ilk sırayı almakta, onu hizmet üretimi ve alım-satımla uğraşan esnaf grupları takip etmektedir.

¹⁸ Fırıncıların bir kısmı, Gümüşhane’den göçüp gelen Rumlardan oluşmaktadır. Eğin Şer’iyye Sicili. 7. 35/79.

¹⁹ Katırcı Esnafı kaza ve bölgeden geçenlerin yüklerini belirli rayiç karşılığı taşımakta veya katırlarını kiraya vermektedirler. Eğin Şer’iyye Sicili. 6. 3/1.

²⁰ Eğin Kazası naibine hitaben gönderilen yazıda şehirde hekimlik yapan Kalenderoğlu Hezar Karebet isimli zimmînin hekimlik yapması men edilmiştir. Eğin Şer’iyye Sicili. 4. 151/55.

Yapılan tasniflere göre deri sanayi (Kefşgeran, Debbâğ, Saraç ve Semerci) 241 dükkân ve 378 çalışanıyla ilk sırayı, dokuma sanayi (Çulhacı, Mutaftçı ve kayıt dışı olan kadın ve çocuklar)²¹ 131 dükkân 359 çalışanıyla ikinci sırayı ve taşımacılık sektörü ise (Bargirân Hammalı, Katırcı, Hammal ve Kelekçi) 162 grup ve 273 çalışanıyla üçüncü sırayı almıştır²².

Kazanın ihtiyacını karşılamak üzere faaliyetlerini sürdüren esnaf sayısı ile kaza nüfusu arasında doğrudan bir ilişki vardır. Eğindeki aktif nüfusun büyük bir kısmının loncalara kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kazada lonca mensubu olmayan üreticiler de bulunmaktadır. Seyyar satıcılar, evlerinde üretim yapan kadın ve çocuklar bu gruba girmektedir. Bu zümre, lonca sisteminin dışında kaldığı için büyük ihtimalle vergi ödemiyordu. Özellikle kadın ve çocukların, çulha esnafı için ip eğirme işinde ücretli çalıştıkları ve vergi ödemedikleri görülmektedir. 1796 tarihli bir belgede “*Eğın kasabasındaki destgâh (tezgâh) sahipleri hesabına evlerde kadın ve çocuklar tarafından eğirilen pamuklu ve pamuklu ipliklerinden resm (vergi) alınmadığı* (BA.C.ML. 217/8993) hususunda esnaf zümresinden bazı kişilerin şikâyetine rastlanır.

Sicillerde görüldüğü üzere kaza, Müslüman nüfusun yanı sıra aktif Ermeni ve Rum, az da olsa Yahudi nüfusu barındırmaktadır. Şehirde nüfus kaymaları ve göç olduğu anlaşılmaktadır. Tevzi defterleri ve Osmanlı bürokrasisinde çalışan Eğinli memurlara ait kayıtlara bakıldığında, nüfusun dini ve milliyeti ile ilgili ipuçları bulunmaktadır.²³ Dini durumları açısından esnaf

²¹XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde dokuma sektörünü canlandırmak için (esnafın bezlerin boylarını ve enlerini kısaltmaya mecbur kalan) esnaf damga vergisinden muaf tutulmuş ve boyahaneler de himaye edilmiştir. BA. C.İKT. 38/1885 (1725 Tarih). Eğin’de dokunan kirbas ve alaca gibi dokuma mamullerinin yurtiçi hatta yurtdışı piyasada müşteri bulduğu ve bu mamullerden alınan damga vergisinin önemli bir mukataa geliri olduğu anlaşılmaktadır. BA. C.İKT. 9/432 (1797 Tarih).

²²Bölgede birçok dağ ve nehir geçit noktalarının bulunması, taşıma sektörünün gelişmesine sebep olmuştur. Taşıma vasıtası olarak katır, at ve kayık kullanılmıştır.

²³Eğın Şer’iyye Sicili. 7. 1/1- 57/122, BA. A. DVN.d. 895; BA. DH. SAİD.d “Rum Trifon Yaver Efendi” 25/207, “Ermeni Artin Efendi” 56/71, “Rum Nikolaki Efendi”

zümresi değerlendirildiğinde, esnaf Müslim ve Gayr-i Müslimlerden oluşmaktadır ve oranları birbirlerine yakındır. Müslimlerin dükkânlarının Gayr-i Müslimlerden büyük olduğu ancak sayı itibarıyla de az olduğu görülmektedir. Esnaf kollarında istihdam olmuş Müslim nüfusun hemen hemen tamamı Eğinlidir.²⁴ Gayr-i Müslim esnaf; Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşmaktadır, bir bölümü ise farklı vilayetlerden Eğin'e gelenlerdendir. Bir kısmının isimlerinin önünde “*an-âsl Ermeni Harputlu*” veya “*an-âsl Rum Gümüşhaneli*” şeklinde hem milliyetlerini hem de geldikleri yerleri belirten ibareler bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre Eğin'e; Erzincan, Harput, Sivas, Palu, Malatya, Maden, Erzurum, Gümüşhane, Çemişgezek, Tokat, Arapkir, Divriği, Ruha (Urfa), Canik (Samsun) gibi vilayet veya kazalardan geldikleri anlaşılmaktadır (Eğin Şer'iyeye Sicili. 7. 1/1- 57/122). Özellikle bu konuda Harput, Erzincan ve Gümüşhane vilayetleri ön plana çıkmaktadır.

Eğin'de faaliyet gösteren esnafın dikkati çeken önemli özelliklerinden biri, dükkânların birer aile işletmesi olmalarıdır. XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak, usta icazetinin gittikçe daha zor verilmesi ve sonunda ustalığın, iş yerine bağlı tutulup, aile içinde irsî hale sokulması suretiyle bu gelişme en ileri seviyesine varmış, ustalık “*kastlaşmış*” bir sistem haline girmiştir. (Kal'a, 1985, ss. 92-93.) Bu durum ise işletmelerde çalışanların çok büyük bir kısmının akraba olmasına yol açmıştır. Esnaf işletmelerinde çalışanların büyük çoğunluğu ustanın oğlu, kardeşi, kardeşinin oğlu ve damadı gibi (Örneğin ustanın oğullarından bir veya ikisi çırak iken aynı işletmede 1 veya 2 de kalfa olabilir veya kardeşi kalfa veya çırak iken oğlu veya damadı kalfa olabilir.) birinci derecedeki aile üyelerinden oluşmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında

101/47, “Ermeni Kololyan Avadis Efendi” 42/457, “Rum Nikola Efendi” 24/239, “Rum Anastas Efendi” 10/603, “Ermeni Karabet Mazlumyan Efendi” 9/927. vb. Bu kişiler Eğin doğumlu olup Osmanlı Devleti'nin bürokrasisinde muhtelif memuriyetlerde bulunmuşlardır.

²⁴Kazada 89 Müslim büyük aile ve sülale tespit edilmiştir.

Eğin'deki esnaf grupları bir nevi aile işletmesi görünümündedir. İhtiyaç duyulmadıkça aile dışından çırak ve kalfa alınmamıştır (Eğin Şer'iyye Sicili. 7. 1/1- 57/122). Esnaf kollarının aile işletmeleri haline gelmesinde; gedik usulü, üretim ve pazarlama sistemi, iş gücü ve emekten tasarruf etmek ve aile üyelerine istihdam alanı oluşturmak, ailenin mesleğini devam ettirmek ve güvenilir kişileri çalıştırmak gibi bir takım unsurlar etkili olmuştur (Eğin Şer'iyye Sicili. 7. 1/1- 57/122).

Diğer bir husus ise, kazada faaliyet gösteren ortalama bir dükkânın kaç kişiden meydana geldiğidir. Bir işletmede 1,1 usta, 0,90 kalfa ve 1,3 çırak istihdam olduğu ve bir dükkânda ortalama 3,3 kişi çalıştığı anlaşılmaktadır²⁵. Netice itibariyle; Eğin'de ortalama bir işletmede, 1 usta, 1 kalfa ve 1 çırak bulunmaktadır. Dükkânlarda bu ortalamanın altında veya üzerinde çalışanın bulunması o işletmenin büyüklüğü veya küçüklüğünü göstermektedir.

Eğin'de esnaf yapılanmasında kefillik meselesi dükkânların açılması ve işletilmesinde önemli bir husustur. Çalışanların esnaf nizamlarında belirlenen hak ve yükümlülükleri tatbik edebileceğine dair birbirlerine kefil olmak zorunda oldukları görülmektedir. Böylece devlet, üretim sürecinde esnafın denetimini, bir otokontrol sistemi geliştirerek yine esnafın sorumluluğuna bırakmıştır. Kefalet sisteminde, esnafın denetiminde kethüdaların geniş yetki ve yükümlülüğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle esnaf çalışanlarının bir kısmına kefil olarak kethüdalar ön plana çıkmıştır.

Kazada, kefillik müessesinin işleyişi şöyleydi: Genellikle, aynı meslek kolunda çalışan kişiler, kadı huzurunda birbirlerine kefil olduklarını beyan ediyorlar ve bu durum sicildeki esnaf tevzi defterlerine kaydediliyordu. Defterdeki “kefil-i ustası”, “kefil-i şeriki” “kefil-i kethüdası” veya “kefil-i

²⁵Amele, hızarıcı ve katırcı gibi bazı meslek kollarında kalfa ve çırak istihdam edilmediği için hesaplamaya dâhil edilmemiştir.

kalfası” şeklinde ibarelerden anlaşıldığı gibi aynı esnaf grubu içerisinde olan yönetici, usta, ortak ve kalfalar kefil olabilmektedirler. Usta, dükkânı işletmek için mensup olduğu esnaf kethüdası ve başka bir ustadan; kalfa ustası veya aynı iş kolundaki başka bir usta veya kalfadan; çırak ise, ustasından, kalfasından veya aynı meslekteki usta ve kalfaların birisinden kefalet almıştır. Kethüdalar, aynı esnaf grubu içerisinde birden fazla kişiye kefillik etmekteydiler. Esnafın çalışma izni her yıl yenilendiği için kefillik süresi de bir yıldır. Esnaf dükkânını işletebilmek, işçi çalıştırmak veya işini sürdürebilmek için her yıl kefil bulmak zorundaydı. Bu uygulama Müslimlerde nasıl işlemiş ise Gayr-i Müslimlerde de aynı şekilde işlemiştir (Eğin Şer’iyye Sicili. 7. 1/1- 57/122).

Kefillik uygulaması sayesinde, esnaf arasındaki düzenin sağlanması, vergilerin toplanması, dükkân sayılarının denetlenmesi ve genel anlamda esnafın meslekle ilgili şartları yerine getirmesi sağlanıyordu. Neticede, kefalet sistemi belli bir yükümlülük üstlenmiş olan esnafın, tekelleşme doğuran haklarını genişletmeye yönelik bir uygulamadır. Devlet, esnafın bu yöndeki taleplerine olumlu cevap vermiş ve ilk olarak kimlerin ustalık, kalfalık ve çıraklık yapabileceği yolundaki seçme hakkını, ilgili esnaf koluna bırakmıştır. Böylece kefilsiz kimsenin mesleği icra etme imkânı bulamadığı anlaşılmaktadır.

Dikkati çeken diğer bir husus ise, kazadan başka bölgelere göç hareketleridir. Bu dönemde tezkereli veya tezkeresiz, birçok kişi Eğin’den özellikle İstanbul’a göçmüş veya göç gayretinde bulunmuştur. Bölgeden göçler sadece nüfus artışı, güvenlik, işsizlik veya ekonomik problemler gibi olumsuz sebeplerden kaynaklanmamıştır. Esnafın bir bölümü belirli bir ekonomik düzeye geldikten sonra İstanbul’a göçü tercih etmiştir.²⁶ Eğin halkı genel olarak

²⁶Göçlerle ilgili bkz. Eğin Şer’iyye Sicili 1. belgeler. 9, 18, 32, 47 vb. Eğin Şer’iyye Sicili 2. belgeler.19, 35, 47, 89 vb. Eğin Şer’iyye Sicili 3. belgeler.64, 76, 112, 115 vb. Eğin Şer’iyye Sicili 4. belgeler.3, 6, 9, 47, 53, 83, 113, 131, 167, 168, 178 vb. Eğin Şer’iyye Sicili 5. belgeler. 88, 89, 104, 105, 111, 115 vb. Eğin Şer’iyye Sicili 6.

ticaretten dolayı zengindir. İstanbul'a göçen birçok esnafın önemli işletmeler kurup sermayelerini artırdıkları anlaşılmaktadır (BA. C.DRB. 7/321, 42/2056, BA. C.ADL.59/3546, BA. A.MKT. UM.132/28, BA. A.MKT. 15/89). Bu göçler esnasında ilgili makamlardan *mürûr tezkeresi* alamayan ve izinsiz gidenler ise, 10 yılı geçtikten sonra Eğin'e tekrar getirilmemişler ve gittikleri yerlerde deftere yazılmışlardır.²⁷ Ancak İstanbul'a göçüp, işleri yolunda gitmeyen bazı tüccar ve esnafın da tekrar Eğin'e gelmek istediğini görmekteyiz²⁸.

3. 7. Esnaf ve Kaza İdarecileri Arasında Problemler

Kazanın yönetici zümresi ve vergi memurları olarak nitelendirebileceğimiz voyvoda ve ihtisap memurlarıyla esnaf zümresi arasında vergilerin tevzii, toplanması ve vergi adı altında toplanan bir takım salmalardan dolayı problemler yaşanmıştır. Özellikle kaza yöneticisi olan ayan ve voyvodalar (Ergenç, 1982, ss. 105-118; Yücel, 1977, s. 496; Özkaya, 1978, s. 53; Özkaya, 1994, ss. 2-7; Kaya, 2004, s. 42) çeşitli adlar altında esnaftan vergi ve hediyeler almalarından ve usulsüz davranışlarından dolayı, esnaf zümresi tarafından şikâyet edilmişlerdir.

Eğin'de önceden beri voyvodalar tarafından ihdas edilmiş olan ve her voyvodanın göreve başlamasıyla, esnaftan "*semere*"²⁹ adıyla akçe ve salmalar aldıkları görülmektedir. Voyvodaların bu usulsüz vergi talep ve tahsilleri ile

belgeler.19, 25, 31, 32, 33, 37, 38, 44, 62, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87 vb. Eğin Şer'iyye Sicili 8. belgeler.8 ve 86. Ayrıca bkz (Arıkan, 1994, ss. 467-490).

²⁷ "10 sene önce İstanbul'a göçen Çilingirci Esnafı'ndan Mığırdaç Efendi'den alınan tekâlif-i emiriyye kayıttan düşürülerek İstanbul'da tesviye" edilmiştir. BA. DH. MKT.1978/51.

²⁸ "Eğin Kasabası ahalisinden iken İstanbul'a göçen Terlikçi esnafından Palancioğlu Hazarbegos memleketine tekrar dönme talebinde bulunmuştur." BA. HR. TO. 357/45, benzer belgeler için bkz. BA. HR. SYS 2766/78.

²⁹ 20 Nisan 1844 tarihli belgede "voyvodalar *semere* adıyla, Çulha esnafından senede aldıkları 500 kuruşu artık almayacaklarını garanti etmişlerdir". Eğin Şer'iyye Sicili. 6. 70-a.732, 70-b/32.

İlgili esnaf tarafından Eğin Naibliğine birçok şikâyet olmuştur. Naib yeni göreve gelecek olan voyvodalardan bu vergiyi almayacaklarına dair senet almıştır. Ayrıca Fırıncı (Eğin Şer'iyye Sicili.5. 30/15.) ve Ayakkabıcı (Eğin Şer'iyye Sicili. 5. 34/16, 35/17) gibi birçok esnaf grubu bu salmaları ödeyemeyeceklerini, eğer salmayı öderlerse ihtisap resmini ödemeye kudretlerinin olmadığı ifade etmişlerdir. Şikâyet üzerine, Eğin Naibi de esnaftan artık bu adla vergi alınmaması ve baskı yapılmaması hususunda iradesini ortaya koymuştur.

Esnaftan Demirci ve Çilingir esnafı naibe müracaat ederek kaza ihtisap memurunun diğer esnaf gruplarına göre kendilerinden daha fazla vergi alındıklarını belirterek memnuniyetsizliklerini ifade etmişlerdir (Eğin Şer'iyye Sicili.5. 44/23). Bu şikâyet üzerine Eğin Naibi tarafından ihtisap memurlarının haksız yere esnaftan para almamalarına dair emir yayınlanmıştır (Eğin Şer'iyye Sicili. 5. 45/23). Benzer bir örnekte ise 27 Kasım 1879'da "*Ayakkabıcı esnafı, ayakkabı yaparken kullandıkları malzemelerin vergilerini ödemiş olmalarına rağmen, imalattan sonra kazadaki muhtesipler tekrar vergi almak istemişlerdir. Bu uygulamanın kaldırılması, ancak Ayakkabıcı esnafı ürettiği mamulü başka bir kazada götürüp satar ise, 1 kuruştan 1 para gümrük vergisi ödemesi gerektiği*" belirtilmiştir (Eğin Şer'iyye Sicili.8. 76/51).

3. 8. Tüccarlar ve Ticaret

Şehir dışından malların getirilebilmesi için ticaret yolları ve üzerinde faaliyet gösteren tüccarlar esas unsurdur. Tüccarlar, üretici ve tüketici arasında şehirlerarası nakliyatı sağlayan birer aracı durumundadır. Genellikle tüccarlar bu mal akışının düzenini yollar, konaklama tesisleri ve taşımayı aracı olan deve, katır ve eşekler vasıtasıyla gerçekleştirmektedirler (Ortaylı, 2004, ss. 95-104). Bunların görevleri, şehir hanlarında son bulmaktadır. Tüccarların bu faaliyetlerini, dağıtımın ilk safhası olarak nitelendirebiliriz. Dağıtımın ikinci

kademesinde hanlardan alınan mallar veya yerli mamuller dükkânlarda, pazarlarda tüketici eline geçmektedir (Demirel, 2002, s. 107).

Osmanlı şehirlerinde ticari hayatın canlı bir şekilde devam ettiği çarşılarda, genelde iki tüccar sınıfı vardı. Yerleşik ve gezgin olarak adlandırılan bu tüccar sınıflarından, yerleşik tüccarlar bedestenlerde yer alırken, gezginler ise, bedestenlerin çevresindeki hanlarda faaliyet gösterirlerdi (İyice, 1992, s. 303). Bu ticaret ve seyahatleri esnasında tüccarların karşılaştıkları en önemli sıkıntı ise, güvenlik yani eşkıya baskınlarıydı. Özellikle bölgede Dersim ve Akçadağ eşkıyaları bölgede kervanlara saldırıp çapul yaparak yolların güvenliğini tehdit etmişlerdir³⁰.

Eğimli tüccarlar hem kaza dâhilinde hem de şehirlerarasında ticaret yapmışlardır. Sicil defterlerinde, kazadaki tüccarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, Müslüman tüccarların sayısı 10'dur. Gayr-i Müslim tüccarların bir kısmı ise Poliçe esnafı içerisinde ve sayıları 24'dür.(Eğin Şer'iyye Sicili.7. 23/12.) Bazı Eğimli bazı tüccarlar ticaretlerini uluslararası boyuta taşımışlardır. Aslen Eğimli olup İstanbul'da *Yalduzlu Han'da* ikamet eden Makrumcu Cenazoğlu Mardurus isimli tüccara, padişah tarafından uluslararası ticaret yapma beratı verilmiştir. Bu tüccarın kardeşleri, Eğin'de ikamet etmekte olup, bir nevi taşeron görevi görmekteydiler (Eğin Şer'iyye Sicili. 4. 113/43). Ayrıca Eğin'de ikamet edip bölgede ticaret yapan tüccarlar da bulunmaktadır. Eğimli Yahudi Abraham Gümüşhane madenlerinde alışveriş yapmış ve bölgede zengin tüccarlardan birisi olmuştur (BA. C.ML. 322/13279, BA. HR. MKT. 32/18, 65/49, 76/93, 100/95 vb.).

³⁰ Eğin yolu üzerinde yapılan ticaret esnasında, kervan ve malların eşkıya baskımına uğrayıp soyulduğuna dair bir hayli belge bulunmaktadır. BA. A.DVN 137/23; BA. A.MKT. DV. 140/1; BA. C.DH. 114/5657; BA. ZB. 58/2852. Eğin Şer'iyye Sicili.8. 259/127, 294/138.vb.

Kaza'da bir takım tüccarların ise, karaborsacılık (muhtekirlik) veya faizle borç para vererek tefecilik yaptıkları ve bu durumun yaygın bir hal aldığı görülmektedir. Örneğin “Eğin ve Arapkirli tüccarların köylüden ucuz fiyata zahireyi alıp stoklayarak muhtekirlik yaptıkları, fiyatların daha artmasını bekledikleri ve halkın bu sebepten zor durumda kaldığı ve bu durumun ortadan kaldırılması” (BA. DH. MKT 2733/55) emredilmiştir. 5 Ekim 1843 tarihli belgede ise “Puşadi nahiyesinden Ekşioğlu Karabet adlı zimmî tüccar, Müslüman ve reayadan pek çok kişiye aşırı faizle para verdiği ve borçlarını ödeyemeyenlerin bütün mallarına el koyduğu, bu şahsın fahiş faizle kredi vermesine müsaade edilmemesi”³¹ istenmektedir. Kazada faizle borç para vermeyi meslek edinmiş bazı tüccar veya zenginler ellerindeki sermayeyi bu tür işlere yatırdıklarını tereke defterlerindeki alacak-verecek kısmındaki kayıtlardan ve mahkemeye intikal etmiş alacak-verecek davalarından anlıyoruz.³² Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, bu dönemde faizle borç verilmesinin gizli saklı bir tarafı yoktu. Tefeciliğe karşı tepki olsa da bu tepki faizle borç para vermeye değil, yüksek faizlere yönelikti. Kazada borç para verme işi büyük ölçüde Gayr-i Müslimlerin ve Müslümanlardan Ağa ve Beşe lakabını kullanan muhtemelen

³¹Eğın Şer’iyye Sicili. 6. 63/29. Faizle 1000 akçeden fazla borç para verilmesi, ahalinin şikâyeti üzerine 25 Mayıs 1849’da yayınlanan bir fermanla yasaklanmıştı. Eğın Şer’iyye Sicili.8. 58/32, 60/33, 61/34.

³²Tereke defterleri eksik mal bildiriminden dolayı gerçek serveti aksettirmesinde şüpheli olsa bile servet hakkında bir takım bilgiler sunmaktadır. Özellikle kaza sakinlerinden askeri zümre ve zengin olarak adlandırabileceğimiz Gayr-i Müslimlerin terekeleri incelendiğinde mallarının yatırım ve tasarruf şekilleri sırasıyla şöyledir; gayrimenkuller (evler=menzil, bunların bir kısmı tek katlı=tahtani, bazıları ise iki katlı=fevkani, bağ, bahçe, tarla, dükkân, arsa ve değirmen), nukud (o dönem tedavülde olan birçok para), ev araç gereç ve eşyaları (ev döşemeleri, tarımda kullanılan alet edevat, yiyecek maddeleri, kitaplar, aydınlatma ve temizlik araç ve maddeleri, silahlar, takılar ve giyim kuşam vb), hayvanlar (katır, at, eşek, sağmal inek, sağmal çamuş, sağmal koyun, sağmal keçi, kuzu, dana, düğ, tay ve arı vb) ve faizle verilmiş paralardan oluşmaktadır. Bu alacaklar bir kişiden olduğu gibi birkaç kişiden de olmaktadır. Eğın Şer’iyye Sicili.4. 36/8, 141/53, 202/71, 240/83, 242/83 vb. Eğın Şer’iyye Sicili.5.15/7, 17/8, 21/10, 22/10, 31/14, 32/16, 39/18, 52/27, 114/65.vb. Eğın Şer’iyye Sicili.9. 11/8, 19/12, 37/42, 65/54.vb.

askerlerin elindeydi (Eğin Şer'iyye Sicili. 6. 63/29; Eğin Şer'iyye Sicili.8. 58/32, 60/33, 61/34, 122/65, 123/66, 160/82.vb.).

Bölgeye gelen tüccarların birbirlerine mal alıp sattıkları veya transit geçiş yaptıklarına dair bir takım bilgilere sahibiz³³. İhtisap defterleri bize bölgedeki ticari faaliyetler hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler vasıtasıyla Eğin'e, hangi bölge veya vilayetlerden ne tür emtiaların geldiğini tespit etmek mümkündür. Eğin kazasına Erzurum, İzmir, Gümüşhane, Tokat, İstanbul, Kastamonu, Amasya, Diyarbakır, Antep, Malatya, Harput, Halep, Şam, İran, Musul, Kayseri, Trabzon ve Bursa'dan katır ve deve kervanlarıyla çok çeşitli ticari malların geldiği, Eğin'de satıldığı, hanlarda konaklandığı ve bu emtialardan ihtisap vergisi alındığı görülmektedir. Bu bilgilerden Eğin'in dışa açık ticari hayatının gayet canlı olduğu gözlemlenmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hem dış ticaretten hem de iç ticaretten gümrük vergisi alınmaktaydı. Dolayısıyla dış gümrüklerin yanında iç gümrüklerin de varlığı söz konusuydu. Bu dönemde, Eğin kazasında da gümrüğün varlığı bilinmektedir. 19 Ocak 1843'de gönderilen fermanlarda; *"başka bölgelerden Eğin'e gelecek olan malların gümrüklerine dikkat edilmesi ve gümrüksüz eşya satılmaması"* istenmektedir (Eğin Şer'iyye Sicili. 6. 27/10, 28/10–11). 17 Mayıs 1843 tarihli diğer bir belgede ise; *"daha önce Kemah kazasında gümrük kurulması Eğin kazasında ki gümrüğü zayıflattığı için bundan böyle bölgenin gümrük işlerinin Eğin'de yapılacağı"* belirtilmiştir (Eğin Şer'iyye Sicili. 6. 41/15). Başka bir belgede ise, *"Eğimli bir tüccar herhangi bir bölgeden ticari mal getirip kendi dükkânında satacak olursa ihtisap vergisi vermeyecektir. Ancak getirdiği malları dükkânı haricinde bir tüccara veya*

³³Özellikle güvenlik ve ticari işleri kolaylaştırmak için 1844'de Eğin kasabasında bir postane inşa edilerek müdür tayini yapılmıştır BA. C.NF. 3/145.

esnafa satacak olursa her kuruş³⁴ değerindeki maldan bir para (1/40) ihtisap vermesi” gerekmekteydi (Eğin Şer’iyye Sicili. 4. 227/80, 228/81, 277/97, 278/99, 279/101, Eğin Şer’iyye Sicili.8. 76/51). Görüldüğü üzere transit geçişle sevk edilen ticari mallardan gümrük alınmamış, yansızca kazada satılan emtiadan gümrük vergisi alınmıştır.

Farklı vilayetlerden getirilip Eğin’de satılan veya başka vilayetlerde pazarlanmak için transit geçen ticari emtialar, o dönemin ticari malları hakkında bize ipuçları vermektedir. Bu ticari emtialar tasnif edildiğinde: *Yiyecek ve İçecekler*; kavurma, asel (bal), üzüm, badem, pekmez, Antep helvası, limon, şarap, portakal, karasakız, biber, susam, buğday, hurma, pastırma, peynir, İran tömbekisi, Frenk kahvesi, revgan-ı sade (sadeyağ), revgan-ı zeyt (zeytinyağı), pirinç ve kahvedir. *Tekstil Dokuma ve Deri*; tiftik, kıl aba, keçe, sansar derisi, kürk, kara yün, ahfiye yemeni, Ahmediye bezi, meşin, kösele, Halep pamuklu kumaşı, Halep alacası, Halep yemenisi, Halep kuşağı, Şam pamuklu kumaşı, keçe külah, çorap, beyaz ip şalvar, kıl aba, tilki derisi, Musul çarşaf, güllü entari, ipek, penbe (pamuk) ve kirbasdır (bez kumaş, keten). *Diğer Ticari Emtialar*; demir, kömür, tahta, gulâm ve cariyeye (köle ve cariyeye), gül ağacı, nar kabuğu, çömlek, kereste, kendir, kalay, pamuk, sabun, bezir yağı, duhan (tütün), bakır, koyun, keçi ve oğlak gibi birçok emtianın varlığı tespit edilmektedir. O dönemin ticari hayatında önemli yeri olan emtiaların tekstil, dokuma, dericilik mamulleriyle ilk sırayı aldığı ve onu yiyecek ve içecek mamullerinin takip ettiğini söyleyebiliriz. Bu ticari emtiaların hangilerinin ihraç veya ithal malı olduğu tespit edilememiştir. Ayrıca bu malların iç piyasanın yanı sıra yurtdışına da satılıp satılmadığına dair ipuçları bulunamamıştır. Sadece o dönemin ticari emtialarının çeşitleri belirlenmiştir. Ancak bölgelerarası ticari mallar, ister iç

³⁴ III. Ahmed zamanında yapılan bir düzenlemeyle *para*, akçenin yerine Osmanlı para birimi ölçüsü haline getirildi. Bu reformla 1 para: 3 akçe, 1 kuruş: 40 para ölçüsü kabul edilmiştir (Akyıldız, 1996, ss. 22-24; Aykut, 2002, ss. 830-834; Öztürk, 2002, ss. 802-805.)

piyasadan olsun, ister ithal edilmiş olsun, imparatorluğun bir noktasından diğer bir noktasına nakledildiği ve bölgelerarası ticaretin oldukça canlı olduğu anlaşılmaktadır.

3. 9. Han ve Pazaryerleri

Hanlar: Osmanlı şehir içi hanları, ticari hayatın odaklaştığı mekânlardır. Bu yapıların mal ve eşyanın depolanması, satılması yanında yolcuların, hayvanların barınması gibi çeşitli işlevleri vardı (Bozkurt, 2001, ss. 1-4; İyice, 1970, ss. 93-130). Eğin sicil defterinde “*Hancıyân Esnafı*” olarak belirtilmiş olan bu esnaf grubunun tamamı Müslüman olup 20 kişiden oluşmaktadır. Kazada 9 han bulunmaktadır. Bu hanların 7 tanesi Eğin merkezde 2 tanesi ise Germürü ve Abçağa köylerindedir. Hanların bir kısmı iki odalı bir kısmı ise tek odalıdır. Bazı hanların kahveleri vardır. Eğin’deki hanlar, ticari hayata yön vermelerinin yanı sıra, hiç şüphesiz çeşitli tüccar ve misafir nüfusunu da barındırmaktadır. Hanların, şehir dışından gelen misafirlerin geçici olarak kaldıkları birer mekân olmasının yanında, o şehirdeki güvenliğin sağlanması ve yabancıların gözetiminde bulundurulması şeklinde de yüklendikleri önemli görevleri olduğu ve bu sebepten dolayı da sıkı denetime tabi tutuldukları görülmektedir (BA. C.AS. 27429). Hanlarda konaklama ve misafirlere satılan yiyeceklerde bir takım kurallar konulmuştur. Örneğin 20 Ocak 1836’da Eğin kazasında han işletmecilerine hitaben yazılan emirde; “*konaklama ve yiyecek fiyatlarının fahiş fiyatla yapılmamasını, rayiç üzerinden yiyecek verilmesi, konak tertip usulüne göre davranılması ve kimseye haksızlık yapılmaması*” istenmiştir (Eğin Şer’iyye Sicili. 4. 215/75).

Eğin’de bulunan hanların mimari açıdan durumlarını tespit noktasında çok az bilgiye sahibiz. Anlaşıldığı kadarıyla hanlar genellikle tek oda ve yolcuların hayvanlarını barındırdıkları avlu ve ahırlardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra bazı hanların iki oda bir kahvehanesi veya bir oda bir kahvehanesi

bulunmaktadır. Eğin'deki en büyük han olan, *Hâkim Hanında*, alt katta iki odası, hayvan barınakları, bir kahve ve üste bir dükkân vardır.³⁵

Çarşı: Farsça bir kelime olan çarşı, üstü kapalı pazarlara verilen isimdir (Ergin, 1993, ss. 360-362). Her Osmanlı şehrinde ticarî faaliyetlerin yapıldığı çarşılar bulunurdu. Şehirde görülen iki tip ticari faaliyet merkezinden biri olan çarşılarda genel olarak zanaat ürünleri alışverişinin yapıldığı bilinmektedir. Belgelerde genellikle “*sûk*” olarak da isimleri geçen çarşılar şehir merkezinin önemli yerini oluştururdu. Çarşılar, zanaat üretiminin yapıldığı ve depolandığı yerlerdi. Hanlar ise açık ve kapılı alanlardan oluşuyordu (Kuban, 1968, ss. 71-74). Çoğu zaman ayrı olan bu ticaret merkezleri bazen iç içe gelebilir. Her iki ticari merkez de kuruluş ve mekân gelişimi açısından cami ve mescitlerle yan yanadır. İbadet yerlerinin satın alma gücü ile ticaret mekânları birbirini tamamlayan bir bütün oluşturmaktadır. Bu nedenle cami ve mescitlerin en yoğun olarak buldukları yerler çarşı ve pazarlardır. (Tankut, 1973, s. 776-778.) Osmanlı'da çarşıların yapısı oldukça değişken olmakla beraber, çoğunlukla bir sokak boyunca ya da bir kavşakta yan yana inşa edilmiş dükkânlar toplamydı (Faroqhi, 1994, ss. 23-27). Sicil kayıtlarında esnafın dükkânlarının bulunduğu yerler olan çarşılarla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Kasabada 41 iş kolu olduğuna göre muhakkak bir çarşı yapılanması mevcut olmalıdır.

Pazar yerleri: Diğer tip ticari faaliyet yeri ise, yiyecek maddelerinin satıldığı yer olan Pazar yerleridir. Bu yerler, kapalı mekânlara sığmayan, fazla yer kaplayan ve fiyat olarak ucuz ot, saman, hayvan yemleri, meyve-sebze ve tahıl gibi emtianın satıldığı mekânlardır. Pazar yerleri, Osmanlı şehirlerindeki mahalleler arasında haftanın belirli günü, üç-beş esnafın geçici sergiler kurdukları mekânlardır. Halkın alış-veriş yaptığı pazarlar, kuruldukları günlere

³⁵Hanın sahibi Hasan bin Halil üst kata bir dükkân inşa etmiş ve gelirini de hanın tamirine vakfetmiştir (26 Haziran 1855). Eğin Şer'iyye Sicili. 8. 234/121.

göre (örneğin “Cuma Pazarı”) ve satılan ürüne göre (örneğin “Buğday Meydanı”) isim almaktadır. Kurulacağı yer ve güne ilişkin halk ve idareciler arasında çeşitli tartışmalar çıkmasına rağmen, pazarlar genellikle Cuma günleri kurulmaktadır (Çiftçi, 2005, s. 4). Camisi olmayan yerleşimlerde yaşayan köylülerin ibadetle alış-verişi bir arada yapma istekleri bu durumun ortaya çıkmasında etkilidir (Faroqhi, 1994, ss. 70-72). Alışılmış bu geleneğe göre Eğin’de de pazarlar, Cuma günü kurulmaktaydı. Şehir etrafında ve yakın köylerde yetiştirilen yaş meyve ve sebzeler³⁶, bakkal esnafı ile katırcı ve çerçici esnafının ortak çalışmasıyla Pazar yerine getirilirdi. Şehre getirilen meyve ve sebzeler kurulan pazarda satılmaktaydı. Eğin’deki meyve-sebze üretiminde (Solak, 2008, ss. 217-251) devlet, ancak pazara sunulduğu takdirde satılan mallardan vergi almaktaydı (BA. C.ML. 335/13737).

3. 10. Narh

Osmanlı Devleti’nde malın fiyatlandırılması hususunda kur, narh, mubayaa, tereke, müzayede ve serbest piyasa olmak üzere altı çeşit fiyatlandırma usulü uygulanmıştır. Bu fiyatlar menşe ve mesnetleri itibariyle ele alınırsa narh, kur ve mubayaa fiyatları resmi; tereke fiyatları yarı resmi; müzayede ve serbest fiyatların da piyasa fiyatları oldukları görülmektedir (Öztürk, 1991, ss. 87-101; Öztürk, 2002, ss. 846-848).

Resmi fiyat olarak adlandırılan narhlarla ilgili sicil defterlerinde bilgiler bulunmaktadır. “Eğin kasabasında esnafa verilen cümle marifeti ve marifet-i şer’le verilen narh defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur” ibaresiyle başlayan kayıtlarda, narh verilecek mamuller belirtilmiştir (Eğin Şer’iyye Sicili. 4. 1, 227, 228, 277, 278, 279; Eğin Şer’iyye Sicili. 5. 123). Narh kayıtları, Eğin sicil

³⁶ Meyveler içerisinde en fazla üretimi yapılan ve şehirde pazarlarda satılan ürünler; üzüm, kavun, karpuz, kayısı, erik, dut, armut, elma ve ceviz iken, sebzelerden soğan, kabak, salatalık, fasulye, patlıcan ve sarımsak diğer ürünlere göre öne çıkmaktadır BA. C.ML. 335/13737 (1831 Tarih); Eğin Şer’iyye Sicili. 5. 136/82.

defterlerinin ya baş kısmında veya sonunda kaydedilmiştir. Tek bir mamule narh verildiği gibi, grup halinde de narh verilmiştir. Narh ile ilgili kayıtlarda ölçü birimleri olarak “*kıyye (vakiye)*” ve “*batman*” kullanılmıştır. Narh kayıtlarında para birimleri ise *kuruş* ve *paradır*. Kayıtlarda, esnaf ismi, narh ve verilen mamul alt alta miktarı ve fiyatıyla yazılmıştır (Eğin Şer’iyye Sicili. 4. 227, 228, 277, 278, 279).

Hem narh hem de vergi belirleme işinde, toplumun her kesimin insan bu işe dâhil edilerek, âdem-i merkezîyetçi bir anlayışla, adaletli bir fiyat ve vergi tespiti işlemi yapıldığı söylenebilir. Fiyatları tespit etme işi, o şehrin kadısı ona yardımcı olan ihtisap görevlisi, ayan, voyvoda, eşraf ve “*vücüh-ı ahali*” denilen kimselerden oluşan narh komisyonu tarafından, mevsimine göre genellikle yılda iki defa hemen hemen bütün eşyalara narh (*resmi fiyat*) verilirdi. Verilen fiyatlarda, malın maliyeti hesaplandıktan sonra, üzerine yüzde 10 veya iş güclüğü olan mesleklerde yüzde 20 kâr haddi eklenmekteydi.³⁷

Narhın verilmiş tarihi bahar ayında ilk kuzu kesimi olan “*rûz-ı Hızır*”dan birkaç gün önce ete (*lahm*) narh konulması, ilk ve sonbaharda süt ve mamullerinin ayarlanması, mevsimlere göre sebze fiyatlarının belirlenmesi ve Şaban ayında fiyatların ayarlanmasıyla uygulama alanı bulmaktadır (Kütükoğlu,1993, ss. 964-965; Kütükoğlu, 1978, ss. 1-85; Öztürk, 2002, ss. 861-868). Narh tespiti mevsimlere göre değiştiği gibi, bazı aylarda birkaç defa veya senede dört beş defa yeniden ayarlanmaktadır. Fiyat değişikliği, diğer aylarda muhtelif sebeplerden dolayı yapılırken, bilhassa Şaban ve Ramazan aylarında halkın Ramazan ayını rahat geçirebilmesi amaçlanmıştır (Abraham,

³⁷Narhın kimler tarafından, nasıl verileceği ve takip edilen usuller, avarız ve imdadiye vergilerinin tevzi uygulamalarına benzemektedir. Tevzi defterlerinin giriş kısmında vergi veya narhın kimler tarafından taksim edileceği şöyle belirtilmiştir. “...*ayende ve ravende ber-müceb-i yafte vukü bulan mesarîf ve sa’ir mesarîf-i zarîriyye medine-i mezburede sakin bi’l cümle ulema ve suleha ve ayan ve voyvoda ve ayan-ı vilayet ve fukara vekilleri ve kura şeyhleri ma’rifetleri ve ma’rifet-i şer’le tahrir ve takvim itdirdikleri...*” Eğin Şer’iyye Sicili. 11. 54/61, Eğin Şer’iyye Sicili. 13. 67/81.vb.

1983, ss. 137-163). Eğin’de temel ihtiyaç maddelerine bazen yılda iki defa narh verildiği görülmektedir. Bu uygulamalar genellikle Şaban ayında gerçekleşmiştir. Örnek olması açısından 1841’de kazada temel tüketim maddelerine verilen narh uygulamasını tablo (Bakınız Tablo 2’ye) haline getirilmiştir.

Tablo 2. Bazı Mamullere Verilen Narh Fiyatları (1841)

Mamul*	Miktarı	Değeri
Elma	1 kıyye	16 para
Ermud-u a’la(armut)	1 kıyye	16 para
Evsat ermud	1 kıyye	12 para
Fasulye	1 kıyye	14 para
Frenk patlıcanı	1 kıyye	16 para
Hıyar(salatalık)	1 kıyye	2 para
İç yağı	1 kıyye	120 para
Kabak	1 batman	40 para
Kahve	1 kıyye	12 kuruş
Kavun ve karpuz	1 kıyye	12 para
Kuyruk yağı	1 batman	840 para
Mum	1 kıyye	6, 25 kuruş
Patlıcan	1 kıyye	2 para
Peynir	1 kıyye	133 para
Pirinç	1 kıyye	3,25 kuruş
Sâde yağ	1 kıyye	7 kuruş
Sabun	1 kıyye	9 kuruş
Soğan	1 kıyye	12 para
Üzüm	1 kıyye	1 para

Narhın verilmesinden sonra buna uyulması hususunda devlet hassas davranmıştır. Zaruri ihtiyaç maddelerinin uygun şekil ve fiyatla halkın eline geçmesi konusunda, narh komisyonu, esnaf ve ticareti devamlı olarak sıkı kontrol altında bulunduruyordu (Pamuk, 1988, ss. 80-81; Öztürk, 2002, ss. 850-58). Fiyatlar arz ve talep şartlarına bağlı olarak belirlense de narhın belirlendiği

* Narh kayıtları defterin sonunda yer almaktadır. Eğin Şer’iyye Sicili. 5. 136/82.

limitlerin dışına çıkılmazdı. Şu var ki, narhın limitlerini arz ve talep şartları önemli ölçüde etkilerdi. Aynı cins mallar kalitelerine göre fiyatlandırılıyor ve buna göre satışa sunuluyordu. Faaliyet gösteren meslek erbabı, mesleklerini tam ve kesintisiz yapacaklarına “*ibadullah*”ı (*Allah kulları şehir halkı*) mağdur etmeyeceklerine dair “*mukavele hücceti*” imzalarlardı (Özdemir, 1999, ss. 7-8). Esnaf bu mukavelelerde narh, ölçü ve tartı, kalite standartları ve imalatta uyulacak esaslar gibi hususlarda, kadı huzurunda mukaveleleri kabul ederlerdi.

Esnaf erbabının uyacakları esaslara ilişkin ihtisap kanunnamesinde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Mesela ekmekçilerle ilgili kanun metninde: “*Çaşni dutdukların narh üzere pak işleyeler, eksik ve çiğ olmayan etmek içinde kara bulunursa ve çiğ olursa, tabanına let vurular, eksik olursa tahta külah uralar ve yahut cerima alalar ve her etmekçi'nin elinde iki aylık ekall bir aylık un buluna, taki nağah bazara un gelmeyüp müslimanlara muzayaka göstermeyeler eğer muhalafet edecek olurlarsa siyaset oluna*” gibi esnafın uyması gereken hususlar ve cezayı müeyyideler açıkça ifade edilmiştir (Akgündüz, 1990, s. 292). Diğer meslek kolları içinde kanunnamelerde benzer hükümler bulunmaktadır. İmalatçılar belirlenen şartların dışına çıkacak kalitesi düşük mal, karaborsa, ölçü ve tartılarda hile yaptıkları tespit edilirse kanunnamelerde belirtildiği gibi şiddetle cezalandırılırdı³⁸. Esnaftan narha uymayanlara kalebent cezası dahi verilmekteydi (BA. C.BLD. 18/878; BA. C. BLD. 1545, 160, 2246).

Sonuç

“*XIX. yüzyıl Eğin Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tespitler*” adlı bu çalışmanın giriş kısmında belirtilen amaç doğrultusunda yapılan incelemede,

³⁸Şehirlerde karaborsacılık, salgın hastalık, deprem, kuraklık ve kıtlık gibi zamanlarda belirlenmiş narh dışında satış yapanlara karşı devlet sert tedbirler almıştır. Bkz. BA. Mühimme Defteri nr. 28 hüküm 240 s.138; BA. C.BLD. 39/1936; BA. HAT.212/11491.

elde edilen sonuçlar detaylı bir şekilde çalışmanın içerisinde izah edilmiştir. Bulgular genel bir tasnife tabi tutulduğunda şu sonuçlara varılabilir.

1. İncelenen dönemde Ma'âdin-i Hümâyûn Sancağına bağlı olan Eğin, 29 mahalle, 34 köyü bulunan ve 15–20 bin kişi arasında nüfus barındıran bir kazadır.
2. Eğin coğrafi konumu itibariyle Fırat vadisinde, ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan bir yerleşim yeridir.
3. Esnaf yapılanmasında Şeyh, Kethüda, Pazarbaşı ve Ahi Baba gibi yönetici zümresi bulunmaktadır. Kazada 41 esnaf kolunda; 990 dükkânda 2371 çalışmaktadır. Bunların 1817 kişisi usta, 205 kişisi kalfa ve 349 kişisi ise çıraktır. Esnaf Müslim ve Gayr-i Müslimlerden oluşmakta olup, oranları birbirlerine yakındır.
4. Deri sanayi 241 dükkân ve 378 çalışanıyla ilk sırayı, dokuma sanayi 131 dükkân 359 çalışanıyla ikinci sırayı ve taşımacılık sektörü ise 162 grup ve 273 çalışanıyla üçüncü sırayı almıştır. Esnaf grubunun içerisinde mal üretimi ilk sırayı almakta, onu hizmet üretimi ve alım-satımla uğraşan esnaf grupları takip etmektedir.
5. Esnaf gruplarının büyük kısmı şehir merkezinde, diğerleri ise, şehre yakın ve ekonomisiyle bütünleşmiş köylerde bulunmaktadır. Esnafın mesleki faaliyetleri sürdürdükleri yerler; dükkân, han ve değirmendir. Esnafın bir kısmı ise mekândan bağımsız olarak faaliyet göstermektedir.
6. Kazada faaliyet gösteren esnafın dikkati çeken önemli özelliklerinden birisi ise, gediklerin birer aile işletmesi olmalarıdır. Ayrıca kefillik meselesi dükkânların açılması ve işletilmesinde önemli bir husustur.
7. Eğin kazasında gümrüğün varlığı bilinmekte ve gelip geçen emtiadan da gümrük vergisi alınmaktadır. Tüccarların kaza dâhilinde ve şehirlerarası ticaret

yapmaktadırlar. Bölge, değişik yerlerden gelen tüccarların birbirlerin mal alıp sattıkları veya transit geçiş yaptıkları bir yerdir.

8. Kazanın yönetici zümresi ve vergi memurları ile esnaf zümresi arasında vergilerin tevzii, toplanması ve vergi adı altında bir takım salmaların toplanmasından dolayı problemler yaşanmıştır.

9. Kazada birçok han bulunmakta ve bunlar ticaretin alt yapısını oluşturmaktadır. Şehirde, alışılmış geleneğe göre pazaryerleri Cuma günü kurulmaktaydı. Temel ihtiyaç maddelerine bazen yılda iki defa narh verilmiştir. Bu uygulamalar genellikle Şaban ayında gerçekleşmiştir.

Netice itibariyle; esnafa tanınan hakların, satın alma, üretme ve satma tekellerinin doğmasına zemin hazırladığını göstermektedir. Bu meyanda hangi mal ve hizmetin, hangi kalitede, hangi mahalde, kimler tarafından yapılabileceği ve üretilen malın hangi fiyattan satılacağı belirlenmiştir. Esnaf teşkilatı içinde tekelleşmeye imkân veren bu yaklaşım XIX. yüzyıla kadar işlerliğini korumuştur ve Eğin'de de yansımaları görülmüştür.

Kaynakça

a. Milli Kütüphane Mikro Film Arşivi. Ankara.

Eğin Şer'iyye Sicili. 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13.

b. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İstanbul.

Mühimme Defteri nr. 28 hüküm 240. C.İKT. 9/432, 38/1885, 18/880. C.ML. 217/8993, 322/13279. İ.MSM. 326. C. BLD. 1545, 160, 2246, 2495, 777, 878. A.DVN. 137/16, 137/23. A.MKT. DV. 140/1. C.NF. 3/145. HR. MKT. 32/18, 65/49, 76/93, 100/95. DH. MKT. 2733/55, 978/51. C.DRB. 7/321, 42/2056. C.ADL. 59/3546. A.MKT. 15/89. HR. SYS. 2766/78. C.AS. 27429. HR. TO.

357/45. A.MKT. UM.132/28. C.ML. 335/13737. HAT. 212/11491. MAD. 5152. DH. SAİD. d. (Eğimli memurlar). C.DH. 276/13787, 114/565. ZB. 58/2852. A. DVN. d. 895.

H. 1305, 1310 Ma'mûretü'l - Aziz Vilayet Salnameleri.

Akgündüz, A. (1990). Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. c.II. İstanbul.

Akyıldız, A. (1996). Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. İstanbul.

Akpınar, E. (2004). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Alternatif Turizm Merkezi Olmaya Aday Bir İlçe: Kemalîye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), ss. 207-230.

Arıkan, Z. (1994). Tanzimat Döneminde Eğin ve Çevresinden İstanbul'a Yönelik Göçler. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu* içinde (ss. 467-490). Ankara.

Aykut, N. Ş. (2002). Osmanlı Sikkeleri. *Türkler*, c. 10, ss. 830-834, Ankara.

Bear, G. (1970). The Administrative Economic and Social Functions of Turkish Guilds. *IJMES*, 29-47.

Bear, G. (1970-74). Türk Loncalarının Yapısı ve Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi (S. Ferliel, Çev.). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (12), 94-111.

Bozkurt, E. (2001). Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevi. *EJOS*, IV (16), 1- 4.

Canpolat, S. (2005). *4 Numaralı Eğin Şer'iyye Sicili 1248-1256 (M. 1832-1840)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

Cohen, A. (2003). *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar* (N.Elhüseyni, Çev.). İstanbul.

- Cuinet, V. (1891). *La Turquie d'Asie*. Paris.
- Çağatay, N. (1981). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik. Konya.
- Çelik, B. (2003). 6 Numaralı Eğin Şer'iyye Sicili 1258-1264 (M. 1842-1848). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Çırak, T. (2000). Şer'iyye Sicillerinden 220 ve 222 No'lu Defterlere Göre Gedikler. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çiftçi, C. (2005). Osmanlı'da Meyve Alım-Satımı: mekânlar, görevliler, vergiler ve standartları. *EJOS*, VIII (3), 4-9.
- Demirel, Ö. (1999). XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi: Sivas Örneği. *Osmanlı*, 3. cilt, 507-513, Ankara.
- Demirel, Ö. (2002). Osmanlı Esnafı (1750-1850). *Türkler*, c.14, 254-256, Ankara.
- Demirel, Ö. (2006). *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri –Makaleler-*. Sivas.
- Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*, c.III, 105-118, İstanbul.
- Ergin, O. N. (1993). *Çarşı. İA*, c.3, 360-362, İstanbul.
- Ergin, O. N. (1958). *Mecelle-i Umur-ı Belediye*. c.1, İstanbul.
- Faroqhi, S. (1994). *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*. İstanbul.
- Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (H. İncılık ve D. Quataert, Ed.). c.2, İstanbul.
- Genç, M. (1986). Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri. Ahilik ve Esnaf, İstanbul, 113-130.
- Genç, M. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. Ankara.

- Genç, M. (1985). Ahilik ve Esnaf. *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu içinde* (ss. 113-114). İÜEF, İstanbul.
- İnalcık, H. (2009). Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I. İstanbul.
- İyice, S. (1992). Bedesten. *DİA*, c.5, 303-305, İstanbul.
- İyice, S. (1970). Elçi Hanı, *TD*, 24, 93-130.
- Kal'a, A. (1985). Mahmud II Döneminde Sanayinin İktisadî ve Sosyal Organizasyonu ve Bu Organizasyonda Tanzimat'a Doğru Yapı Değişmeleri. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kal'a, A. (1998). İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları, I. İstanbul.
- Kal'a, A. (1995). Esnaf. *DİA*, c.11, 424-430, Ankara.
- Kaya, K. (2004). *Osmanlı İmparatorluğunda Voyvodalık*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kazıcı, Z. (1988). *Ahi Baba*. *DİA*, c.1, 527-528, Ankara.
- Kazıcı, Z. (1988). *Ahilik*. *DİA*, c.1, 540-542, Ankara.
- Koyuncu, H. H. (2008). Eğin Şer'iyye Sicilleri, *Ekev Akademi Dergisi*, 12 (34), 269-279.
- Koyuncu, H. H. (2009). Şeriyye Sicillerine Göre Eğin Kazası, Van.
- Koyuncu, M. (2001). *The Institution of Gedik in Ottoman Istanbul, 1750-1850*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kuban, D. (1968). Anadolu Türk Şehri Tarihi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler. *VD, VII*, 71-74, İstanbul.

- Kütükoğlu, M. (1978). (1009–1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları. *TED*, 9, 1-85.
- Kütükoğlu, M. (1993). *Narkh. El*, c.7, 964-965, Leiden.
- Marcus, A. (1983). Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo. *Journal of Economic and Social of the Orient*, 26, 2, 137-163.
- Moltke, H. V. (1969). *Türkiye Mektupları*. (H. Örs, Çev.). İstanbul.
- Ortaylı, İ.(2004). Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara. 95–104.
- Özdemir, R. (1988). Tokat Esnaf Teşkilatı 1771-1840. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri:13–17 Ekim 1986 Samsun*, içinde (ss. 397–424).
- Özdemir, R. (1999). Antakya Esnaf Teşkilatı (1709–1860). *Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları*, 7 (9), 7-8.
- Özkaya, Y. (1978). XVII Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu. *Belleten*, c.XLIII, Ankara, 53-67.
- Özkaya, Y. (1988). XVIII Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları. *II Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, II*, içinde (ss. 103-114). Ankara.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*. Ankara.
- Öztürk, M. (1999). Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili. *Belleten*, c.LV (212), 87-101. Ankara.

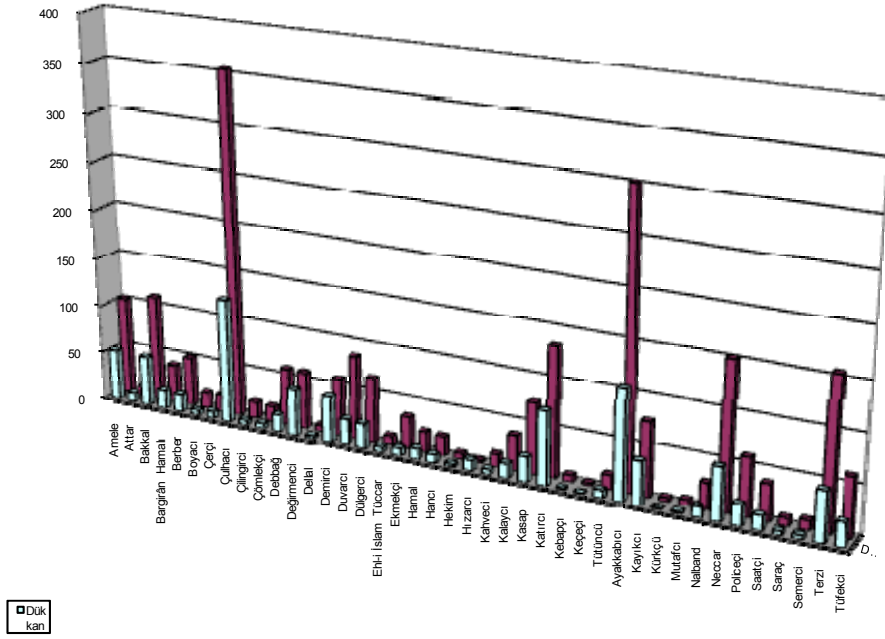
- Öztürk, M. (2002). Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi. *Türkler*, c.10, 802-805. Ankara.
- Öztürk, M. (2002). Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili. *Türkler*, c.10, 846-848, Ankara.
- Öztürk, S. (2002). Osmanlı Devlerinde Tüketicinin Korunması. *Türkler*, 10, 850-58, Ankara.
- Öztürk, T. (2002). Osmanlılarda Narh Sistemi. *Türkler*, 10, 861–868, Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. c.1. İstanbul.
- Pamuk, Ş. (1988). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500–1914). İstanbul.
- Sami, Ş. (1894). *Kâmus-ul Alâm*. c. I, İstanbul.
- Solak, İ. (2008). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Meyve ve Sebze Üretimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24) Güz, 217-251.
- Tabakoğlu, A.(1994). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul.
- Tankut, G. (1973). “Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonlar”. *VII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, II, 776-778.
- Vincent W. Yorke. (1896). A Journey in the Valley of the Upper Euphrates. *The Geographical Journal*, 8, 4, 317-345.
- Yıldırım, O. (2000). Craft Guilds in the Ottoman Empire (1650–1826): A survey. *METU Studies in Development.*, 27 (3-4), 108-11.
- Yücel, Y. (1977). XVII. Yüzyılda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler. *Bellekten*, XLI, 161-164, 496-512, Ankara.

Ek 1. Eğin'deki Esnaf Zümresi (1845-46)

Esnaf	Dükkân Sayısı	Usta	Kalfa	Çırac
Amele	52 (grup)	102	-	-
Attar	9	8	-	1
Bakkal	52	97	5	8
Bargirân Hamalı (at hamalı)	19 (grup)	40	-	-
Berber	18	41	-	10
Boyacı	5	10	2	4
Çerçi	7	17	-	-
Çulhacı (kaba kumaş işleyen)	129	249	91	15
Çilingir	5	9	3	5
Çömlekçi	5 (grup)	16	-	-
Debbağ (deri işleyen)	18	33	11	16
Değirmenci	48	60	-	-
Dellal	3	6	-	-
Demirci	18	24	8	12
Duvarcı	28 (grup)	78	2	6
Dülgerci (marangoz)	27	53	2	13
Ehl-i İslam Tüccar	5	9	-	1
Ekmekçi	8	21	3	10
Hamal	11 (grup)	22	-	-
Hancı	9	21	-	-
Hekim	3	5	1	-
Hızarcı	11 (grup)	33	-	-
Kahveci	5	10	-	3
Kalaycı	15	16	9	12
Kasap	26	73	-	1
Katırcı	77 (grup)	134	-	-
Kebapçı	2	7	-	-
Keçeci	1	1	-	2
Kedakcı (tütüncü)	8	15	-	-
Kefşgeran (ayakkabıcı)	113	198	25	79
Kelekçi (kayık yapan)	45 (grup)	73	-	4
Kürkçü	18	35	6	9
Mutafçı (kıl dokuyan)	2	4	2	-
Nalbant	11	21	2	4
Neccar (marangoz)	55	120	20	32
Polıçe	22 (grup)	51	-	9
Saatçi	15	28	3	5

Saraç (deri malulü işleyen)	4	8	-	-
Semerci	4	8	1	1
Terzi	52	106	8	42
Tüfekçi	25	57	1	3
Toplam	990	1817	205	349

Ek 2. Esnaf Teşkilâtındaki Dükân ve Çalışanlarının Oranı

SULTAN TÜRBELERİNDEKİ SİMGESELLİK: ANADOLU SELÇUKLU VE OSMANLI BEYLİĞİ ÖRNEKLERİ*

Sema GÜNDÜZ

Özet

Anadolu'da, Selçuklularla birlikte yoğun olarak ortaya çıkan türbe mimarisi, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Her iki dönemde tek mekanlı düzenlemeleri ile öne çıkan türbeler, dini yapılar içerisinde incelenmekle birlikte kamuya hizmet eden cami, mescit ve zaviyelerden daha özel ve kişisel yapılar olarak dikkati çekerler. Anadolu Selçuklularında günümüze ulaşamayan I. Kılıç Aslan ve I. Mesud'un türbelerinin yanı sıra II. Kılıç Aslan ve I. İzzeddin Keykavus'un kendilerine ait türbeleri vardır. I. İzzeddin Keykavus'tan sonraki sekiz Selçuklu sultanının kendilerine birer türbe inşa ettirmek yerine, başkent Konya'daki Alâeddin Camii'nin avlusunda Anonim Selçuklu Tarihi'nde "Sultanlar Türbesi" olarak tanıtılan II. Kılıç Aslan türbesine gömülmüş olmaları dikkati çeker. Bu tercih, Anadolu Selçuklularında hanedan mezarlığı geleneğinin varlığını düşündürür. Osmanlı Beyliği'nde ise Sultan I. Murad'ın türbesi özgün şekliyle günümüze gelememiş olmakla birlikte, her sultana ait bağımsız bir türbe bulunur. Bu nedenle iki kültür arasında, sultanların gömü anlayışı arasındaki farklılık vurgulanması gereken önemli bir konudur. Bu tercih farklılığı, her iki kültürde türbelere yüklenen anlam değişikliğine işaret eder.

Anahtar kelimeler: Selçuklu Devleti, Osmanlı Beyliği, Türbeler, Sultan Türbeleri.

* Bu çalışma, Çanakkale'de gerçekleştirilen XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda (15-17 Ekim 2008) bildiri olarak sunulmuştur.

The Symbolism of the Sultan Tombs: The Examples of Anatolian Seljuks and Ottoman Principality

Abstract

The tomb architecture which appeared intensively with the Seljuks in Anatolia, has also continued in the Ottoman Period. Tombs came forward in a single space organization during these periods; they are religious structures, and taken as more private and personal places than mosques, masjids and zawiyes. There were some tombs from the Anatolian Seljuk period belonging to Kılıç Arslan II and İzzeddin Keykavus as well as Kılıç Arslan I. and Mesud I.; however the last two couldn't reach to this day. It attracts Tombs attention that eight Seljuk sultans following İzzeddin Keykavus I., did not build independent tombs for themselves, but they were burried alongside Kılıç Arslan II.'s tomb in the courtyard of Konya Alâeddin Mosque. This was called as "The Tomb of Sultans" in the Anonymous Seljuk History. This choice of location shows the existence of a dynastic burial tradition in the Anatolian Seljuk period. On the other hand, in the period of the Principalitiers there are tombs for each sultan (only one of them, Murad I.'s tomb couldn't keep its originality). For this reason it can be said that there is a difference between these two burial traditions. This difference regarding burial choice displays the change in the meaning attributed to the tombs.

Key words: Seljuk Sultanate, Ottoman Principality, Tombs of Sultans.

Bu çalışmada Anadolu Selçuklu-Osmanlı Beyliği dönemlerinde¹ inşa edilmiş anıtsal mezar yapılarından türbeler birincil olarak sosyal statüleri açısından ele alınacaktır. Özellikle sultan türbelerine yüklenmek istenen anlamlar ile bu anlamların iki dönem arasındaki benzerlik ve farklılıkları tartışılacaktır.

Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Beyliği dönemlerinde plan ölçeğinde ister bir yapı bünyesinde, ister bağımsız kurgulanmış olsun tek mekânlı düzenlemeleri ile öne çıkan türbeler, dini yapılar içerisinde incelenmekle birlikte kamuya hizmet eden cami, mescit ve zaviyelerden daha özel yapılar olarak dikkat çekerler. Sözü edilen iki dönemde de sultanlar kentlerin önemli noktalarına kendi adları ile anılan cami, kervansaray veya zaviye gibi toplumun belli ihtiyaçlarına cevap veren sosyal içerikli eserler yapturmalarına karşın, sosyal kullanımları doğrudan banisinin ismi ile ilişkili türbeler çok daha kişisel olmaları ile bu yapılardan ayrılırlar. Özellikle sultan türbelerinin yapılma amacı irdelendiğinde, hitap ettikleri kitle/kullanıcı için farklı anlamlar taşıdıkları düşünülebilir. Dönemin siyasal yaşamına damgasını vurmuş bu kişilikler, çoğu zaman kendi isimleri ile anılan türbeleri aracılığıyla hitap ettiği kitle ile siyasi bir bağ kurarlar. Günümüzde bile ziyaretçilerin çoğu bu başarıları kutsamak ya da öykünmek adına tarihi bir coşkuyla siyasi kişiliklerin türbeleriyle yüzleşir. Bu yaklaşım, türbelerin inşa edildiği amaçla ilişkili olarak sultanların dönemlerinde kazanmış oldukları siyasal güçlerinin sonraki zamanlarda da imgesel olarak devam ettiğinin bir kanıtıdır.

Anadolu'da, Selçuklular ve Selçuklularla eş zamanlı beylikler ile birlikte yoğun olarak ortaya çıkan türbe mimarisi, Osmanlı döneminde de devam

¹Osmanlı Devleti siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki gelişime paralel olarak üç dönemde incelenir. Bu dönemler, Beylikler veya Erken Osmanlı Dönemi (1299-1453), Klasik Dönem (16-17.yy.) ve Batılılaşma Dönemidir (18. yy. ve sonrası) (Yenişehirlioğlu, 1993, s. 23).

etmiştir². *Türbe* ve *kümbet* terimleri ile tanımlanan Anadolu Selçuklu dönemi mezar yapıları, genellikle çift katlı olarak inşa edilmiştir³. Bu yapıların alt katları *mezar odası/mumyalık*, üst katları ise *sanduka/mescit odası* olarak adlandırılır. Büyük ölçüde toprak altına inşa edilen alt katta mumyalanmış cesetler, üst katta ise ölen kişiyi temsilen bir sanduka yer alır. Bu mekân, türbeyi ziyaret eden kişilerin namaz kılması ve birçok örnekte mihrap bulunması nedeniyle mescit odası olarak adlandırılır⁴. Osmanlı Beyliği mezar yapıları ise tek katlı düzenlemeleri ve farklı plan çeşitlemeleri ile Selçuklu örneklerinden ayrılırlar.

Yeni kurulmakta olan bir beylikte, dini yapılar grubunda değerlendirebileceğimiz türbe mimarisinin değişime uğraması, Müslüman olan her iki kültür arasında bazı değişikliklerin varlığına işaret eder. Anadolu Selçuklu türbe mimarisinin biçimlenmesinde, bir İslam geleneği olmasa da, İslam toplumu tarafından kabul gören mumyalama geleneğinin etki etmiş olduğu kabul gören bir görüştür (Turan, 1947, s. 209; Önkal, 1992, s. 2). Anadolu'daki Selçuklu dönemine ait bazı türbelerin alt katlarında mumyalanmış naşların varlığı, sıradan halk olmasa bile, kendilerine türbe inşa ettiren dönemin önemli siyasi kişiliklerinin mumyalanarak gömüldüklerine işaret eden önemli

² Klasik Osmanlı dönemi türbelerinin temelini oluşturan Anadolu'daki türbe gelişimi, dönemin siyasi yapısı ile mimari ve malzeme teknik özellikleri de dikkate alınarak üç döneme ayrılmıştır. 1150'lere yerleştirilen ilk dönem türbelerinin kökeni İran Selçukluları ile ilişkilendirilmiştir. İkinci dönem türbeleri, ihtiyaçlar ve tercihler doğrultusunda değişiklikler göstermiş, özellikle de İranlı bir özellik olan tuğlanın yerini taş malzeme almıştır. Çokça türbenin inşa edildiği 1250'lere tarihlendirilen üçüncü dönemde ise, Moğol istilası ve Anadolu'ya göçün de etkisiyle türbe mimarisinde farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır (Bates, 1970-71 ss. 74-75).

³ Türbe ve kümbet ayrımı ise bu yapıların örtülerindeki farklılıktan olduğu kabul edilir. Genellikle üzeri dıştan kubbe ile örtülü yapılara *türbe*, piramidal çatı veya konik külahla örtülen yapılara ise *kümbet* ismi verilmekle birlikte, yapılar arasında işlevsel bir farklılık olmadığı vurgulanır (Arık, 1967, s. 65; Önkal, 1996, s. 448). İşlevsel olarak her iki tanımlama arasında fark olmamasından yola çıkarak, metinde, iki ayrı kültüre ait mezar yapıları *türbe* olarak adlandırılacaktır.

⁴ Bir araştırmacı bu bölümün işlevini “Kümbetler mezar anıtları olmaktan çok içinde ibadet edilen niteliğe bürünür” (Tuncer, 1991, s. 1079) şeklinde vurgular.

verilerdir (Yahyaoğlu, 1966, s. 73; Öney, 1981, s. 45). Bunun yanı sıra Amasya’da bugün müze olarak kullanılan Sultan Mesud Türbesi’nin içerisinde, kimlikleri kesin olarak bilinmese de, üç erkek, iki kadın ve iki çocuk mumyasının bulunması, 1201 tarihli Altunaba vakfiyesinde ise yoksul ve dindar Müslümanların ölümlerinde kefenleme, mumyalama ve gömülme masrafları için vakıflar yapılması, sıradan insanların bile mumyalandığına işaret eder ki, bu Selçuklu döneminde mumyalama geleneğinin varlığını düşündürür (Turan, 1947, s. 208)⁵. Bu gelenek ile bağlantılı olarak genellikle iki katlı Selçuklu türbelerinde mumyalanan ölümlerin alt kata konuldukları anlaşılır (Önkal, 1996, s. 4). Osmanlı Beyliği döneminde ise ölümleri mumyalama ritüeline ilişkin bazı veriler bulunmasına karşın⁶, belli ölçülerde böyle bir geleneğin devam etmediği dikkat çeker. Bu dönem türbelerinin genellikle tek katlı yapıldıkları düşünülürse, türbelerdeki alt kat ile bağlantılı mumyalama geleneğinin türbe mimarisinin biçimlenmesinde etken olduğu kabul edilebilir. İslam’a uymayan ve eski Türk gelenekleri ile ilişkilendirilen mumyalama geleneğinin (Turan, 1947, s. 209; Önkal, 1992, s. 2) Osmanlı döneminde terk edilmesi, İslami özelliklerin baskın olduğu bir toplum yapısını düşündürür. II. Murad vasiyetnamesinde, “naaşının gelen sünnete göre toprak üzerine konulmasını” ister (Sertoğlu, 1969, s. 69). Sultanın bu tercihi, ölünün mumyalanması yerine, İslam usullerine göre gömülmesi isteğine işaret eder (Önkal, 1992, s. 7). Bu durumda özellikle vurgulanması gereken, İslam’a bağlılığın artması nedeniyle,

⁵ 1272 tarihli Nureddin Cacabey vakfiyesinde ise ölü gömme ile ilgili “...cihetlerinin nihayetine kadar bütün alet ve vasıtalarıyla birlikte, öldükleri zaman kendilerini gömmek ve kefenlemek için vakfetmiştir” (Temir, 1989, s. 129) şeklinde bir ibare yer alır.

⁶ I. Murad örneğinde olduğu gibi, seferde ölen Osmanlı sultanlarının iç organlarının öldükleri yerde gömülerek kendilerine bir makam türbesi yaptırıldığı, naaşın ise Bursa’ya getirilerek külliyesi içerisindeki türbesine gömüldüğü bilinmektedir (Lütfi Paşa, 2001, s. 162). Buna ek olarak Orhan Gazi, I. Bayezid ve I. Mehmed örneklerinde de olduğu gibi sultanların çeşitli sebeplerle ölümlerinin gizlenmesi sonucunda gömü işleminin bekletilmesi de (Aşıkpaşa, 1992, ss. 37- 81) belki bir gelenek olarak değil ama ihtiyaçlar doğrultusunda mumyalamanın varlığını gösteren önemli verilerdir.

mumyalama gibi aslında İslam'a uymayan bir gelenekten uzaklaşılmasıdır. Bu bağlamda konumuz açısından dikkat çeken, mumyalanarak naaşların korunmasına rağmen tek bir türbeye defnedilen Selçuklu sultanlarına karşın, Osmanlı sultanlarının her birine ait birer bağımsız türbenin inşa edilmesidir.

Selçuklularda günümüze ulaşamayan I. Kılıç Aslan (1092-1107) ve I. Mesud'un (1116-1155) türbelerine karşın, II. Kılıç Aslan (1155-1192) ve I. İzzeddin Keykavus'un (1211-1220) kendilerine ait türbeleri vardır. Ancak, I. İzzeddin Keykavus'tan sonraki sultanların kendilerine birer türbe inşa ettirmek yerine, II. Kılıç Aslan türbesine gömülmeleri dikkat çekicidir. Bu tercih, Anadolu Selçuklularında hanedan mezarlığı geleneğinin varlığını düşündürür. Osmanlı Beyliği'nde ise hepsi özgün şekilleriyle günümüze gelememiş olmakla birlikte, her sultana ait bağımsız bir türbe bulunur. Bu gelenek Klasik Osmanlı döneminde de devam eder⁷. Bu nedenle iki kültüre ait türbe mimarisindeki biçimsel özelliklerin yanı sıra özellikle sultanların gömü anlayışı arasındaki farklılık, vurgulanması gereken önemli bir konu olarak dikkat çeker. Bu farklılık, her iki kültürde türbelere yüklenen anlam değişikliğine işaret eder. Saltanat ideolojilerini, sultani ve maddi güçlerini şehir ölçeğinde inşa ettirdikleri eserlerle ortaya koyan baniler (sultanlar), bir anlamda inşa ettirdikleri yapılarla "sultani" bir imge dünyası yaratmışlardır. Bu imge dünyası içerisinde Anadolu Selçuklu sultanları, sultani güçlerini yansıtan prestij yapıları olarak hanları seçmişler, Osmanlı sultanları ise kent merkezlerinde kendi adlarına külliyeleer inşa ettirmişlerdir. Ancak her iki uygulamada da sultan türbeleri, öncelikli

⁷ Her Osmanlı sultanı için ayrı bir türbe yapma geleneği I. Mustafa (1617-1618/1622-1623) ile kesintiye uğrar. Öncesinde ya kendileri veya aynı zamanda halefleri olan oğulları tarafından yaptırılmakta olan sultan türbelerindeki bu kesinti, I. Mustafa'nın, yeğeni Sultan II. Osman'ı babası I.Ahmet'in türbesine defnettirmesiyle başlar. Sonraki dönemde, esasen türbeye dönüştürülen Ayasofya Camii avlusundaki vaftizhane hariç, hiç bir Osmanlı sultanının defnedilmediği Nur-u Osmaniye Türbesi ile Hatice Turhan Valide Sultan adına yapılan ve içinde beş Osmanlı hükümdarının medfun bulunduğu türbe dahil, Osmanlı sultanları için (20 sultan) sadece yedi türbe yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önköl, 1998.

planlanan bir yapı grubu olarak öne çıkmamakla birlikte, hem kent hem de külliye içerisindeki konumları nedeniyle anlam kazanırlar.

Anadolu Selçuklu başkenti Konya düşünüldüğünde, I. Mesud döneminde, iç kalede, bir payitaht oluşturma çabası içinde hâkimiyet sembolü olarak, içinde hutbe okunabilecek *cami (Alâeddin Camii)*, yönetim merkezi ve sultanlığın simgesi olarak *saray* ve sarayın hemen yanında, yine hükümdarlığın simgesi olan *darphane* ile idari ve askeri bir merkezin kurulduğu görülür (Yasa, 1996, s. 57)⁸. Daha sonra caminin avlusuna II. Kılıç Arslan ve I. İzzeddin Keykavus tarafından birer türbe inşa edilmiştir. II. Kılıç Arslan'ın, yapısının doğu yüzünde külah eteğindeki inşa kitabesinde kendisini;

Bu türbenin yapılmasını büyük sultan din ve dünyanın izzeti, İslam ve Müslümanların direği, müşriklerin katili, meliklerin ve sultanların medarı ifiharı, Rum ve Şam beldelerinin sultanı, fetihler sahibi, müminlerin emirinin yardımcısı, Kılıç Arslan oğlu Mes'ud oğlu Kılıç Arslan emretti. Allah onu aziz kılsın (Duran, 2001, s. 69).

şeklinde tanımladığı türbesi, II. Kılıç Arslan ve sonraki yedi Selçuklu sultanının gömü yeri haline gelmiştir. Bir dönem kaynağında, I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) ölümleri anlatılırken verilen "...cenaze namazı kılınarak cesedini sultanların türbesine 'Konya'ya' götürdüler" ve "...Konya'ya gitti ve 643 Recep ayı ortasında öldü. Sultanlar türbesine gömüldü" (Uzluk, 1952, ss. 31-33) şeklindeki ibareler, *Sultanlar Türbesi* olarak tanımlanan bu yapı içerisindeki sultan gömülerini açıklar

⁸ Şehir silüetinin iki hakim elemanı vardır. Biri, idari ve askeri örgütlenmenin ifadesi olan "iç kale" dir. Weber'in de dediği gibi, bir kaleye sahip olmak öncelikle devletin askeri hakimiyetini simgeler (Weber, 2000, s. 87). Daha sonra, devletin yönetici kesimine ait sarayın inşasıyla birlikte, askeri hakimiyeti simgeleyen kale idari bir merkez niteliği kazanır. Orta Çağ kentlerinde ise kale, kralın, soyluların veya şövalyeler birliğinin yaşama alanına dönüşmüştür. Kalede ya kendileri yaşamış ya da paralı askerlerden, vasallardan ve hizmetkarlardan oluşan bir garnizon bulundurulmuştur. Bir anlamda kale siyasal bir merkez haline gelmiştir (Weber, 2000, s. 88). Diğeri ise, dini sembol olarak "cami"dir.

niteliktedir. Caminin avlusundaki -I. Keykavus'un inşa ettirdiği düşünülen-diğer türbe ise II. Kılıç Aslan türbesinin hemen batısına konumlandırılmıştır. I. İzzeddin Keykavus'un Alâeddin Camii'nin kuzey avlu duvarında yer alan kitabesinde,

Bu mescit ve temiz türbenin yapılmasını fetihler babası, din ve dünyanın azizi, galip sultan, Kılıç Aslan oğlu, şehid Keyhüsrev oğlu, Emirü'l müminin'in yardımcısı Keykavus, mütevellisi Atabeg Ayaz'a 616 (1219-20) senesinde emretti (Önkal, 1996, s. 68).

yazılıdır. Bu kitabeden de anlaşılacağı üzere, I. Keykavus Alâeddin Camii ile birlikte bir türbenin inşasını emretmiştir. Bugün caminin avlusunda yer alan ve kitabesi bulunmayan türbenin sözü edilen kitabede adı geçen türbe olduğu tartışmalı olsa da, konumuz açısından önemli olan, I. Keykavus'un Sivas'taki Darüşşifası'nın türbeye dönüştürülen eyvanı dışında, kendisi için Alâeddin Camii avlusunda bağımsız bir türbe düşünmüş olmasıdır. Belki de bu nedenle Konya iç kalesinde *saray, cami ve darphane* ile oluşturulan yönetim merkezi *saray, ulu cami ve türbe* üçlüsü (Kuran, 1995, s. 389) şeklinde tanımlanmıştır.

Merkezinde caminin bulunduğu, iç kale olarak kullanılan dairesel planlı bu tepe ile Konya'da evrensel bir kentin yaratılmaya çalışıldığı düşünülebilir (Resim 1). Kentin merkezinde beş farklı sultan dönemi veren üç evreli bir caminin bulunması, şehir ölçeğinde sultani güç-prestij ile birlikte saltanat ideolojisinin varlığını da düşündürür⁹. Selçuklu hanedanı kavramı bugüne kadar yeterince öne çıkmamış olmakla birlikte, Selçukluların başkenti Konya'daki Alâeddin Camii'nin avlusunda, Anonim Selçuklu Tarihi'nde *Sultanlar Türbesi* olarak tanıtılan bir türbenin varlığı anlamlıdır (Anonim, 1952, s. 33). Bu türbede, II. Kılıç Arslan, II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204), III. Kılıç Arslan (1204-1205), I. Keyhüsrev, I. Alâeddin Keykubad, II. Keyhüsrev, II.

⁹ I. Mesud, II. Kılıç Arslan, I. Keyhüsrev (1192-96/1205-11), I. Keykavus ve I. Keykubad (1220-1237).

Keykavus (1246-1249) ve IV. Kılıç Arslan (1262-1266) (Oral, 1956, ss. 145-163) olmak üzere sekiz Selçuklu sultanı gömülüdür (Resim 2). II. Kılıç Arslan'a ait olduğu düşünülen sanduka üzerinde "Ey Tanrım bu türbe sahibi şehit ve ricacı olan fetihler babası Mes'ud oğlu Kılıçaslan'ı esirge" yazılıdır (Oral, 1956a, s. 55). Türbedeki diğer sandukalar üzerinde ise sultan isimlerini veren kitabeler bulunmaz. Sözü edilen bu sultanların yanı sıra, II. Kılıç Arslan'ın, Konya sarayında öldürüldüğü bilinen amcası Sultan Şehinşah'ın (1110-1116)¹⁰ mezarı üzerine türbesini inşa ettirdiği ve bu nedenle de Şehinşah'ın bu türbede gömülü olan ilk Selçuklu Sultanı olduğu düşünülür (Oral, 1956, s. 147). Buna ek olarak II. Kılıç Arslan'ın Alâeddin Camii'nin ilk banisi olan babası I. Mesud'u da bu türbeye defnettirdiği ileri sürülür (Oral, 1956, ss. 147-148; Turan, 1993, s. 195). Bu konuda özellikle vurgulanması gereken, Sultan I. Mesud'un Amasya civarında Simre şehrini inşa ettirdiği, içinde camiler, fakara ve yolcular için meskenler (zaviyeler) ve su tesisleri yaptırdığı; kendisi için burada yaptırdığı türbesine defnedildiği, türbesinin vakıfları, Kur'an okuyucuları ve sair maaşlı vazifelileri bulunduğu rivayet edilmesidir (Witteck, 1944, s. 33; Sevim, 1995, s. 441). Ancak Turan, bu rivayetin doğru olamayacağını, onun bu kasabayı inşası doğru olsa bile Konya'da hastalandığını, Selçuklu sultanlarının türbesini (Künbed-hane) kendisinin inşa ettirdiğini ve babası I. Kılıç Arslan'ın tabutunu da buraya getirmek istediğini belirterek, naşının Simre'ye naklinin pek doğru olamayacağını öne sürmektedir (Turan, 1993, s. 195). Bu doğrultuda, tartışmalı olması nedeniyle iki sultan gömüsü göz ardı edilse bile, içerisinde yatan sekiz Selçuklu sultanı ile bu türbe, avlusunda yer aldığı Alâeddin Camii'nde de olduğu gibi, hanedan/saltanat ideolojisinin varlığını düşündürür.

¹⁰ Şehinşah Akşehir yakınlarında I. Mesud'un askerleri tarafından yakalanarak gözlerine mîl çekildi. Bu şekilde Konya'daki karısına teslim edilen Sultan Şehinşah'ın tam anlamıyla kör olmadığı ve saltanatı için tehlike teşkil edeceği düşüncesiyle 1117'de I. Mesud tarafından boğdurularak öldürtüldü (Turan, 1993, s. 160).

Konumu ve içerisinde yatan sultanları ile Anadolu Selçukluları için özel bir yere sahip olan bu türbe, ongen planıyla da dönemin diğer mezar yapılarından ayrılır¹¹. Daha önce de vurgulandığı gibi, yapının bir dönem kaynağında da *Sultanlar Türbesi* olarak adlandırılması döneminde saltanat ideolojisine yönelik bir bakış açısının varlığına ve buradaki sultan gömülerinin bilinçli tercihinin bir işaretidir.

Anadolu Selçuklu döneminde, özellikle de başkent Konya düşünüldüğünde şehir kurmada Helenistik ve Roma geleneklerinin uzantılarını da görmek mümkündür. *Kent kurmak*, Büyük İskender zamanından itibaren anlamlandırılmıştır. Issus savaşından sonra Büyük İskender, zaferini Nikopolis diye adlandırdığı yeni bir kent kurarak kutlamıştı. Bu eylem bir örnek oluşturmuş ve “zafer kenti” kavramı yalnız İskender ve halefleri tarafından değil, Romalı general ve imparatorlar tarafından da sürdürülmüştür. Bu şekilde “kent”, onu kuran rejimi ve kişileri yücelten bir güç ve prestij simgesi haline gelmiştir. Bu dönemde, yeni bir kent kurulmadan önce tanrıların bunu onaylaması beklenirdi ve genellikle kentin kurucusu tanrılaştırılarak onun çevresinde bir kahraman kültü yaratılırdı. Romalılar da kent kurarken bu inanışları izlemişlerdir (Owens, 2000, ss. 4-9). Bu bağlamda düşünüldüğünde, Helenistik ve Roma geleneğinde de olduğu gibi, başkent merkezinde inşa edilen bu yapılar ile “devlet” ve “hanedan”ın yüceltildiği, Konya’nın ise başkent olarak bir güç ve prestij simgesi haline geldiği düşünülebilir¹². Buna ek

¹¹ Anadolu Selçuklu dönemi çokgen planlı türbelerin en erken tarihlilerinden biri olan türbe, Alâeddin Camii avlusunun kuzeybatısında konumlandırılmıştır. Ongen planı ile ünik bu türbenin alt katı içten daire planlıdır.

¹² Anonim Selçuklu Tarihi’nde I. Alâeddin Keykubad’ın Kentalo Kalesini (Alanya) aldıktan sonra, “..şehrin temelini atılmasını söyledi...” (Anonim, 1952, s. 30) şeklindeki ifadesi de alınan şehirlerin sultanlara göre yeniden elden geçtiğini gösterir. Kentin kuruluşun nasıl gerçekleştiği ise, “...emirlere Konya surlarının (kalelerinin) miktarınca burç çekilmesini emretti. Bir takım evler, bir takım saraylar, köşkler yaptılar ki tarif kabul etmez...” (Anonim, 1952, s. 30) şeklinde anlatılmıştır. Ele geçirilen bir şehirde, öncelikle surların inşa edildiğini, ardından ise konutlarla birlikte diğer yapıların inşasına

olarak, Alâeddin Camii'nin kuzey taç kapı kemer aynalığındaki kitabede geçen *Beytullah* kelimesinin yapıya, devlete/hanedana ve Konya'ya ayrı bir anlam yüklediği kabul edilebilir. *Allah'ın evi* anlamına gelen ve dönemin diğer hiçbir yapısında karşımıza çıkmayan böyle bir kitabenin varlığı yapıyı özel kılmaktadır. Başta Alâeddin Keykubad olmak üzere Selçuklu sultanlarının *Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi, Dünya ve Dinin Değeri (yardımcısı, yücesi veya koruyucusu)*, *İslam ve Müslümanların Sultanı (temel direği veya yücesi)* türünde unvanları kullanmaları, bu yapıdaki *Beytullah* kelimesiyle ilişkilendirilebilir. Zencani tarafından 1228 yılında tamamlanarak dönemin sultanı I. Alâeddin Keykubad'a sunulan *Siyasetname*'nin ilk bölümünde, "Sultan yeryüzünde Allah'ın halifesidir" diyerek Allah ile sultan arasında bir çeşit ilişki kurulması ve bu bölümün "Allah'a, Resulüne ve idarecilerinize itaat ediniz" (Zencani, 2005, s. 102) şeklindeki bir ayetle desteklenmesi ve caminin kitabesinde sıra dışı *Beytullah* ibaresine yer verilmesi, Roma döneminde kentin kurucusunun tanrılaştırılması olgusuna koşturarak burada da yapıya yüklenen ilahi güce işaret edildiğini düşündürür. Bu ilahi güç, aynı zamanda hanedana yüklenen anlamı da ortaya koyar. Eski Türk geleneklerinde de cihanşümül hakimiyeti ifade eden *Kaan (Hakan)* unvanını ancak Tanrının göndermiş olduğu soy taşıyabilirdi. Han soyunun kutsal, tanrısal bir menşei vardır ve hanlar ekseriya

başlandığını öğreniyoruz. Şehrin yeniden kuruluşunu anlatan bu ifade, "...bunlar tamam olduğunda Alâeddin kendi adını o şehre verdi. Alaiye diye isim koydu" (Anonim, 1952, s. 30) şeklinde tamamlanmıştır. Bu veri oldukça önemlidir. Kenti fetheden sultanın emri ile yeniden kurulan şehir, aynı zamanda sultan tarafından yeni bir isimle adlandırılmaktadır. Kente verilen ismin kurucunun kendi ismi olması ise, kentin bir sultani imgeye dönüştüğüne ve prestij göstergesi olduğuna işaret eder. Alanya kentinin dışında sultan I. Alâeddin Keykubad'ın "*Kubadiye*", "*Keykubadiye*" ve bazen de "*Kubadabad*" diye anılan bir şehir daha kurduğu dile getirilir. Bugün neresi olduğu bilinmeyen bu şehrin, İran hükümdarlarından Akhemenitler soyundan gelen Keykubad'ın kurduğu "*Kubadiyan*" şehri ile özdeşleştirilmiş olabileceği üzerinde durulur (Eldem, 1982, ss. 75-77, dipnot 107). I. Alâeddin'in, kurdurduğu saraylarına yukarıda adı geçen isimleri vermiş olması, sultanın "*Kubadiyan*" şehrinde esinlenmiş olduğuna işaret eder (Ögel, 1986, s. 26). Görülüyor ki şehir kurma geleneği, bir şekilde İran kültürü ile ilişkilendirilmiştir.

gökten inen bir ışıktan gebe kalmış bir prensesin çocuklarıdır (İnalçık, 1959, s. 75). Eski Türk geleneğindeki “Tanrının göndermiş olduğu soy” anlayışının İslami şekli, diğer bir deyişle Anadolu Selçuklu hanedanına yansımaları muhtemeldir ki *Beytullah* ibaresi ile biçimlenmiş ve bu ibare hanedana ilahi sayılabilecek bir anlam kazandırmıştır¹³. Böylelikle başkent Konya’ya dahi farklı bir anlam atfedildiği düşünülebilir.

Bu bağlamda bir ovaya yayılan Konya şehri düşünüldüğünde, kentin merkezini oluşturan dairesel planlı bir tepe üzerindeki iç kale ile bu kalenin merkezinde beş sultan dönemi veren Cami rejimi ve kişileri yücelten bir güç ve prestij simgesi olarak düşünülmüştür. Caminin avlusunda yer alan sekiz sultanın gömülü olduğu türbe ile de, *Selçuklu sultanlarının çevresinde hükümran kültürü* yaratılmıştır denilebilir¹⁴. Şehir ölçeğinde sultani güç-prestij ile birlikte saltanat ideolojisinin varlığını da düşündüren bu *anlamlı kurgu*, caminin kitabelerinden birindeki Allah’ın evi anlamına gelen *Beytullah* ibaresiyle tamamlanmış olur. Bu şekilde, başkentin merkezinde inşa edilmiş söz konusu yapılarla *devlet ve hanedanın* yüceltilmiş olduğu söylenebilir.

Osmanlı Beyliği’nin başkenti Bursa’nın iç kalesinde ise, Şehadet Camii’nin batı duvarındaki kitabeden¹⁵ anlaşıldığı üzere, 1337’de Orhan Gazi (1324-1360), muhtemeldir ki içinde hâkimiyet sembolü olarak, hutbe

¹³ Osmanlı sultanlarının 14. yüzyıldan itibaren “Han” unvanını isimlerine eklemiş olmaları (İnalçık, 1958, s. 68) da, eski Türk geleneklerine bağlı olarak *Han* soyunun kutsal, tanrısal bir menşei olmasından kaynaklanan bir tercih gibi düşünülebilir.

¹⁴ Bizans döneminden İç Kale’de, Aziz Amphilokios ve Metamorfosis olmak üzere iki kilisenin varlığı bilinmektedir. Bizans dönemi saray kiliseleri için bkz. Tekinalp, 2009, ss. 148-167.

¹⁵ “Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için mübarek mescidi (inşa etmeyi) emretti. Her kim Allah rızasını elde etmek maksadıyla bir mescid inşa ederse, Allah da ona cennette bir ev inşa eder. Ya Rab, bu mescidin sahibi olan büyük ve yüce emir, din için savaşan, gazilerin sultanı, gazi oğlu gazi, dinin, devletin ve alemin cesuru, zamanın pehlivanı – Allah ömrünü uzun etsin- Osman oğlu Orhan’ı bağışla” (Tüfekçioğlu, 2001, s. 23).

okunabilecek bir cami inşa ettirmiştir¹⁶. Bu camiye ek olarak, 1861 yılında çıkarılan Bursa haritasında yer verilen Şehadet Camii'nin hemen karşısındaki saray kalıntılarından, burada bir de sarayın varlığı dikkati çeker (Resim 3). Bugün herhangi bir veri bulunmasa da bu kalıntıların, Orhan Gazi'nin mevcut Tekfur Sarayını yeniden düzenleyerek kullandığı saray olduğu kabul edilir (Ayverdi, 1989a, s. 117)¹⁷. Bu iki yapı ile çok yakın bir konumda, Osman Gazi'nin (1300-1324) türbesi yer alır (Resim 4). Bu yapı, Osman Gazi'nin vasiyeti üzerine kaledeki bir Bizans kilisesinden dönüştürülmüştür¹⁸. Bu uygulama, daha sonra kendi adına sur dışında bir külliye inşa ettirecek olan, Osman Gazi Türbesine çok yakın konumdaki Orhan Gazi'nin Türbesi için de benzer şekilde devam etmiştir (Resim 5-6). Ancak bu yapının önce camiye, sonrasında ise türbeye dönüştüğünü de unutmamak gerekir. Şehirdeki en önemli kilisenin camiye çevrilmesi bir İslam geleneğidir ve Türk kentlerinin çoğunda camiye dönüştürülen kilise, Konya ve Sivas örneklerinde de olduğu gibi iç kalede yer alır (Boran, 2001, ss. 24-34; ss. 169-174). Bu gelenek, yeni ele geçirilen bir Hıristiyan kentinde, yeni kültürü tanımlayan -Hıristiyan kentini Müslümanlaştıran- en önemli adım olarak benimsenmiştir. Kente hâkim gücü tanımlayan dini bir yapının, yeni alınan güç tarafından yeni dinin kullanımına dönüştürülmesi, kentin yeni hâkiminin şehir ölçeğinde kendisini tanımlaması ile ilgili olmalıdır¹⁹. Ancak Osman ve Orhan Gazi türbelerinde, mevcut geleneğin

¹⁶ Evliya Çelebi'de "Bursa fethinde bina olunan yukarı ve iç kal'ada Evsaf-ı Cami-i Sultan Orhan Gazi" (1999, s. 12) şeklinde ifade edilen bu caminin yeri konusunda farklı görüşler olsa da caminin kale içerisinde, bey sarayı ile bugünkü Osman ve Orhan Türbeleri'ne yakın bir konumda olduğu düşünülür (Ayverdi, 1989a, s. 58).

¹⁷ "Ve Selef-i padişahlarına mahsus saray-ı müfid muhtasar bu kal'adadır" (Evliya Çelebi, 1999, ss. 10-11); "Bursa hisarında kendisinin sarayı kapısında bir Cuma mescidi yaptı" (Aşıkpaşa, 1992, s. 53) gibi ifadelerden de Bursa hisarı içerisindeki Osmanlı sarayının varlığı hakkında bilgi ediniyoruz.

¹⁸ Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye vasiyeti: "Oğul öldüğüm vakit beni Bursa'da şu Gümüşlü Kubbe'nin altına koy..." (Aşıkpaşazade, 1992, s. 34; Neşri, 1987, s. 145).

¹⁹ Roma şehirleri üzerine kurulan Hıristiyan kentlerinde ise, erken İslam geleneklerine koşut olarak çoğunlukla kiliseler ya harap olmuş imparatorluk saraylarının bitişiğine ya

farklı bir uygulaması dikkati çeker. Her iki durumda da bir Bizans kilisesini cami yerine türbeye dönüştürüldüğü bu farklı uygulama bilinçli bir tercihi düşündürür. Buna ek olarak, en erkeni 16. yüzyıl sonlarına tarihlenen seyyahlar Orhan Gazi Türbesi'nin kapısında bir davulun asılı olduğundan bahseder (Eyice, 1962a, ss. 132-133). Nitekim Evliya Çelebi Seyahatnamesinde de *tabl-ı kebir* olarak adlandırılan (1999, s. 10) bu davul, Selçukluların son sultanı III. Alâeddin Keykubad'ın Osman Bey'e otorite sembolü olarak gönderdiği davul²⁰ ya da bu davula ithafen buraya yerleştirilen davul olmalıdır (Aşıkpaşazade, 1992, ss. 13-14, s. 18; Neşri, 1987, ss. 61-65; Hoca Sadettin, 1999, s. 32)²¹.

Beyliğin yeni kurulmakta olduğu Orhan ve Osman Gazi dönemlerinde öncelikli amaç, var olma çabasından doğan *Hakimiyet Telakkisi* ve *Meşrulaşma Arzusudur*. Osmanlı Beyliği başta olmak üzere yeni kurulan beyliklerin kendi aralarındaki mücadeleleri ve var olma çabalarından doğan meşruiyet arzusunun (probleminin), diğer beylikler ile birlikte Osmanlıların Selçuklu geçmişine sahip çıkmalarına neden olduğu düşünülür (Kafadar, 1996, s. 128). Bu nedenle de Osmanlı sultanlarının dönem kaynaklarında kendilerini *köken*, *toprak* ve *hükümdarlık hakkı* ya da *hükümdarlık mirası* olmak üzere bir devletin oluşum sürecindeki üç asal konuda Selçuklularla ilişkilendirmeleri önemlidir (Gündüz, 2009, s. 213). Kuban'ın da Osmanlı Devleti için vurguladığı gibi, "sultanı ve imparatorluğu ayakta tutan üç direktten birincisi tarihten gelen hükümdarlık

da yerlerine inşa edilerek Roma geleneğinin sürekliliği gösterilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Hıristiyanlar, genellikle Pagan tapınaklarını kilise olarak kullanarak bu yapıları Hıristiyanlaştırmışlardır. Bu şekilde kullanım, 407 yılında Devlet tarafından hükme bağlanmış bir zorunluluk haline gelmiştir (Nicholas, 1997, s. 17).

²⁰ Halife tarafından başa geçen sultanlara kılıç, sancak ve davul gibi hakimiyet sembolleri gönderilerek hükümdarlıkları onanıyordu. Anadolu Selçuklu sultanları da halifeden bu gibi saltanat sembollerini almışlardır. Bu sembollerin sultanlara verilmesi ve onlar tarafından da beylere verilmesi İslami bir müessesedir (İnalçık, 1958, s. 69).

²¹ Osman Bey'in vasiyetnamesinde, sadece sarık bezi, at için zırh takımı, bir tuzluk, bir kaşıklik, bir çift çizme, sancaklar, bir kılıç ile Selçuklu sultanının gönderdiği davul kasnağının kaydedilmiş olması (Anonim, 1999, s. 17) dönem kaynaklarındaki bu veriyi destekler niteliktedir.

statüsüdür” (Kuban, 1998, s. 18) şeklindeki ifade, sözü edilen ilişkiyi açıklar niteliktedir. Orhan Türbesi’nin girişine asılan davul ise bu isteğin en önemli göstergesidir. Öyle görülüyor ki, Osmanlıların gücünün doruğunda olduğu 16. yüzyılda bile ilk başkent Bursa’yı ele geçiren Sultan Orhan’ın türbesinde, bir anlamda Selçuklulardan Osmanlıya geçen *hükümdarlık hakkı* ya da *hükümdarlık mirasını* simgeleyen davul korunmuştur.

Görüldüğü üzere, iç kalede, kente hâkim bir tepe üzerinde bağımsız konumları ile öne çıkan bu türbeler Bursa fatihlerine ithafen birer güç simgesi olarak anlam kazanmışlardır. Orhan Gazi’nin kendi adına kenti/halkı iç kale dışına taşıyacak bir külliye yaptırmasına karşın, türbesini başkent Bursa’nın gelişimi açısından çok önemli olan bu külliye içerisinde düşünmemesi de dikkat çeker. Bununla birlikte, her ne kadar Bizans yapılarının türbeye dönüştürülmesi söz konusu olsa da, bu iki türbe ile birlikte Selçuklu başkenti Konya’da kurulan *saray*, *ulu cami* ve *türbe* bağlantısını devam ettiren bir geleneğin, Orhan döneminde (1324-1360) iç kale içerisinde oluşturulduğu da vurgulanabilir.

Ancak beyliğin başkenti Bursa’nın iç kalesinde de ilk olarak bu birlikteliğin düşünülmesine karşın, Orhan Gazi ile birlikte diğer sultanların imaj yapıları sur dışına taşınır. Konumları irdelendiğinde, sur dışında inşa edilen ilk yapı topluluğu olması nedeniyle bugün bile şehrin merkezini oluşturan bir ovaya konumlandırılmış Orhan Gazi külliyesi dışındaki tüm külliyeler şehre hâkim tepeler üzerine inşa edilmişlerdir²². Banilerin, çoğunlukla kendi isimleri

²² Bursa’da ilk külliye 1339-40 tarihinde Orhan Gazi tarafından iç kalenin doğusuna inşa ettirilmiştir. Şehrin ve beyliğin ilk yapı topluluğu olan Orhan Gazi külliyesinin konumu için, muhtemelen halkın kolaylıkla yerleşebileceği ovalık bir alan tercih edilmiştir. Bu şekilde şehir gelişiminin iç kale dışına taşırılması amaçlanmış olmalıdır. Öyle ki bugün dahi şehrin ana merkezini, Orhan Gazi yapılarının bulunduğu bu bölge belirler. Yüzyılın 2. yarısında I. Murad külliyesi ise iç kalenin batısına, Çekirge’ye doğru bir gelişim başlatılmıştır. 1390’lı yıllarda I. Bayezid ise külliyesini tamamen ters düşen bir yere, kentin doğusuna inşa ettirmiştir. Bugün bile şehir merkezinin dışında kalan bu külliyenin konumu, şehrin bu yöne doğru gelişimini sağlamaktan çok, Hıristiyan nüfusun yaşadığı bir mahalle olması ile açıklanabilir. I. Mehmed tarafından

ile anılan külliyelerinin bu konumları, başkent içerisinde sultani güç ve kudretlerini, bir anlamda da varlıklarını ifade etme araçları olarak düşündüklerini ortaya koyar (Gündüz, 2009, ss. 144-148). Bu bağlamda konumuz açısından önemli olan, Osmanlı sultanlarına ait bu külliyeler içerisinde türbelerin konumları ve onlara yüklenen anlamdır.

Yapı topluluğu içerisindeki en erken tarihli türbe I. Murad'a (1360-1389) aittir. 14. yüzyılın ikinci yarısında iç kalenin batısına, Çekirge'ye doğru gelişimi başlatan, bugün "Hüdavendigâr Külliyesi"²³ olarak bilinen külliye, külliye merkezini oluşturan zaviyenin kuzeybatısına ve zaviyeden daha aşağı bir konuma yerleştirilen türbe özgün şeklini koruyamamıştır (Resim 7). Dönem kaynaklarında I. Murad'ın ölümünün ardından buraya konulduğu belirtilse de, türbenin inşasına dair veri bulunmaz (Neşri, 1987, s. 307). Seferde ölen ilk Osmanlı sultanı I. Murad'ın türbesini başkent Bursa'daki külliyesi ile birlikte inşa ettirmesi mümkün olmakla birlikte, daha büyük olasılık I. Murad'ın Kosova'da gömüldüğü yere bir makam türbesi yaptırarak babasının nâşını Bursa'ya getiren oğlu I. Bayezid tarafından yaptırılmasıdır²⁴. Böylelikle, Osman ve Orhan'dan sonra Osmanlı sultanlarının Bursa kalesinde gömülmesi düşüncesinden vazgeçilmiş olur.

1419-20 yılında inşa ettirilen Yeşil Külliye, Bursa'nın doğusuna doğru, şehre hakim bir tepe üzerine konumlandırılmıştır. Daha sonra dönemin son padişahı olan II. Murad 1425-26 yılında külliyesi için iç kale altında şehre hakim konum belirlemiştir. Kenti iç kale surları dışına taşıyan Orhan Gazi külliyesi ayrı tutulduğunda Bursa'nın topografik yapısıyla da bağlantılı olarak külliyelerin dış kale sınırlarını belirleyecek şekilde daha dar bir alanda konumlandırılmış oldukları görülür. Demek ki kentin asıl gelişimi Orhan Gazi Külliyesi ve kısmen de I. Murad Külliyesi ile gerçekleşmiştir.

²³ Külliye dönem kaynaklarında "Kaplıca İmaret" şeklinde geçmektedir (Neşri, 1987, s. 309).

²⁴ I. Murad'ın Kosova'da şehit edildiği yerde tahdit edildiği ve iç organlarının buraya gömülerek kendisi için bir makam türbesi inşa ettirildiği bilinir. Bu türbe ile bütün Osmanlı fütuhatında bir gelenek haline gelen fatih-şehitlere ait türbelerden biri yapılmış olur (Eyice, 1962b, s. 73).

Bu önemli değişiklik I. Murad ile birlikte farklı bir bakış açısının ortaya çıktığını düşündürür. Artık Osmanlı sultanları başkent Bursa'daki külliyeleeri içerisindeki -kendi türbesini inşa eden I. Mehmed hariç oğulları tarafından inşa ettirilen- bağımsız türbelerine gömülürler. Osman'ın türbesi oğlu Orhan (Bizans yapısından dönüştürülmüştür), Orhan'ın türbesi oğlu I. Murad (Bizans yapısından dönüştürülmüştür), I. Bayezid'in türbesi oğlu Süleyman Han ve II. Murad'ın türbesi ise oğlu II. Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Babalarının ölümü üzerine tahta çıkan sultanların, öncelikli iş olarak babalarının türbelerini yaptırması, babaları olan sultanlara duyulan saygı ile birlikte belki de tahtın varisi olduklarının bir göstergesi gibi düşünülebilir. Bununla birlikte I. Bayezid'in (1389-1402) türbesinin, taht kavgalarının sürdüğü bir süreçte Edirne'de bir süre için hükümdar ilan edilmiş olsa da hiçbir zaman devleti bir idare altında toplayarak Osmanlı birliğini kuramayan oğlu Süleyman Han tarafından inşa ettirilmesi düşündürücüdür (Resim 8). I. Bayezid'in 1402 Ankara savaşında Timur'a yenilmesinin ardından 13 yıl süren bir karışıklık dönemi yaşanmış, bu süreçte ülke I. Bayezid'in oğulları arasında paylaşılmıştır. Emir Süleyman Edirne'de, I. Mehmed Amasya'da ve Emir Musa ile İsa kardeşler ise Bursa'da kalmışlardır (Uzunçarşılı, 1997, ss. 497-498). Bu süreçte Timur, fark gözetmeksizin tüm kardeşlere hükümdarlık alametleri göndererek valilik yaptıkları bölgelerdeki hükümdarlıklarını onaylamıştır²⁵. Ancak bu kardeşler içerisinde bir şekilde diğerlerinden farklı tutulan Musa Çelebi'dir. Babasının mülkü Bursa'da kemer, murassa kılıç ve yüz at ile hükümdarlığı

²⁵ I. Mehmed'e hükümdarlık alameti olarak taç, kemer ve berat gönderir. Bunun üzerine I. Mehmed, Timur'un egemenliğini tanıyarak (Uzunçarşılı, 1997, ss. 497-498), Timur ile kendi adının yazılı olduğu ilk sikkesini kestirir (Pere, 1968, s. 64). Emir Süleyman'a Rumeli hükümdarlığını vererek kendisine altın kemer ve külah, al damga, ferman ve berat yollamıştır (Uzunçarşılı, 2003, s. 317); İsa Çelebi'ye de benzer şekilde kemer ve külah gönderdiği bilinmektedir (Uzunçarşılı, 2003, s. 318).

onaylanan Musa Çelebi'ye aynı zamanda babası Yıldırım Bayezid'in naaşı da teslim edilmiştir (Uzunçarşılı, 2003, ss. 321-330)²⁶.

I. Bayezid'in nâşının Timur tarafından başkent Bursa'da hükümdarlığını ilan eden Musa'ya teslimine karşın, sultanın türbesini Edirne'de oturan Emir Süleyman inşa ettirmiştir. I. Murad'ın türbesinde de olduğu gibi, külliye'nin merkezini oluşturan zaviye'nin kuzeyine ve zaviyeden daha aşağı bir konuma yerleştirilen türbenin kitabesinde, Emir Süleyman kendisini "Arap ve Acem meliklerin efendisi, büyük sultan..." sıfatları ile tanımlamıştır (Tüfekçioğlu, 2001, s. 95). Emir Süleyman ve kardeşi Musa'nın çağdaş Mısır Memlûk kaynakları tarafından I. Bayezid'in halefleri olarak kaydedilmiş olmaları (İnalçık, 1959, s. 89), taht mücadelesi veren diğer kardeşler hayatta oldukları halde, kısa süreli de olsa, hükümdarlıklarının ilan edildiğini ortaya koyar. Bu nedenle taht kavgalarının sürdüğü ve her kardeşin bir şekilde hükümdarlığını ilan etmeye çalıştığı böyle bir süreçte, Emir Süleyman'ın, babasının türbesini yaptırması ve bu yapının kitabesinde kendini *sultan* olarak tanımlaması, kendisini tahtın varisi gördüğünün/olduğunun bir göstergesi kabul edilebilir. Bu bağlamda Osmanlı sultanları için, tahtın varisi olarak eski sultanın türbesini inşa etmenin bir rekabet, güç veya hâkimiyet sembolü olarak görüldüğü de düşünülebilir. Bununla bağlantılı olarak, Çelebi Mehmed'in tahta çıktığı dönemde yazılmış iki dönem kaynağını değerlendiren bir araştırmacının, 1404 baharında kısa süre Bursa'da tahta çıkan Çelebi Mehmed'in, naaşının kardeşi Musa Çelebi tarafından getirildiği babası I. Bayezid için gösterişli bir cenaze töreni düzenlediğini anlatarak, Çelebi Mehmed'in bu töreni yapmasını babası Sultan I. Bayezid'in yasal varisi olduğu izlenimini pekiştirmek olarak yorumlaması da (Dimitris, 2010, s. 108) bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

²⁶ Musa, Bursa'dan sonra Edirne'de ikinci kez hükümdarlığını ilan edecek ve adına sikke bastıracaktı (1410)(Uzunçarşılı, 2003, s. 339).

Daha önce de belirtildiği gibi, Klasik Osmanlı döneminde de devam eden, ölen sultanlara ait türbelerin genellikle başa geçen oğulları tarafından yaptırılması geleneği, ancak 17. yüzyılda I. Mustafa ile birlikte kesintiye uğrar. I. Mustafa zamanına kadar Osmanlı sultanları için türbe yapımı, bir bakıma eski geleneğe bağlı kalınarak gerçekleşmiş fakat babadan oğula geçen veraset sistemi değişince, bu dönemden sonra toplam yirmi bir sultan için sadece altı türbe yapılmıştır (Önkal, 1998)²⁷.

I. Mehmed'in (1413-1421) türbesi, banisinin kendisi olması nedeniyle diğer tüm türbelerden farklılık gösterir (Resim 9). Külliye'nin bulunduğu tepenin en yüksek noktasında, zaviyenin güneyinde, dıştan tamamının çini kaplaması ile tüm gözleri üzerine çeken bu türbenin yer alması bilinçli bir tercihi düşündürür. Osmanlı Beyliği dönemi Bursa'da yer alan diğer sultan türbelerinin külliye içerisindeki konumları dikkate alındığında, bu türbe farklı konumu ile diğerlerinden ayrılır. Türbenin bir anlamda külliye'nin merkezini oluşturması, hatta zaviyeye tepeden bakması Osmanlı mimarisinde bir daha karşımıza çıkmayacak olsa da, caminin kible yönüne sultan türbelerinin konumlandırılma uygulaması, klasik dönem sultan külliyelerinin ana ilkelerinden birini teşkil edecektir (Kuran, 1995, s. 389).

Osmanlı beyliğinin 11 yıl süren ciddi siyasal karışıklık sürecinde, Timur tarafından hükümdarlığının onaylandığı Amasya'da bulunan I. Mehmed, 1413'te beyliğin siyasal düzenini yeniden kurarak tahta çıkar. 11 yıllık bu süreçte, kardeşleri Emir Süleyman'ın 1402-1411, Musa Çelebi'nin 1411-1413 ve Mustafa Çelebi'nin 1419-1222 tarihleri arasında görülen sikkelerini

²⁷ Osmanlı Devleti'nde 1617 yılına kadar saltanat babadan oğla geçmiştir. Zira tahta geçen sultan kardeşlerini bir surette bertaraf eder ve kendi oğulları için taht yolunu serbest hale getirirdi. 16. yüzyıl sonlarında bir istisna yapılmış ve Şehzade Mustafa sarayda sağ bırakılmıştı. 1617 yılında Şehzade Mustafa, bir saray entrikası sonrasında tahta çıkarıldı. Bundan sonra hanedan içinde en büyük erkek üyenin saltanata geçmesi teamülü yerleşti (İnalçık, 1958, s.74).

Edirne’de bastırılmış olmasına karşın, Çelebi Mehmed, Amasya’da hükümdarlığının Timur tarafından onaylandığı 1403 yılı ile tahta çıktığı 1413 yılları arasındaki sikkelerini Bursa’da kestirtmiştir (Pere, 1968, ss. 59-71). I. Mehmed’in, başa geçmesinin ardından 1419 yılında Amasya’da kendi adına sikke bastırıldığı da bilinmektedir (Pere, 1968, s. 80). Bu nedenle, siyasal karışıklığın yaşandığı bir dönemde Amasya’da rahatlıkla sikke bastırılacak durumda olmasına karşın, beyliğin başkenti Bursa’yı tercih etmesi, -valisi bulunduğu Amasya yerine, tahta geçeceği başkent Bursa’yı seçmesi- I. Mehmed’in bu süreçte bile kendisini Osmanlı sultanı olarak tanımladığını düşündürür.

Bu nedenle belki de kendisini beyliğin ikinci kurucusu gibi gören I. Mehmed’in Yeşil Zaviye kitabesinde bu külliyei *kudret eseri* olarak tanımlaması bir tesadüf olmasa gerektir (Resim 10).

...fitratı yaratanın sanat eseri ve kudret kuyumcusunun kudret eseri, yani bu yüce eser ki Naim Cenneti’nin aziz ve alim olan Allah’ın takdiri ile istinsah edilmiş nüshalarından bir nüsha, ahiret bahçelerinden dünya hayatının çiçeği ile bezenmiş bir bahçe, dünya süsleri ile meydana getirilmiş olan makam, kainat kurulduğundan beri sanatının inceliği ve manzarasının güzelliği ile bütün cihana ne kadar iftihar etse, en mamur şehirler bile benzerine kavuşamadıklarından dolayı çekingen bir vaziyette karşısında ne kadar utanıp kalsalar yeridir... (Tüfekçioğlu, 2001, s. 138).

Şeklindeki kitabe metninde, yapının bir kudret eseri olduğu ve sanatsal inceliği ile herkesi etkileyeceğinin açık açık vurgulanması gerçekten de eserin bir prestij yapısı olarak düşünüldüğünü ortaya koyar. Bu nedenle külliyenin en önemli noktasına, bezemeleri ve özellikle de cephelerini kaplayan çinileri ile dönemi içerisinde özel bir yere sahip bu türbenin inşası bilinçli bir seçimi gösterir.

Bu bağlamda konumu, ölçeği, mimarisi, özellikle de süslemeleriyle özel kılınan türbenin, külliyesinin en önemli noktasına bir güç göstergesi olarak inşa ettirildiğini söylemek sanırım yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte bu türbede bir anlamda Selçuklu sultanlarına öykünmenin yanı sıra I. Mehmed'in Timur ile girdiği iç hesaplaşmanın getirdiği bir yarışın dillendirilmiş olduğu da düşünülebilir.

Türbede, Ahmed oğlu Hacı Ali isimli Tebrizli bir sanatçı, külliye de ise ismi belirtilmemiş başka Tebrizli ustaların çalıştığı bilinir (Tüfekçioğlu, 2001, ss. 162-169). Timurlu sanatçılar ile birlikte, külliye de imzası bulunan bir diğer sanatçı Nakkaş Ali bin İlyas Ali'dir (Tüfekçioğlu, 2001, s. 149). Timur tarafından Maverünnehir'e götürülerek nakkaşlığı öğrenen ve daha sonra Bursa'ya geri geldiği bilinen Ali bin İlyas Ali yapıdaki tüm kompozisyonların tasarımcısı olarak kabul edilir (Özbek, 2002, s. 351)²⁸. Bu nedenle yapıdaki taş işçiliği, çini teknikleri ve kompozisyon özellikleri Timurlulara bağlanmıştır²⁹. Külliye de isimleri geçen Tebrizli ustaların dönemin diğer yapılarında çalıştıklarına dair veri bulunmaz. I. Mehmed'in tercihini ortaya koyan bu durum, Tebrizli sanatçıların, Timur'un ülkesinden sanatçı getirerek eser yapacak kadar gücünü görel olarak gösterme (Özbek, 2002, s. 351) ve artık hayatta olmayan Timur'a dolaylı olarak meydan okuma isteğinden, bir anlamda Timur ile girdiği iç hesaplaşmanın getirdiği bir yarışın neden olduğu bireysel gücü ön plana çıkarma isteğine işaret eder³⁰.

²⁸ 14. yüzyıl biyografi yazarlarından Taşköprülüzade'de (1985, s. 437) Timur'un askerlerinin Bursa'yı kuşatması sırasında Ali bin İlyas Ali'nin Bursa'dan alınarak Semerkant'a götürüldüğünü, orada nakkaşlığı öğrenerek Timur'un ölümünden sonra yeniden Bursa'ya döndüğü anlatılmaktadır.

²⁹ Özellikle Yeşil Zaviye ve Türbedeki bitkisel bezemeli desenler ile Timurlu ciltleri arasında benzerlikler kurulmuştur (Raby-Tanındı, 1993, ss. 24-25).

³⁰ I. Mehmed'in fetret döneminde, üzerinde Timur'un adının bulunduğu tek sikkeyi darp ettirmesi, Çelebi Mehmed'in en azından o dönemde Timur'dan çekindiğine bir işaret olarak düşünülür (Dimitris, 2010, s. 103).

Bursa'da yer alan Osmanlı sultan türbelerinin sonuncusu II. Murad'a (1421-1444; 1446-1451) aittir. İç kalenin hemen alt kısmına ve şehre hakim konuma inşa ettirilen külliye'nin (1425-26) en önemli özelliği, sonraki süreçte sultan çocukları, eşleri, anneleri ve ebelerine ait olmak üzere birçok türbenin bu külliye'ye dahil edilmesiyle adeta bir hanedan mezarlığı haline getirilmiş olmasıdır. Külliye'nin merkezinde, dönemin diğer külliyelerinde de olduğu gibi - Yeşil külliye hariç- zaviye yer alır. Zaviye'nin güney batısında ve belki de zaviyeden biraz daha yüksek bir konumda II. Murad'ın türbesi bulunur (Resim 11). Sultanın oğlu II. Mehmed, tahta çıkışının hemen ardından babasının türbesini inşa ettirmiştir. Bu noktada dönemin diğer sultan türbelerinden yapıyı farklı kılan, türbenin II. Murad'ın 1446 yılında hazırlattığı vasiyetnamesine uygun olarak inşa ettirilmiş olmasıdır. II. Murad'ın vasiyetnamesinde yer alan,

...Bursa'da oğlu Alâeddin'in yanına üç dört zira uzağına gömülmesini... mezarının avlusuna dört duvar yapılmasını ve Kur'an okuyanların oturması için dört taraftan üstlerine dam konulmasını ve damın ortasının da Allah'ın rahmetleri eserlerinden olan yağmurun mezarı üzerine yağması için açık bırakılmasını vasiyet etti... (Sertoğlu, 1969, s. 69).

şeklindeki ifade, inşa edilecek yapının yerinin belirlenerek, planının önceden tasarlandığını ortaya koyar³¹. II. Murad, vakfiyesindeki bu isteği ile, bir anlamda atası ve başkent Bursa'nın kurucusu Orhan Bey'in türbesinin plan şemasına da büyük ölçüde yaklaşmıştır³² (Resim 5, 12, 13). Bu tercih, II. Murad'ın vasiyetnamesinde özellikle vurgulanan,

³¹ Kare planlı yapının iç mekanı, merkezde dört paye ve aralarında birer sütun ile biçimlenen, üzeri açık kubbe örtülü kare birim ve bu birimi çevreleyen tonoz örtülü koridor şeklindedir. Yapının doğusunda kare planlı bir birim, kuzeyde yaklaşık eksende ise giriş eyvanı bulunur.

³² Kare planlı yapının iç mekanı merkezde dört sütun ile biçimlenen üzeri kubbe örtülü kare birim ve bu birimi çevreleyen tonoz örtülü koridor şeklindedir.

...benden sonra evladumdan ve ensabumdan filcümle soyumdan sopumdan herkim ki ölecek olursa benim yanımda komıyalar ve katıma getürmeyeler (Uzunçarşılı, 1958, s. 3).

şeklindeki arzu ile birlikte irdelendiğinde anlam kazanır. Gerçekten de II. Murad Bursa'daki diğer tüm sultanlardan farklı olarak türbesi içerisindeki tek gömüdür. Diğer türbelerde, ailenin fertlerinden -sultan çocukları, kardeşleri gibi- ölenlerin sultanların yanına gömülmesine karşın, II. Murad'ın vasiyetine uyulmuş ve yanına hiçbir gömü yapılmamıştır. Sultan II. Murad'ın vasiyetinde dile gelen "...yanımda komıyalar ve katıma getürmeyeler..." şeklindeki bu istek, dönem beylerinin kendilerini nasıl önemsedikleri ve nasıl anlamlandırdıklarına dair önemli bir işarettir. Bu noktada yapı I. Mehmed'in türbesi ile ilişkilendirilebilir. I. Mehmed, külliyesinin bulunduğu tepenin en yüksek noktasına, dıştan tamamının çini kaplaması ile tüm gözleri üzerine çeken türbesini kendisi yaptırmış, II. Murad ise türbesini vasiyet etmiştir. Ancak, II. Murad'ın türbesini farklı kılan, vasiyeti doğrultusunda şekillense de, yerine tahta geçen oğlu tarafından inşa edilmesidir. Belki de bu nedenle I. Mehmed'in türbesinden çok daha sade ve gösterişsizdir (Resim 11).

II. Murad'ın türbesi Bursa'daki son sultan türbesidir. II. Murad'ın ardından tahta çıkan oğlu II. Mehmed (1444-1446;1451-1481), İstanbul'u aldıktan sonra, içerisinde türbesinin de bulunduğu külliyesini yeni başkent olan bu kentte inşa ettirecektir. İstanbul'da yaptırılan bu ilk sultan külliyesi ve türbesi, sonraki süreçte İstanbul'un çeşitli tepelerine inşa ettirilecek sultan türbelerine örnek oluşturacak ve bu yapı topluluğu içerisindeki türbe, sultan gömülerinde, eski başkent Bursa yerine İstanbul'un artan prestijine neden olacaktır (Necipoğlu, 1996, s. 26).

Sonuç olarak, Selçuklu döneminde, muhtemeldir ki *hanedan-türbe* ilişkisi ile bağlantılı olarak her sultana ait özel bir türbe inşa edilmemiş ve başkent merkezindeki sekiz Selçuklu sultanının yattığı tek bir türbe ile *Selçuklu*

sultanlarının çevresinde hükümran kültürü yaratılmıştır. Osmanlı Beyliği'nde ise türbeler kişiye özel olarak düşünülmüştür. Külliye'nin bir parçası durumundaki, oğulları tarafından ölen sultan adına inşa ettirilen sultan türbeleri, başa geçen varislerin *sultanlıklarını tanımlayan* yapılar olarak düşünülebilirler. Ancak kendi türbesini kendisi yaptıran I. Mehmed'in türbesi diğer tüm örneklerden ayrı bir yere konmalıdır. Konumu, ölçeği, mimarisi, özellikle de süslemeleriyle özel kılınan bu türbenin, külliye'nin en önemli noktasına bir güç göstergesi olarak inşa ettirildiğini söylemek sanırım yanlış olmayacaktır. Türbedeki, hem dönemin siyasi yapısı, hem de banisinin kişiliği ile ilişkilendirebileceğimiz bu özel durum, belki de taht için yapılan on bir yıllık mücadelenin etkisiyle bireysel gücün ön plana çıktığına bir işarettir. Dönemin diğer sultan türbelerinden farklı olarak iç kalede, kente hâkim bir tepe üzerinde bağımsız konumları ile öne çıkan Osman ve Orhan türbeleri ise, bugün bile Bursa fatihlerine ithafen birer güç simgesi olarak anlam kazanmışlardır. Genellikle yapıların giriş kapıları üzerinde yer alan inşa kitabelerinde, banilerinin tüm unvanlarıyla birlikte verilen isimleri ile anılan bu türbeler, adeta sultanların dönemlerinde kazanmış oldukları siyasal güçlerinin sonraki zamanlarda da imgesel olarak devam ettirmek istediklerinin bir kanıtıdır.

Kaynakça

- Anonim. (1952). *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III* (F. N. Uzluğ, Çev.). Ankara.
- Anonim. (1999). *Osmanlı Ansiklopedisi, 12*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Arık, O. (1967). Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri. *Anatolia*, 11, 57-100.
- Aşıkpaşazade. (1992). *Osmanlı Tarihi*. N. Atsız (Yay. Haz.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.

- Ayverdi, E. H. (1989a). *İstanbul Mi'mari Çağının Menşei. Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri. 630-805 (1230-1402)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1989b). *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bates, Ü. Ü. (1970-71). An Introduction to The Study of The Anatolian Türbe and Its Inscriptions as Historical Documents. *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 73-86.
- Dimitris, J. K. (2010). *Beyazid'in Oğulları 1402-1413 Osmanlı İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil* (A. Arel, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Boran, A. (2001). *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Duran, R. (2001). *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Tamir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çahantimur-Ispalar, A. (2007). Bursa Hisar Bölgesinin Kentsel Gelişiminin Değerlendirilmesi. "*Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*" *Sempozyum Kitabı 07-08 Nisan 2007 Bursa içinde* (ss. 263-288). Bursa: Gaye Kitapevi.
- Eldem, H. E. (1982). *Kayseri Şehri*, K. Göde (Yay. Haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Evliya Çelebi. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*. Z. Kurşun, S.A. Kahraman ve Y. Dağlı (Yay. Haz.), 2-3, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1962a). Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri. *Vakıflar Dergisi*, 5, 131-147.

- Eyice, S. (1962b). Kosova'da 'Meşhed-i Hüdavendigâr' ve Gazi Mestan Türbesi. *Tarih Dergisi*, XII (16), 71-82.
- Gabriel, A. (1958). *Bir Türk Başkenti Bursa* (N. Er, H. Er, A. Kazancıgil, Çev.). Paris-E- De Boccard.
- Gündüz, S. (2009). Tarihi Kaynaklarda Selçuklu-Osmanlı Bağlantısı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 199-216.
- Gündüz, S. (2009). Sultanlar ve Mimari Anıtlara Yansıyan İmgeleri: Anadolu Selçuklu-Osmanlı Beyliği Örnekleri. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 3, 139-156.
- Hoca Sadettin Efendi. (1999). *Tacü't Tevarih* (İ. Parmaksızoğlu, Çev.). I-V, Eskişehir: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, H. (1958). Osmanlı Padişahı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (4), 68-79.
- İnalcık, H. (1959). Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV (1), 69-94.
- Kafadar, C. (1996). *Between Two Worlds, The Construction of the Ottoman State*. Berkeley- Los Angeles: University of California Press.
- Kuban, D. (1998). *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuran, A. (1995). Osmanlı Hünkâr Türbelerinin Yerleşim Özellikleri Üzerine Görüşler. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi II* içinde (ss. 389-391). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mehmed Neşri. (1987). *Kitab-ı Cihan-nüma, I-II*. F.R. Unat ve M.A. Köymen (Yay. Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Necipoğlu, G. (1996). Dynastic Imprints on The Cityscape: The Collective Message of Imperial Funerary Mosque Complexes in İstanbul. *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği* içinde (ss. 23-36). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Nicholas, D. (1997). *Growth of the Medieval City, From The Late Antiquity to The Early Fourteenth Century*. New York: Longman.
- Oral, M. Z. (1956a). Konya'da Ala üd-din Camii ve Türbeleri, Yapılar, Kitabeler. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, 45-74.
- Oral, M. Z. (1956). Konya'da Ala üd-din Camii ve Türbeleri, Tarih. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (4), 145-163.
- Owens, E. J. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ögel, S. (1986). *Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler*. İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basımevi.
- Öney, G. (1981). İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, III, 41-63.
- Önkal, H. (1992). *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Önkal, H. (1998, Aralık). *Türbeleriyle de Dışlanan Üç Osmanlı Sultanı. Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul.
- Özbek, Y. (2002). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pere, N. (1968). *Osmanlılarda Madeni Paralar*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaa.

- Raby, J., Tanındı Z. (1993). *Turkish Bookbinding in the 15th. Century. The Foundation of Ottoman Court Style.* (T. Stanley, Ed.). London: Azimuth Editions Ltd.
- Sertoğlu, M. (1969). İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi. *Vakıflar Dergisi*, VIII, 67-75.
- Sevim, A., Merçil, E. (1965). *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset Teşkilat ve Kültür.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taşköprülüzade Ahmet Efendi. (1985). *Eş-şeka'ikun-Nu'maniye Ulema'id-Devleti'l-Osmaniye.* A. S. Furat (Yay. Haz.), İstanbul.
- Tekinalp, V. M. (2009). Palace Churches of The Anatolian Seljuks: Tolerance or Necessity? *Byzantine and Modern Greek Studies*, 33 (2), 148-167.
- Temir, A. (1989). *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tuncer, O. C. (1991). Anadolu Selçuklu Kümbetlerinin Gelişimi ve Özellikleri. *X. Türk Tarih Kongresi*, III, 1075-1080.
- Turan, O. (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318).* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1947). Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı. *Bellekten*, XI, 197-235.
- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı.* Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1958). Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesi. *Vakıflar Dergisi*, IV, 1-19.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c.7, ss. 496-506).

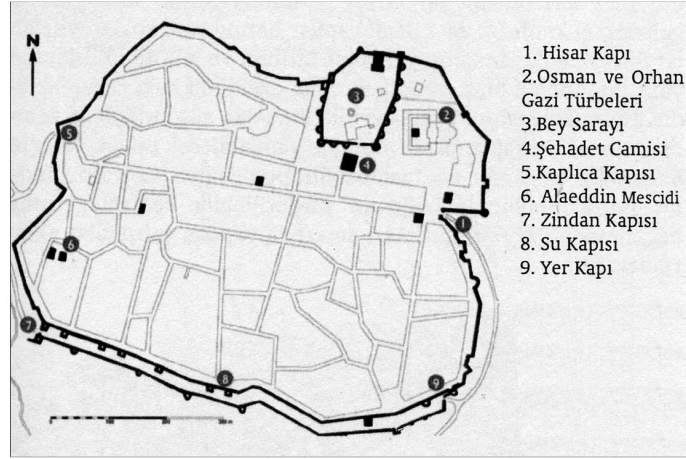
- Uzunçarşılı, İ. H. (2003). *Osmanlı Tarihi*, I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Weber, M. (2000). *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*. (D. Martindale ve G. Neuwirth, Ed.). (M. Ceylan, Çev.). İstanbul: Bakış.
- Witteck, P. (1944). *Menteşe Beyliği* (O. Ş. Gökyay, Çev.). Ankara.
- Yahyaoğlu, T. (1966). Selçuklular'da Mumya. *Hayat Tarih Mecmuası*, 2, 71-73.
- Yasa, A. (1996). *Anadolu Selçuklu Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yenişehirlioğlu, F. (1993). Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Üslubu. *Tarih Çevresi*, 5, 23-25.
- Zencani, H. H. (2005). *Sultana Öğütler, Alâeddin Keykubad'a Sunulan Siyasetname*. H. H. Adalıoğlu (Yay. Haz.), İstanbul: Yeditepe.

Resim 1. Konya İç Kalesi

Resim 2. Konya, II. Kılıç Arslan Türbesi

Resim 3. Bursa İç Kalesi (Gabriel, 1958; Çahantimur, 2007)

Resim 4. Bursa, Osman Gazi Türbesi

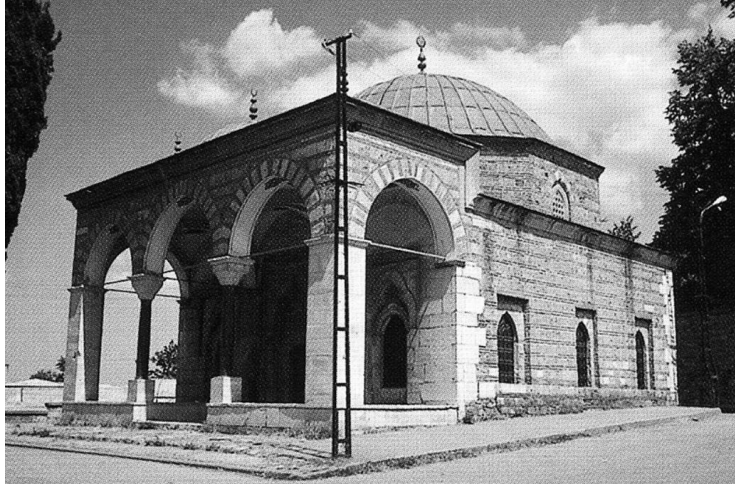
Resim 5. Bursa, Orhan Gazi Türbesi

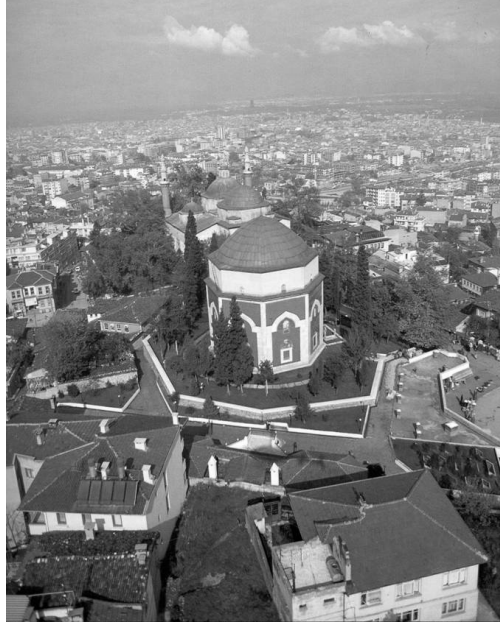
Resim 6. Bursa, Orhan Gazi Türbesi, Zemin Mozaiği

Resim 7. Bursa, I. Murad Türbesi

Resim 8. Bursa I. Bayezid Türbesi

Resim 9. Bursa, Yeşil Türbe

Resim 10. Bursa, Yeşil Zaviye, Taç Kapı, Kitabe

Resim 11. Bursa, II. Murad Türbesi

Resim 12. Bursa, II. Murad Türbesi, İç Mekan

THE DISCOURSAL FEATURES OF THE TURKISH LEGISLATIVE LANGUAGE: A COMPARATIVE STUDY*

Işıl ÖZYILDIRIM

Abstract

Register studies describe the situational and linguistic characteristics of particular registers. There are also studies that make comparisons across registers. These studies have shown that different registers have systematic and important linguistic differences. Thus, the aims of this study are (1) to determine the discorsal features of the Turkish legislative language, (2) to compare these features with five other registers, as scientific research articles, newspaper feature articles, TV commercials, man/woman magazines and stand-up shows. Turkish Criminal Code is used as the corpus of the legal register. Each text type in the study consisted of approximately 30.000 words. For the purposes of analysis and comparison, ‘the multidimensional approach’ developed by Douglas Biber (1988) is used. In this study, only the first dimension ‘informative/interactional production’ is analyzed. The lexico-grammatical categories of this dimension are counted in each text type and the results are statistically evaluated.

The findings of the study indicate that Turkish legislative language has the highest frequencies of the features of a planned and informative discourse. It is followed by scientific research articles, newspaper feature articles, man/woman magazines and stand-up shows in this order. Among the text types analyzed in the corpus, the most interactional discourse is found to be as TV commercials.

Key words : register analysis, text type, legislative language, dimension, positive features, negative features.

*This study has been carried out as part of a larger project funded by Hacettepe University, Scientific Research Division, Ankara.

Türk Yasa Dilinin Söylem Özellikleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma

Özet

Kesit çalışmaları belirli durumlarda ortaya çıkan farklı dil kesitlerinin dilsel ve durumsal özelliklerini tanımlamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak, kesitler arasında karşılaştırmalar yapan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar bize kesitler arasında önemli ve sistematik dilsel farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, bu çalışmanın amaçları şu şekilde sıralanabilir : 1) Türk yasa dilinin söylem özelliklerini belirlemek, ve 2) bu özellikleri bilimsel araştırma makaleleri, gazete köşe yazıları, televizyon reklamları, kadın/erkek dergileri ve tek kişilik gösteri metinleri olmak üzere beş ayrı metin türü ile karşılaştırmak. Bu çalışmada yasa dili bütüncesi olarak Türk Ceza Kanunu incelenmiştir. Her metin türü ortalama 30.000 sözcükten oluşmaktadır. Araştırmada yöntem olarak Douglas Biber (1988) tarafından geliştirilen ‘çok boyutlu yaklaşım’ kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamı içerisinde sadece bilgi verici üretim/etkileşimsel üretim boyutu ele alınmıştır. Bu boyutta yer alan sözcüksel-dilbilgisel özellikler her metin türünde sayılarak sonuçlar istatistiksel olarak yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın bulguları bize Türk yasa dilinin bilgi verici ve planlanmış metinlerin sözcüksel-dilbilgisel özelliklerine en fazla sahip olan metin türü olduğunu göstermektedir. Yasa dilini sırasıyla bilimsel araştırma makaleleri, gazete köşe yazıları, kadın/erkek dergileri ve tek kişilik gösteri metinleri izlemektedir. Bütüncede incelenen metin türleri arasında en etkileşimsel metin türünün televizyon reklamları olduğu bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: kesit çözümlemesi, metin türü, yasa dili, boyut, pozitif özellikler, negatif özellikler.

1. Introduction

Legal discourse has become a topic of interest to social scientists, linguists, and sociolinguists since the 1970s. As Danet states, “while language is central to all human affairs, it is particularly critical in the law. Physicians work with physical substances and entities ; in contrast, the work of lawyers and judges is symbolic and abstract. In a most basic sense, law would not exist without language” (1985, p. 273).

Danet (1985, p. 277) classifies the types of language use in legal settings in terms of two criteria: 1) the modes of language use – written or spoken; and 2) the degree of formality of the style used, and distinguishes between frozen, formal, consultative and casual styles. Thus, various kinds of documents, like contracts or wills, are formulaic, frozen written uses of legal language whereas formal written genres include such types as statutes, lawyers’ briefs, etc..Marriage ceremonies or witnesses’ oaths are the examples of frozen and spoken types whereas formal spoken styles include the interrogation of witnesses by lawyers. Finally, casual legal discourse which is characterized by a high degree of informality might include lobby conferences between judges and attorneys or lawyer-lawyer conversations.

In this regard, as being a formal and written register, legislative language differs significantly from most other varieties not only in terms of its communicative purpose, but also in the way it is created.

2. Background to the Study

2.1. Register Analysis

One of the earliest approaches to the description of varieties in language use is termed as ‘register analysis’. Ferguson, with a sociolinguistic perspective, defines register as “a communication situation that recurs regularly in a society

in terms of participants, setting, communicative purpose and so forth” (1994, p. 20). Thus, it will tend to develop identifying markers of language structure and language use, different from the language of other communication situations.

The roots of register studies can be traced back to the situational, social and descriptive analyses carried out by anthropological linguists such as Boas, Sapir, Malinowski, Whorf and Firth. However, Halliday’s approach to language is considered as the basis of register analysis (Biber and Finegan, 1994, p. 2).

In his approach to register, Halliday (1978 quoted in Leckie-Tarry, 1993, p.30) employs the term ‘register’ to encapsulate the relationship between texts and social processes. For example, people participating in recurrent communication situations tend to make certain lexico-grammatical choices. The result of the combination of choices is what is recognized by the community as a particular register. Thus, a register is defined as a language variety viewed with respect to its context of use. Based on this assumption of register, it can be stated that “register analysis focuses mainly on the identification of statistically significant lexico-grammatical features of a linguistic variety” (Bhatia, 1993, p. 5).

Atkinson and Biber (1994, p. 352) provide a detailed description of the register studies as follows:

- 1) Register studies involve descriptive analysis of actually occurring discourse.
- 2) Register studies aim to characterize language varieties, rather than either the linguistic style of individuals or specific linguistic structures.
- 3) Register studies present formal linguistic characterization of language varieties and analyze the functional or conventional relationships between form and situation.

Register studies have also underlined the fact that the distribution of grammatical structures is different across various text types. The reason for this variation among different text types is, as Lemke explains, “where the field of activity differs, there are characteristic (and also statistically consistent) differences in the frequencies of grammatical patterns which in turn reflect differences in communicative purposes” (1995, p. 27).

Register studies can also be grouped into such categories as 1) single register versus register comparisons, 2) synchronic versus diachronic register studies, and 3) speech versus writing (Atkinson and Biber, 1994, p. 352).

The present study aims at investigating the discoursal features of a single register, namely, the legislative language in Turkish, by comparing and contrasting this register with five other registers, which in turn, will provide a better understanding of the legislative language.

2.2. The Multidimensional Approach

There are many studies that describe the situational and linguistic characteristics of registers. One of them which is used in the current study is multidimensional approach. The multidimensional(MD) approach to register variation was developed by the American linguist Douglas Biber (1988) to provide comprehensive descriptions of the patterns of register variation in a language. Biber and Conrad (2001, p.184) state that an MD analysis includes two major components: 1) identification of the underlying linguistic parameters, or dimensions of variation by using computer-based text corpora and computational tools; and 2) specification of the linguistic similarities and differences among registers with respect to those dimensions by the use of statistical techniques.

Both theoretical assumptions and major components of the MD approach indicate that there are three key terms of the approach as linguistic co-

occurrence, dimension and multiple dimensions. The first of these terms, linguistic co-occurrence, is considered as central in MD approach since a register is characterized by a set of co-occurring linguistic features.

Dimension, on the other hand, involves a group of linguistic features, which co-occur with a markedly high frequency in texts. Thus, dimension is used to analyze the linguistic co-occurrence. However, not a single dimension but multiple dimensions are employed in the MD approach.

The first example of the MD approach is Biber's (1988) own study. In this study, various spoken and written registers in English are compared along the following six dimensions of linguistic variation:

- 1) involved discourse versus informational discourse
- 2) narrative concerns versus non-narrative concerns
- 3) situation dependent reference versus explicit reference
- 4) overt expression of persuasion
- 5) abstract discourse versus non-abstract discourse
- 6) on-line information production

Various other register studies in English were carried out using the MD analysis. For example, Atkinson (1992) studied the historical evolution of medical research writing in terms of four dimensions proposed by Biber. Conrad (1996a; 1996b) applied the MD modal of variation in English to compare professional research articles, university-level textbooks, and university student papers in biology and history. Reppen (1994; 1995) used MD approach to study spoken and written registers used by elementary school students in English.

The MD approach has also been used to investigate the patterns of register variation in nonwestern languages. For instance, Biber and Hared (1994) investigated register variation in Somali using three dimensions. Kim and Biber (1994) compared written registers to spoken registers in Korean along with six dimensions. Kessapidu (1997) analyzed the persuasion patterns of Greek business letters in terms of five dimensions of the MD approach.

In Turkish, several register studies have been carried out (Karaş, 1995; Oktar and Yağcıoğlu, 1996; Akar, 2000; Özyıldırım, 1999a, 1999b, 2009). However, the studies that applied the MD approach are very few. Bayyurt (2000) used the MD approach to compare various spoken and written registers in terms of formality. Özyıldırım (2002) applied five dimensions of the MD approach to study the discoursal features of the legislative texts. The MD approach has also been used to investigate the patterns of Turkish official language by Yazar (2002).

3. Aim and Method

3.1. Aims of the Study

As stated by Biber and Conrad (2001, p. 176), with respect to traditional, lexical and grammatical investigations, it turns out that functional descriptions based on texts without regard for register variation are inadequate and often misleading: for register descriptions, a comparative register perspective provides the baseline needed to understand the linguistic characteristics of any individual register. Thus, the aims of this study are:

- 1) to determine the discoursal features of Turkish legislative language in terms of Dimension 1 ‘informative (planned) versus interactional (unplanned) discourse’

- 2) to compare these features with five other registers, namely, scientific research articles, newspaper feature articles, TV commercials, man/woman magazines and stand-up shows.

The hypothesis is that legislative language will have the highest frequencies of an informative and planned discourse among other registers.

3.2. Method of the Study

This study employs the multidimensional approach developed by D. Biber (1988) to describe the lexico-grammatical and discoursal features of the Turkish legislative language.

Considering the limitations of this particular study, only the first dimension ‘Informative (planned) versus interactional (involved) production’ is used as the method of analysis.

The lexico-grammatical patterns of ‘Informative versus Interactional discourse’ are combined from the studies of Biber (1988) ; Biber and Hared (1994) ; Kim and Biber (1994) ; Biber and Conrad (2001) and adapted to Turkish with some eliminations and additions. Thus,

Dimension 1 in Turkish includes 14 lexico-grammatical patterns as indicated in Table 1:

Table 1. Positive and Negative Features of Dimension 1 in Turkish

Interactional (unplanned) discourse
(positive features)
1st. Person pronouns
2nd. Person pronouns
Direct questions
Causative adverbial subordinators
Wh-complement clauses
Emphatics
Amplifiers
Discourse particles
Informative (planned) discourse
(negative features)
Nouns
Postpositions
Stative forms
Agentless passives
Relative Clauses
Adjectives

There are two groups of features in Dimension 1, labeled positive and negative. The positive features represent discourse with interactional, affective and involved purposes whereas negative features represent discourse with highly informational purposes, which is carefully crafted and highly edited (Biber, 1988, p. 115). Furthermore, the two groups have a complementary relationship. That is, if a text has frequent occurrences of the positive group of features, it will have markedly few occurrences of the negative group, and vice versa.

In this study, both a microscopic and macroscopic approach are used. As stated by Kim and Biber (1994, p. 157), a microscopic approach focuses on the discourse functions of individual linguistic features in particular registers while a macroscopic approach seeks to define the overall parameters of variation among registers. Microscopic and macroscopic analyses have complementary strengths in that a microscopic analysis can pinpoint the exact communicative functions of individual linguistic features in particular registers, but it does not provide the basis for overall generalizations concerning differences among registers. In contrast, the macroscopic analysis focuses on the overall patterns of variation among registers, building on previous microanalyses to interpret those patterns in functional terms.

3.2.1. Corpus of the Study

The corpus contains the following text types: 1) legislative texts, 2) newspaper feature articles, 3) scientific research articles, 4) TV commercials, 5) man/woman magazines, and 6) stand-up shows. Thus, the corpus contains four written and two spoken texts.

The spoken texts in the corpus were first tape-recorded and then transcribed into the written language according to our interests in this particular study. Thus, in the transcription process, some characteristic features of oral language such as the different pronunciation of a sound by different participants, phonetic details of a speaker's accent, voice quality, hesitations, false starts and the like were ignored.

Each text type in the study consisted of approximately 30.000 words. Turkish Criminal Code was used as the corpus of the legislative language. Scientific research articles were collected from three broad areas as social sciences, engineering and medicine. The corpus of the newspaper feature articles were composed of articles from four different Turkish daily newspapers.

Man/woman magazines included texts from four different Turkish magazines (two for each). The corpus of the stand-up shows was composed of the texts of two famous showmen in Turkey. TV commercials, on the other hand, were collected from different Turkish TV channels. The whole corpus consisted of approximately 180.000 words and was collected between the years 2006-2008.

3.2.2. Data Analysis

The data obtained from six different text types were analyzed in terms of the 14 lexico-grammatical patterns identified for Dimension 1. Since there is no pre-existing corpora, texts are collected and entered into computer. However, as there is no tagging program available for Turkish, most of the lexico-grammatical features are counted by hand and the values are presented in terms of frequency and percentage for each register. Then, a chi-square analysis is carried out to make comparisons among registers in terms of the positive and negative features of Dimension 1.

4. The Discoursal Features of the Turkish Legislative Language : A Register Perspective

Considering the general characteristics of the Turkish legislative language, it is possible to say that Turkish legislative language exhibits the characteristic features of a highly formal language.

The studies carried out about Turkish legislative language (Özyıldırım, 1999a; 1999b; 2001; 2002) indicate that legislative language in Turkish has a special discourse type which is full of technical legal terms that can only be understood by the members of the specialist community, borrowed and archaic words and expressions mostly taken from Arabic and Persian, common terms with uncommon legal meanings, long and complicated sentences, coordination, nominalizations, passives, etc.

Biber (1994, p. 33) states that typical register studies involve three components: 1) description of the situational characteristics of a register, 2) description of the linguistic characteristics, and 3) analysis of the functional associations between the situational and linguistic features. Thus, in our analysis of the discursal features of the Turkish legislative language, these components will be considered as the general framework of analysis.

4.1. Description of the Situational Characteristics of the Turkish Legislative Language

4.1.1. Communicative Purpose

Danet (1985, p. 273) states that “the study of legal discourse is concerned with the nature, functions and consequences of language use in the negotiation of social order”. Like other legal systems, Turkish laws also have two primary functions: 1) the ordering of human relations, and 2) the restoration of social order when it breaks down. As Danet further argues, with regard to the ordering function, there are two complementary tasks. Firstly, law defines relations and tells us which activities are permitted and which are not. Secondly, it also provides recipes for creating relations where none existed before (e.g. marriage ceremonies). These are, respectively, the regulative and facilitative functions of law. ‘Restoration of social order’, on the other hand, is concerned with the ways language usage affects both substantive and procedural justice in the disposition of cases of conflict whether between one citizen or another as in the case of civil law, or between the individual and the state as in the case of criminal law (p. 274).

In the light of these basic functions, it is possible to say that laws impose obligations, prohibit actions, confer rights or give permissions. Thus, the general function of this writing is directive. Furthermore, as Bhatia (1993, p. 102) states, these prohibitions, obligations or rights should be presented as

precisely, clearly and unambiguously as linguistic resources permit because of the human capacity to wriggle out of obligations and to stretch rights to unexpected limits.

4.1.2. Physical Relation between Addressor and Addressee

Legislative language is typically produced by writers who are separated in space (and time) from their readers, resulting in a greater reliance on the linguistic channel by itself to communicate meaning. Furthermore, in most other written varieties, the author is both the originator and the writer of the text. However, in legislative language, the draftsman of the National Assembly is only the writer of the legislative act. Moreover, the legislative writing is prepared for ordinary citizens, but the real readers are lawyers and judges, who are responsible for interpreting legislative texts for ordinary citizens. In other words, the reader and the recipient are not the same person in legislative language. Thus, it is possible to say that these unique contextual factors help to create a distance between the ordinary citizens and the legislative text.

4.1.3. Production Circumstances

As being a written mode, legislative writing, like the other written modes, provides extensive opportunity for careful, deliberate production ; written texts can be revised and edited repeatedly before they are considered complete.

Spoken language, on the other hand, is typically produced on-line, with speakers formulating words and expressions as they think of the ideas.

4.2. Description of the Lexico-grammatical Features of the Turkish Legislative Language in terms of Dimension I

This section includes the statistical analysis and the description of the individual items identified for Dimension 1, together with related discussions connecting the situational and linguistic features. The frequency and percentage

of the use of the 14 lexico-grammatical features identified for Dimension 1 in the Turkish Criminal Code are presented in the following table :

Table 2. Frequency and Percentage of the Lexico-Grammatical Features in Legislative Language for Dimension 1 (n=32.000)

Dimension 1: Informative (planned) discourse / interactional (unplanned) discourse		
Positive features: Interactional(unplanned) discourse		
	Frequency	Percentage
1st. Person singular/plural pronouns	0	0%
2nd person singular/plural pronouns	0	0%
Direct questions	0	0%
Causative adverbial subordinators	70	0.2%
Wh-complement clauses	2	0.006%
Emphatics	0	0%
Amplifiers	25	0.07%
Discourse particles	0	0%
Negative features : Informative(planned) discourse		
Nouns	15.450	48.2%
Postpositions	1428	4.4%
Stative forms	250	0.78%
Agentless passives	442	1.38%
Relative clauses	1350	4.2%
Adjectives	1395	4.3%

When the Turkish Criminal Code is analyzed in terms of the positive features of Dimension 1, it is possible to say that the interactional features of this dimension occur very rarely or none at all in legislative writing.

In the Turkish Criminal Code, 1st person pronouns ‘ben/biz’ ‘I/we’; 2nd person pronouns ‘sen/siz’ ‘you’; direct questions; emphatics which mark the presence of certainty towards a proposition by way of certain words like ‘gerçekten’ ‘really’, ‘sahiden’ ‘for sure’, ‘tabi ki’ ‘of course’; and discourse particles like ‘tamam mı?’ ‘OK?’, ‘şey’ ‘what-do-you-call-it’, etc. are nonexistent (0%). In other words, no examples of these features are found in the Turkish Criminal Code. The absence of these features is related with the fact that they all require a high degree of interaction and informality among the participants of a particular text type and are rarely found outside of the conversational genres.

The other positive features of Dimension 1 such as causative adverbial subordinators (0.2%) indicating causes of things or actions such as the constructions ‘çünkü’, ‘-DIĞI için’, ‘dEn dolayı’, ‘-dAn’ ‘because of...’, etc. ; Wh-complement clauses (0.006%) which resemble questions and are formed by the use of a set of question words such as ‘ne’ ‘what’, ‘ne zaman’ ‘when’, ‘niye’ ‘why’ + the nominalization of the embedded verb by means of such suffixes as –EcEk, -DIk, -mEk and –mE; and amplifiers (0.07%) which are used to indicate the reliability of propositions positively by the use of adverbs like ‘çok’ ‘very’, ‘tamamen’ ‘completely’, ‘kesinlikle’ ‘absolutely’, etc. occur in very low frequencies that are close to zero percentage in legislative language since they all serve interactional functions.

As a result, when overall positive features of Dimension 1 are considered in terms of the Turkish Criminal Code, it can be said that Turkish legislative language does not exhibit these interactional features since the typical functions of these features do not fit the typical communicative characteristics of this register. In this highly formal language, there is no interaction between the sender and the receiver. Among the six registers in the corpus of this study, legislative language is identified as having the lowest frequencies of occurrence

in terms of the positive lexico-grammatical features of Dimension 1. For example, although there are informative written registers like scientific research articles, newspaper feature articles and man/woman magazines in the corpus, no other register has 0 percentage in the use of these positive lexico-grammatical features except for the 2nd person pronouns in scientific research articles. Thus, it is possible to say that legislative language in Turkish has a strong register norm rejecting the use of these interactional and informal features.

Considering the negative features of Dimension 1, it can be said that legislative language exhibits these features in very high frequencies. Even a short extract from Turkish Criminal Code (article 3) shows the high density of informational features from Dimension 1 (nouns are underlined, postpositions italicized, attributive adjectives capitalized, and passives put in parentheses) :

Türkiye'de suç işleyen kimse, Türk kanunlarına göre (cezalandırılır) ve bundan dolayı bir Türk hakkında yabancı memlekette hüküm verilmiş olsa bile Türkiye'de (muhakeme olunur). Böyle bir fiilden dolayı Türkiye dışında hakkında hüküm verilmiş olan yabancı dahi Adliye Vekilinin talebi üzerine Türkiye'de (muhakeme edilir).

Translation:

Anyone who commits a crime in Turkey shall be punished according to Turkish laws. A Turkish citizen must also be tried in Turkey even if s/he is sentenced in a foreign country. A foreigner who has committed a crime in Turkey, and is sentenced in a foreign country because of this act, can be retried in Turkey at the request of the Minister of Justice.

Nouns are the most common lexical features in the negative group. Of the total words used in the Turkish Criminal Code, 48.2 % are found to be nouns. This finding is also consistent with the view that written language is highly nominal (Halliday, 1985, pp. 330-31). Furthermore, this finding clearly shows

that Turkish legislative language has a highly abstract informational focus. As stated by Biber (1988, p. 227), the overall nominal characterization of a text and the distinction between nominal and verbal styles is identified as one of the most fundamental distinctions among registers. A high nominal content in a text indicates conceptual abstractness and high informativity as opposed to primarily interpersonal or narrative foci.

Prepositions in English are considered as an important device for packaging high amounts of information into nominal discourse. Chafe (1982, p. 41) describes prepositions as a device for integrating information into idea units and expanding the amount of information contained within an idea unit. Turkish is a postpositional language and Turkish postpositions function similar to prepositions in English (Lewis, 1967, p. 85). In Turkish Criminal Code, postpositions like 'için' 'for', 'gibi' 'like', 'ile' 'with', 'hakkında' 'about', etc. are used frequently in order to expand the amount of information about rights, obligations, prohibitions, etc. and to cover as much detail as possible in order to be all-inclusive. The percentage of postpositions in the Turkish Criminal Code is 4.4.

Stative forms or sentences with nonverbal predicates might be considered as the markers of a static, informational style common in writing since they preclude the presence of an active verb (Biber, 1988, p. 228). Stative forms in Turkish include sentences with nominal and existential predicates. The percentage of the use of stative forms in the Turkish Criminal Code is 0.78. . In nonverbal Turkish sentences –Dir might also follow the zero tense marker. Sansa Tura (1986, p. 145) states that all nonverbal sentences in Turkish expressing generic facts, universal truths, permanent generalizations, scientific or quasi scientific statements contain this particle. Thus, the addition of -Dir gives the meaning of certainty and unchangeability to the nonverbal legislative sentences. It is observed that all instances of nominal predicates are also

followed by –Dir particle in the Turkish Criminal Code. Not only nonverbal sentences but also verbal sentences present certain characteristics in the Turkish legislative language. 40.07 % of the verbal predicates in the Turkish Criminal Code are composed of forms as ‘ a nominal element + a ‘light verb’ as Kornfilt (1997, p. 321) calls them such as ‘et’, ‘eyle’, ‘yap’ all meaning ‘do’ and ‘ol’ meaning ‘be’ or ‘become’. This finding also shows us the highly nominal and static characteristic of the legislative language.

The use of passives is also an important characteristic of the legislative language. Biber (1988, p. 228) states that passives are taken as one of the most important surface markers of the decontextualized or detached style that stereotypically characterizes writing. In passive constructions, the agent is demoted or dropped altogether, resulting in a static, more abstract presentation of information. The percentage of agentless passives in the Turkish Criminal Code is 1.38. Moreover, of the total of all passives used in the corpus, 93% is agentless indicating that in legislative language the action is more important than the doer of the action. In other words, in legislative sentences, the action which causes the wrongdoing is more important than the doer of the action who does not have a salient role in the legislative discourse.

Relative clauses are said to function as restrictive or nonrestrictive modifiers of noun phrases. In that respect, they are functionally similar to attributive adjectives (Quirk et.al., 1985, p. 1048). Ochs (1979, p. 69) states that referents are marked differently in planned and unplanned discourse: simple determiners are preferred in unplanned discourse, whereas relative clauses are used for more explicit and elaborated reference in planned discourse. In general, it can be said that relative clauses occur more frequently in writing than in speech. Relative clauses are also one of the important characteristics of the Turkish legislative language. 4.2 % of the words used in the Turkish Criminal Code are relative constructions. These elaborated noun phrases serve the

function of providing detailed and elaborated information in legislative sentences. Furthermore, the use of relative clauses is a convenient device to refer to as many aspects of human behaviour as required and at the same time be able to incorporate as many details as necessary at various syntactic points in legislative sentences. Thus, the legislative text becomes as informative as possible by using less number of sentences.

The last category of the negative features is adjectives. Biber (1988, p. 237) states that Adjectives, like adverbs and postpositions, expand and elaborate the information presented in a text. In our corpus, 4.3 % of the total words are adjectives. In the Turkish Criminal Code, they are mainly used for expanding and elaborating the information about legislative sentences and, thus, serve the purpose of making them precise, unambiguous and all-inclusive.

As a result, when overall negative features of Dimension 1 are considered in terms of the legislative language, it can be said that they occur very frequently in the Turkish Criminal Code. Thus, it is possible to say that Turkish legislative language has a strong register norm favoring the lexico-grammatical features of an informational and planned discourse. However, these lexico-grammatical features are distributed in different ways across registers.

4.3. Register Comparisons

In addition to the descriptions of a single register, a corpus-based approach enables comparative analyses of register variation. One advantage of a comparative register perspective is to understand the linguistic characteristics of a particular register relative to a representative range of registers in the language. As Biber and Conrad (2001, p. 179) state, most grammatical features are distributed in very different ways across registers. These overall distributional patterns correspond to the differing production circumstances, purposes and levels of formality found across registers.

This section focuses on the relative frequencies of co-occurring linguistic features across registers. To illustrate, consider the comparison of the six registers in our corpus for Dimension 1 in Table 3 :

Table 3. The Comparison of the Positive and Negative Features in Six Registers for Dimension 1

Registers		Frequency		Total
		Positive features (Interactional production)	Negative features (Informative production)	
Legislative language	n	97	20315	20412
	%	0,5	99,5	100
Scientific research articles	n	293	25028	25321
	%	1,2	98,8	100
Newspaper feature articles	n	707	16652	17359
	%	4,1	95,9	100
Man/woman magazines	n	2080	21034	23114
	%	9	91	100
Stand-up shows	n	6889	9938	16827
	%	40,9	59,1	100
TV commercials	n	16406	19274	35680
	%	46	54	100
Total	n	26472	112241	38713
	%	19,1	80,9	100

$$\chi^2=35823,7 \text{ p}<0.00$$

When all the registers in our corpus are compared for Dimension 1, legislative language is identified as the register that makes the most frequent use of the negative group of features, and conversely, the least frequent use of the positive features. It is closely followed by scientific research articles, newspaper

feature articles and man/woman magazines in this order. These written registers are marked for the very frequent occurrences of the negative features combined with relatively few occurrences of the positive features. Written registers are associated with an explicit and elaborated presentation of information. At the other extreme, TV commercials are identified as the register that makes the most frequent use of the positive features. Thus, oral registers like TV commercials and stand-up shows tend to have frequent occurrences of the positive group of features, and relatively few occurrences of the negative group of features. Oral registers are produced on-line and they typically have involved interpersonal purposes. These registers have conventional associations with colloquial and informal language. These forms are considered inappropriate when used in formal written prose.

Legislative language which has the highest negative feature score among other registers in Dimension 1 is associated most notably with informational exposition, and is interpreted as reflecting careful production and a highly informational focus. That is, nouns, postpositions, adjectives, relative clauses, etc. all function to convey densely packed information. Such densely informational and precise text is nearly impossible to produce without time for planning and revision. Clearly, the emphasis in this text is on transmitting information precisely and concisely, not on interactive or affective concerns. Of the total lexico-grammatical features used in the Turkish Criminal Code, 99.5 % is negative. The score for positive features is only 0.5% indicating a presentation of information with no interaction and acknowledgement of personal attitude.

Legislative language is closely followed by scientific research articles in terms of the use of negative features of Dimension 1. Of the total features used in the scientific research articles, 98.8 % is negative. The score for positive features is 1.2 %. These results indicate that scientific research articles share

similar characteristics with the legislative writing in that academic writing also requires careful production circumstances, an expository, informational purpose and a formal tone.

The third largest negative score belongs to the newspaper feature articles. Among the six registers compared in this study, newspaper feature articles tend to be more argumentative dealing with a wide range of topics, like international relations, domestic politics, etc..Of the total number of lexico-grammatical features in this register, 95.9 % is negative and 4.1 % is positive. Thus, it is possible to say that newspaper feature articles are also highly informational texts and are associated with explicit and elaborated presentation of information.

Man/woman magazines which fall into the category of popular writing include various periodical articles, interviews with famous persons like movie stars, singers, etc. are more interactional in nature when compared with the other written registers in the corpus. The negative score of this register is 91 %, and the positive feature score is 9 % which is the highest positive score among the other written registers.

The last two registers are the oral registers of our corpus and they are associated with involved and interpersonal purposes. Thus, they present relatively few occurrences of the negative features and higher occurrences of the positive ones, such as 1st. and 2nd. person pronouns, direct questions, emphatics, amplifiers, discourse particles, etc.

Among our registers, the fourth register in terms of the use of the negative features is stand-up shows. Of the total lexico-grammatical features used in this register, 59.1 % is negative. The positive feature score, on the other hand, is 40.9 %. Although stand-up shows exhibit a remarkable increase in the use of the positive features when compared with the other written registers, its

positive score is not very high. The reason for this relatively low interaction might be explained in the monologue form of the show where only one person is involved, which, in turn, reduces the number of the interactional features.

The most interactive oral register in our corpus is found to be as TV commercials. This register has the lowest negative score (54 %) and the highest positive score (46 %) among the registers compared. These scores indicate an interactive and involved discourse type when compared with the other registers. However, TV commercials also have edited kind of conversations. It can be expected that private conversations, which do not take place in this corpus, will represent more features of an interactional discourse and have higher positive scores.

5. Conclusion

For the purposes of this study, it can be concluded that legislative language is a special register rarely equalled by any other variety of Turkish. It has special lexico-grammatical features that reflect its high informational and expository focus, careful production and explicit and elaborated presentation of information. Within this framework, it is possible to say that legislative discourse is highly informative, impersonal, decontextualized and formal.

This study also shows that comparisons among registers play an important role in any thorough description of a language. The register comparisons presented in this study indicated that legislative language has the largest negative score and the lowest positive score in terms of the features of Dimension 1 'informational /interactional discourse'. In other words, legislative language can be considered as the most informative, formal and decontextualized discourse type among the six registers compared in this study.

In a paper of this size, it is impossible to give complete accounts and interpretations of register analysis. Thus, this study is by no means complete. In

order to give complete accounts of a register, other dimensions should also be studied. Moreover, this study only covered six registers for comparison. Various other oral and written registers are needed for more comprehensive accounts of register variation in a language.

Nevertheless, this study has provided a glimpse into the value of corpus-based investigations for increasing our understanding of language use. In addition, not only our understanding of discourse but our understanding of language acquisition and issues within educational linguistics can benefit from the analysis of register variation. Finally, such analyses will also provide a framework for additional cross-linguistic investigations, eventually allowing identification of universal tendencies.

Kaynakça

- Akar, D. (2000). Gereğinin Yapılmasını Rica Ederim: İş Yazışmalarında Kullanılan İstek Biçimleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 9-16.
- Atkinson, D. (1992). The Evolution of Medical Research Writing from 1735 to 1985: The Case Of the Edinburgh Medical Journal. *Applied Linguistics*, 12 (4), 337-374.
- Atkinson, D., Biber, D. (1994). Register: A Review of Empirical Research. (D. Biber ve E. Finegan, Ed.). *Sociolinguistic Perspectives on Register*, Oxford: Oxford University Press, 351-385.
- Bayyurt, Y. (2000). Türkçe’de Resmîyet Kavramına TV Sohbet Programları Çerçevesinden Bir Bakış. *Dilbilim Araştırmaları*, 17-37.
- Bhatia, V. K. (1993). *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman.
- Biber, D. (1988). *Variation Across Speech and Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biber, D. (1994). An Analytical Framework for Register Studies. Biber, D. and Finegan, E.(eds.), *Sociolinguistic Perspectives on Register*, Oxford: Oxford University Press, 31-56.
- Biber, D., Finegan, E. (1994). Introduction. Situating register in Sociolinguistics. (D. Biber ve E. Finegan, Ed.). *Sociolinguistic Perspectives on Register*, Oxford: Oxford University Press, 1-7.
- Biber, D., Hared, M. (1994). Linguistic Correlates of the Transition to Literacy in Somali: Language Adaptation in six Press Registers. (D. Biber ve E. Finegan, Ed.). *Sociolinguistic Perspectives on Register*, Oxford: Oxford University Press, 182-216.

- Biber, D., Conrad, S. (2001). Register Variation: A Corpus Approach. (D. Schiffrin, D. Tanen ve H. Hamilton, Ed.). *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford : Blackwell Publishers, 175-196.
- Chafe, W. (1982). Integration and Involvement in Speaking, Writing and Oral Literature. (D. Tannen, Ed.). *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*, Norwood, NJ: Ablex, 35-54.
- Conrad, S. (1996a). *Academic Discourse in two Disciplines: Professional Writing and Student Development in Biology and History*, Unpublished PhD. Dissertation, Northern Arizona University.
- Conrad, S. (1996b). Investigating Academic Texts with Corpus-based Techniques: An Example from Biology. *Linguistics and Education*, 8, 299-326.
- Danet, B. (1985). Legal Discourse. (T. A. Van Dijk, Ed.). *Handbook of Discourse Analysis 1*, London: Academic Press, 273-289.
- Ferguson, C. A. (1994). Dialect, Register and Genre: Working Assumptions about Conventionalization. (D. Biber ve E. Finegan, Ed.). *Sociolinguistic Perspectives on Register*, Oxford: Oxford University Press, 15-30.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*, London: Edward Arnold
- Karaş, M. (1995). The Language of Newspaper Reporting-Ideological Transformation of Discourse: How Newspapers Get Their Messages Across. *Modern Studies in Turkish Linguistics*. (Proceedings of the 6th. International Conference on Turkish Linguistics), 39-54.
- Kessapıdu, S. (1997). A Critical Linguistic Approach to a Corpus of Business Letters in Greek. *Discourse and Society*, 8, 479-500.

- Kim, Y.J., Biber, D. (1994). A Corpus-Based Analysis of Register Variation in Korean. (D. Biber ve E. Finegan, Ed.). *Sociolinguistic Perspectives on Register*, Oxford: Oxford University Press, 157-161.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*, London: Routledge.
- Leckie-Terry, H. (1993). The Specification of a Text: Register, Genre and Language Teaching. (M. Ghadessy, Ed.). *Register Analysis: Theory and Practice*, London: Taylor and Francis, 26-42.
- Lemke, J. L. (1995). *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*. London: Taylor and Francis.
- Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Ochs, E. (1979). Planned and Unplanned Discourse. (T. Givón, Ed.). *Syntax and Semantics* 12, London: Academic Press, 51-80.
- Oktar, L., Yağcıoğlu, S. (1996). Türkçe Metin Türleri: Bir Sınıflandırma Çalışması. *IX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 205-220.
- Özyıldırım, I. (1999a). Türk Yasa Dili (Turkish Legislative Language). *Journal of Faculty of Letters*, 16 (1), Hacettepe University, 89-114.
- Özyıldırım, I. (1999b). Türk Ceza Kanunu: Yasal Söz eylemlerin Çözümlemesi (Turkish Criminal Code: An Analysis of the Speech Acts in Legislative Discourse). *Journal of Faculty of Letters*, 16 (2), Hacettepe University, 95-107.
- Özyıldırım, I. (2001). Yasa Metinlerinde Ad Öbekleri ve İşlevleri Üzerine (NP Structures and Their Functions in Legislative Texts). *Journal of Faculty of Letters*, 18 (1), Hacettepe University, 73-81.
- Özyıldırım, I. (2002). Yasa Dilinin Söylem Özellikleri (The Discoursal Features of the Legislative Language). *Dilbilim ve Uygulamaları Dergisi*, 3-4, 119-137.

- Özyıldırım, I. (2009). Reklam Diline Dilbilimsel Bir Bakış. (Ş. Yavuz, Ed.). *Reklamın Toplumsal Yansımaları ve Yeni Reklam Biçimleri*, Ankara: Ütopya Yayınları, 61-73.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Reppen, R. (1994). *Variation in Elementary Student Language: A Multidimensional Perspective*, Unpublished Ph.D. Dissertation, Northern Arizona University.
- Reppen, R. (1995). A Multi-dimensional Comparison of Spoken and Written Registers Produced by and for Students. (W. Brita, S. K. Tanskanen, ve R. Hiltunen, Ed.). *Organizations in Discourse* (Proceedings from the Turku Conference), University of Turku, Turku, Finland, 477-86.
- Sansa Tura, S. (1986). Dİr in Modern Turkish. *Proceedings of the 2nd International Conference on Turkish Linguistics*, 145-158.
- Yarar, E. (2002). *The Official Language of Turkish: A Formal and Functional Approach*, Unpublished Ph.D. Dissertation, Hacettepe University.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN 2002 DÜNYA KUPASINA KATILAN ÜLKELERE YÖNELİK TUTUM VE ÖNYARGILARI – İKİNCİ ARAŞTIRMA

Serdar SAĞLAM

Özet

Bu makale, üniversite öğrencilerinin 2002 Dünya Kupasına katılan ülkelere yönelik tutum ve önyargıları üzerine yapılan bir çalışmadır. Daha önce yayınlanmış olan bir çalışmamızın yöntem ve alanı sabit tutularak değişen zaman içinde tekrarı mahiyetindedir. İlk çalışmada 2002 Dünya Kupası karşılaşmaları başlamadan önce katılma hakkını kazanmış ülkeler arasından temsili bir seçme yapılmıştı. Bu seçimde 5 tip ülke belirlenmişti. İlki, dünya politikasında etkili devletler; İkincisi, sanayileşmiş, fakat dünya politikasında etkisi daha az olan devletler; Üçüncüsü, orta derecede gelişmiş devletler; Dördüncüsü, sanayileşmemiş, gelişmemiş veya Orta-Doğu ülkeleri; Beşincisi ise, İsrail. Araştırma bulgularına göre üniversite öğrencileri tarafından tercih edilmeyen ülkeler arasında ilk sıraları ABD, İsrail ve Suudi Arabistan paylaşıyordu. İlk çalışmadan yaklaşık 2 yıl kadar sonra gerçekleştirilen bu araştırma ilk çalışmanın yöntem, teknik ve saha olarak tekrarıdır ve bulgularının karşılaştırılmasına dayanmaktadır.

Anahtar kelimeler: 2002 Dünya Kupası, tutum, kalıpyargı, önyargı.

Attitudes and Biases of the University Students towards Countries Competing in 2002 World Cup- Second Research

Abstract

This article is the study on the attitude and prejudice of the university students directed to the countries joined in the 2002 World Cup. It is a kind of revision with the same method and field of our previous study which was published before. In the first study, a representative selection was made among the countries that entitled the participation right to the 2002 World Cup. In this

selection the countries were classified according to five types: (1) countries that are effective in the world of politics; (2) industrialized countries, but those that are less influential in the world of politics; (3) developing countries; (4) non-industrialized, underdeveloped countries or Middle-Eastern countries; (5) Israel. According to the data of the research, USA, Israel and Saudi Arabia are at the first place among the countries which are not preferred by the university students. This research, that was done approximately two years later from the first one, is the revision of the first one in terms of method, technique and field, and base on the data comparison.

Key words: 2002 World Cup, attitude, stereotype, prejudice.

Bu makale, üniversite öğrencilerinin 2002 Dünya Kupasına katılan ülkelere yönelik tutum ve önyargılarını belirleme çabasındaki daha önce yayınlanmış bulunan bir çalışmamızın (Sağlam, 2005, ss. 99-123) yöntem ve alanının sabit tutularak değişen şartlar çerçevesinde tekrarı mahiyetindedir. Söz konusu çalışma 2001/2002 Bahar döneminde Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okumakta olan 100 öğrenci üzerinde uygulanan anket formlarının çözümlenmesine dayanmaktaydı.

İlgili çalışmada Dünya Kupasında, müsabakaların başlamasından sonra ülke tercihlerinde sadece “ülkelere yönelik” tarihî, dinî veya kültürel sebeplerden kaynaklanan tutum ve önyargıların belirleyiciliğinin azalacağı kabulünden hareketle anketler henüz Dünya Kupasının başlamasından 15 gün kadar önce 14.05.2002 ve 15.05.2002 tarihlerinde uygulanmıştı.

Çalışmamızda seçilen ülkeler belirli kıstaslarla tespit edilmişti. İlk sırada ya sömürgeci bir geçmişe sahip olmuş veya dünya politikasında ciddi bir etkisi söz konusu olan devletler seçilmişti. Bunlar, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, Rusya ve Çin'di. İkinci tür ülkeler dünya siyasetinde daha alt seviyede etkisi olan gelişmiş ülkelerdi. Bunlar; Danimarka, Portekiz, İsveç ve Belçika idi. Üçüncü tür ülkeler orta seviyede gelişmiş

bulunan, dünya siyasetinde etkili bir aktör olamayan ülkelerdi. Bu ülkeler Meksika, Uruguay, Arjantin, Güney Afrika, Kamerun ve Hırvatistan şeklinde belirlenmişti. Dördüncü tür ülkeler Orta-Doğu ve İslam ülkeleri arasından seçilmişti. Beşinci sırada ise sadece İsrail yer almaktaydı. İsrail Orta-Doğu bölgesindeki konumu, Filistin sorunu ve Musevilerin dünya siyasetindeki etkinlikleri dolayısıyla çok özel bir noktada durmaktaydı.

Çalışmanın alanı bu şekilde belirlendiğinde 2002 Dünya Kupasına katılan ülkelerin futbol takımlarına baktığımızda, kupaya katılabilmek hakkını elde etmiş ülkelerin böyle bir çalışma için yetersiz olduğu kanaatine varılmıştı. Bu yüzden Dünya Kupasına katılmayan, fakat çalışmamız açısından ölçücülüğü bulunan ülkelerden bir kısmı seçilerek çalışmaya dâhil edilmişti. Bu ülkeler, Irak, İran, Suriye, İsrail, Azerbaycan ve Afganistan'dı. Bu ülkelerin hayali müsabakaları 2002 Dünya Kupasına katılma hakkını elde etmiş olan ülkelerden ayrılarak “Muhtemel karşılaşmalarda (x) mi galip gelsin, yoksa (y) mi?” başlığı altında sıralanmıştı.

Bütün bu ülkeler arasında hayali 38 karşılaşma tasarlanmış ve anket soruları şeklinde sıralanmışlardı. Bu sorular sadece iki şıklı olarak düzenlenmişti ve ülkelerin yalnızca birinin tercihi söz konusuydu.

Bu çalışma da ilk çalışmanın yöntem, teknik ve araştırma alanı tercihi bakımlarından tekrarı ve bulgularının karşılaştırmasına dayanmaktadır. İlk araştırmada ülkeler arasında en az tercih edilen ülkeler ABD, İsrail ve onların hemen ardından da Suudi Arabistan'dı. ABD sadece İsrail milli takımı ile yaptığı tasavvur edilen hayali karşılaşmada destekleniyordu. Bunun dışındaki karşılaşmaların tümünde diğer ülkelerin takımları tercih ediliyordu.

İkinci çalışmanın temel hareket noktası 11 Eylül 2001 tarihinde iki yolcu uçağının Dünya Ticaret Merkezi'ne ait ikiz kuleler adı verilen gökdelenlere ve Pentagon'a çarpması ile gerçekleştirilen terör eyleminin akabinde gelişen

olaylar dizisidir. Bu tarihten sonra Amerika Birleşik Devletleri önce Afganistan'a, sonra da kitle imha silahlarının varolduğu iddiasıyla Irak'a askeri müdahalede bulunmuştu. 20 Mart 2003 tarihinde Irak'ı bombalamaya başlayan ABD, 9 Nisan 2003'de de Bağdat'a girmiş ve Irak'ı işgal etmişti.

Amerikan askeri müdahalesinin akabinde herhangi bir kitle imha silahı tespit edilememiş, fakat Irak bir kan gölüne dönmüştü. Şehirler tahrip olurken, binlerce sivil, kadın, erkek ve çocuk hayatını kaybetmiş ve Irak halkı etnik ve dinî bakımlardan parçalara ayrılmıştı.

Amerika'nın Irak'ı işgal etmesi dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi bizim ülkemizde de ona karşı tepki ve öfkenin derinleşmesine yol açmıştı. Bu araştırma daha çok ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ilk çalışmada milli takımları desteklenmemiş olan ülkeler başta olmak üzere sonuçların aynı sularla tekrar sınanmasını esas almaktadır.

İkinci araştırma da 2003/ 2004 Bahar döneminde yine Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde okumakta olan 100 öğrenci üzerinde uygulanan anket formlarının çözümlenmesine dayanmaktadır. Bu araştırmada anketler 18.05.2004 ve 20. 05. 2004 tarihleri arasında uygulanmıştır.

Dünya Kupası

İlk ve ikinci çalışmamızın zeminini oluşturan Dünya Kupası 31 Mayıs 2002 Cuma günü Güney Kore'nin başkenti Seul'de Fransa-Senegal maçıyla başlamış ve 30 Haziran 2002 Pazar günü Japonya'nın Yokohama kentinde oynanan Almanya-Brezilya maçıyla sona ermişti (cup2002.cjb.net. geocities.com/eleme 2002).

2002 Dünya Kupasına katılan takımlar şunlardır; A Grubu: Fransa, Danimarka, Uruguay, Senegal. B Grubu: İspanya, Slovenya, Paraguay, Güney Afrika. C Grubu: Brezilya, Türkiye, Çin, Kostarika. D Grubu: Güney Kore, Portekiz,

Polonya, Amerika Birleşik Devletleri. E Grubu: Almanya, İrlanda Cumhuriyeti, Suudi Arabistan, Kamerun. F Grubu: Arjantin, İsveç, İngiltere, Nijerya. G Grubu: İtalya, Hırvatistan, Ekvador, Meksika. H Grubu: Japonya, Rusya, Belçika, Tunus (Çakır, 2002, s. 170).

Tutum Kavramı

Tutum sözcüğü Latince aptus sözcüğünden türetilmiştir, “eylem için elverişli ve hazır” olma anlamına gelmektedir (Hogg, 2006, s.174). Yani tutum, “bir obje ile birey arasındaki etkileşim sonucu, davranış oluşturan bir ön hazırlıktır” (Enç, 1968, s. 128).

Tutum, bir bireye atfedilen ve onun psikolojik bir obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir (Kâğıtçıbaşı 1983: 84). Tutumlar, insanlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler ve sosyal psikolojide merkezi bir yeri işgal ederler. Bir tutum, kişinin aklında şekillenir; zihni bir durumdur. Her tutum, bir şey hakkındaki bir algıya dayanır (Michener ve Delamater, 1986, s. 131).

McClelland tutumu, bireyin şimdiki davranışını belirleyen geçmiş deneyimlerinin bir özeti olarak görür. Bireyin düşünce dünyasına yansıyan değişik nesne ve insanlara geçmiş deneyimlerinden aktardığı anlamlarla bakması, tutumun başka bir biçimde betimlenmesidir. Genel olarak tutum kuramı, tutumun tutum nesnesi ile ilgili geçmiş bir deneyim veya yaşantının insan beynindeki kaydı, tortusu ya da gelecekteki davranış ile ilişkili olarak bireyin düşünsel oluşumuna etkide bulunduğunu varsayar (Tolan, İsen ve Batmaz, 1991, s. 259).

Tutumların dört ana özelliğinden bahsedilebilir; ilk olarak tutumlar tepki vermeye hazır olmayı içerir. Bir tutum bir nesneye (insan, grup, yer, fikir, eşya, durum, yiyecek vs. olabilir) karşı belirli bir tepkide, davranışta bulunmaya hazır oluşu gösterebilir. İkinci olarak, tutumlar güdüleme gücüne sahiptirler. Bir

nesne hakkında güçlü bir şekilde olumlu veya olumsuz tutuma sahip olma bireyin bu tutum yönünde davranmasına neden olacaktır. Ayrıca tutumların durağan olma özelliği vardır. İnsanlar belli bir yönde sahip oldukları tutumları değiştirmek istemezler. Son olarak, tutumlar, değerlendirme içerir. Herhangi bir şey sevebilir veya sevilmeyebilir (Sakallı, 2001, s. 106).

Bir tutum genellikle üç unsur çerçevesinde tanımlanır, bilişsel, duygusal ve davranışsal. Bir başka ifadeyle kelimeler, tutumlar düşünceden, duygudan ve hareketten ibarettir ve çeşitli yollarla davranışlara rehberlik ederler (Tedeshi, 1982, s. 159).

Tutumların bu üç bileşeni şu şekilde sıralanabilir; merkezi bileşen bir nesne ile ilgili görel olarak devamlı bir “duygu”dur. Bir nesne bir insan olabilir, bir grup olabilir, bir kurum olabilir (banka, işletme gibi) veya soyut bir şey olabilir (din, eğitim gibi). Davranışlarımızın çoğu gibi, tutumlarımız da öğrenme yoluyla kazanılmıştır. Bireyin tutumları, kazanılmış kişilik özelliklerinin bir parçasıdır. Duygunun yanı sıra, bir tutumun çoğu kez bir de “bilişsel” bileşeni vardır. Bilişsel bileşen, bireyin tutumunun nesnesi hakkındaki inançlarından oluşur. Bir tutumun inanç yönü ile duygu yönü karşılıklı olarak birbirini etkiler. Bir tutum ile ilişkisi olmayan inançlar da vardır. Bu iki tür inancı birbirinden ayırt etmek için, bir tutuma eşlik eden inanca “kanı” (kanaat) adı verilir. Bir tutumun üçüncü bileşeni “davranışsal bileşen”, yani duygu ve kaniya uygun olarak hareket etme eğilimidir. İnsanların her zaman duygulara uygun hareket etme eğilimi vardır. Bu nedenle, çoğu kez tutumlardan davranışları yordayabilmek mümkündür (Clifford, 1984, s. 363).

Tutum Oluşumu ve Değişikliği

Tutum değişikliği, kişinin belli bir konudaki görüşünün değişmesi demektir. Tutum değişikliği, genellikle belli bir konuda yeni bir görüşün edinilmesiyle sonuçlanır. Tutumlar, kişinin tarafsız kalamadığı konularla,

gruplarla, kurumlarla ilişkili olarak oluşturulur. Dolayısıyla tutum değişikliği, belli bir konuda var olan görüşün yerine yeni bir görüşün belirlenmesi demektir (Şerif ve Şerif, 1996, ss. 539-540).

Tutumlar, fikirler ve düşünceler öğrenme yoluyla oluşmaktadır. Öğrenme söz konusu olduğu için, yaşam boyunca yeni tutumlar öğrenilmekte ve var olan tutumlar değiştirilebilmektedir. Tutumların değişmesinde önemli etkenler şu şekilde verilebilir: 1. Doğrudan kişisel değişim; tutum nesnesi ile yaşanan olaylar kişinin o nesneye karşı nasıl bir tutuma sahip olacağını belirler. 2. Aile; doğumlarından itibaren çocuklar ana ve babalarının her türlü hareketlerinden, disiplin süreçlerinden ödül ve cezalarından etkilenecek belirli bir gruba, kişiye veya nesneye karşı tutumlar geliştirirler. Aile bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bireyi din, siyasi parti, özgürlük, yaşam anlayışı, futbol takımı ve yemek tarzına kadar birçok konuda etkisi altına alır. 3. Arkadaşlar, akrabalar, referans gruplarıdır (Sakallı, 2001, ss. 111-112).

Kalıpyargı (Streotype) ve Önyargı

Kalıpyargılar bir toplumsal guruba (cinsiyet grubu, azınlık grubu, etnik grup, yaşlı, çocuk, Mülkiyeli, Bilkentli) ilişkin inançlardır.

Kalıpyargılar bir toplumsal kategorinin (grubun) çağrıştırdığı özelliklerdir. Bu özellikler bilişsel, duygusal, davranışsal özellikler veya değerlendirmeler olabilir ve tümüyle gerçeği yansıtmayabilirler. Kalıpyargılar her ne kadar bir tür bilişsel kalıp ise de çoğu zaman insanların kafasında kalmayıp davranışsal sonuçlara da yol açabilmekte, farklı toplumsal grup mensuplarına karşı ayrımcılığa neden olabilmektedirler. Ayrımcılık farklı sosyal grup mensuplarını dışlama, onlara olumsuz davranmak, aşırı olumlu davranmak gibi çeşitli biçimler alabilmektedir (Hortaçsu, 1998, ss. 229-230).

Kişilerin kendi gruplarına ve karşıt gruplara ilişkin kalıpyargılarında bazı farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklardan bir tanesi kişilerin kendi gruplarına

ilişkin kalıpyargılarının genelde daha olumlu olmasıdır. Bu durum “gruplar arası yanlılık” olarak adlandırılmıştır. Diğer bir farklılık ise kişilerin, bazı durumlar dışında kendi gruplarını daha değişken (heterojen), karşıt grubu ise daha türdeş (homojen) olarak algılamalarıdır (Hortaçsu, 1998, s. 267).

Çeşitli ulusal gruplara karşı beliren kalıplaşmış tutumlarla ilgili incelemeler, bize tutumların gelişmesi ve durağanlığı hakkında etraflı bilgi sağlamaktadır. Bu bilgileri özetleyecek olursak; 1. Kalıplaşmış tutumların küçük yaşlarda gelişmeye başladığını, 2. Bu gelişmede siyasi, tarihi, ekonomik, kültürel vb. çeşitli etkenlerin rol oynadığını, 3. Çoğunlukla kalıplaşmış tutumların başkalarından, kulaktan dolma edinilen bilgilerle beslendiğini ve gerçek bilgi eksikliğini kapatma ve gerçeği tanımlama görevini üstlendiğini, 4. Dolayısıyla, çoğu zaman için akılcı olmaktan çok duygusal nitelik gösterdiğini ve nihayet, 5. Bu özelliklerinin sonucu kalıplaşmış tutumların kolay değişmeyip zaman içinde oldukça durağan olduğunu söyleyebiliriz (Kâğıtçıbaşı, 1999, s. 133).

Tutumların Ölçülmesi

Tutumun ölçülmesi, “bireyin bir nesne ya da görüşe karşı hangi konumda olduğunun belirlenmesi”dir (Silah, 2000, s. 373).

Tutum ölçekleri, bireylerin belirli bir objeye karşı ne ölçüde olumlu ya da olumsuz tutumlara sahip olduklarını saptama araçlarıdır. Bu tutum objesi çeşitli niteliklerde olabilir; örneğin kavramlar (demokrasi, adalet, faşizm, komünizm kavramları gibi), kişiler (liderler, kahramanlar gibi), milliyetler ve etnik gruplar, sosyal kurumlar (polis, ordu, akıl hastaneleri gibi), hükümet politikaları, (özelleştirme, kamulaştırma, sansür gibi), çeşitli sosyal kesimler (akıl hastaları, homoseksüeller, kadınlar, işsizler, bürokratlar, siyasetçiler gibi), sosyal sorunlar (işsizlik, enflasyon, terör gibi), tutum derecelerinin üzerinde sıralandığı ölçek belirli bir objeye ilişkin en lehte ve en aleyhte olan kutupları arasında uzanan bir

“optimum”dur (en uygun ve en elverişli durum) ve bu doğru parçasının orta noktası tutum objesine karşı yansız bir tavrı ifade eder (Silah, 2000, s. 375).

Tutum davranışın gerisinde bulunan zihinsel bir hazırlık olduğundan, görülemediği için ona doğrudan değil, dolaylı yoldan yani bireyin tutum gerçeğindeki önermelere verdiği cevaplara bakarak ölçebilmekteyiz (Krech ve Crutchfield, 1980, s. 250).

Tutum ölçümlerinde, bir takım özel tekniklerle birlikte, en çok kullanılanlar dereceli ölçeklere dayandırılmış olanlardır. “Bu ölçekler başlangıçta tutumun yoğunluk yönünü ölçmek üzere geliştirilmiştir. Zamanla tutumun zihinsel- düşünsel yönünü analiz etmeye dönük ölçekler dereceli- sıralı ölçek olarak geliştirilmiş, böylece tutumu oluşturan duygusal faktörlerin analizine olanak bulunmuştur.

Dereceli ölçekler, tutumu ölçülecek kişinin kendisine yönlendirilen özel anlamlı, yargılara katılma derecesini saptama esasına dayalı ölçeklerdir.

Dereceli tutum ölçekleri: Thurstone Ölçeği (Eşit Aralıklar Ölçeği), Likert Ölçeği (Toplanmış Derecelendirme Tekniği), Bogardus Ölçeği (Sosyal Mesafe Uzaklık Ölçeği), Gutman Ölçeği ve Edward-Kilpatrick Ölçeği (Ayrımcı Derecelendirme Ölçeği) dir (Silah, 2000, ss. 374-375).

Thurstone Ölçeği, bir tutumun belirli bir örneklem grubundan dağılımını konu almıştır. Thurstone, aynı tutuma farklı derecelerde sahip olabileceği düşüncesiyle, belirli bir ölçek üzerinde sıralanmış tutum derecelerinin göreceli frekansını belirlemeyi amaçlamıştır. Bunun için öncelikle, standart uyararla tüm diğer uyarıların sırayla eşleştirilerek karşılaştırılmasını düşünen Thurstone, bu yolun uzun olması nedeniyle, daha sonra farklı bir yol önermiş ve tüm uyarıların birlikte ele alınıp karşılaştırılabileceği bir yöntem geliştirmiştir (Silah, 2000, s. 375).

Likert Ölçeği; Murphy'nin sosyal tutum üzerinde yürüttüğü araştırmalara, Likert 1929 yılında tutumların ölçülmesi konusunda geliştirdiği bir teknikle katılmıştır. Bu teknik “ahlak”, “muhafazakârlık”, “ilericilik” gibi geniş kapsamlı konuları da içeren birçok hususu incelemek üzere yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Likert'in ilk çalışmasında kullandığı “ölçek”inde şu derecelendirmelere yer vermiştir: Kesinlikle katılıyorum (5), katılıyorum (4), kararsızım (3), katılmıyorum (2), kesinlikle katılmıyorum (1) (Silah, 2000, ss. 377-378).

Bogardus Ölçeği: Sosyal mesafe ölçeği olarak da bilinen bu ölçekle, kişiler arasındaki ilişkilerin, yakınlık, uzaklık, düşmanlık ve ayırım gibi tutumların tek bir boyutu ölçülmek istenmektedir. Bu ölçek tutuma konu olan olay, özellikle özel bir grubun üyesini, tutum oluşturan bireyin kendisine yakınlık derecesini saptamaya yöneliktir. Bu ölçek sayesinde, aynı millete karşı çeşitli şahısların tutumlarını ölçerek mukayese etmek ya da bireyin çeşitli uluslara ilişkin tutumlarını karşılaştırmak mümkün olmaktadır.

İlk olarak Bogardus, insanların çeşitli ulusal ya da etnik grupları, bunlara karşı duydukları sempati ya da antipati bakımından sıralayabildiklerini ve bu tercihlerle ilgili söylediklerinin, belli kişilerle somut deneyimlerden kaynaklanan belli bir sempati ya da antipatiden ziyade oldukça genelleşmiş tutumları dile getirdiğini gözlemiştir.

Bogardus, gözlemlerinin sonucunda çeşitli sosyal yakınlık ya da mesafe derecelerini içeren bir yargı listesi oluşturup, deneklerden, belli bir grubun üyeleri ile ilgili olarak, listede kabul edebilecekleri cümleleri işaretlemelerini istemiştir (Şerif ve Şerif, 1996, s. 518).

Gutman Ölçeği: 1950'li yıllarda Gutman tarafından geliştirilmiş, tutumun tek bir boyutunu ve onun derecesini ölçmektedir. Ölçeğin esası, belli bir tutum konusuna ilişkin bir maddenin (önermenin) kabul edilmesi demek, o önermeye

dayalı olan diğerlerinin de kabul edilmiş sayılması anlamına gelmektedir. Burada geçerli bir standart yargı bulunmakta ve bu yargı, kişiye göre önemli olanları ayırmada bir sınır olarak kullanılmaktadır. Eğer sınır yargı seçilmişse, sınırın altında kalanlar için de bir tutum ortaya konulmaktadır.

Edward ve Kilpatrick Ölçeği: Buna “Ayırıcı Değerlendirme Ölçeği” de denilmektedir. “Bu ölçek esas itibarıyla Thurstone, Likert ve Gutman ölçeklerinin karışımı şeklinde düşünülebilir. Yargılar vardır, hakemlerin bu yargıları derecelendirmesi istenir ve sonuçta derecelendirilen yargıların Likert Ölçeği’nde olduğu gibi sayısal değerlere dönüştürülmesi söz konusudur. Bu ölçek diğerlerine göre az kullanılan ve sayısal tutarlılığı henüz tartışılan bir tutum ölçeğidir (Erdoğan, 1991, s. 394).

Anket Formlarının Hazırlanmasında Esas Alınan Hususlar ve Ülke Tercihleri

Bu çalışma için hazırlanan anket formunda katılan öğrencilere cinsiyet, bölüm, sınıf, doğum yeri, ailesinin ikamet ettiği yer, hayatının ilk on yılının geçtiği yer, baba ve annenin meslekleri, baba ve annenin eğitim durumlarına ilişkin sorular sorulmuştu. Ayrıca kendisini dünya görüşü bakımından hangi fikir akımlarına, düşünce sistemlerine veya siyasî gruplara yakın hissettiklerine dair sorulara yer verilmişti. Bu sorunun seçenekleri arasında Atatürkçü, liberal, milliyetçi, sosyal demokrat, devrimci, ülkücü, İslamcı, muhafazakâr, sosyalist, komünist ve diğer şikkı bulunmaktaydı. Öğrencilere birden fazla şikkı işaretleyebilecekleri söylenmişti.

Öğrenci Profillerine Yönelik Anket Sonuçları

Anket formlarının çözümlenmesinden sonra ortaya şu şekilde bir tablonun çıktığı görülmektedir: İlk çalışmada anket sorularını cevaplandıran öğrencilerin 61’i kadın, 39’u erkekti. İkinci çalışmada ise bu sayı 71 kadın ve 29 erkek şeklindedir.

Her iki araştırmada da anket formlarını dolduran öğrencilerin tamamının “T.C.” uyruklu olduğu görülmektedir.

İlk araştırmada anketleri cevaplandıran öğrencilerin 55’i Felsefe, 27’si Sosyoloji, 16’sı Psikoloji ve 12’si de Tarih bölümlerinde okumaktaydı. İkinci araştırmada ise, öğrencilerin 51’i Felsefe, 28’si Sosyoloji, 5’i Psikoloji, 4’ü Fransız Dili ve Edebiyatı ve 12’si de Tarih bölümlerinde okumaktadır.

İlk araştırmada öğrencilerden 55’i üçüncü sınıfta, 29 kişi dördüncü sınıfta okumaktaydı ve artık yıllar 13 kişi ile üçüncü sırayı almaktaydı. Geriye kalanlar ise 2 kişi ile ikinci sınıf ve bir kişi ile birinci sınıf öğrencileriydi. İkinci araştırmada ise ilk sırayı 42 kişi ile dördüncü sınıflar alırken, ikinci sırayı 28 kişi ile üçüncü sınıflar ve dördüncü sırayı ise 22 kişi ile ikinci sınıflar almaktadır. Bunu 8 kişi ile artık yıllar takip etmektedir.

İlk araştırmada öğrencilere doğdukları coğrafi bölge sorulmuştu. Buna göre, 52 kişi ile en fazla sayıyı İç Anadolu ve ikinci sırayı da 14 kişi ile Akdeniz - Ege Bölgesi almaktaydı. Diğer bölgelerde doğanlar ise, Marmara Bölgesi 12 kişi, Doğu - Güneydoğu Anadolu Bölgesi 11 kişi, Karadeniz Bölgesi de 7 kişiydi. 4 kişi de Türkiye’nin dışında dünyaya gelmişti. İkinci araştırmada ise doğum yerleri bakımından ilk sırayı 45 kişi ile yine İç Anadolu Bölgesi almaktadır. İkinci sırayı ise 25 kişi ile Akdeniz-Ege Bölgesi alırken bunu 17 kişi ile Marmara Bölgesi takip etmektedir. Daha sonra da 5 kişi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve 4 kişi ile Karadeniz Bölgesi gelmektedir.

Ailelerin ikameti hakkındaki soru yine bu araştırmada da bölge eksenli sorulmuştur. İlk araştırmaya göre, ailelerin 55’i İç Anadolu Bölgesi’nde ikamet ederken, ikinci sırayı 20 ile Marmara Bölgesi almıştır. Üçüncü sırada 13 ile Akdeniz-Ege Bölgesi takip etmektedir. Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde 7 aile, Karadeniz Bölgesi’nde 3 aile bulunmaktadır. Türkiye’nin dışında ikamet etmekte olan aileler sadece 2’dir. İkinci araştırmada da 54 kişi ile ilk sırayı İç

Anadolu Bölgesi almaktadır. İkinci sırada 25 kişi ile Akdeniz-Ege Bölgesi, üçüncü sırada ise 14 kişi ile Marmara Bölgesi gelmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi 3 kişi ile dördüncü sırada yer alırken onu 4 kişi ile Karadeniz Bölgesi takip etmektedir.

Diğer bir soru da hayatlarının geçirildiği ilk on yıla ilişkindi. Buna göre, İç Anadolu Bölgesi 53 kişi ile ilk sırayı almıştı. İkinci sırayı Marmara Bölgesi 15 kişi ile izlerken, üçüncü sırada 13 kişi ile yine Akdeniz - Ege Bölgelerinin yer aldığı görülmekteydi. Bu sayıları Doğu - Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 8 kişi ile ve Karadeniz Bölgesi 6 kişi ile takip etmekteydi. Son sırayı da hayatının ilk on yılını yurt dışında geçirmiş bulunan 4 kişi almaktaydı. İkinci araştırmada da 51 kişi ile ilk sırayı yine İç Anadolu Bölgesi oluşturmaktadır. Akdeniz-Ege Bölgesi 27 kişi ile ikinci, Marmara Bölgesi ise 12 kişi ile üçüncü sıradadır. Bunları 6 kişi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve 4 kişi ile Karadeniz Bölgesi izlemektedir.

İlk araştırmada baba mesleğinin sorulduğu kısımda meslekler arasına memur, işçi, çiftçi, esnaf / zanaatkâr, iş adamı, teknisyen / tekniker, mimar / mühendis, subay / astsubay, serbest meslek sahibi ve öğretmen seçenekleri konulmuştu. Buna göre, baba mesleği memur olan 29 kişi ilk sırayı almaktaydı. Onu 23 kişi ile serbest meslek sahibi, 11 kişi ile mimar / mühendis takip etmekteydi. Daha sonra sırasıyla, öğretmen 10 kişi, esnaf / zanaatkâr 8 kişi, işçi 6 kişi, teknisyen / tekniker 4 kişi, iş adamı ve subay / astsubay 3'er kişi ve çiftçi ise 2 kişinin baba mesleği idi. Bir kişi ise bu şıkkı işaretlememişti. İkinci araştırmada ise ilk sırayı 12 kişi ile serbest meslek sahibi almaktadır. Babasının mesleği mühendis olan 11 kişi, memur 10 kişi, işçi 8 kişi, emekli 8 kişi, öğretmen 6 kişi, memur 6 kişi, esnaf 4 kişi, subay-astsubay 3 kişi, akademisyen 3 kişi, hekim 3 kişi, çiftçi 2 kişi, şoför 2 kişi, gazeteci, avukat, teknik ressam, yönetici, fotoğrafçı, pilot, bilgisayar programcısı, müteahhit, matbaacı, eczacı, iktisatçı birer kişi ve babası vefat etmiş 3 kişi bulunmaktadır.

İlk araştırmada annelerinin mesleğine yönelik olarak sorulan sorunun şıklarında da yine yukarıda verilen meslek kategorileri kullanılmıştı. Ancak, subay / astsubay şikkı kaldırılmış ve onun yerine de ev hanımı şikkı ilave edilmişti. Buna göre, ilk araştırmada 65 kişinin annesinin ev hanımı olduğu dikkati çekmekteydi. Bunu 13 kişi ile memur ve 12 kişi ile öğretmen izlemekteydi. Diğerleri ise sırasıyla teknisyen / tekniker 5, serbest meslek 2, mimar / mühendis, esnaf / zanaatkâr ve işçi 1'er kişi ile takip etmekteydi. İkinci araştırmada da yine anne mesleği ev hanımı 58 kişi ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu öğretmen 9 kişi, emekli 9 kişi, bankacı 8 kişi, memur 5 kişi, işletmeci 2 kişi ile takip ederken, tekstilci, serbest meslek sahibi, müşteri temsilcisi, turizmci, mühendis, işçi, hekim, arkeolog, yazar-ev hanımı birer kişidir.

İlk araştırmada babalarının eğitim durumuna göre, en yüksek sayıyı 40 kişi ile üniversite veya yüksek okul mezunları alıyordu. İkinci sırada ise 31 kişi ile ilkokul mezunları geliyordu. 18 kişinin babasının eğitim seviyesi lise veya meslek lisesi, 11 kişinin ise orta okul seviyesindeydi. İlk araştırmada babası okur-yazar olmayan hiçbir öğrenci bulunmamaktaydı. İkinci araştırmada ise babası okur-yazar olmayan iki kişiye rastlıyoruz. Buna karşılık babasının eğitim seviyesi üniversite veya yüksek okul mezunu olan öğrenci sayısı 51 ile ilk sırayı almaktadır. Bunu 24 kişi ile lise veya meslek lisesi mezunu ve 14 kişi ile İlkokul mezunu izlemektedir. 8 kişinin babasının eğitim seviyesi ortaokul mezunu olurken bir kişi de babasının olmadığını yazmıştır.

İlk araştırmada annelerinin eğitim durumuna göre ilkokul mezunları 39 kişi ile en üst sırayı alıyordu. Bunu 23 kişi ile üniversite veya yüksek okul mezunları takip ederken, üçüncü sırayı da 22 kişi ile lise ve meslek lisesi mezunları alıyordu. Babalarının eğitim durumları ile karşılaştırıldığında anneler arasında okur-yazar olmayanların sayısının 12 kişi ile oldukça kabarık olduğu görülmekteydi. Okur-yazar olmayanların sayısı ilkokul mezunları ile toplandığında da 51 gibi çok çarpıcı bir rakama ulaşıyordu. Son sırayı ise 4 kişi

ile ortaokul mezunları alıyordu. İkinci araştırmada ise anneleri okur-yazar olmayanların sayısı 5, ilkokul mezunlarının sayısı da 26 gibi yine büyük bir rakama tekabül etmektedir. Her ikisinin toplamı ilk araştırmaya göre düşük olsa da yine ciddi bir rakama karşılık gelmektedir. Lise veya meslek lisesi mezunları 35 kişi ile ilk sırada, Üniversite veya yüksek okul mezunları da 28 kişi ile ikinci sırada bulunmaktadır. Son sırayı ise 6 kişi ile ortaokul mezunları almaktadır.

Bu iki çalışmada da katılımcıların kendilerini dünya görüşü bakımından hangi fikir akımlarına, düşünce sistemlerine veya siyasî gruplara yakın hissettiklerine dair bir soru sorulmuştur. Bu soruda aşağıda şıklar verilmiştir; liberal, sosyal demokrat, sosyalist, komünist, milliyetçi, İslamcı, muhafazakâr gibi. Bunun yanında de Atatürkçü, devrimci, ülkücü gibi Türkiye bağlamında bir şey ifade eden kimliklerle ilgili şıklar yer almaktadır. İlk araştırmada hiçbiri diyenler veya hiçbir şikkı işaretlemeyenler 14 kişi ile en kalabalık grubu oluşturmaktaydı. Daha sonra sırasıyla 13 kişi ile “sosyal demokrat” ve 9 kişi ile de “Atatürkçü-sosyal demokrat”lar gelmektedir. “Sosyal demokrat-sosyalist” 4 kişi. “Sosyal demokrat-liberal” 2 kişi. Kendilerine sadece “Atatürkçü” sıfatını uygun görenler 8 kişiydi. “Liberal” şikkını tek başına işaretleyen 8 kişi bulunmaktaydı. 8 kişi “sosyalist”, 4 kişi de “komünist” şikkını işaretlemişti. 3 kişi kendisini “milliyetçi”, 1 kişi “İslamcı”, 2 kişi “muhafazakâr”, 1 kişi “anarşist”, 3 kişi “hümanist”, 1 kişi de “devrimci” olarak tanımlıyordu. 1 kişi de “milliyetçi-İslamcı”, “Atatürkçü-sosyalist”, “Atatürkçü-milliyetçi”, “Atatürkçü-liberal” sentezleri birer kişi tarafından temsil edilmişti. Diğer ilgi çekici kimlik tanımlamaları da şu şekildeydi; “Atatürkçü-sosyalist-muhafazakâr”, “Atatürkçü-sosyalist- sosyal demokrat”, “Atatürkçü-milliyetçi-sosyal demokrat”, “Atatürkçü-milliyetçi-liberal”, “Atatürkçü-liberal-sosyal demokrat”, “sosyal demokrat-liberal-sosyalist”, “liberal-milliyetçi-muhafazakâr”. Bu şıklar da birer kişi tarafından işaretlenmişti. Kimlikle ilgili gençlerin yaptıkları bu çeşitlilik ve sentez de ayrı ve çok ilginç bir araştırmanın konusunu oluşturabilir. İkinci

araştırmada ise ortaya şu şekilde bir tablo çıkmaktadır: Evrensel dünya görüşleri bakımından kendilerini tanımlayan kişiler arasında ilk sırayı 13 kişi ile sosyal demokrat almaktadır. Sosyalist 7, muhafazakâr 5, liberal 4, milliyetçi 2, komünist 2, apolitik 1. Sadece ülkemiz açısından değerlendirilebilecek kimlik göstergeleri arasında ilk sırayı 18 kişi ile Atatürkçü almaktadır. Devrimci şıkkı 4, ülkücü şıkkı ise 1 kişi tarafından işaretlenmiştir. İlk araştırmanın soruları aynen ikinci araştırmada da tekrarlandığı için birden fazla şıkkın işaretlenebileceğine dair açıklamadan dolayı ortaya ilk çalışmada olduğu gibi yine çok parçalı kimlikler ve ilginç sentezler çıkmıştır. Bunları da şu şekilde görmekteyiz; Atatürkçü-sosyal demokrat 8 kişi, Atatürkçü-sosyalist 2, Atatürkçü-liberal 2 kişi, Atatürkçü-milliyetçi 7 kişi, Atatürkçü-milliyetçi-liberal 4 kişi, Atatürkçü-milliyetçi-liberal-muhafazakâr 1 kişi, Atatürkçü-milliyetçi-sosyal demokrat 1, Atatürkçü-milliyetçi-İslamcı-muhafazakâr 1 kişi, Atatürkçü-devrimci-sosyalist-komünist 1 kişi, milliyetçi-ülkücü 1 kişi, milliyetçi-sosyal demokrat 1 kişi, liberal-milliyetçi 1 kişi, liberal-milliyetçi-devrimci-sosyalist 1 kişi, devrimci-sosyalist 1 kişi, post modern 2 kişi, egoist 2 kişi. Hiçbir şıkkı işaretlemeyenlerin sayısı 6 olurken, İslamcı şıkkının da hiç işaretlenmemiş olduğu görülmektedir.

Her iki araştırmanın analizlerinde kendisini dünya görüşü bakımından hangilerine mensup ve yakın hissettiğine, ailesinin ikamet ettiği yer, baba ve anne mesleği ile baba ve annenin eğitim seviyelerine göre düzenlenen tablolarda hangi ülkenin takımının galip gelmesini istediğine dair yapılan çözümlemelerde anlamlı bir ilişkinin kurulamayacağı anlaşılmıştır. Ancak, öğrenci profillerine ilişkin bu verilerin anket sonuçlarına göre ülke tercihlerinin sonuçları ile bağlantı sağlanmasında bir fikir verebileceği düşünülerek bu şekilde sunulması uygun görülmüştür.

Ülke Tercihlerine Yönelik Anket Sonuçları

“2002 Dünya Kupasına katılacak olan aşağıdaki ülkelerin yapacakları muhtemel karşılaşmalarda hangi ülkenin takımının galip gelmesini istersiniz?” tarzındaki sorulara ilişkin şıklara göre yapılan tercihler şu şekilde gerçekleşmiştir:

Fransa mı galip gelsin, Senegal mi? sorusuna ilk araştırmada katılımcılardan 21’i Fransa, 78’i Senegal demişti. İkinci araştırmada ise katılımcılardan 35’i Fransa derken, 64 kişi de Senegal’i işaretlemiştir.

Uruguay mı galip gelsin, Danimarka mı? sorusuna katılımcılardan 58’i Uruguay, 41’i Danimarka demişti. Bir kişi bu şıkka dokunmamıştı. Bu araştırmada da Uruguay 51 kişi ile daha fazla destek almış durumdadır. 47 kişinin Danimarka’yı desteklediği bu araştırmada 2 kişi ise herhangi bir şıkka işaretlememiştir.

Almanya mı galip gelsin, Suudi Arabistan mı? sorusunda 58 kişi Almanya şikkını, 42 kişi Suudi Arabistan şikkını işaretlemiştir. İkinci araştırmada da Almanya 59 kişi ile daha fazla desteklenirken, Suudi Arabistan 37 kişi tarafından işaretlenmiştir. Dört kişi bu şıkka dokunmamıştır.

Kamerun mu galip gelsin, Suudi Arabistan mı? sorusunda ise, ilk araştırmada 80 kişilik bir çoğunluğun Kamerun’u desteklediği dikkati çekmektedir. Suudi Arabistan’ı işaretleyenler 20 kişidir. Kamerun ikinci araştırmada da 75 kişilik bir çoğunluk tarafından desteklenmektedir. Suudi Arabistanı destekleyenler de 25 kişidir. 1 kişi bu şıkta tercih kullanmamıştır.

Almanya mı galip gelsin, Kamerun mu? sorusunda ilk araştırmada 68 kişi Kamerunu, 32 kişi ise Almanyayı desteklemiştir. İkinci araştırmada da benzer bir oran söz konusudur. Kamerun 61, Almanya ise 38 kişi tarafından desteklenmiştir. Bu soruda da cevap vermeyen kişi sayısı 1’dir.

Portekiz mi galip gelsin, İngiltere mi? sorusunda ilk araştırmada Portekiz 78 kişi, İngiltere ise 22 kişi tarafından işaretlenmişti. İkinci araştırmada da aynı sonuç çıkmaktadır.

Portekiz mi galip gelsin, Fransa mı? sorusunu ilk araştırmada verilen cevaplar ciddi oranlarda Portekiz lehineydi. Bu sayı 82 kişi Portekiz, 18 kişi de Fransa şeklinde görülmekteydi. İkinci araştırmada ise Portekiz 68, Fransa ise 31 kişi tarafından desteklenmiştir.

Arjantin mi galip gelsin, İngiltere mi? sorusuna ilk araştırmada 86 kişi Arjantin derken, sadece 14 kişi İngiltere'yi desteklemişti. İkinci araştırmada ise Arjantin 76, İngiltere ise 23 kişi tarafından tercih edilmiştir.

Arjantin mi galip gelsin, İsveç mi? sorusunda ilk araştırmada Arjantin'in galip gelmesini isteyenler 63 kişi, İsveç'in galip gelmesini isteyenler ise 37 kişiydi. Arjantin ikinci araştırmada 72, İsveç ise 27 kişi tarafından işaretlenmiştir.

İtalya mı galip gelsin, Hırvatistan mı? sorusuna verilen cevaplara göre ilk araştırmada İtalya'yı tercih edenler 54, Hırvatistan'ı tercih edenler 46 kişi şeklindeydi. İkinci araştırmada ise İtalya 60, Hırvatistan 39 kişi tarafından tercih edilmiştir.

İtalya mı galip gelsin, Meksika mı? sorusunda ise ilk araştırmada Meksika'nın galibiyetini tercih eden kişi sayısı 65, İtalya'nın galibiyetini isteyen kişi sayısı 35'ti. İkinci araştırmada ise İtalya 50 kişi, Meksika da 49 kişi tarafından tercih edilmiştir.

Japonya mı galip gelsin, Belçika mı? sorusuna verilen cevaplarda ilk araştırmada 59 kişi Japonya'nın galibiyetini, 40 kişi Belçika'nın galibiyetini istemekteydi. İkinci araştırmada ise bu sayı Japonya 67, Belçika 33 şeklindedir.

Japonya mı galip gelsin, Rusya mı? sorusunda ilk araştırmada Japonya 59, Rusya ise 40 kişi tarafından desteklenmişti. İkinci araştırmada ise Japonya 64, Rusya 35 kişi tarafından desteklenmektedir.

Japonya mı galip gelsin, Tunus mu? sorusunda ilk araştırmada Japonya 51 kişi, Tunus ise 48 kişi tarafından desteklenmişti. İkinci araştırmada bu sayılar Japonya 57, Tunus 41 kişi şeklindedir.

Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, İtalya mı? sorusunda ilk araştırmada Amerika Birleşik Devletleri 22, İtalya 78 kişi tarafından desteklenmiştir. İkinci araştırmada bu sayı İtalya lehine daha da artmış görünmektedir. Buna göre, ikinci araştırmada A.B.D 11 kişi, İtalya 89 kişi tarafından işaretlenmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, Almanya mı? sorusuna ilk araştırmada verilen cevaplarda Amerika Birleşik Devletleri'nin galip gelmesini isteyenler 27, Almanya'nın galip gelmesini isteyenler 72 kişiydi. Bu soruya da bir kişi cevap vermemişti. İkinci araştırmada bu sayı A.B.D 19, Almanya 79 şeklindedir. İkinci araştırmada cevapsız şık 2'dir.

Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, Rusya mı? sorusunda ilk araştırmada 75 kişi Rusya'yı, 25 kişi de Amerika Birleşik Devletleri'ni desteklemişti. İkinci araştırmada da A.B.D 21, Rusya 76 kişilik destek almıştır. Bu şıkkı işaretlemeyen kişi sayısı 3'tür

Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, Suudi Arabistan mı? Sorusuna verilen cevaplar ilk araştırmada Amerika Birleşik Devletleri 37, Suudi Arabistan 61 şeklindeydi. İkinci araştırmada da Amerika Birleşik Devletleri 36, Suudi Arabistan 63 kişilik destek almıştır. İlk araştırmada cevapsız şık 2, ikincide ise 1'dir

Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, Çin mi? sorusunda ilk araştırmada Amerika Birleşik Devletleri 21, Çin ise 78 kişiden destek almıştır. İkinci araştırmada da Amerika Birleşik Devletlerinin desteği 15, Çin'in ise 83'tür. 2 kişi bu şıkkı işaretlememiştir.

Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, Güney Afrika mı? sorusuna verilen cevaplara göre ilk araştırmada Amerika Birleşik Devletleri 17, Güney Afrika ise 83 kişi tarafından desteklenmişti. İkinci araştırmada da benzer bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Buna göre Amerika Birleşik Devletleri 14, Güney Afrika 84 kişi tarafından desteklenmektedir. Bu şıkta da tercih kullanmayan kişi sayısı 2'dir.

Rusya mı galip gelsin, Çin mi? sorusunun cevapları ilk araştırmada Rusya 46, Çin 53 şeklindeydi. İkinci araştırmada da Rusya 37, Çin 61 kişilik destek almış görünmektedir. 2 kişi bu şıkkı işaretlememiştir.

Meksika mı galip gelsin, Suudi Arabistan mı? sorusunda ilk araştırmada Meksika'yı destekleyenlerin sayısı 74 iken, Suudi Arabistan'ı destekleyenlerin sayısı 25'ti. İkinci araştırmada bu durum Meksika 77, Suudi Arabistan 19 şeklindedir. İşaretlenmeyen şık sayısı 4'tür.

Uruguay mı galip gelsin, Suudi Arabistan mı? sorusuna verilen cevaplar ilk araştırmada Uruguay 75, Suudi Arabistan 24 şeklindeydi. İkinci araştırmada da Uruguay 71, Suudi Arabistan 25 kişinin desteğini almıştır. Hiçbir şıkkı işaretlemeyenlerin sayısı 4 kişidir

Tunus mu galip gelsin, Suudi Arabistan mı? sorusuna verilen cevaplara göre Tunus 79 kişi tarafından desteklenirken, Suudi Arabistan'ın desteği sadece 20 kişiydi. İkinci araştırmada ise Tunus 79, Suudi Arabistan 17 kişi tarafından tercih edilmiştir. Hiçbir şıkkı işaretlemeyenlerin sayısı bu defada 4 kişidir.

“2002 Dünya Kupasına katılabilmış olsalardı aşağıdaki ülkelerin aralarında yapacakları muhtemel karşılaşmalarda hangi ülkenin takımının galip gelmesini istersiniz?” tarzındaki sorular dizisi Dünya Kupasına katılan ve katılmayan ülkelerin karmasından oluşmaktaydı. Bu sorular çerçevesinde Irak, İran, İsrail, Suriye, Azerbaycan ve Afganistan gibi ülkeler de ilave edilmişti.

Muhtemel karşılaşmalarda Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, yoksa Irak mı? sorusuna ilk araştırmada Irak 64, Amerika Birleşik Devletleri 36 kişi tarafından tercih edilmişti, İkinci araştırmada ise Irak'ın 83, Amerika Birleşik Devletleri'nin ise 17 kişi tarafından desteklendiğini görüyoruz.

Muhtemel karşılaşmalarda Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, yoksa İsrail mi? sorusunda ilk araştırmada Amerika Birleşik Devletleri 66, İsrail 29 kişinin desteğini almıştı. İkinci araştırmada ise bu rakamlar Amerika Birleşik Devletleri 41, İsrail 51 kişi şeklindedir. Bu şıkkı işaretlemeyen kişi sayısı da 8'dir.

Muhtemel karşılaşmalarda Amerika Birleşik Devletleri mi galip gelsin, yoksa İran mı? Sorusunda ilk araştırmada İran 50, Amerika Birleşik Devletleri 47 kişi tarafından desteklenirken, ikinci araştırmada İran 76, Amerika Birleşik Devletleri 23 kişi tarafından desteklenmiştir. İlk araştırmada bu şıkkı 3 kişi, ikinci araştırmada ise 1 kişi işaretlememiştir.

Muhtemel karşılaşmalarda İsrail mi galip gelsin, yoksa Irak mı? sorusunda ilk araştırmada İsrail 72, Irak 27 kişi tarafından desteklenirken, ikinci araştırmada İsrail 29, Irak 70 kişiyi desteğini almıştır. Bu şıkkı da 1 kişi işaretlememiştir.

Muhtemel karşılaşmalarda İsrail mi galip gelsin, yoksa İran mı? sorusunda ilk araştırmada İsrail 29, İran 69 kişi tarafından tercih edilmişti.

İkinci araştırmada İsrail 35, İran 64 kişinin desteğini almıştır. Yine bu şıkta da 1 kişi tercihte bulunmamıştır.

Muhtemel karşılaşmalarda İsrail mi galip gelsin, yoksa Suriye mi? sorusuna ilk araştırmada verilen cevaplarda İsrail 27, Suriye 73 kişilik destek alırken, ikinci araştırmada bu durum İsrail 29, Suriye 70'dir. Bu şıkkı işaretlemeyen kişi sayısı yine 1'dir.

Muhtemel karşılaşmalarda İsrail mi galip gelsin, yoksa Güney Afrika mı? sorusunda ilk araştırmada İsrail 11, Güney Afrika 87 kişi tarafından desteklenirken, ikinci araştırmada İsrail 17, Güney Afrika 83 olmuştur.

Muhtemel karşılaşmalarda İran mı galip gelsin, yoksa Irak mı? sorusuna ilk araştırmada İran 38, Irak için 61 tercih sözkonusuyken, ikinci araştırmada İran 56, Irak 42'dir. İşaretlenmemiş olan şık sayısı da ilk araştırma için 1, ikinci araştırma için ise 2'dir.

Muhtemel karşılaşmalarda İran mı galip gelsin, yoksa Suriye mi? sorusuna ilk araştırmada İran 40, Suriye 58 cevabı gelirken, ikinci araştırmada İran 38, Suriye 60 olmuştur. Her iki araştırmada da tercih kullanmayan kişi sayısı da 2'dir.

Muhtemel karşılaşmalarda İran mı galip gelsin, yoksa Azerbaycan mı? sorusunda ilk araştırmada İran 8, Azerbayca 91 kişi tarafından desteklenirken, ikinci araştırmada İran 17, Azerbaycan 83 kişi olmuştur.

Muhtemel karşılaşmalarda Afganistan mı galip gelsin, yoksa Azerbaycan mı? sorusunda ilk araştırmada Afganistan 25, Azerbaycan 75'ti. İkinci araştırmada Afganistan 27 olurken, Azerbaycan 71'e inmiştir. İşaretlenmeyen soru sayısı da 2'dir.

Muhtemel karşılaşmalarda Afganistan mı galip gelsin, yoksa İran mı? sorusuna ilk araştırmada verilen cevaplara göre, Afganistan'ın 61 kişi,

İran'ın 38 kişi tarafından desteklendiği görülmekteydi. İkinci araştırmada da Afganistan 58, İran 40 kişinin desteğini almaktadır. İlk araştırmada 1, ikinci araştırmada da 2 kişi tercihte bulunmamıştır.

Muhtemel karşılaşmalarda Afganistan mı galip gelsin, yoksa Irak mı? sorusunun ilk araştırmadaki cevap sayısı Afganistan 58, Irak 41'di. İkinci araştırmada ise Afganistan 63, Irak 36 şeklindedir. Yine her iki araştırmada da 1 kişi herhangi bir şıkkı işaretlememiştir.

Muhtemel karşılaşmalarda Afganistan mı galip gelsin, yoksa Suudi Arabistan mı? sorusuna verilen cevaplar ilk araştırmada Afganistan 65, Suudi Arabistan 35'ti. İkinci araştırmada da bu sayı Afganistan için 60, Suudi Arabistan için 39 şeklindedir. Bu şıkkı işaretlemeyen kişi sayısı 1'dir.

Sonuç ve Değerlendirme

Uruguay- Danimarka, Almanya- Suudi Arabistan, Kamerun- Suudi Arabistan, Portekiz- İngiltere, Portekiz- Fransa, Arjantin- İngiltere, Arjantin- İsveç, İtalya- Hırvatistan, Japonya- Belçika, Japonya- Rusya, Japonya- Tunus, Amerika Birleşik Devletleri- Suudi Arabistan, Meksika- Suudi Arabistan, Uruguay- Suudi Arabistan ve Tunus- Suudi Arabistan karşılaşmalarında her iki araştırmada da ilk sıradaki devletler desteklenmiştir.

Fransa- Senegal, Almanya- Kamerun, Amerika Birleşik Devletleri- İtalya, Amerika Birleşik Devletleri- Almanya, Amerika Birleşik Devletleri- Rusya, Amerika Birleşik Devletleri- Suudi Arabistan, Amerika Birleşik Devletleri- Çin ve Amerika Birleşik Devletleri- Güney Afrika müsabakalarında her iki araştırmada da ikinci sırada yer alan devletler tercih edilmiştir.

İtalya- Meksika karşılaşmasında ilk araştırmada Meksika desteklenirken, ikinci araştırmada İtalya Meksikadan sadece 1 sayı farkla da olsa daha fazla destek almış görünmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri- İsrail, Amerika Birleşik Devletleri- İran, Afganistan- İran, Afganistan- Irak, Afganistan- Suudi Arabistan'dan ilk sırada olanlar her iki araştırmada da tercih edilen tarafı oluşturmaktadır. Bunun aksine Amerika Birleşik Devletleri- İran, İsrail- Irak, İsrail- İran, İsrail- Suriye, İran- Azerbaycan arasındaki muhtemel karşılaşmalarda ise ikinci sırada olan ülkelerin daha çok desteklendiği görülmektedir.

İran ve Irak arasındaki muhtemel karşılaşmalarda ise ilk araştırmada Irak 61 kişi tarafından desteklenirken, ikinci araştırmada İran'ın 56 kişi ile daha fazla tercih edildiği dikkati çekmektedir.

İlk araştırmada Amerika Birleşik Devletlerinin müsabaka yaptığı ülkelerden sadece İsrail karşısında desteklenmekteydi. Ancak ikinci araştırmada İsrail'in Amerika Birleşik Devletleri'nden daha fazla tercih edilen ülke konumuna ulaşmış olduğu görülmektedir. Aynı zamanda iki ülke arasında tercihte bulunmayan kişi sayısı 8 ile diğer karşılaşmaların tümünden daha fazladır.

Amerika Birleşik Devletleri ilk araştırmada İtalya, Almanya, Rusya, Suudi Arabistan, Çin, Güney Afrika, Irak ve İran karşısında desteklenmeyen taraftı. İkinci araştırmada bu durum daha da perçinlenmekte ve diğer ülkelere olan destek artmaktadır. İlk araştırmada Amerika Birleşik Devletlerinin tercih ortalaması 33.1 iken ikinci araştırmada bu destek 22.2'ye düşmüştür.

İsrail ilk araştırmada hiçbir ülke karşısındaki müsabakalarında tercih edilmeyen yegâne ülke durumundaydı. İkinci araştırmada Amerika Birleşik Devletlerine karşı aldığı desteğin haricinde yine bu durumu devam ettirmektedir. Ancak İsrail'in Irak, İran, Suriye ve Güney Afrika karşısında ilk araştırmadan daha fazla desteğe ulaştığı görülmektedir. İsrail'in ilk araştırmada 24.6 olan tercih ortalaması ikinci araştırmada 32.2'ye yükselmiştir. Bu durumda en büyük

pay Amerika Birleşik Devletleri karşısındaki ilk araştırmadaki 29'luk desteğin yerini 51'lik desteğin almış bulunmasıdır.

İlk araştırmada 32.4'lük bir desteğe sahip olan Suudi Arabistan da ikinci araştırmanın sonunda tercihi daha da azalan ülke konumuna geldiği dikkati çekmektedir. İkinci araştırmadaki desteği 32.14'e düşen Suudi Arabistan'ın çok daha fazla azalmasını engelleyen Kamerun, Amerika Birleşik Devletleri ve Uruguay karşısındaki kısmi artışlardır.

İran da ilk araştırmaya göre tercih ortalaması yükselen ülkeler arasındadır. İran'ın 47 olan tercih ortalaması 54.5'ya yükselmiştir. İran iki araştırma arasında en fazla tercihe Amerika Birleşik Devletlerine karşı 50'den 76'ya çıkararak gerçekleştirmiştir.

Irak da her iki araştırma sırasında tercih ortalaması yükselen tarafı oluşturmaktadır. İlk araştırmada 35.5'lik bir tercih ortalamasına sahip bulunan Irak, ikinci araştırmada 57.75'ye ulaşmıştır. Yine tercih ortalamalarını İngiltere 18'den 24.5'e, Japonya 56.3'den 62.6'ya, Almanya ise 45'den 48'e taşınan ülkelerdir.

Azerbaycan yüksek tercih ortalamasına rağmen ikinci araştırma sonuçları ile tercih ortalaması azalan ülkeler arasında gelmektedir. İkinci araştırmada Azerbaycan'a olan destek 83'ten 77'ye düşmüştür. Azerbaycan İran ve Afganistan'a karşı sürdürdüğü ikinci karşılaşmalarda daha az destek almıştır. Afganistan 52.25'ten 52'ye, Suriye 65.6'dan 65'e inmiştir.

Her iki araştırmanın sonuçları dikkate alındığında Hacettepe Üniversitesinin aynı bölümlerinde okuyan öğrencilerin dünya politikasında etkili olan, sanayileşmiş, büyük devletlere karşı, orta seviyede gelişmiş veya sanayileşmemiş yahut az gelişmiş devletlere daha çok destek verme eğilimlerinin devam etmekte ve mazlum, mağdur ülkelere daha fazla destek vermede oldukları görülmektedir.

Kaynakça

- Arkonaç, S. A. (2001). *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Clifford, T. M. (1984). *Psikolojiye Giriş Ders Kitabı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayını.
- Çakır, A. (2002). *Millî Takım ve Dünya Kupası*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Enç, M. (1968). *Ruh Bilimleri Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Hoog, A. M., Vaughan, G. M. (2006). *Sosyal Psikoloji* (İ. Yıldız, A. Gelmez, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hortaçsu, N. (1998). *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler*. İmge Kitabevi.
- Kâğıtçıbaşı, Ç. (1983). *İnsan ve İnsanlar* (5. bs.). Beta Basım/ Yayım Dağıtım.
- Kâğıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar* (10. bs.). Evrim Yayınevi.
- Krech, D., Crutchfield, R. S. (1980). *Sosyal Psikoloji – Teori ve Problemler* (3. bs.). (E. Güngör, Çev.). Ötüken Yayınları.
- Michener, HS. A., Delamater, D J. (1986). *Social Psychology* (4. bs.). USA: Wadsworth Thomson Learning.
- Sağlam, S. (2005). Üniversite Öğrencilerinin 2002 Dünya Kupasına Katılan Ülkelere Yönelik Tutum ve Önyargıları. *Sosyoloji Konferansları, Otuzbirinci Kitap - Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'a Armağan içinde* (ss. 99-123). İstanbul: İ.Ü.İ.F Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Sakallı, N. (2001). *Sosyal Etkiler – Kim Kimi Nasıl Etkiler*. İmge Kitabevi.
- Silah, M. (2005). *Sosyal Psikoloji- Davranış Bilimi* (2. bs.). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Şerif, M., Şerif, C. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş I – II*. Sosyal Yayınları.

Tedeschi, J. T., Lindskold, S., Rosenfeld, P. (1982). *Introduction To Social Psychology*. USA: West Publishing Company.

Tolan, B., İsen, G. ve Batmaz, V. (1991). *Sosyal Psikoloji*. Adım Yayıncılık.
cup2002.cjb.net/geocities.com/eleme 2002.

Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar

Erkan ZENGİN

Özet

Almanya’da yaşayıp Almanca yazan Türk kökenli yazarların edebî yapıtlarının dönem ve buna bağlı olarak yapıtın içeriği ya da biçimi bakımından nasıl sınıflandırılacakları, Alman veya Türk edebiyatına dâhil edilip edilmeyeceği konusu Türk ve Alman edebiyat bilimcilerini meşgul etmiştir. Günümüze kadar genellikle “Göçmen Edebiyatı” kavramı tercih edilmesine karşın, bu kavramlar bütün edebiyat bilimciler tarafından kabul görmemiştir. Bu bağlamda hâlâ herkesin üzerinde uzlaştığı bir kavram bulunmamaktadır. Burada *Alman Ekmeği*’nden (1975) *Hinterland*’a (2009) kadar edebî anlamda neler olduğunun ve üretildiğinin bir yansımasını ortaya çıkarmak ve günümüzde bu edebiyatın nerede durduğunu irdelemek, genel bir bakış açısı kazanmak için çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk–Alman Edebiyatı, Konuk (Misafir) İşçi Edebiyatı, Göçmen Edebiyatı, Kültürlerarası Edebiyat, Kültür- aşırı Edebiyat.

Ein historischer Einblick in die Deutsch–Türkische Literatur und die Begriffe im Zusammenhang mit dieser Literatur

Abstrakt

Die Frage, wie man die in Deutschland lebende und auf Deutsch schreibende Schriftsteller/innen mit türkischer Herkunft bewerten sollte, wie man ihre Werke nach Herausgabedatum, Stil und Inhalt kategorisieren kann und ob sie unter der Rubrik deutsche oder türkische Literatur untersucht werden sollte, ist seitens türkischer und deutscher Wissenschaftler ein stark diskutiertes Thema. Obwohl „Migrantenliteratur“ bis heute ein gebrauchter Begriff ist, wird

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010 Bahar (12), 329-349

er nicht von allen Wissenschaftlern anerkannt. Aus diesem Grunde gibt es keinen Begriff, auf den sich die Wissenschaftler geeinigt haben. Hier wird versucht, eine Reflexion, über das, was von *Alman Ekmeği* (1975) bis *Hinterland* (2009) produziert wurde und über die Veränderungen, die literarischen Werke verwirklicht haben, wiederzugeben. Somit wird bezweckt eine allgemeine Meinung zu entwickeln und die Veränderungen der Begriffe anhand von Beispiele darzustellen.

Schlüsselwörter: Deutsch–Türkische Literatur, Gastarbeiterliteratur, Migrantenliteratur, Interkulturelle Literatur, Transkulturelle Literatur.

A Historical Assessment of Turkish-German Literature and Concepts in Relation to This Literature

Abstract

It has been quite an occupation for the scholars of German Literature of how the literary works of the authors of Turkish origin who live in Germany and write in German are to be classified in terms of their era, content, and form; and of whether or not the authors can be included in the German or Turkish Literature. Although the term ‘immigrant literature’ has been widely used until today, it has not been accepted as a proper description by many scholars. In this respect, there is not one term on which a consensus has been reached. In this article, the aim is to assess what has happened and been produced in terms of literature from *Alman Ekmeği* (1975) to *Hinterland* (2009), to explore where these literary works stand today, and to have an overall view of these literary works.

Key words: Turkish–German Literature, Guest worker literature, Immigrant Literature, Intercultural Literature, Transcultural literature.

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik bunalımdan sonra 1950'li yıllarda Alman ekonomisi kalkınmaya başladığında yeni bir iş gücüne ihtiyaç doğdu ve Almanya bu iş gücünü başta Portekiz, İtalya, Yunanistan ve Türkiye'den karşıladı. Bundan dolayı büyük oranda kol emeğine ifa eden göçmen işçiler kitleler hâlinde Almanya'ya gittiler. Bu göç dalgası özellikle 1960'lı yılların başında yoğun olarak görülmüştür. Yığınlar hâlinde Almanya'ya göç eden işçiler öncelikli olarak sadece geçici bir süre için gittiklerini düşündüler.

İlk işçiler Düsseldorf Havaalanı'na indiğinden bu yana 50 yıl geçti ve bu süreçte hem Alman toplumu hem de göçmen işçiler birbirlerinden büyük oranda etkilendi. Bu durumu İsviçreli yazar Max Frisch'in ünlü sözü "*Biz işçi çağırdık, insanlar geldi.*" en iyi şekilde ve tüm gerçekliğiyle özetlemektedir. Gelen bu insanlar, oraya sadece çalışma amacıyla gitmemişler, aynı zamanda kendi kültürlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Benzer bir biçimde Aras Ören "*Biz bavgulumuzda dilimizi getirdik. Küçük hediye olarak kültürümüzü ve sanatımızı da ve bunlarla bu toplumu biraz değiştirmek istiyoruz*" derken Max Frisch ile paralel düşündüğünü göstermektedir (Baytekin, 1997, s. 51).

Fakat beklenenin aksine Türkler nesiller boyu Almanya'da kaldılar, çocuk sahibi oldular, onları yetiştirdiler, emekli oldular, bazıları Türkiye'ye tekrar geri döndü, bazıları ise Almanya'da yaşamaya devam etti.

Söz konusu göç süreci olumlu sonuçlar doğurduğu gibi olumsuz sonuçlar da doğurmuştur; başlangıçta her iki toplumda büyük sorunlar yaşanmıştır. Göçmen ve azınlık grubu olarak Türkler, Almanya'da yeni bir kültürle karşılaştılar. Göç ettiği ülkenin kurallarını bilmemeleri, alıştıkları yaşam tarzının dışında bir yaşam tarzına uyum sağlamak zorunda olmaları ve bunun

sonucunda göç ettikleri yeni topluma uyum gösterememeleri gibi farklı sorunlarla karşılaştılar. Bütün bu sorunlar Türklerde bir “kültür şoku” yaratmıştır (Kaya, 2000, s.16). Bu sorunların en önemlisini dil engeli oluşturdu (Zengin, 2000, ss. 103-128). Başlangıçta bir arada yaşamak zorunda kalan iki toplum öncelikli olarak el işaretleriyle anlaşmaya çalışıyordu. Dil sorunu ikinci kuşak Türklerin yetişmesiyle birlikte çözüldü, hatta Türk kökenli yazarlar zamanla Almanca eserler vermeye başladılar. Bu bağlamda Max Frisch’in yukarıda belirtilen cümlesi, aynı zamanda günümüze kadar gelen, gelişen ve değişen, zamanla Alman edebiyatının bir parçası olan, uzun bir süreçten sonra genel olarak “Kültür-aşırı Edebiyat” diye adlandırılan edebiyatın oluşumunu da kapsayan genel bir kültürel tanımlamadır.

Türklerin yazdığı eserlerden oluşan bu edebiyat, Almanya’ya göç eden Türk kültürünü oluşturan öğelerden biri olduğu kadar, bu kültürün yansıdığı temel bir alan olarak da görülebilir. Bu çalışmada amaç günümüze kadar gelen, gelişen ve değişen bu edebiyatı, değişim aşamalarıyla ve bu edebiyatı nitelendiren kavramlar üzerinde durarak tanıtmak olacaktır. Almanya’daki Türk eserlerinin nasıl bir değişim sergilediğini anlamak, *Alman Ekmeği*’nden (1975) *Hinterland*’a (2009) kadar bu edebiyat alanında olup bitenlerin bir panoramasını gözler önüne sermek ve günümüzde bu edebiyatın nerede durduğunu irdelemek, genel bir bakış açısı kazanmaya ve eserleri daha sistematik incelemeye olanak sağlar.

Almanya’da Türk-Alman yazarlar üzerine yazılmış kitapların ve Jena Üniversitesinin Yabancı Dil Olarak Almanca (Deutsch als Fremd- und Zweitsprache) Bölümünün kur tanımlarının taranması neticesinde altta sıralanmış şu kavramlar saptanmıştır:

Konuk (- Misafir) İşçi Edebiyatı	(Gastarbeiterliteratur)
Azınlık Edebiyatı	(Minderheitsliteratur)

Gurbetçi Edebiyatı	(Ausländer Literatur)
Yabancı Edebiyatı	(Literatur der Fremde)
Göçmen Edebiyatı	(Migrantenliteratur)
Kültürlerarası Edebiyat	(Interkulturelle Literatur)
Kültür- aşırı Edebiyat	(Transkulturelle Literatur)

Söz konusu kavramlar Türkçe makalelerde yer alan kavramlar göz önünde bulundurularak çevrilmiştir¹.

Bu kavramların çok olmasının ve farklı biçimlerde kullanılmasının temel nedeni Almanya’da yaşayan Türklerin eserlerinin içerik ve biçim bakımından zamanla değişmesidir. Bunun yanı sıra Türklerin Almanya’yı ve bununla birlikte Almanları algılayışları da değişmiştir. İkinci neden ise Almanların bu eserleri algılayış şeklinin yanı sıra Türklere olan bakışlarının da değişmesidir. Başka bir ifadeyle, bu kavramlar sadece edebî eser göz önünde bulundurularak oluşturulmamıştır, bu kavramlaştırmada aynı zamanda sosyo-politik ve sosyokültürel açıdan iki toplumun birbirlerini algılayışları da etkili olmuştur. Nitekim Almanlar, “geçici konuk işçi” veya “misafir işçi” olarak gördükleri göçmen iş gücünün edebî eserlerini başlangıçta “Konuk (Misafir) İşçi Edebiyatı” adı altında değerlendirmişlerdir. Bir taraftan yeni göçmen işçilerin artık Almanya’ya alınmaması ve buna bağlı olarak yasaların değişmesiyle hem göçmen yazarların hem de Alman edebiyat bilimcilerinin birbirlerinin algılayışında meydana gelen değişimle birlikte bu tanımlamalar “Kültür- aşırı Edebiyat” (Transkulturelle Literatur) kavramına yönelik bir gelişme süreci göstermiştir.

Kavramların gelişim süreci, tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde daha açık seçik anlaşılacaktır. Hem bu kavramlar gözetilmeksizin gerçekleştirilecek bir tarihsel inceleme hem de yazarın kökeni esas alınarak

¹ Şahin, 2001, ss. 513-517, bakılabilecek kaynaklardan bir tanesidir.

oluşturulacak toplu tanımlamalar, birçok ayrıntının gözden kaçırılmasına neden olur. Bu da kapsamlı bir değerlendirmenin yapılmasını imkânsız hâle getirir.

Bu açıdan Sargut Şölçün Türk - Alman edebiyatının kuşaklara göre ayrılması gerektiğini vurgulamış ve bütünlük içerisinde değerlendirmenin yanlış olacağını da belirtmiştir. Bu çerçevede bütün dönemleri kendi içerisinde ayrı ayrı değerlendirme gerekliliği doğurmuştur.

Bu çalışmada da kavramlar dönemlere göre ayrılmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak yazarların eserlerinin sadece yayımlanma tarihleri değil, aynı zamanda işledikleri konular, kullandıkları dil ve biçem (üslup) özellikleri de bölümlendirmede etkili olmuştur. Bu nedenle bazı yazarların adı farklı dönemler içinde geçebilir. Burada amacımız sadece bu kavramlara bir açıklık getirmek ve kendi dönemleri içinde değerlendirmek değildir. Çalışmanın diğer bir amacı ise Türk - Alman yazarlarının, edebî kişilikleri ile eserlerinin dönemler içerisinde Almanlar tarafından “kökene dayalı” sınıflandırılmalarına karşı çıkış nedenlerini ortaya koymaktır.

İlk Kuşak ve Konuk – (Misafir) İşçi Edebiyatı 1970 – 1980

1960’lı yılların ortasından itibaren Türkler, Almanya’da, günlük yaşamda ve iş yerinde edindikleri olumsuz tecrübeleri ve buna bağlı olarak oluşan “kültür şokunu” dile getirme ihtiyacı duymuşlardır. Fakat Almancayı iyi bilmemeleri, bunların büyük oranda kendi kabuğuna çekilip sadece kendi aralarında kalmalarına ve yalnızca Türkçe konuşmalarına neden olmuştur. Türklerin diğer bir kısmıysa, edebî eserler aracılığıyla yaşadıkları sorunları dile getirme ihtiyacı duymuştur. Bu grupta bulunan göçmen yazarlar, Almanya’daki “Türk Göçmen Edebiyatı”nın ilk eserlerini vermiştir. Bu dönemde daha çok şiir ve kısa hikâyelerle Almanlara seslerini duyurmaya ve kültürler arası bir iletişim kurmaya çalışmışlardır. Genelde eserlerinde eleştirel ve hicivli bir anlatım

sergilemişlerdir. İşledikleri konular göçmenlerle bir araya gelme, geleceklerini kendi ülkelerinde geçirme ve daha rahat bir yaşam sürme istekleridir. Bu tür eserler, Türklerin yaşadıkları olumsuzlukları diğer ülkelerden gelen göçmen işçilerle paylaşmanın bir yolu olmuştur. Bu yazarlar, genelde eserlerinde edebî bir dille yazma endişesi taşımamışlar, sadece kendilerini ifade etmeye çalışmışlardır.

1962 – 1966 yıllarında Heidelberg’de çalışan Bekir Yıldız’ın İstanbul’da yayımladığı *Alman Ekmeği (Das Deutsche Brot, 1975)* kitabı yazarın Almanya ile ilgili olumsuz izlenimlerini dile getirmektedir. Aynı şekilde diğer eserleri de Almanya’da geçirdiği sürenin ne kadar zor olduğunu gözler önüne sermektedir. Eserlerindeki konu ve biçimin yanı sıra “Almanya’da yaşayan Türkler”den bahseden ilk eserlerden biri olma özelliğini ve önemini taşımaktadır. Bu dönemin diğer isimlerinden birisi Fetih Savaşçı’dır. Savaşçı, *İş Dönüşü (1972)*, *Çöpçü Türküsü (1975)*, *Almanya Gurbeti (1979)*, *İş Arkadaşları (1980)*, *Makineler Çalışırken (1983)* adlı eserlerinde, yaşadıklarını göçmenlerle “paylaşma” isteğini ön plana çıkarmıştır. Savaşçı, yeni ülkedeki gözlem ve yaşantılarını şiire, öyküye yansıtmıştır. Bu iki yazarla birlikte Fakir Baykurt’un da eserleri genelde Almancaya çevrilmiştir (Şölçün, 2000, s. 142). Yazarlar, çok nadir de olsa eserlerini kolay, anlaşılır ve basit bir Almancayla yazmışlardır fakat yine de eserler yayımlanmadan önce editör (Lektör) tarafından düzeltildikten sonra yayımlanmıştır.

Yüksel Pazarkaya o dönemin yazarlarını ve eserlerini işledikleri konu ve biçim bakımından şu şekilde betimlemektedir: “*Almanya’daki Türk edebiyatının ilk temsilcileri, geldikleri ülkeye hep yabancı kalmışlar, yabancı gözüyle bakmışlardır. Onlar için, göç kavramından çok gurbet kavramı geçerli olmuştur*” (Pazarkaya, 2007). Bu kavram Bekir Yıldız ile Fethi Savaşçı’nın eserleri için de geçerlidir. Pazarkaya’nın alıntısında “Gurbetçi Edebiyatı” veya “Yabancı Edebiyatı” (Literatur der Fremde) kavramının oluşum sürecini

görebilmekteyiz. Fakat bu anlayış göçün durdurulması amacıyla 1973 yılında yabancı işçi alımını durdurması (*Anwerbestop*) yasasıyla birlikte değişmeye başlar (Pazarkaya, 2007). Bu yasayla birlikte göç süreci sona erer ve yeni bir süreç başlar. Bu sürecin en önemli özelliği, sadece aile üyelerinin artık Almanya'ya gelebiliyor olmasıdır. Bu süreç aynı zaman Almanya'daki yabancı işçilerin yerleşme ve kaynaşma dönemi (*Phase der Konsolidierung der Ausländerbeschäftigung*) olarak da görülmektedir (Reißlandt, 2005).

Bu yeni sürecin edebiyattaki temsilcisi Aras Ören'le Güney Dal olmuştur (Pazarkaya, 2007). Aras Ören günümüzde hâlâ aktif olan bir yazardır. Ören'in Berlin Üçlemesi *Was will Niyazi in der Naunynstraße?* (1973), *Der kurze Traum aus Kagithane* (1974) ve *Die Fremde ist auch ein Haus* (1980) çok bilinen eserleri arasındadır. En son olarak *Üc Arcadas* (2007) yayımlanmıştır. Genelde yabancılık, kimlik ve buna bağlı kaçış, dil sorunu ve kadınların Almanya'daki Türk toplumu içerisindeki yeri ve yaşadıkları zorluklar gibi konular işlenmektedir.

Güney Dal'ın "*Wenn Ali die Glocken läuten hört*" (1979), *Europastraße 5* (1981), *Die Vögel des falschen Paradieses* (1985), yanı sıra günümüzde *Yanlış Cennetin Kuşları* (2004), *Aşk ve Boks / Ya da Sabri Mahir'in Ring Kıyısı Akşamları* (2005) Avrupa'da yaşayan Türklerin iç dünyalarını yansıtmaktadır. Yüksel Pazarkaya'nın da belirttiği gibi son romanları post-modern özellikler taşımaktadır. Her iki yazar da genelde eserlerini Türkçe yazmışlar ve daha sonra Almancaya çevirtmişlerdir.

Yüksel Pazarkaya diğer yazarlardan farklı olarak, öğrenci sıfatıyla Almanya'ya gitmiş ve Almancayı üniversitede öğrenmiştir. Bundan dolayı hem gözlemci hem yabancı olarak her iki tarafı da yakından takip edebilmiştir. Günümüzde hâlâ aktif bir yazar olan Pazarkaya aynı zamanda Orhan Veli, Nâzım Hikmet ve Aziz Nesin'in eserlerini Almancaya çevirmiştir. Pazarkaya,

Koca Sapmalarda Biz Vardık (1968), *Rosen im Frost. Einblicke in die türkische Kultur* (1982), *Ich möchte Freuden schreiben* (1983), *Spuren des Brots. Zur Lage der ausländischen Arbeiter* (1983), *Die Wasser sind weiser als wir* (1987), *Der Babylonbus* (1989), *Ich und die Rose* (2002), *Odyssee ohne Ankunft* (2004) gibi birçok eseri yayımlamıştır. İlk eserleri göç edenlerin yaşadıkları zorlukları ve yaşam mücadelelerini yansıtmaktadır. Daha sonraki eserlerinde kimlik sorgulaması, vatanlarına geri dönüş ve bunun sonucunda aradığını bulamama gibi konuları işlemiştir.

Genel olarak bu dönem eserlerde Türk dilinden ve özellikle deyim ve atasözlerinde doğrudan aktarımlara (çevirilere) rastlanmaktadır. Bu özellik zamanla işlevsel bir edebiyat biçimine dönüşüp günümüze kadar süregelmiştir. Alman edebiyatını ve dilini zenginleştiren bir unsur olarak görülmüştür. Bu özelliği taşıyan en önemli yapıtlardan biri de Emine Sevgi Özdamar'ın eseri *Das Leben ist eine Karawanserei, hat zwei Türen, aus einer kam ich rein, aus der anderen ging ich raus* (1994), "Göçmen Edebiyatı" kavramı içerisinde değerlendirilir.

Bu dönem yazarları "Konuk İşçi Edebiyatı" (Gastarbeiterliteratur) kavramının yanı sıra "Azınlık Edebiyatı" ve "Yabancı Edebiyatı" kavramlarıyla da anılmaktadır. Bunun başlıca nedeni de ilk giden yazarların Almanya'daki sosyo-politik konumları, gidiş amaçları ve Almanlar tarafından bu dönem yazarların eserlerini algılayışları ile yine Almanlar tarafından yazarların asıl geliş amaçlarının göz önünde tutulmasından kaynaklanmıştır. Bu dönem için "Konuk İşçi Edebiyatı" (Gastarbeiterliteratur) kavramı en uygun kavram olarak görülmüş olsa da, dönemin yazarları kendilerini bu kavramla kısıtlamak istememişlerdir. Bu bağlamda Yüksel Pazarkaya şunu ifade etmektedir:

Mein Unbehagen gegen diesen Begriff liegt klar auf der hand, als jemand, der unter den türkischen Autoren als erster auch Migrationserfahrungen, die eigenen wie der anderen, zu Papier gebracht hat, sträubt sich in mir etwas gegen diesen Begriff. Ich fühle mich von ihm weder angesprochen

noch erfasst. Um es deutlich auszusprechen, ich bin kein Gastarbeiterautor und meine Texte sind keine Gastarbeiterliteratur (Pazarkaya, 1986, s. 59).

Türk yazarları arasında göçmen tecrübesini yer yer kâğıda döken biri olmama rağmen, bu kavrama karşı duyduğum sıkıntı apaçık ortadadır. İkimde bir şey bu kavrama karşı çıkıyor. Bu kavramla ne nitelendirildiğimi ne de kapsandığımı hissediyorum. Açıkça söylemek gerekirse ben konuk işçi yazar değilim ve benim metinlerim konuk işçi edebiyatı değildir.

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere ilk kuşak Türk - Alman yazarlarının “Konuk İşçi Edebiyatı” kavramıyla nitelendirilmeye çalışılması başta Yüksel Pazarkaya ve Aras Ören gibi o dönemin yazarları tarafından kabul görmemiştir (Bosse, 1990, ss. 482-483). Bu yazarlar kendilerini ve eserlerini Alman edebiyatının bir unsuru olarak görmektedirler. Nitekim bu kavram günümüzde tamamen işlevini yitirmiştir. Nedeni ise yazarların günümüzde Almanya’da geçici “konuk” olarak görülmemesiyle birlikte çoğunun artık “işçi” sınıfından olmamasıdır. İkinci kuşakla birlikte yukarıda değinmiş olduğumuz “Göçmen Edebiyatı” kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır.

İkinci Kuşak ve Göçmen Edebiyatı 1990

1990’lı yıllar “Göçmen Edebiyatı” kavramının ağırlık kazandığı bir geçiş dönemi olarak görülmektedir. Neden geçiş dönemi olarak görüldüğü konusunda şunlar saptanmıştır:

Bu dönemin özelliği ilk kuşak yazarlarla birlikte ikinci kuşak yazarları da içinde barındırmasıdır. Diğer yandan bu orta dönem, günümüzde kullanılan “Kültür-aşırı Edebiyat” (Transkulturelle Literatur) veya “Kültürlerarası Edebiyat” (Interkulturelle Literatur) kavramlarıyla nitelendirilen Türk – Alman yazarlar ve birinci kuşak yazarlar arasında bir köprü oluşturur:

Die türkische Migrantenliteratur –eine Bezeichnung die übrigens nicht von allen Beteiligten akzeptiert wird – ist weder die unmittelbare Verlängerung der heimatlichen Literatur noch einfach ein Teil der

deutschen Literatur; sie weist vielmehr eine gewisse Selbstständigkeit auf, ja bedeutet so etwas wie eine Gratwanderung zwischen den beiden literarischen Kulturen, denen sie ihre literarhistorisch Legitimation verdankt (Şölçün, 2000, s. 135).

Türk Göçmen Edebiyatı – herkes tarafından kabul görmeyen bir tanımlama – ne memleket edebiyatının bir uzantısı ne de sadece Alman edebiyatının bir parçasıdır; daha çok bir bağımsızlık eğilimi göstermektedir. Edebiyat tarihi içerisinde yasallaşmasını iki kültürün varlığına borçlu olduğu bir çizgi üzerinde yapılan bir yürüyüştür.

Şölçün'nün “Göçmen Edebiyatı” tanımlamasında ön plana çıkan iki özellik bulunmaktadır. İlk olarak, “göçmen” kavramının bütün kesimler tarafından kabul gördüğü saptanmaktadır. İkinci saptaması ise bu edebiyatın ne Türk ne de Alman edebiyatının inceleme alanına girmesidir. Başka bir ifadeyle “Göçmen Edebiyatı” kavramı kendine özgü bir gelişim süreci göstermiştir. Bu nedenle “Göçmen Edebiyatı”nın hangi kültür ve hangi toplumun edebiyatının bir parçası olduğu sorunsalını doğurmaktadır. Dolayısıyla yazarların nereye ait olduklarının tercihi ellerinden alınmıştır. Konunun daha net anlaşılabilmesi için “Göçmen Edebiyatı” kavramını irdelemek gerekir. Bu bağlamda ilk önce “göçmen” kavramıyla birlikte “göç” kavramı üzerine durmakta yarar var. Her şeyden önce, *“kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk),” “bir ülkeden bir başka ülkeye yerleşmek amacıyla giden kişi, aile ya da toplumsal küme”* ve *“genellikle yerleşmek amacıyla, bir yerleşim yerinden bir başka yerleşim yerine, bir ülkeden bir başka ülkeye gitme eylemi”* gibi hiçbir kötü, ayrımcı veya ırkçı anlam içermeyen ve “yerleşme” tasavvurunu içinde barındıran bir kavram söz konusudur (TDK Türkçe Sözlük).

Buradaki “göçmen” kavramı sadece oraya göç etmiş yazarları kapsamaz, aynı zamanda BPB'nin (Bundeszentrale für politische Bildung - Federal Siyasi Eğitim Merkezi) web sayfasındaki bilgiye göre “göçmen” geçmişi olan herkesi kapsamaktadır. BPB, Almanya'da doğmuş ve büyümüş Türkleri “göçmen” kavramıyla nitelendirdiği gibi, Almanya'daki edebiyat bilimciler de göçmen

geçmişini olan bütün yazarları “Göçmen Edebiyatı” çerçevesinde değerlendirmektedir. Nitekim günümüzdeki Türk - Alman yazarların eserleri üzerine yazılmış çoğu bilimsel makalede bu eserlerin “Göçmen Edebiyatı” kavramı altında irdelendiğine rastlamaktayız (Zengin, 2000, ss. 103-128).

Bu dönem içerisinde Aras Ören, Yüksel Pazarkaya, Kemal Kurt, Fakir Baykurt’un yanı sıra sonradan göç eden Emine Sevgi Özdamar, Şinasi Dikmen ve orada yetişmiş Zafer Şenocak, Yade Kara ve Hatice Akyün gibi yazarlar görmekteyiz. Bu kuşak Almanya’ya uyum sağlamış ve ilk dönemde olduğundan farklı olarak eserlerinde yabancı bir yerde bulunmanın beraberinde getirdiği yaşadıkları “kültür şoku” konusunu işlememişlerdir. Bunun dışında, Alman kültürüyle Türk kültürünü sentezleyerek eserlerini yazmışlardır. Yeni kuşak, birinci kuşaktan farklı olarak en büyük sorun olan “dil sorununu” çözmüş ve kendisini daha iyi ifade edebilmiştir. Ayrıca bu kuşaktaki insanlar yasal olarak sahip oldukları hakları da çok iyi öğrenmiş, memleket özlemini arka plana atmış, daha çok Almanya’da kendi yaşam biçimini kurmaya yönelmişlerdir. Bu dönem içerisinde değerlendirilen yazarların eserlerinde düz yazı hâkimdir. Dönemin en önemli özelliği, yazarların her iki dili ve kültürü bir arada kullanmasıdır. Buna bağlı olarak eserlerde büyük bir zenginleşme görülmektedir. Aras Ören, Kemal Kurt ve Zafer Şenocak gibi yazarlar eserlerinde göç ettikleri ülkede kendilerini nasıl hissettiklerini dile getirmiş, nereye ait olduklarını sorgulamışlardır. Şinasi Dikmen, *Hurra, Ich lebe in Deutschland* (1995) eserinde bu konuyu hicivli bir dille işlemektedir: “Türkisch sei meine Muttersprache, sagen mir alle. Was ist dann Deutsch? Ist Deutsch meine Stiefmuttersprache, oder meine Schwagersprache?” (Ören, 1995, s. 79). (Herkes bana ana dilin Türkçe diyor. O zaman Almanca ne? Almanca benim üvey ana dilim mi, ya da eniştemin dili mi?). Aynı şekilde Şenocak’ın *Senkrechte Meer* (1991), Ören’in *Wie die Spee in den Bosporus fließt* (1991) ve Levent Aktoprak’ın *Das Meer noch im Kopf* (1991) eserlerinde bu yaklaşıma

rastlanmaktadır (Şölçün, 2000, s. 142). Hatice Akyün'ün eserlerinde de sıkça işlenmiş bir konudur bu. Akyün, *Einmal Hans mit scharfer Soße* eserinde Almanların Türklere olumsuz bakışlarını ve bunun karşısında kendisinin nereye ait olduğunu ve kim olduğunu sorgulamaktadır. Eserinde bu sorgulamayı şu şekilde açıklamaktadır:

Zwar habe ich drei Jahre in der Türkei gelebt, bevor ich nach Deutschland kam, aber angesichts der folgenden dreiunddreißig Jahre sollte es reichen, Teil dieses Landes zu sein. Auch mit dem Begriff »Deutsche türkischer Herkunft« könnte ich leben. Aber am einfachsten wäre die Bezeichnung »Deutsche« (Akyün, 2008, s. 204).

Gerçi Almanya'ya gelmeden önce Türkiye'de üç sene kaldım. Fakat sonraki otuz üç senenin bu ülkenin bir parçası olmam için yetmesi gerekiyor. "Türk kökenli Alman" kavramıyla da yaşayabilirim. Fakat en basiti "Alman" olarak görülmektir.

Akyün için göçmenlik kavramı geçerli olup kendisi tarafından kabul görse de kendisini Alman olarak görme ve böyle nitelendirilme isteği ön plana çıkmaktadır.

Bu bağlamda günümüze yaklaştıkça özellikle Almanya'da büyüüp eğitim gören yazarların Türk kültüründen ve dilinden uzaklaştığı ve Alman diline ve kültürüne yakınlaştığı görülmektedir.

Günümüz: Alman-Türk yazarları – Kültür-aşırı Edebiyat veya Kültürlerarası Edebiyat

Günümüzdeki eserler, önceki dönem eserlerine göre daha farklı özellikler taşımaktadır. Bu dönem içerisinde "Kültürlerarası" kavramıyla tanımlanan Türk - Alman edebiyatında, klişeleşmiş olan Alman ve Türk imgesine değinme gereksinimi gibi çabaların ötesine geçilmekte, eserlerde "Konuk İşçi Edebiyatı" veya "Göçmen Edebiyatı"nın kalıplarının dışına çıkıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bir Türk kökenli yazar kendi kültürünün temsilcisi olarak görülmemektedir. Kaldı ki kendi kültürüyle Alman kültürünün sentezinden oluşan bir eser yazmak zorunda da değildir. Yazar, çevresini algıladığı şekilde

dile getiren bir birey olarak algılanmalıdır (Hofmann, 2006, s. 29). Bu post-sömürgeci kuramının önemli isimlerinden biri olan Homi Bhabha, kültür boyutunu aşan ve yeni bir boyuta taşınan bir oluşum olarak görmektedir. Bhabha'nın "üçüncü boyut" olarak tanımlamadığı unsurların arasında ne Alman ne de Türk kültürü ön plana çıkmaktadır ve "üçüncü boyutta" tamamen farklı, yeni bir şey üretildiğini vurgulamaktadır. Bhabha'ya göre bir insanın kimliği, oluşum sürecinde kökeni sayesinde değil, farklılıkları algılayıp irdelemesi sayesinde oluşmaktadır. Bu kuram çerçevesinde, yeni üretilen eserler hem Alman hem de Türk okuyucuları provoke etmeli, onlara yeni bir bakış açısı kazandırmalıdır (Hofmann, 2006, s. 196). Bu çerçevede günümüzde "Kültür-aşırı" veya "Kültürlerarası" kavramıyla tanımlanan edebiyat iki kültürü de kapsayan, yeni bir "üçüncü boyut" olarak anlaşılmaktadır. Cemal Sakallı, bu bağlamda Emine Sevgi Özdamar'ın *Mutterzunge*'de (2006) geçen "gedrehte Zunge" (dönmüş dil) örneğinden yola çıkarak hem Almancaya hem de Türkçeye çevrilmesi zor yeni bir kavramdan bahsetmektedir. Nitekim her iki kültürü de yakından bilen Özdamar'ın ürettiği bu yeni kavramdan yola çıkarak Sakallı, "kültürler arası" kavramının tanımını yapmaktadır. Burada sadece dili değil, aynı zamanda eserin biçemi, konusu ve amacı kültürler arası özellikleri taşıyabilmektedir:

Heute wird der Terminus „interkulturelle Literatur“ verwendet – und dies durchaus zu Recht. Denn wenn auch zu konzedieren ist, dass letztlich jeder literarischer Text interkulturelle Bezüge aufweist, so kann Zafer Şenocaks Werk ebenso wie die gegenwärtige deutsch- türkische Literatur insgesamt doch mit besonderem Recht als interkulturell bezeichnet werden, weil es den deutschen Leser herausfordert, weil es ihm etwas abverlangt, was ihm immer noch schwer fällt: eine Begegnung mit dem Anderen und eine Reflexion über das, was er als deutsche Literatur und deutsche Identität begreift (Hofmann, 2006, s. 201).

Günümüzde çok haklı olarak "Kültürler Arası Edebiyat" kavramı kullanılmaktadır. Çünkü bütün edebî metinlerin kültürler arası özellikler taşıdığını kabul etmek gerekmektedir. Böylece günümüz Türk – Alman edebiyatında olduğu gibi Zafer Şenocak'ın eserleri de haklı olarak kültürler arası sayılabilmektedir. Çünkü o, Alman okurlarını zorluyor,

onlardan hâlâ zor olan bir şey talep ediyor: Ötekiyle karşılaşmayı ve Alman edebiyatı ile Alman kimliği konusunda düşünümü.

Genel bir yaklaşım sergileyen Hofmann, yazarın (aynı zamanda her iki kültürden etkilenmesi sonucunda) zaten “Kültürler Arası Edebiyat”ın bir parçası olması gerektiğini savunmaktadır. Burada bahsedilen “Kültür-aşırı Edebiyat” veya “Kültürler Arası Edebiyat” sadece biçim olarak eserlerin öz niteliklerini vurgulamamaktadır, aynı zamanda Türk – Alman edebiyatının yeni bir evreye girdiğini de göstermektedir. Nitekim “Göçmen Edebiyatı” içerisinde doğrudan çevrilen deyimler ve atasözlerinin artık iki kültürü de içerisinde barındıran yeni bir oluşum içerisinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Hofmann’da görüldüğü gibi Alman edebiyat bilimcilerin, Türk – Alman yazarları farklı bir perspektiften inceledikleri görülmektedir.

Günümüzde yukarıda geçen “Kültür-aşırı Edebiyat” veya “Kültürler Arası Edebiyat” kavramlarının tanımlarına uymayan Türk – Alman yazarları da görülmektedir. Bu yazarlar, kökenlerine bağlı kalmadan ve ana dilin özelliklerinden hiç yararlanmadan eserler vermişlerdir. Bu özellik Türk kökenli yazarlardan Selim Özdoğan’ın ve Feridun Zaimoğlu’nun son eserlerinde görülmektedir. Selim Özdoğan *Im Juli* (2000), *Mehr* (2001), *Trinkgeld vom Schicksal* (2003), *Nirgendwo und Hormone* (2004), *Ein Spiel, das die Götter sich leisten* (2005); *Tourtagebuch* (2006), *Ein gutes Leben ist die beste Rache* (2007), *Die Tochter des Schmieds* (2008), *Es ist so einsam im Sattel, seit das Pferd tot ist* (2009), *Zwischen zwei Träumen* (2009) adlı eserlerinin hepsini Almanca yazmıştır. Türk kültürünün unsurlarından hemen hemen hiç yararlanmamıştır; bu Türkçeye bağlı olan dil oyunları kullanmamıştır. Genel olarak eserlerinde göçmen konusu yerine kendine özgü bir bakış açısı vardır. Nitekim *Im Juli* eserinde Türk ve Alman karakterler kullanmıştır. Fakat göçmenlik veya kültür ayrımı olgusunu ele almak için değil de Almanya’dan Türkiye’ye ve Türkiye’den Almanya’ya uzanan bir aşk hikâyesini anlatmak için

bu karakterleri kullanmıştır. Türkiye'yle ilgili olan *Die Tochter des Schmieds* “Kültürler arası” veya “Kültür-aşırı” tanımlamasına uyan yönleri sahip olmasına rağmen, “Göçmen Edebiyatı”nın bir konusunu ele aldığı söylenemez. Eserde göç kavramına çok kısa değinilmekle birlikte, genç bir Türk kızının hikâyesini Almanya'ya göç etmeden önce bitirmiştir. Özellikle son eseri olan *Zwischen zwei Träumen*'in, “Göçmen Edebiyatı,” “Kültür-aşırı Edebiyat” veya “Kültürlerarası Edebiyat” kavramlarıyla ilintilendirilebilecek hiçbir özelliği yoktur ve daha önce yapılan tanımlamalara da uymamaktadır. Kurgunun içerisinde nadiren Türk kökenli bir karakterden söz edilmektedir. Eser bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, bir Alman tarafından yazıldığı düşüncesini doğurmaktadır. Ne Türk deyim ve atasözü aktarımlarına ne de iki kültürün etkisinden doğan yeni kavramlara rastlanmaktadır. Yazarın ismi ve kökeni dışında Türk kültüründen yararlandığı söylemek güçtür. Benzer özellikler Feridun Zaimoğlu'nun son eseri *Hinterland*'da da (2009) görülebilir. Kitabın başlıca kahramanları Prag'da yaşayan Ferda ve Aneschka'dır. İkisi de arayış içerisinde. Bu arayış onları birbirinden ayrı olarak Prag, Berlin, İstanbul, Ankara ve Föhr'e sürüklemektedir. Bu yolculuk eserde masalımsı bir havayla anlatılmış, böylece eserin içerisinde cadılar, devler gibi figürler yer almış olup edebî bir tür olan masalın özelliklerinden yararlanılmıştır. Eserin Alman Romantik çağının etkisinde kaldığı görülmektedir. Zaimoğlu'nun bu eseri kısmen de olsa “Kültürler Arası Edebiyat”ın özelliklerini gösterse bile, bu iki kitaba bakıldığında “Kültürler Arası Edebiyat” veya “Kültür-aşırı Edebiyat” kavramının bu eserleri açıklamada yetersiz kaldığı görülmektedir.

Sonuç

Günümüze kadar içerik bakımından değişerek gelen yukarıda sıralandığı gibi “Göçmen Edebiyatı”ndan “Kültür-aşırı Edebiyat”a kadar kavramlar, sadece edebiyat eserlerinin biçimi ve içeriği hakkında değil, aynı zamanda Almanların Türklere olan bakışı hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla “Konuk (-Misafir)

İşçi Edebiyatı” diye adlandırılan dönemi daha çok sosyo-politik açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Bir yandan Franco Biondi ve Rafik Schami gibi yazarlar “Konuk (Misafir) İşçi Edebiyatı” kavramını hicvedici bir şekilde “Misafirler çalıştırılmaz ki...” diye eleştirmektedirler. Öte yandan Zafer Şenocak “İş gücü demek, yedek parça demek değil. Onlar birer insan. Geçmiş bir tarihleri, kendilerine özgü birer dünyaları ve kültürleri var.” demiştir (Çoraklı, 2007, s. 46). Zaten günümüze yaklaştıkça işçi sınıfındaki Türklerin sayısı azalmaktadır. Bunun neticesinde bu kavram da işlevini yitirmiştir. İki ülke arasında kalma durumu ikinci kuşağın bir özelliğidir, yani “Göçmen Edebiyatı”nın konusudur. Bu durum göçmen yazarların her iki dili de iç içe kullanmasının başlıca sebebidir. “Karmaşık dil” (Sprachmix) diye adlandırılan bu özellik daha çok Almanları etkilemektedir, çünkü Türklere bir yenilik getirmez. “Göçmen Edebiyatı” kavramı “Konuk (Misafir) İşçi Edebiyatı”nda olduğu gibi eserlerin içerik ve biçimine bakılarak değil, daha çok sosyokültürel etkilerle ve kökene dayalı oluşturulmuştur. Nitekim günümüzde bazı Türk – Alman yazarlar göç, göçmenlik veya iki kültür arasında kalmış olma konularını işlememektedir. Bu durumda “Kültür-aşırı Edebiyat” veya “Kültürlerarası Edebiyat” gibi daha kapsamlı kavramlar ön plana çıkmaktadır. “Kültür-aşırı Edebiyat” veya “Kültürlerarası Edebiyat” kavramlarından Hofmann ne Alman ne de Türk edebiyatına bağlı yeni, üçüncü bir boyuta taşımadan bahsetmektedir. Burada “melez kimlik” kavramı ön plana çıkmaktadır (Hofmann, 2006, s. 13). Bütün eserleri kültürlerarası çerçevesinde değerlendiren Hofmann Türk–Alman eserlerini farklı bir boyuta taşımaktadır. Fakat diğer taraftan böyle genel bir kavramla Türk–Alman edebiyatını sınırlandırmaktadır. Fakat tarihsel süreç içerisinde Türk–Alman edebiyatı değerlendirildiğinde, her ne kadar “Göçmen Edebiyatı”ndan daha genel bir kavram olan “Kültürlerarası Edebiyat” kavramı kullanılsa da, eserlerdeki içerik ve biçim değişikliğini kavramlar bazında

açıklama yetersiz kalabilmektedir. Yazınsal eserleri bir alana hapsetmek çok tutarlı bir yaklaşım tarzı değildir.

Kaynakça

- Akyün, H. (2007). *Einmal Hans mit scharfer Soße: Leben in zwei Welten*. Berlin: Goldmann Verlag.
- Akyün, H. (2008). *Ali zum Dessert: Leben in einer neuen Welt*. Berlin: Goldmann Verlag.
- Aytaç, G. (1991). *Edebiyat Yazıları II*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Aytaç, G. (1995). *Edebiyat Yazıları III*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bade, K. J., Oltmer, J. (15. Mart 2005). Flucht und Asyl seit 1990. http://www.bpb.de/themen/EX7ED8,0,0,Flucht_und_Asyl_seit_1990.html
- Baytekin, B. (1997). Über die Migrantenliteratur. *Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Sakarya Üniversitesi Matbaası, Seri: A-B), 1, 46-55.
- Biondi, F. ve Schami, R. (1981). *Literatur der Betroffenheit*. Bemerkungen zur Gastarbeiter- Literatur in: Christian Schaffernicht (Hrsg.) *Zu Hause in der Fremde*. Ein Ausländerlesebuch, Fischerhude, 124 - 125.
- Bosse, A. (1990). *Aras Ören*. In *Neues Handbuch der deutschen Gegenwartsliteratur seit 1945*, 482-483.
- Çoraklı, Ş. (2007). 1960'lı Yıllardan Sonra Almanya'da Oluşan Türk – Alman Yazını (Araf'taki Yazın). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (38), 45-52.
- Die Bundeszentrale für politische Bildung (2007). *Die soziale Situation in Deutschland*

[http://www1.bpb.de/wissen/NY3SWU,0,0,Bev%F6lkerung_mit_Migrationshint_ergrund_I.html](http://www1.bpb.de/wissen/NY3SWU,0,0,Bev%F6lkerung_mit_Migrationshint_erggrund_I.html)

- Ekiz, T. (2007). Avrupa Türk Edebiyatı ve Bir Temsilcisi: Emine Sevgi Özdamar. *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Journal of Arts and Sciences*, 7, 33-47.
- Frederking, M. (1985). Schreiben gegen Vorurteile. *Literatur türkischer Migranten in der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin: Express Edition.
- Kara, Y. (2004). *Selam Berlin*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Kaya, A. (2000). *Berlin'deki Küçük İstanbul*. Büke Yayınları.
- Kula, O. B. (1992). *Alman Kültüründe Türk İmgesi I*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Hofmann, M. (2006). *Interkulturelle Literaturwissenschaft: Eine Einführung*. Stuttgart: UTB Verlag.
- Norbert, G., Andrea J., Ayça P., Walter S.(2004). Die zweite Generation türkischer Migranten,
<http://www.presse.uni-oldenburg.de/einblicke/40/siebel.pdf>
- Özdamar, E. S. (1994). *Das Leben ist eine Karawanserei, hat zwei Türen, aus einer kam ich rein, aus der anderen ging ich raus*. Köln: Kiepenheuer & Witsch Verlag.
- Özdamar, E. S. (2006). *Mutterzunge*. Berlin: Rotbuch Verlag.
- Özdoğan, S. (2000). *Im Juli*. Hamburg: Europa Verlag.
- Özdoğan, S. (2008). *Die Tochter des Schmieds*. Berlin: Aufbau Tb Verlag.
- Özdoğan, S. (2008). *Zwischen Zwei Träumen*. Köln: Edition Lübbe Verlag.

Özyer, N. (1996). Der Beitrag türkischer Autoren zur zeitgenössischen deutschen Kinder- und Jugendliteratur. In: *Tagungsbeiträge des V. Türkischen Germanistik- Symposiums. Eskişehir*, (ss.75-82).

Pazarkaya, Y. (2007). Konuk işçiden kült yazarlara: Almanyalı Türklerin edebiyatı.

http://tr.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-671/_nr-7/_p-1/i.html

Pirinçci, A. (1992). *Der Rumpf*. Augsburg: Goldmann Verlag.

Pirinçci, A. (1989). *Felidae*. Berlin: Goldmann Verlag.

Reißlandt, C. (15 Mart 2005). Von der "Gastarbeiter"-Anwerbung zum Zuwanderungsgesetz, Die Bundeszentrale für politische Bildung

http://www1.bpb.de/themen/6XDUPY,2,0,Von_der_GastarbeiterAnwerbung_zum_Zuwanderungsgesetz.html

http://www.unijena.de/unijenamedia/Bilder/faculties/phil/germ_lit/Materialien/Horn/WS_2008-p-13889/Vorlesung7-p-13899.pdf

Şahin, S. (2001). Almanya'daki Türk Göçmen Edebiyatı ve Uyum Süreci. *Türk Kültürü*, 513-517.

Şahin, S. (2005). Alman Edebiyatında Atilla Motifi. *Türk Kültürü*, 104-108.

Şahin, S. (2005). Almanya'daki Türk Varlığı ve Türklerin Önümüzdeki Seçime Etkileri. *Türk Kültürü*, 215-218.

Şahin, S. (2006). Almanya'da Türk Mizah ve Hiciv Ustası: Şinasi Dikmen. *Türkiyat Araştırmaları*, 5, 129-134.

Sakallı, C. (2006). Der Beitrag Der Türkischen Germanistik Zur Interkulturellen Literaturwissenschaft. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (32), 186-192.

- Şinasi, D. (1989). *Wir werden das Knoblauchkind schon schaukeln*. Berlin: Express Edition Verlag.
- Şinasi, D. (1995). *Hurra, ich lebe in Deutschland*. München: Piper Verlag.
- Şölçün, S. (2000). *Literatur der türkischen Minderheit*. In: *Interkulturelle Literatur in Deutschland*, Stuttgart: J.B. Metzler, 135-153.
- Yıldız, B. (1975). *Alman Ekmeği*. İstanbul: İshak Matbaası.
- Yüksel, P. (1986). *Literatur ist Literatur*. In: Ackermann, Irmgard / Weinrich, H. (Hg.): *Eine nicht nur deutsche Literatur. Zur Standortbestimmung der "Ausländerliteratur"*. München, 59-64.
- Zaimoğlu, F. (2008). *Leyla*. Frankfurt: Fischer Verlag.
- Zaimoğlu, F. (2009). *Hinterland*. Köln: Kiepenheuer & Witsch Verlag.
- Zengin, D. (2000). Göçmen Edebiyatı'nda Yeni Bir Yazar. Mehmet Kılıç ve "Fühle Dich Wie Zu Hause" Adlı Romanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 103-128.

<http://www.tdk.gov.tr>

*ÖZEL BÖLÜM**

*Değerli Hocamız Prof.Dr. Kemal ERASLAN'a
dergimiz için önemli bir katkı olan makalesi için çok teşekkür ediyoruz.*

* Makalenin kaynakça ve atıf sistemi değiştirilmemiştir.

HÂCE AHMED YESEVÎ VE EMİR TİMUR HAKKINDA BİR BELGE

Kemal ERASLAN

Özet

Bu çalışmanın konusu, Hâce Ahmed Yesevî ve Emir Timur hakkında kaleme alınmış bir risaledir. Menkıbe türündeki eser, 92 satırdır ve okunaklı talikle yazılmıştır. Yazarı ve tarihi belli olmayan metin, kısadır fakat Hâce Ahmed Yesevî ve Emir Timur hakkındaki bazı gerçekleri yansıtması bakımından önemlidir. Makalede metnin transkripsiyonundan önce Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş, belgenin içeriği, yazım ve ses özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca sufilere ait kerametler ve masal, destan motifleri belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hâce Ahmed Yesevî, Emir Timur, İmam es-Sıġnakî, menkıbe.

A Treatise About Hâce Ahmed Yesevî and Emir Timur

Abstract

The subject of this study is a treatise written about Hâce Ahmed Yesevî and Emir Timur. This work, which is in the form of legend, consists of 92 lines and it is written with a legible 'talik' (a style of Arabic script). This text, that we have no information about its author and date of publication, is short, but important from the point of reflecting some facts about Hâce Ahmed Yesevî and Emir Timur. In this article, before the transcription of the text, there are information about Ahmed Yesevî's life, the content, the orthography and the phonological features of the treatise. Besides, miracles of Sufis and folk tale motifs and epics are pointed out.

Key words: Hâce Ahmed Yesevî, Emir Timur, İmam es-Sıġnakî, legend.

SUNUŞ

Çalışmamıza esas olan belge metni, 92 satırlık rulo hâlinde küçük bir risaledir. 1993 yılında Türkistan (Yesi) şehrine yaptığımız seyahatta, orada imam olarak görevli bulunan Abdulkadir Bey, metnin fotokopisini almamıza müsaade etmek lutfunda bulundular. Metin iri ve okunaklı bir talikle yazılmakla beraber, bazı imlâ ve noktalama hataları da bulunmaktadır.

Metnimiz hacim itibariyle küçük olmasına rağmen, muhteva itibariyle Hâce Ahmed Yesevî ve Emîr Timür hakkında bazı gerçekleri yansıtması bakımından üzerinde durulmağa değer. Bu sebeple metni yayınlamayı faydalı bulduk.

Timür ve dönemi ile ilgili açıklayıcı bilgilerle yardımda bulunan Prof.Dr. İsmail Aka'ya ve ilgilenecek meslektaşlarımızın yapıcı tenkitleri için teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Prof.Dr. Kemal Eraslan

KISALTMALAR

bk.	bakınız
BT	Batı Türkçesi
c.	cilt
chin.	Çince
DT	Doğu Türkçesi
Dsch.	Çağatayca
ET	Eski Türkçe
h.	hicrî
Hz.	Hazret
İA.	<i>İslâm Ansiklopedisi</i> , İstanbul.
m.	milâdî
mo.	Moğolca
Moğ.	Moğolca
OT	Orta Türkçe
<i>MASB</i>	<i>Memoirs of the Asiatic Society of Bengal</i>
s.	sahife
st.	satır
tib.	Tibetçe
<i>TDVİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi</i> , İstanbul
<i>TDAY, Belleten</i>	<i>Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten</i> , Ankara
<i>TDEK</i>	<i>Türk Dünyası El Kitabı</i> , Ankara 1976.
<i>Vol</i>	Volum

GİRİŞ

Ahmed Yesevi

1. Ahmed Yesevi'nin tarihi şahsiyetine dair belgeler, o kadar az, mevcutlar ise menkıbelerle o derece karışmış hâldedir ki sağlıklı bir neticeye varmak güç, hatta imkânsızdır.

Bir rivayete göre Ahmed Yesevî, Türkistan'ın İsficab veya Akşehir adıyla da anılan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Bir hikmetinde doğum yerinin Türkistan olduğunu kaydetmiştir (bk. *DH'ten seçmeler*, hikmet VIII, 2). Nitekim Alî-şîr Nevâyî de *Nesâyim* 'de onun mevlid ve menşeinin Yesi (bugünkü adıyla Türkistan) olduğunu belirtmiştir (bk. *Nesayim*, s. 283). Ancak bu isimle bugünkü Türkistan şehri mi, yoksa bölge mi kastedilmiştir, belli değildir. Yesevî'nin doğum tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Genel olarak h. 562 (m. 1166) vefat tarihi olarak kabul edilmektedir. Metnimizdeki kayda göre yüz yirmi altı yıl yaşadığı kabul edilirse, m. 1040 tarihinde doğmuş olmalıdır.

Babası Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden Şeyh İbrahim, annesi ise Şeyh İbrahim'in halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Yesevî önce annesini, daha sonra babasını kaybedince, ablası Gevher Şehnaz Ahmed'i yanına alarak Yesi şehrine yerleşir. İlk öğrenimine Yesi'de başlayan Ahmed, yedi yaşında iken o sıra Yesi'de bulunan ve önemli bir mutasavvıf olan Arslan Bâb'a intisap etmiştir. Arslan Bab, Hz. Peygamber'in hurma olan emanetini teslim edip manevi işaretiyle Ahmed'in terbiyesiyle meşgul olmuştur. Kısa sürede birçok feyizlere ulaşan ve manevi merhaleler aşan Yesevî'nin şöhreti bütün bölgeye yayılmış, pekçok müridi olmuştur. Arslan Bâb'ın vefatından sonra Buhara'ya gider, orada devrin önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Yusuf-ı Hemedani (h. 440 - 535 / m. 1048-1140)'ye intisap edip onun irşadları ile Hemedani'nin üçüncü halifesi olmuştur. Bir müddet sonra Yesi'ye dönen Yesevi, irşada burada devam etmiştir. Altmış üç yaşına geldiğinde yer altında yaptırdığı bir çillehanede halvete çekilmiş ve ölene kadar burada ibadetle meşgul olmuştur. Belge metninde halvette altmış üç yıl kaldığı ve yüz yirmi altı

yaşında vefat ettiği ifade edilmiştir (bk. 41-43. satırlar). Kaynaklarda vefat tarihi olarak, m. 1122 veya 1166 gösterilmiştir.

Şöhreti ve çeşitli kerametleri bütün Türk dünyasına yayılan, Ahmed Yesevî'nin Gevher Şehnaz ve Gevher Hoşnaz adlarında iki kızı ile küçük yaşta katledilen İbrahim adlı bir oğlu olmuştur. Soy, kızı Gevher Şehnaz'dan yürümüştür.

Belgenin mâhiyeti

2. Çalışmamıza esas olan belge metni 92 satırlık rulo halinde, okunaklı talikle yazılmış küçük bir risaledir. Metnimizin müellifi ve yazılış tarihi belli değildir. 3. nakilin sonunda bulunan,

تمت الرسالة و الله اعلم بالصواب و اليه المرجع و المآب و قد صرح مام السغناقي
رسالة التي صنفها لبيان اوصاف حميدة السلطان المذكور انه المجتهد للشريعة
و الطريقة و الحقيقة ثم قل و دل

kaydından risâlenin birinci kısmının tamamlandığını; şerîat, tarîkat ve hakikat müctehidi olan Hâce Ahmed Yesevî'nin güzel vasıflarını anlatan bir risalenin de İmâm es-Sığnakî tarafından kaleme alındığını öğreniyoruz.

İmâm es-Sığnakî: Tam adı El-Ĥüseyn bin 'Alî bin Ĥaccâc bin 'Alî Ĥüsâmü'd-dîn es-Sığnakî'dir. Türkistan'ın Sığnağ şehrinde doğduğundan *Es-Sığnakî* nisbesi ile anılmaktadır. Hanefî fakîhlerinden olup h. 711 (m. 1311) yılında Haleb'de vefat etmiştir. Eserleri şunlardır: *En-nihāye fî şerḥi'l-hidāye*, *Şerḥi't-temhîd fî kavā'idî't-tevḥîd*, *El-Kāfî (Şerḥ-i uşûlu'l-fiḥ el-Bezdevî)*, *En-Neccāḥ fî ş-şarf* (bk. *El-A' lām*, II, 248; *Hediyyetü'l- 'ārifîn*, I, 314 ; *Luğat-nāme*, "Sıgnaki" maddesi).

Ketebe kaydından müstensihinin Abdu's-selâm Hâce Feyzu'llâh Kâtib-oğlu adlı bir zat olduğunu öğreniyoruz:

كاتبي عبد السلام خواجه فيض الله كاتب اوغلى

Ancak zikredilen ‘Abdu’s-selâm Hâce Feyzu’llâh Kâtib-oğlu hakkında her hangi bir bilgi elde etmemiz mümkün olmamıştır.

Muhtevası

3. Metnimizde muhteva olarak başlıca iki husus üzerinde durulmuştur: Hâce Ahmed Yesevî ve Emîr Timür Küreken.

Metin, 1 -17. satırlar arasında Hâce Ahmed Yesevî hakkında kısa bir girişle başlamaktadır. Bu kısımda Hâce’nin Hac ziyareti, on üç padişah-zâdenin askerleriyle birlikte kendisine bey’at etmeleri, biricik oğlu İbrahim’in katledilişinden duyduğu derin üzüntü, Arslan Bâb’ın kendisini Yesî’de (bugünkü Türkistan şehrinde) arayıp bulması, Hz. Peygamber’in emanetini teslim etmesi ve terbiyesine meşgul olması anlatılmıştır. Bu girişten sonra “*nakldur*” başlığı altında altı bölüm gelmektedir. Bölümlerin muhtevası şöyledir

1. nakl (17-28. satırlar)

Bu nakilde, Hâce Ahmed Yesevî’nin Yesî şehrinde doğduğu, henüz çocuk yaşındayken Arslan Bâb’a intisap ettiği ve Arslan Bâb hayatta olduğu sürece hizmetinde bulunup onun terbiye ve irşadiyle olgunlaştığı, Arslan Bâb’ın, vefatına yakın Hâce Ahmed Yesevî’nin Buhârâ’ya gidip Hâce Yûsuf-ı Hemedânî’ye intisap etmesini işaret buyurduğu, Ahmed Yesevî’nin bu işaret üzerine Buhârâ’ya gidip Yûsuf-ı Hemedânî’ye intisap ettiği, kerametler hâsıl kılıp, sülûklerini tamamlayıp hatt-ı irşad aldığı, bir müddet Buhârâ’da kaldıktan sonra işaret-i gaybî ile müritlerini Hâce Abdu’l-hâlık-ı Ğucduvânî’ye emanet edip Yesî’ye döndüğü, Yesî’de *cehrî* sülûkünü tamamlayıp irşada başladığı ve Türk meşayihinin ser-halkası olduğu anlatılmıştır

2. nakl (28-40. satırlar)

Bu nakilde, Hâce Ahmed Yesevî’nin kerâmet ve havârik-ı âdât (olağan üstü hâller) sahibi olduğu, sohbetlerinde doksan dokuz bin meşayihın toplandığı, daima zikir hâlinde bulunduğu ve ibadetle meşgul olduğu, ibadet ve zikir ettikleri mağaranın

darlığı sebebiyle toplanan sûfilerin terledikleri ve akan terlerinin “*hum-ı ışk*” adını verdikleri bir küpte toplandığı ve bu terlerin Hâce'nin kerametiyle şerbete dönüştüğü, dar olan mağaranın Hâce Ahmed Yesevî'nin Hakîm Ata'ya “Genişlet! ” diye buyurması üzerine Hakîm Ata'nın sırtını duvara verdiğinde mağaranın genişlediği, Yesevî'nin yılanı kamçı yapıp ve yulbarsa (arslana) binip çöllerde dolaştığı, Türkistan halkını daima Hak yoluna yönelttiği, o sıralar Su-yeri denilen bir yurtta oturan halkın, cahil ve zalim olmaları sebebiyle, Hâce'ye çok eziyet ettikleri ve oğlu İbrahim'i şehitlik mertebesine ulaştırdıkları ve başını kesip bir mendile sarıp “Size turfanda kavun getirdik.” diyerek Hâce'ye verdikleri, ancak Yesevî'nin mendili açmadan “Kavunu ham koparmışsınız.” diyerek yaptıkları işin günâh olduğunu îma edip daha sonra da nasihatte bulunduğu anlatılmıştır.

3. nakl (40-45. satırlar)

Bu nakilde, Hâce Ahmed Yesevî'nin altmış üç yaşına ulaştığında Hz. Muhammed'in altmış üç yaşında vefat ettiklerini dikkate alarak halvete çekildiği, altmış üç yıl halvette kaldığı ve bu müddette halvete çekildiği, mağaradan dışarı çıkmadığı, ancak mübarek cesedlerinin bu mağaradan çıktığı anlatılmış ve vefat tarihinin h. 514 (m.1122) olduğu ve imaretinin h. 857 (m. 1457) tarihinde yapıldığı belirtilip risalenin tamamlandığı kaydedilmiştir.

4. nakl (45-50. satırlar)

Bu nakilde, Hâce Ahmed Yesevî'nin Orta-sarây'da halvette iken ölmeden önce ashabına birçok vasiyyet kıldıktan sonra vefat ettiği ifade edilmiştir.

50-69 satırları arasında Emîr Timur'un Hâce'nin kabri üstüne h. 807 (m.1403) yılında bir imaret yaptırdığı, yaptırmasına Hâce'nin makamıyla tefe'ül ettiği

Yeldâ kiçeni şem^ç-i şebistân itken
 Bir lahızada ^çâlemni gülistân itken
 Bir müşkil işim tüşüpdür âsân itkil
 Ey barçanı müşkilini âsân itken

rubaisiyle karşılaştığı, bu rubai ile yetmiş defa "Li'llahi'l-hamd ve'l-minne" ibaresini okuduğu ve Hâce'nin mânevî yardımını ile Türkistan ve civarını yağmalayan Altın-ordu hükümdarı Toktamış Kalmak'ı yenmesine bir şükran ifadesi olarak imaret yaptırdığı, imaretin altı yılda tamamlandığı, bundan sonra Timür'ün Anadolu ve Hitây'a sefer kıldığı ve Hitây padişahı ile sulh yaptıktan sonra geri döndüğü anlatılmıştır.

5. nakl (70-79. satırlar)

Bu nakilde, Timür'ün, Hâce Ahmed Yesevî Hazretlerinin himmetiyle padişah olup otuz yedi yıl padişahlık yaptığı ve Hâce Hazretlerinin rûh-ı pür-fütûhlarının padişah olacağını müjdelemesi üzerine Hâce Hazretlerinin mübarek kabirleri üstüne yüce bir imaret yaptırmağı niyet ettiği anlatılmıştır.

6. nakl (80-92. satırlar)

Bu nakilde, Timür'ün Otrar şehrinde hastalanıp Tavuk yılının Şa'bân ayında vefat ettiği anlatılıp Timür'ün h. 735 (m. 1335) yılında doğduğu, h. 775 (m. 1375) yılında padişah olduğu ve h. 808 (m.1408) yılında da vefat ettiği kaydedilmiştir.

Görüldüğü gibi risale, hacim itibariyle küçük olmasına rağmen muhteva itibariyle oldukça zengin ve önemlidir. Anlatılanların “*nakl*” başlığı altında verilmesi, tarihî belge ve gerçekler yerine rivayetlere dayandığını açıkça göstermektedir. Esasen risale bir tür menakıb sayılabileceğinden tarihî gerçeklere uygun olması da pek aranmaz. Önemli olan bu tür eserlerde halkın ruhunda ve vicdanında yer etmiş olup olmadığıdır. Bununla birlikte tarihî gerçeklere ışık tutacak küçük ayrıntıları bünyelerinde muhafaza etmeleri bakımından menkıbelerin bir başka yönden önemlerini de inkâr etmemek gerekir. Metnimizi bu sebeple değerli bulmaktayız.

Belgedeki menkıbe motifleri

4. Metnimizde üstünde önemle durulması gereken bir husus da Hâce Ahmed Yesevî yanında bazı sufilere ait kerametler ile masal ve destan motiflerine geniş

ölçüde yer verilmiş olmasıdır. Bu husus evliya menkıbelerinin belirgin özelliğini teşkil eder. Metnimizde yer alan bu tür motifleri sırasıyla belirtmeyi faydalı bulduk:

1. *Mekânı aşmak (tayy-ı mekân) ve mekâna tasarruf kılmak* (3-5. satırlar):

Evliya menkıbelerinde, mekânı aşmak (*tayy-ı mekân*), aynı anda iki ayrı mekânda bulunmak ve mekâna tasarruf kılmak yaygın şekilde görülmektedir. Metnimizde de bu hususa bilhassa yer verilmiştir: Ka'be'yi kendi bulunduğu yere getirmek ve tavaf etmek gibi. Metnimizde bu kerâmeti Hâce Abdu'l-hâlık-ı Ğucduvânî'nin gösterdiği ve Ka'be'yi Ğucduvân'a getirdiği ifade edilmiştir.

2. *Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî'nin Hâce Ahmed Yesevî'nin pîri olarak gösterilmesi* (6-7. satırlar):

Metnimizde Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî'den, Yesevî "*pîrim*" diye bahsetmekte ve onunla mülâkat kıldığı ifade edilmektedir. Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî, tarihî kaynaklara göre h. 539 (m. 1145) yılında doğmuş ve h. 632 (m.1234) yılında vefat etmiştir. Yesevî'nin vefat tarihi h. 562 (m.1166) kabul edilirse, Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî, Yesevî vefat ettiğinde 23 yaşında bulunmuş olmalıdır. Görüldüğü gibi tarihlerde bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki menkıbelerde bu tür tarih tutarsızlıklar, farklı zamanlarda yaşamış şahısların aynı zaman dilimi içinde yaşamış gibi gösterilmesi pek yaygındır. *Cevâhirü'l-ibrâr*'da (15a) Yesevî'nin telkin silsilesi şöyle belirtilmiştir: "Yüce Allah böylece Cebrâil'e ve o Hz. Muhammed'e, selâm üzerine olsun ve o Alî'ye ve o iki oğluna (Hz. Hasan ve Hüseyin'e) ve Hasan el-Basrî ve Kümeyl b. Ziyâd ve Hasan'a ve o Habîb el-^çAcemî'ye ve o Dâvud et-Tâ'î'ye ve o Ma^çrûf el-Kerhî'ye ve o Serî es-Sakatî'ye ve o Cüneyd el-Bağdâdî'ye ve o Şiblî ye ve o Ebi Bekr ez-Zeccâc'a ve o Ahmed en-Nessâc'a ve o Ahmed el-Ğazzâlî'ye ve o Ebû Necîb es-Suhreverdî'ye ve o Şihâbu'd-dîn es-Suhreverdî'ye ve o Ahmed el-Yesevî'ye, Allah hepsine rahmet etsin, telkin etti. " (bk. 15a)

3. *Arslan Bâb'ın Türkistan'a gelip çocukluk çağında bulunan Ahmed Yesevî'ye Hz. Peygamber'in emanetini teslim etmesi* (9-17. satırlar) :

Menkıbede anlatıldığına göre gazvelerin birinde aç kalan ashâb Hz. Peygamber'in huzuruna gelip yiyecek ricasında bulunurlar. Hz. Peygamber'in duası üzerine Hz. Cebrâil cennetten bir tabak hurma getirir. Ashab hurma alırken bir hurma tabaktan yere düşer. Bunun üzerine Hz. Cebrâil "Bu hurma ümmetinizden Ahmed adlı birisinin kısmetidir." der. Hz. Peygamber ashâbından birisinin bu hurmayı sahibine teslim etmesini teklif ederler. Hiç kimse cevap vermeyince Arslan Bâb, Allah'ın inayeti ve Hz. Peygamber'in delâletiyle bu vazifeyi yerine getireceğini bildirir. Hz. Peygamber mübarek eliyle hurmayı Arslan Bâb'ın damağına yerleştirip, Ahmed'i bulmasını, emaneti teslim edip terbiyesiyle meşgul olmasını buyurur. Arslan Bâb bu işaret üzerine Yesî'ye gelir, Ahmed'i arar ve onu mahalle çocuklarıyla oynar hâlde bulur. Arslan Bâb henüz hurmadan bahsetmeden Ahmed, emaneti sahibine teslim etmesini söyler. Arslan Bâb dört yüz yıl damağında sakladığı ve henüz tazeliğini kaybetmemiş hurmayı ağzından çıkararak Ahmed'e teslim eder ve daha sonra terbiyesiyle meşgul olur. Ahmed kısa zamanda büyük mertebeler aşar, çeşitli feyizlere nâil olup, pekçok kerametler gösterir ve şöhreti günden güne her tarafa yayılır. Bir yıl sonra da Arslan Bâb Hakk'ın rahmetine kavuşur. Hikmetlerin birinde bu menkıbe ayrıntılı ve samimî bir şekilde anlatılmıştır:

Ḥikmet

yitti yaşda Arslan Bâb Türkistân'ğa kıldiler;
başım koyup yığladım ḥâlîm körüp küldiler;
miñg bir zıkrin örgetip mihribânlıg kıldılar;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Kelâm kıldım ḥurmâdın mañga vahşet kıldılar;
ey bî-edeb küdek dip^ç aşâ alıp sürdiler;

vaḥşetidin kórkmadım, mañga baķıp turdılar;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Ağzıñg açkıl ey kúdek, emānetni bireyin;
mezesini yutmadım, aç ağzıñgga salayın;
ḥaķ Resûl'nı buyruğın ümmet bolsam kılayın;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Ağzım açtım saldılar, ḥurmā issi kıldı mest;
ikki 'ālemdin kiçip va'llāh boldum Ḥaķ-perest;
ḥāce, mollā yığıldı, alıp yördi dest-be-dest;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Arslan Bâb'nı sorsañgız Peyğamber'ge i'tibâr;
şahâbeler uluğı, ḥaş bende-i Kırdigâr;
yatқан yiri nâ-hemvâr, bir kâze-i ḥârzâr;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

4. *Arslan Bâb'in yaşı meselesi* (16. satır) :

Bir rivayete göre Arslan Bâb, dört yüz veya yedi yüz yıl yaşamış olup ashabın ulularından imiş. Dünya nimetlerine ve rahatlığına değer vermez, bir diken kulubesinde ömür geçirmiş. Hz. Peygamber'in takdirine mazhar olmuştur. Hz. Peygamber ümmeti içinde böyle bir kimse olduğu için Allah'a şükredermiş. Metnimizde Hz. Peygamber'in Ahmed Yesevî için verdiği emaneti dört yüz yıl damağında sakladığı ve Hz. Peygamber'in mânevî işaretleriyle Yesî'ye gelip sahibine teslim ettiği anlatılır. Aynı hikmette bu hususa da temas edilmiştir :

Baba'm aydı, ey balam, teklif kılmadıñg mañga;
 biş yüz yıldur kāmımda saklap irdim men sañga;
 mezesini siz alıp tılfin berdiñgiz mañga;
 Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Evliya menkıbelerinde genellikle velilerin ömürlerinin çok uzun olduğu ifade edilir. Nitekim Ahmed Yesevî de menkıbeye göre yüz yirmi yıldan fazla yaşamıştır (bk. A. Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ankara 1984).

5. *Hâce Ahmed Yesevî'nin Arslan Bâb'ın tavsiyesi ile Buhârâ'da Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'ye intisap etmesi ve Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'nin üçüncü halifesi olması ve irşada başlaması, bir müddet sonra işaret-i gaybî ile müritlerini Hâce Abdü'l-hâlık-i Ğucduvânî'ye emanet edip Yesî'ye dönmesi* (21-26. satırlar).

Menkıbelere göre velilerin hareketleri kendi iradelerine bağlı değil de mânevî işaret ve telkinlere bağlıdır. Bu ise veliye Allah'ın bir lütfudur.

6. *Hâce Ahmed Yesevî'nin sohbetlerinde 99 bin meşâyihın toplanması* (29.satır) :

Şüphesiz verilen rakamda mübalâğa vardır. Yesevî'nin şöhretinin bütün Türkistan'a yayıldığı, her sınıf halktan bir çok müritlerinin olduğu, halifelerinden bazılarını İslâmiyet'i yaymak ve inceliklerini öğretmek maksadiyle diğer Türk ülkelerine yolladığı bir gerçektir. Aynı şekilde bir anda 99 bin meşâyihın dergâhına toplanıp topluca zikr edemeyeceği de bir gerçektir.

7. *Yesevî'nin zikrettiği mağaranın içinde "hum-ı ışk" adı verilen bir küpün oluşu, zikreden dervişlerin terlerinin bu küpte toplanışı, terlerin şerbete dönüşmesi ve o şerbetten içen sûfîlerin mest oluşları* (29-32. satırlar) :

Hâce Ahmed Yesevî'nin pekçok kerametlerinden biri de budur. Evliya menkıbelerinde, eşyaya tasarruf kılmak, bir nesneyi başka bir nesneye dönüştürmek gibi

kerametler sıkça görülür (bk. Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara 1997).

8. *Hakîm Ata'nın mağarayı genişletmesi* (32-33. satırlar)

Metnimizde yer alan rivayete göre Yesevî ve müridlerinin topluca zikrettiği mağara, sûfilerin çokluğu sebebiyle dar gelirmiş. Bu sebeple Yesevî, Hakîm Ata'ya "Genişlet !" diye buyurmuş. Hakîm Ata sırtını duvara dayadığında mağara genişlermiş. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu rivayetle mekâna tasarruf kerameti ifade edilmiş olmaktadır.

9. *Hazret-i Sultan Hâce Ahmed Yesevî'nin yılanı kamçı yapıp yulbarsa (arslana) binerek çöllerde dolaşması* (33-34.satırlar):

Bu menkıbe motifinde de eşyaya ve canlılara tasarruf kerameti anlatılmıştır. Cinlere, rüzgâra ve vahşi hayvanlara hükmetme, onların dilinden anlama bilindiği gibi Hz. Süleyman'ın mucizelerindedir.

10. *Hâce Ahmed Yesevî'nin örtülü mendil içindeki nesneyi bilmesi* (35-40. satırlar)

Rivayete göre cahil ve kötü ruhlu olan Su-yeri halkı Yesevî'nin küçük yaştaki oğlu İbrahim'i katledip başını keserek bir mendile sarıp Yesevî'ye getirmişler ve "Size kavunun turfandasını getirdik." demişler, böylece Yesevî'ye hakaret ve eziyet etmek istemişler. Bunun üzerine Yesevî, getirdikleri mendili açmadan içindekinin ne olduğunu anlamış ve "Kavunu ham koparmışsınız." diyerek kerâmet gösterip, kendilerine ders vermek istemiş ve onları affederek nasihatte bulunmuştur.

11. *Hâce Ahmed Yesevî'nin altmış üç yaşına geldiğinde Hz. Peygamber'in altmış üç yaşında vefât ettiğini dikkate alarak halvete girmesi, halvette altmış üç yıl çıkmadan kalması ve halvette vefât etmesi* (40-44. satırlar):

Bu rivayete göre Yesevî yüz yirmi altı yıl yaşamıştır. Şüphesiz yüz yirmi altı yaş olmayacak şey değildir. Ancak Yesevî'nin yaşı, başka bir ifadeyle doğum ve

vefat tarihlerinde bir kesinlik yoktur. Metnimizde vefat tarihi olarak h. 514 (m. 1122-3) kaydedilmiştir (bk. st. 43). Fuad Köprülü *Cevâhirü'l-ibrâr*'a dayanarak Yesevî'nin doğum tarihini belirtmeyip vefat tarihinin h. 618 (m. 1221-2)'den sonra olduğunu belirtmiştir (bk. *İlk Mutasavvıflar*, s. 33, dip not: 28). *Hazînetü'l-asfiyâ*'da (s. 530) Yesevî'nin vefat tarihi müelifin bir kıt'asında Ebced hesabıyla h. 562 (m. 1166) olarak düşürülmüştür:

شیخ احمد چون بفضل ایزدی
سال وصال ان ولی متقی
تیر نور الهی شد عیان
نیز احمد کاشف حق کن رقم
هم بکوی احمد ولی جنتی

(Şeyh Ahmed, Allah'ın fazlıyla cennette Ahmed'in (Hz. Muhammed'in) bezmine gidince, o perhizkâr (dindar) velinin vuslat yılında ilâhî nur ortaya çıktı. Hak kâşifi Ahmed şunu da yaz ve söyle: Ahmed cennet velisidir.) Bu tarih doğru ise yüz yirmi altı yaş yaşadığına göre 1040 tarihinde doğmuş olmalıdır. Her halde bu hususun açıklığa kavuşması yeni belgelere bağlıdır (bk. Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1993, s. 16).

Yesevî, hikmetlerinin birinde Yûsuf-ı Hemedânî'ye yirmi yedi yaşında intisap ettiğini ve ondan feyz aldığı belirtmiştir:

mên yigirmi yètti yaşda pîrni taptım;
her sır kördüm perde birlen büküp yaptım;
âstânesin yastanıban izin öptüm;
ol sebebden Hâk'ça sığınıp kildim mene.

Yûsuf-ı Hemedânî'ye intisap tarihi h. 504 (m.1110) kabul edilirse, Yesevî h. 477 (m. 1083) tarihinde doğmuş ve m. 1166 tarihinde de vefat etmiş olmalıdır. Buna göre de seksen üç yıl yaşamış ve halvet yerinde yirmi yıl kalmış demektir ki bizce daha uygundur.

12. *Hâce Ahmed Yesevî'nin öleceği zaman ashâbından bir küp getirmelerini ve içini suyla doldurmalarını, daha sonra da küpü kırmalarını emretmesi, küpü kırdıklarında içindeki suyun şişe hâline dönüşmesi şeklindeki kerameti* (45-48. satırlar)

Bu kerâmette de eşyaya tasarruf ifade edilmiştir.

13. *Emîr Timür'ün padişah olması* (70.-79. satırlar) :

Metnimizde Emîr Timür'ün padişahlığı da bir menkıbeye bağlanmıştır. Menkıbeye göre Arap tarafının meşâyihlerinin fütûh dolu ruhları iki padişah evlâdını, başta Hâce Ahmed Yesevî olmak üzere Acem tarafının fütuh dolu ruhları ise Emîr Timür'ü alıp gelirler. Arap tarafının meşâyihleri o iki padişah evlâdından birini, Türk tarafının meşâyihleri ise Emîr Timür'ü padişah yapmak isterler. Hâce Ahmed Yesevî Emîr Timür'ün sözcülüğünü yapar. Neticede şuna karar verirler: Üç padişah adayının ortaya konulacak bir şişeye hangi aday dokunduğunda şişeden ses gelirse, o padişah olacaktır. Emîr Timür dokunduğunda şişe ses verdiği için, onu padişah olarak kabul ederler. Görüldüğü gibi bu menkıbenin tarihî gerçeklerle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır, ancak menkıbeyle Timür'ün padişahlığına mânevî bir özellik verilmek istenmiştir. Timür ordusunun gücü yanında Türk meşâyihinin de desteğini alarak padişah olmuştur.

14. *Timür'ün vefat ettiği gün kuşluk vaktinden ikindi namazına kadar güneşin tutulması, ay ve yıldızların görülmesi, insanların gece olduğunu sanarak cuma namazını kazâ kılmaları* (86.-88. satırlar) :

Mateme tabiatın iştirak etmesi, matem anında şiddetli yağmur yağması, kasırga çıkması gibi hadiselerle tabiat düzeninin bozulması menkıbe ve destanlarda sıkça görülen bir husustur (fazla bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıb-nâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983).

Belgede adı geçen şahıslar

5. Metnimizde adı geçen şahıslar, Yesevî'nin mânevî dünyasını belirtmesi, kimlerden feyz aldığı göstermesi ve tarikat silsilesi hususunda isabetli hükümler vermemize imkân sağlaması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Arslan Bâb

Tarihî şahsiyeti hakkında yeterli bilgimiz bulunmayan Arslan Bâb (Arslan Baba) menkıbeye göre Arap asıllı olup ashâbın önde gelenlerinden ve Sultan Hâce Ahmed Yesevî'nin müşitlerinden imiş. Dünya nimetlerine değer vermez, ottan bir kulubede sade bir hayat yaşar ve bütün zamanını ibadetle geçirir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in takdirine mazhar olmuş ve duasını almıştır. Dört yüz veya yedi yüz yıl yaşadığı ifade edilen Arslan Bâb, Hz. Peygamber'in işaretiyle Ahmed Yesevî'nin kısmeti olan hurma tanesini vermek üzere Türkistan'a gelip emaneti teslim etmiş ve Yesevî'nin terbiyesiyle meşgul olmuştur. Bir yıl sonra da vefat etmiş; meleklerin huzurunda Hz. Cebrâil cenaze namazını kıldırılmış, Hz. Mikâil ve Hz. İsrâfil de kabre koymuşlardır. Ahmed Yesevî bir hikmetinde Arslan Bâb'ın kişiliğini ve emaneti teslim etme hadisesini ayrıntılarıyla anlatır. Arslan Bâb'ın kabri Kazakistan'ın Çimkent şehrini Türkistan'a bağlayan kara yolu üzerinde bulunan türbededir.

Emîr Timur

Emîr Timur, h. 25 Şa'bân 736 (m. 9 Nisan 1336) tarihinde, on iki hayvanlı Türk takvimine göre Sıçan yılında Keş (Şehr-i sebz) yakınlarındaki Ilgar köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Çağatay ulusunun Barlas kabilesinin beylerinden Emîr Turağay, annesi ise Tekine Hatun'dur. Emîr Timur, Ögedey Kağan'ın neslinden, Suyurgatmış'ın kızı Melik Hatun'la evlenince *Küreken* "damad" lâkabını almıştır. Şeceresi şöyledir : *Emîr Timür Küreken bin Emîr Turağay bin Emîr Bergel bin El-Emîr İlenger bin El-Emîr İçil bin El-Emîr Karaçar Noyan bin El-Emîr Kaçulay bin El-Emîr Tumanay*. Emîr Tumanay 5. dereceden Cengiz Han'ın atası olduğundan Timür ve Cengiz'in nesepleri birleşmektedir. Moğol geleneğine göre Kaçulay, han

olmadığından hanlık diğer oğlu Kaydu Han vasıtasıyla Cengiz'e verilmiştir. Timur, *El-Emîr*, *El-Emîrû'l-kebîr*, *Sâhib-kırân* gibi unvanlarla anılmıştır.

Timür'un babası derviş-mizac bir zât olup Keş şehrinde türbesi bulunan Şeyh Külâl'in müridi imiş. İbn-i Arabşâh Timür'ün bir çete reisi olduğunu ve iktidarı zorla ele geçirdiğini kaydetmiştir. Timür, döneminde Çağatay sahasında emîrler belirli yerleri idareleri altında tutuyor, istediklerini han ilan ediyorlardı . Timür akıllı ve kudretli siyasetiyle duruma hâkim olup emîrleri kendisine boyun eğdirmiştir.

Timür, ileri görüşlü, ağır başlı, cesur ve dirayetli bir hükümdar, iyi bir kumandan ve tarihin nadir cihangirlerinden biriydi. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar büyük bir coğrafyada çeşitli seferler yapmış ve merkezi Semerkand olan büyük bir imparatorluk kurmuştur. Sanatçıları, âlimleri himaye eder, veli ve ulu kişilere hürmet gösterirdi. Timur 62 yaşındayken Çağatay hanlarından Hızır Hoca'nın kızı Tökel Hatun'la siyasi bir evlilik yapmıştır . Otuz beş yıl hükümdarlık yapmış ve h. 17 Şa'ban 807 (m. 18 Şubat 1405) tarihinde vefat etmiştir. Timur'un 36 oğlu ve 18 kızı olmuştur (bk. Mustafa Kafalı, "Timur" maddesi, *İA*, 12/1, s. 336-346; İsmail Aka, *Mirza Şahrûh ve Zamanı* (1405-1447), Ankara 1994; *Timurlular*, Ankara 1995).

Emîr Turağay Bahâdır

Timür'ün babasıdır. Çağatay ulusunun Barlas kabilesinin beylerinden idi. Hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Şeyh Külâl'in müridi ve derviş mizaçlı bir zât olduğu söylenir.

Hâce Abdu'l-hâlık-i Ğucduvânî

Şeyh Yûsuf-ı Hemedânî'nin dördüncü halifesidir. Türkistan meşâyihinin ulularından olup *Hâcegân* silsilesinin reisidir. Buhârâ yakınındaki Ğucduvân köyünde doğmuştur, kabri de oradadır. *Reşahât*'a göre babasının adı İmâm Abdu'l-cemîl'dir ve İmâm Mâlik evlâdından olan babası aslen Anadolu'nun Malatya şehrinde dir. Hızır'la sohbet tutar imiş. Hızır, doğacağı oğluna Abdu'l-hâlık adını vermesini işaret etmiş. Babası Malatya'dan Ğucduvân'a gelip yerleşmiş ve Abdu'l-hâlık burada doğmuştur. Yirmi iki yaşında Buhârâ'da Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'ye

intisap etmiş ve Hâce'nin dördüncü halifesi pâyesine ulaşmıştır. *Nesâyim*'de sûfilîği hususunda şöyle denilmektedir: “*Tarikatte revîşleri hüccet'tir. Gönül zikrini gençlikte Hızır'dan almıştır. Şeriat ve sünnete uygun hareket eder, bid'at ve hevâdan sakınır, hâllerini gizlerlerdi.*” Hâce Yûsuf-ı Hemedânî, Buhârâ'dan Semerkand'a geldikleri vakit beraberlerinde Hâce Abdu'l-hâlık-i Ğucduvânî de bulunmaktaydı (bk. “Ğucduvânî” maddesi, *İA*, 4, s. 820-821; *Ĥazînetü'l-aşfiyâ* s. 532-534).

Hâce Yûsuf-ı Hemedânî

Hâce Yûsuf-ı Hemedânî, h. 440 (m. 1048) yılında Hemedân şehri civarındaki bir kasabada doğmuştur. Gençliğinde Bağdâd'a gidip Şeyh İshâk-ı Şîrâzî'nin meclisine devamla fıkıh tahsil etmiş ve önde gelen fakîhlerden biri olmuştur. Daha sonra İsfehân ve Semerkand'da hadîs âlimlerinden hadîs öğrenmiş ve dinî bilgilerini ilerletmiştir. Bir müddet sonra ilim tahsilini terkederek kendi zamanının büyük mutasavvıflarından Şeyh Ebû Alî-i Fârumedî'ye intisap ederek Tasavvuf yoluna girmiş ve *Nazar ilmi*'nde yüce bir mertebeye ulaşmıştır. Önceleri Merv, sonra da Herât'a yerleşerek irşadla meşgul olmuştur. Herât'tan Merv'e dönerken h. 535 (m. 1140) tarihinde vefat etmiş ve Merv'de defnedilmiştir.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe mezhebinde olan Hâce Yûsuf-ı Hemedânî, ömrünü islâmî ilimler ve Tasavvuf'a hasretmiş, çeşitli İslâm merkezlerini dolaşarak halkı irşada çalışmıştır. Dünya nimetlerine değer vermez, ikbal peşinde koşmaz, azla kanaat eder, sâde bir hayat sürermiş. İrşad dışında kalan zamanını *Kur'ân-ı Kerîm* tilâveti ve riyazetle geçirir, müritlerine daima zühd ve takvâ, riyazet ve nefse haki-miyet tavsiye ederdi. Herkese mültefî ve merhametli davranır, Hz. Peygamber'in şeriatı ve ashâbının yolundan zerre kadar ayrılmaz, İslâmî esaslarda titiz olup aslâ tevîl kabul etmezdi.

Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'nin ilk halifesi Şeyh Abdu'llâh-i Berkî, ikinci halifesi Şeyh Hasan-ı Endakî, üçüncü halifesi Hâce Ahmed Yesevî ve dördüncü halifesi Hâce Abdu'l-hâlık-ı Ğucduvânî idi (Hâce Yûsuf-ı Hemedani'nin hayatı, eserleri ve

bazı risalelerinin yayını için bk. Muhammed Emîn Riyâhî (Çeviren: Necdet Tosun), *Hayat Nedir (Rutbetü'l-hayât)*, İstanbul, 1998).

Hakîm Ata

Hakîm Ata'nın adı Süleyman, nisbesi Bakırğani'dir. Bu sebeple *Hakîm Hâce Süleyman*, *Hakîm Ata*, *Hakîm Hâce*, *Hakîm Süleyman*, *Süleyman-i Bakırğani* gibi adlarla anılır. Hikmetlerinde ise genellikle *Kul Süleyman* mahlasını kullanmıştır. Hâce Ahmed Yesevî'nin müridlerindedir. Ahmed Yesevî'nin birinci halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansûr Ata, ikinci halifesi h. 615 (m. 1218-9) yılında vefat eden Hârizmlî Saîd Ata, üçüncü halifesi ise Hakîm Ata'dır. Bilhassa kuzey Türkleri arasında büyük bir şöhret sahibi olup hikmet tarzındaki manzumeleri ve menkıbevî hayatı ile tanınmıştır. İrşad iznini aldıktan sonra Hârizm'in Ürgenç şehrine yerleşip orada irşada başlamıştır. Hayatı hakkında bildiklerimiz menkıbelerden ibarettir. Hakîm Ata'nın menkıbevî hayatını anlatan müellifi meçhul *Hakîm Ata Kitabı*'na göre Hakîm Ata, Buğra Han'ın kızı Anber Ana ile evlenmiş ve ondan üç oğlu olmuştur. Büyük oğlunun adı Muhammed Hâce, ortanca oğlunun adı Asğar Hâce, küçük oğlunun adı ise Hubbî Hâce'dir. *Hazînetü'l-asfiyâ*'da doksan beş yıl ömür sürdüğü, yetmiş yıl Hızır'la sohbet ettiği ve beş bin müridi olduğu kaydedilmiştir. (bk. s. 534). Bu kayıt doğru ise h. 487 (m. 1091) yılında doğmuş olmalıdır. Vefat tarihi olarak h. 582 (m. 1186) yılı kabul edilmektedir. Alî-şîr Nevâyî, *Nesâyim*'de Hakîm Ata'ya yer verip onun Hâce Ahmed Yesevî'nin müridi olduğunu, "*Hakîm*" lâkabının kendisine, dergâha yağmurda elbisesine sararak kuru odun taşımakla hakîmâne iş kıldığı için Yesevî tarafından verildiğini, hikmet dilinin bundan sonra çözüldüğünü ve fevâyidinin Türkler arasında meşhur olduğunu kaydetmiştir. Kabri Akkurgan'dadır. Hakîm Ata'nın en meşhur müridi Zengî Ata'dır. (bk. *Nesâyim*, s. 384).

Hakîm Ata'nın hikmetlerinin içinde toplandığı *Bakırğan Kitâbı*, *Meryem Kitâbı* ve *Âhır Zamân Kitâbı* olmak üzere üç eserinin varlığını bilmekteyiz. *Bakırğan Kitâbı*, Hakîm Ata'nın hikmetlerinin yanında Yesevi ve Yesevi dervişlerinin hikmetlerini de içeren bir hikmetler mecmuasıdır. (bk. *Hazînetü'l-asfiyâ*, s. 534; R.

Rahmeti Arat, “Hakîm Ata” maddesi, *İA*, 5/1, s. 101-110 ; Münevver Tekcan, *Hakîm Ata ve Bakırğan Kitâbı*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

Hazret-i İskender

Metnimizde geçen Hazret-i İskender sözüyle kimin kastedildiği açıkça belli değildir. Bilindiği gibi edebiyatta iki İskender’den söz edilir. Bunlardan birincisi *Kur’ân-ı Kerîm*’in Kehf sûresinde zikri geçen ve peygamber veya sâlih bir kul olduğu kabul edilen İskender-i Zü’l-karneyn’dir. İkincisi ise Makedonya kralı Filip’in oğlu olup m. ö. 356-323 yılları arasında yaşayan ve Hindistan’a kadar birçok yerleri fethederek büyük bir imparatorluk kurmuş olan İskender-i Yunanî, yaygın şekliyle Büyük İskender’dir. Metnimizde büyük bir ihtimalle İskender-i Zü’l-karneyn kastedilmiş olmalıdır.

Hazret-i Süleymân

İsrâil-oğullarından Hz. Dâvud’un oğludur. On iki yaşında iken babasının vefatından sonra İsrail tahtına oturmuştur. Hükümdar peygamberlerdendir. Geçimini zenbil öreerek sağladığı, hayvanların dilini anladığı, rüzgâra hükmettiği, uzakları görme imkânına sahip olduğu rivayet edilir. İnanişâ göre altmış üç yıl yaşamıştır. Üzerinde *İsm-i A’zam* (Allah’ın yüce adı) yazılı olan mührünü sâdece akıllı ve tedbirli olan veziri Âsaf’a emanet edermiş. Hz. Süleyman, Seb’e ülkesinin melikesi olup güneşe tapan Belkis’i imana dâvet etmiş ve kabul ettiği için onunla evlenmiştir. Bundan sonra Kudüs şehrinde yaşamış ve Mescid-i Aksâ’nın tamamlanmasına yardımcı olmuştur. Kendisine *Kitap* inmemiş, babası Hz. Davud’a inen *Zebur* ile amel etmiştir. *Kur’ân-ı Kerîm*’de ve *Tevrâf*’ta kıssası anlatılan Hz. Süleyman, edebiyatta ihtişam, kudret, ilim ve hikmet sahibi olarak yer alır (bk. J. Walker, “Süleyman” maddesi, *İA*, 11, s. 172-174).

İbrâhîm

Hâce Ahmed Yesevî'nin oğludur. Küçük yaşta Su-yeri halkı tarafından katledilmiştir. Metnimizde bu hususa temas edilmiş ve Yesevî'nin bu hadiseden duyduğu derin üzüntü dile getirilmiştir. Türkistan şehrinde bulunduğumuz 1993'te bazı kimselerden yaptığımız soruşturmada bu olayın, şehrin kuzeyinde yer alan bir dağ köyü halkı tarafından işlendiğini ve Türkistan halkının bu köy halkını bu sebeple hiç sevmediğini öğrenmiş olduk. Ancak bahsedilen köye gitmemiz ve halkıyla konuşmamız mümkün olmadı. Değerli meslektaşımız Prof.Dr. Metin Akar'dan edindiğimiz şifahî bilgiye göre mezarı Türkistan şehrinde bulunmaktadır.

Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî

Tam adı Şihâbu'd-dîn Ebû Hafs Ömer bin Abdu'llâh es-Suhreverdî'dir. H. 539 (m. 1145) tarihinde İran'ın Cibâl eyâletindeki Suhreverd köyünde dünyaya gelmiştir. Emîrû'l-mü'minin Ebû Bekr es-Siddîk evlâdındandır. Büyük sûfi ve Şâfi'î mezhebi ilâhiyatçısıdır. Tasavvuf'ta intisabı amcası Şeyh Ebu'n-Necîb es-Suhreverdî'yedir. Ayrıca Şeyh Abdu'l-kâdir-i Gilânî ile pekçok meşayih'in sohbetinde bulunmuş ve Hızır'la sohbet tutmuştur. Bağdad'a yerleşip Halîfe En-Nasîr'in sarayına kabul olunmuş ve kendisine sûfilerin reisi pâyesi verilmiştir. Suhreverdî'nin eserlerinden bazıları şunlardır : *'Avârifü'l-ma'ârif, Keşfü'n-neşâ'ih el-îmâniyye ve keşfü'l-fezâ'il el-yünâniyye*. İkinci eserinde Yunan felsefesine itirazlarını ortaya koymuştur. H. 632 (m. 1234) yılında Bağdad'da vefat etmiştir (bilgi için bk. C. van den Bergh, "Sühreverdî" maddesi, *IA*, 11, s. 88 ; *Nesâyim*, s. 309).

Toktamış Kalmak

Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren Altın-ordu hanıdır. Cuci Han neslinden Toy Hâce'nin oğludur. Annesi Kongirat kabilesinden Köten Könçük Hatun (veya Köy Kîçik Hatun)'dur. M.1374 yılında doğmuştur. Önce Emîr Timur'un himayesine girip onun yardımı ile Deşt-i Kıpçak'ın tamamına hâkim olmuştur, ancak kuvvetlenince Timur'a karşı çıkmıştır. H. 15 Safer 793 (m. 23 Ocak 1391) tarihinde Otrar şehri civarında Timur'la yaptığı savaşta yenilmiş ve kaçarak Deşt-i Kıpçak'a çekilmiştir.

Bir müddet sonra kendini toparlayıp m. 14 Nisan 1395 tarihinde Terek ırmağı kıyısında Timur'la tekrar karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta yenilince kaçmıştır. Daha sonra Deşt-i Kıpçak'ta hanlığını ilan eden Timur Kutluk'a yenilmiş ve hakimiyetini tamamen kaybettiğini anlayıp Batı Sibirya'ya kaçmıştır. Burada h. 807 (m. 1405) yılında Emîr Edigü'nün adamları tarafından yakalanıp öldürülmüştür. (bk. Mustafa Kafalı, "Toktamış" maddesi, *İA*, 12/1, s. 412-420).

Belgenin imlâ özellikleri

6. Metnimizin imlâsı klâsik Çağatay imlâsından pek farklılık göstermez. Bununla beraber dikkati çeken bazı imlâ özelliklerini belirtmemiz yararlı olacaktır:

a. Ünlülerin imlâsı

1. / a / ünlüsü bazen hâ-yı resmiye ile yazılmıştır:

ارقه لار ينى	<i>arqalarını</i> (33),
ايستمه	<i>sıtma</i> (82),
قينه	<i>qayta</i> (42).gibi.

2. Kök ve eklerde / e / ünlüsü genellikle elifle yazılmıştır:

ايكاولارى	<i>ikevleri</i> (11)
تيرلاب	<i>tirlep</i> (81).
كيلاتورغان	<i>kéle turğan</i> (11) gibi.

b. Ünsüzlerin imlâsı

1. Bazı / p / ünsüzü ile -p zarf-fiil eki daima (be) ile yazılmıştır:

كوب	<i>köp</i> (8),
قيلپ	<i>qılپ</i> (52) gibi.

2. Yan yana bulunan iki *k* / *k* ünsüzü daima tek ünsüzle belirtilmiştir:

ايكى	<i>ikki</i> (2)
سكيز	<i>sékkiz</i> (51)
توقوز	<i>toqkuz</i> (29) gibi.

3. Yan yana bulunan iki /t/ ünsüzü daima tek ünsüzle belirtilmiştir:

قاتیق	<i>ḳattıḳ</i> (80)
اوتى لار	<i>öttiler</i> (81)
ياتى لار	<i>yattılar</i> (46) gibi.

c. Eklerin imlâsı

1. Hâl eklerinin imlâsı

İlgi hâli eki + *nîng* /+ *nîng* ünlüsü daima yazılmıştır.

خليفة احمدنيناك	<i>Ḥalife Aḥmed'nîng</i> (5) gibi.

Yükleme hâli eki + *nî* /+ *nî* ünlüsü daima yazılmıştır.

عالم نى	<i>ċālemnî</i> (66)

Yönelme hâli eki + *ġa* /+ *ge*, + *ḳa* /+ *ke* bazen elif, bazen de hâ-yı resmîye ile yazılmıştır :

ديوارغه	<i>divārga</i> (33)
تونكا	<i>tünge</i> (88)
ياشقه	<i>yaşqa</i> (42)
اوچكا	<i>üçke</i> (41) gibi.

Bulunma hâli eki + *da* /+ *de* ünlüsü genel olarak hâ-yı resmîye bazen de elifle yazılmıştır:

كونيده	<i>künide</i> (80)
اورتاسيده	<i>ortasida</i> (29)
شهريداكى	<i>şhrideki</i> (18) gibi.

Bir örnekte +*te* ekinin elif ile yazıldığı görülür:

مرتبه ولايت تا	<i>mertebe-i velāyette</i> (2) gibi.

Çıkma hâli eki + *dın* /+ *din* ünlüsü daima yazılmıştır::

اتيل سويدين	<i>Etil suyıdın</i> (57)

عالمدين *Ālemdin* (92) gibi.

Eşitlik hâli eki -*ça* /-*çe ünlüsü* daima hâ-yı resmiyye ile yazılmıştır

اوشانچا *uşança* (39) gibi.

2. Fiil işletme eklerinin imlâsı

Gelecek zaman eki -*ğay* /- *gey* ünlüsü daima elifle belirtilmiştir:

بولغای *bolğay* (65)

کیلکای *kélgey* (65) gibi.

Teklik 1 şahıs Emîr eki - *ayın* /- *eyin*, - *ay* /- *ey* ekinin ünlüleri daima yazılmıştır:

سالاین *salayın* (14)

برایین *béreyin* (14)

کورای *körey* (58) gibi.

Teklik 2. şahıs Emîr eki - *ğıl* /- *gil*, - *kııl* /- *kil*, - *ğın* /- *gin*, - *kın* /- *kin* eklerinin ünlüsü daima yazılmıştır:

اچقیل *açqıl* (14)

ایتکیل *étkil* (66)

توشکین *tüşkin* (58)

یوروکین *yörügün* (58) gibi.

Teklik 3. şahıs Emîr eki - *sun* /- *sün*'ün ünlüsü daima yazılmıştır:

بولسون *bolsun* (75) gibi.

Çokluk 3. şahıs Emîr eki - *sunlar* /- *sünler* ekinin ünlüleri daima yazılmıştır:

بارسونلار *barsunlar* (22)

اورسونلار *ursunlar* (75) gibi.

Şart eki- *sa* /- *se* ünlüsü bazen elifle, kelime sonunda ise hâ-yı resmiyye ile yazılmıştır. Bir örnekte ise ek ünlüsü yazılmamıştır:

قیلسام *qılsam* (27)

کورسه *körse* (1)

قیلسه لار *qılsalar* (33)

بولسنگ *bolsaṅ* (60) gibi.

Geniş zaman olumsuz eki - *mas* /- *mes* ünlüsü daima elifle yazılmıştır:

ايماس *imes* (86) gibi.

3. Zarf-fiil eklerinin imlâsı: -*mayın* /- *meyin* , - *may* /- *mey* ekinin ünlüsü daima elifle yazılmıştır:

بولمايىن *bolmayın* (62),

بيلماي *bilmey* (83) gibi.

4. İsim-fiil eklerinin yazılışı

- *ġan* /- *gen*, - *ġan* /- *ken* ekinin ünlüsü daima elifle yazılmıştır:

اورغانده *urġanda* (75)

ديكان *dġen* (35)

بيتكانده *yetkende* (90) gibi.

5. Bildirme eki + *dur* /+ *dür* ünlüsü daima yazılmıştır:

نقل دور *naġldur* (17) gibi.

6. + *sız* /+ *siz* olumsuzluk ekinin ünlüsü daima yazılmıştır:

عددسىزدور *'adedsizdür* (28) gibi.

7. Çokluk eki + *lar* /-+ *ler* daima elifle yazılmıştır:

يولدوزلار *yulduzlar* (87)

طيبه لار *ṭayyibeler* (77) gibi.

ç. Eklerin ayrı yazılışı

Eski Uygur imlâsı geleneğini devam ettiren klâsik Çağatay imlâsına paralel olarak metnimizde de eklerin ayrı yazılışı yaygındır :

1. Hâl eklerinin ayrı yazılışı

İlgi hâli ekinin ayrı yazılışı:

خم نينك	<i>ħumnıñg</i> (30)
كيتكان نينك	<i>kitkenniñg</i> (53) gibi.

Yükleme hâli ekinin ayrı yazılışı:

يلان نى	<i>yılanrı</i> (34)
امانت نى	<i>emānetrı</i> (12) gibi.

Yönelme hâli ekinin ayrı yazılışı:

يولبرص غه	<i>yulbarsğa</i> (34)
شهيدليك كه	<i>şehidlikke</i> (37) gibi.

Çıkma hâli ekinin ayrı yazılışı:

چاشت دين	<i>çāştđın</i> (87)
سبب دين	<i>sebebdin</i> (82) gibi.

2. Fiil işletme eklerinin ayrı yazılışı :

Görülen geçmiş zaman ekinin ayrı yazılışı:

چيقتى لار	<i>çıqtılar</i> (43)

Emir ekinin ayrı yazılışı:

اوقونك لار	<i>oķunğlar</i> (65)
كلينك لار	<i>keliñler</i> (46) gibi.

Duyulan geçmiş zaman ekinin ayrı yazılışı:

توشوب تور	<i>tüşüpdür</i> (66)
ايتيب دور لار	<i>aytıpdurlar</i> (65) gibi.

3. Bildirme ekinin ayrı yazılışı:

نقل دور	<i>naķldur</i> (80)
تورت دور	<i>törtüdür</i> (43) gibi.

4. Çokluk ekinin ayrı yazılışı:

سوقوش لار	<i>soquşlar</i> (69)
طیب لار	<i>tabibler</i> (85) gibi.

5. +*lıq* /+ *lik* ekinin ayrı yazılışı:

پادشاه لیق	<i>pādışāhlıq</i> (77)
كودك لیک	<i>kūdeklık</i> (10) gibi.

d. Bitişik yazılış

1. *ki* bağlama edatının bitişik yazılışı:

ایدیمکه	<i>aydım ki</i> (7)
سوردیکه	<i>sordı ki</i> (89) gibi.

2. *kim* bağlama edatının bitişik yazılışı:

کوردیکم	<i>kördi kim</i> (64) gibi.

3. İki kelimenin bitişik yazılışı:

شولوقتده	<i>şol vaqtda</i> (35)
توندیپ	<i>tün dip</i> (88) gibi.

Belgenin ses özellikleri

7. Metnimizin bazı ses özellikleri şunlardır:

1. *Kapalı / e / meselesi :*

Metnimizde üzerinde durmamız gereken önde gelen meselelerden biri kapalı / e / meselesidir. Bu mesele hala ihtilaflıdır, bunun sebebi Eski Türkçe'den sonra kullanılan Uygur ve Arap asıllı alfabelerde bu ses için özel bir işaret kullanılmamış olmasıdır. A.von Gabain, Runik alfabede ayrı bir işaretle gösterilen, Uygur ve Mani alfabesinde bu sesin bazen / i / ile, bazen de / e / ile yazıldığını dikkate alarak, kapalı / e / ünlüsünün varlığını kabul etmiştir (bk. *AGr.* s. 16).

Metnimizde de kapalı / e / sesi bazen / i / ile belirtilmiş, bazen de belirtilmemiştir. Biz metnimizin transkripsiyonunda imlâyâya bağlı kalmayı tercih ettik.

2. Ses değişimleri

' > y değişmesi: *dāyim* (< A. *dā'im*) (21)

b - > m - değişmesi: *min-* (< *bin-*) (59)

t - > d - değişmesi, belli kelimelerde görülmektedir: *didi* (< *tidi*) (48).

3. Düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu

Metnimizde düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı kök ve gövdeler şunlardır: *açuğ* (30), *artuğ* (5), *kaçur* - (56), *karşu* (67), *kiçür* - (40), *kiltür* - (3), *savuk* (80), *tavuk* (80), *yetkür* - (37) .

+ ı / + i, + sı / + si, + ları / + leri iyelik ekleri ile + nı / + ni yükleme hâli eki daima düzlük - yuvarlaklık uyumu dışındadır.

4. Ünsüz uyumu

Metnimiz ünsüz uyumu bakımından istikrarlı değildir. Uyum gösteren örnekler şunlardır: *halvetka* (42), *yaşka* (42), *üçke* (41) ; *taptım* (9), *tüşti* (82) ; *açkıl* (14), *itkil* (66).

5. Ünsüz uyumsuzluğu

Metnimizde büyük ölçüde ünsüz uyumsuzluğu görülmektedir: *kılmağğa* (20), *savukda* (81), *üçde* (41), *atdın* (58), *köpdin* (38) gibi.

6. Ek uyumsuzluğu

Metnimizde bazı örneklerde eklerin uyum dışı kullanıldığı görülür: *eşrefleriğa* (53), *hıdmetleriğa* (5), *tarafıge* (35) gibi. Bilindiği gibi ek uyumsuzluğu bilhassa Çağatay edebî dilinde daha yaygın hâldedir (bk. Kemal Eraslan, *Ek uyumsuzluğu*,).

METİN

¹ [H]alîfe Aḥmed bizlerge bir remzî körse [ler.]..... ² bizlerge pîrdürler. Hâlifeye Aḥmed on ikki yaşlarında mertebe-i velâyetke beḳâdurlar. Hâlifeye Aḥmed irâde-i ḥac kılp bir niçe..... ³ bardılar. Aydılar ki " Merdî bolsa, Ka'be'ni uşbu yirge kiltürse..." didiler. Hâce 'Abdu'l-hâlîk-ı Ğucduvânî mihmân-dârlık becâ kiltürüp ⁴ Ka'be'ni Ğucduvân'ğa ḥâzır kıldılar. Vaḳt-ı seḫerde tamâm meşâyıḫ-ı Türk ṭavâf-ı Ka'be kılp 'amel-i ḥacnı becâ kiltürdiler. ⁵ On üç pâdişâh-zâde Hâlifeye Aḥmed'niñ ḫidmetleriĝa kildiler. Her ḳaysılarınıñ on üç miñdin [artuḳ] 'askerleri bar ir[di]. ⁶ Hâlifeye Aḥmed'ge hemmeleri bey'at kılp şol tünde hemmeleri velî-i kâmil boldılar. Ve yine Hâlifeye Aḥmed aydılar: Bir kün pîrim Şeyḫ Şihâbü'd-dîn-i ⁷ Sühreverdî na're urdılar ki "Hay hay Pîr-i Türkistân !" Men cevâb aydım ki "Lebbeyk !" dip. Der-hâl 'ulûm-ı evvelîn ü âḫirîn mañĝa keşf ⁸ boldı. Ve men na're urdum, "Oĝlum İbrâḫîm'ni öltürdiler." dip haber kildi. Âdemlerdin cefânı köpdin köp kördüm. Müddetî ottuz yıl [.....] ⁹ taş bilen urup yördiler. Men şabr kıldım, uşbu derecelerni şabrdın taptım: Ve Hâzret-i Sulṭân ¹⁰ ḳuddise sırıruhu, kûdeklik vaḳtları yetti yaşda irdiler. Hâzret-i Arslan Bâb, ḳuddise sırıruhu, Türkistân'ğa izlep kilgen vaḳtlarıda Cenâb-ı ¹¹ Sulṭânı'l -'ârifîn mekteb-hâneleridin çıkıp kile turĝan vaḳtlarıda Hâzret-i Arslan Bâb, ḳuddise sırıruhu, ikevleri mülâkât ¹² bolup bir niçe zikrlerni Cenâb-ı Sulṭân'ğa ta'lim berdiler. Andın soñĝ aydım ki "Ey Baba, emânetni beriñĝ !" dip. Aydılar ki "Aytmasañĝ ¹³ hem, berür irdim ." dip. "Ey bî-edeb! " dip vaḫşet kıldılar; 'aşâların ḳollarıĝa alıp, vaḫşetidin ḳorḳmadım; mañĝa baḳıp ¹⁴ turdılar. Aydılar ki "Ey balam, aĝzıñĝ açḳıl, emânetni bereyin; mezesini yutmadım, aĝzıñĝ açḳıl, salayın; Ḥaḳ Resûl emrlerin, ümmet ¹⁵ bolsam, ḳılayın." Aĝzımnı açıp irdim, emânetni saldılar. Ḥurmânıñĝ issi mēni andaĝ mest kıldı ki ikki 'âlemdin keḳip Ḥaḳ-perest boldum.

¹⁶ Andın sonġ Baba'm aydılar ki "Ey balam, teklif kılmadıñız mañga; müddeti dört yüz yıldur ki emānetni saġlap irdim. "Sultān Aġmed aydılar: ¹⁷ "Mezesini siz alıp tılıfını bizge berdiñiz." didiler.

Naġldur: Hāzret-i Sultān Hāce Aġmed Yessevi'niñ tevellüdlere Yessi şehride toġulġa- ¹⁸ ndurlar, Yessi şehrideki meşhūr belde-i Türkistān'da ve ġabr-ı mübārekleri hem andadur. Sultānu'l-mezkūr yaş vaġtlarında Hāzret-i Arslan ¹⁹ Bāb'niñ nazarlarıġa manzūr bolup Türk meşāyihleriniñ muġaddem ve uluġlarındı boldılar. Hāzret-i Arslan Bāb, ān-Hāzret, şalla'- ²⁰ llāhu 'aleyhi ve sellem'niñ beşāretleri bilen Sultān-ı mezkūrni terbiyet kılmāġa şuġl [boldı]. Hāce Aġmed Yessevi, Hāzret-i Arslan Bāb'niñ hızmeteride derece-i 'ālī ²¹ ve terāġġiyāt-ı külli vāġi' boldı. Hāzret-i Arslan Bāb tā hayāt[ta] bardurlar, dāyim mülāzemetleride kıyām turdılar. Ba'd-ez vefāt-ı işān ²² hem işāret kıldılar, Hāzret-i Hāce Yūsuf-i Hemedāni'niñ hızmeteriġa barsunlar! "dip. Sultān Hāce Aġmed Buġarā'ġa barıp Hāce ²³ Yūsuf'niñ hızmeteriġa bolup, kemālāt hāşıl kılıp, sülüklerin tamām kılıp ġaġt-ı irşād aldılar. Bir niçe vaġtlar Buġarā'da yörüp pīr bo- ²⁴ lup mürid hāşıl kılıp ġafiye sülükini kılıp yörġen vaġtlarında ba'd-ez niçe müddetdin sonġ işāret-i ġaybi birlen be-cānib-i Türkistān'ġa ²⁵ yene sefer kıldılar. Kilür vaġtlarında müridlerin Hāce 'Abdu'l-ġālīġı Gucduvāni'niñ mülāzemetleride ġoydılar, vaşiyet becā kiltürdiler. ²⁶ Andın sonġ Yessi şehriġe kilip cehriyye sülükün bütrediler, pūşide ġalmasun kim Türk meşāyihlerine ser-ġalġa boldılar. Meşāyihler alardıñ kemālāt ²⁷ hāşıl kılıp derece-i 'ālī ve terāġġiyāt-ı külli taptılar. Hāñġāh-ı 'ālileride bisyār büzürgān u 'azizān boldılar. Her ġaysıların bir bir beyān kılsam, her ġaysı ²⁸ 'alā ġaddihi kitābi bolsa gerek.

Naıldur: Kerāmât ve havâriķ-ı ‘ādât Sultānu’l-mezkūr’da ‘ adedsizdür. Uşbu yerde teberrüken muhtaşar kılip zıkr kılındı. ²⁹ Dāyimü’l-evķāt şoĥbetleride toķsan toķķuz miñg meşāyih cem‘ bolup zıkr aytur irdiler, ğārları içinde. Mezkūr ğārnı ortasıda bir ĥum ³⁰ ornatıp koyġandurlar. Ğār nihāyeti tenglikdin şūfileriniñ tirleri aķıp mezkūr ĥumġa tüşer irdiler. Ĥumniñ aġzı açuķ, tirleri tüşüp ³¹ cem‘ bolur irdi. Ve ol tir şarābgā mübeddel bolur irdi. Ve ol şerbetdin şūfiyye-i zekiyyeler nüş itip mest bolur irdiler. Çünānçi el-yevm uş ³² ĥumni, ĥum-ı ‘ışk atarlar. Ğār-ı mezkūr, ādemler cem‘ bolġan zamānda tenglik kılır irdi. Hāzret-i Sultān Aĥmed, ĥuddise sırruhu, Hākīm Ata, ĥuddise sırruhu’ġa ³³ emr kılır irdiler ki يا حكيـم واسع سـاز Hākīm Ata ĥuddise sırrihū, arķalarını dīvārgā kılip işāret kılsalar, uş ġār ki bolur irdi. Ve yene Hāzret-i ³⁴ Sultān yılannı kāmçı kılip yulbarsġa minip beyābānlarda yörür irdiler. Ba‘dehu Hāzret-i Sultān, ĥuddise sırruhu, Türkistān ādemlerini ³⁵ Hāķ, sübhānehu ve ta‘ālā, tarāfiġe delālet kılır irdiler: الحق مر Şol vaķtda Su-yeri ĥalkı diġen bar irdi. Su-yeri yurtını ismidür. ³⁶ Ādemleri kemāl-i ‘ adāvet, bātını pelīd, özi cāhil ve nādānlıķ cihetidin ol Hāzret’ke izā vü ihānet berdi ve ferzend-i nā-reside- ³⁷ lerini, Hāzret-i İbrāhīm atlıġ irdiler, derece-i şehīdlikke yetkürdi. Şerīf, laţif başlarını rūymālġa urap " Ķavunnı aldını sizge alıp ³⁸ kildük." dip aydı. Hāzret-i Sultān, ĥuddise sırruh, rūymālını açıp körmesdin " Ķavunnı ĥām üzüp-sizler." didiler. Ve Hāzret, Hāķ sübhānehu ³⁹ ve ta‘ālā, uş bī-edeblikdin dem kinidin çıķardı. Ve Hāzret-i Sultān, ĥuddise sırruhu, bā-vücūd-ı uşanča bī-edeblikdin bolsa hem ⁴⁰ kiçürdiler ve pend, naşihat kıldılar وهذا عين الكرامة

Naıldur: Hāzret-i Sultān, ĥuddise sırruhu’niñ ‘ ömr-i şerīf [ü] laţifleri ⁴¹ altmış üçke kirgenleride "Ān- Hāzret, şalla’llāhu caleyhi ve sellem, hem altmış üçde vefāt kılgān ikenler." dip altmış üçde ĥalvet ⁴² kirdiler. Ĥalvet içinde yene altmış üç

yıl 'ömr körüp yüz yigirme altı yaşğa kirdiler. H̄alvetğa kirgenleridin kin kayta çıkmadılar, h̄alvetde vefāt⁴³ boldılar, cesed-i mübârekleri andın çıktılar. Târih-i vefāt-ı H̄azret-i Sulṭān H̄āce Aḥmed Yessevi sene şevvāl biş [yüz] on törtdür. Târih-i 'imâret-i iṣān⁴⁴ sene 807

تمت الرسالة والله اعلم بالصواب و اليه المرجع و المآب و قد صرح
امام السغناقي في رسالة التي صنفها لبيان اوصاف حميدة لسلطان
المذكور انه هو المجتهد للشريعة والطريقة و الحقيقة ثم خير الكلام قل و دل

Naḳldur: Sulṭān H̄āce Aḥmed Yessevi, ḳuddise sırruhu, öler vaḳtlarida bî-tâb⁴⁶ bolup Orta-sarây'da h̄alvet içinde yattılar. Aşhâblarığa bir niçe vaşiyet kılıp aydılar ki " Bir ḥum alıp keliṅler!" dip buyurdılar.⁴⁷ Ḥumğa su ḳoyup toldurdılar. Emr kıldılar ki " Ḥumnı sınduruṅlar ! " dip. Sundurdılar irse, uşol su şişe yaṅlıḡ bolup irdi.⁴⁸ Aşhâblar ol şişege ḳarap turğan vaḳtda Sulṭān Aḥmed cān be-Ḥaḳ teslîm kıldılar, va'llāhu a'lem.

بسم الله الرحمن الرحيم لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم
و على اله و اصحابه اجمعين الطيبين الطاهرين و على من اتبع الهدى
الامير الاعظم المخلص بعناية الرحمن اغنى

Emîr Timür Küreken, ḥalleda'llāhu ta'ālā mülkehu ve iḥsānehu, ya'ni Türkistān şehrideki H̄azret-i Sulṭānu'l-ārifin H̄āce Aḥmed Yessevi'niṅ mübârek nāmılarına⁵¹ binā bolğan 'imâret-i 'ālî tevfiḳu'l-meliki'l-mütevellâ bilen sene sekkiz yüz yittinçi yılında. Emîr Timür-i Şāhib-ḳırān, Emîr Ṭuraḡay Bahādur oḡlı, Sulṭānu'l-mezkürniṅ⁵² mezār-ı şeriflerige 'imâret-i 'ālî kılıp mescid binā kılganlarını bâ' işi şoldur kim Toḳtamış Ḳalmaḳ, Türkistān ve eşraf-ı Türkistān'ni olça ve esîr⁵³ kılıp alıp kitkenniṅ haberi Buḥārā'da Emîr Timür-i Şāhib-ḳırān'niṅ be-sem'-i eşreflerige eşitildi, namāz-ı cum'a küni ba'd-ez namāz-ı cum'a bir niçe leşker⁵⁴ cem' kılıp niyyet-i ḡuzāt dip şehir-i Türkistān'ğa atıldılar. Bir niçe müddet yol yürüp Sir deryāsıdın ötüp şehir-i Türkistān'ğa⁵⁵ (dāḥil bolup. Sir deryāsıdın yol yürüp Etil suy boyındın yetip ?) [Toḳ]tamış bilen savaşı kıldı, ḳaçurup olçaların aldı. Mezkür Toḳtamış basa⁵⁶ yalḡuz Etil suyıdın ötti. Anda Emîr Timür-i

Bahâdur Etil'niñ boyında turup Toqtamış'ğa aydılar kim "Ey Toqtamış, seni Toqtamış Bahâdur ⁵⁷ ataydur, atdın tüşkin, on bu yan yörügin, boyuñgı körey! " didi. Toqtamış tüşüp on bu yan yörüdi. Andın aydı: "Atığa ⁵⁸ mingin ! " Atığa mindi irse, Emîr Timür aydı: "Ey Toqtamış, "Atdın tüş !' didim, tüştüñg, "Mingil !' didim, mindiñg, hükminge kirizdüm." ⁵⁹ Uşbu söz te'sir kılıp "Aşl bolsañg, öler-sen, nekes bolsañg, yörer-sen." digen vaqtda kazâsı yetip uş yerde vefât boldı. Andın Emîr Timür-i ⁶⁰ Şâhib-ķırân Türkistân'ğa kelip Hâzret-i Sulţānu'l-ārifin, burhānu'l-muħaķķikīn Hâce Ahmed Yesevî, rahmetu'llāhi aleyhi'niñ ħabr-i mübārekleriniñ ⁶¹ üstige cimāret-i ālī binā kılıp altı yılda tamām kıldılar. Kāşinleri tamām bolmayın piştāk ħara boyunça ħaldı. Başka günbezleriñg ⁶² kāşinleri tamām bolup irdi. Andın Emîr Timür-i Şâhib-ķırân Buħārā bardılar. Bir niçe ulemālar hem-rāh irdiler. Ve yene velilerdin hem hem-rāhları bar irdi. ⁶³ Andın ħayşar-ı Rüm'ğa bardılar. Rüm pādīşāhı bilen soħuş ħıladurħan küni tünide Sulţānu'l-mezkūrnu rūh-ı pür-fütūhlarını vāķi ada kördi kim beşāretle[r]din ⁶⁴ uşbu beşāret zıkr kılındı: Aytıpdurlar, " Her uruşda ki sizlerge müşkil kilgey ve her ħayda ki müşkil bolħay bu rubā'ini oħuñglar! " didiler

Rubā'ci

Yeldā keçeni şem'ci ⁶⁵ şebistān itken

Bir laħzada cālemni gülistān itken

Bir müşkil işim tüşüpdür āsān itkil

Ey barħanı müşkilini āsān itken

"Mēn uşbu rubā- ⁶⁶ 'ini köñglümge alıp ħayşar-ı Rüm askeri bilen ħarşu bolup turħan vaqtda uşbu rubā'ini oħudum, yetmiş merātibe الحمد و المنة zafer tapıp ⁶⁷ niçe müddet yol yörüp Buħārā kildük. Buħārā'da niçene vaħt turup Hıţāy tarafına niçe miñg asker bilen barıp Hıţāy pādīşāhı ⁶⁸ bilen aramızda köp soħuşlar boldı. Anda hem zafer tapıp ve hem aramızda şulħ [u] şalāħ bolup ħız alıp Buħārā kildük. Başka ⁶⁹ yurtlarını feth bolħanların bir bir beyān ħılsam, söz uzun bolsa kerek."

Nağldur: Emîr Timür-i Şâhib-kırân ibtidâ-yı Buḥārâ'ğa pâdişâh boluşlarında ⁷⁰ Arab tarafınıñ meşâyıhlarınıñ rûḥ-i pür-fütûḥları ikki pâdişâh-zâdeni alıp kildiler. Ve Acem tarafınıñ meşâyıhları Ḥâce Aḥmed Yessevî ⁷¹ başlık, alarnıñ rûḥ-i pür-fütûḥları Emîr Timür'ni alıp bardılar. Arab meşâyıhları " Ol ikki pâdişâh-zâdeniñ birevlerin pâdişâ kıılır-miz." ⁷² didiler. Türk meşâyıhları " Emîr Timür bolsa." didiler. El-kışsa ikki taraf cem bolup Emîr Timür'niñ sözini tarafını Sultân Ḥâce Aḥmed Yessevî ⁷³ aldılar. Ol ikki pâdişâh-zâdeniñ sözni tarafın Arab meşâyıhların birevleri aldılar . İkki taraf ittifaḳ kıılıp üç pâdişâh-zâdeniñ orta- ⁷⁴ larıḡa cām qoydılar. Aydılar kim "Üçevleri cāmni ursunlar. Qaysı birevleri cāmni urḡanda şadâ berse, uşol pâdişâh bolsun." didiler. ⁷⁵ İttifaḳları şol boldı: Ol ikki Arab pâdişâh-zâdeleri urdılar, cām âvâz bermedi. Andın Emîr Timür urdılar, cām âvâz berdi. Ervâḥ-ı ⁷⁶ tayyibeler Emîr Timür Küreken'ni pâdişâh kııldılar. Andın ottuz yetti yıl pâdişâhlık kııldılar. Emîr Timür Küreken, Ḥâzret-i Ḥâce Aḥmed Yessevî'-⁷⁷ niñ rûḥ-ı pür-fütûḥlarıdın şol beşâretni körgen vaḳtlarıda niyyet kıılḡa[n] ikenler, "Cenâblarınıñ üstilerige cimâret-i⁷⁸ cālî kıılır-men." dip. Cimâretniñ hücreleride mollâlar turup müderrisler ders aytur ikenler. Mezkûr mollâlarḡa vaḳf hem ta' ayyün bolḡan iken.

⁷⁹ Nağldur: Tavuḡ yılı mâḥ-ı şa' bân'da kış künide Otrar tarafına sefer kııldılar. Havâ qattıḡ savuḡ irdi. Ümerâlar şekve kııldı, "Uşandaḡ qattıḡ ⁸⁰ savuḡda sefer kıılır mu ? "dip. Kilip deryâ-yi Sir'din ötiler. Emîr Timür'niñ bedenleri tirlep kilür irdi. Ümerâlarınñ sözün işitip ḡayreti kilip ⁸¹ bir kettin yalangâç kıılıp qoydı irse, şol sebebdin kesel peydâ boldı. Otrar şehriḡe kilip tüşti. Qazâ-i subḡânî teb-i muḡriḡ, ya' ni ısıtma bedenige peydâ boldı, ⁸² özini bilmey yattı. Uş vaḳt onbişinçi mâḥ-ı şa' bân irdi, tavuḡ yılı irdi, sene sekkiz yüz sekkiz yıl, Peyḡamber, şalla'llâhu aleyhi ve sellem'niñ hicretlerige ötüp ⁸³ irdi. Üç k[ün] bolḡan ... ḡalḡ özin bilmey yatıp... ⁸⁴⁸⁵ Ekeleri ḡümân kııldı ki "cân teslim kıılḡan iken.", dip. Ammâ rûz-be-rûz kesel-i Emîr ziyâde boldı. Tabibler körüp qandaḡ kesel ikenin bilmedi, hiç dâr nef' kıılmadı ⁸⁶ Mâḥ-ı şa' bânıñ yigirme sekkizi cum'a küni çâşt-ḡâḡ vaḳtıda âfitâb tutıldı. Hergiz andaḡ bolḡan imes irdi, meger Ḥâzret-i Süleymân ve Ḥâzret-i

İskender'niñ⁸⁷ vefâtlarında bolup irdi. Ammâ Emîr Timür-i Şâhib-ķırân'nıñ rûhlarını ĩabz ĩılır küni vaĩt-ı ĩāştdın tâ namâz-ı aşrgaĩa âfitâb tutulup ay ve yulduz-⁸⁸ lar körünüp ĩaldı, tünge oĩşap. Şol küni tün dip âdemler cum'a namâzını ĩazâ ĩıldı. Uşbu ĩâdişedin âdemler girye vü zârî ĩıldılar. Şâhib-ķırân⁸⁹ ĩavĩâ-yı merdümni işitip sordı ki "Bu ne ĩavĩâdur ? ". Emîr'niñ köñgüllerige ĩildi ki "tün bolupdur.", dip. Bildi ki vaĩt-ı riĩletdür. ĩâzret Yâsin'ni ibtidâ⁹⁰ ĩılıp

او ليس الذى خلق السماوات و الارض بقادر على ان يخلق مثلهم بلى وهو الخلاق العليم

ĩa yitkende murĩ-ı rûhı nidâ-yı مرضيه الى ريك راضية مرضيه⁹¹ 'ni işitip ten kafesidin ĩâk-i serâ-perde-i eflâkke ĩayerân ĩıldı. قال انا لله و انا اليه راجعون

Sene yetti yüz ottuz bişde vücûdĩa kilip sene⁹² yetti yüz yetmiş birde pâdişâh boldı, sene sekkiz yüz sekkizde âlemdin öttiler, va'llâhu a'lem bi's-şavâb.

Kâtibi 'Abdu's-selâm ĩâce Feyzü'llâh Kâtib-oĩlı.

ÇEVİRİ

¹ Halife Ahmed bizlere bir işaret görse... ² bizlere pîrdirler. Halife Ahmed on iki yaşlarında velilik mertebesinde bulunuyorlardı. Halife Ahmed Hacc'a niyet edip bir nice... ³ vardılar. Dediler ki: "Gerek ki merd kişi Kâbe'yi buraya getirse." Hâce Abdu'l-hâlık-i Gucduvânî misafirperverlik gösterip ⁴ Kâbe'yi Gucduvân'da hazır kıldılar. Seher vakti bütün Türk meşayih Kâbe'yi tavaf edip Hac farîzasını yerine getirdiler... ⁵ On üç padişah evlâdı Halife Ahmed'in huzuruna geldiler. Her birisinin on üç binden fazla askeri vardı. ⁶ Halife Ahmed'e hepsi biat edip o gece hepsi birer kâmil veli oldular. Yine Halife Ahmed dediler ki: " Bir gün pîrim Şeyh Şihâbü'd-dîn-i ⁷ Sühreverdi 'Hey Pîr-i Türkistan !' diye nâra attılar. Ben' Lebbeyk!'" diye cevap verdim. O an evvelîn ve âhirîn ilimleri bana keşf ⁸ oldu. Ben "'Oğlum İbrahim'i öldürdüler." diye nâra attım. Haber geldi: İnsanlardan çok fazla cefa gördüm. Otuz yıldır.... ⁹ taş ile vurup yürüdüler. Ben sabrettim. Bu derecelere sabr sebebiyle ulaştım

(1) قال النبي عليه السلام من صبر ظفر (1)

Ve Sultan Hazretleri, ¹⁰ sırrı mübarek olsun, çocukluk çağında yedi yaşında idiler ki Arslan Bâb Hazretleri, Türkistan'a geldiler. Ârifler Sultanı Cenapları ¹¹ mekteplerinden çıkıp geldiklerinde Arslan Bâb Hazretleri, sırrı mübarek olsun, ile karşılaştılar, (Arslan Bâb) ¹² birçok zikrleri Sultan Cenaplarına öğrettiler. Ondan sonra dedim ki: " Ey Baba, emaneti veriniz! " Arslan Bâb, 'Demesen de ¹³ verecektim.' dediler. 'Ey edebsiz!' diyerek azarladılar. Azarlayışından korkmadım, bana bakıp ¹⁴ durdular. Sonra, "Ey yavrum, ağzını aç da emaneti vereyim; mezesini yutmadım, ağzını aç, salayım; hak Resul emirlerini ümmet isem,¹⁵ yerine getireyim.' dediler. Ağzımı açtım, emaneti ağzıma saldılar. Hurmanın sıcaklığı beni öylesine mest etti ki iki âlemden geçip Hak-perest oldum ¹⁶ Ondan sonra Babam dediler ki: 'Ey yavrum, bana külfet yüklemeyiniz; dört yüz yıldır ki bu emaneti

¹ Hazret-i Peygamber, Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun, şöyle buyurmuştur: Sabreden kazanır.

saklamakta idim." Sultan Ahmed, ¹⁷ Mezesini siz alıp bize tortusunu verdiniz.' dediler.

Nakildir: Sultan Hâce Ahmed Yesevî'nin doğum yeri Yessi ¹⁸ şehridir, Yessi şehrindeki meşhur Türkistan beldesinde doğmuşlardır ve mubarek kabirleri de oradadır. Sultan Hazretleri çocuk yaşlarında Arslan ¹⁹ Bâb Hazretleri'nin nazarlarına mazhar olup Türk meşayihinin önde gelen ulularından oldular. Arslan Bâb Hazretleri o Hazret'in (Hz. Peygamber'in), Allah'ın ²⁰ salât ve selâmı üzerine olsun, müjdeleri ile adı geçen Sultan'ı (Hâce Ahmed-i Yesevî'yi) terbiye etmeğe meşgul oldu. Hâce Ahmed Yesevî, Arslan Bâb Hazretleri'nin hizmetlerinde yüce dereceler ²¹ ve noksansız terakkiler elde etti. Arslan Bâb Hazretleri hayatta oldukları sürece daima hizmetinde bulundular. Bundan sonra vefatlarını ²² işaret edip Hâce Yûsuf-ı Hemedânî Hazretleri'nin hizmetine varmasını buyurdular. Sultan Hâce Ahmed Buhârâ'ya varıp Hâce ²³ Yûsuf'un hizmetinde olup kemal dereceleri elde edip sülûklerini tamamlayıp irşad hattı (irşad izni belgesi) aldılar. Bir zaman Buhârâ'da yaşayıp yaşlanıp ²⁴ etrafına müridler toplayıp hafiyye sülûkünü tamamladılar. Bir müddet sonra gaybden gelen bir işaret ile Türkistan tarafına ²⁵ yine sefer kıldılar. Türkistan'a döndüklerinde müridlerini Hâce Abdu'l-hâlık-i Gucduvânî'nin hizmetinde bırakıp vasiyyetlerini yerine getirdiler. ²⁶ Ondan sonra Yessi şehrine gelip cehriyye sülûkünü tamamladılar, örtülü kalmasın ki Türk meşayihinin ser-halkası oldular. Meşayih onlardan kemaller ²⁷ elde edip ulu dereceler ve noksansız terakkiler buldular. Yüce dergâhlarında pek çok ulu kişi ve azizler bulunurdu. Her birini bir bir anlatmaya kalksam, her biri ²⁸ ayrıca bir kitap olur.

Nakildir: Mezkûr Sultan'da kerâmet ve harikulâde haller sayısızdır. Burada teberrüken muhtasar olarak bazıları zikredildi: ²⁹ Daima sohbetlerinde doksan dokuz bin meşayih toplanıp mağaraları içinde zikrederlerdi. Zikredilen mağaranın ortasında bir küp ³⁰ yerleştirip koymuşlardı. Mağara çok dar olduğundan sûfilerin terleri akıp küpün içine düşerdi. Küpün ağzı açık olduğundan düşen terler ³¹ küpte toplanırdı.

Ve o terler küp içinde şerbete dönüşürdü. O şerbetten nefislerini arındıran sûfiler içip mest olurlardı. Böylece bugün o ³² küpe "aşk küpü " adını verirler. Zikri geçen mağara insanlar toplanınca dar gelirdi. Sultan Ahmed Hazretleri, sırrı mübarek olsun, Hakîm Ata'ya, sırrı mübarek olsun, ³³ emr kıldılar ki (2) يا حكيم واسع ساز Hakim Ata sırrı mübarek olsun, arkalarını duvara verip işaret (etseler, o mağara genişlerdi. Yine ³⁴ Sultan Hazretleri yılanı kamçı yapıp, arslana binip bozkırlarda dolaşırdı. Ondan sonra Sultan Hazretleri, sırrı mübarek olsun, Tür-kistan halkını ³⁵ Hak, noksandan arı ve yücedir, tarafına yöneltirlerdi . (3) الحق مر

O vakitte Su yeri halkı denilen bir topluluk vardı. Su yeri yurtlarının adıdır. ³⁶ İnsanları aşırı düşmanlık dolu, içleri pislik ve kendileri cahil ve bilgisiz olmaları sebebiyle Hazret'e eza ve hakaret edip henüz yetişkin olmayan çocuğunu, ³⁷ İbrahim adında idi, şehitlik derecesine ulaştırdılar. Şerif ve latif başlarını mendile sarıp "Kavu-nun aldını size alıp ³⁸ geldik." diye söylediler. Sultan Hazretleri, sırrı mübarek olsun, mendili açıp bakmadan " Kavunu ham koparmışsınız." dediler. Hak, noksandan arı ve yücedir, Hazretleri ³⁹ o edepsizlikten dolayı gerisinden nefes çıkarttı. Ve Sultan Hazretleri, sırrı mübarek olsun, bunca edepsizliklerine rağmen ⁴⁰ affedip nasihat ve öğütte bulundular. (4) وهذا عين الكرامة

Nakildir: Sultan Hazretleri'nin, sırrı mübarek olsun, şerif ve latif ömürleri ⁴¹ altmış üçe girdiğinde "O Hazret (Hz.Peygamber), Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, de altmış üçte vefat etmiş." diyerek altmış üçte halvete ⁴² girdiler. Halvet içinde yine altmış üç yıl yaşayıp yüz yirmi yaşa ulaştılar. Halvete girdikten sonra tekrar halvetten çıkmadılar ve halvette vefat ⁴³ ettiler, mübarek cesetleri oradan çıktı. Sultan Hâce Ahmed Yessevî Hazretleri'nin vefat tarihi beş yüz on dört

² Yâ Hakîm, genişlet !

³ Gerçek acıdır.

⁴ Bu kerametın ta kendisidir.

(milâdî: 1120) senesinde idi. İmâretlerinin yapılış tarihi ise ⁴⁴ sekiz yüz elli yedi (milâdî: 1453) senesindedir.

تمت الرسالة والله اعلم بالصواب و اليه المرجع و المآب و قد صرح
امام السغناقى فى رسالة التى صنفتها لبيان اوصاف حميدة لسultan

5) المذكور انه هو المجتهد للشريعة والطريقة و الحقيقة ثم خير الكلام قل و دل

⁴⁵ Nakildir: Sultan Hâce Ahmed Yesevî, sırrı mübarek olsun, ölüm esnâsında halsiz ⁴⁶ olup Orta-saray'da halvet içinde yattılar. Ashaplarına bir çok vasiyet kılıp dediler ki: " Bir küp alıp geliniz ! " ⁴⁷ Küpe su koyup doldurdular. "Küpü parçalayınız ! " diye emretti. Parçaladıklarında içindeki su şişe gibi olmuştu. ⁴⁸ Ashaplar o şişeye bakıp durduklarında Sultan Ahmed canını Hakk'a teslim etti, vallah Allah en iyi bilendir. ⁴⁹

بسم الله الرحمن الرحيم لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم

و على اله و اصحابه اجمعين الطيبين الطاهرين و على من اتبع الهدى

الامير الاعظم المخلص بعناية الرحمن اغنى (6)

Emîr Timur Küregen, yüce Allah mülkünü ve ihsânını mübarek eylesin, yani Türkistan şehrindeki ârifler sultanı Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri'nin mübarek namlarına ⁵¹ bina kılınan yüce imaret, Allah'ın yardımı ile, sekiz yüz yedi (milâdî: 1404-1405) yılında idi. Emîr Timür-i Sâhib-kırân, Emîr Turağay Bahadır oğlu, zikri geçen Sultan'ın ⁵² şerif mezarlarına yüce bir imaret yaptırıp mescit bina kurduklarının sebebi şudur: Toktamış Kalmak Türkistan ve civarını yağmalayıp ve esir ⁵³ edip ganimetleri alıp gidişinin haberi Buhara'da Emîr Timur-i Sâhib-kırân'ın kulağına erişmesi cuma günü idi ve namazdan sonra bir nice asker ⁵⁴ toplayıp gazâ niyetiyle Türkistan şehrine doğru atlandılar. Bir nice yol gittikten sonra Sir deryasından geçip Türkistan şehrine ⁵⁵ dahil oldular...⁵⁶ Sir deryası boyunca

⁵ İmam es-Sığnaki , doğrusunu en iyi Allah bilir ; dönüş ve son onadır, mezkur sultanın seçkin vasıflarına dair ve şeriat, tarikat ve hakikat için olan risaleyi tamamlamıştır.

⁶ Bismillahirrahmanirrahim, Allahtan başka ilah yoktur. Muhammed Allah'ın resuludur, Allah ona, ailesine ve seçkin ve temiz olan bütün ashabına ve hidayete tabi olanlara ve muhlis büyük emire merhamet ve selamet versin. Rahman olan Allah'ın inayetiyle güçlü olmuştur.

yürüyüp Etil suyu kenarına varıp Toktamış ile savaştı, kaçırıp ganimetlerini aldı. Zikri geçen Toktamış ...⁵⁷ yalnız olarak Etil suyundan geçti. Orada Emîr Timur Bahadır, Etil kenarında durup Toktamış'a dediler ki: "Ey Toktamış, seni Toktamış Bahadır diye ⁵⁸ adlandırırılar, attan in, on adım bu yana yürü de boynunu göreyim." Toktamış attan inip on adım o tarafa yürüdü. Sonra dedi ki: "Atına ⁵⁹ bin ! " Atına binince Emîr Timur dedi ki: "Ey Toktamış, attan in dedim, indin. Bin dedim, bindin, seni hükmüm altına aldım." ⁶⁰ Bu söz tesir edip "Asl olsan, ölürsün, nekes olsan, yürürsün." dediğinde kazâsı erişip o yerde vefat etti. Ondan sonra Emîr Timur-i ⁶¹ Sâhib-kırân Türkistan'a gelip ârifler sultanı ve muhakkikler bürhanı Hâce Ahmed Yessevî Hazretleri'nin, Allah'ın rahmeti üzerine olsun, mübarek kabirlerinin ⁶² üstüne yüce bir imaret yaptırdı ve altı yılda tamamlandı. Çinileri tamamlanmadan ön kısmı kara boyunca kaldı. Başka kümbetlerin ⁶³ çinileri ise tamamlanmıştı. Oradan Emîr Timur-i Sâhib-kırân Buhârâ'ya vardılar. Yanında pek çok ulema yoldaş idi. Yine velilerden yoldaşları vardı. ⁶⁴ Oradan Rum (Anadolu)'a vardılar. Rum padişahı ile savaştığı gün zikri geçen Sultan'ın fütuh dolu ruhlarını rüyada görüp (verdiği) müjdelere ⁶⁵ bu müjde zikredildi: Derler ki: "Her savaşta zorda kalsanız ve her nerede bir müşkülle karşılaşsanız, bu rubâîyi okuyunuz ! " dediler:

⁶⁶ Rubâ'î

Yeldâ kêçeni şem'-i şebistân êtken

Bir lahzada' âlemni gülistân êtken

Bir müşkil işim tüşüptür âsân êtkil

Ey barçanı müşkilini âsân êtken (7)

Ben bu rubâîyi ⁶⁷ hatırlayıp Rum askeri ile karşılaştığım vakit bu rubâîyi okudum, yetmiş defa (8) ⁸ zafer kaza nice müddet yol yürüyerek Buhârâ'ya geldik. Bir müddet Buhârâ'da durduktan sonra Hitây tarafına binlerce asker ile varıp

⁷ Uzun geceyi gece mumu yapan , bir lahzada alemleri gülistan eden, bir müşkül işim düşmüştür, kolay kıl, ey herkesin müşkülünü kolay eden!

⁸ Hamd ve minnet Allah'adır.

Hıtây padişahı ⁶⁹ ile aramızda pek çok savaşlar oldu. Orada da zafer kazanıp aramızda sulh yapıp kız alıp Buhârâ'ya geldik. Diğer ⁷⁰ yurtların feth edildiğini bir bir anlatmaya kalksam, söz uzun olur.

Nakildir: Emîr Timur-i Sâhib - kırân'ın Buhârâ'ya padişah oluşlarından önce ⁷¹ Arap tarafının meşayihlerinin fütuh dolu ruhları iki padişah evlâdını alıp geldiler. Ve Acem tarafının meşayihleri da Hâce Ahmed Yesevî ⁷² başta olmak üzere, onların fütuh dolu ruhları Emîr Timur'u alıp vardılar. Arap meşayihleri, "O iki padişah evlâdından birisini padişah kılmak isteriz." ⁷³ dediler. Türk meşayihleri "Emîr Timur padişah olmalı." dediler. Nihayet iki taraf toplanıp Emîr Timur'un sözcülüğünü Hâce Ahmed Yesevî ⁷⁴ aldılar. O iki padişah evlâdının sözcülüğünü ise Arap meşayihinden biri aldı. İki taraf anlaşıp üç padişah evlâdının orta- ⁷⁵ larına bir kadeh koydular. " Her üçü kadehe vursun. Hangi biri vurduğunda kadeh sadâ verirse, o padişah olsun." dediler. ⁷⁶ Anlaşmaları şu oldu: O iki Arap padişah evlâdları vurunca, kadeh ses vermedi. Ondan sonra Emîr Timur vurdular, kadeh ses verdi. Mübarek ⁷⁷ ruhlar Emîr Timur Küregen'i padişah kıldılar. Otuz yedi yıl padişahlık etti. Emîr Timur Küregen Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri'- ⁷⁸ nin fütuh dolu ruhlarından bu müjdeyi gördükleri vakitte niyet kıldılar ki " Hâce Ahmed Yesevî) Cenapları'nın kabri üstüne yüce bir ⁷⁹ imaret kılalım." diye. İmaretin hücrelerinde mollalar ders verir imişler. Mollalara ayrıca vakf da belirlenmiş.

⁸⁰ Nakildir: Tavuk yılı şa'ban ayında kış gününde Otrar tarafına sefer kıldılar. Hava çok soğuk idi. Emîrlere şikâyetinde bulundular: " Böylesine şiddetli ⁸¹ soğukta sefer kılınır mı ? " diye. Gelip Sır deryasından geçtiler. Emîr Timur'un bedeni terledi. Emîrlere sözünü işitip gayreti gelip ⁸² bir omuzunu açık bıraktığı için halsiz düştü. Otrar şehrine döndü. İlâhî kazâ neticesi teb-i muhrık, yani ısıtma bedenine düştü, ⁸³ kendisini bilmeden yattı. O vakit şa'ban ayının on beşinci günü, tavuk yılı idi ve ... Peygamber'in, Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, hicretlerinden sekiz yüz sekiz yıl geçmiş ⁸⁴ idi. Üç gün olduğunda halk ... kendisini bilmeden yatıp... ⁸⁵ Ablaları " Ruhunu teslim kıldı." diye sandılar. Emîr'in halsizliği günden güne

fazlalaştı. Tabibler bakıp ne sebeple halsiz düştüğünü bilmediler ve hiçbir ilaç fayda vermedi. ⁸⁶ Şa'ban ayının yirmi sekizi cuma günü kuşluk vakti güneş tutuldu. Hazret-i Süleyman ve Hazret-i İskender'in vefatları zamanında tutulmasının dışında hiç böyle ⁸⁷ olmamıştı. Emîr Timur-i Sâhib-kırân'ın ruhlarının alındığı gün kuşluk vaktinden tâ ikinci vaktine kadar güneş tutulup ay ve yıldızlar ⁸⁸ görülür oldu, gece olmuş gibi. O gün insanlar, "Gece oldu." diyerek cuma namazını kazâ kıldılar. Bu hadise sebebiyle insanlar ağlayıp sızladılar. Sâhib-kırân ⁸⁹ insanların feryadını işitip sordu ki: "Bu ne gavgadır ? " Emîr'in gönlünden "Gece olmuştur." geçti. Bunun üzerine göçme vaktinin geldiğini anladı. Yâ'sin sûresini okumaya ⁹⁰ başlayıp

اوليس الذى خلق السماوات و الارض بقادر على ان يخلق مثلهم بلى وهو الخالق العليم (9)

ulaştığında ruh kuşu: (10) ارجع الى ربك راضية مرضيه 'ni 91 işitip ten kafesinden gök yüzüne uçtu. (11) قال انا لله و انا اليه راجعون Yedi yüz otuz beşte (milâdî :1134-1135) dünyaya geldi, ⁹² yedi yüz yetmiş birde (milâdî:1369-1370) padişah oldu, sekiz yüz sekiz (milâdî:1405-1406) senesinde ise âlemden göçtüler, en doğrusunu Allah bilir.

Kâtibi Abdu's-selâm Hâce Feyzu'llah Kâtib-oğlu.

9 Yâsîn sûresi , 81. âyet : Göklerle yeri yaratanın onların tıpkısını yapmağa kudreti yetmez mi , (Elbette kudreti yeter.) bütün varlıkları yaratan , herşeyi hakkıyla bilen O'dur.

10 Fecr sûresi , 28. âyet : Sen hoşnud , O da senden hoşnud olduğu halde Tanrı'na dön !

11 Bakara sûresi , 156. âyet : Biz Allah'a aidiz ve Allah'a döneceğiz.

NOTLAR

2 *Ḥalife Ahmed on ikki yaşlarında mertebe-i velâyette beḳâdurlar.* "Halife Ahmed on iki yaşlarında velayet mertebesinde bulunmakta idiler." cümlesinde *beḳâ* kelimesi masdar olduğu halde, *bâḳi* fail ismi gibi kullanılmıştır

3 *Ka^cbe'ni uşbu yerge keltürse.* "Kabe'yi bu yere getirse." cümlesinde - se şart eki, istek ifadesi taşımaktadır.

7 *Mén cevâb aydım ki "Lebbeyk !" dép.*

Aydılar ki "Aytmasaṅg hem bérür érdim." dép. (12-13)

Aşhâblarığa bir neçe vaşıyyet kılp aydılar ki "Bir ḥum alıp kelingler !" dép. (46)

Emr kıldılar ki "Ḥumni sinduruṅglar!" dép (47)

Nıyyet kılgan ékenler "Cenâblarınıṅ üstilerige Cimâret-i Câli kıılır-mén." dép. (77-78)

Ümerâlar şekve kıldı " Uşandaḡ kattık savuḡda sefer kıılır mı ? " dép. (79-80)

Ekeleri gümân kıldı ki " Can teslim kılgan éken." dép (85)

Emir'niṅ köṅüllerige keldi ki" Tün bolupdur." dép (89)

Yukarıdaki cümlelerin bazıları *ki* edatıyla, bazıları da edatsız teşkil edilmiş birleşik cümle "... " içindeki cümle *dé* - fiilinin nesnesidir. Yardımcı cümle, fiili *ay-* olan esas cümlelerin nesnesi, *kııl-* ve *kél-* olan cümlelerin ise zarfı durumundadır. Yukarıdaki "*ki*" edatının kullanılmadığı birleşik cümleler Eski Uygur Türkçesi'ndeki birleşik cümlelere benzemektedir (bk. "Uyg. yard. cüml.", s.35).

8 *Cefânı köpdin köp kördüm* "Cefayı pekçok gördüm." cümlesinde *köpdin köp* ibaresi yapı itibariyle çıkma grubu hâlinindedir ve cümlelerin zarf tamlayıcısını teşkil etmektedir.

10 *Türkistân 'ğa izlep kélgen vaqtlarıda...*"Türkistan'a doğru geldikleri vakitte" ibaresinde *izle-* "izlemek, takip etmek, peşi sıra gitmek " fiilinin yönelme hâlinde tamlayıcı (*Türkistân 'ğa*) olması Doğu Türkçesi'nin bir özelliğidir.

11 *ikev* < *iki + egü*, aynı şekilde *birev* < *bir + egü* (71, 73, 75), *üçev* < *üç + egü* (74) Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Doğu Türkçesi'nde yer alan bu şekil Batı Türkçesi'nde kullanılmamaktadır (topluluk sayı sözleri teşkil eden + *ağu* / + *egü* eki için bk. *AGr.* § 205). Doğu Türkçesi'nde büzülme neticesi ek + *ağu* / + *egü* > + *av* / + *ev* değişikliğine uğramıştır (bk. *Chag. Man.* § 56).

ikevleri mülâkat bol- " her ikisi karşılaşmak, yüz yüze gelip görüşmek " ibaresinde *mülâkat bol-* yerine Osmanlı Türkçesi'nde ve bugün *mülâkî ol-* kullanılmaktadır.

12 *emânetni bér* - için bk. Menkıbe motifleri: 3.

12-17 Arslan Bâb'ın Hz.Peygamber'in emanetini Hâce Ahmed Yesevî'ye teslim etmesi hadisesi Arslan Bâb için yazılan bir hikmette ayrıntılı şekilde ifade edilmiştir, bk. Menkıbe motifleri: 3.

15 *issi* "kokusu " ; *is* < ET. *yıd* > OT. *yıd* ~ *yıs* > *ıs* > *is* ; *is* + *i* ~ *issi* ; krş. Rabguzi, *KE*, Dizin: *is* "koku" ; *Abuşka*, 55: *is* "kokuya derler, bûy mânasına, kokmak mânasına da istimal olunur." ; *Senglağ*, 104v, 12: *is* "rayiha ve bû (güzel koku) olur." ; Ş. Süleymân, *LÇTO*, 51: *is* "koku, rayiha, bûy" ; P.de Courteille, *DTO*, 109: *is* "koku, koku alma" ; Vámbéry, *ÇSp.* 234: *is* "koku" ; Radloff, *WbTDia.* I, 1523: *is* "koku" .

ikki cālemdin keç - "iki âlemden vazgeçmek, hem bu dünya hem de öbür dünyaya değer vermemek, düşünce ve endişesini terketmek" Tasavvuf anlayışında bu husus "*terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i terk*" sözleriyle ifade edilir.

17 *tılıfını* < Far. *tufāle* "*posa*" kelimesi metnimizde *tılıf*, Anadolu ağızlarında ise *tılıf* şeklinde yer almaktadır.

toğulğandurlar (< *toğ-u-l-ğan+dur+lar* "doğulmuşlardır" *toğ* - fiilinin *-l-* edilgenlik ekiyle genişlemiş şeklinin kullanılışı Doğu Türkçesi'ne mahsustur. Batı Türkçesi *toğ* - fiilini hem etken hem de edilgen ifadesiyle kullanır.

20 *şuğl bol-* "meşgul olmak" *şuğl* masdarının ism-i mefulü *meşgûl* yerine kullanılması metnimizin ifade özelliklerindedir.

21 *Hâzret-i Arslan Bâb tâ hayâtta bardurlar, dâyim mülâzemetleride kıyâm turdılar.* "Arslan Bâb Hazretleri hayatta oldukları sürece (Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri) daima hizmetinde bulundular." cümlesi birleşik bir cümle olup "*Hâzret-i Arslan Bâb tâ hayâtta bardurlar* " cümlesi zaman bildiren yardımcı cümle,"*dâyim mülâzemetleride kıyâm turdılar*" cümlesi ise esas cümledir.

22 *Hâce Yūsuf'niñ hizmetleriğa bolup ...*"Hâce Yusuf'un hizmetlerinde olup ..." ibaresinde *bol-* yardımcı fiilinin yönelme hâlindeki tamlayıcı ile kullanılışı metnimiz için bir ifade özelliği olduğu kadar, *bol-* fiilinin ibarede "bulunmak" mânasında oluşuyla da ilgilidir. Türkçe'de fiillerin değişik tamlayıcılar alması yanında zaman içinde aldıkları tamlayıcıların değişmesi de üzerinde durulmağa değer bir husustur.

26 *bütret-* "tamamlamak" kelimesi için bk. *KB*, III, 120: *büt-* "ses kesilmek, alçalmak, borcu veya alacağı gerçekleşmek, yara kapanmak, sona ermek, yük olmak, bir şeye inanmak, ikrar etmek", *KB*, III, 121: *bütül-* "inanılmak, tamamlanmak, olgunlaşmak", *bütür-* "sağaltmak, sağlam hale koymak, alacağını tanıklamak, ispat etmek", *bütrürek* "tamamen, tamamıyla, iyice"; *AH*, XIII: *büt-* "kapanmak, onulmak", *bütür-* "tamamlanmak"; Şeyh Süleyman, *LÇTO*, 76: *buta* (*büte*), *bütün* "bütün, kamil, yekpare, tamam, yek-laht, bilâ-tafsil", *butra-* "perişan, perâkende olmak", *butraş-* "dağılmak, her tarafa yayılıp perişan, muzmahil olmak", *butrak* "perişan, muhtel, perâkende", *büt-* "nâbit, peyda olmak, tohum ve saire baş çıkarmak" vb. Verdiğimiz örneklere göre kelitemiz *büt-* fiiliyle ilgilidir. Bu durumda, *bütret-* < **büt+re-t-* veya **büt-ür+e-* olmalıdır.

28 *bolsa kérek* "olsa gerek, olmalı" Doğu Türkçesi'nde *-sa / -se + kerek* kuruluşu "gereklilik" ifadesi verir (bk *Chag. Man.* § 95, f).

29. Metnimizde birkaç örnekte ilgi hali eki *+ niŋg / + niŋg* yerine *+ ni / + ni* yüklem hâli eki kullanılmıştır: *gārni ortasında* (29) "garın ortasında", *yurtını ismidür* (35) "yurdunun adıdır", *qavunni aldı* (37) "kavunun önü, turfandası", *Sulṭānu'l-mezkūrni rūḥ-ı pür-fütūḥları* (63) "mezkur sultanın fetih dolu ruhları", *başqa yurtlarını fetḥ bolğanların* (69) "başka yurtların fethedildiğini" gibi.

ald ($< al + d$) "ön" kelimesinin teşekkülü şöyye olmalıdır: $+ d$ sesi tüfeyli bir ses olabileceği gibi, belli bir lehçenin bünyesi içinde $+ t > + d$ değişmesi ile de ortaya çıkmış olabilir. Bir ihtimal olarak *al* kelimesinin ikizleme ile *all* (çağatayca'da *allığa, allıda* gibi) olması ve Kazakça'da görüldüğü gibi $l > d$ değişikliği ile *all > ald* olmuş olabilir. (krş. *alt < al + t*, *üst < üs (~ üz) + t*).

30. *ornat* - $< orun$ "yer" $+ a + t$ - "yerleştirmek" ; Doğu Türkçesi metinlerinde *orna* - "yerleşmek, yer tutmak" şekli de kullanılmaktadır.

tirleri tüşer irdiler: Burada dikkati çeken husus fail-fiil arasındaki şekil uygunluğudur. Genel olarak cansız varlıklarda bu uyum aranmaz.

33 *arqalarını divārğa qıl-* "arkalarını (sırtını) duvara dayamak" ibaresinde *qıl-* fiilinin kullanılışı ve ifadesi dikkat çekicidir.

34 *qamçı < qam - ı - ğ + çı (?)* ; krş. Doerfer, *TMEN*, III, § 1527: *qamçı* (tü.) "kamçı, kırbaç" ~ *qamçin* (özb.) ~ *ğamçı* ; Clauson, *EDPT*, 426: *qamçı* (*qam* -'tan) "kamçı, kırbaç" ; Räsänen, *EWbTSp.* 229: *qamçı* (mtü. osm.), *qamçı* (çag.) "kamçı, kırbaç" ; Kāşğari, *DLT*, I, 417: *qamçı* "kamçı" ; *KB*, III, İndeks: *qamçı* "kamçı" ; Ebū Ḥayyān, *El-İdrāk*, 68: *qamçı* "kamçı" ; İbn-i Mühennā, 36: *qamçı* " deriden örülen, bir değneğin ucuna bağlanan ve vurmak için kullanılan mesne"; Zamaḥşari, *ME*, İndeks: *qamçı* "kamçı", Rabğūzi, *KE* , Dizin: *qamçı* "kamçı" ; *Nehcü'l-ferādis*, Dizin: *qamçı* "kamçı" ; *Senglaḥ*, 276v, 7: kamçı "cim-i acemînin kesri ile; bir tür tâziyâne (kamçı) " ; Ş. Süleymān, *LCTO*, 229: *qamçı* " kamçı, kırbaç, tâziyâne" ; P.

de Courteille, *DTO*, 420: *kaṃçı* "kamçı, kırbaç" ; Radloff, *WbTDia* . II, 493: *kaṃçı* "kamçı, kırbaç" ~ *kaṃçın* < *kaṃçı* + *n* ; krş Ş. Süleymân, *LÇTO*, 222: *kaṃçın* "kamçı, kırbaç, tâziyâne" .

yulbars "arşlan" kelimesi için bk. Radloff, *Wb.TDia* III, 439: *yulbars* (Dsch. OT) " der Panther, Leopard" ; Şeyh Süleymân, *LÇTO*, 307: *yulbars* "arşlan, kaplan, peleng"; D. Ross, *Kuş adları*, 89: *yulbars baş çoçkaç* "kaplan başlı kuş, orman serçesi".

37 *urap* < *ur - a - p* ~ *ur - u - p* (9): Türkçede *a / e* bağlayıcı ünlü olamayacağına göre *urap* örneğimizde, *baltu* > *balta*, *ördük* > *ördek*, *töpü* > *tepe*, *törü* > *töre* vb. örneklerde görüldüğü gibi düzleşme söz konusudur.

kaṃun < *kağun* < * *ka - ğun* ; krş. Clauson, *EDPT*, 611: *ka*: *ġu*: *n* ~ *kaṃun* "kavun" < **ka:ğ - un* ; Räsänen, *EWbTSp*. 220: *kağun* "kavun" ~ mo. (*KWb*. 156) *gaun* "kavun" < tib. *ga - gun*, *kao* < ? chin. ; Kaşgari, *DLT*, I, 410: *kagun* "kavun" ; *KB*, III, İndeks: *kağun* "kavun" ; Ebū Ḥayyān, *El-idrāk*, 73: *kaṃun* "sarı kavun"; Zamaḥşarī, *ME*, İndeks: *kaṃun* "kavun" ; Rabğuzī, *KE*, Dizin: *kağun* "kavun" ; P. de Courteille, *DTO*, 412: *kaṃun* "kavun" ; Radloff, *WbTDia*. II, 468: *kaṃun* (Osm.) "kavun" .

kaṃunı aldı " kavunun önü, hamı, turfandası " isim tamlamasında dikkat çeken iki husus bulunmaktadır: Birincisi *+ nı /+ nı* yükleme hâli ekinin, ilgi hâli eki yerine, ikincisi ise *ald* kelimesinin "ön" mânasının dışında "ham, turfanda" mânasında kullanılışdır.

38 *körmesdin* < *kör-mes+din* "görmeden" Bilindiği gibi isim-fiillerin çeşitli çeşitli ifadelerinden biri de "hareket ismi" (nomen actionis) olmalarıdır. Örneğimizde *körmes* isim-fiili bu ifadeyi taşıdığından çıkma hâli ekini almıştır. Öyle sanıyorum ki Eski Türkçe'deki *- matı /- meti* zarf-fiil ekinin Orta Türkçe'de *- madın /- medin* şeklinde kullanılışı ile *- masdın /- mesdin* şekli arasında bir benzerlik münasebeti bulunmaktadır.

üzüp sizler (< üz- ü - p tur- ur sizler) "*koparmışsınız*", *karap tur* - (48) "bakıp durmak" örneklerinde - p zarf-fiil ekinin bağlama işlevi ile *tur* - tasvirî fiilinin devamlılık ifadesi görülmektedir.

41 *halvet kir*- "halvete girmek" ibaresinde *kir*- fiilinin yönelme hâlindeki tamlayıcı yerine yalın hâlde tamlayıcı alması Doğu Türkçesi'nin bir özelliğidir. Aynı şekilde *Buḥārā bar*- (63) "Buhara'ya varmak"; *Buḥārā kil* - (67, 68) "Buhara'ya gelmek"; *Etil-suy boyındın yet* - (55) Eckmann da bu hususa işaret edip "*Hareket bildiren fiillerle datif, hareketin yöneldiği yeri (yer datifi, Lative) bildirir. Bazen isim yalın hâlde olabilir.*" demektedir (bk. *Chag. Man.* § 38).

44 Kaynaklarda El-Ḥüseyn bin ʿAlī bin Ḥaccāc bin ʿAlī Ḥüsāmu'd-dīn'in nisbesi *Es-Sıḡnaḳī* olarak tespit edilmiştir (bk. *El-Aʿām*, II, 248 ; *Hediyetü'l-ʿārifīn*, I, 314 ; *Luḡat-nāme*, "Sıḡnaḳī" maddesi. Kâşğarî ise kelimeyi *Suḡnaḳ* olarak tespit edip "Oğuz şehirlerinden biri" mânasını vermiştir (bk. *DLT*, I, 471).

46 *Orta-sarāy*: Metinden anlaşıldığına göre Hâce Ahmed Yesevî'nin halvete çekildiği yer olmalıdır. Bilindiği gibi Yesevî'nin halvete çekildiği yer imaretinin avlusunda merdivenle inilen bir hücredir. *Orta-saray* sözüyle buranın mı, yoksa Yesevî'nin başka bir ikamet yerinin mi kastedildiği belli değildir.

47 *keliḡler* < *kel - i - ḡ + lar* (46) "geliniz", *sınduruḡlar* < *sin - dur- u - ḡ + lar* (47) "kırınız, parçalayınız", *oḡunḡlar* < *oḡu - ḡ + lar* (64) "okuyunuz". Bilindiği gibi çokluk 2. şahıs Emir eki - ḡ' dir. Ek + z ile genişlediği gibi (- ḡız / -ḡiz), + lar / + lar ile de genişlemektedir (- ḡlar / - ḡler) Batı Türkçesi'nde - z ile genişlemiş şekil, Doğu Türkçesi'nde ise +lar / +lar ile genişlemiş şekil yaygınlaşmıştır. Ancak Doğu Türkçesi'nde + z ile genişlemiş şekil de kullanılır.

50 *küregen* < Moğ. *kürgen* "damat" ; krş. Lessing, *MED*, 505: *kürgen* "güveyi, damat; birinin kızının yahut kız kardeşinin kocası"; C. Schönig, *ML Wog* . 124: *kürägän* "damat, güveyi" ~ (çag.) *gürägän, kürägän, gürgän* ; Doerfer, *TMEN*, I, § 340: *kürgän* "damat, özel unvan ; Cengiz soyundan bir kızla evlenen beye verilen

unvan" < wmmo. *kürgän* ; Räsänen, *EWbTSp* 310: *küräkän* < mo. (*KWb.* 247) *kürgen* "damat" ; *Abuşka*, 364: *gürgen* "kâflar, kâf-i acemîdir, Timür Han neslinden bir kimsene Cengiz Han neslinden bir kız alsa, ona *gürgen* derler ve dahı şol kişiye derler ki gendü şah neslinden ola ve iki padişah kızın almış ola ve dahı bir han kızından ve han oğlundan hasıl olmuş şehzadeye derler yine hakan kızın almış ola." ; *Senglaḥ*, 505v, 9: *küregen* "ranın fethi ile, damat, küyev de derler. Emir Timür'ün lakabı. Belh padişahı Hüseyñ Çapa'nın kız kardeşi onun nikahında olduğu için bu lakab verilmiştir." ; Ş. Süleymân, *LÇTO*, 258: *kürgen* "Emir Timür'ün lakabı" ; P. de Courteille, *DTO*, 466: *gürgen* " Cengiz Han'la kan bağı olan Timür soyundan gelen prens, Timür'ün lakabı; dürüst, güzel, nazik, kibar " ; Vámbéry, *ÇSp.* 329: *küregen* "güzel, zarif, nazik, terbiyeli ; Timür'ün aile adı, lakabı" ; Radloff, *WbTDia.* II, 1592: *gürägän* = *kürägän* (Dsch.) "Cengiz Han soyundan kız alan Timür ve Timürlü prensler".

52 *olça* "ganimet": Lessing, *MED*, 610: *olca* " bulma, buluş; gelir, kazanç, kâr ; savaş esiri, ganimet ; yağma, çapul" ; *olcala-* "ele geçirmek, elde etmek; esir almak ; kazanmak, kâr etmek"; C.Schönig, *MLWog.* 141: *olça* "kıymetli eşya, ganimet; yağma, çapul" ; Räsänen, *EWbTSp.* 360: *olça* "savaşta elde edilen ganimet, savaş ganimeti" < mo. (*KWb.* 285) *olza* "elde edilen, kazanç, kâr, ganimet, savaşta elde edilen ganimet " < *ol-* "bulmak, elde etmek"; Ebü Ḥayyân, *El-İdrāk*, 62: *olçadı* "takdir etti" ; Zamaḥşarî, *ME*, İndeks: *olca* (mo.) "ganimet, yağma" ; *Bedâyi'ü'l-luğat*, 19b: *olca* " ğanâyim-i dâru'l-harb (savaş ganimeti)" ; *Senglaḥ*, 86r, 3: *olca* "kâr, kazanç ; ganimet" ; Şeyḥ Süleymân, *LÇTO*, 39: *olça-* "yağma etmek, ganimet almak, târâc etmek"; P.de Courteille, *DTO*, 75: *olça* "ganimet, savaş ganimeti"; Vambéry, *ÇSp.* 226: *olca* "ganimet, ganimetten alınan pay" ; Radloff, *WbTDia.* I, 1094: *olça* (Dsch.) "savaşta elde edilen, savaş ganimeti", *olçala-* (Dsch. OT) "esir almak, ganimet elde etmek ", I, 1093: *olça-* (Dsch.) " yüksek bir mevkide bulunana saygılarını sunmak" .

56 *Etil-suy* "İdil suyu, İdil ırmağı " isminin kuruluşu Türk dilinin yapısına pek uygun düşmemektedir.

57. *yalğuz* < *yalaguz* "yalnız" ; Gabain kelimeyi *yalañuz*, Brahmi metinlerinde *yālīñuz*, *yālīñus* şekillerinde tespit etmiştir (bk. *AGr.* Glossar). Clauson, kelimeyi *yalñu:s* şeklinde tespit edip, etimolojisinin belli olmadığını ve z'li şeklin daha sonra ortaya çıktığını bildirmiştir (bk. *EDPT*, s. 930) Kelimenin *yalañ* "çıplak" kelimesiyle ilgili olabileceği de düşünülebilir.

59 *kirizdüm* < *kir-i-z-dü-m* "girdirdim", - z - ettirgen ekinin kullanılış sahası oldukça sınırlıdır: *emiz* -, *tutuz* - "tutturmak", *tütüz* - "tüttürmek", *utuz* - "yenilmek" gibi (bk. *AGr.* §167; *Eski Türkçe*, § 20).

62 *ğara boyunça*: *Kāşīnleri tamām bolmayın pištağ ğara boyunça ğaldı*. "Çinileri tamam olmadan ön kısmı kara boyunca kaldı." cümlesini tam olarak anlamamız mümkün olmamıştır. "İmaretin ön cephesinin çinileri yerine yerleştirilmemiş halde kaldı." demek istenmiş olabilir. Cümlede dikkati çeken bir husus da teklik 3. şahıs iyelik ekinin düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak +u olmasıdır: *boyunça* < *boy+u+n+ça*

63-66. F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*'da bu hadiseyi Hocendli Kadı Mahdūm Nebî Cān Hatf tarafından Türkçeye tercüme edilen *Vakī at-ı Timur* adlı eserden şöyle nakl etmiştir: " Rum darü'l-mülküne teveccüh ettiğim zaman Hazret-i Şeyh Yesevi makamâtından tefe'ül ettim. Bu beşareti buldum ki her ne zaman müşkilâta uğrarsanız bu rubâ'iyi okuyunuz :

Yeldâ kiceni şem^ç -i şebistân itken

Bir lahzada ^ç âlemni gülistân itken

Bes müşkil işim tüşüpdür âsân itkil

Ey barçanı müşkilini âsân itken

Ben bu rubâ'iyi hıfzettim. Kaysar-ı Rûm askeriyle karşılaştığımda bunu yetmiş defa okudum, zafer hasıl oldu." (bk. *İlk Mutasavvıflar*, s. 33, dip not: 30).

68 *nêçene* < *nêçe+ne* "nice, ne kadar", krş. *kimesne*, *kimsene* < *kimse+ne* "kimse".

69 *başka* < *baş+ka* "başka, diğer", aynı şekilde *özge* < *öz+ge* kelimelerindeki + *ka* / + *ke*, + *ga* / + *ge* ekini, Z.Korkmaz kalıplaşmış verme hâli (yönelme hâli) eki olarak kabul etmektedir (bk. *Ek kalıplaşması*, § 5). Ancak eki isimden isim yapma eki olarak kabul etmek de mümkündür (bk. *AGr.* § 58).

78 *üstilerige* < *üst+i+leri+ge* "üstlerine" örneğinde olduğu gibi *tamāmı* (< *tamām+i*), *çoğu* (< *çok+u*) kelimelerinde de + *ı* / + *i*, + *u* / + *ü* iyelik eki kalıplaşmış durumdadır (bk. *Ek kalıplaşması*, § 24).

80 *tavuk yılı*: On iki hayvanlı Türk takviminde onuncu yıla tekabül etmektedir.

83-84 *Uş vaqt on beşinçi mäh-ı Şa' bân êrdi, tavuk yılı êrdi, sene sékkiz yüz sékkiz yıl, Peyğamber, şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem'niñ hicretlerige ötüp êrdi.* "O vakit Şaban ayının on beşinci günü, tavuk yılı idi ve Peyğamber'in, Allah'ın salât ve selâmi üzerine olsun, hicretlerinden sekiz yüz sekiz yıl geçmiş idi." Cümlesinde *öt-* "geçmek" fiilinin yönelme hâli eki almış bir tamlayıcı ile kullanılışı metnin ifade özelliklerinden biridir.

85 *ekeleri* (< *eke+leri*) "hatunları", krş. *AGr.*Glossar *ākā* "abla, hala" ; T. Tekin, *OTGr.* Sözlük: *ākā* "abla" ; Röhrborn, *UWb.* 362: *ākā* "anne, abla" ; Clauson, *EDPT*, 100: *eke*: " baba tarafından kardeşlerin her biri"; Rasanen, *EWbTSp.* 38: *ākā* "yaşlı kardın akraba, kız kardeş, hala, teyze" ~ mo. (*KWb.* 118) *eke* "anne"; Kāşğarī, *DLT*, I, 86: *eke* "büyük kız kardeş, koca veya karının kendinden büyük kız kardeşi "; Ebū Ḥayyān, *El-İdrāk*, 10: *ākā* "hala, amme"; *Senglaḥ*, 45v, 14: *eke* "kafın fethi sonunda he ile, *ağā*'nın muhaffefidir; yani büyük erkek kardeş"; Şeyh Süleymān,

LÇTO, 17: *eke* "büyük birader, ağa, büyük kardeş"; P. de Courteille, *DTO*, 28: *eke* "yaşça büyük kardeş, ağabey; abla, asalet unvanı"; Vámbéry, *ÇSp.* 211: *eke* "ağabey"; Radloff, *WbTDia.*, I, 1436: *eke* "bey, ev sahibi"; Metnimizde *ekeleri* sözüyle Timür'ün hatunları kastedilmiştir.

ķandaķ < **ķa* + *n* + *da* + *oķ* "nasıl, ne şekilde" **ka* kökünün tek başına kullanılmayıp çeşitli eklerle genişlemiş şekillerinin, *ķayu*, *ķayu*, *ķanı*, *ķaç*, *ķança*, *ķanda* gibi, Eski Türkçe'den beri soru kelimesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

DİZİN

A

- °Acem** (y.a.) Acem, İran ülkesi
 °A. tarafınıñ meşâyıtları 71
- aç** açmak
 a.- kıl (ağzınıñ a.) 14, 14
 a.- ıp (rüymalı a.) 38
 a.- ıp irdim (ağzımını a.) 15
- açuk** açık
 a. (humnınıñ ağızı a.) 30
- °adât** (Ar.) âdetler
 °a. (havâriq-ı °a.) 28
- °adâvet** (Ar.) düşmanlık
 °a. (kemâl - i °a.) 36
- °adedsiz** (< Ar. °aded + siz) adedsiz, sayısız
 °a + dür 28
- âdem** (Ar.) adam, insan
 â.+ ler 32, 88, 88
 â.+ lerdin 8
 â.+ leri 36
 â.+ lerini (Türkistân â.) 34
- âfitâb** (< Far. âftâb) güneş
 â. tutul - 86, 87
- ağız** ağız
 a.+ ımını (ağzımını) 15
 a.+ ınıñ (ağzınıñ) 14, 14
- âhirin** (Ar.) sonrakiler
 â. (°ulüm-ı evvelin ü â.) 7
- Ahmed** (k.a.) Ahmed, Hâce Ahmed Yesevî
 A.(Hâlife A.) 1, 2, 2, 6
 A.(Sultân A.) 16
 A.+ niñ (Hâlife A.) 5
 A.+ ge (Hâlife A.) 6
- aķ-** akmak
 a.- ıp (tirleri a.) 30
- al -** almak; taraf tutmak
 a.- dı (olçaların a.) 55
 a.- dılar 73, 73
 a.- dılar (haţı-ı irşâd a.) 23
 a.- ıp (°aşâların kollarığa a.) 13
 a - ıp (kız a.) 68
 a.- ıp (köñglümge a.) 66
 a.- ıp (mezesini a.) 17
 a.- ıp bar - 71
 a.- ıp kel - 46
 a.- ıp kil - 70
 a.- ıp kit- 53
- °alâ haddihi** (Ar.) ayrıca: °a. 28
- alar** onlar; bk. o l
- ald** ön; turfanda, tam olmamış
 a.+ ını (kavunını a. al -) 37
- °alem** (Ar.) âlem, dünya
 °â.+ ni gülistân it - 65
 °â.+ din öt - 92
 °â.+ din (ikki °â. keç -) 15
- °alî** (Ar.) yüce, üstün
 °â.(derece-i °â.) 27
 °â.(°imâret - i °â.) 51, 52, 78
 °â.+ leride (hânkâh - ı °â.) 27
- altı** altı: a. yılda 61
 a. (yüz yigirme a.) 42
- altmış** altmış
 a. üç yıl 42
 a. üçke kir - 41
 a. üçde 41, 41

- Camel** (Ar.) iş
- Camel-i hac** (Far., kelimeler Ar.) hac ziyareti , hac farızasını yerine getirme
 Ca.+ nı becâ kiltür- 4
- ammâ** (Ar.) amma, fakat: a. 87
- ân** (Far.) o:
- ân-Hâzret** (Far., Hâzret Ar.) o Hazret , Hz. Muhammed
 â. şalla'llâhu Ca.leyhi ve sellem 41
 â. şalla'llâhu Ca.leyhi ve sellemniñ beşâretleri bilen 1
- anda** orada, o zaman; bk. ol
- andağ** öyle, o şekilde: 15, 86
- andin** ondan, ondan sonra; bk. ol
- ara** ara: a.+ mızda 68, 68
- Carab** (Ar.) Arap
 Ca. (ol ikki Ca. pâdişâh-zâdeleri) 75
 Ca. meşâyihlardin birevleri 73
 Ca. meşâyihlari 71
 Ca. tarafınıñ meşâyihleriniñ rûh-ı pür-fütûhları 70
- Carifin** (Ar.) arifler
 Cã. (büzürgân u Ca.) 27
 Cã. (Cenâb-ı Sultânı'l- Ca.) 10
- arka** arka, sırt
 a.+ larını divârğa kıl- 33
- Arslan Bâb** (k.a.) Arslan Bâb; bk. **Hâzret-i Arslan Bâb**
 A. (Hâzret-i A.) 10, 11, 21
 A.+ nıñ (Hâzret-i A.) 18
- artuq** artık, fazla
 a. (on üç miñdin a.) 5
- Caşâ** (A) asa
 Ca.+ ların kollarığa al- 13
- âsân** (Far.) kolay: â. it- 65, 65
- aşhâb** (Ar.) ashap, dostlar; sohbetle bulunanlar
 a.+ lar 48
 a.+ larığa vaşiyet kıl- 46
- asker** (Ar.) asker
 Ca. (niçe miñ Ca. bilen) 67
 Ca.+ i (kaşar- ı Rüm Ca. bilen) 66
 Ca.+ leri 5
- aşl** (Ar.) asıl, esas; halis, sâf
 a. bol- 59
- Caşr** (Ar.) ikinci vakti
 Ca. (namâz - ı Ca.) 87
- aş** at
 a.+ dın (tüş-) 57
 a.+ ıñğa (mingin !) 57
 a.+ ığa (min-) 58
- ata-** adlandırmak:
 a - rlar (hum - ı Cışk a.) 32
 a.- ydur (Toktamış Bahâdur a.) 57
- aşlan-** ata binmek: a.- dılar 54
- atlığ** adlı:
 a. (Hâzret-i İbrâhim a.) 37
- âvâz** (Far.) ses
 â. ber- 75, 75
- ay** ay: a. ve yıldızlar 87
- ay-** demek, söylemek; bk. **ayt** -
 a.- dım 7, 16
 a.- dı 38, 57, 58
 a.- dılar 3, 6, 12, 14, 16, 16, 46, 56, 74
- ayt-** demek, söylemek, krş. **ay** -
 a.- ıpdurlar 64
 a.- ur (ders a. ir-) 29
 a.- ur (ders a. ikenler) 78
 a.- masanğ 12
- Caizân** (Far., Caiz Ar.) azizler, muhterem kimseler

B

- bâb** (A) kapı; mürşid, hakikati bilmeğe vesile olan kişi: b. (Hâzret-i Arslan B.) 10, 11, 21
- baba** Baba ; Arslan Bâb; bk.. **Arslan Bâb**: b. (ey b.) 12
b.+ m 16
- ba^cd** (Ar.) sonra
- ba^cdehu** (Ar.) ondan sonra
b. 34
- ba^cd-ez** (Far.) ondan sonra: 21, 24.
- bâ^ciş** (Ar.) icâbettiren, gerekli kılan, sebep olan, sebep
b + i (mescid binâ kılınanlarını b.) 52
- bağ-** bakmak
b.- ıp tur- 13
- bala** yavru, çocuk
b.+ m (ey b.) 14, 16
- bar** var, mevcut
b.ir- 5, 35, 63
b.+ durlar (tâ hayâtta b.) 21
- bar-** varmak, gitmek
b.- dılar 3
b.- dılar (alıp b.) 71
b.- dılar (Buğarâ b.) 62
b.- dılar (kaşar-ı Rüm'ğa b.) 63
b.- sunlar (hizmetleriğa b.) 22
b.- ıp (asker bilen b.) 6
b.- ıp (Buğarâ'ğa b.) 22
- barça** bütün, hep
b.+ nı müşkilini âsân it- 6
- basa** sonra: b. 55
- baş** baş
b.+ larını (şerif (ü) laîf b.) 37
- başka** başka, diğer
b. günbezlerniñ kâşinleri 61
b. yurtlarını 69
- başlık** başta olmak üzere
b. (Hâce Ahmed Yesevî b.) 71
- bâ^cın** (Ar.) iç, benlik
b+ ı pelid 36
- bâ-vücüd** (Far., vücüd Ar.) bununla beraber, buna rağmen: b. 39
- becâ** (Far.) yerinde , yerine
b. (Camel-i hacnı b. kültür -) 4
b. (mihmân-dârlık b. kültür -) 3
b. (vasiyyet b. kültür-) 25
- be-cânib-i Türkistân** (Far.) Türkistan tarafına
b.+ ğa sefer kıl - 24
- beden** (Far.) beden, vücut
b.+ iğe ısıtma peydâ bol - 81
b.+ leri (Emir Timur'niñ b.) 80
- be-Ĥağ** (Far., Ĥağ Ar.) Hakk'a
b. (cân b. teslim kıl-) 48
- beğâ** (Ar.) bâkilik, devamlılık
b+ durlar (mertebe-i velâyetinde b.) 2
- belde** (Ar.) ülke, memleket
- belde-i Türkistân** (Far., belde Ar.) Türkistan beldesi
b.+ da 18
- ber-** vermek
b.- di (âvâz b.) 75
b.- di (izâ vü ihânet b.) 36
b.- diñgiz (tılfını b.) 17
b.- diler (ta^clim b.) 12
b.- eyin (emânetni b.) 14
b.- inğ (emânetni b.) 12
b.- se (şadâ b.) 74
b.- ür irdim 13
b.- medi (âvâz b.) 75
- be-sem^c- i eşref** (Far., kelimeler Ar.) şerefli duyuşa
b.+ leriğa (işitil-) 53
- beşâret** (Ar.) müjde
b. (uşbu b. zikr kılın-) 64

- b.+ ni (şol b. kör -) 77
b.+ lerdin uşbu beşâret 63
b.+ leri bilen 20
- beyâbân** (Far.) çöl
b.+ larda (yörü -) 34
- beyân** (Ar.) bildirme, ifade etme
b. kı1 - 27, 69
- bey^cat** (Ar.) kabul ve tasdik etme
b. kı1 - 6
- bi-edeblik** (Far.bi-edeb+lik) edepsizlik
b.+ din 39,39
- bil-** bilmek
b.- di 89
b.- medi 85
b.- mey (özin b.) 83
b.- mey (özini b.) 83
- bilen** ile, beraber, birlikte; bk.. **birle**
b. (beşâretleri b.) 20
b. (Hıfây pâdişâhı b.) 68
b. (Kaysar-ı Rûm ^caskerleri b) 66
b. (niçe miñg ^casker b.) 67
b. (Rûm pâdişâhı b.) 63
b. (taş b.) 9
b. (tevfıku'l-meliki'l-mütevellâ b)51
b. (Toktamış b.) 55
- binâ** (Ar.) bina, yapı
b. bol- 51
b. kı1- 52, 61
- bir** bir
b. bir beyân kı1 - 27, 69, 69
b. ħum 29, 46
b. ketfin 81
b. kün 6
b. laħzada 65
b. müşkil işim 65
b. niçe 2, 12, 23, 46, 53, 54, 62
b. remzi 1
- b.+ de (yetti yüz yetmiş b.) 92
- birev** birisi
b.+ leri (^carab meşâyıĥlardın b.) 74
b.+ leri (kaysı b.) 74
b.+ lerin pâdişâh kı1- 71
- birlen** ile, birlikte, beraber; bk. **bilen**
b. (işâret-i ġaybı b.) 24
- bisyâr** (Far.) pekçok
b. büzürgân u ^cazizân 27
- biş** beş: b. yüz on dört 43
b.+ de (yetti yüz ottuz b.) 91
- bişinçi** beşinci
b. (on b. mâh - ı fia^cbân) 82
- bi-tâb** (Far.) güçsüz, takatsız
b. bol- 45
- biz** biz
b.+ ge 17
b.+ lerge 1,2
- bol-** olmak
b.- dum (Ĥaĥ - perest b.) 15
b.- dı (keşf b.) 8
b.- dı (pâdişâh b.) 92
b.- dı (peydâ b.) 81, 81
b.- dı (soĥuşlar b.) 68
b.- dı (şol b.) 75
b.- dı (şuġl b.) 20
b.- dı (vâkı^c b.) 21
b.- dı (vefât b.) 59
b.- dı (ziyâde b.) 85
b.- dılar (bisyâr büzürgân u ^cazizân b.) 27
b.- dılar (ser-ħalka b.) 26
b.- dılar (uluġlarıdın b.) 19
b.- dılar (vefât b.) 43
b.- dılar (velî-i kâmil b.) 6
b.- updur (tün b.) 89
b.- ġay (müşkil b.) 64
b.- sun (pâdişâh b.) 74

- b.- sam (ümme**t** b.) 15
b.- sa**ñ** (aşl b.) 59
b.- sa**ñ** (nekes b.) 59
b.- sa (bî-edeblikdin b.) 39
b.- sa (Emîr Timür b.) 72
b.- sa (merdî b.) 3
b.- sa kerek (her kıysı kitâbî b) 28
b.- sa kerek (söz uzun b.) 69
b.- up (aramızda şulh (u) şalâh b) 68
b.- up (bî-tâb b.) 46
b.- up (cem^c b.) 29, 72
b.- up (Hâce Yûsuf'nî**ñ** hizmetleri**ğ**a b.) 23
b.- up (ikevleri mülâkât b.) 12
b.- up (karşu b.) 66
b.- up (nazarları**ğ**a manzûr b.) 19
b.- up (pir b.) 23
b.- **ğ**an (andağ b. imes irdi) 86
b.- **ğ**an (binâ b.) 51
b.- **ğ**an (cem^c b.) 32
b.- **ğ**an (üç kün b.) 83
b.- **ğ**anların (feth b.) 69
b.- ur irdi (cem^c b.) 31
b.- ur irdi (ki**ñ** b.) 33
b.- ur irdi (mübeddel b.) 31
b.- ur irdiler (mest b.) 31
b.- **ğ**an imes irdi (andağ b.) 86
b.- **ğ**an iken (ta^cayyün b.) 78
b.- **ğ**an ikendür (vefât b.) 41
b.- up irdi (şîşe ya**ñ**lı**ğ** b.) 47
b.- up irdi (tamâm b.) 62
b.- p irdi (vefâtlarında b.) 87
b.- mayın (tamâm b.) 61
boluş olma, oluş
b.+ larıda (pâdîşâh b.) 70
boy boy
b.+ u**ñ**ı (kör-) 57
b.+ ında (Etil'nî**ñ** b.) 56
b.+ ındın (Etil suy b.yetip) 55
bu bu (işaret sıfatı)
b. rubâ^cini 64
b. yan 57, 57
Buğ**ârâ** (y.a.) Buhârâ
B. bar - 62
B. kil - 67, 68
B.+ **ğ**a bar- 22
B.+ **ğ**a pâdîşâh bol- 69
B.+ da 53
B + da tur- 67
B + da yö**r**ü- 23
buyur- buyurmak, emretmek
b- dılar 46
bürhan (Ar.) delil
bürhanu'l-muh**akkîkin** (Ar.) mu-
hakkiklerin bürhanı
b. (Hâzret-i sultânü'l-^cârifin ve b.
Hâce Ahmed Yesevî) 60
bütret- tamamlamak
b- diler (cehriyye sülûkin b.) 2
büzüğ**ân** (Far.) büyükler, ulula
büzüğ**ân u ^cazîzân** (Far., ^cazîz Ar.)
ulular ve azizler
b. bol- 27
C
câhil (Ar.) câhil, bilgisiz, ilâhî gerçek-
ten habersiz
c. (özi c.) 36
câm (Far.) kadeh: c.74
c. koy - 74
c.+ nı ur - 75, 75
cân (Far.) can, ruh
c. teslim kı**l** - 48, 85
cânib (Ar.) taraf, yön
c. (be-c-i Türkistân'ğa sefer kı**l**-)
24

- cefâ** (Ar.) cefâ, eziyet
c.+nı köpdin köp kör- 8
- cehriye** (Ar.) açıktan, açık halde ve yüksek sesle yapılan zikir
c. sülûkin bütret- 26
- cem^c** (Ar.) toplama, bir araya getirme
c.bol- 29, 31, 32, 72
c.kıl- 54
- Cenâb** (Ar.) "ulu, şerefli" mânasında ünvan sözü
C.+ larınıñ üstilerige 77
C.- ı Sultân'ga 11
- Cenâb-ı Sultân** (Far., kelimeler Ar.) :Sultan Hazretleri, Hâce Ahmed Yessevi'nin ünvanı; bk. **Cenâb-ı Sultânul- Cârifin**
C.+ ğa (ta^clim ber -) 12
- Cenâb-ı Sultânul- Cârifin** (Far., kelimeler Ar.) ârifler Sultani, Hâce Ahmed Yessevi; bk. **Cenâb-ı Sultân**: C.10
- cesed** (Ar.) Ceset
- cesed-i mübârek** (Far., kelimeler Ar.) mübarek ceset: c.+ leri 43
- cevâb** (Ar.) cevap: c. ay - 7
- cihet** (Ar.) cihet, yön; sebep
c.+ idin (nâdânlık c.) 36
- cum^{ca}** (Ar.) cuma: c. küni 86
c. namâzını kaçâ kıl- 88
c. (namâz-ı c.) 53
c. (namâz-ı c. küni) 53

Ç

- çâşt** (Far.) kuşluk vakti
vaqt-ı ç.+dın tâ namâz-ı Caşrgaça 87
- çâşt-gâh** (Far.) kuşluk vakti
ç.vaqtıda 86
- çık-** çıkmak

ç- tılar (cesed-i mübârekleri andın ç.) 43

ç.- ıp (mekteb-hâneleridin ç.) 11

ç.- madılar (kayta ç.) 42

çık- çıkarmak, çıkartmak

ç.- dı (dem kinidin ç.) 39

çünânçi (Far.) o şekilde, öyle
ç. 31

D

dâhil (Ar.) dâhil

d. bol - 55

dârü (Far.) ilâç, çâre

d. (hiç d.) 85

dâyim (Ar. dâ'im) daima: d. 21

dâyimü' l- evkât (Ar.) her vakit, her zaman: d. 29

delâlet (Ar.) kılavuzluk etme, yol gösterme: d. kıl- 35

dem (Far.) soluk, nefes

d. kinidin çıkar- 39

derece (Ar.) derece, pâyê

d.+ lerni şabrdın tap- 9

derece-i Câli (Far., kelimeler Ar.) yüksek

derece, ulu pâyê

d. tap- 27

d. vâki^c bol- 20

derece-i şehidlik (Far., derece-i şehid+lik) şehitlik derecesi

d.+ ke yetkür - 37

der-hâl (Far., hâl Ar.) derhal, hemen, o anda: d. 7

ders (Ar.) ders: d. ayt- 78

deryâ (Far.) derya, deniz

d.+ sıdın (Sir d. öt -) 54

d.+ sıdın (Sir d. yol yörü -) 55

dery â-yı Sir (Far.) Sir deryası

d.+ dın öt- 80

di- demek, söylemek

- d.- dim 58, 58
d.- di 57
d.- diler 3, 17, 38, 64, 72, 74
d - p 7, 8, 12, 13, 13, 22, 38, 41, 46, 54, 78, 85, 88, 89
d - gen (Su-yeri halkı d.) 35
d.- gen vaqtda 59
divâr (Far.) duvar
d.+ğa (arqalarını d. kıl-) 33
- E**
- eflâk** (Ar.) felekler, gökler
e. (hâk-i serâ-perde-i e.) 91
eke abla, büyük kız kardeş, hala, Timurlu hatunlarının unvan
e.+ leri 85
el-kıssa (Ar.) hasılı, sözün neticesi
e. 72
el-yevm (Ar.) bugün: e. 31
emânet (Ar.) emanet
e.+ ni ber- 12,14
e.+ ni sakla- 16
e.+ ni sal- 15
Emîr (Ar.) Emîr ; krş. **Emîr Timür**
E.+ niñ kögüllerige kıl- 89
E. (kesel-i E.) 85
Emîr Timür (k.a.) Emîr Timür.
E. 58, 72, 75
E.+ niñ bedenleri 80
E.+ niñ sözini tarafın al - 72
E.+ ni (alıp bar -) 71
Emîr Timür Bahâdur (k.a.) Emîr Timür Bahâdur ; bk. **Emîr Timür**
E. 56
Emîr Timür Küreken (k.a.) Emîr Timür Küreken; bk. **Emîr Timür**
E. 76
E. + ni (pâdışâh kıl -) 76
- Emîr Timür-i Şâhib-kırân** (k.a.) Emîr Timür-i Sâhib-kırân; bk. **Emîr Timür**: E. 51, 59, 62, 69
E.+ niñ 53, 87
Emîr Turağay Bahâdur (k.a.) Emîr Turağay Bahâdur; Timür'ün babası: E. oğlu 51
emr (Ar.) emir, buyruk
e. kıl- 33, 47
e. + lerin (hağ Resül e. kıl-) 14
ercemend (Far. ercmend) muhterem, şerefli , itibarlı
e. (ferzend-i e.-i nâ-resideleri) 36
ervâh (Ar.) ruhlar
ervâh-i tayyibe (Far., kelimeler Ar.) güzel ruhlar, mubarek ruhlar
e.+ ler 75
esîr (Ar.) esir, tutsak: e. kıl- 52
eşref (Ar.) pek şerefli
Etil (y.a.) Etil (İtil, İdil) nehri; bk. **Etil-suy**
E. suydın öt - 56
E.+ niñ boyında tur- 56
Etil-suy (y.a.) Etil nehri ; bk. **Etil**
E. boyundın yet - 55
eṭrâf (Ar.) etraf, taraflar
eṭrâf-ı Türkistân (Far., eṭrâf Ar.) Türkistan tarafları
e.+ nı olça ve esir kıl - 52
evkât (Ar.) vakitler
evvelin (Ar.) evveller, öncekiler
e. (Culüm-ı e. ü âhîrin) 7
ey
ey
e. 66
e. balam 14, 16
e. Baba 12
e. bi-edeb 13
e. Toktamış 56, 58

F

- ferzend** (F) evlat
ferzend-i ercemend-i nâ-reside (Far.)
 :küçük yaşta olan şerefli evlat
 f.+ lerini derece-i şehidlikke
 yetkür- 36
feth (Ar.) açma; ele geçirme, idaresi
 altına alma
 f. bol - 69
fütüh (Ar.) ferdahlık
 f.+ ları (rûh-ı pür-f.) 70
 f.+ larını (rûh-ı pür-f.) 63
 f.+ larıdın (rûh-ı pür-f.) 77

G,Ğ

- gâh** (Far.) zaman
 g. (çâşt-g. vaktıda) 86
ğâr (Ar.) mağara
 ğ. (uş ğ.) 33
 ğ. nihâyeti 30
 ğ.+ nı ortasında 29
 ğ+ ları içinde 29
ğâr-ı mezkûr (Far., kelimeler Ar.) adı
 geçen mağara
 ğ. 32
ğavğâ (Far.) kavga, gürültü
 ğ+ dur (ne ğ.?) 89
ğavğâ-yı merdüm (Far.) insanların kavgası
 , gürültüsü
 ğ+ ni işit- 89
ğaybî (Ar.) gayb âlemine ait
ğayret (Ar.) gayret, çaba: ğ+ i kel - 80
girye (Far.) göz yaşı
girye vü zârî (Far) ağlama ve inleme
 g. kı1- 88
Ğucduvân (y.a.) Gucduvan
 Ğ.+ ğa (Ka^cbe'ni Ğ. hâzır kı1-) 4
ğuzât (Ar.) gazâlar

- ğ. (niyyet-i ğ.) 54
gülistân (Far.) gül bahçesi ~
 g. (Câlemni g. it-) 65
gümân (Far.) zan
 g. kı1 - 85
günbez (Far.) künbed
 g.+ lerniñ kâşinleri 61

H, Ğ, H

- haber** (Ar.) haber
 h.kil - 8
 h.+ i 53
hac (Ar. hacc) hac; Kâbe'yi usul ve
 erkânına göre uygun şekilde tavaf
 etme
 h. (Camel-i h.) 4
 h. (irâde-i h.) 2
H`âce ^c**Abdu'l-hâlîk-i Gucduvânî** (k.a.)
 Hâce Abdu'l-hâlîk-ı Gucduvânî
 H. 3
 H+ niñ mülâzemetleride 25
H`âce Ahmed Yessevî (k.a.) Hâce Ahmed
 Yessevî: H. 20, 43
 H. başlık 70
 H. (Hâzret-i sulţânu'l-^cârifin
 bürhânü'l - muhaqqikin H.) 60
 H. (Sulţân H.) 45
 H+ niñ (Hâzret-i H.) 76
 H+niñ (Hâzret-i sulţânu'l-^cârifin
 H.) 50
H`âce Yûsuf (k.a.) Hâce Yûsuf
 H+ niñ hizmetleriğe bol- 22
hadîşe (Ar.) hadise, olay
 h.+ dîn (uşbu h) 88
hafiyе (Ar.) gizli: h. sülükini kı1- 24
hâk (Far.) toprak
hâk (Ar. hâk) hak, doğru, gerçek
 h. Resûl 14
Hâk (Ar. Hâk) Hak, Hz. Allah

- H.subhānehu ve ta^çālā 35, 38
 H. (cān be-H. teslim kııl-) 48
- Hakīm** (k.a.) Hakīm Ata; bk. **Hakīm Ata**
 H. (yā H.) 33
- Hakīm Ata** (k.a.) Hakīm Ata, bk.. **Hakīm:**
 H.33
 H.ḳuddise sırruhuğa 32
- hāk-i serā-perde-i eflāk** (Far., eflāk Ar.)
 gökyüzü
 h+ ke 91
- Hāk-perest** (Far., Hāk Ar.) Hakk'a tutkun ,
 Hakk'a tapan: H.bol- 15
- hāl** (Ar.) hal: h. (der-h.) 7
- Halife Ahmed** (k.a.) Halife Ahmed; Hâce
 Ahmed Yesevî
 H. 1,2, 2,6
 H.+niñg hıdmetleriğa 5
 H.+ge 6
- halk** (Ar.) halk, insanlar: h. 83
 h.+ ı (Su-yeri h.) 35
- halleda'llāhu ta^çālā mülkehu ve ihsānehu**
 (Ar.)"Allah mülkünü ve ihsanını
 baki eylesin: H. 50
- halvet** (Ar.) halvet, yalnız kalma
 h. içinde 42
 h. içinde yat- 46
 h. kir- 41
 h.+ қа kir- 42
 h.+ de vefāt bol- 42
- hām** (Far.) ham, olmamış
 h. üz - 38
- hāne** (Far.) ev
- hānkāh** (Ar.) hankāh, dergāh, tekke
- hānkāh-i Cālī** (Far., kelimeler Ar.) yüce
 dergāh
 h.+ leride 27
- hāşıl** (A) hasıl, husule gelme
 h. (kemālāt h. kııl-) 23, 27
 h. (mürid h. kııl-) 24
- hatt** (Ar.) yazı
- hatt-ı irşād** (Far., kelimeler Ar.) irşad
 iznini bildiren yazı: h. al- 23
- havā** (Ar.) hava: h. 79
- havāriḳ** (Ar.) harikalar, imkân üstü
- havāriḳ-ı Cādāt** (Far., kelimeler Ar.)
 :âdet üstü, âdetle olmayan
 h. (kerāmât u h.) 28
- hay** hey: h. hay Pir-i Türkistān ! 7
- hayāt** (Ar.) hayat: h. + ta 21
- hāzır** (Ar.) hazır: h. kııl - 4
- hazret** (Ar.) yüce kişiler için kullanılan
 ve saygı ifade eden söz
- Hazret** (Ar.) Hz. Muhammed
 H. (ân-H. şalla'llāhu Caleyhi
 vesellem) 41
- Hazret** (Ar.) Hazret, Timür: H. 89
- Hazret** (Ar.) Hazret, Hâce Ahmed
 Yesevî: H. 38
 H.+ ke 36
- Hazret-i Arslan Bāb** (k.a.) Arslan Bāb
 Hazretleri: H.10, 11, 19, 21
 H.+niñg hıdmetleride 20
 H.+niñg na'arlarığa 18
- Hazret-i Hâce Yūsuf-ı Hemedānī** (k.a.):
 Hâce Yūsuf-i Hemedānī
 Hazretleri
 H.+ niñg 22, 77
- Hazret-i İbrāhim** (k.a.) İbrahim Hazretleri;
 Hâce Ahmed Yesevî'nin oğlu: H.
 atlıg 37
- Hazret-i İskender** (Far., kelimeler Ar.)
 İskender Hazretleri: H.+ niñg 86
- Hazret-i Sultān** (Far., kelimeler Ar.) Sultan
 Hazretleri , Hâce Ahmed
 Yesevî: H. 9, 33, 34,38, 39, 40
 H. Hâce Ahmed Yesevî 43
 H. Hâce Ahmed Yesevî 'niñg
 17
- Hazret-i Sultān Ahmed** (k. a.) Sultan
 Ahmed Hazretleri, Hâce Ahmed
 Yesevî : H. 32

- Ḥazret-i sultānu'l-Ḍarīfīn ve burhānu'l-muhakkikīn** (Far., kelimeler Ar.) ariflerin sultanı ve muhakkiklerin burhanı Hazretleri
Ḥ. Ḥāce Ahmed Yesevī 60
Ḥ. Ḥāce Ahmed Yesevī'niḡ mübārek nāmlarıḡa 50
- Ḥazret-i Sultān Ḥāce Ahmed Yesevī** (k.a.) Hazret-i Sultan Hāce Ahmed Yesevī: H.+ niḡ 17
- Ḥazret-i Süleymān** (k.a.) Hz. Süleyman Peygamber: Ḥ. 86
- Hem** (Far.) hem, dahi: h. 13, 18, 22, 39, 41, 62, 68, 68, 78
- hemme** (Far. heme) bütün, hep, herkes
h.+ leri 6, 6
- hem-rāh** (Far.) yoldaş: h. ir- 62
h.+ ları 62
- her** (Far.) her: h. ḡayda 64
h. ḡaysı 27
h. ḡaysılarınḡ 5
h. ḡaysıların 27
h. uruşda 64
- hergiz** (Far.) asla
h. 86
- ḡidmet** (Ar.) hizmet; bk. ḡızmet
ḡ.+leriḡa kil- 5
- Ḥitāy** (y.a.) Hitay
pādışāhı bilen 67
Ḥ. ḡarafına 67
- ḡızmet** (Ar.ḡidmet) hizmet; bk. ḡidmet
ḡ.+ leriḡa bol- 23
ḡ.+ leriḡa bar- 22
ḡ.+ leriḡe 20
- hicret** (Ar.) hicret, göç; Hz. Muhammed'in m. 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç edişleri hadisesi . Hicri takvim bu tarihle başlar.
h.+leriḡe (Peyḡamber şalla'llāhu Ḍaleyhi ve sellem'niḡ h.) 82
- hiç** (Far.) hiç
h. dārū (nefḌ kılma-) 85
- ḡum** (Far.) küp
ḡ. al- 46
ḡ. ornat- 29
ḡ.+ niḡ aḡzı 30
ḡ.+ ni ḡum-ı Ḍışḡ ata - 32
ḡ.+ ni sındur- 47
ḡ.+ ḡa tüş- 30
ḡ.+ ḡa su ḡoy- 47
- ḡum-ı Ḍışḡ** (Far., Ḍışḡ Ar.) aşk küpü
ḡ. 32
- ḡurmā** hurma
ḡ.+ niḡ ıssı 15
- ḡücre** (Ar. ḡücre) hücre, oda
ḡ.+leriḡe (Ḍimāretniḡ ḡ.) 78
- ḡüküm** (Ar.) hüküm
ḡ.+ imge 58
- İ**
- ısıtma** ısıtma, ateşten dolayı titreme
ı. (bedenige ı. peydā bol-) 82
- Ḍışḡ** (Ar.) aşk
- İ**
- i-** olmak; bk. **ir-**
i.- ken (cān teslim kılḡan i.) 85
i.- ken (vaḡf hem taḌayyün bolḡan i.) 78
i.- kenin (kesel i.) 85
i.- kenler (ders aytur i.) 78
i.- kenler (niyyet kılḡan i.) 77
i.- kenler (vefāt bolḡan i.) 41
i.- mes (andaḡ bolḡan i. irdi) 86
- İbrāhim** (k.a.) İbrāhim; Hāce Ahmed Yesevī'nin oḡlu; bk.. **Ḥazret-i İbrāhim**: İ.+ ni öltür- 8

- ibtidâ** (Ar.) başlangıç: i. 69
i. kı1 - 89
- iç** iç: i + inde (ğârları i.) 29
i.+ i nde (hâlvet i.) 42, 46
- ihânet** (Ar.) ihanet, hakâret
- ikey** her ikisi
i.+ leri 11
- ikki** iki: i. Câlemdin keç - 15
i. pâdişâh-zâdeleri alıp kil - 70
i. taraf cem^C bol - 72
i. taraf ittifâk kı1 - 73
i. (ol i. CArab pâdişâh-zâdeleri) 75
i. (ol i. pâdişâh-zâdeniğ) 73
i. (on i. yaşlarında) 2
- Cimâret** (Ar.) imâret, binâ
Ci.+ niğ hücreleride 78
- Cimâret-i Câlî** (Far., kelimeler Ar.) yüce imâret: Ci. 51, 77
Ci. binâ kı1 - 61
Ci. kı1 - 52
- ir-** olmak; krş. i-
i.- dim (berür i.) 13
i.- dim (açıp i.) 15
i.- dim (sağlap i.) 16
i.- di (bar i.) 5, 35, 62
i.- di (kattık savuğ i.) 79
i.- di (mâh-ı şa^Cbân i.) 82
i.- di (tavuğ yılı i.) 82
i.- di (cem^C bolur i.) 31
i.- di (kiğ bolur i.) 33
i.- di (mübeddel bolur i.) 31
i.- di (tenglik kı1ur i.) 32
i.- di (kilür i.) 80
i.- di (ötüp i.) 83
i.- di (şişe yañlığ bolup i.) 47
i.- di (tamâm bolup i.) 62
i.- di (vefâtlarında bolup i.) 87
- i.- di (andağ bolğan imes i.) 86
i.- diler (delâlet kı1ur i.) 35
i.- diler (emr kı1ur i.) 33
i - diler (Hâzret-i İbrâhim atlığ i.) 37
i.- diler (hem-râh i.) 62
i.- diler (mest bolur i.) 31
i.- diler (tüşer i.) 30
i.- diler (yörür i.) 34
i.- diler (yetti yaşda i.) 10
i.- diler (zıkr aytur i.) 29
i.- se (atığa mindi i.) 58
i.- se (sundurdılar i.) 47
i.- se (yalanğaç koydı i.) 81
- irâde-i hac** (Far., kelimeler Ar.) hac niyetinde olmak: i. kı1- 2
- irşâd** (Ar.) aydınlatma, yetiştirme
- is** koku
i.+si (hurmâniğ i.) 15
- ism** (Ar.) isim
i.+ idür (Su-yeri yurtını i.) 35
- iş** iş: i.+im (müşkil i.) 65
- işân** (Far.) onlar
- işâret** (Ar.) işâret: i. kı1 - 22, 33
- işâret-i gaybî** (Far., kelimeler Ar.) gayb âlemine ait işâret
i. birlen 24
- işit-** işitmek
i.- ip 91
i.- ip (ğavğâ-yı merdümni i.) 89
i.- ip (ümerâlarınğ sözün i.) 80
- işitil-** işitilmek
i.- di (be-sem^C-i eşrefleriğa i.) 53
- it-** etmek, yapmak
i.- kil (âsân i.) 65
i.- ip (nüş i.) 31
i.- ken (Câlemni gülistân i.) 65
i.- ken (müşkilini âsân i.) 65
i.- ken (yeldâ keçeni şem^C-i şebistân i.) 65

ittifâk (Ar.) uyuşma: i. kı1- 73
i.+ ları 75
izâ (Ar.) eziyet etme, üzme
izâ vü ihânet (Far.kelimeler Ar.) eziyet ve
ihânet
î. ber- 36
izle- izlemek, takip etmek
i.- p (Türkistân'ğa i. kilgen) 10

Қ, К

Ka^cbe (y.a.) Kâbe
K.+ ni 3,4
қabr (Ar.) kabir
қabr-i mübârek (Far., kelimeler Ar.)
mübârek kabir: қ.+ leri 18
қ.+ leriniñ üstige 60
қabz (Ar.) almak: қ. қ1- 87
қачur- kaçırmaq: қ.- up 55
қafes (Ar.) kafes
қ.+ idin (ten қ.) 91
қal- kalmak
қ.- dı (kara boyunça қ.) 61
қ.- dı (ay ve yulduzlar körünüp
қ.) 88
қ.- masun (püşide қ.) 26
kamçı kamçı
қ. (yılannı қ. қ1 -) 34
kâmil (Ar.) kâmil, olgun
қандақ nasıl
қ. kesel ikenin bil- 85
қара kara, arazi
қ. boyunça 61
қара- bakmaq
қ.- p tur - 48
қаршу karşı
қ. (қайсар-ı Rûm ^caskerleri bilen
қ. bol -) 66
kâşîn (Far.) çini
k.+ leri (günbezlerniñ k.) 62

k.+ leri tamâm bol- 61
кاتب (Ar.) katip, yazıcı
k.+i 92
қattıқ katı, sert
қ. savuқ 79
қ. savuқda 80
қавun kavun: қ.+ nı 37, 38
қayda nerede: қ. (her қ.) 64
қайсар kayser, hükümdar
қайсар-і Rûm (Far.) Anadolu kayseri
қ. ^caskeri bilen 66
қ.+ ға bar 63
қaysı hangi
қ. birevleri 74
қ. (her қ.) 27
қ.+ larınıñ (her қ.) 5
қ.+ ların (her қ.) 27
қayta tekrar: қ. çıқ- 42
қазâ (Ar.) kaza, takdir-i ilahi, alın
yazısı ; erteleme
қ. (cum^a namâzını қ. қ1-) 88
қ.+ sı yet - 59
қазâ-і sübhâni (Far., kelimeler A) ilâhî
kazâ
қ. 81
кеç- geçmek
k.- ip (ikki ^câlemdin k.) 15
кеçe gece
k.+ ni (yeldâ k. şem^c-i şebistân it
-) 64
kel- gelmek; bk. **kil-**
k.- iñgler (alıp k.) 46
k.- ip (Türkistân'ğa k.) 60
k.- ip (vücüdğa k.) 91
kemâlât (A) olgunluklar
k. hâşıl kı1- 23, 26
kemâl-ı ^cadâvet (Far., kelimeler Ar.) tam
düşmanlık
k. 36

kerâmât (Ar.) kerâmetler, evliyanın gösterdiği olağan üstü hâller k. 28	ķ.- ıp (arķalarını dīvârġa ķ.) 33
kerek gerek: k. (bolsa k.) 28, 69	ķ.- ıp (bey ^c at ķ.) 6
kesel (Ar.) güçsüzlük, tembellik; hâlsizlik: k. ikenin bilme- 85 k. peydâ bol- 81	ķ.- ıp (binâ ķ.) 62
kesel-i Emîr (Far., kelimeler Ar.) Emîr Timür'ün halsizliġi k. 85	ķ.- ıp (cem ^c ķ.) 54
keşf (Ar.) keşif: k. bol- 7	ķ.- ıp (ġafīyye sülükini ķ.) 24
ketf (Ar.) omuz k.+ in (bir k. yalangâç ķıl-) 81	ķ.- ıp (ġâşıl ķ.) 23, 24, 27
ķıl- kılmak, yapmak	ķ.- ıp (ibtidâ ķ.) 90
ķ.- ur-men (^c imâret-i ^c âli ķ.) 78	ķ.- ıp (^c imâret-i ^c âli ķ.) 52
ķ.- ur mu (sefer ķ.) 80	ķ.- ıp (irâde-i hac ķ.) 2
ķ.- ur-miz (pâdişâh ķ.) 71	ķ.- ıp (ittifâķ ķ.) 74
ķ.- dım (şabr ķ.) 9	ķ.- ıp (olça ve esîr ķ.) 53
ķ.- dı (cum ^{ca} namâzını ġazâ ķ.) 88	ķ.- ıp (tamâm ķ.) 23
ķ.- dı (gümân ķ.) 85	ķ.- ıp (tavâf-ı Ka ^c be ķ.) 4
ķ.- dı (mest ķ.) 15	ķ.- ıp (te ^ş îr ķ.) 60
ķ.- dı (soķış ķ.) 55	ķ.- ıp (vaşıyyet ķ.) 46
ķ.- dı (şekve ķ.) 80	ķ.- ıp (yılannı ġamçı ķ.) 34
ķ.- dı (tayerân ķ.) 91	ķ.- ġanlarını (binâ ķ.) 52
ķ.- dılar (cân be-ġaķ teslim ķ.) 48	ķ.- ur (ġazâ ķ. küni) 87
ķ.- dılar (emr ķ.) 47	ķ.- ur irdi (tenglik ķ.) 32
ķ.- dılar (ġiryeye vü zârî ķ.) 88	ķ.- ur irdiler (delâlet ķ.) 35
ķ.- dılar (ġâzır ķ.) 4	ķ.- ur irdiler (emr ķ.) 33
ķ.- dılar (işâret ķ.) 22	ķ.- ġan iken (cân teslim ķ.) 85
ķ.- dılar (pâdişâh ķ.) 76	ķ.- ġan ikenler (niyyet ķ.) 77
ķ.- dılar (pâdişâhlık ķ.) 76	ķ.- madı (nef ^c ķ.) 85
ķ.- dılar (pend naşîġat ķ.) 40	ķ.- madıġız (teklîf ķ.) 16
ķ.- dılar (sefer ķ.) 25, 79	ķ.- maġġa (terbiyyet ķ.) 20
ķ.- dılar (tamâm ķ.) 61	ķıladur- devamlı kılmak, yapmak
ķ.- dılar (vaġşet ķ.) 13	ķ.- ġan (soķuş ķ. küni) 63
ķ.- ayın (emrlerin ķ.) 15	ķılın- yapılmak
ķ.-sam (beyân ķ.) 27, 69	ķ.- dı (zîkr ķ.) 28, 64
ķ.-salar (işâret ķ.) 33	ķırân (Ar.) yakınlık, mutluluk
	ķış kış: ķ. künde 79
	ķıyâm (Ar.) ayaġa kalkma
	k. (mülâzemetleride ķ. tur-) 21
	ķız kız: ķ. al- 68
	ķi (Far.) ki (baġlama edatı)
	k. 3, 7, 7, 12, 12, 14, 15, 16, 16, 33, 46, 47, 64, 64, 85, 89, 89, 89
	ķiçür- geçirmek; baġışlamak

- k.- diler 40
- kil-** gelmek; bk. **kel-**
k.- di 89
k.- di (haber k.) 8
k.- dük (alıp k.) 38
k.- dük (Buḥārā k.) 67, 68
k.- diler (alıp k.) 70
k.- diler (hıdmetleriġa k.) 5
k.- gey (müşkil k.) 64
k.- ip 80
k.- ip (Otrar ŝehriġa k.) 81
k.- p (Yessi ŝehriġe k.) 26
k.- ür vaġtlarıda 25
k.- gen vaġtlarıda 10
k.- ür irdi 80
k.- e tur- 11
- kiltür-** getirmek
k.- diler (becā k.) 4,, 25
k.- se 3
k.- üp (becā k.) 3
- kim** kim (baġlama edatı)
k. 26, 52, 56, 63, 74
- kin** arka, ard; sonra
k. (ḥalvetġa kirgenleridin k.) 42
k.+ idin 39
- kiġ** geniş: k .bol - 33
- kir-** girmek: k.- diler (ḥalvet k.) 42
k.- diler (yüz yigirme altı yaŝġa k.) 42
k.- genleride (altmış üçke k.) 41
k.- genleridin (ḥalvetġa k. kin) 42
- kiriz-** girdirmek, sokmak
k. - düm (ḥükmimge k.) 58
- kit-** gitmek
k.- kenning (alıp k. haberi) 53
- kitābī** (Far.) bir kitap
k. bol- 28
- kol** kol, el
ġ.- larıġa (ġaŝaların ġ. al-) 13
- korġ-** korkmak
ġ.- madım (vaḥŝetidin ġ.) 13
- ġoy-** koymak, bırakmak
ġ.- dılar (ortalarıġa cām ġ.) 74
ġ.- dılar (mülāzemetleride ġ.) 25
ġ.- up (su ġ.) 47
ġ.- ġandurlar (ornatıp ġ.) 30
ġ.- dı irse (yalanġaç ġ.) 81
- kögül** gönül
k.+ ümge (köġlümge) 66
k + leriġe kil- 89
- köp** çok, fazla
k. soġuŝlar 68
k. (köpdin k.) 8
k.+ din köp 8
- kör-** görmek
k.- düm (cefānı k.) 8
k.- di (vāġiġada k.) 63
k.- ey (boyuġnı k.) 57
k.- se (remzi k.) 1
k.- üp 85
k.- üp (ġömr k.) 42
k - gen (beŝāretni k. vaġtlarıda) 77
k.- mesdin 38
- körün-** görünmek
k.-üp (ay ve yulduzlar k.) 88
- küdeklük** (Far. küdek+lik) çocukluk
k. vaġtları 10
- ġuddise sırruhu** (A) sırrı mübaek olsun
ġ. (Arslan Bāb ġ.) 10, 11
ġ. (Ḥakīm Ata ġ.) 33
ġ. (Ḥazret-i Sultān ġ.) 10, 34, 38,39
ġ. (Ḥazret-i Sultān Aḥmed ġ.) 32
ġ. (Sultān Ḥāce Aḥmed-i Yessevi ġ.) 45
ġ.+ nıġ (Ḥazret-i Sultān ġ.) 40
ġ.+ ġa (Ḥakīm Ata ġ.) 32
- külli** (Ar.) bütün, hep

- kün** k. (terakkiyât-ı k.) 21, 27
gün
k. (bir k.) 6
k.+i (cum^{ca} k.) 86
k.+i (namâz - ı cum^{ca} k.) 53
k.+i (rûhlarını kabz kılar k.) 87
k.+i (soğuş kıladurğan k.) 63
k.+ide (kış k.) 79
- küreken** damat
K. (Emir Timur K.) 50
- L**
- lahza** (Ar.) lahza: l + da (bir l.) 65
- laîf** (Ar.) latif, güzel, hoş
l. (şerîf (ü) l. başlarını) 37
l.+leri (Cömr-i şerif [ü] l.) 40
- lebbeyk** (Ar.) "Buyurunuz efendim."
mânasında bir söz
l. di- 7
- leşker** (Far.) asker, ordu
l. cem^c kıl - 53
- M**
- mâh** (Far.) ay
- mâh-ı Şa^{cbân}** (Far., şa^{cbân} Ar.) Şaban ayı: m. ir - 82
m.+ nîng yigirme sekkizi cum^{ca} küni 86
m.+ da (tavuk yılı m.) 79
- mañga** bana; bk. **men**
- manzûr** (Ar.) bakılan
m. (nazarlarığa m. bol-) 19
- meger** (Far.) meğer: m. 86
- mekteb-hâne** (Far., mekteb Ar.) mektep
m.+ leridin çık- 11
- men** ben
m. 7, 8, 9, 78
meni 15
mañga 7,13.16
- meni** beni; bk. **men**
- merâtibe** (Ar.) mertebeler, rütbeler
m. (yetmiş m.) 66
- merdî** (Far.) mert kimse
m. bol- 3
- merdüm** (Far.) insan
- mertebe** (Ar.): mertebeler, derece, rütbe
- mertebe-i velâyet** (Far., kelimeler Ar.)
velilik mertebesi: m + te 2
- mescid** (Ar.) mescit
m. binâ kıl- 52
- mest** (Far.) mest, sarhoş, kendinden geçmiş
m. bol- 31
m. kıl- 15
- meşâyih** (Ar.) şeyhler
m. (toğsan toğkuz miñ m.) 29
m.+ lar 26
m.+ lardın (CArab m. birevleri) 73
m.+ ları (CAcem tarafınıñ m.) 70
m.+ ları (Türk m.) 72
m.+ larınıñ (CArab tarafınıñ m. rûh-i pür-fütûhları) 70
m.+ larınıñ (Türk m. muqaddem ve uluğlarıdın bol-) 19
m.+ larına (Türk m. ser-halka bol-) 26
- meşâyih-i Türk** (Far., meşâyih Ar.) Türk meşâyihî
m. 4
- meşhûr** (Ar.) meşhur, ünlü
m. 18
- mezâr** (Ar.) mezar
- mezâr-ı şerif** (Far., kelimeler Ar.) şerîf mezar
m.+ lerige 52
- meze** (Far.) tat, çeşni
m.+ sini al- 17
m.+ sini yut- 14
- mezkûr** (Ar.) zikredilen, anılan

- m. ğärni 29
 m. ħumğa 30
 m. mollälärğa 78
 m. Toqtamış 55
- mihmān** (Far.) misafir
mihmān-dārлық (Far. mihmāndār+lık) misafirperverlik
 m. becā kiltür- 3
- min** - binmek
 m.- dig 58
 m.- gil ! 58
 m.- gin ! (atığa m.) 58
 m.- ip (yulbarsğa m.) 34
 m.- di irse (atığa m.) 58
- miṅg** bin
 m. (niçe m. Ğasker bilen) 67
 m. (toqsan toqquz m. meşâyıh) 2
 m.+ din (on üç m. artuq) 5
- mollā** (Ar.) molla
 m.+ lar 78
 m.+ larğa 78
- mu** (soru edatı)
 m. (kılur m.) 80
- muħaqqıķın** (Ar.) tahkik edenler, gerçeği araştırıp ortaya çıkaranlar
muħriķ (Ar.) yakıcı
 m. (teb-i m.) 81
- muħtaşar** (Ar.) ihtisar edilmiş, kısaltılmış
 m. kıl- 28
- muħaddem** (Ar.) önde gelen
 m. ve uluğlarıldın bol- 19
- murğ** (Far.) kuş
murğ-ı rūħ (Far., rūħ Ar.) ruh kuşu
 m.+ ı 90
- mübārek** (Ar.) mubarek, uğurlu
 m. nāmlarığa 50
- mübeddel** (Ar.) bedel
 m. bol- 31
- müddet** (Ar.) müddet
 m. (bir niçe m.) 54
- m. (niçe m.) 67
 m + din (niçe m. sog) 24
- müddetī** (Far.) bir müddet: m. 8
müderris (Ar.) ders veren, hoca
 m.+ ler 78
- mülākāt** (Ar.) karşılıklı konuşma, yüz yüze gelip görüşme
 m. (ikevleri m. bol -) 11
- mülāzemet** (Ar.) birisinin hizmetinde olma, hizmet etme
 m.+ leride kıyām tur- 21
 m.+ leride koy- 25
- mürid** (Ar.) mürit; bir mürşide bağlanan kimse
 m. hasıl kıl- 24
 m.+ lerin mülāzemetleride koy- 25
- müşkil** (Ar.) müşkül, zor, güç
 m. bol- 64
 m. kil- 64
 m. (bir m. işim) 65
 m.+ ini (barçanı m. āsān it-) 65
- N**
- nādānlık** (Far. nādān + lık) cāhillik, bilgisizlik
 n. cihetidin 36
- naķl** (Ar.) nakil
 n.+ dur 17, 28, 40, 45, 69, 79
- nām** (Far.) ad, san
 n.+ larığa (mübārek n.) 50
- namāz** (Far.) namaz
 n.+ ını (cum^{Ca} n. ħa^ā kıl-) 88
- namāz-ı Ğaşr** (Far., Ğaşr Ar.) :ikinci namazı
 n.+ ğaça (ĸāştđın tā n.) 87
- namāz-ı cum^{Ca}** (Far., cum^{Ca} Ar.) cuma namazı: n. küni 53
 n. (ba^{Ca}d - ez n.) 53
- na^{Ca}re** (Ar.) nāra, bağırtı
 n. ur - 7, 8

nâ-reside (Far.) yetişkin olmayan, genç	oḥşa- benzemek
naşihat (Ar.) nasihat, öğüt	o.- p (tünge o.) 88
n. (pend n. kıl-) 40	oḳu- okumak
nazar (Ar.) nazar, bakma	o.- dum (uşbu rubācini o.) 66
n.+ larıḡa manzûr bol- 19	o.- uglar ! (bu rubācini o.) 64
ne ne	ol o (işaret zamiri)
n. ḡavḡādur? 89	anda 56, 68
nef^c (Ar.) fayda: n. kıl - 85	andadır 18
nekes (Far.) cimri, hasis	andın 43, 57, 59, 63, 75, 76
n. bol - 59	andın sog 12,16
niçe nice, ne kadar	alarmıḡ 71
n. miḡ ^c asker bilen bar- 67	alardın 26
n. müddet 67	ol o (işaret sıfatı)
n. müddetdin sog 24	o. 31, 31, 36, 48, 71, 73, 75
n. (bir n.) 2	olça ganimet
n. (bir n. leşker) 53	o. ve esir kıl- 52
n. (bir n. müddet) 54	o.+ ların al- 55
n. (bir n. ^c ulemâlar) 62	on on
n. (bir n. vaḡtlar) 23	o. 57, 57
n. (bir n. vaşıyyet kıl -) 46	o. bişinçi 82
n. (bir n. zıkrlerini) 12	o. ikki 2
niçene nice, ne kadar	o. miḡdin artuḡ 5
n. vaḡt 67	o. üç 5
nidâ (Ar.) nida, baḡırma, seslenme	o. (biş yüz o. törtdür) 43
n. 90	ornat- yerleştirmek: o.- ıp koy- 30
nihâyet (Ar.) nihayet, son; uç	orta orta: o.+ sıda (ḡârni o.) 29
n.+ i (ḡâr n.) 30	o.+ larıda (üç pâdişâh-zâdeniḡ
niyyet (Ar.) niyyet	o.) 73
n. kıl - 77	Orta-sarây (y.a.) Ortasaray: O.+ da 46
niyyet-i ḡuzât (Far., kelimeler Ar.) gazâ	Otrar (y.a.) Otrar: O. şehriḡe 81
niyyeti	O. tarafına 79
n. 54	otuz otuz
nûş (Far.) içme	o. yıl 8
n. it - 31	o. yetti yıl 76
	o. (yetti yüz o. bişde) 91

O

oḡul oḡul, evlat
o.+ um (oḡlum) 8
o.+ ı (oḡlı) 51

Ö

öl- ölmek
ö.- er- sen 59

	ö.- er vakıtlarında 45
öktür-	öldürmek ö.- diler 8
Öömr	(Ar.) ömür Cö. (altmış üç yıl Cö. kör-) 42
Öömr-i şerîf	(ü) latîf (Far., kelimeler Ar.) şerîf ve latîf ömür Cö.+ leri 40
öt-	geçmek ö.- ti (Etil suydım ö.) 56 ö.- tiler (Câlemdin ö.) 92 ö.- tiler (deryâ-yi Sir'din ö.) 80 ö.- üp (Sır deryâsıdım ö.) 54 ö.- üp irdi 82
öz	öz, kendi ö.+ i 36 ö.+ in bilmey yat- 83 ö.+ ini bilmey yat- 82

P

pâdişâh	(Far. pâdşâh) padişah p. bol- 74, 92 p. kııl- 71, 76 p. boluşlarıda 69 p,+ 1 (Hıfây p. bilen) 67 p.+ 1 (Rûm p. bilen) 63
pâdişâhlık	(Far. pâdşâh+lık) padişahlık p. kııl- 76
pâdişâh-zâde	(Far.) padişah evlâdı p. (on üç p.) 5 p.+ niñg (ol ikki p.birevlerin) 71 p.+ niñg (üç p. ortalarığa) 73 p.+ niñg (ol ikki p. sözni tarafın) 73 p.+ ni (ikki p. alıp kııl-) 70 p.+ leri (ol ikki Carab p.) 75
pelid	(Far.) kirlî, pis: p. (başını p.) 36
pend	(Far.) nasihat, öğüt

	p. naşihat kııl- 40
perde	(Far.) perde
perest	(Far.) tapan, tapınan
peydâ	(Far.) meydana gelme, ortaya çıkma, belirme: p. bol- 81, 81
Peygamber	(Far.) Peygamber, Hz. Muhammed: P. 82
pîr	(Far.) pîr, yaşlı; önder p. bol - 23 p.+ dürler (bizlerge p.) 2 p.+ im 6
Pîr-i Türkistân	(Far.) Türkistan pîri, Hâce Ahmed Yessevî: P. 7
pîş	(Far.) ön
pîş-tâk	(Far., tâk Ar) kubbe, künbet p. 61
püşide	(Far.) örtülü, kapalı p. kııl- 26
pür	(Far.) çok
pür-fütûh	(Far., fütûh Ar.) fütuh dolu

R

râh	(Far.) yol
rahmetu'llâhi Caleyhi	(Ar.) :Allah'ın rahmeti üzerine olsun r. (Hâce Ahmed Yessevî r.) 60
remzî	(Far.) bir işaret r. kör- 1
reside	(Far.) yetişmiş, olgunlaşmış
Resûl	(Ar.) elçi; Hz. Muhammed R. (hağ R. emrlerin kııl-) 14
rihlet	(Ar.) göçme
rubâci	(Ar.) rubâi r. 64 r.+ ni kögölge al- 65 r.+ ni oğu- 64 ,66
rûh	(Ar.) ruh r.+ larını 87

rûh-ı pür-fütûh (Far. rûh , fütûh Ar.) fütûh dolu ruh r.+ ları 70, 71 r.+ larından 77 r.+ larını 63	sebeb (Ar.) sebep s.+din (şol s.) 81
Rûm (y.a.) Anadolu: R. pâdişâhı bilen 63	sefer (Ar.) sefer, yolculuk s. kıl- 25, 79, 80
rûymâl (Far.) mendil r.+ nı aç- 38 r.+ ğa ur- 37	seher (Ar.) seher s.+de (vaqt-i s.) 4
rûz (Far.) gün	sekkiz sekiz s .yüz elli yettinçi yılında 51 s .yüz sekkiz yıl 82 s. yüz sekkizde 92 s.+ de (sekkiz yüz s.) 92
rûz-be-rûz (Far.) günden güne: 85	s.+ i (mâh-ı Şa ^c bân'nıñ yigirme s.) 86
S, Ş	
şabr (Ar.) sabır ş. kıl- 9 ş.+ dın tap- 9	sem^c (Ar.) duyma s. (be-s.-i eşrefleriĝa) 53
şadâ (Ar.) sedâ, ses ş. ber- 74	sen sen: s. 59, 59 s.+i 56
Şâhib-kırân (Far., kelimeler Ar.) kırân sahibi ; bahtlı ; Timür'ün lâkabı Ş. 88 Ş. (Emir Timür-i Ş) 51, 60, 62, 69 Ş+ nıñ (Emir Timür-i Ş.) 53	sene (Ar.) sene, yıl s. 43, 51, 82, 91, 91, 92
saĝla- muhafaza etmek s.- p irdim (emânetni s.) 16	serâ (Far.) saray
sal- salmak, koymak, bırakmak s.- dılar (emânetni s.) 15 s.- ayın 14	ser-ħalka (Far., ħalka Ar.) halka başı, önder: s. bol - 26
şalâh (Ar.) barış	serâ-perde (Far.) otaĝ
şalla'llâhu caleyhi ve sellem (Ar.) Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun ş. (ân-Ĥa ^r ret ş.) 41 ş.+ niñ (ân-Ĥa ^r ret ş.) 19 ş.+ niñ (Peyĝamber ş.) 82	serâ-perde-i eflâk (Far. eflâk Ar.) gök otaĝı s.+ke çayerân kıl - 91
sarây (Far.) saray	sındur- kırmak, parçalamak; krş. sundur- s.-uñĝlar ! (ħumnu s.) 47
savuk soĝuk s. ir- 79	Sir (y.a.) Sir nehri, Seyhun nehri S. deryâsıdın öt- 54, S. deryâsıdın yol yürü- 55
	siz siz: sizge 17 sizlerge 64
	şoĝbet (Ar. şoĝbet) sohbet s. + leride 29
	soĝuş savaş: s. kıl- 63 s.+ lar bol- 68
	sonĝ son, sonra s. (andın s.) 12,16, 26

- s. (niçe müddetdin s.) 24
- sor-** sormak: s - dı 89
- söz** söz: s. 59, 69
s.+ni 73
s.+in işit- 80
s.+ini 72
- su** su; krş. **suy:** s. 47
s. (humğa s. koy-) 47
- şüfi** (Ar.) sūfi
ş.+ lerniṅ tirleri 30
- şūfiyye** (Ar.) sūfi
- şūfiyye-i zekiyye** (Far., kelimeler Ar.) nefislerini terbiye eden, arındıran sūfiler: ş + ler 31
- şulḥ** (Ar.) sulh, barışıklık, esenlik
- şulḥ (u) şalāḥ** (Far., kelimeler Ar.) barış ve esenlik
ş. bol - 68
- sultān** (Ar.) sultan
- Sultān Ahmed** (k.a.) Sultan Ahmed, Hâce Ahmed Yessevî
S. 16, 48
- sultānu'l-Ārifin** (Ar.): âriflerin sultanı, Hâce Ahmed Yessevî'nin unvânı
- Sultān Hâce Ahmed** (k.a.) Sultan Hâce Ahmed
S. 22
- Sultān Hâce Ahmed Yessevî** (k.a.) Sultan Hâce Ahmed Yessevî
S. 45, 72
- sultānu'l- mezkūr** (A) zikredilen sultan Hâce Ahmed Yessevî: S. 18
S.+ niṅ mezār-ı şeriflerige 51
S.+ nı rūḥ-ı pür-fütūḥlarını 63
S.+ nı terbiyyet kııl- 20
S.+ da 28
- sundur-** kırmak, parçalamak; bk. **sındur-**: s.- dılar irse 47
- suy** su; krş. **su**
s.+ ıdın (Etil s. öt-) 56
- Su-yeri** (y.a.) Suyeri
S. 35
S. ḥalkı 35
- sübḥānehu ve taĀlā** (Ar.) :noksandan arı ve yücedir
s. (Ḥaḫ s.) 35
s. (Ḥazret - i Ḥaḫ s.) 38
- sübḥānī** (Ar.) Allah'a ait, Allah'ın takdirinde olan
- sülūk** (Ar.) sülūk
s.+ in (cehriyye s. bütret-) 26
s.+ ini (ḥafiyye s. kııl-) 24
s.+ lerin tamām kııl- 23
Ş
- ŞaĀbān** (Ar.) Şaban, arabî ayların sekizincisi
- şarāb** (Ar.) şerbet
ş.+ ḡa mübeddel bol- 31
- şebistān** (Far.) gece: ş, kııl-
- şehidlik** (Ar. şehid+lik) şehitlik
ş.+ ke (derece-i ş. yetkür-) 37
- şehr** (Far.) şehir
ş.+ ige (Otrar ş.) 81
ş.+ ige (Yessi ş.) 26
ş.+ ide (Yessi ş.) 17
ş.+ ideki (Türkistān ş.) 50
ş.+ ideki (Yessi ş.) 18
- şehr-i Türkistān** (Far.) Türkistan şehri
ş.+ ḡa atlan- 54, 54
ş.+ ḡa dāḥil bol- 54
- şevke** (Ar.) şikâyet: ş. kııl- 79
- şemĀ** (Far.) mum
- şem Ā-i şebistān** (Far.) gece mumu
ş. it - 64
- şerbet** (Ar.) şerbet: ş.+ din (ol ş.) 31
- şerif** (Ar.) şerefli
ş. laṭif başlarını 37
ş. (Āömr-i ş. (ü) laṭifleri) 40
ş + lerige (mezār-i ş.) 52

- Şevvâl** (Ar.) Şevval, arabi ayların onuncusu: Ş. 43
- şeyh** (Ar.) şeyh
- Şeyh Şihâbu'd-din-i Suhreverdi** (k.a.) Şeyh Şihabu' d-din-i Suhreverdi: Ş. (pirim ş.) 6
- şîşe** (Far.) Şişe
ş. yañlıg 47
ş.+ ge kara - 48
- şol** şu
ş. beşâretni 77
ş. küni 88
ş. sebebdin 81
ş. tünde 6
ş. vaqtda 35
ş. (ittifakları ş. bol-) 75
ş. + dur (bâ^ci-i ş.) 52
- şuğl** (Ar.) meşgul olma, meşguliyet
- T, T̄
- tâ** (Far.) kadar
t. hayâtta bardurlar 21
t. (vaqt-ı çâştın t. namâz-ı ^caşrgâça) 87
- ta^cayyün** (Ar.) belirlenme: t bol - 78
- tabîb** (Ar.) tabip: t.+ ler 85
- tâk** (Ar.) kubbe, kümbet
- ta^clim** (Ar.) öğretme: t. ber- 12
- tamâm** (Ar.) tamam
t. bol- 61, 62
t. kıl- 23 ,61
t. meşâyıh-ı Türk 4
- tap-** bulmak, elde etmek
t.- tım (derecelerni t.) 9
t.- tılar (derece-i ^câli ve terakkiyât-ı külli t.) 27
t.- ıp (' afer t.) 66, 68
- taraf** (Ar.) taraf, yön
t. (ikki t. cem^c bol -) 72
t. (ikki t. ittifaq kıl -) 73
- t.+ ininġ (^cAcem t. meşâyıhları) 70
- t.+ ininġ (^cArab t. meşâyıhlarınınġ rûh-i pür-fütûhları) 70
- t.+ in al- 72, 73
- t.+ ina (Hıtây t. bar-) 67
- t.+ ina (Otrar t. sefer kıl-) 79
- t.+ ige (Hâk subhânehu ve ta^câlâ t.) 35
- târih** (Ar.) tarih
- târih-i ^cimâret-i işân** (Far., kelimeler Ar.) onun imaretinin tarihi
t. 43
- târih-i vefât** (Far., kelimeler Ar.) vefat tarihi: t. 43
- taş** taş: t. bilen ur- 9
- tavâf** (Ar.) tavaf, ziyâret
- tavâf-ı Ka^cbe** (Far., kelimeler Ar.) Kâbe'yi tavaf etme
t. kıl - 4
- tavuk** tavuk: t. yılı 79, 82
- tayerân** (Ar.) uçma: t. kıl - 91
- tayyibe** (Ar.) güzel
- teb** (Far.) harâret, ısıtma
- teb-i muhriq** (Far., muhriq Ar.) yakıcı, ateşli sıtma: t. 81
- teberrüken** (Ar.) teberrük olarak: t. 28
- teklif** (Ar.) külfet yükleme
t. kıl- 16
- ten** (Far.) ten, beden
t. kafesidin 91
- tenglik** (Far. teng+lik) darlık
t. kıl- 32
t.+ din 30
- terakkiyât** (Ar.) gelişmeler
- terakkiyât-ı küllî** (Far., kelimeler Ar.) eksiksiz, tam gelişme
t. tap- 27
t. vâqi^c bol- 21

- terbiyet** (Ar.) terbiye
t. kı1- 20
- teslim** (Ar.) teslim
t. kı1- 48, 85
- te^cşir** (Ar.) tesir
t. kı1- 59
- tevellüd** (Ar.) doğma
t.+ leri 17
- tevfıku'l-meliki'l-mütevellâ** (Ar.) kendisine tevekkül edilen Allah'ın yardımı ile: t. bilen 51
- tılıf** (Far.) tılıf, posa: t.+ nı ber- 17
- tir** ter: t. 31
t.+ leri aq- 30
t.+ leri tüş- 30
- tirle-** terlemek: t.- p (bedenleri t.) 80
- toğul-** doğulmak: t.- ğandurlar (Yessi şehride t.) 17
- toğkuz** dokuz
t. (toğsan t. miñg meşâyih) 29
- toğsan** doksan
t. toğkuz miñg meşâyih 29
- Toktamış** (k.a.) Toktamış: T. 57
T. bilen 55
T. (ey T.) 56, 58
T. (mezkür T.) 55
T.+ ğa ay- 56
- Toktamış Bahâdur** (k.a.) Toktamış Bahâdur; bk. **Toktamış**: T. 56
- Toktamış Kalmak** (k.a.) Toktamış Kalmak ; bk. **Toktamış**: T. 52
- toldur-** doldurmak: t.- dılar 47
- tört** dört: t. yüz yıldur 16
t.+dür (sene biş yüz on t.) 43
- tur-** durmak, ayağa kalkmak
t.- dılar (bakıp t.) 14
t.- dılar (kıyâm t.) 21
t.- up 56, 67, 78
t.- ğan (karap t.) 48
t.- ğan (karşu bolup t.) 66
- t.- ğan (kile t.) 11
- tutul-** tutulmak
t.- dı (âfitâb t.) 86
t.- up (âfitâb t.) 87
- tün** gece: t. 88
t. bol- 89
t.+ de (şol t.) 6
t.+ ge oğşa- 88
t.+ ide 63
- Türk** Türk: T. meşâyihleri 72
T. meşâyihlerinin 19
T. meşâyihlerine ser-ħalka bol 26
- Türkistân** (y.a.) Türkistan: T. 52
T. âdemlerini 34
T. şehrideki 50
T. (Pir-i T.) 7
T.+nı (eṭraf-ı T.) 52
T.+ğa izle- 10
- tüş-** düşmek, inmek, yerleşmek
t.- tünğ 58
t.- ti (Otrar şehriğe kilip t.) 81
t.- üptür (işim t.) 65
t.! (atdın t.) 58
t.- kin (atdın t.) 57
t.- üp 30, 57
t.- er irdiler 30
- U**
- u , ü** (Far.) ve
- ʿulemâ** (Ar.) âlimler
ʿu.+ lar (bir niçe ʿu.) 62
- uluğ** ulu, büyük, yüce
u.+larıdın (Türk meşâyihlerinin muḳaddem ve u. bol-) 19
- ʿulüm-ı evvelîn ü âhirîn** (Far., kelimeler Ar.): önce ve sonraya ait ilimler
ʿu. 7
- ur-** vurmak, sarmak, yerleştirmek

	u.- dum (na ^c re u.) 8
	u.- dılar 76,76
	u.- dılar (na ^c re u.) 7
	u.- sunlar (câmnı u.) 74
	u.- ap (rüy ^m âlğa u.) 37
	u.- up (taş bilen u.) 9
	u.- ğanda (câmnı u.) 74
uruş	savaş
	u.- da (her u.) 64
uş	şu
	u. bi-edeblikdin 39
	u. ğâr 33
	u. ğumnu 31
	u. vaqt 82
	u. yerde 59
uşal	o, şu: u. pâdîşâh 74
	u. su 47
uşança	o şekilde: u. bi-edeblikdin 39
uşandağ	o şekilde
	u. kıattık savuğda 79
uşbu	bu: u. beşâret 64
	u. derecelerni 9
	u. ħadi-edin 88
	u. rubâ ^c ini 64, 65
	u. söz 59
	u. yerge 3
	u. yerde 28
uzun	uzun
	u. (söz u. bol -) 69

Ü

üç	üç: ü. kün 84
	ü. pâdîşâh-zâdeniğ 73
	ü. (altmış ü. yıl) 42
	ü. (on ü. pâdîşâh-zâde) 5
	ü. (on ü. miñğdin artuğ) 5
	ü.+ ke (altmış ü. kir-) 41
	ü.+ de (altmış ü.) 41, 41

üçev	her üçü
	ü.+ leri 74
ümerâ	(Ar.) emirler: ü.+ lar 79
	ü.+ larınığ sözün işit - 80
üm^met	(Ar.) üm ^m et
	ü. bol- 14
üst	üst: ü.+ ige (ğabr-ı mübârekleri ü.) 61
	ü.+ ilerige 78
üz-	kesmek, koparmak
	ü.- üp-sizler (ğavunnu ħâm ü.) 38

V

vahşet	(Ar.) vahşet, ürkme: v. kı1- 13
	v.+ idin kırkma- 13
vâkı^c	(Ar.) vukû bulan, meydana gelen:
	v. bol- 21
vâkı^ca	(Ar.) rüya: v.+ da kö- 63
vakf	(Ar.) vakıf, vakfetme
	v. ta ^c yyün bol- 78
vaqt	(Ar.) vakit: v. 87
	v. (niçene v.) 67
	v. (uş v.) 82
	v.+ da 59
	v.+ da (ğarap turğan v.) 48
	v.+ da (ğarşu turğan v.) 66
	v.+ da (şol v.) 35
	v.+ ıda (çâşt-ğâh v.) 86
	v.+ lar (bir niçe v.) 23
	v.+ ları (küdeklik v.) 10
	v.+ larıda (kile turğan v.) 11
	v.+ larıda (kilgen v.) 10
	v.+ larıda (kilür v.) 25
	v.+ larıda (öler v.) 45
	v.+ larıda (beşâretni körgen v.) 77
	v.+ larıda (yaş v.) 18
	v.+ larıda (yörgen v.) 24

- vaqt-i riḥlet** (Far., kelimeler Ar.) göçme vakti, ölüm vakti v.+ dür 89
- vaqt-i seher** (Far., kelimeler Ar.) seher vakti: v.+ de 4
- va'llāhu a^clem** (Ar.) vallah Allah en iyi bilendir: v. 48
- va'llāhu a^clem bi's-şavāb** (Ar.) vallah, Allah en doğrusunu bilendir v. 92
- vaşiiyyet** (Ar.) vasiyet: v. kı- 46 v. becā kiltür- 25
- ve** (Far.) ve: v. 6, 8, 9, 18, 19, 21, 27, 31, 31, 33, 36, 36, 38, 39, 40, 52, 52, 62, 68, 70, 86, 87
- vefāt** (Ar.) vefat, ölme v. bol- 41, 42, 59 v.+ larıda 87
- vefāt-ı iṣān** (Far., vefāt Ar.) onların vefatı: v. 21
- velāyet** (Ar.) velilik
- velī** (Ar.) veli: v.+ lerdin 63
- veli-i kāmīl** (Far., kelimeler Ar.) noksansız veli: v. bol- 6
- vü** (Far.) ve: v. 36, 88
- vücūd** (Ar.) varlık: v.+ğa kel- 91
- Y
- yā** (Ar.) ey: y. Hākim 33
- yalanğaç** çıplak: y. kılp koy- 81
- yalğuz** yalnız: y. 56
- yan** yan: y. (bu y.) 57, 57
- yanğlıg** gibi, benzer: y. (şişe y.) 47
- ya^cnī** (Ar.) yani: y. 50, 81
- Yāsin** (Ar.) Yasin suresi
- yaş** yaş, genç: y. vaqtlarında 18 y.+ қа (yüz yigirme altı y. kir-) 42 y.+ da (on ikki y.) 2
- yat -** y.+ larıda (on ikki y.) 2 yatmak y - tı (özini bilmey y.) 82 y.- tılar (ḥalvet içinde y.) 46 y.- ip (özün bilmey y.) 83
- yeldā** (Ar.) karanlık y. keçeni şem^c-i şebistān it- 64
- yene** yine, tekrar y. 6, 25, 33, 42, 62
- yer** yer y.+ ge (uşbu y.) 3 y.+ de (uş y.) 59 y.+ de (uşbu y.) 28
- Yessi** (y.a.) Yessī; Kazakistan hudutları içinde olup bugün Türkistan adıyla anılan ve Ahmed Yessevī'nin türbesinin bulunduğu şehir Y. şehriğe 26 Y. şehride 17 Y. şehrideki 18
- yet-** ulaşmak, erişmek y.- kende 90 y.- ip (każāsı y.) 59 y.- i p (Etil-suy boyındın y.) 55
- yetkür-** ulaştırmak, eriştırmek y.- diler (derece-i şehidlikke y.) 37
- yetmiş** yetmiş: y. merātib 66 y. (yetti yüz y. birde) 92
- yetti** yedi: y. yaşda 10 y. yüz ottuz bişde 91 y. yüz yetmiş birde 92 y. (ottuz y. yıl) 76
- yıl** yıl: y. (altmış üç y.) 42 y. (ottuz y.) 8 y. (ottuz yetti y.) 76 y.+ dur (tört yüz y.) 16 y.+ da (altı y.) 61 y.+ ı (tavuğ y.) 89, 82

	y.+ ında (sekkiz yüz elli yittinçi y.) 51	y. (sekkiz y. sekkiz yıl) 82
yılan	yılan y. + nı kâmpçı kıl- 34	y. (sekkiz y. sekkizde) 92 y. (tört y. yıldur) 16 y. (yetti y. ottuz bişde) 91 y. (yetti y. yetmiş birde) 92
yigirme	yirmi: y. (mâh-i Şa ^c bân'ning y. sekkizi) 86 y. (yüz y. altı) 42	
yittinçi	yedinci y. (sekkiz yüz elli y. yılında) 51	
yol	yol y. yürü- 54, 55, 67	Z, Ẓ, Ẓ
yör -	yürümek; bk. yörü - y.- er-sen 59 y.- diler 9 y.- gen vaqtlarında 24	zafer (Ar.) zafer: z. tap- 66, 68 zamân (Ar.) zaman z.+ da (cem ^c bolğan z.) 32
yörü -	yürümek, dolaşmak; krş. yör - y.- di 57 y.- gin! 58 y.- p (Buḥārâ'da y.) 23 y.- p (yol y.) 54, 55, 67 y.- r irdiler (beyâbânlarda y.) 34	zârî (Far.) inleme z. (girye vü z. kıl -) 88 zekiyye (Ar.) temiz, sâf, hâlis zîkr (Ar.) zikr: z. ayt- 29 z. kılın- 28, 64 z.+ lerni ta ^c lim ber- 12
yulbarş	arслан y.+ ğa min- 34	ziyâde (Ar.) ziyâde, fazla z. bol- 85
yulduz	yıldız y.+ lar (ay ve y.) 87	
yurt	yurt , ülke y.+ ını 35 y.+ larını (başka y.) 69	
yut -	yutmak y. -madım (mezesini y.) 14	
yüz	yüz y. yigirme altı 42 y. (biş y. on törtdür) 43 y. (sekkiz y. elli yittinçi yılında) 51	

KAYNAKÇA

1. *Abuşka* B. B. Veliaminov-Zernov, *Slovar Djagiataysko-Tureçkiy*, Sanktpetersburg 1868.
2. *AGr* A.von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1950, 2. verbesserte Auflage (Çeviren: Mehmet Akalın, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara 1988).
3. *AH* Edib Aḥmed bin Maḥmūd Yüknēkî, *Atabetü'l-ḥaḳāyık* (Yayınlayan: Reşid Rahmeti Arat, *Atabetü'l-hakayık*, İstanbul 1951).
4. *Cevahirü'l-ebrrar* Ḥ a z ī n ī , *Cevāhirü'l-ebrrār min emvāci'l-bihār* (Menāḳıb-ı evliyā tercemesi), İstanbul Üniversitesi, Merkez kütüphanesi, TY., no: 3893 (Yayınlayan: Cihan Okuyucu, Hazini, *Cevāhirü'l-ebrrār min em-vāc-ı bihār*, Kayseri 1995).
5. *Chag. Man.* János Eckmann, *Chagatay Manual*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 60, The Hague, The Netherlands 1966 (Çeviren: Günay Karaağaç, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul 1988).
6. *ÇSp.* Hermann Vámbéry, *Chagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867.
7. *DH'ten Seçmeler* Kemal Eraslan, Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 2000, dördüncü Baskı.
8. *DLT* Maḥmūd K ā ş ğ a r ī , *Divānu Lugati't-Türk*, (Tercüme: Besim Atal a y, *Divanü Lûgat-it-Türk*, I-III, Ankara 1938-1941; Dizin, Ankara 1943).
9. *DTO* Abel Pavet de Courteille, *Dictionaire Türk - Oriental*, Amsterdam 1972.
10. *EDPT* Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

11. *Ek yığılması* Zeynep Korkmaz, "Türkçe'de ek yığılması olaylarının meydana gelişi üzerine", *TDAY Belleten* 1960, Ankara 1960, s. 173-180.
12. *Ek kalıplaşması* Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara 1994, 3. baskı.
13. *El-A^clām* Ḥayru'd-dīn Zirikli, *El-A^clām*, I-VIII, Beyrut 1984.
14. *Esirü'd-din Ebî Ḥayyan*, *Kitābu'l-İdrāk li-lisāni'l-Etrāk* (Yayınlayan: Ahmet Caferoğlu, *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrāk li-lisân al-Atrāk, İstanbul 1931*).
15. *Eski Türkçe* Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", *TDEK*, Ankara 1976, s. 142-192.
16. *EWbTSp.* Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörter-buchs der Türksprachen*, I-II, Helsinki 1969-1971.
17. *Ḥazinetü'l-aşfiyâ* Ğulām Muḥammed bin Müftî el-Lahorî, *Ḥazinetü'l-aşfiyâ*, Lahor 1312 (m).
18. *Hediyyetü'l-‘arîfîn* Bağdâdlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-‘arîfîn*, I-II, İstanbul 1951-1955.
19. *İbn-i Mühennâ* Aptullah Battal, *İbnü Mühennâ lûgati*, Ankara 1988, 2. Baskı.
20. *İlk Mutasavvıflar* Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, ikinci basım.
21. *KB* Yūsuf Ḥāş Ḥācib, *Ḳutadġu Bilig* (Yayınlayan: Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, I Metin, İstanbul 1947, II Çeviri, Ankara 1974, III İndeks, İstanbul 1979).
22. *KE* Nâşirü'd-dīn bin Burhānū'd-dīn Rabġuzî, *Ḳıssaşu'l-enbiyâ*, (Yayınlayan: Aysu Ata, *Ḳıssaşu'l-enbiyâ*, (Peygamber kıssaları) II, Dizin, Ankara 1977).

23. *Kuş adları* E. Denison Ross, "Polyglot List of Birds -Türki, Manchu and Chinese", *MASB*, II/9, Calcutta, 1909, s. 253-340 (Çeviren: Emine Gürsoy-Naskali, *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, Ankara 1994).
24. *KWb.* G. J. Ramstedt, *Kalmükischen Wörterbuch*, Helsinki 1935.
25. *LÇTO* Şeyh Süleymân Efendi-i B u ħ â r î , *Luğat-i Çağatay ve Türki - i 'Osmâni*, İstanbul 1298 (m.1882).
26. *Luğat-nâme*
27. 'Alî Ekber D i h - ħ u d â , *Luğat-nâme*, Tahran,1337-1356 (m. 1958-1977).
28. *ME* Ebu'l - Ķâsım Cârû'llâh Maĥmûd bin 'Ömer bin Muĥammed bin Aĥmed ez-Zamahşarî, *Muĥaddimetü'l-edeb* (Yayımlayan: Nuri Yüce, *Muĥaddimetü'l-edeb*, Ankara 1988).
29. *MED* Ferdinand D. L e s s i n g , *Mongolian - English Dictionary*, Blomington, Indiana 1973.
30. *MLWog.* Claus S c h ö n i g , *Mongolische Lehnwörter im Westogh-usischen*, Wiesbaden 2000.
31. *Nehcü'l-ferâdîs* Maĥmûd bin 'Alî, K e r d e r î , *Nehcü'l-ferâdîs* (Yayımlayan: Aysu A t a , *Nehcü'l-ferâdîs*, III, Dizin-sözlük, Ankara 1998)
32. *Nesâyim* 'Alî-şîr N e v â y î , *Nesâyimü' l - maĥabbe min şemâyimi'l- fütüvve* (Hazırlayan :Kemal Eraslan, *Nesâyimü'l- maĥabbe min şemâyimi'l- fütüvve*, I, Metin, Ankara 1996.
33. *OTGr.* Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara 2000.
34. *Reşehât* 'Alî bin Ħüseyn V â ' i z - i K â ş i f î , *Reşehât-ı 'aynu'l- ĥayât* (Tercüme: M. Şerif el-' Abbâsi, İstanbul, 1291 (m. 1874).

35. *Senglaḥ* Muhammed Mehdî Ḥân, *Senglaḥ* (Yayınlayan: Sir Gerard Clauson, *Senglax*, A Persian Guide to the Turkish Lang-uage by Muhammad Mahdî Xân, Facsimile Text, London 1960).
36. *TMEN* Gerard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden, 1963-1967.
37. *UWb.* Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*, Wiesbadenr 1977.
38. *Uyg. yard. cüml.* Şinasi Tekin, “Uygurca’da yardımcı cümleler üzerine bir deneme”, *TDA Y- Belleten* 1965, Ankara, 1966, s. 35-63.
39. *WbTDia* Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, I - IV, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1960.
40. İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı* (1405-1447), Ankara 1994.
41. -----, *Timurlular*, Ankara 1995.
42. Hamid Algar, “Gucduvâni” maddesi, *TDVİA*, 14, s. 169-171.
43. R. Rahmeti Arat, “Hakîm Ata” maddesi, *İA*, 5/1, s. 101-110.
44. S. van den Bergh, “Sühreverdî” maddesi, *İA*, 11, s. 88-90.
45. Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, Ankara, 2000, 4. baskı.
46. Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara 1997.
47. Mustafa Kafalı, “Timur” maddesi, *İA*, 12/1, s. 326-346.
48. ----- “Toktamış” maddesi, *İA*, 12/1, s. 412-420., İstanbul 1998.
49. Mehmet Kanar, *Büyük Türkçe - Farsça Sözlük*, İstanbul 1998.
50. Mustafa Kara, “Hakîm Ata” maddesi, *TDVİA*, 15, s. 183-184.
51. Kasım Kufralı, “Gucduvâni” maddesi, *İA*, 4, s. 820-821.
 - A. Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında Evliya Menkabeleri*, Ankara 1984.
 - A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983.

52. Muhammed Emîn Ri y ā h ī , *Rutbetü'l- hayât* (Çeviren: Necdet Tosun, *Hayat Nedir (Rutbetü'l-hayât)*, İstanbul 1998.
53. Münevver Tekcan, *Hakîm Ata ve Bakırğan Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1997.
54. J. Walker, "Süleyman" maddesi, *İA*, 11, s. 172-174.
55. Şerefe'd-dîn 'Alî-i Y e z d î , *Zafer-nâme* (Yayınlayan: Muhammed Abbasi, Tahran 1336 h.ş.)

Ek. Tıpkı Basım

1. ...
 2. ...
 3. ...
 4. ...
 5. ...
 6. ...
 7. ...
 8. ...
 9. ...
 10. ...
 11. ...
 12. ...
 13. ...
 14. ...
 15. ...
 16. ...
 17. ...
 18. ...
 19. ...
 20. ...
 21. ...
 22. ...
 23. ...
 24. ...
 25. ...
 26. ...
 27. ...
 28. ...

29 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54

وایام اوقات تجت کبریة از قبیل تو زینکند مساجد جمیع در وقت کرامت و ایام بار الهی است چنانکه در کتب غایب از کتب شریف
 او را بنام تو خوانند و در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است که در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است که در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است
 جمیع بود و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 ختم غم منقار لافزارها که در آدم لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است که در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است که در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است
 امر و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 سلطان ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 حقیقتی و اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 آدم لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است که در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است که در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است
 ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 کینه که در ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 و اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 کج بود و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 انجمنی و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 کرد و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 بود و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 ۸۵۷ هـ - ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 البتة الشریعة والحدیقة تم خیر الکلام قل و دل فسطح در سلطان شیوه احمدی و در سنه اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 بود و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 خفته سو قوی و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 لذلک ان الله یحب الی من یتق الله علیه السلام و اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 الرحمن ان الله یتوب الی من یتوب الیه و اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 بنا بر این اساس و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 مزار شریف لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است که در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است که در لافزارها منتهی تکلیفین صوفیانه است
 قیامت و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود
 جمیع قیامت و ایام اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود اول تیرماه بود

HÂCE AHMED YESEVÎ VE EMİR TİMUR HAKKINDA BİR BELGE

Kemal ERASLAN

Özet

Bu çalışmanın konusu, Hâce Ahmed Yesevî ve Emir Timur hakkında kaleme alınmış bir risaledir. Menkıbe türündeki eser, 92 satırdır ve okunaklı talikle yazılmıştır. Yazarı ve tarihi belli olmayan metin, kısadır fakat Hâce Ahmed Yesevî ve Emir Timur hakkındaki bazı gerçekleri yansıtması bakımından önemlidir. Makalede metnin transkripsiyonundan önce Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş, belgenin içeriği, yazım ve ses özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca sufilere ait kerametler ve masal, destan motifleri belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hâce Ahmed Yesevî, Emir Timur, İmam es-Sıġnakî, menkıbe.

A Treatise About Hâce Ahmed Yesevî and Emir Timur

Abstract

The subject of this study is a treatise written about Hâce Ahmed Yesevî and Emir Timur. This work, which is in the form of legend, consists of 92 lines and it is written with a legible 'talik' (a style of Arabic script). This text, that we have no information about its author and date of publication, is short, but important from the point of reflecting some facts about Hâce Ahmed Yesevî and Emir Timur. In this article, before the transcription of the text, there are information about Ahmed Yesevî's life, the content, the orthography and the phonological features of the treatise. Besides, miracles of Sufis and folk tale motifs and epics are pointed out.

Key words: Hâce Ahmed Yesevî, Emir Timur, İmam es-Sıġnakî, legend.

SUNUŞ

Çalışmamıza esas olan belge metni, 92 satırlık rulo hâlinde küçük bir risaledir. 1993 yılında Türkistan (Yesi) şehrine yaptığımız seyahatta, orada imam olarak görevli bulunan Abdulkadir Bey, metnin fotokopisini almamıza müsaade etmek lutfunda bulundular. Metin iri ve okunaklı bir talikle yazılmakla beraber, bazı imlâ ve noktalama hataları da bulunmaktadır.

Metnimiz hacim itibariyle küçük olmasına rağmen, muhteva itibariyle Hâce Ahmed Yesevî ve Emîr Timür hakkında bazı gerçekleri yansıtması bakımından üzerinde durulmağa değer. Bu sebeple metni yayınlamayı faydalı bulduk.

Timür ve dönemi ile ilgili açıklayıcı bilgilerle yardımda bulunan Prof.Dr. İsmail Aka'ya ve ilgilenecek meslektaşlarımızın yapıcı tenkitleri için teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Prof.Dr. Kemal Eraslan

KISALTMALAR

bk.	bakınız
BT	Batı Türkçesi
c.	cilt
chin.	Çince
DT	Doğu Türkçesi
Dsch.	Çağatayca
ET	Eski Türkçe
h.	hicrî
Hz.	Hazret
İA.	<i>İslâm Ansiklopedisi</i> , İstanbul.
m.	milâdî
mo.	Moğolca
Moğ.	Moğolca
OT	Orta Türkçe
<i>MASB</i>	<i>Memoirs of the Asiatic Society of Bengal</i>
s.	sahife
st.	satır
tib.	Tibetçe
<i>TDVİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi</i> , İstanbul
<i>TDAY, Belleten</i>	<i>Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten</i> , Ankara
<i>TDEK</i>	<i>Türk Dünyası El Kitabı</i> , Ankara 1976.
<i>Vol</i>	Volum

GİRİŞ

Ahmed Yesevi

1. Ahmed Yesevi'nin tarihi şahsiyetine dair belgeler, o kadar az, mevcutlar ise menkıbelerle o derece karışmış hâldedir ki sağlıklı bir neticeye varmak güç, hatta imkânsızdır.

Bir rivayete göre Ahmed Yesevî, Türkistan'ın İsficab veya Akşehir adıyla da anılan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Bir hikmetinde doğum yerinin Türkistan olduğunu kaydetmiştir (bk. *DH'ten seçmeler*, hikmet VIII, 2). Nitekim Alî-şîr Nevâyî de *Nesâyim* 'de onun mevlid ve menşeinin Yesi (bugünkü adıyla Türkistan) olduğunu belirtmiştir (bk. *Nesayim*, s. 283). Ancak bu isimle bugünkü Türkistan şehri mi, yoksa bölge mi kastedilmiştir, belli değildir. Yesevî'nin doğum tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Genel olarak h. 562 (m. 1166) vefat tarihi olarak kabul edilmektedir. Metnimizdeki kayda göre yüz yirmi altı yıl yaşadığı kabul edilirse, m. 1040 tarihinde doğmuş olmalıdır.

Babası Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden Şeyh İbrahim, annesi ise Şeyh İbrahim'in halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Yesevî önce annesini, daha sonra babasını kaybedince, ablası Gevher Şehnaz Ahmed'i yanına alarak Yesi şehrine yerleşir. İlk öğrenimine Yesi'de başlayan Ahmed, yedi yaşında iken o sıra Yesi'de bulunan ve önemli bir mutasavvıf olan Arslan Bâb'a intisap etmiştir. Arslan Bab, Hz. Peygamber'in hurma olan emanetini teslim edip manevi işaretiyle Ahmed'in terbiyesiyle meşgul olmuştur. Kısa sürede birçok feyizlere ulaşan ve manevi merhaleler aşan Yesevî'nin şöhreti bütün bölgeye yayılmış, pekçok müridi olmuştur. Arslan Bâb'ın vefatından sonra Buhara'ya gider, orada devrin önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Yusuf-ı Hemedani (h. 440 - 535 / m. 1048-1140)'ye intisap edip onun irşadları ile Hemedani'nin üçüncü halifesi olmuştur. Bir müddet sonra Yesi'ye dönen Yesevi, irşada burada devam etmiştir. Altmış üç yaşına geldiğinde yer altında yaptırdığı bir çillehanede halvete çekilmiş ve ölene kadar burada ibadetle meşgul olmuştur. Belge metninde halvette altmış üç yıl kaldığı ve yüz yirmi altı

yaşında vefat ettiği ifade edilmiştir (bk. 41-43. satırlar). Kaynaklarda vefat tarihi olarak, m. 1122 veya 1166 gösterilmiştir.

Şöhreti ve çeşitli kerametleri bütün Türk dünyasına yayılan, Ahmed Yesevî'nin Gevher Şehnaz ve Gevher Hoşnaz adlarında iki kızı ile küçük yaşta katledilen İbrahim adlı bir oğlu olmuştur. Soy, kızı Gevher Şehnaz'dan yürümüştür.

Belgenin mâhiyeti

2. Çalışmamıza esas olan belge metni 92 satırlık rulo halinde, okunaklı talikle yazılmış küçük bir risaledir. Metnimizin müellifi ve yazılış tarihi belli değildir. 3. nakilin sonunda bulunan,

تمت الرسالة و الله اعلم بالصواب و اليه المرجع و المآب و قد صرح مام السغناقي
رسالة التي صنفها لبيبا ن اوصاف حميدة السلطان المذكور انه المجتهد للشريعة
و الطريقة و الحقيقة ثم قل و دل

kaydından risâlenin birinci kısmının tamamlandığını; şerîat, tarîkat ve hakikat müctehidi olan Hâce Ahmed Yesevî'nin güzel vasıflarını anlatan bir risalenin de İmâm es-Sığnakî tarafından kaleme alındığını öğreniyoruz.

İmâm es-Sığnakî: Tam adı El-Hüseyn bin 'Alî bin Haccâc bin 'Alî Hüsâmü'd-dîn es-Sığnakî'dir. Türkistan'ın Sığnağ şehrinde doğduğundan *Es-Sığnakî* nisbesi ile anılmaktadır. Hanefî fakîhlerinden olup h. 711 (m. 1311) yılında Haleb'de vefat etmiştir. Eserleri şunlardır: *En-nihāye fî şerhi'l-hidāye*, *Şerhi't-temhid fî kavā'idî't-tevhîd*, *El-Kāfî (Şerh-i uşûlu'l-fiğh el-Bezdevî)*, *En-Neccāh fî ş-şarf* (bk. *El-A' lām*, II, 248; *Hediyyetü'l- 'ārifîn*, I, 314 ; *Luğat-nāme*, "Sıgnaki" maddesi).

Ketebe kaydından müstensihinin Abdu's-selâm Hâce Feyzu'llâh Kâtib-oğlu adlı bir zat olduğunu öğreniyoruz:

كاتبي عبد السلام خواجه فيض الله كاتب اوغلى

Ancak zikredilen ‘Abdu’s-selâm Hâce Feyzu’llâh Kâtib-oğlu hakkında her hangi bir bilgi elde etmemiz mümkün olmamıştır.

Muhtevası

3. Metnimizde muhteva olarak başlıca iki husus üzerinde durulmuştur: Hâce Ahmed Yesevî ve Emîr Timür Küreken.

Metin, 1 -17. satırlar arasında Hâce Ahmed Yesevî hakkında kısa bir girişle başlamaktadır. Bu kısımda Hâce’nin Hac ziyareti, on üç padişah-zâdenin askerleriyle birlikte kendisine bey’at etmeleri, biricik oğlu İbrahim’in katledilişinden duyduğu derin üzüntü, Arslan Bâb’ın kendisini Yesî’de (bugünkü Türkistan şehrinde) arayıp bulması, Hz. Peygamber’in emanetini teslim etmesi ve terbiyesine meşgul olması anlatılmıştır. Bu girişten sonra “*nakldur*” başlığı altında altı bölüm gelmektedir. Bölümlerin muhtevası şöyledir

1. nakl (17-28. satırlar)

Bu nakilde, Hâce Ahmed Yesevî’nin Yesî şehrinde doğduğu, henüz çocuk yaşındayken Arslan Bâb’a intisap ettiği ve Arslan Bâb hayatta olduğu sürece hizmetinde bulunup onun terbiye ve irşadiyle olgunlaştığı, Arslan Bâb’ın, vefatına yakın Hâce Ahmed Yesevî’nin Buhârâ’ya gidip Hâce Yûsuf-ı Hemedânî’ye intisap etmesini işaret buyurduğu, Ahmed Yesevî’nin bu işaret üzerine Buhârâ’ya gidip Yûsuf-ı Hemedânî’ye intisap ettiği, kerametler hâsıl kılıp, sülûklerini tamamlayıp hatt-ı irşad aldığı, bir müddet Buhârâ’da kaldıktan sonra işaret-i gaybî ile müritlerini Hâce Abdu’l-hâlık-ı Ğucduvânî’ye emanet edip Yesî’ye döndüğü, Yesî’de *cehrî* sülûkünü tamamlayıp irşada başladığı ve Türk meşayihinin ser-halkası olduğu anlatılmıştır

2. nakl (28-40. satırlar)

Bu nakilde, Hâce Ahmed Yesevî’nin kerâmet ve havârik-ı âdât (olağan üstü hâller) sahibi olduğu, sohbetlerinde doksan dokuz bin meşayihın toplandığı, daima zikir hâlinde bulunduğu ve ibadetle meşgul olduğu, ibadet ve zikir ettikleri mağaranın

darlığı sebebiyle toplanan sûfilerin terledikleri ve akan terlerinin “*hum-ı ışk*” adını verdikleri bir küpte toplandığı ve bu terlerin Hâce'nin kerametiyle şerbete dönüştüğü, dar olan mağaranın Hâce Ahmed Yesevî'nin Hakîm Ata'ya “Genişlet!” diye buyurması üzerine Hakîm Ata'nın sırtını duvara verdiğinde mağaranın genişlediği, Yesevî'nin yılanı kamçı yapıp ve yulbarsa (arslana) binip çöllerde dolaştığı, Türkistan halkını daima Hak yoluna yönelttiği, o sıralar Su-yeri denilen bir yurtta oturan halkın, cahil ve zalim olmaları sebebiyle, Hâce'ye çok eziyet ettikleri ve oğlu İbrahim'i şehitlik mertebesine ulaştırdıkları ve başını kesip bir mendile sarıp “Size turfanda kavun getirdik.” diyerek Hâce'ye verdikleri, ancak Yesevî'nin mendili açmadan “Kavunu ham koparmışsınız.” diyerek yaptıkları işin günâh olduğunu îma edip daha sonra da nasihatte bulunduğu anlatılmıştır.

3. nakl (40-45. satırlar)

Bu nakilde, Hâce Ahmed Yesevî'nin altmış üç yaşına ulaştığında Hz. Muhammed'in altmış üç yaşında vefat ettiklerini dikkate alarak halvete çekildiği, altmış üç yıl halvette kaldığı ve bu müddette halvete çekildiği, mağaradan dışarı çıkmadığı, ancak mübarek cesedlerinin bu mağaradan çıktığı anlatılmış ve vefat tarihinin h. 514 (m.1122) olduğu ve imaretinin h. 857 (m. 1457) tarihinde yapıldığı belirtilip risalenin tamamlandığı kaydedilmiştir.

4. nakl (45-50. satırlar)

Bu nakilde, Hâce Ahmed Yesevî'nin Orta-sarây'da halvette iken ölmeden önce ashabına birçok vasiyyet kıldıktan sonra vefat ettiği ifade edilmiştir.

50-69 satırları arasında Emîr Timur'un Hâce'nin kabri üstüne h. 807 (m.1403) yılında bir imaret yaptırdığı, yaptırmasına Hâce'nin makamıyla tefe'ül ettiği

Yeldâ kiçeni şem^ç-i şebistân itken
 Bir lahẓada ^çâlemni gülistân itken
 Bir müşkil işim tüşüpdür âsân itkil
 Ey barçanı müşkilini âsân itken

rubaisiyle karşılaştığı, bu rubai ile yetmiş defa "Li'llahi'l-hamd ve'l-minne" ibaresini okuduğu ve Hâce'nin mânevî yardımını ile Türkistan ve civarını yağmalayan Altın-ordu hükümdarı Toktamış Kalmak'ı yenmesine bir şükran ifadesi olarak imaret yaptırdığı, imaretin altı yılda tamamlandığı, bundan sonra Timür'ün Anadolu ve Hitây'a sefer kıldığı ve Hitây padişahı ile sulh yaptıktan sonra geri döndüğü anlatılmıştır.

5. nakl (70-79. satırlar)

Bu nakilde, Timür'ün, Hâce Ahmed Yesevî Hazretlerinin himmetiyle padişah olup otuz yedi yıl padişahlık yaptığı ve Hâce Hazretlerinin rûh-ı pür-fütûhlarının padişah olacağını müjdelemesi üzerine Hâce Hazretlerinin mübarek kabirleri üstüne yüce bir imaret yaptırmağı niyet ettiği anlatılmıştır.

6. nakl (80-92. satırlar)

Bu nakilde, Timür'ün Otrar şehrinde hastalanıp Tavuk yılının Şa'bân ayında vefat ettiği anlatılıp Timür'ün h. 735 (m. 1335) yılında doğduğu, h. 775 (m. 1375) yılında padişah olduğu ve h. 808 (m.1408) yılında da vefat ettiği kaydedilmiştir.

Görüldüğü gibi risale, hacim itibariyle küçük olmasına rağmen muhteva itibariyle oldukça zengin ve önemlidir. Anlatılanların “*nakl*” başlığı altında verilmesi, tarihî belge ve gerçekler yerine rivayetlere dayandığını açıkça göstermektedir. Esasen risale bir tür menakıb sayılabileceğinden tarihî gerçeklere uygun olması da pek aranmaz. Önemli olan bu tür eserlerde halkın ruhunda ve vicdanında yer etmiş olup olmadığıdır. Bununla birlikte tarihî gerçeklere ışık tutacak küçük ayrıntıları bünyelerinde muhafaza etmeleri bakımından menkıbelerin bir başka yönden önemlerini de inkâr etmemek gerekir. Metnimizi bu sebeple değerli bulmaktayız.

Belgedeki menkıbe motifleri

4. Metnimizde üstünde önemle durulması gereken bir husus da Hâce Ahmed Yesevî yanında bazı sufilere ait kerametler ile masal ve destan motiflerine geniş

ölçüde yer verilmiş olmasıdır. Bu husus evliya menkıbelerinin belirgin özelliğini teşkil eder. Metnimizde yer alan bu tür motifleri sırasıyla belirtmeyi faydalı bulduk:

1. *Mekânı aşmak (tayy-ı mekân) ve mekâna tasarruf kılmak* (3-5. satırlar):

Evliya menkıbelerinde, mekânı aşmak (*tayy-ı mekân*), aynı anda iki ayrı mekânda bulunmak ve mekâna tasarruf kılmak yaygın şekilde görülmektedir. Metnimizde de bu hususa bilhassa yer verilmiştir: Ka'be'yi kendi bulunduğu yere getirmek ve tavaf etmek gibi. Metnimizde bu kerâmeti Hâce Abdu'l-hâlık-ı Ğucduvânî'nin gösterdiği ve Ka'be'yi Ğucduvân'a getirdiği ifade edilmiştir.

2. *Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî'nin Hâce Ahmed Yesevî'nin pîri olarak gösterilmesi* (6-7. satırlar):

Metnimizde Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî'den, Yesevî "*pîrim*" diye bahsetmekte ve onunla mülâkat kıldığı ifade edilmektedir. Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî, tarihî kaynaklara göre h. 539 (m. 1145) yılında doğmuş ve h. 632 (m.1234) yılında vefat etmiştir. Yesevî'nin vefat tarihi h. 562 (m.1166) kabul edilirse, Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî, Yesevî vefat ettiğinde 23 yaşında bulunmuş olmalıdır. Görüldüğü gibi tarihlerde bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki menkıbelerde bu tür tarih tutarsızlıklar, farklı zamanlarda yaşamış şahısların aynı zaman dilimi içinde yaşamış gibi gösterilmesi pek yaygındır. *Cevâhirü'l-ibrâr*'da (15a) Yesevî'nin telkin silsilesi şöyle belirtilmiştir: "Yüce Allah böylece Cebrâil'e ve o Hz. Muhammed'e, selâm üzerine olsun ve o Alî'ye ve o iki oğluna (Hz. Hasan ve Hüseyin'e) ve Hasan el-Basrî ve Kümeyl b. Ziyâd ve Hasan'a ve o Habîb el-^çAcemî'ye ve o Dâvud et-Tâ'î'ye ve o Ma^çrûf el-Kerhî'ye ve o Serî es-Sakatî'ye ve o Cüneyd el-Bağdâdî'ye ve o Şiblî ye ve o Ebi Bekr ez-Zeccâc'a ve o Ahmed en-Nessâc'a ve o Ahmed el-Ğazzâlî'ye ve o Ebû Necîb es-Suhreverdî'ye ve o Şihâbu'd-dîn es-Suhreverdî'ye ve o Ahmed el-Yesevî'ye, Allah hepsine rahmet etsin, telkin etti. " (bk. 15a)

3. *Arslan Bâb'ın Türkistan'a gelip çocukluk çağında bulunan Ahmed Yesevî'ye Hz. Peygamber'in emanetini teslim etmesi* (9-17. satırlar) :

Menkıbede anlatıldığına göre gazvelerin birinde aç kalan ashâb Hz. Peygamber'in huzuruna gelip yiyecek ricasında bulunurlar. Hz. Peygamber'in duası üzerine Hz. Cebrâil cennetten bir tabak hurma getirir. Ashab hurma alırken bir hurma tabaktan yere düşer. Bunun üzerine Hz. Cebrâil "Bu hurma ümmetinizden Ahmed adlı birisinin kısmetidir." der. Hz. Peygamber ashâbından birisinin bu hurmayı sahibine teslim etmesini teklif ederler. Hiç kimse cevap vermeyince Arslan Bâb, Allah'ın inayeti ve Hz. Peygamber'in delâletiyle bu vazifeyi yerine getireceğini bildirir. Hz. Peygamber mübarek eliyle hurmayı Arslan Bâb'ın damağına yerleştirip, Ahmed'i bulmasını, emaneti teslim edip terbiyesiyle meşgul olmasını buyurur. Arslan Bâb bu işaret üzerine Yesî'ye gelir, Ahmed'i arar ve onu mahalle çocuklarıyla oynar hâlde bulur. Arslan Bâb henüz hurmadan bahsetmeden Ahmed, emaneti sahibine teslim etmesini söyler. Arslan Bâb dört yüz yıl damağında sakladığı ve henüz tazeliğini kaybetmemiş hurmayı ağzından çıkararak Ahmed'e teslim eder ve daha sonra terbiyesiyle meşgul olur. Ahmed kısa zamanda büyük mertebeler aşar, çeşitli feyizlere nâil olup, pekçok kerametler gösterir ve şöhreti günden güne her tarafa yayılır. Bir yıl sonra da Arslan Bâb Hakk'ın rahmetine kavuşur. Hikmetlerin birinde bu menkıbe ayrıntılı ve samimî bir şekilde anlatılmıştır:

Ḥikmet

yitti yaşda Arslan Bâb Türkistân'ğa kildiler;
başım koyup yığladım ḥâlîm körüp küldiler;
miñg bir zıkrin örgetip mihribânlıg kıldılar;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Kelâm kıldım ḥurmâdın mañga vahşet kıldılar;
ey bî-edeb küdek dip aşâ alıp sürdiler;

vaḥşetidin kórkmadım, mañga baķıp turdılar;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Ağzıñg açkıl ey kúdek, emānetni bireyin;
mezesini yutmadım, aç ağzıñgga salayın;
ḥaķ Resûl'nı buyruğın ümmet bolsam kılayın;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Ağzım açtım saldılar, ḥurmā issi kıldı mest;
ikki 'ālemdin kiçip va'llāh boldum Ḥaķ-perest;
ḥāce, mollā yığıldı, alıp yördi dest-be-dest;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Arslan Bâb'nı sorsañgız Peyğamber'ge i'tibâr;
şahâbeler uluğı, ḥaş bende-i Kirdigâr;
yatқан yiri nâ-hemvâr, bir kâze-i ḥârzâr;
Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

4. *Arslan Bâb'in yaşı meselesi* (16. satır) :

Bir rivayete göre Arslan Bâb, dört yüz veya yedi yüz yıl yaşamış olup ashabın ulularından imiş. Dünya nimetlerine ve rahatlığına değer vermez, bir diken kulubesinde ömür geçirirmiş. Hz. Peygamber'in takdirine mazhar olmuştur. Hz. Peygamber ümmeti içinde böyle bir kimse olduğu için Allah'a şükredermiş. Metnimizde Hz. Peygamber'in Ahmed Yesevî için verdiği emaneti dört yüz yıl damağında sakladığı ve Hz. Peygamber'in mânevî işaretleriyle Yesî'ye gelip sahibine teslim ettiği anlatılır. Aynı hikmette bu hususa da temas edilmiştir :

Baba'm aydı, ey balam, teklif kılmadıñg mañga;
 biş yüz yıldur kāmımda saklap irdim men sañga;
 mezesini siz alıp tılfin berdiñgiz mañga;
 Arslan Baba'm sözlerin işitiñgiz teberrük.

Evliya menkıbelerinde genellikle velilerin ömürlerinin çok uzun olduğu ifade edilir. Nitekim Ahmed Yesevî de menkıbeye göre yüz yirmi yıldan fazla yaşamıştır (bk. A. Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ankara 1984).

5. *Hâce Ahmed Yesevî'nin Arslan Bâb'ın tavsiyesi ile Buhârâ'da Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'ye intisap etmesi ve Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'nin üçüncü halifesi olması ve irşada başlaması, bir müddet sonra işaret-i gaybî ile müritlerini Hâce Abdü'l-hâlık-i Ğucduvânî'ye emanet edip Yesî'ye dönmesi* (21-26. satırlar).

Menkıbelere göre velilerin hareketleri kendi iradelerine bağlı değil de mânevî işaret ve telkinlere bağlıdır. Bu ise veliye Allah'ın bir lütfudur.

6. *Hâce Ahmed Yesevî'nin sohbetlerinde 99 bin meşâyihın toplanması* (29.satır) :

Şüphesiz verilen rakamda mübalâğa vardır. Yesevî'nin şöhretinin bütün Türkistan'a yayıldığı, her sınıf halktan bir çok müritlerinin olduğu, halifelerinden bazılarını İslâmiyet'i yaymak ve inceliklerini öğretmek maksadiyle diğer Türk ülkelerine yolladığı bir gerçektir. Aynı şekilde bir anda 99 bin meşâyihın dergâhına toplanıp topluca zikr edemeyeceği de bir gerçektir.

7. *Yesevî'nin zikrettiği mağaranın içinde "hum-ı ışk" adı verilen bir küpün oluşu, zikreden dervişlerin terlerinin bu küpte toplanışı, terlerin şerbete dönüşmesi ve o şerbetten içen sûfîlerin mest oluşları* (29-32. satırlar) :

Hâce Ahmed Yesevî'nin pekçok kerametlerinden biri de budur. Evliya menkıbelerinde, eşyaya tasarruf kılmak, bir nesneyi başka bir nesneye dönüştürmek gibi

kerametler sıkça görülür (bk. Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara 1997).

8. *Hakîm Ata'nın mağarayı genişletmesi* (32-33. satırlar)

Metnimizde yer alan rivayete göre Yesevî ve müridlerinin topluca zikrettiği mağara, sûfilerin çokluğu sebebiyle dar gelirmiş. Bu sebeple Yesevî, Hakîm Ata'ya "Genişlet !" diye buyurmuş. Hakîm Ata sırtını duvara dayadığında mağara genişlermiş. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu rivayetle mekâna tasarruf kerameti ifade edilmiş olmaktadır.

9. *Hazret-i Sultan Hâce Ahmed Yesevî'nin yılanı kamçı yapıp yulbarsa (arslana) binerek çöllerde dolaşması* (33-34.satırlar):

Bu menkıbe motifinde de eşyaya ve canlılara tasarruf kerameti anlatılmıştır. Cinlere, rüzgâra ve vahşi hayvanlara hükmetme, onların dilinden anlama bilindiği gibi Hz. Süleyman'ın mucizelerindedir.

10. *Hâce Ahmed Yesevî'nin örtülü mendil içindeki nesneyi bilmesi* (35-40. satırlar)

Rivayete göre cahil ve kötü ruhlu olan Su-yeri halkı Yesevî'nin küçük yaştaki oğlu İbrahim'i katledip başını keserek bir mendile sarıp Yesevî'ye getirmişler ve "Size kavunun turfandasını getirdik." demişler, böylece Yesevî'ye hakaret ve eziyet etmek istemişler. Bunun üzerine Yesevî, getirdikleri mendili açmadan içindekinin ne olduğunu anlamış ve "Kavunu ham koparmışsınız." diyerek kerâmet gösterip, kendilerine ders vermek istemiş ve onları affederek nasihatte bulunmuştur.

11. *Hâce Ahmed Yesevî'nin altmış üç yaşına geldiğinde Hz. Peygamber'in altmış üç yaşında vefât ettiğini dikkate alarak halvete girmesi, halvette altmış üç yıl çıkmadan kalması ve halvette vefât etmesi* (40-44. satırlar):

Bu rivayete göre Yesevî yüz yirmi altı yıl yaşamıştır. Şüphesiz yüz yirmi altı yaş olmayacak şey değildir. Ancak Yesevî'nin yaşı, başka bir ifadeyle doğum ve

vefat tarihlerinde bir kesinlik yoktur. Metnimizde vefat tarihi olarak h. 514 (m. 1122-3) kaydedilmiştir (bk. st. 43). Fuad Köprülü *Cevâhirü'l-ibrâr*'a dayanarak Yesevî'nin doğum tarihini belirtmeyip vefat tarihinin h. 618 (m. 1221-2)'den sonra olduğunu belirtmiştir (bk. *İlk Mutasavvıflar*, s. 33, dip not: 28). *Hazînetü'l-asfîyâ*'da (s. 530) Yesevî'nin vefat tarihi müelifin bir kıt'asında Ebced hesabıyla h. 562 (m. 1166) olarak düşürülmüştür:

شیخ احمد چون بفضل ایزدی
سال وصال ان ولی متقی
تیر نور الهی شد عیان
نیز احمد کاشف حق کن رقم
هم بکوی احمد ولی جنتی

(Şeyh Ahmed, Allah'ın fazlıyla cennette Ahmed'in (Hz. Muhammed'in) bezmine gidince, o perhizkâr (dindar) velinin vuslat yılında ilâhî nur ortaya çıktı. Hak kâşifi Ahmed şunu da yaz ve söyle: Ahmed cennet velisidir.) Bu tarih doğru ise yüz yirmi altı yaş yaşadığına göre 1040 tarihinde doğmuş olmalıdır. Her halde bu hususun açıklığa kavuşması yeni belgelere bağlıdır (bk. Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1993, s. 16).

Yesevî, hikmetlerinin birinde Yûsuf-ı Hemedânî'ye yirmi yedi yaşında intisap ettiğini ve ondan feyz aldığını belirtmiştir:

mên yigirmi yètti yaşda pîrni taptım;
her sır kördüm perde birlen büküp yaptım;
âstânesin yastanıban izin öptüm;
ol sebebden Hâk'ka sığınıp kildim mene.

Yûsuf-ı Hemedânî'ye intisap tarihi h. 504 (m.1110) kabul edilirse, Yesevî h. 477 (m. 1083) tarihinde doğmuş ve m. 1166 tarihinde de vefat etmiş olmalıdır. Buna göre de seksen üç yıl yaşamış ve halvet yerinde yirmi yıl kalmış demektir ki bizce daha uygundur.

12. *Hâce Ahmed Yesevî'nin öleceği zaman ashâbından bir küp getirmelerini ve içini suyla doldurmalarını, daha sonra da küpü kırmalarını emretmesi, küpü kırdıklarında içindeki suyun şişe hâline dönüşmesi şeklindeki kerameti* (45-48. satırlar)

Bu kerâmette de eşyaya tasarruf ifade edilmiştir.

13. *Emîr Timür'ün padişah olması* (70.-79. satırlar) :

Metnimizde Emîr Timür'ün padişahlığı da bir menkıbeye bağlanmıştır. Menkıbeye göre Arap tarafının meşâyihlerinin fütûh dolu ruhları iki padişah evlâdını, başta Hâce Ahmed Yesevî olmak üzere Acem tarafının fütuh dolu ruhları ise Emîr Timür'ü alıp gelirler. Arap tarafının meşâyihleri o iki padişah evlâdından birini, Türk tarafının meşâyihleri ise Emîr Timür'ü padişah yapmak isterler. Hâce Ahmed Yesevî Emîr Timür'ün sözcülüğünü yapar. Neticede şuna karar verirler: Üç padişah adayının ortaya konulacak bir şişeye hangi aday dokunduğunda şişeden ses gelirse, o padişah olacaktır. Emîr Timür dokunduğunda şişe ses verdiği için, onu padişah olarak kabul ederler. Görüldüğü gibi bu menkıbenin tarihî gerçeklerle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır, ancak menkıbeyle Timür'ün padişahlığına mânevî bir özellik verilmek istenmiştir. Timür ordusunun gücü yanında Türk meşâyihinin de desteğini alarak padişah olmuştur.

14. *Timür'ün vefat ettiği gün kuşluk vaktinden ikindi namazına kadar güneşin tutulması, ay ve yıldızların görülmesi, insanların gece olduğunu sanarak cuma namazını kazâ kılmaları* (86.-88. satırlar) :

Mateme tabiatın iştirak etmesi, matem anında şiddetli yağmur yağması, kasırga çıkması gibi hadiselerle tabiat düzeninin bozulması menkıbe ve destanlarda sıkça görülen bir husustur (fazla bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıb-nâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983).

Belgede adı geçen şahıslar

5. Metnimizde adı geçen şahıslar, Yesevî'nin mânevî dünyasını belirtmesi, kimlerden feyz aldığı göstermesi ve tarikat silsilesi hususunda isabetli hükümler vermemize imkân sağlaması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Arslan Bâb

Tarihî şahsiyeti hakkında yeterli bilgimiz bulunmayan Arslan Bâb (Arslan Baba) menkıbeye göre Arap asıllı olup ashâbın önde gelenlerinden ve Sultan Hâce Ahmed Yesevî'nin müşitlerinden imiş. Dünya nimetlerine değer vermez, ottan bir kulubede sade bir hayat yaşar ve bütün zamanını ibadetle geçirir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in takdirine mazhar olmuş ve duasını almıştır. Dört yüz veya yedi yüz yıl yaşadığı ifade edilen Arslan Bâb, Hz. Peygamber'in işaretiyle Ahmed Yesevî'nin kısmeti olan hurma tanesini vermek üzere Türkistan'a gelip emaneti teslim etmiş ve Yesevî'nin terbiyesiyle meşgul olmuştur. Bir yıl sonra da vefat etmiş; meleklerin huzurunda Hz. Cebrâil cenaze namazını kıldırılmış, Hz. Mikâil ve Hz. İsrâfil de kabre koymuşlardır. Ahmed Yesevî bir hikmetinde Arslan Bâb'ın kişiliğini ve emaneti teslim etme hadisesini ayrıntılarıyla anlatır. Arslan Bâb'ın kabri Kazakistan'ın Çimkent şehrini Türkistan'a bağlayan kara yolu üzerinde bulunan türbededir.

Emîr Timur

Emîr Timur, h. 25 Şa'bân 736 (m. 9 Nisan 1336) tarihinde, on iki hayvanlı Türk takvimine göre Sıçan yılında Keş (Şehr-i sebz) yakınlarındaki Ilgar köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Çağatay ulusunun Barlas kabilesinin beylerinden Emîr Turağay, annesi ise Tekine Hatun'dur. Emîr Timur, Ögedey Kağan'ın neslinden, Suyurgatmış'ın kızı Melik Hatun'la evlenince *Küreken* "damad" lâkabını almıştır. Şeceresi şöyledir : *Emîr Timür Küreken bin Emîr Turağay bin Emîr Bergel bin El-Emîr İlenger bin El-Emîr İçil bin El-Emîr Karaçar Noyan bin El-Emîr Kaçulay bin El-Emîr Tumanay*. Emîr Tumanay 5. dereceden Cengiz Han'ın atası olduğundan Timür ve Cengiz'in nesepleri birleşmektedir. Moğol geleneğine göre Kaçulay, han

olmadığından hanlık diğer oğlu Kaydu Han vasıtasıyla Cengiz'e verilmiştir. Timur, *El-Emîr*, *El-Emîrû'l-kebîr*, *Sâhib-kırân* gibi unvanlarla anılmıştır.

Timür'un babası derviş-mizac bir zât olup Keş şehrinde türbesi bulunan Şeyh Külâl'in müridi imiş. İbn-i Arabşâh Timür'ün bir çete reisi olduğunu ve iktidarı zorla ele geçirdiğini kaydetmiştir. Timür, döneminde Çağatay sahasında emîrler belirli yerleri idareleri altında tutuyor, istediklerini han ilan ediyorlardı . Timür akıllı ve kudretli siyasetiyle duruma hâkim olup emîrleri kendisine boyun eğdirmiştir.

Timür, ileri görüşlü, ağır başlı, cesur ve dirayetli bir hükümdar, iyi bir kumandan ve tarihin nadir cihangirlerinden biriydi. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar büyük bir coğrafyada çeşitli seferler yapmış ve merkezi Semerkand olan büyük bir imparatorluk kurmuştur. Sanatçıları, âlimleri himaye eder, veli ve ulu kişilere hürmet gösterirdi. Timur 62 yaşındayken Çağatay hanlarından Hızır Hoca'nın kızı Tökel Hatun'la siyasi bir evlilik yapmıştır . Otuz beş yıl hükümdarlık yapmış ve h. 17 Şa'ban 807 (m. 18 Şubat 1405) tarihinde vefat etmiştir. Timur'un 36 oğlu ve 18 kızı olmuştur (bk. Mustafa Kafalı, "Timur" maddesi, *İA*, 12/1, s. 336-346; İsmail Aka, *Mirza Şahrûh ve Zamanı* (1405-1447), Ankara 1994; *Timurlular*, Ankara 1995).

Emîr Turağay Bahâdır

Timür'ün babasıdır. Çağatay ulusunun Barlas kabilesinin beylerinden idi. Hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Şeyh Külâl'in müridi ve derviş mizaçlı bir zât olduğu söylenir.

Hâce Abdu'l-hâlık-i Ğucduvânî

Şeyh Yûsuf-ı Hemedânî'nin dördüncü halifesidir. Türkistan meşâyihinin ulularından olup *Hâcegân* silsilesinin reisidir. Buhârâ yakınındaki Ğucduvân köyünde doğmuştur, kabri de oradadır. *Reşahât*'a göre babasının adı İmâm Abdu'l-cemîl'dir ve İmâm Mâlik evlâdından olan babası aslen Anadolu'nun Malatya şehrinde dir. Hızır'la sohbet tutar imiş. Hızır, doğacağı oğluna Abdu'l-hâlık adını vermesini işaret etmiş. Babası Malatya'dan Ğucduvân'a gelip yerleşmiş ve Abdu'l-hâlık burada doğmuştur. Yirmi iki yaşında Buhârâ'da Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'ye

intisap etmiş ve Hâce'nin dördüncü halifesi pâyesine ulaşmıştır. *Nesâyim*'de sûfilîği hususunda şöyle denilmektedir: “*Tarikatte revîşleri hüccet'tir. Gönül zikrini gençlikte Hızır'dan almıştır. Şeriat ve sünnete uygun hareket eder, bid'at ve hevâdan sakınır, hâllerini gizlerlerdi.*” Hâce Yûsuf-ı Hemedânî, Buhârâ'dan Semerkand'a geldikleri vakit beraberlerinde Hâce Abdu'l-hâlık-i Ğucduvânî de bulunmaktaydı (bk. “Ğucduvânî” maddesi, *İA*, 4, s. 820-821; *Ĥazînetü'l-aşfiyâ* s. 532-534).

Hâce Yûsuf-ı Hemedânî

Hâce Yûsuf-ı Hemedânî, h. 440 (m. 1048) yılında Hemedân şehri civarındaki bir kasabada doğmuştur. Gençliğinde Bağdâd'a gidip Şeyh İshâk-ı Şîrâzî'nin meclisine devamla fıkıh tahsil etmiş ve önde gelen fakîhlerden biri olmuştur. Daha sonra İsfehân ve Semerkand'da hadîs âlimlerinden hadîs öğrenmiş ve dinî bilgilerini ilerletmiştir. Bir müddet sonra ilim tahsilini terkederek kendi zamanının büyük mutasavvıflarından Şeyh Ebû Alî-i Fârumedî'ye intisap ederek Tasavvuf yoluna girmiş ve *Nazar ilmi*'nde yüce bir mertebeye ulaşmıştır. Önceleri Merv, sonra da Herât'a yerleşerek irşadla meşgul olmuştur. Herât'tan Merv'e dönerken h. 535 (m. 1140) tarihinde vefat etmiş ve Merv'de defnedilmiştir.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe mezhebinde olan Hâce Yûsuf-ı Hemedânî, ömrünü islâmî ilimler ve Tasavvuf'a hasretmiş, çeşitli İslâm merkezlerini dolaşarak halkı irşada çalışmıştır. Dünya nimetlerine değer vermez, ikbal peşinde koşmaz, azla kanaat eder, sâde bir hayat sürermiş. İrşad dışında kalan zamanını *Kur'ân-ı Kerîm* tilâveti ve riyazetle geçirir, müritlerine daima zühd ve takvâ, riyazet ve nefse haki-miyet tavsiye ederdi. Herkese mültefî ve merhametli davranır, Hz. Peygamber'in şeriatı ve ashâbının yolundan zerre kadar ayrılmaz, İslâmî esaslarda titiz olup aslâ tevîl kabul etmezdi.

Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'nin ilk halifesi Şeyh Abdu'llâh-i Berkî, ikinci halifesi Şeyh Hasan-ı Endakî, üçüncü halifesi Hâce Ahmed Yesevî ve dördüncü halifesi Hâce Abdu'l-hâlık-ı Ğucduvânî idi (Hâce Yûsuf-ı Hemedani'nin hayatı, eserleri ve

bazı risalelerinin yayını için bk. Muhammed Emîn Riyâhî (Çeviren: Necdet Tosun), *Hayat Nedir (Rutbetü'l-hayât)*, İstanbul, 1998).

Hakîm Ata

Hakîm Ata'nın adı Süleyman, nisbesi Bakırğani'dir. Bu sebeple *Hakîm Hâce Süleyman*, *Hakîm Ata*, *Hakîm Hâce*, *Hakîm Süleyman*, *Süleyman-i Bakırğani* gibi adlarla anılır. Hikmetlerinde ise genellikle *Kul Süleyman* mahlasını kullanmıştır. Hâce Ahmed Yesevî'nin müridlerindedir. Ahmed Yesevî'nin birinci halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansûr Ata, ikinci halifesi h. 615 (m. 1218-9) yılında vefat eden Hârizmlî Saîd Ata, üçüncü halifesi ise Hakîm Ata'dır. Bilhassa kuzey Türkleri arasında büyük bir şöhret sahibi olup hikmet tarzındaki manzumeleri ve menkıbevî hayatı ile tanınmıştır. İrşad iznini aldıktan sonra Hârizm'in Ürgenç şehrine yerleşip orada irşada başlamıştır. Hayatı hakkında bildiklerimiz menkıbelerden ibarettir. Hakîm Ata'nın menkıbevî hayatını anlatan müellifi meçhul *Hakîm Ata Kitabı*'na göre Hakîm Ata, Buğra Han'ın kızı Anber Ana ile evlenmiş ve ondan üç oğlu olmuştur. Büyük oğlunun adı Muhammed Hâce, ortanca oğlunun adı Asğar Hâce, küçük oğlunun adı ise Hubbî Hâce'dir. *Hazînetü'l-asfiyâ*'da doksan beş yıl ömür sürdüğü, yetmiş yıl Hızır'la sohbet ettiği ve beş bin müridi olduğu kaydedilmiştir. (bk. s. 534). Bu kayıt doğru ise h. 487 (m. 1091) yılında doğmuş olmalıdır. Vefat tarihi olarak h. 582 (m. 1186) yılı kabul edilmektedir. Alî-şîr Nevâyî, *Nesâyim*'de Hakîm Ata'ya yer verip onun Hâce Ahmed Yesevî'nin müridi olduğunu, "*Hakîm*" lâkabının kendisine, dergâha yağmurda elbisesine sararak kuru odun taşımakla hakîmâne iş kıldığı için Yesevî tarafından verildiğini, hikmet dilinin bundan sonra çözüldüğünü ve fevâyidinin Türkler arasında meşhur olduğunu kaydetmiştir. Kabri Akkurgan'dadır. Hakîm Ata'nın en meşhur müridi Zengî Ata'dır. (bk. *Nesâyim*, s. 384).

Hakîm Ata'nın hikmetlerinin içinde toplandığı *Bakırğan Kitâbı*, *Meryem Kitâbı* ve *Âhır Zamân Kitâbı* olmak üzere üç eserinin varlığını bilmekteyiz. *Bakırğan Kitâbı*, Hakîm Ata'nın hikmetlerinin yanında Yesevi ve Yesevi dervişlerinin hikmetlerini de içeren bir hikmetler mecmuasıdır. (bk. *Hazînetü'l-asfiyâ*, s. 534; R.

Rahmeti Arat, “Hakîm Ata” maddesi, *İA*, 5/1, s. 101-110 ; Münevver Tekcan, *Hakîm Ata ve Bakırğan Kitâbı*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

Hazret-i İskender

Metnimizde geçen Hazret-i İskender sözüyle kimin kastedildiği açıkça belli değildir. Bilindiği gibi edebiyatta iki İskender’den söz edilir. Bunlardan birincisi *Kur’ân-ı Kerîm*’in Kehf sûresinde zikri geçen ve peygamber veya sâlih bir kul olduğu kabul edilen İskender-i Zü’l-karneyn’dir. İkincisi ise Makedonya kralı Filip’in oğlu olup m. ö. 356-323 yılları arasında yaşayan ve Hindistan’a kadar birçok yerleri fethederek büyük bir imparatorluk kurmuş olan İskender-i Yunanî, yaygın şekliyle Büyük İskender’dir. Metnimizde büyük bir ihtimalle İskender-i Zü’l-karneyn kastedilmiş olmalıdır.

Hazret-i Süleymân

İsrâil-oğullarından Hz. Dâvud’un oğludur. On iki yaşında iken babasının vefatından sonra İsrail tahtına oturmuştur. Hükümdar peygamberlerdendir. Geçimini zenbil öreerek sağladığı, hayvanların dilini anladığı, rüzgâra hükmettiği, uzakları görme imkânına sahip olduğu rivayet edilir. İnanışa göre altmış üç yıl yaşamıştır. Üzerinde *İsm-i A’zam* (Allah’ın yüce adı) yazılı olan mührünü sâdece akıllı ve tedbirli olan veziri Âsaf’a emanet edermiş. Hz. Süleyman, Seb’e ülkesinin melikesi olup güneşe tapan Belkis’i imana dâvet etmiş ve kabul ettiği için onunla evlenmiştir. Bundan sonra Kudüs şehrinde yaşamış ve Mescid-i Aksâ’nın tamamlanmasına yardımcı olmuştur. Kendisine *Kitap* inmemiş, babası Hz. Davud’a inen *Zebur* ile amel etmiştir. *Kur’ân-ı Kerîm*’de ve *Tevrâf*’ta kıssası anlatılan Hz. Süleyman, edebiyatta ihtişam, kudret, ilim ve hikmet sahibi olarak yer alır (bk. J. Walker, “Süleyman” maddesi, *İA*, 11, s. 172-174).

İbrâhîm

Hâce Ahmed Yesevî'nin oğludur. Küçük yaşta Su-yeri halkı tarafından katledilmiştir. Metnimizde bu hususa temas edilmiş ve Yesevî'nin bu hadiseden duyduğu derin üzüntü dile getirilmiştir. Türkistan şehrinde bulunduğumuz 1993'te bazı kimselerden yaptığımız soruşturmada bu olayın, şehrin kuzeyinde yer alan bir dağ köyü halkı tarafından işlendiğini ve Türkistan halkının bu köy halkını bu sebeple hiç sevmediğini öğrenmiş olduk. Ancak bahsedilen köye gitmemiz ve halkıyla konuşmamız mümkün olmadı. Değerli meslektaşımız Prof.Dr. Metin Akar'dan edindiğimiz şifâhî bilgiye göre mezarı Türkistan şehrinde bulunmaktadır.

Şeyh Şihâbu'd-dîn-i Suhreverdî

Tam adı Şihâbu'd-dîn Ebû Hafs Ömer bin Abdu'llâh es-Suhreverdî'dir. H. 539 (m. 1145) tarihinde İran'ın Cibâl eyâletindeki Suhreverd köyünde dünyaya gelmiştir. Emîrû'l-mü'minin Ebû Bekr es-Siddîk evlâdındandır. Büyük sûfi ve Şâfi'î mezhebi ilâhiyatçısıdır. Tasavvuf'ta intisabı amcası Şeyh Ebu'n-Necîb es-Suhreverdî'yedir. Ayrıca Şeyh Abdu'l-kâdir-i Gilânî ile pekçok meşayih'in sohbetinde bulunmuş ve Hızır'la sohbet tutmuştur. Bağdad'a yerleşip Halîfe En-Nasîr'in sarayına kabul olunmuş ve kendisine sûfilerin reisi pâyesi verilmiştir. Suhreverdî'nin eserlerinden bazıları şunlardır : *'Avârifü'l-ma'ârif, Keşfü'n-neşâ'ih el-îmâniyye ve keşfü'l-fezâ'il el-yünâniyye*. İkinci eserinde Yunan felsefesine itirazlarını ortaya koymuştur. H. 632 (m. 1234) yılında Bağdad'da vefat etmiştir (bilgi için bk. C. van den Bergh, "Sühreverdî" maddesi, *IA*, 11, s. 88 ; *Nesâyim*, s. 309).

Toktamış Kalmak

Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren Altın-ordu hanıdır. Cuci Han neslinden Toy Hâce'nin oğludur. Annesi Kongirat kabilesinden Köten Könçük Hatun (veya Köy Kîçik Hatun)'dur. M.1374 yılında doğmuştur. Önce Emîr Timur'un himayesine girip onun yardımı ile Deşt-i Kıpçak'ın tamamına hâkim olmuştur, ancak kuvvetlenince Timur'a karşı çıkmıştır. H. 15 Safer 793 (m. 23 Ocak 1391) tarihinde Otrar şehri civarında Timur'la yaptığı savaşta yenilmiş ve kaçarak Deşt-i Kıpçak'a çekilmiştir.

Bir müddet sonra kendini toparlayıp m. 14 Nisan 1395 tarihinde Terek ırmağı kıyısında Timur'la tekrar karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta yenilince kaçmıştır. Daha sonra Deşt-i Kıpçak'ta hanlığını ilan eden Timur Kutluk'a yenilmiş ve hakimiyetini tamamen kaybettiğini anlayıp Batı Sibirya'ya kaçmıştır. Burada h. 807 (m. 1405) yılında Emîr Edigü'nün adamları tarafından yakalanıp öldürülmüştür. (bk. Mustafa Kafalı, "Toktamış" maddesi, *İA*, 12/1, s. 412-420).

Belgenin imlâ özellikleri

6. Metnimizin imlâsı klâsik Çağatay imlâsından pek farklılık göstermez. Bununla beraber dikkati çeken bazı imlâ özelliklerini belirtmemiz yararlı olacaktır:

a. Ünlülerin imlâsı

1. / a / ünlüsü bazen hâ-yı resmiye ile yazılmıştır:

ارقه لار ينى	<i>arqalarını</i> (33),
ايستمه	<i>sıtma</i> (82),
قينه	<i>qayta</i> (42).gibi.

2. Kök ve eklerde / e / ünlüsü genellikle elifle yazılmıştır:

ايكاولارى	<i>ikevleri</i> (11)
تيرلاب	<i>tirlep</i> (81).
كيلاتورغان	<i>kéle turğan</i> (11) gibi.

b. Ünsüzlerin imlâsı

1. Bazı / p / ünsüzü ile -p zarf-fiil eki daima (be) ile yazılmıştır:

كوب	<i>köp</i> (8),
قيلپ	<i>qılپ</i> (52) gibi.

2. Yan yana bulunan iki *k* / *k* ünsüzü daima tek ünsüzle belirtilmiştir:

ايكى	<i>ikki</i> (2)
سكيز	<i>sékkiz</i> (51)
توقوز	<i>toqkuz</i> (29) gibi.

3. Yan yana bulunan iki /t/ ünsüzü daima tek ünsüzle belirtilmiştir:

قاتیق	<i>ḳattıḳ</i> (80)
اوتى لار	<i>öttiler</i> (81)
ياتى لار	<i>yattılar</i> (46) gibi.

c. Eklerin imlâsı

1. Hâl eklerinin imlâsı

İlgi hâli eki + *nîng* /+ *nîng* ünlüsü daima yazılmıştır.

خليفة احمدنيك	<i>Ḥalife Aḥmed'nîng</i> (5) gibi.

Yükleme hâli eki + *nî* /+ *nî* ünlüsü daima yazılmıştır.

عالم نى	<i>ċâlemni</i> (66)

Yönelme hâli eki + *ġa* /+ *ge*, + *ḳa* /+ *ke* bazen elif, bazen de hâ-yı resmîye ile yazılmıştır :

ديوارغه	<i>divârġa</i> (33)
تونكا	<i>tünge</i> (88)
ياشقه	<i>yaşḳa</i> (42)
اوچكا	<i>üçke</i> (41) gibi.

Bulunma hâli eki + *da* /+ *de* ünlüsü genel olarak hâ-yı resmîye bazen de elifle yazılmıştır:

كونيده	<i>künide</i> (80)
اورتاسيده	<i>ortasıda</i> (29)
شهریداكى	<i>şehrîdeki</i> (18) gibi.

Bir örnekte +*te* ekinin elif ile yazıldığı görülür:

مرتبه ولايت تا	<i>mertebe-i velâyette</i> (2) gibi.

Çıkma hâli eki + *dın* /+ *din* ünlüsü daima yazılmıştır::

اتیل سويدین	<i>Etil suyıdın</i> (57)

عالمدين *Ālemdin* (92) gibi.

Eşitlik hâli eki -*ça* /-*çe ünlüsü* daima hâ-yı resmiyye ile yazılmıştır

اوشانچا *uşança* (39) gibi.

2. Fiil işletme eklerinin imlâsı

Gelecek zaman eki -*ğay* /- *gey* ünlüsü daima elifle belirtilmiştir:

بولغای *bolğay* (65)

کیلکای *kélgey* (65) gibi.

Teklik 1 şahıs Emîr eki - *ayın* /- *eyin*, - *ay* /- *ey* ekinin ünlüleri daima yazılmıştır:

سالاین *salayın* (14)

برایین *béreyin* (14)

کورای *körey* (58) gibi.

Teklik 2. şahıs Emîr eki - *ğıl* /- *gil*, - *kııl* /- *kil*, - *ğın* /- *gin*, - *kın* /- *kin* eklerinin ünlüsü daima yazılmıştır:

اچقیل *açqıl* (14)

ایتکیل *étkil* (66)

توشکین *tüşkin* (58)

یوروکین *yörügün* (58) gibi.

Teklik 3. şahıs Emîr eki - *sun* /- *sün*'ün ünlüsü daima yazılmıştır:

بولسون *bolsun* (75) gibi.

Çokluk 3. şahıs Emîr eki - *sunlar* /- *sünler* ekinin ünlüleri daima yazılmıştır:

بارسونلار *barsunlar* (22)

اورسونلار *ursunlar* (75) gibi.

Şart eki- *sa* /- *se* ünlüsü bazen elifle, kelime sonunda ise hâ-yı resmiyye ile yazılmıştır. Bir örnekte ise ek ünlüsü yazılmamıştır:

قیلسام *qılsam* (27)

کورسه *körse* (1)

قیلسه لار *qılsalar* (33)

بولسنگ *bolsaŋ* (60) gibi.

Geniş zaman olumsuz eki - *mas* /- *mes* ünlüsü daima elifle yazılmıştır:

ايماس *imes* (86) gibi.

3. Zarf-fiil eklerinin imlâsı: -*mayın* / - *meyin* , - *may* /- *mey* ekinin ünlüsü daima elifle yazılmıştır:

بولمايىن *bolmayın* (62),

بيلماي *bilmey* (83) gibi.

4. İsim-fiil eklerinin yazılışı

- *ġan* / - *gen*, - *ġan* /- *ken* ekinin ünlüsü daima elifle yazılmıştır:

اورغانده *urġanda* (75)

ديكان *dġen* (35)

بيتكانده *yetkende* (90) gibi.

5. Bildirme eki + *dur* /+ *dür* ünlüsü daima yazılmıştır:

نقل دور *naġldur* (17) gibi.

6. + *sız* /+ *siz* olumsuzluk ekinin ünlüsü daima yazılmıştır:

عددسىزدور *'adedsizdür* (28) gibi.

7. Çokluk eki + *lar* /-+ *ler* daima elifle yazılmıştır:

يولدوزلار *yulduzlar* (87)

طيبه لار *ṭayyibeler* (77) gibi.

ç. Eklerin ayrı yazılışı

Eski Uygur imlâsı geleneğini devam ettiren klâsik Çağatay imlâsına paralel olarak metnimizde de eklerin ayrı yazılışı yaygındır :

1. Hâl eklerinin ayrı yazılışı

İlgi hâli ekinin ayrı yazılışı:

خم نينك	<i>ħumnıñg</i> (30)
كيتكان نينك	<i>kitkenniñg</i> (53) gibi.

Yükleme hâli ekinin ayrı yazılışı:

يلان نى	<i>yılanrı</i> (34)
امانت نى	<i>emānetrı</i> (12) gibi.

Yönelme hâli ekinin ayrı yazılışı:

يولبرص غه	<i>yulbarsğa</i> (34)
شهيدليك كه	<i>şehidlikke</i> (37) gibi.

Çıkma hâli ekinin ayrı yazılışı:

چاشت دين	<i>çāştđın</i> (87)
سبب دين	<i>sebebdin</i> (82) gibi.

2. Fiil işletme eklerinin ayrı yazılışı :

Görülen geçmiş zaman ekinin ayrı yazılışı:

چيقتى لار	<i>çıqtılar</i> (43)

Emir ekinin ayrı yazılışı:

اوقونك لار	<i>oķunğlar</i> (65)
كلينك لار	<i>keliñler</i> (46) gibi.

Duyulan geçmiş zaman ekinin ayrı yazılışı:

توشوب تور	<i>tüşüpdür</i> (66)
ايتيب دور لار	<i>aytıpdurlar</i> (65) gibi.

3. Bildirme ekinin ayrı yazılışı:

نقل دور	<i>naķldur</i> (80)
تورت دور	<i>törtür</i> (43) gibi.

4. Çokluk ekinin ayrı yazılışı:

سوقوش لار	<i>soğuşlar</i> (69)
طیب لار	<i>tabibler</i> (85) gibi.

5. +*lıq* /+ *lik* ekinin ayrı yazılışı:

پادشاه لیق	<i>pādīšāhlıq</i> (77)
كودك لیک	<i>kūdeklik</i> (10) gibi.

d. Bitişik yazılış

1. *ki* bağlama edatının bitişik yazılışı:

ایدیمکه	<i>aydım ki</i> (7)
سوردیکه	<i>sordı ki</i> (89) gibi.

2. *kim* bağlama edatının bitişik yazılışı:

کوردیکم	<i>kördi kim</i> (64) gibi.

3. İki kelimenin bitişik yazılışı:

شولوقتده	<i>şol vaqtda</i> (35)
توندیپ	<i>tün dip</i> (88) gibi.

Belgenin ses özellikleri

7. Metnimizin bazı ses özellikleri şunlardır:

1. *Kapalı / e / meselesi* :

Metnimizde üzerinde durmamız gereken önde gelen meselelerden biri kapalı / e / meselesidir. Bu mesele hala ihtilaflıdır, bunun sebebi Eski Türkçe'den sonra kullanılan Uygur ve Arap asıllı alfabelerde bu ses için özel bir işaret kullanılmamış olmasıdır. A.von Gabain, Runik alfabede ayrı bir işaretle gösterilen, Uygur ve Mani alfabesinde bu sesin bazen / i / ile, bazen de / e / ile yazıldığını dikkate alarak, kapalı / e / ünlüsünün varlığını kabul etmiştir (bk. *AGr.* s. 16).

Metnimizde de kapalı / e / sesi bazen / i / ile belirtilmiş, bazen de belirtilmemiştir. Biz metnimizin transkripsiyonunda imlâyâya bağlı kalmayı tercih ettik.

2. Ses değişimleri

' > y değişmesi: *dâyim* (< A. *dâ'im*) (21)

b - > m - değişmesi: *min-* (< *bin-*) (59)

t - > d - değişmesi, belli kelimelerde görülmektedir: *didi* (< *tidi*) (48).

3. Düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu

Metnimizde düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı kök ve gövdeler şunlardır: *açuğ* (30), *artuğ* (5), *kaçur* - (56), *karşu* (67), *kiçür* - (40), *kiltür* - (3), *savuk* (80), *tavuk* (80), *yetkür* - (37) .

+ ı / + i, + sı / + si, + ları / + leri iyelik ekleri ile + nı / + ni yükleme hâli eki daima düzlük - yuvarlaklık uyumu dışındadır.

4. Ünsüz uyumu

Metnimiz ünsüz uyumu bakımından istikrarlı değildir. Uyum gösteren örnekler şunlardır: *halvetka* (42), *yaşka* (42), *üçke* (41) ; *taptım* (9), *tüşti* (82) ; *açkıl* (14), *itkil* (66).

5. Ünsüz uyumsuzluğu

Metnimizde büyük ölçüde ünsüz uyumsuzluğu görülmektedir: *kılmağga* (20), *savukda* (81), *üçde* (41), *atdın* (58), *köpdin* (38) gibi.

6. Ek uyumsuzluğu

Metnimizde bazı örneklerde eklerin uyum dışı kullanıldığı görülür: *eşrefleriğa* (53), *hıdmetleriğa* (5), *tarafige* (35) gibi. Bilindiği gibi ek uyumsuzluğu bilhassa Çağatay edebî dilinde daha yaygın hâldedir (bk. Kemal Eraslan, *Ek uyumsuzluğu*,).

METİN

¹ [H]alîfe Aḥmed bizlerge bir remzî körse [ler.]..... ² bizlerge pîrdürler. Hâlifeye Aḥmed on ikki yaşlarında mertebe-i velâyetke beḳâdurlar. Hâlifeye Aḥmed irâde-i ḥac kılp bir niçe..... ³ bardılar. Aydılar ki " Merdî bolsa, Ka'be'ni uşbu yirge kiltürse..." didiler. Hâce 'Abdu'l-hâlîk-ı Ğucduvânî mihmân-dârlık becâ kiltürüp ⁴ Ka'be'ni Ğucduvân'ğa hâzır kıldılar. Vaḳt-ı seḫerde tamâm meşâyıḫ-ı Türk ṭavâf-ı Ka'be kılp 'amel-i ḥacnı becâ kiltürdiler. ⁵ On üç pâdişâh-zâde Hâlifeye Aḥmed'niñ ḫidmetleriĝa kildiler. Her ḳaysılarınıñ on üç miñdin [artuḳ] 'askerleri bar ir[di]. ⁶ Hâlifeye Aḥmed'ge hemmeleri bey'at kılp şol tünde hemmeleri velî-i kâmil boldılar. Ve yine Hâlifeye Aḥmed aydılar: Bir kün pîrim Şeyḫ Şihâbü'd-dîn-i ⁷ Sühreverdî na're urdılar ki "Hay hay Pîr-i Türkistân !" Men cevâb aydım ki "Lebbeyk !" dip. Der-hâl 'ulûm-ı evvelîn ü âḫirîn mañĝa keşf ⁸ boldı. Ve men na're urdım, "Oĝlum İbrâḫim'ni öltürdiler." dip haber kildi. Âdemlerdin cefânı köpdin köp kördüm. Müddetî ottuz yıl [.....] ⁹ taş bilen urup yördiler. Men şabr kıldım, uşbu derecelerni şabrdım taptım: Ve Hâzret-i Sulṭân ¹⁰ ḳuddise sırıruhu, kûdeklik vaḳtları yetti yaşda irdiler. Hâzret-i Arslan Bâb, ḳuddise sırıruhu, Türkistân'ğa izlep kilgen vaḳtlarıda Cenâb-ı ¹¹ Sulṭânı'l -'ârifin mekteb-hâneleridin çıkıp kile turĝan vaḳtlarıda Hâzret-i Arslan Bâb, ḳuddise sırıruhu, ikevleri mülâkât ¹² bolup bir niçe zikrlerni Cenâb-ı Sulṭân'ğa ta'lim berdiler. Andın soñĝ aydım ki "Ey Baba, emânetni beriñĝ !" dip. Aydılar ki "Aytmasañĝ ¹³ hem, berür irdim ." dip. "Ey bî-edeb! " dip vaḫşet kıldılar; 'aşâların ḳollarıĝa alıp, vaḫşetidin ḳorḳmadım; mañĝa baḳıp ¹⁴ turdılar. Aydılar ki "Ey balam, aĝzıñĝ açḳıl, emânetni bereyin; mezesini yutmadım, aĝzıñĝ açḳıl, salayın; Hâḳ Resûl emrlerin, ümmet ¹⁵ bolsam, ḳılayın." Aĝzımnı açıp irdim, emânetni saldılar. Ğurmânıñĝ issi mēni andaĝ mest kıldı ki ikki 'âlemdin keḳip Hâḳ-perest boldum.

¹⁶ Andın sonġ Baba'm aydılar ki "Ey balam, teklif kılmadıñız mañga; müddeti dört yüz yıldur ki emānetni saġlap irdim. "Sultān Aġmed aydılar: ¹⁷ "Mezesini siz alıp tılıfını bizge berdiñiz." didiler.

Naġldur: Hāzret-i Sultān H̄āce Aġmed Yessevi'niñ tevellüdlere Yessi şehride toġulġa- ¹⁸ ndurlar, Yessi şehrideki meşhūr belde-i Türkistān'da ve ġabr-ı mübārekleri hem andadur. Sultānu'l-mezkūr yaş vaġtlarında Hāzret-i Arslan ¹⁹ Bāb'nıñ nazarlarıġa manzūr bolup Türk meşāyihlarınıñ muġaddem ve uluġlarındı boldılar. Hāzret-i Arslan Bāb, ān-Hāzret, şalla'- ²⁰ llāhu 'aleyhi ve sellem'niñ beşāretleri bilen Sultān-ı mezkūrnu terbiyet kılmāġa şuġl [boldı]. H̄āce Aġmed Yessevi, Hāzret-i Arslan Bāb'nıñ hızmeteride derece-i 'ālī ²¹ ve teraġġiyāt-ı külli vāġi' boldı. Hāzret-i Arslan Bāb tā ġayāt[ta] bardurlar, dāyim mülāzemetleride kıyām turdılar. Ba'd-ez vefāt-ı işān ²² hem işāret kıldılar, Hāzret-i H̄āce Yūsuf-i Hemedāni'niñ hızmeteriġa barsunlar! "dip. Sultān H̄āce Aġmed Buġarā'ġa barıp H̄āce ²³ Yūsuf'nıñ hızmeteriġa bolup, kemālāt hāşıl kılıp, sülüklerin tamām kılıp ġaġt-ı irşād aldılar. Bir niçe vaġtlar Buġarā'da yörüp pīr bo- ²⁴ lup mürid hāşıl kılıp ġafiye sülükini kılıp yörġen vaġtlarında ba'd-ez niçe müddetdin sonġ işāret-i ġaybi birlen be-cānib-i Türkistān'ġa ²⁵ yene sefer kıldılar. Kilür vaġtlarında müridlerin H̄āce 'Abdu'l-ġālīġı Gucduvāni'niñ mülāzemetleride ġoydılar, vaşiyet becā kiltürdiler. ²⁶ Andın sonġ Yessi şehriġe kilip cehriyye sülükün bütrediler, pūşide ġalmasun kim Türk meşāyihlarına ser-ġalġa boldılar. Meşāyihlar alardıñ kemālāt ²⁷ hāşıl kılıp derece-i 'ālī ve teraġġiyāt-ı külli taptılar. Hānġāh-ı 'ālileride bisyār büzürġān u 'azizān boldılar. Her ġaysıların bir bir beyān kılsam, her ġaysı ²⁸ 'alā ġaddihi kitābi bolsa gerek.

Naıldur: Kerāmât ve havâriķ-ı ‘ādât Sultānu’l-mezkūr’da ‘ adedsizdür. Uşbu yerde teberrüken muhtaşar kılıp zıkr kılındı. ²⁹ Dāyimü’l-evķāt şoĥbetleride toķsan toķķuz miñg meşāyih cem‘ bolup zıkr aytur irdiler, ğārları içinde. Mezkūr ğārnı ortasıda bir ĥum ³⁰ ornatıp koyġandurlar. Ğār nihāyeti tenglikdin şūfilerniñ tirleri aķıp mezkūr ĥumġa tüşer irdiler. Ĥumnıñ aġzı açuķ, tirleri tüşüp ³¹ cem‘ bolur irdi. Ve ol tir şarābgā mübeddel bolur irdi. Ve ol şerbetdin şūfiyye-i zekiyyeler nüş itip mest bolur irdiler. Çünānçi el-yevm uş ³² ĥumni, ĥum-ı ‘ışk atarlar. Ğār-ı mezkūr, ādemler cem‘ bolġan zamānda tenglik kılıur irdi. Hāzret-i Sultān Aĥmed, ĥuddise sırruhu, Hākīm Ata, ĥuddise sırruhu’ġa ³³ emr kılıur irdiler ki یا حکیم واسع ساز Hākīm Ata ĥuddise sırrihū, arķalarını dīvārgā kılıp işāret kılsalar, uş ġār ki bolur irdi. Ve yene Hāzret-i ³⁴ Sultān yılannı ħamçı kılıp yulbarsġa minip beyābānlarda yörür irdiler. Baċdehu Hāzret-i Sultān, ĥuddise sırruhu, Türkistān ādemlerini ³⁵ Hāķ, sübhānehu ve ta‘ālā, tarāfiġe delālet kılıur irdiler: الحق مر Şol vaķtda Su-yeri ĥalkı diġen bar irdi. Su-yeri yurtını ismidür. ³⁶ Ādemleri kemāl-i ‘ adāvet, bātını pelīd, özi cāhil ve nādānlıķ cihetidin ol Hāzret’ke izā vü ihānet berdi ve ferzend-i nā-reside- ³⁷ lerini, Hāzret-i İbrāhīm atlıġ irdiler, derece-i şehīdlikke yetkürdi. Şerīf, laţif başlarını rūymālġa urap " Ķavunnı aldını sizge alıp ³⁸ kildük." dip aydı. Hāzret-i Sultān, ĥuddise sırruh, rūymālını açıp körmesdin " Ķavunnı ĥām üzüp-sizler." didiler. Ve Hāzret, Hāķ sübhānehu ³⁹ ve ta‘ālā, uş bī-edeblikdin dem kinidin çıķardı. Ve Hāzret-i Sultān, ĥuddise sırruhu, bā-vücūd-ı uşanča bī-edeblikdin bolsa hem ⁴⁰ kiçürdiler ve pend, naşihāt kıldılar وهذا عين الكرامة

Naıldur: Hāzret-i Sultān, ĥuddise sırruhu’niñ ‘ ömr-i şerīf [ü] laţifleri ⁴¹ altmış üçke kirgenleride "Ān- Hāzret, şalla’llāhu ċaleyhi ve sellem, hem altmış üçde vefāt kılgān ikenler." dip altmış üçde ĥalvet ⁴² kirdiler. Ĥalvet içinde yene altmış üç

yıl 'ömr körüp yüz yigirme altı yaşğa kirdiler. H̄alvetğa kirgenleridin kin kayta çıkmadılar, h̄alvetde vefāt⁴³ boldılar, cesed-i mübārekleri andın çıktılar. Tāriḥ-i vefāt-ı H̄āzret-i Sulṭān H̄āce Aḥmed Yessevi sene şevvāl biş [yüz] on törtdür. Tāriḥ-i 'imāret-i iṣān⁴⁴ sene 807

تمت الرسالة والله اعلم بالصواب و اليه المرجع و المآب و قد صرح
امام السغناقي في رسالة التي صنفها لبيان اوصاف حميدة لسلطان
المذكور انه هو المجتهد للشريعة والطريقة و الحقيقة ثم خير الكلام قل و دل

Naḳldur: Sulṭān H̄āce Aḥmed Yessevi, ḳuddise sırruhu, öler vaḳtlarida bī-tāb⁴⁶ bolup Orta-sarāy'da h̄alvet içinde yattılar. Aşḫāblarığa bir niçe vaşiyyet kılıp aydılar ki " Bir ḥum alıp keliṅler!" dip buyurdılar.⁴⁷ Ḥumğa su ḳoyup toldurdılar. Emr kıldılar ki " Ḥumnı sınduruṅlar ! " dip. Sundurdılar irse, uşol su şişe yaṅlıḡ bolup irdi.⁴⁸ Aşḫāblar ol şişege ḳarap turğan vaḳtda Sulṭān Aḥmed cān be-Ḥaḳ teslīm kıldılar, va'llāhu a'lem.

بسم الله الرحمن الرحيم لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم
و على اله و اصحابه اجمعين الطيبين الطاهرين و على من اتبع الهدى
الامير الاعظم المخلص بعناية الرحمن اغنى

Emir Timür Küreken, ḥalleda'llāhu ta'ālā mülkehu ve iḥsānehu, ya'ni Türkistān şehrideki H̄āzret-i Sulṭānu'l-ārifin H̄āce Aḥmed Yessevi'niṅ mübārek nāmılarına⁵¹ binā bolğan 'imāret-i 'ālī tevfiḳu'l-meliki'l-mütevellā bilen sene sekkiz yüz yittinçi yılında. Emir Timür-i Şāhib-ḳırān, Emir Ṭuraḡay Bahādur oḡlı, Sulṭānu'l-mezkūrniṅ⁵² mezār-ı şeriflerige 'imāret-i 'ālī kılıp mescid binā kılganlarını bā' işi şoldur kim Toktamış Ḳalmaḳ, Türkistān ve eşraf-ı Türkistān'ını olça ve esir⁵³ kılıp alıp kitkenniṅ haberi Buḥārā'da Emir Timür-i Şāhib-ḳırān'ınıṅ be-sem'-i eşreflerige eşitildi, namāz-ı cum'a küni ba'd-ez namāz-ı cum'a bir niçe leşker⁵⁴ cem' kılıp niyyet-i ḡuzāt dip şehir-i Türkistān'ğa atıldılar. Bir niçe müddet yol yürüp Sir deryāsıdın ötüp şehir-i Türkistān'ğa⁵⁵ (dāḫil bolup. Sir deryāsıdın yol yürüp Etil suy boyındın yetip ?) [Tok]tamış bilen savaş kıldı, ḳaçurup olçaların aldı. Mezkūr Toktamış basa⁵⁶ yalḡuz Etil suydın ötti. Anda Emir Timür-i

Bahâdur Etil'niñ boyında turup Toqtamış'ğa aydılar kim "Ey Toqtamış, seni Toqtamış Bahâdur ⁵⁷ ataydur, atdın tüşkin, on bu yan yörügin, boyuñgı körey! " didi. Toqtamış tüşüp on bu yan yörüdi. Andın aydı: "Atığa ⁵⁸ mingin ! " Atığa mindi irse, Emîr Timür aydı: "Ey Toqtamış, "Atdın tüş !' didim, tüştüñg, "Mingil !' didim, mindiñg, hükminge kirizdüm." ⁵⁹ Uşbu söz te'sir kılıp "Aşl bolsañg, öler-sen, nekes bolsañg, yörer-sen." digen vaqtda kazâsı yetip uş yerde vefât boldı. Andın Emîr Timür-i ⁶⁰ Şâhib-ķırân Türkistân'ğa kelip Hâzret-i Sulţānu'l-ārifin, burhānu'l-muḥaqqikīn Hâce Ahmed Yesevî, rahmetu'llāhi aleyhi'niñ ḳabr-i mübârekleriniñ ⁶¹ üstige cimâret-i ālî binâ kılıp altı yılda tamâm ḳıldılar. Kâşinleri tamâm bolmayın piştâḳ ḳara boyunça ḳaldı. Başḳa günbezleriñg ⁶² kâşinleri tamâm bolup irdi. Andın Emîr Timür-i Şâhib-ķırân Buḫārâ bardılar. Bir niçe ulemâlar hem-râh irdiler. Ve yene velîlerdin hem hem-râhları bar irdi. ⁶³ Andın ḳayşar-ı Rûm'ğa bardılar. Rûm pâdişâhı bilen soḳuş ḳıladurğan küni tünide Sulţānu'l-mezkûrnı rûḫı pür-fütûḫlarını vâḳı ada kördi kim beşâretle[r]din ⁶⁴ uşbu beşâret zıkr ḳılındı: Aytıpdurlar, " Her uruşda ki sizlerge müşkil kilgey ve her ḳayda ki müşkil bolḡay bu rubâ'ini oḳuñḡlar! " didiler

Rubâ'î

Yeldâ keçeni şem'î ⁶⁵ şebistân itken

Bir laḫzada cālemni gülistân itken

Bir müşkil işim tüşüpdür āsân itkil

Ey barçanı müşkilini āsân itken

"Mên uşbu rubâ- ⁶⁶ 'ini köñglümge alıp ḳayşar-ı Rûm askeri bilen ḳarşu bolup turğan vaqtda uşbu rubâ'ini oḳudum, yetmiş merâtibe الحمد و المنّة zafer tapıp ⁶⁷ niçe müddet yol yörüp Buḫārâ kildük. Buḫārâ'da niçene vaḳt turup Hıṭây tarafına niçe miñg asker bilen barıp Hıṭây pâdişâhı ⁶⁸ bilen aramızda köp soḳuşlar boldı. Anda hem zafer tapıp ve hem aramızda şulḫ [u] şalâḫ bolup ḳız alıp Buḫārâ kildük. Başḳa ⁶⁹ yurtlarını feth bolḡanların bir bir beyân ḳılsam, söz uzun bolsa kerek."

Naıldur: Emîr Timür-i Şâhib-kırân ibtidâ-yı Buḥârâ'ğa pâdişâh boluşlarında ⁷⁰ Arab tarafınıñ meşâyıhlarınıñ rûh-i pür-fütûhları ikki pâdişâh-zâdeni alıp kildiler. Ve Acem tarafınıñ meşâyıhları Ḥâce Aḥmed Yessevî ⁷¹ başlık, alarnıñ rûh-i pür-fütûhları Emîr Timür'ni alıp bardılar. Arab meşâyıhları " Ol ikki pâdişâh-zâdeniñ birevlerin pâdişâ kıılır-miz." ⁷² didiler. Türk meşâyıhları " Emîr Timür bolsa." didiler. El-kışsa ikki taraf cem bolup Emîr Timür'niñ sözini tarafını Sultân Ḥâce Aḥmed Yessevî ⁷³ aldılar. Ol ikki pâdişâh-zâdeniñ sözni tarafın Arab meşâyıhların birevleri aldılar . İkki taraf ittifaḳ kıılıp üç pâdişâh-zâdeniñ orta- ⁷⁴ larığa cām koydılar. Aydılar kim "Üçevleri cāmni ursunlar. Qaysı birevleri cāmni urğanda şadâ berse, uşol pâdişâh bolsun." didiler. ⁷⁵ İttifaḳları şol boldı: Ol ikki Arab pâdişâh-zâdeleri urdılar, cām âvâz bermedi. Andın Emîr Timür urdılar, cām âvâz berdi. Ervâh-ı ⁷⁶ tayyibeler Emîr Timür Küreken'ni pâdişâh kııldılar. Andın ottuz yetti yıl pâdişâhlık kııldılar. Emîr Timür Küreken, Ḥâzret-i Ḥâce Aḥmed Yessevî'-⁷⁷ niñ rûh-ı pür-fütûhlarıdın şol beşâretni körgen vaḳtlarıda niyyet kılgâ[n] ikenler, "Cenâblarınıñ üstilerige cimâret-i⁷⁸ cālî kıılır-men." dip. Cimâretniñ hücreleride mollâlar turup müderrisler ders aytur ikenler. Mezkûr mollâlarğa vaḳf hem ta' ayyün bolğan iken.

⁷⁹ Naıldur: Tavuḳ yılı mâh-ı şa' bân'da kış künide Otrar tarafına sefer kııldılar. Havâ kıattıḳ savuḳ irdi. Ümerâlar şekve kııldı, "Uşandaḡ kıattıḳ ⁸⁰ savuḳda sefer kıılır mu ? "dip. Kilip deryâ-yi Sir'din ötiler. Emîr Timür'niñ bedenleri tirlep kilür irdi. Ümerâlarınñ sözün işitip ğayreti kilip ⁸¹ bir kettin yalangâç kıılıp koydı irse, şol sebebdin kesel peydâ boldı. Otrar şehriğe kilip tüşti. Qazâ-i subḥânî teb-i muḥriḳ, ya' ni ısıtma bedenige peydâ boldı, ⁸² özini bilmey yattı. Uş vaḳt onbişinçi mâh-ı şa' bân irdi, tavuḳ yılı irdi, sene sekkiz yüz sekkiz yıl, Peyğamber, şalla'llâhu aleyhi ve sellem'niñ hicretlerige ötüp ⁸³ irdi. Üç k[ün] bolğan ... ḥalḳ özin bilmey yatıp... ⁸⁴⁸⁵ Ekeleri gümân kııldı ki "cân teslim kılgân iken.", dip. Ammâ rüz-be-rüz kesel-i Emîr ziyâde boldı. Tabibler körüp kıandaḳ kesel ikenin bilmedi, hiç dâr nef' kıılmadı ⁸⁶ Mâh-ı şa' bânınıñ yigirme sekkizi cum'a küni çâşt-gâh vaḳtıda âfitâb tutıldı. Hergiz andaḡ bolğan imes irdi, meger Ḥâzret-i Süleymân ve Ḥâzret-i

İskender'niñ⁸⁷ vefâtlarında bolup irdi. Ammâ Emîr Timür-i Şâhib-ķırân'nıñ rûhlarını ĩabz ĩılur küni vaĩt-ı ĩâştdın tâ namâz-ı aşrgaĩa âfitâb tutulup ay ve yulduz-⁸⁸ lar körünüp ĩaldı, tünge oĩşap. Şol küni tün dip âdemler cum'a namâzını ĩazâ ĩıldı. Uşbu ĩâdişedin âdemler girye vü zârî ĩıldılar. Şâhib-ķırân⁸⁹ ĩavĩâ-yı merdümnî işitip sordı ki "Bu ne ĩavĩâdur ? ". Emîr'niñ köñgüllerige ĩildi ki "tün bolupdur.", dip. Bildi ki vaĩt-ı riĩletdür. ĩâzret Yâsin'ni ibtidâ⁹⁰ ĩılıp

او ليس الذى خلق السماوات و الارض بقادر على ان يخلق مثلهم بلى وهو الخلاق العليم

ĩa yitkende murĩ-ı rûhı nidâ-yı مرضيه الى ريك راضية مرضيه⁹¹ ni işitip ten kafesidin ĩâk-i serâ-perde-i eflâkke ĩayerân ĩıldı. قال انا لله و انا اليه راجعون

Sene yetti yüz ottuz bişde vücûdĩa kilip sene⁹² yetti yüz yetmiş birde pâdişâh boldı, sene sekkiz yüz sekkizde âlemdin öttiler, va'llâhu a'lem bi's-şavâb.

Kâtibi 'Abdu's-selâm ĩâce Feyzü'llâh Kâtib-oĩlı.

ÇEVİRİ

¹ Halife Ahmed bizlere bir işaret görse... ² bizlere pîrdirler. Halife Ahmed on iki yaşlarında velilik mertebesinde bulunuyorlardı. Halife Ahmed Hacc'a niyet edip bir nice... ³ vardılar. Dediler ki: "Gerek ki merd kişi Kâbe'yi buraya getirse." Hâce Abdu'l-hâlık-i Gucduvânî misafirperverlik gösterip ⁴ Kâbe'yi Gucduvân'da hazır kıldılar. Seher vakti bütün Türk meşayih Kâbe'yi tavaf edip Hac farîzasını yerine getirdiler... ⁵ On üç padişah evlâdı Halife Ahmed'in huzuruna geldiler. Her birisinin on üç binden fazla askeri vardı. ⁶ Halife Ahmed'e hepsi biat edip o gece hepsi birer kâmil veli oldular. Yine Halife Ahmed dediler ki: " Bir gün pîrim Şeyh Şihâbü'd-dîn-i ⁷ Sühreverdi 'Hey Pîr-i Türkistan !' diye nâra attılar. Ben' Lebbeyk!'" diye cevap verdim. O an evvelîn ve âhirîn ilimleri bana keşf ⁸ oldu. Ben "'Oğlum İbrahim'i öldürdüler." diye nâra attım. Haber geldi: İnsanlardan çok fazla cefa gördüm. Otuz yıldır.... ⁹ taş ile vurup yürüdüler. Ben sabrettim. Bu derecelere sabr sebebiyle ulaştım

(1) قال النبي عليه السلام من صبر ظفر (1)

Ve Sultan Hazretleri, ¹⁰ sırrı mübarek olsun, çocukluk çağında yedi yaşında idiler ki Arslan Bâb Hazretleri, Türkistan'a geldiler. Ârifler Sultanı Cenapları ¹¹ mekteplerinden çıkıp geldiklerinde Arslan Bâb Hazretleri, sırrı mübarek olsun, ile karşılaştılar, (Arslan Bâb) ¹² birçok zikrleri Sultan Cenaplarına öğrettiler. Ondan sonra dedim ki: " Ey Baba, emaneti veriniz! " Arslan Bâb, 'Demesen de ¹³ verecektim.' dediler. 'Ey edebsiz!' diyerek azarladılar. Azarlayışından korkmadım, bana bakıp ¹⁴ durdular. Sonra, "Ey yavrum, ağzını aç da emaneti vereyim; mezesini yutmadım, ağzını aç, salayım; hak Resul emirlerini ümmet isem,¹⁵ yerine getireyim.' dediler. Ağzımı açtım, emaneti ağzıma saldılar. Hurmanın sıcaklığı beni öylesine mest etti ki iki âlemden geçip Hak-perest oldum ¹⁶ Ondan sonra Babam dediler ki: 'Ey yavrum, bana külfet yüklemeyiniz; dört yüz yıldır ki bu emaneti

¹ Hazret-i Peygamber, Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun, şöyle buyurmuştur: Sabreden kazanır.

saklamakta idim." Sultan Ahmed, ¹⁷ Mezesini siz alıp bize tortusunu verdiniz.' dediler.

Nakildir: Sultan Hâce Ahmed Yesevî'nin doğum yeri Yessi ¹⁸ şehridir, Yessi şehrindeki meşhur Türkistan beldesinde doğmuşlardır ve mubarek kabirleri de oradadır. Sultan Hazretleri çocuk yaşlarında Arslan ¹⁹ Bâb Hazretleri'nin nazarlarına mazhar olup Türk meşayihinin önde gelen ulularından oldular. Arslan Bâb Hazretleri o Hazret'in (Hz. Peygamber'in), Allah'ın ²⁰ salât ve selâmı üzerine olsun, müjdeleri ile adı geçen Sultan'ı (Hâce Ahmed-i Yesevî'yi) terbiye etmeğe meşgul oldu. Hâce Ahmed Yesevî, Arslan Bâb Hazretleri'nin hizmetlerinde yüce dereceler ²¹ ve noksansız terakkiler elde etti. Arslan Bâb Hazretleri hayatta oldukları sürece daima hizmetinde bulundular. Bundan sonra vefatlarını ²² işaret edip Hâce Yûsuf-ı Hemedânî Hazretleri'nin hizmetine varmasını buyurdular. Sultan Hâce Ahmed Buhârâ'ya varıp Hâce ²³ Yûsuf'un hizmetinde olup kemal dereceleri elde edip sülûklerini tamamlayıp irşad hattı (irşad izni belgesi) aldılar. Bir zaman Buhârâ'da yaşayıp yaşlanıp ²⁴ etrafına müridler toplayıp hafiyye sülûkünü tamamladılar. Bir müddet sonra gaybden gelen bir işaret ile Türkistan tarafına ²⁵ yine sefer kıldılar. Türkistan'a döndüklerinde müridlerini Hâce Abdu'l-hâlîk-i Gucduvânî'nin hizmetinde bırakıp vasiyyetlerini yerine getirdiler. ²⁶ Ondan sonra Yessi şehrine gelip cehriyye sülûkünü tamamladılar, örtülü kalmasın ki Türk meşayihinin ser-halkası oldular. Meşayih onlardan kemaller ²⁷ elde edip ulu dereceler ve noksansız terakkiler buldular. Yüce dergâhlarında pek çok ulu kişi ve azizler bulunurdu. Her birini bir bir anlatmaya kalksam, her biri ²⁸ ayrıca bir kitap olur.

Nakildir: Mezkûr Sultan'da kerâmet ve harikulâde haller sayısızdır. Burada teberrüken muhtasar olarak bazıları zikredildi: ²⁹ Daima sohbetlerinde doksan dokuz bin meşayih toplanıp mağaraları içinde zikrederlerdi. Zikredilen mağaranın ortasında bir küp ³⁰ yerleştirip koymuşlardı. Mağara çok dar olduğundan sûfilerin terleri akıp küpün içine düşerdi. Küpün ağzı açık olduğundan düşen terler ³¹ küpte toplanırdı.

Ve o terler küp içinde şerbete dönüşürdü. O şerbetten nefislerini arındıran sûfiler içip mest olurlardı. Böylece bugün o ³² küpe "aşk küpü " adını verirler. Zikri geçen mağara insanlar toplanınca dar gelirdi. Sultan Ahmed Hazretleri, sırrı mübarek olsun, Hakîm Ata'ya, sırrı mübarek olsun, ³³ emr kıldılar ki (2) يا حكيم واسع ساز Hakim Ata sırrı mübarek olsun, arkalarını duvara verip işaret (etseler, o mağara genişlerdi. Yine ³⁴ Sultan Hazretleri yılanı kamçı yapıp, arslana binip bozkırlarda dolaşırdı. Ondan sonra Sultan Hazretleri, sırrı mübarek olsun, Tür-kistan halkını ³⁵ Hak, noksandan arı ve yücedir, tarafına yöneltirlerdi . (3) الحق مر

O vakitte Su yeri halkı denilen bir topluluk vardı. Su yeri yurtlarının adıdır. ³⁶ İnsanları aşırı düşmanlık dolu, içleri pislik ve kendileri cahil ve bilgisiz olmaları sebebiyle Hazret'e eza ve hakaret edip henüz yetişkin olmayan çocuğunu, ³⁷ İbrahim adında idi, şehitlik derecesine ulaştırdılar. Şerif ve latif başlarını mendile sarıp "Kavu-nun aldını size alıp ³⁸ geldik." diye söylediler. Sultan Hazretleri, sırrı mübarek olsun, mendili açıp bakmadan " Kavunu ham koparmışsınız." dediler. Hak, noksandan arı ve yücedir, Hazretleri ³⁹ o edepsizlikten dolayı gerisinden nefes çıkarttı. Ve Sultan Hazretleri, sırrı mübarek olsun, bunca edepsizliklerine rağmen ⁴⁰ affedip nasihat ve öğütte bulundular. (4) وهذا عين الكرامة

Nakildir: Sultan Hazretleri'nin, sırrı mübarek olsun, şerif ve latif ömürleri ⁴¹ altmış üçe girdiğinde "O Hazret (Hz.Peygamber), Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, de altmış üçte vefat etmiş." diyerek altmış üçte halvete ⁴² girdiler. Halvet içinde yine altmış üç yıl yaşayıp yüz yirmi yaşa ulaştılar. Halvete girdikten sonra tekrar halvetten çıkmadılar ve halvette vefat ⁴³ ettiler, mübarek cesetleri oradan çıktı. Sultan Hâce Ahmed Yessevî Hazretleri'nin vefat tarihi beş yüz on dört

² Yâ Hakîm, genişlet !

³ Gerçek acıdır.

⁴ Bu kerametın ta kendisidir.

(milâdî: 1120) senesinde idi. İmâretlerinin yapılış tarihi ise ⁴⁴ sekiz yüz elli yedi (milâdî: 1453) senesindedir.

تمت الرسالة والله اعلم بالصواب و اليه المرجع و المآب و قد صرح
امام السغناقى فى رسالة التى صنفاها لبيان اوصاف حميدة لسultan

5) المذكور انه هو المجتهد للشريعة والطريقة و الحقيقة ثم خير الكلام قل و دل

⁴⁵ Nakildir: Sultan Hâce Ahmed Yesevî, sırrı mübarek olsun, ölüm esnâsında halsiz ⁴⁶ olup Orta-saray'da halvet içinde yattılar. Ashaplarına bir çok vasiyet kılıp dediler ki: " Bir küp alıp geliniz ! " ⁴⁷ Küpe su koyup doldurdular. "Küpü parçalayınız ! " diye emretti. Parçaladıklarında içindeki su şişe gibi olmuştu. ⁴⁸ Ashaplar o şişeye bakıp durduklarında Sultan Ahmed canını Hakk'a teslim etti, vallah Allah en iyi bilendir. ⁴⁹

بسم الله الرحمن الرحيم لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم

و على اله و اصحابه اجمعين الطيبين الطاهرين و على من اتبع الهدى

الامير الاعظم المخلص بعناية الرحمن اغنى (6)

Emîr Timur Küregen, yüce Allah mülkünü ve ihsânını mübarek eylesin, yani Türkistan şehrindeki ârifler sultanı Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri'nin mübarek namlarına ⁵¹ bina kılınan yüce imaret, Allah'ın yardımı ile, sekiz yüz yedi (milâdî: 1404-1405) yılında idi. Emîr Timür-i Sâhib-kırân, Emîr Turağay Bahadır oğlu, zikri geçen Sultan'ın ⁵² şerif mezarlarına yüce bir imaret yaptırıp mescit bina kurduklarının sebebi şudur: Toktamış Kalmak Türkistan ve civarını yağmalayıp ve esir ⁵³ edip ganimetleri alıp gidişinin haberi Buhara'da Emîr Timur-i Sâhib-kırân'ın kulağına erişmesi cuma günü idi ve namazdan sonra bir nice asker ⁵⁴ toplayıp gazâ niyetiyle Türkistan şehrine doğru atlandılar. Bir nice yol gittikten sonra Sir deryasından geçip Türkistan şehrine ⁵⁵ dahil oldular...⁵⁶ Sir deryası boyunca

⁵ İmam es-Sığnaki , doğrusunu en iyi Allah bilir ; dönüş ve son onadır, mezkur sultanın seçkin vasıflarına dair ve şeriat, tarikat ve hakikat için olan risaleyi tamamlamıştır.

⁶ Bismillahirrahmanirrahim, Allahtan başka ilah yoktur. Muhammed Allah'ın resuludur, Allah ona, ailesine ve seçkin ve temiz olan bütün ashabına ve hidayete tabi olanlara ve muhlis büyük emire merhamet ve selamet versin. Rahman olan Allah'ın inayetiyle güçlü olmuştur.

yürüyüp Etil suyu kenarına varıp Toktamış ile savaştı, kaçırıp ganimetlerini aldı. Zikri geçen Toktamış ...⁵⁷ yalnız olarak Etil suyundan geçti. Orada Emîr Timur Bahadır, Etil kenarında durup Toktamış'a dediler ki: "Ey Toktamış, seni Toktamış Bahadır diye ⁵⁸ adlandırırılar, attan in, on adım bu yana yürü de boynunu göreyim." Toktamış attan inip on adım o tarafa yürüdü. Sonra dedi ki: "Atına ⁵⁹ bin ! " Atına binince Emîr Timur dedi ki: "Ey Toktamış, attan in dedim, indin. Bin dedim, bindin, seni hükmüm altına aldım." ⁶⁰ Bu söz tesir edip "Asl olsan, ölürsün, nekes olsan, yürürsün." dediğinde kazâsı erişip o yerde vefat etti. Ondan sonra Emîr Timur-i ⁶¹ Sâhib-kırân Türkistan'a gelip ârifler sultanı ve muhakkikler bürhanı Hâce Ahmed Yessevî Hazretleri'nin, Allah'ın rahmeti üzerine olsun, mübarek kabirlerinin ⁶² üstüne yüce bir imaret yaptırdı ve altı yılda tamamlandı. Çinileri tamamlanmadan ön kısmı kara boyunca kaldı. Başka kümbetlerin ⁶³ çinileri ise tamamlanmıştı. Oradan Emîr Timur-i Sâhib-kırân Buhârâ'ya vardılar. Yanında pek çok ulema yoldaş idi. Yine velilerden yoldaşları vardı. ⁶⁴ Oradan Rum (Anadolu)'a vardılar. Rum padişahı ile savaştığı gün zikri geçen Sultan'ın fütuh dolu ruhlarını rüyada görüp (verdiği) müjdelere ⁶⁵ bu müjde zikredildi: Derler ki: "Her savaşta zorda kalsanız ve her nerede bir müşkülle karşılaşsanız, bu rubâîyi okuyunuz ! " dediler:

⁶⁶ Rubâ'î

Yeldâ kêçeni şem'-i şebistân êtken

Bir lahẓada' âlemni gülistân êtken

Bir müşkil işim tüşüptür âsân êtkil

Ey barçanı müşkilini âsân êtken (7)

Ben bu rubâîyi ⁶⁷ hatırlayıp Rum askeri ile karşılaştığım vakit bu rubâîyi okudum, yetmiş defa (8) ⁸ zafer kaza nice müddet yol yürüyerek Buhârâ'ya geldik. Bir müddet Buhârâ'da durduktan sonra Hitây tarafına binlerce asker ile varıp

⁷ Uzun geceyi gece mumu yapan , bir lahzada alemleri gülistan eden, bir müşkül işim düşmüştür, kolay kıl, ey herkesin müşkülünü kolay eden!

⁸ Hamd ve minnet Allah'adır.

Hıtây padişahı ⁶⁹ ile aramızda pek çok savaşlar oldu. Orada da zafer kazanıp aramızda sulh yapıp kız alıp Buhârâ'ya geldik. Diğer ⁷⁰ yurtların feth edildiğini bir bir anlatmaya kalksam, söz uzun olur.

Nakildir: Emîr Timur-i Sâhib - kırân'ın Buhârâ'ya padişah oluşlarından önce ⁷¹ Arap tarafının meşayihlerinin fütuh dolu ruhları iki padişah evlâdını alıp geldiler. Ve Acem tarafının meşayihleri da Hâce Ahmed Yesevî ⁷² başta olmak üzere, onların fütuh dolu ruhları Emîr Timur'u alıp vardılar. Arap meşayihleri, "O iki padişah evlâdından birisini padişah kılmak isteriz." ⁷³ dediler. Türk meşayihleri "Emîr Timur padişah olmalı." dediler. Nihayet iki taraf toplanıp Emîr Timur'un sözcülüğünü Hâce Ahmed Yesevî ⁷⁴ aldılar. O iki padişah evlâdının sözcülüğünü ise Arap meşayihinden biri aldı. İki taraf anlaşıp üç padişah evlâdının orta- ⁷⁵ larına bir kadeh koydular. " Her üçü kadehe vursun. Hangi biri vurduğunda kadeh sadâ verirse, o padişah olsun." dediler. ⁷⁶ Anlaşmaları şu oldu: O iki Arap padişah evlâdları vurunca, kadeh ses vermedi. Ondan sonra Emîr Timur vurdular, kadeh ses verdi. Mübarek ⁷⁷ ruhlar Emîr Timur Küregen'i padişah kıldılar. Otuz yedi yıl padişahlık etti. Emîr Timur Küregen Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri'- ⁷⁸ nin fütuh dolu ruhlarından bu müjdeyi gördükleri vakitte niyet kıldılar ki " Hâce Ahmed Yesevî) Cenapları'nın kabri üstüne yüce bir ⁷⁹ imaret kılalım." diye. İmaretin hücrelerinde mollalar ders verir imişler. Mollalara ayrıca vakf da belirlenmiş.

⁸⁰ Nakildir: Tavuk yılı şa'ban ayında kış gününde Otrar tarafına sefer kıldılar. Hava çok soğuk idi. Emîrlere şikâyetinde bulundular: " Böylesine şiddetli ⁸¹ soğukta sefer kılınır mı ? " diye. Gelip Sır deryasından geçtiler. Emîr Timur'un bedeni terledi. Emîrlere sözünü işitip gayreti gelip ⁸² bir omuzunu açık bıraktığı için halsiz düştü. Otrar şehrine döndü. İlâhî kazâ neticesi teb-i muhrık, yani ısıtma bedenine düştü, ⁸³ kendisini bilmeden yattı. O vakit şa'ban ayının on beşinci günü, tavuk yılı idi ve ... Peygamber'in, Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, hicretlerinden sekiz yüz sekiz yıl geçmiş ⁸⁴ idi. Üç gün olduğunda halk ... kendisini bilmeden yatıp... ⁸⁵ Ablaları " Ruhunu teslim kıldı." diye sandılar. Emîr'in halsizliği günden güne

fazlalaştı. Tabibler bakıp ne sebeple halsiz düştüğünü bilmediler ve hiçbir ilaç fayda vermedi. ⁸⁶ Şa'ban ayının yirmi sekizi cuma günü kuşluk vakti güneş tutuldu. Hazret-i Süleyman ve Hazret-i İskender'in vefatları zamanında tutulmasının dışında hiç böyle ⁸⁷ olmamıştı. Emîr Timur-i Sâhib-kırân'ın ruhlarının alındığı gün kuşluk vaktinden tâ ikinci vaktine kadar güneş tutulup ay ve yıldızlar ⁸⁸ görülür oldu, gece olmuş gibi. O gün insanlar, "Gece oldu." diyerek cuma namazını kazâ kıldılar. Bu hadise sebebiyle insanlar ağlayıp sızladılar. Sâhib-kırân ⁸⁹ insanların feryadını işitip sordu ki: "Bu ne gavgadır ? " Emîr'in gönlünden "Gece olmuştur." geçti. Bunun üzerine göçme vaktinin geldiğini anladı. Yâ'sin sûresini okumaya ⁹⁰ başlayıp

اوليس الذى خلق السماوات و الارض بقادر على ان يخلق مثلهم بلى وهو الخالق العليم (9)

ulaştığında ruh kuşu: (10) ارجعى الى ربك راضية مرضيه 'ni 91 işitip ten kafesinden gök yüzüne uçtu. (11) قال انا لله و انا اليه راجعون Yedi yüz otuz beşte (milâdî :1134-1135) dünyaya geldi, ⁹² yedi yüz yetmiş birde (milâdî:1369-1370) padişah oldu, sekiz yüz sekiz (milâdî:1405-1406) senesinde ise âlemden göçtüler, en doğrusunu Allah bilir.

Kâtibi Abdu's-selâm Hâce Feyzu'llah Kâtib-oğlu.

9 Yâsîn sûresi , 81. âyet : Göklerle yeri yaratanın onların tıpkısını yapmağa kudreti yetmez mi , (Elbette kudreti yeter.) bütün varlıkları yaratan , herşeyi hakkıyla bilen O'dur.

10 Fecr sûresi , 28. âyet : Sen hoşnud , O da senden hoşnud olduğu halde Tanrı'na dön !

11 Bakara sûresi , 156. âyet : Biz Allah'a aidiz ve Allah'a döneceğiz.

NOTLAR

2 *Ḥalife Ahmed on ikki yaşlarında mertebe-i velâyette beḳādurlar.* "Halife Ahmed on iki yaşlarında velayet mertebesinde bulunmakta idiler." cümlesinde *beḳā* kelimesi masdar olduğu halde, *bāḳi* fail ismi gibi kullanılmıştır

3 *Ka^cbe'ni uşbu yerge keltürse.* "Kabe'yi bu yere getirse." cümlesinde - se şart eki, istek ifadesi taşımaktadır.

7 *Mén cevāb aydım ki "Lebbeyk !" dép.*

Aydılar ki "Aytmasaṅg hem bérür érdim." dép. (12-13)

Aşhāblarığa bir neçe vaşıyyet kılp aydılar ki "Bir ḥum alıp kelingler !" dép. (46)

Emr kıldılar ki "Ḥumnı sinduruṅglar!" dép (47)

Nıyyet kılgan ékenler "Cenāblarınıṅ üstilerige Cimāret-i Cāli kıılır-mén." dép. (77-78)

Ümerālar şekve kıldı " Uşandağ kattık savuḳda sefer kıılır mı ? " dép. (79-80)

Ekeleri gümān kıldı ki " Can teslim kılgan éken." dép (85)

Emir'niṅ köṅüllerige keldi ki" Tün bolupdur." dép (89)

Yukarıdaki cümlelerin bazıları *ki* edatıyla, bazıları da edatsız teşkil edilmiş birleşik cümle "... " içindeki cümle *dé* - fiilinin nesnesidir. Yardımcı cümle, fiili *ay-* olan esas cümlelerin nesnesi, *kııl-* ve *kél-* olan cümlelerin ise zarfı durumundadır. Yukarıdaki "*ki*" edatının kullanılmadığı birleşik cümleler Eski Uygur Türkçesi'ndeki birleşik cümlelere benzemektedir (bk. "Uyg. yard. cüml.", s.35).

8 *Cefāni köpdin köp kördüm* "Cefayı pekçok gördüm." cümlesinde *köpdin köp* ibaresi yapı itibarıyla çıkma grubu hâlinindedir ve cümlelerin zarf tamlayıcısını teşkil etmektedir.

10 *Türkistân 'ğa izlep kélgen vaqtlarıda...*"Türkistan'a doğru geldikleri vakitte" ibaresinde *izle-* "izlemek, takip etmek, peşi sıra gitmek " fiilinin yönelme hâlinde tamlayıcı (*Türkistân 'ğa*) olması Doğu Türkçesi'nin bir özelliğidir.

11 *ikev* < *iki + egü*, aynı şekilde *birev* < *bir + egü* (71, 73, 75), *üçev* < *üç + egü* (74) Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Doğu Türkçesi'nde yer alan bu şekil Batı Türkçesi'nde kullanılmamaktadır (topluluk sayı sözleri teşkil eden + *ağu* / + *egü* eki için bk. *AGr.* § 205). Doğu Türkçesi'nde büzülme neticesi ek + *ağu* / + *egü* > + *av* / + *ev* değişikliğine uğramıştır (bk. *Chag. Man.* § 56).

ikevleri mülâkat bol- " her ikisi karşılaşmak, yüz yüze gelip görüşmek " ibaresinde *mülâkat bol-* yerine Osmanlı Türkçesi'nde ve bugün *mülâkî ol-* kullanılmaktadır.

12 *emânetni bér* - için bk. Menkıbe motifleri: 3.

12-17 Arslan Bâb'ın Hz.Peygamber'in emanetini Hâce Ahmed Yesevî'ye teslim etmesi hadisesi Arslan Bâb için yazılan bir hikmette ayrıntılı şekilde ifade edilmiştir, bk. Menkıbe motifleri: 3.

15 *issi* "kokusu " ; *is* < ET. *yıd* > OT. *yıd* ~ *yıs* > *ıs* > *is* ; *is* + *i* ~ *issi* ; krş. Rabguzi, *KE*, Dizin: *is* "koku" ; *Abuşka*, 55: *is* "kokuya derler, bûy mânasına, kokmak mânasına da istimal olunur." ; *Senglağ*, 104v, 12: *is* "rayiha ve bû (güzel koku) olur." ; Ş. Süleymân, *LÇTO*, 51: *is* "koku, rayiha, bûy" ; P.de Courteille, *DTO*, 109: *is* "koku, koku alma" ; Vámbéry, *ÇSp.* 234: *is* "koku" ; Radloff, *WbTDia.* I, 1523: *is* "koku" .

ikki cālemdin keç - "iki âlemden vazgeçmek, hem bu dünya hem de öbür dünyaya değer vermemek, düşünce ve endişesini terketmek" Tasavvuf anlayışında bu husus "*terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i terk*" sözleriyle ifade edilir.

17 *tılıfını* < Far. *tufāle* "*posa*" kelimesi metnimizde *tılıf*, Anadolu ağızlarında ise *tılıf* şeklinde yer almaktadır.

toğulğandurlar (< *toğ-u-l-ğan+dur+lar* "doğulmuşlardır" *toğ* - fiilinin *-l-* edilgenlik ekiyle genişlemiş şeklinin kullanılışı Doğu Türkçesi'ne mahsustur. Batı Türkçesi *toğ* - fiilini hem etken hem de edilgen ifadesiyle kullanır.

20 *şuğl bol-* "meşgul olmak" *şuğl* masdarının ism-i mefulü *meşgûl* yerine kullanılması metnimizin ifade özelliklerindedir.

21 *Hâzret-i Arslan Bâb tâ hayâtta bardurlar, dâyim mülâzemetleride kıyâm turdılar.* "Arslan Bâb Hazretleri hayatta oldukları sürece (Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri) daima hizmetinde bulundular." cümlesi birleşik bir cümle olup "*Hâzret-i Arslan Bâb tâ hayâtta bardurlar* " cümlesi zaman bildiren yardımcı cümle,"*dâyim mülâzemetleride kıyâm turdılar*" cümlesi ise esas cümledir.

22 *Hâce Yūsuf'niñ hizmetleriğa bolup ...*"Hâce Yusuf'un hizmetlerinde olup ..." ibaresinde *bol-* yardımcı fiilinin yönelme hâlindeki tamlayıcı ile kullanılışı metnimiz için bir ifade özelliği olduğu kadar, *bol-* fiilinin ibarede "bulunmak" mânasında oluşuyla da ilgilidir. Türkçe'de fiillerin değişik tamlayıcılar alması yanında zaman içinde aldıkları tamlayıcıların değişmesi de üzerinde durulmağa değer bir husustur.

26 *bütret-* "tamamlamak" kelimesi için bk. *KB*, III, 120: *büt-* "ses kesilmek, alçalmak, borcu veya alacağı gerçekleşmek, yara kapanmak, sona ermek, yük olmak, bir şeye inanmak, ikrar etmek", *KB*, III, 121: *bütül-* "inanılmak, tamamlanmak, olgunlaşmak", *bütür-* "sağaltmak, sağlam hale koymak, alacağını tanıklamak, ispat etmek", *bütrürek* "tamamen, tamamıyla, iyice"; *AH*, XIII: *büt-* "kapanmak, onulmak", *bütür-* "tamamlanmak"; Şeyh Süleyman, *LÇTO*, 76: *buta* (*büte*), *bütün* "bütün, kamil, yekpare, tamam, yek-laht, bilâ-tafsil", *butra-* "perişan, perâkende olmak", *butraş-* "dağılmak, her tarafa yayılıp perişan, muzmahil olmak", *butrak* "perişan, muhtel, perâkende", *büt-* "nâbit, peyda olmak, tohum ve saire baş çıkarmak" vb. Verdiğimiz örneklere göre kelitemiz *büt-* fiiliyle ilgilidir. Bu durumda, *bütret-* < **büt+re-t-* veya **büt-ür+e-* olmalıdır.

28 *bolsa kérek* "olsa gerek, olmalı" Doğu Türkçesi'nde *-sa / -se + kerek* kuruluşu "gereklilik" ifadesi verir (bk *Chag. Man.* § 95, f).

29. Metnimizde birkaç örnekte ilgi hali eki *+ niŋ* / *+ niŋ* yerine *+ ni* / *+ ni* yüklem hâli eki kullanılmıştır: *gārni ortasında* (29) "garın ortasında", *yurtını ismidür* (35) "yurdunun adıdır", *qavunni aldı* (37) "kavunun önü, turfandası", *Sulṭānu'l-mezkūrni rūḥ-ı pūr-fütūḥları* (63) "mezkur sultanın fetih dolu ruhları", *başqa yurtlarını feth bolğanların* (69) "başka yurtların fethedildiğini" gibi.

ald (< *al + d*) "ön" kelimesinin teşekkülü şöyye olmalıdır: *+ d* sesi tüfeyli bir ses olabileceği gibi, belli bir lehçenin bünyesi içinde *+ t > + d* değişmesi ile de ortaya çıkmış olabilir. Bir ihtimal olarak *al* kelimesinin ikizleme ile *all* (çağatayca'da *allığa, allıda* gibi) olması ve Kazakça'da görüldüğü gibi *l > d* değişikliği ile *all > ald* olmuş olabilir. (krş. *alt < al + t*, *üst < üs (~ üz) + t*).

30. *ornat* - < *orun* "yer" *+ a + t* - "yerleştirmek" ; Doğu Türkçesi metinlerinde *orna* - "yerleşmek, yer tutmak" şekli de kullanılmaktadır.

tirleri tüşer irdiler: Burada dikkati çeken husus fail-fiil arasındaki şekil uygunluğudur. Genel olarak cansız varlıklarda bu uyum aranmaz.

33 *arqalarını divārğa qıl-* "arkalarını (sırtını) duvara dayamak" ibaresinde *qıl-* fiilinin kullanılışı ve ifadesi dikkat çekicidir.

34 *qamçı* < *qam - ı - ğ + çı* (?) ; krş. Doerfer, *TMEN*, III, § 1527: *qamçı* (tü.) "kamçı, kırbaç" ~ *qamçin* (özb.) ~ *ğamçı* ; Clauson, *EDPT*, 426: *qamçı* (*qam* -'tan) "kamçı, kırbaç" ; Räsänen, *EWbTSp.* 229: *qamçı* (mtü. osm.), *qamçı* (çag.) "kamçı, kırbaç" ; Kāşğari, *DLT*, I, 417: *qamçı* "kamçı" ; *KB*, III, İndeks: *qamçı* "kamçı" ; Ebū Ḥayyān, *El-İdrāk*, 68: *qamçı* "kamçı" ; İbn-i Mühennā, 36: *qamçı* " deriden örülen, bir değneğin ucuna bağlanan ve vurmak için kullanılan mesne"; Zamaḥşari, *ME*, İndeks: *qamçı* "kamçı", Rabğūzi, *KE* , Dizin: *qamçı* "kamçı" ; *Nehcü'l-ferādis*, Dizin: *qamçı* "kamçı" ; *Senglaḥ*, 276v, 7: kamçı "cim-i acemînin kesri ile; bir tür tâziyâne (kamçı) " ; Ş. Süleymān, *LCTO*, 229: *qamçı* " kamçı, kırbaç, tâziyâne" ; P.

de Courteille, *DTO*, 420: *kaṃçı* "kamçı, kırbaç" ; Radloff, *WbTDia* . II, 493: *kaṃçı* "kamçı, kırbaç" ~ *kaṃçın* < *kaṃçı* + *n* ; krş Ş. Süleymân, *LÇTO*, 222: *kaṃçın* "kamçı, kırbaç, tâziyâne" .

yulbars "arşlan" kelimesi için bk. Radloff, *Wb.TDia* III, 439: *yulbars* (Dsch. OT) " der Panther, Leopard" ; Şeyh Süleymân, *LÇTO*, 307: *yulbars* "arşlan, kaplan, peleng"; D. Ross, *Kuş adları*, 89: *yulbars baş çoçkaç* "kapan başlı kuş, orman serçesi".

37 *urap* < *ur - a - p* ~ *ur - u - p* (9): Türkçede *a / e* bağlayıcı ünlü olamayacağına göre *urap* örneğimizde, *baltu* > *balta*, *ördük* > *ördek*, *töpü* > *tepe*, *törü* > *töre* vb. örneklerde görüldüğü gibi düzleşme söz konusudur.

kaṃun < *kağun* < * *ka - ğun* ; krş. Clauson, *EDPT*, 611: *ka*: *ġu*: *n* ~ *kaṃun* "kavun" < * *ka:ğ - un* ; Räsänen, *EWbTSp*. 220: *kağun* "kavun" ~ mo. (*KWb*. 156) *gaun* "kavun" < tib. *ga - gun*, *kao* < ? chin. ; Kaşgari, *DLT*, I, 410: *kagun* "kavun" ; *KB*, III, İndeks: *kağun* "kavun" ; Ebū Ḥayyān, *El-idrāk*, 73: *kaṃun* "sarı kavun"; Zamaḥşarī, *ME*, İndeks: *kaṃun* "kavun" ; Rabğuzī, *KE*, Dizin: *kağun* "kavun" ; P. de Courteille, *DTO*, 412: *kaṃun* "kavun" ; Radloff, *WbTDia*. II, 468: *kaṃun* (Osm.) "kavun" .

kaṃunnu aldı " kavunun önü, hamı, turfandası " isim tamlamasında dikkat çeken iki husus bulunmaktadır: Birincisi *+ nı /+ ni* yükleme hâli ekinin, ilgi hâli eki yerine, ikincisi ise *ald* kelimesinin "ön" mânasının dışında "ham, turfanda" mânasında kullanılışdır.

38 *körmesdin* < *kör-mes+din* "görmeden" Bilindiği gibi isim-fiillerin çeşitli çeşitli ifadelerinden biri de "hareket ismi" (nomen actionis) olmalarıdır. Örneğimizde *körmes* isim-fiili bu ifadeyi taşıdığından çıkma hâli ekini almıştır. Öyle sanıyorum ki Eski Türkçe'deki *- matı /- meti* zarf-fiil ekinin Orta Türkçe'de *- madın /- medin* şeklinde kullanılışı ile *- masdın /- mesdin* şekli arasında bir benzerlik münasebeti bulunmaktadır.

üzüp sizler (< üz- ü - p tur- ur sizler) "*koparmışsınız*", *karap tur* - (48) "bakıp durmak" örneklerinde - p zarf-fiil ekinin bağlama işlevi ile *tur* - tasvirî fiilinin devamlılık ifadesi görülmektedir.

41 *halvet kir*- "halvete girmek" ibaresinde *kir*- fiilinin yönelme hâlindeki tamlayıcı yerine yalın hâlde tamlayıcı alması Doğu Türkçesi'nin bir özelliğidir. Aynı şekilde *Buḥārā bar*- (63) "Buhara'ya varmak"; *Buḥārā kil* - (67, 68) "Buhara'ya gelmek"; *Etil-suy boyındın yet* - (55) Eckmann da bu hususa işaret edip "*Hareket bildiren fiillerle datif, hareketin yöneldiği yeri (yer datifi, Lative) bildirir. Bazen isim yalın hâlde olabilir.*" demektedir (bk. *Chag. Man.* § 38).

44 Kaynaklarda El-Ḥüseyn bin ʿAlī bin Ḥaccāc bin ʿAlī Ḥüsāmu'd-dīn'in nisbesi *Es-Sıḡnaḳī* olarak tespit edilmiştir (bk. *El-Aʿām*, II, 248 ; *Hediyetü'l-ʿārifīn*, I, 314 ; *Luḡat-nāme*, "Sıḡnaḳī " maddesi. Kâşgarî ise kelimeyi *Suḡnaḳ* olarak tespit edip "Oğuz şehirlerinden biri" mânasını vermiştir (bk. *DLT*, I, 471).

46 *Orta-sarāy*: Metinden anlaşıldığına göre Hâce Ahmed Yesevî'nin halvete çekildiği yer olmalıdır. Bilindiği gibi Yesevî'nin halvete çekildiği yer imaretinin avlusunda merdivenle inilen bir hücredir. *Orta-saray* sözüyle buranın mı, yoksa Yesevî'nin başka bir ikamet yerinin mi kastedildiği belli değildir.

47 *keliḡler* < *kel - i - ḡ + lar* (46) "geliniz", *sınduruḡlar* < *sin - dur- u - ḡ + lar* (47) "kırınız, parçalayınız ", *oḡunḡlar* < *oḡu - ḡ + lar* (64) "okuyunuz". Bilindiği gibi çokluk 2. şahıs Emir eki - ḡ' dir. Ek + z ile genişlediği gibi (- ḡız / -ḡiz), + lar /+ lar ile de genişlemektedir (- ḡlar / - ḡler) Batı Türkçesi'nde - z ile genişlemiş şekil, Doğu Türkçesi'nde ise +lar / +ler ile genişlemiş şekil yaygınlaşmıştır. Ancak Doğu Türkçesi'nde + z ile genişlemiş şekil de kullanılır.

50 *küregen* < Moğ. *kürgen* "damat" ; krş. Lessing, *MED*, 505: *kürgen* "güveyi, damat; birinin kızının yahut kız kardeşinin kocası"; C. Schönig, *ML Wog* . 124: *kürägän* "damat, güveyi" ~ (çag.) *gürägän, kürägän, gürgän* ; Doerfer, *TMEN*, I, § 340: *kürgän* "damat, özel unvan ; Cengiz soyundan bir kızla evlenen beye verilen

unvan" < wmmo. *kürgän* ; Räsänen, *EWbTSp* 310: *küräkän* < mo. (*KWb.* 247) *kürgen* "damat" ; *Abuşka*, 364: *gürgen* "kâflar, kâf-i acemîdir, Timür Han neslinden bir kimsene Cengiz Han neslinden bir kız alsa, ona *gürgen* derler ve dahı şol kişiye derler ki gendü şah neslinden ola ve iki padişah kızın almış ola ve dahı bir han kızından ve han oğlundan hasıl olmuş şehzadeye derler yine hakan kızın almış ola." ; *Senglaḥ*, 505v, 9: *küregen* "ranın fethi ile, damat, küyev de derler. Emir Timür'ün lakabı. Belh padişahı Hüseyñ Çapa'nın kız kardeşi onun nikahında olduğu için bu lakab verilmiştir." ; Ş. Süleymân, *LÇTO*, 258: *kürgen* "Emir Timür'ün lakabı" ; P. de Courteille, *DTO*, 466: *gürgen* " Cengiz Han'la kan bağı olan Timür soyundan gelen prens, Timür'ün lakabı; dürüst, güzel, nazik, kibar " ; Vámbéry, *ÇSp.* 329: *küregen* "güzel, zarif, nazik, terbiyeli ; Timür'ün aile adı, lakabı" ; Radloff, *WbTDia.* II, 1592: *gürägän* = *kürägän* (Dsch.) "Cengiz Han soyundan kız alan Timür ve Timürlü prensler".

52 *olça* "ganimet": Lessing, *MED*, 610: *olca* " bulma, buluş; gelir, kazanç, kâr ; savaş esiri, ganimet ; yağma, çapul" ; *olcala-* "ele geçirmek, elde etmek; esir almak ; kazanmak, kâr etmek"; C.Schönig, *MLWog.* 141: *olça* "kıymetli eşya, ganimet; yağma, çapul" ; Räsänen, *EWbTSp.* 360: *olça* "savaşta elde edilen ganimet, savaş ganimeti" < mo. (*KWb.* 285) *olza* "elde edilen, kazanç, kâr, ganimet, savaşta elde edilen ganimet " < *ol-* "bulmak, elde etmek"; Ebü Ḥayyân, *El-İdrāk*, 62: *olçadı* "takdir etti" ; Zamaḥşarî, *ME*, İndeks: *olca* (mo.) "ganimet, yağma" ; *Bedâyi' ü'l-luğat*, 19b: *olca* " ğanâyim-i dâru'l-harb (savaş ganimeti)" ; *Senglaḥ*, 86r, 3: *olca* "kâr, kazanç ; ganimet" ; Şeyḥ Süleymân, *LÇTO*, 39: *olça-* "yağma etmek, ganimet almak, târâc etmek"; P.de Courteille, *DTO*, 75: *olça* "ganimet, savaş ganimeti"; Vambéry, *ÇSp.* 226: *olca* "ganimet, ganimetten alınan pay" ; Radloff, *WbTDia.* I, 1094: *olça* (Dsch.) "savaşta elde edilen, savaş ganimeti", *olçala-* (Dsch. OT) "esir almak, ganimet elde etmek ", I, 1093: *olça-* (Dsch.) " yüksek bir mevkide bulunana saygılarını sunmak" .

56 *Etil-suy* "İdil suyu, İdil ırmağı " isminin kuruluşu Türk dilinin yapısına pek uygun düşmemektedir.

57. *yalğuz* < *yalaguz* "yalnız" ; Gabain kelimeyi *yalañuz*, Brahmi metinlerinde *yālīñuz*, *yālīñus* şekillerinde tespit etmiştir (bk. *AGr.* Glossar). Clauson, kelimeyi *yalñu:s* şeklinde tespit edip, etimolojisinin belli olmadığını ve z'li şeklin daha sonra ortaya çıktığını bildirmiştir (bk. *EDPT*, s. 930) Kelimenin *yalañ* "çıplak" kelimesiyle ilgili olabileceği de düşünülebilir.

59 *kirizdüm* < *kir-i-z-dü-m* "girdirdim", - z - ettirgen ekinin kullanılış sahası oldukça sınırlıdır: *emiz* -, *tutuz* - "tutturmak", *tütüz* - "tüttürmek", *utuz* - "yenilmek" gibi (bk. *AGr.* §167; *Eski Türkçe*, § 20).

62 *ğara boyunça*: *Kāşīnleri tamām bolmayın pištağ ğara boyunça ğaldı*. "Çinileri tamam olmadan ön kısmı kara boyunca kaldı." cümlesini tam olarak anlamamız mümkün olmamıştır. "İmaretin ön cephesinin çinileri yerine yerleştirilmemiş halde kaldı." demek istenmiş olabilir. Cümlede dikkati çeken bir husus da teklik 3. şahıs iyelik ekinin düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak +u olmasıdır: *boyunça* < *boy+u+n+ça*

63-66. F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*'da bu hadiseyi Hocendli Kadı Mahdūm Nebî Cān Hatf tarafından Türkçeye tercüme edilen *Vakī at-ı Timur* adlı eserden şöyle nakl etmiştir: " Rum darü'l-mülküne teveccüh ettiğim zaman Hazret-i Şeyh Yesevi makamâtından tefe'ül ettim. Bu beşareti buldum ki her ne zaman müşkilâta uğrarsanız bu rubâ'iyi okuyunuz :

Yeldâ kiceni şem^ç -i şebistân itken

Bir lahzada ^ç âlemni gülistân itken

Bes müşkil işim tüşüpdür âsân itkil

Ey barçanı müşkilini âsân itken

Ben bu rubâ'iyi hıfzettim. Kaysar-ı Rûm askeriyle karşılaştığımda bunu yetmiş defa okudum, zafer hasıl oldu." (bk. *İlk Mutasavvıflar*, s. 33, dip not: 30).

68 *nêçene* < *nêçe+ne* "nice, ne kadar", krş. *kimesne*, *kimsene* < *kimse+ne* "kimse".

69 *başka* < *baş+ka* "başka, diğer", aynı şekilde *özge* < *öz+ge* kelimelerindeki + *ka* / + *ke*, + *ga* / + *ge* ekini, Z.Korkmaz kalıplaşmış verme hâli (yönelme hâli) eki olarak kabul etmektedir (bk. *Ek kalıplaşması*, § 5). Ancak eki isimden isim yapma eki olarak kabul etmek de mümkündür (bk. *AGr.* § 58).

78 *üstilerige* < *üst+i+leri+ge* "üstlerine" örneğinde olduğu gibi *tamāmı* (< *tamām+i*), *çoğu* (< *çok+u*) kelimelerinde de + *ı* / + *i*, + *u* / + *ü* iyelik eki kalıplaşmış durumdadır (bk. *Ek kalıplaşması*, § 24).

80 *tavuk yılı*: On iki hayvanlı Türk takviminde onuncu yıla tekabül etmektedir.

83-84 *Uş vaqt on beşinçi mäh-ı Şa' bân êrdi, tavuk yılı êrdi, sene sékkiz yüz sékkiz yıl, Peyğamber, şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem'niñ hicretlerige ötüp êrdi.* "O vakit Şaban ayının on beşinci günü, tavuk yılı idi ve Peygamber'in, Allah'ın salât ve selâmi üzerine olsun, hicretlerinden sekiz yüz sekiz yıl geçmiş idi." Cümlesinde *öt-* "geçmek" fiilinin yönelme hâli eki almış bir tamlayıcı ile kullanılışı metnin ifade özelliklerinden biridir.

85 *ekeleri* (< *eke+leri*) "hatunları", krş. *AGr.*Glossar *ākā* "abla, hala" ; T. Tekin, *OTGr.* Sözlük: *ākā* "abla" ; Röhrborn, *UWb.* 362: *ākā* "anne, abla" ; Clauson, *EDPT*, 100: *eke*: " baba tarafından kardeşlerin her biri"; Rasanen, *EWbTSp.* 38: *ākā* "yaşlı kardın akraba, kız kardeş, hala, teyze" ~ mo. (*KWb.* 118) *eke* "anne"; Kāşğarī, *DLT*, I, 86: *eke* "büyük kız kardeş, koca veya karının kendinden büyük kız kardeşi "; Ebū Ḥayyān, *El-İdrāk*, 10: *ākā* "hala, amme"; *Senglaḥ*, 45v, 14: *eke* "kafın fethi sonunda he ile, *ağā*'nın muhaffefidir; yani büyük erkek kardeş"; Şeyh Süleymān,

LÇTO, 17: *eke* "büyük birader, ağa, büyük kardeş"; P. de Courteille, *DTO*, 28: *eke* "yaşça büyük kardeş, ağabey; abla, asalet unvanı"; Vámbéry, *ÇSp.* 211: *eke* "ağabey"; Radloff, *WbTDia.*, I, 1436: *eke* "bey, ev sahibi"; Metnimizde *ekeleri* sözüyle Timür'ün hatunları kastedilmiştir.

ķandaķ < *ķa + n + da + oķ "nasıl, ne şekilde" *ķa kökünün tek başına kullanılmayıp çeşitli eklerle genişlemiş şekillerinin, *ķayu*, *ķayu*, *ķanı*, *ķaç*, *ķança*, *ķanda* gibi, Eski Türkçe'den beri soru kelimesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

DİZİN

A

- °Acem** (y.a.) Acem, İran ülkesi
 °A. tarafınıñ meşâyıtları 71
- aç** açmak
 a.- kıl (ağzınıñ a.) 14, 14
 a.- ıp (rüymalı a.) 38
 a.- ıp irdim (ağzımını a.) 15
- açuk** açık
 a. (humnınıñ ağızı a.) 30
- °adât** (Ar.) âdetler
 °a. (havâriq-ı °a.) 28
- °adâvet** (Ar.) düşmanlık
 °a. (kemâl - i °a.) 36
- °adedsiz** (< Ar. °aded + siz) adedsiz, sayısız
 °a + dür 28
- âdem** (Ar.) adam, insan
 â.+ ler 32, 88, 88
 â.+ lerdin 8
 â.+ leri 36
 â.+ lerini (Türkistân â.) 34
- âfitâb** (< Far. âftâb) güneş
 â. tutul - 86, 87
- ağız** ağız
 a.+ ımını (ağzımını) 15
 a.+ ınıñ (ağzınıñ) 14, 14
- âhirin** (Ar.) sonrakiler
 â. (°ulüm-ı evvelin ü â.) 7
- Ahmed** (k.a.) Ahmed, Hâce Ahmed Yesevî
 A.(Hâlife A.) 1, 2, 2, 6
 A.(Sultân A.) 16
 A.+ niñ (Hâlife A.) 5
 A.+ ge (Hâlife A.) 6
- aķ-** akmak
 a.- ıp (tirleri a.) 30
- al -** almak; taraf tutmak
 a.- dı (olçaların a.) 55
 a.- dılar 73, 73
 a.- dılar (haṭṭ-ı irşâd a.) 23
 a.- ıp (°aşâların kollarığa a.) 13
 a - ıp (kız a.) 68
 a.- ıp (köñglümge a.) 66
 a.- ıp (mezesini a.) 17
 a.- ıp bar - 71
 a.- ıp kel - 46
 a.- ıp kil - 70
 a.- ıp kit- 53
- °alâ ḥaddihi** (Ar.) ayrıca: °a. 28
- alar** onlar; bk. o l
- ald** ön; turfanda, tam olmamış
 a.+ ını (kavunını a. al -) 37
- °alem** (Ar.) âlem, dünya
 °â.+ ni gülistân it - 65
 °â.+ din öt - 92
 °â.+ din (ikki °â. keç -) 15
- °alî** (Ar.) yüce, üstün
 °â.(derece-i °â.) 27
 °â.(°imâret - i °â.) 51, 52, 78
 °â.+ leride (hânkâh - ı °â.) 27
- altı** altı: a. yılda 61
 a. (yüz yigirme a.) 42
- altmış** altmış
 a. üç yıl 42
 a. üçke kir - 41
 a. üçde 41, 41

- Camel** (Ar.) iş
- Camel-i hac** (Far., kelimeler Ar.) hac ziyareti , hac farızasını yerine getirme
 Ca.+ nı becâ kiltür- 4
- ammâ** (Ar.) amma, fakat: a. 87
- ân** (Far.) o:
- ân-Ḥazret** (Far., Ḥazret Ar.) o Hazret , Hz. Muhammed
 â. şalla'llâhu Ca.leyhi ve sellem 41
 â. şalla'llâhu Ca.leyhi ve sellemniñ beşâretleri bilen 1
- anda** orada, o zaman; bk. ol
- andağ** öyle, o şekilde: 15, 86
- andin** ondan, ondan sonra; bk. ol
- ara** ara: a.+ mızda 68, 68
- Carab** (Ar.) Arap
 Ca. (ol ikki Ca. pâdişâh-zâdeleri) 75
 Ca. meşâyihlardin birevleri 73
 Ca. meşâyihlari 71
 Ca. tarafınıñ meşâyihleriniñ rûh-ı pür-fütûhları 70
- Carifin** (Ar.) arifler
 Cā. (büzürgân u Ca.) 27
 Cā. (Cenâb-ı Sultānu'l- Ca.) 10
- arka** arka, sırt
 a.+ larını divârğa kıl- 33
- Arslan Bâb** (k.a.) Arslan Bâb; bk. **Ḥazret-i Arslan Bâb**
 A. (Ḥazret-i A.) 10, 11, 21
 A.+ nıñ (Ḥazret-i A.) 18
- artuq** artık, fazla
 a. (on üç miñdin a.) 5
- Caşâ** (A) asa
 Ca.+ ların kollarığa al- 13
- āsân** (Far.) kolay: â. it- 65, 65
- aşhâb** (Ar.) ashap, dostlar; sohbetle bulunanlar
 a.+ lar 48
 a.+ larığa vaşiyet kıl- 46
- asker** (Ar.) asker
 Ca. (niçe miñ Ca. bilen) 67
 Ca.+ i (kaşar- ı Rüm Ca. bilen) 66
 Ca.+ leri 5
- aşl** (Ar.) asıl, esas; halis, sâf
 a. bol- 59
- Caşr** (Ar.) ikinci vakti
 Ca. (namâz - ı Ca.) 87
- aş** at
 a.+ dın (tüş-) 57
 a.+ iñga (mingin !) 57
 a.+ iğa (min-) 58
- ata-** adlandırmak:
 a - rlar (hum - ı Cışk a.) 32
 a.- ydur (Toktamış Bahâdur a.) 57
- aşlan-** ata binmek: a.- dılar 54
- atlıg** adlı:
 a. (Ḥazret-i İbrâhim a.) 37
- āvâz** (Far.) ses
 â. ber- 75, 75
- ay** ay: a. ve yıldızlar 87
- ay-** demek, söylemek; bk. .ayt -
 a.- dım 7, 16
 a.- dı 38, 57, 58
 a.- dılar 3, 6, 12, 14, 16, 16, 46, 56, 74
- ayt-** demek, söylemek, krş. ay -
 a.- ipdurlar 64
 a.- ur (ders a. ir-) 29
 a.- ur (ders a. ikenler) 78
 a.- masanğ 12
- Caizân** (Far., Caiz Ar.) azizler, muhterem kimseler

B

- bâb** (A) kapı; mürşid, hakikati bilmeğe vesile olan kişi: b. (Hâzret-i Arslan B.) 10, 11, 21
- baba** Baba ; Arslan Bâb; bk.. **Arslan Bâb**: b. (ey b.) 12
b.+ m 16
- ba^cd** (Ar.) sonra
- ba^cdehu** (Ar.) ondan sonra
b. 34
- ba^cd-ez** (Far.) ondan sonra: 21, 24.
- bâ^ciş** (Ar.) icâbettiren, gerekli kılan, sebep olan, sebep
b + i (mescid binâ kılğanlarını b.) 52
- bağ-** bakmak
b.- ıp tur- 13
- bala** yavru, çocuk
b.+ m (ey b.) 14, 16
- bar** var, mevcut
b.ir- 5, 35, 63
b.+ durlar (tâ hayâtta b.) 21
- bar-** varmak, gitmek
b.- dılar 3
b.- dılar (alıp b.) 71
b.- dılar (Buğarâ b.) 62
b.- dılar (kaşar-ı Rüm'ğa b.) 63
b.- sunlar (hizmetleriğa b.) 22
b.- ıp (asker bilen b.) 6
b.- ıp (Buğarâ'ğa b.) 22
- barça** bütün, hep
b.+ nı müşkilini âsân it- 6
- basa** sonra: b. 55
- baş** baş
b.+ larını (şerif (ü) laîf b.) 37
- başka** başka, diğer
b. günbezlerniñ kâşinleri 61
b. yurtlarını 69
- başlık** başta olmak üzere
b. (Hâce Ahmed Yesevî b.) 71
- bâ^cın** (Ar.) iç, benlik
b+ ı pelid 36
- bâ-vücüd** (Far., vücüd Ar.) bununla beraber, buna rağmen: b. 39
- becâ** (Far.) yerinde , yerine
b. (Camel-i hacnı b. kültür -) 4
b. (mihmân-dârlık b. kültür -) 3
b. (vasiyyet b. kültür-) 25
- be-cânib-i Türkistân** (Far.) Türkistan tarafına
b.+ ğa sefer kıl - 24
- beden** (Far.) beden, vücut
b.+ iğe ısıtma peydâ bol - 81
b.+ leri (Emir Timür'niñ b.) 80
- be-Ĥağ** (Far., Ĥağ Ar.) Hakk'a
b. (cân b. teslim kıl-) 48
- beğâ** (Ar.) bâkilik, devamlılık
b+ durlar (mertebe-i velâyet b.) 2
- belde** (Ar.) ülke, memleket
- belde-i Türkistân** (Far., belde Ar.) Türkistan beldesi
b.+ da 18
- ber-** vermek
b.- di (âvâz b.) 75
b.- di (izâ vü ihânet b.) 36
b.- diñgiz (tılfını b.) 17
b.- diler (ta^clim b.) 12
b.- eyin (emânetni b.) 14
b.- inğ (emânetni b.) 12
b.- se (şadâ b.) 74
b.- ür irdim 13
b.- medi (âvâz b.) 75
- be-sem^c- i eşref** (Far., kelimeler Ar.) şerefli duyuşa
b.+ leriğa (işitil-) 53
- beşâret** (Ar.) müjde
b. (uşbu b. zikr kılın-) 64

- b.+ ni (şol b. kör -) 77
b.+ lerdin uşbu beşâret 63
b.+ leri bilen 20
- beyâbân** (Far.) çöl
b.+ larda (yörü -) 34
- beyân** (Ar.) bildirme, ifade etme
b. kı1 - 27, 69
- bey^cat** (Ar.) kabul ve tasdik etme
b. kı1 - 6
- bi-edeblik** (Far.bi-edeb+lik) edepsizlik
b.+ din 39,39
- bil-** bilmek
b.- di 89
b.- medi 85
b.- mey (özin b.) 83
b.- mey (özini b.) 83
- bilen** ile, beraber, birlikte; bk.. **birle**
b. (beşâretleri b.) 20
b. (Hıfây pâdişâhı b.) 68
b. (Kaysar-ı Rûm ^caskerleri b) 66
b. (niçe miñg ^casker b.) 67
b. (Rûm pâdişâhı b.) 63
b. (taş b.) 9
b. (tevfıku'l-meliki'l-mütevellâ b)51
b. (Toktamış b.) 55
- binâ** (Ar.) bina, yapı
b. bol- 51
b. kı1- 52, 61
- bir** bir
b. bir beyân kı1 - 27, 69, 69
b. hum 29, 46
b. ketfin 81
b. kün 6
b. lahçada 65
b. müşkil işim 65
b. niçe 2, 12, 23, 46, 53, 54, 62
b. remzi 1
- b.+ de (yetti yüz yetmiş b.) 92
- birev** birisi
b.+ leri (^carab meşâyıhlardın b.) 74
b.+ leri (kaysı b.) 74
b.+ lerin pâdişâh kı1- 71
- birlen** ile, birlikte, beraber; bk. **bilen**
b. (işâret-i ğaybı b.) 24
- bisyâr** (Far.) pekçok
b. büzürgân u ^cazizân 27
- biş** beş: b. yüz on dört 43
b.+ de (yetti yüz ottuz b.) 91
- bişinçi** beşinci
b. (on b. mâh - ı fia^cbân) 82
- bi-tâb** (Far.) güçsüz, takatsız
b. bol- 45
- biz** biz
b.+ ge 17
b.+ lerge 1,2
- bol-** olmak
b.- dum (Hağ - perest b.) 15
b.- dı (keşf b.) 8
b.- dı (pâdişâh b.) 92
b.- dı (peydâ b.) 81, 81
b.- dı (sokuşlar b.) 68
b.- dı (şol b.) 75
b.- dı (şuğl b.) 20
b.- dı (vâkı^c b.) 21
b.- dı (vefât b.) 59
b.- dı (ziyâde b.) 85
b.- dılar (bisyâr büzürgân u ^cazizân b.) 27
b.- dılar (ser-ğalka b.) 26
b.- dılar (uluğlarıdın b.) 19
b.- dılar (vefât b.) 43
b.- dılar (velî-i kâmil b.) 6
b.- updur (tün b.) 89
b.- ğay (müşkil b.) 64
b.- sun (pâdişâh b.) 74

- b.- sam (ümme**t** b.) 15
b.- sa**ñ** (aşl b.) 59
b.- sa**ñ** (nekes b.) 59
b.- sa (bî-edeblikdin b.) 39
b.- sa (Emîr Timür b.) 72
b.- sa (merdî b.) 3
b.- sa kerek (her kıysı kitâbî b) 28
b.- sa kerek (söz uzun b.) 69
b.- up (aramızda şulh (u) şalâh b) 68
b.- up (bî-tâb b.) 46
b.- up (cem^c b.) 29, 72
b.- up (Hâce Yūsuf'nî**ñ** hizmetleri**ğ**a b.) 23
b.- up (ikevleri mülâkât b.) 12
b.- up (karşu b.) 66
b.- up (nazarları**ğ**a manzûr b.) 19
b.- up (pir b.) 23
b.- **ğ**an (andağ b. imes irdi) 86
b.- **ğ**an (binâ b.) 51
b.- **ğ**an (cem^c b.) 32
b.- **ğ**an (üç kün b.) 83
b.- **ğ**anların (feth b.) 69
b.- ur irdi (cem^c b.) 31
b.- ur irdi (ki**ñ** b.) 33
b.- ur irdi (mübeddel b.) 31
b.- ur irdiler (mest b.) 31
b.- **ğ**an imes irdi (andağ b.) 86
b.- **ğ**an iken (ta^cayyün b.) 78
b.- **ğ**an ikendür (vefât b.) 41
b.- up irdi (şîşe ya**ñ**lı**ğ** b.) 47
b.- up irdi (tamâm b.) 62
b.- p irdi (vefâtlarında b.) 87
b.- mayın (tamâm b.) 61
boluş olma, oluş
b.+ larıda (pâdîşâh b.) 70
boy boy
b.+ u**ñ**ı (kör-) 57
b.+ ında (Etil'nî**ñ** b.) 56
b.+ ındın (Etil suy b.yetip) 55
bu bu (işaret sıfatı)
b. rubâ^cini 64
b. yan 57, 57
Buğ**ârâ** (y.a.) Buhârâ
B. bar - 62
B. kil - 67, 68
B.+ **ğ**a bar- 22
B.+ **ğ**a pâdîşâh bol- 69
B.+ da 53
B + da tur- 67
B + da yö**r**ü- 23
buyur- buyurmak, emretmek
b- dılar 46
bürhan (Ar.) delil
bürhanu'l-muh**akkî**ğ**in** (Ar.) mu-
hakkiklerin bürhanı
b. (Hâzret-i sultân**u**'-Cârifin ve b.
Hâce Ahmed Yesevî) 60
bütret- tamamlamak
b- diler (cehriyye sülük**in** b.) 2
büzüğ**ân** (Far.) büyükler, ulula
büzüğ**ân u C**az**izân** (Far., C**az**iz Ar.)
ulular ve azizler
b. bol- 27
C
câhil (Ar.) câhil, bilgisiz, ilâhî gerçek-
ten habersiz
c. (özi c.) 36
câm (Far.) kadeh: c.74
c. koy - 74
c.+ nı ur - 75, 75
cân (Far.) can, ruh
c. teslim kı**l** - 48, 85
cân**ib** (Ar.) taraf, yön
c. (be-c-i Türkistân'**ğ**a sefer kı**l**-)
24

- cefâ** (Ar.) cefâ, eziyet
c.+nı köpdin köp kör- 8
- cehriye** (Ar.) açıktan, açık halde ve yüksek sesle yapılan zikir
c. sülûkin bütret- 26
- cem^c** (Ar.) toplama, bir araya getirme
c.bol- 29, 31, 32, 72
c.kıl- 54
- Cenâb** (Ar.) "ulu, şerefli" mânasında ünvan sözü
C.+ larınıñ üstilerige 77
C.- ı Sultân'ga 11
- Cenâb-ı Sultân** (Far., kelimeler Ar.) :Sultan Hazretleri, Hâce Ahmed Yessevi'nin ünvanı; bk. **Cenâb-ı Sultânul- Cârifin**
C.+ ğa (ta^clim ber -) 12
- Cenâb-ı Sultânul- Cârifin** (Far., kelimeler Ar.) ârifler Sultani, Hâce Ahmed Yessevi; bk. **Cenâb-ı Sultân**: C.10
- cesed** (Ar.) Ceset
- cesed-i mübârek** (Far., kelimeler Ar.) mübarek ceset: c.+ leri 43
- cevâb** (Ar.) cevap: c. ay - 7
- cihet** (Ar.) cihet, yön; sebep
c.+ idin (nâdânlık c.) 36
- cum^{ca}** (Ar.) cuma: c. küni 86
c. namâzını kazâ kıl- 88
c. (namâz-ı c.) 53
c. (namâz-ı c. küni) 53

Ç

- çâşt** (Far.) kuşluk vakti
vaqt-ı ç.+dın tâ namâz-ı Caşrgaça 87
- çâşt-gâh** (Far.) kuşluk vakti
ç.vaqtıda 86
- çık-** çıkmak

ç- tılar (cesed-i mübârekleri andın ç.) 43

ç.- ıp (mekteb-hâneleridin ç.) 11

ç.- madılar (kayta ç.) 42

çık- çıkarmak, çıkartmak

ç.- dı (dem kinidin ç.) 39

çünânçi (Far.) o şekilde, öyle
ç. 31

D

dâhil (Ar.) dâhil

d. bol - 55

dârü (Far.) ilâç, çâre

d. (hiç d.) 85

dâyim (Ar. dâ'im) daima: d. 21

dâyimü' l- evkât (Ar.) her vakit, her zaman: d. 29

delâlet (Ar.) kılavuzluk etme, yol gösterme: d. kıl- 35

dem (Far.) soluk, nefes

d. kinidin çıkar- 39

derece (Ar.) derece, pâyê

d.+ lerni şabrdın tap- 9

derece-i Câli (Far., kelimeler Ar.) yüksek

derece, ulu pâyê

d. tap- 27

d. vâki^c bol- 20

derece-i şehidlik (Far., derece-i şehid+lik) şehitlik derecesi

d.+ ke yetkür - 37

der-hâl (Far., hâl Ar.) derhal, hemen, o anda: d. 7

ders (Ar.) ders: d. ayt- 78

deryâ (Far.) derya, deniz

d.+ sıdın (Sir d. öt -) 54

d.+ sıdın (Sir d. yol yörü -) 55

dery â-yı Sir (Far.) Sir deryası

d.+ dın öt- 80

di- demek, söylemek

- d.- dim 58, 58
d.- di 57
d.- diler 3, 17, 38, 64, 72, 74
d - p 7, 8, 12, 13, 13, 22, 38, 41, 46, 54, 78, 85, 88, 89
d - gen (Su-yeri halkı d.) 35
d.- gen vaqtda 59
divâr (Far.) duvar
d.+ğa (arqalarını d. kıl-) 33
- E**
- eflâk** (Ar.) felekler, gökler
e. (hâk-i serâ-perde-i e.) 91
eke abla, büyük kız kardeş, hala, Timurlu hatunlarının unvan
e.+ leri 85
el-kıssa (Ar.) hasılı, sözün neticesi
e. 72
el-yevm (Ar.) bugün: e. 31
emânet (Ar.) emanet
e.+ ni ber- 12,14
e.+ ni sakla- 16
e.+ ni sal- 15
Emîr (Ar.) Emîr ; krş. **Emîr Timür**
E.+ niñ kögüllerige kıl- 89
E. (kesel-i E.) 85
Emîr Timür (k.a.) Emîr Timür.
E. 58, 72, 75
E.+ niñ bedenleri 80
E.+ niñ sözini tarafın al - 72
E.+ ni (alıp bar -) 71
Emîr Timür Bahâdur (k.a.) Emîr Timür Bahâdur ; bk. **Emîr Timür**
E. 56
Emîr Timür Küreken (k.a.) Emîr Timür Küreken; bk. **Emîr Timür**
E. 76
E. + ni (pâdışâh kıl -) 76
- Emîr Timür-i Şâhib-kırân** (k.a.) Emîr Timür-i Sâhib-kırân; bk. **Emîr Timür**: E. 51, 59, 62, 69
E.+ niñ 53, 87
Emîr Turağay Bahâdur (k.a.) Emîr Turağay Bahâdur; Timür'ün babası: E. oğlu 51
emr (Ar.) emir, buyruk
e. kıl- 33, 47
e. + lerin (hağ Resül e. kıl-) 14
ercemend (Far. ercmend) muhterem, şerefli , itibarlı
e. (ferzend-i e.-i nâ-resideleri) 36
ervâh (Ar.) ruhlar
ervâh-i tayyibe (Far., kelimeler Ar.) güzel ruhlar, mubarek ruhlar
e.+ ler 75
esîr (Ar.) esir, tutsak: e. kıl- 52
eşref (Ar.) pek şerefli
Etil (y.a.) Etil (İtil, İdil) nehri; bk. **Etil-suy**
E. suydım öt - 56
E.+ niñ boyında tur- 56
Etil-suy (y.a.) Etil nehri ; bk. **Etil**
E. boyundın yet - 55
eṭrâf (Ar.) etraf, taraflar
eṭrâf-ı Türkistân (Far., eṭrâf Ar.) Türkistan tarafları
e.+ nı olça ve esir kıl - 52
evkât (Ar.) vakitler
evvelin (Ar.) evveller, öncekiler
e. (Culüm-ı e. ü âhîrin) 7
ey
ey
e. 66
e. balam 14, 16
e. Baba 12
e. bi-edeb 13
e. Toktamış 56, 58

F

- ferzend** (F) evlat
ferzend-i ercemen-i nâ-reside (Far.)
 :küçük yaşta olan şerefli evlat
 f.+ lerini derece-i şehidlikke
 yetkür- 36
feth (Ar.) açma; ele geçirme, idaresi
 altına alma
 f. bol - 69
fütüh (Ar.) ferdahlık
 f.+ ları (rûh-ı pür-f.) 70
 f.+ larını (rûh-ı pür-f.) 63
 f.+ larının (rûh-ı pür-f.) 77

G,Ğ

- gâh** (Far.) zaman
 g. (çâşt-g. vaktıda) 86
ğâr (Ar.) mağara
 ğ. (uş ğ.) 33
 ğ. nihâyeti 30
 ğ.+ nı ortasında 29
 ğ+ ları içinde 29
ğâr-ı mezkûr (Far., kelimeler Ar.) adı
 geçen mağara
 ğ. 32
ğavğâ (Far.) kavga, gürültü
 ğ+ dur (ne ğ.?) 89
ğavğâ-yı merdüm (Far.) insanların kavgası
 , gürültüsü
 ğ+ ni işit- 89
ğaybî (Ar.) gayb âlemine ait
ğayret (Ar.) gayret, çaba: ğ+ i kel - 80
girye (Far.) göz yaşı
girye vü zârî (Far) ağlama ve inleme
 g. kııl- 88
Ğucduvân (y.a.) Gucduvan
 Ğ.+ ğa (Ka^cbe'ni Ğ. hâzır kııl-) 4
ğuzât (Ar.) gazâlar

ğ. (niyyet-i ğ.) 54

gülistân (Far.) gül bahçesi ~

g. (Câlemni g. it-) 65

gümân (Far.) zan

g. kııl - 85

günbez (Far.) künbed

g.+ lerniñ kâşinleri 61

H, Ğ, H

haber (Ar.) haber

h.kil - 8

h.+ i 53

hac

(Ar. hacc) hac; Kâbe'yi usul ve erkânına göre uygun şekilde tavaf etme

h. (Camel-i h.) 4

h. (irâde-i h.) 2

H`âce ^c**Abdu'l-hâlık-i Gucduvânî** (k.a.)

Hâce Abdu'l-hâlık-ı Gucduvânî

H. 3

H+ niñ mülâzemetleride 25

H`âce Ahmed Yessevî (k.a.) Hâce Ahmed

Yessevî: H. 20, 43

H. başlık 70

H. (Hâzret-i sulţânu'l-^cârifin
bürhânü'l - muhaqqikin H.) 60

H. (Sulţân H.) 45

H+ niñ (Hâzret-i H.) 76

H+niñ (Hâzret-i sulţânu'l-^cârifin
H.) 50**H`âce Yûsuf** (k.a.) Hâce Yûsuf

H+ niñ hizmetleriğe bol- 22

hadise (Ar.) hadise, olay

h.+ dîn (uşbu h) 88

hafiyе (Ar.) gizli: h. sülükini kııl- 24**hâk** (Far.) toprak**hâk** (Ar. hâk) hak, doğru, gerçek

h. Resûl 14

Hâk (Ar. Hâk) Hak, Hz. Allah

- H.subhānehu ve ta^çālā 35, 38
 H. (cân be-H. teslim kııl-) 48
- Hakîm** (k.a.) Hakîm Ata; bk. **Hakîm Ata**
 H. (yâ H.) 33
- Hakîm Ata** (k.a.) Hakîm Ata, bk.. **Hakîm**:
 H.33
 H. kuddise sırruhuğa 32
- hâk-i serâ-perde-i eflâk** (Far., eflâk Ar.)
 gökyüzü
 h+ ke 91
- Hak-perest** (Far., Hak Ar.) Hakk'a tutkun ,
 Hakk'a tapan: H. bol- 15
- hâl** (Ar.) hal: h. (der-h.) 7
- Halife Ahmed** (k.a.) Halife Ahmed; Hâce
 Ahmed Yesevî
 H. 1,2, 2,6
 H.+niñg hizmetleriğa 5
 H.+ge 6
- halk** (Ar.) halk, insanlar: h. 83
 h.+ ı (Su-yeri h.) 35
- halleda'llāhu ta^çālā mülkehu ve ihsānehu**
 (Ar.) "Allah mülkünü ve ihsanını
 baki eylesin: H. 50
- halvet** (Ar.) halvet, yalnız kalma
 h. içinde 42
 h. içinde yat- 46
 h. kir- 41
 h.+ қа kir- 42
 h.+ de vefāt bol- 42
- hām** (Far.) ham, olmamış
 h. üz - 38
- hāne** (Far.) ev
- hānkāh** (Ar.) hankāh, dergāh, tekke
- hānkāh-i Cālī** (Far., kelimeler Ar.) yüce
 dergāh
 h.+ leride 27
- hāşıl** (A) hasıl, husule gelme
 h. (kemālāt h. kııl-) 23, 27
 h. (mürid h. kııl-) 24
- hatt** (Ar.) yazı
- hatt-ı irşād** (Far., kelimeler Ar.) irşad
 iznini bildiren yazı: h. al- 23
- havā** (Ar.) hava: h. 79
- havāriq** (Ar.) harikalar, imkân üstü
- havāriq-ı Cādāt** (Far., kelimeler Ar.)
 :âdet üstü, âdetde olmayan
 h. (kerāmât u h.) 28
- hay** hey: h. hay Pir-i Türkistân ! 7
- hayāt** (Ar.) hayat: h. + ta 21
- hâzır** (Ar.) hazır: h. kııl - 4
- hazret** (Ar.) yüce kişiler için kullanılan
 ve saygı ifade eden söz
- Hazret** (Ar.) Hz. Muhammed
 H. (ân-H. şalla'llāhu Caleyhi
 vesellem) 41
- Hazret** (Ar.) Hazret, Timür: H. 89
- Hazret** (Ar.) Hazret, Hâce Ahmed
 Yesevî: H. 38
 H.+ ke 36
- Hazret-i Arslan Bâb** (k.a.) Arslan Bâb
 Hazretleri: H.10, 11, 19, 21
 H.+niñg hizmetleride 20
 H.+niñg na'arlarığa 18
- Hazret-i Hâce Yûsuf-ı Hemedânî** (k.a.):
 Hâce Yûsuf-i Hemedânî
 Hazretleri
 H.+ niñg 22, 77
- Hazret-i İbrâhim** (k.a.) İbrahim Hazretleri;
 Hâce Ahmed Yesevî'nin oğlu: H.
 atlıg 37
- Hazret-i İskender** (Far., kelimeler Ar.)
 İskender Hazretleri: H.+ niñg 86
- Hazret-i Sultân** (Far., kelimeler Ar.) Sultan
 Hazretleri , Hâce Ahmed
 Yesevî: H. 9, 33, 34,38, 39, 40
 H. Hâce Ahmed Yesevî 43
 H. Hâce Ahmed Yesevî 'niñg
 17
- Hazret-i Sultân Ahmed** (k. a.) Sultan
 Ahmed Hazretleri, Hâce Ahmed
 Yesevî : H. 32

- Hâzret-i sultânul-Ārifin ve burhânu'l-muhakkikîn** (Far., kelimeler Ar.) ariflerin sultanı ve muhakkiklerin burhanı Hazretleri
H. Hâce Ahmed Yesevî 60
H. Hâce Ahmed Yesevî'nin mübârek nâmlarına 50
- Hâzret-i Sultân Hâce Ahmed Yesevî** (k.a.) Hazret-i Sultan Hâce Ahmed Yesevî: H.+ ning 17
- Hâzret-i Süleymân** (k.a.) Hz. Süleyman Peygamber: H. 86
- Hem** (Far.) hem, dahi: h. 13, 18, 22, 39, 41, 62, 68, 68, 78
- hemme** (Far. heme) bütün, hep, herkes
h.+ leri 6, 6
- hem-râh** (Far.) yoldaş: h. ir- 62
h.+ ları 62
- her** (Far.) her: h. kayda 64
h. kaysı 27
h. kaysılarınin 5
h. kaysıların 27
h. uruşda 64
- hergiz** (Far.) asla
h. 86
- hizmet** (Ar.) hizmet; bk. **hizmet**
h.+ leriğe kil- 5
- Hıtây** (y.a.) Hitay
pâdışâhı bilen 67
H. tarafına 67
- hizmet** (Ar. hizmet) hizmet; bk. **hizmet**
h.+ leriğe bol- 23
h.+ leriğe bar- 22
h.+ leriğe 20
- hicret** (Ar.) hicret, göç; Hz. Muhammed'in m. 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç edişleri hadisesi . Hicri takvim bu tarihle başlar.
h.+ leriğe (Peygamber şalla'llâhu caleyhi ve sellem'nin h.) 82
- hiç** (Far.) hiç
h. dârû (nefc kılma-) 85
- hum** (Far.) küp
h. al- 46
h. ornat- 29
h.+ nın ağzı 30
h.+ nı hum-ı Cışk ata - 32
h.+ nı sındur- 47
h.+ ğa tüş- 30
h.+ ğa su koy- 47
- hum-ı Cışk** (Far., Cışk Ar.) aşk küpü
h. 32
- hurmâ** hurma
h.+ nın ıssı 15
- hücre** (Ar. hücre) hücre, oda
h.+ leriğe (Cimâretnin h.) 78
- hüküm** (Ar.) hüküm
h.+ imge 58
- I**
- ısıtma** ısıtma, ateşten dolayı titreme
ı. (bedenige ı. peydâ bol-) 82
- Cışk** (Ar.) aşk
- İ**
- i-** olmak; bk. **ir-**
i.- ken (cân teslim kılğan i.) 85
i.- ken (vaqf hem ta^cayyün bolğan i.) 78
i.- kenin (kesel i.) 85
i.- kenler (ders aytur i.) 78
i.- kenler (niyyet kılğan i.) 77
i.- kenler (vefât bolğan i.) 41
i.- mes (andağ bolğan i. irdi) 86
- İbrâhim** (k.a.) İbrâhim; Hâce Ahmed Yesevî'nin oğlu; bk.. **Hâzret-i İbrâhim**: İ.+ ni öltür- 8

- ibtidâ** (Ar.) başlangıç: i. 69
i. kı1 - 89
- iç** iç: i + inde (ğârları i.) 29
i.+ i nde (hâlvet i.) 42, 46
- ihânet** (Ar.) ihanet, hakâret
- ikey** her ikisi
i.+ leri 11
- ikki** iki: i. Câlemdin keç - 15
i. pâdişâh-zâdeleri alıp kil - 70
i. taraf cem^C bol - 72
i. taraf ittifâk kı1 - 73
i. (ol i. CArab pâdişâh-zâdeleri) 75
i. (ol i. pâdişâh-zâdeniñ) 73
i. (on i. yaşlarında) 2
- Cimâret** (Ar.) imâret, binâ
Ci.+ niñ hücreleride 78
- Cimâret-i Câlî** (Far., kelimeler Ar.) yüce imâret: Ci. 51, 77
Ci. binâ kı1 - 61
Ci. kı1 - 52
- ir-** olmak; krş. i-
i.- dim (berür i.) 13
i.- dim (açıp i.) 15
i.- dim (sağlap i.) 16
i.- di (bar i.) 5, 35, 62
i.- di (kattık savuğ i.) 79
i.- di (mâh-ı şa^Cbân i.) 82
i.- di (tavuğ yılı i.) 82
i.- di (cem^C bolur i.) 31
i.- di (kiğ bolur i.) 33
i.- di (mübeddel bolur i.) 31
i.- di (tenglik kı1ur i.) 32
i.- di (kilür i.) 80
i.- di (ötüp i.) 83
i.- di (şişe yañlığ bolup i.) 47
i.- di (tamâm bolup i.) 62
i.- di (vefâtlarında bolup i.) 87
- i.- di (andağ bolğan imes i.) 86
i.- diler (delâlet kı1ur i.) 35
i.- diler (emr kı1ur i.) 33
i - diler (Hâzret-i İbrâhim atlığ i.)37
i.- diler (hem-râh i.) 62
i.- diler (mest bolur i.) 31
i.- diler (tüşer i.) 30
i.- diler (yörür i.) 34
i.- diler (yetti yaşda i.) 10
i.- diler (zıkr aytur i.) 29
i.- se (atığa mindi i.) 58
i.- se (sundurdılar i.) 47
i.- se (yalanğaç koydı i.) 81
- irâde-i hac** (Far., kelimeler Ar.) hac niyetinde olmak: i. kı1- 2
- irşâd** (Ar.) aydınlatma, yetiştirme
- is** koku
i.+si (hurmâniñ i.) 15
- ism** (Ar.) isim
i.+ idür (Su-yeri yurtını i.) 35
- iş** iş: i.+im (müşkil i.) 65
- işân** (Far.) onlar
- işâret** (Ar.) işâret: i. kı1 - 22, 33
- işâret-i gaybî** (Far., kelimeler Ar.) gayb âlemine ait işâret
i. birlen 24
- işit-** işitmek
i.- ip 91
i.- ip (ğavğâ-yı merdümni i.) 89
i.- ip (ümerâlarınñ sözün i.) 80
- işitil-** işitilmek
i.- di (be-sem^C-i eşrefleriğa i.) 53
- it-** etmek, yapmak
i.- kil (âsân i.) 65
i.- ip (nüş i.) 31
i.- ken (Câlemni gülistân i.) 65
i.- ken (müşkilini âsân i.) 65
i.- ken (yeldâ keçeni şem^C-i şebistân i.) 65

ittifâk (Ar.) uyuşma: i. kı1- 73
i.+ ları 75
izâ (Ar.) eziyet etme, üzme
izâ vü ihânet (Far.kelimeler Ar.) eziyet ve
ihânet
î. ber- 36
izle- izlemek, takip etmek
i.- p (Türkistân'ğa i. kilgen) 10

Қ, К

Ka^cbe (y.a.) Kâbe
K.+ ni 3,4
қabr (Ar.) kabir
қabr-i mübârek (Far., kelimeler Ar.)
mübârek kabir: қ.+ leri 18
қ.+ leriniñ üstige 60
қabz (Ar.) almak: қ. қ1- 87
қaçur- kaçırmaq: қ.- up 55
қafes (Ar.) kafes
қ.+ idin (ten қ.) 91
қal- kalmak
қ.- dı (kara boyunça қ.) 61
қ.- dı (ay ve yulduzlar körünüp
қ.) 88
қ.- masun (püşide қ.) 26
kamçı kamçı
қ. (yılannı қ. қ1 -) 34
kâmil (Ar.) kâmil, olgun
қандақ nasıl
қ. kesel ikenin bil- 85
қара kara, arazi
қ. boyunça 61
қара- bakmaq
қ.- p tur - 48
қарşu karşı
қ. (қайсар-ı Rûm ^caskerleri bilen
қ. bol -) 66
kâşîn (Far.) çini
k.+ leri (günbezlerniñ k.) 62

k.+ leri tamâm bol- 61
кاتب (Ar.) katip, yazıcı
k.+i 92
қattıқ katı, sert
қ. savuқ 79
қ. savuқda 80
қavun kavun: қ.+ nı 37, 38
қayda nerede: қ. (her қ.) 64
қайсар kayser, hükümdar
қайсар-і Rûm (Far.) Anadolu kayseri
қ. ^caskeri bilen 66
қ.+ ğa bar 63
қaysı hangi
қ. birevleri 74
қ. (her қ.) 27
қ.+ larınıñ (her қ.) 5
қ.+ ların (her қ.) 27
қayta tekrar: қ. çıқ- 42
қазâ (Ar.) kaza, takdir-i ilahi, alın
yazısı ; erteleme
қ. (cum^a namâzını қ. қ1-) 88
қ.+ sı yet - 59
қазâ-і sübhâni (Far., kelimeler A) ilâhî
kazâ
қ. 81
кеç- geçmek
k.- ip (ikki ^câlemdin k.) 15
кеçe gece
k.+ ni (yeldâ k. şem^c-i şebistân it
-) 64
kel- gelmek; bk. **kil-**
k.- iñgler (alıp k.) 46
k.- ip (Türkistân'ğa k.) 60
k.- ip (vücüdğa k.) 91
kemâlât (A) olgunluklar
k. hâşıl kı1- 23, 26
kemâl-ı ^cadâvet (Far., kelimeler Ar.) tam
düşmanlık
k. 36

kerâmât (Ar.) kerâmetler, evliyanın gösterdiği olağan üstü hâller k. 28	ķ.- ıp (arķalarını dīvârġa ķ.) 33 ķ.- ıp (bey ^c at ķ.) 6 ķ.- ıp (binā ķ.) 62
kerek gerek: k. (bolsa k.) 28, 69	ķ.- ıp (cem ^c ķ.) 54
kesel (Ar.) güçsüzlük, tembellik; hâlsizlik: k. ikenin bilme- 85 k. peydā bol- 81	ķ.- ıp (ħafīyye sülükini ķ.) 24 ķ.- ıp (ħāşıl ķ.) 23, 24, 27 ķ.- ıp (ibtidā ķ.) 90
kesel-i Emîr (Far., kelimeler Ar.) Emîr Timür'ün halsizliġi k. 85	ķ.- ıp (Ċimâret-i Ċâlî ķ.) 52 ķ.- ıp (irâde-i hac ķ.) 2
keşf (Ar.) keşif: k. bol- 7	ķ.- ıp (ittifâķ ķ.) 74
ketf (Ar.) omuz k.+ in (bir k. yalangāç ķıl-) 81	ķ.- ıp (olça ve esîr ķ.) 53 ķ.- ıp (tamām ķ.) 23
ķıl- kılmak, yapmak ķ.- ur-men (Ċimâret-i Ċâlî ķ.) 78 ķ.- ur mu (sefer ķ.) 80 ķ.- ur-miz (pâdîşâh ķ.) 71 ķ.- dım (şabr ķ.) 9 ķ.- dı (cum ^{ca} namâzını ķazâ ķ.) 88 ķ.- dı (gümân ķ.) 85 ķ.- dı (mest ķ.) 15 ķ.- dı (soķış ķ.) 55 ķ.- dı (şekve ķ.) 80 ķ.- dı (tayerân ķ.) 91 ķ.- dılar (cân be-Ĥaķ teslim ķ.) 48 ķ.- dılar (emr ķ.) 47 ķ.- dılar (ġirye vü zârî ķ.) 88 ķ.- dılar (ħâzır ķ.) 4 ķ.- dılar (işâret ķ.) 22 ķ.- dılar (pâdîşâh ķ.) 76 ķ.- dılar (pâdîşâhlık ķ.) 76 ķ.- dılar (pend naşîhat ķ.) 40 ķ.- dılar (sefer ķ.) 25, 79 ķ.- dılar (tamām ķ.) 61 ķ.- dılar (vaĥşet ķ.) 13 ķ.- ayın (emrlerin ķ.) 15 ķ.-sam (beyân ķ.) 27, 69 ķ.-salar (işâret ķ.) 33	ķ.- ıp (tavâf-ı Ka ^c be ķ.) 4 ķ.- ıp (te'şîr ķ.) 60 ķ.- ıp (vaşıyyet ķ.) 46 ķ.- ıp (yılannı ķamçı ķ.) 34 ķ.- ġanlarını (binā ķ.) 52 ķ.- ur (ķazâ ķ. küni) 87 ķ.- ur irdî (tenglik ķ.) 32 ķ.- ur irdiler (delâlet ķ.) 35 ķ.- ur irdiler (emr ķ.) 33 ķ.- ġan iken (cân teslim ķ.) 85 ķ.- ġan ikenler (niyyet ķ.) 77 ķ.- madı (nef ^c ķ.) 85 ķ.- madıñġız (teklîf ķ.) 16 ķ.- maķġa (terbiyet ķ.) 20
ķıladur- devamlı kılmak, yapmak ķ.- ġan (soķuş ķ. küni) 63	
ķılın- yapılmak ķ.- dı (zîkr ķ.) 28, 64	
ķırân (Ar.) yakınlık, mutluluk	
ķış kış: ķ. künde 79	
ķıyâm (Ar.) ayaġa kalkma k. (mülâzemetleride ķ. tur-) 21	
ķız kız: ķ. al- 68	
ķi (Far.) ki (baġlama edatı) k. 3, 7, 7, 12, 12, 14, 15, 16, 16, 33, 46, 47, 64, 64, 85, 89, 89, 89	
ķiçür- geçirmek; baġışlamak	

- k.- diler 40
- kil-** gelmek; bk. **kel-**
k.- di 89
k.- di (haber k.) 8
k.- dük (alıp k.) 38
k.- dük (Buḥārā k.) 67, 68
k.- diler (alıp k.) 70
k.- diler (hıdmetleriġa k.) 5
k.- gey (müşkil k.) 64
k.- ip 80
k.- ip (Otrar ŝehriġa k.) 81
k.- p (Yessi ŝehriġe k.) 26
k.- ür vaġtlarıda 25
k.- gen vaġtlarıda 10
k.- ür irdi 80
k.- e tur- 11
- kiltür-** getirmek
k.- diler (becā k.) 4,, 25
k.- se 3
k.- üp (becā k.) 3
- kim** kim (baġlama edatı)
k. 26, 52, 56, 63, 74
- kin** arka, ard; sonra
k. (ḥalvetġa kirgenleridin k.) 42
k.+ idin 39
- kiġ** geniş: k .bol - 33
- kir-** girmek: k.- diler (ḥalvet k.) 42
k.- diler (yüz yigirme altı yaŝġa k.) 42
k.- genleride (altmış üçke k.) 41
k.- genleridin (ḥalvetġa k. kin) 42
- kiriz-** girdirmek, sokmak
k. - düm (ḥükmimge k.) 58
- kit-** gitmek
k.- kenniġ (alıp k. haberi) 53
- kitābī** (Far.) bir kitap
k. bol- 28
- kol** kol, el
ġ.- larıġa (ġaŝaların ġ. al-) 13
- korġ-** korkmak
ġ.- madım (vaḥŝetidin ġ.) 13
- ġoy-** koymak, bırakmak
ġ.- dılar (ortalarıġa cām ġ.) 74
ġ.- dılar (mülāzemetleride ġ.) 25
ġ.- up (su ġ.) 47
ġ.- ġandurlar (ornatıp ġ.) 30
ġ.- dı irse (yalanġaç ġ.) 81
- kögül** gönül
k.+ ümge (köġlümge) 66
k + leriġe kil- 89
- köp** çok, fazla
k. soġuŝlar 68
k. (köpdin k.) 8
k.+ din köp 8
- kör-** görmek
k.- düm (cefānı k.) 8
k.- di (vāġiġada k.) 63
k.- ey (boyuġnı k.) 57
k.- se (remzi k.) 1
k.- üp 85
k.- üp (ġömr k.) 42
k - gen (beŝāretni k. vaġtlarıda) 77
k.- mesdin 38
- körün-** görünmek
k.-üp (ay ve yulduzlar k.) 88
- küdeklilik** (Far. küdek+lik) çocukluk
k. vaġtları 10
- ġuddise sırruhu** (A) sırrı mübaek olsun
ġ. (Arslan Bāb ġ.) 10, 11
ġ. (Ḥakīm Ata ġ.) 33
ġ. (Ḥazret-i Sultān ġ.) 10, 34, 38,39
ġ. (Ḥazret-i Sultān Aḥmed ġ.) 32
ġ. (Sultān Ḥāce Aḥmed-i Yessevi ġ.) 45
ġ.+ nıġ (Ḥazret-i Sultān ġ.) 40
ġ.+ ġa (Ḥakīm Ata ġ.) 32
- külli** (Ar.) bütün, hep

- kün** k. (teraqqiyât-ı k.) 21, 27
gün
k. (bir k.) 6
k.+i (cum^{ca} k.) 86
k.+ i (namâz - ı cum^{ca} k.) 53
k.+ i (rûhlarını kabz kılar k.) 87
k.+ i (soğuş kıladurğan k.) 63
k.+ ide (kış k.) 79
- küreken** damat
K. (Emir Timur K.) 50
- L**
- lahza** (Ar.) lahza: l + da (bir l.) 65
- laîf** (Ar.) latif, güzel, hoş
l. (şerîf (ü) l. başlarını) 37
l.+ leri (Cömr-i şerif [ü] l.) 40
- lebbeyk** (Ar.) "Buyurunuz efendim."
mânasında bir söz
l. di- 7
- leşker** (Far.) asker, ordu
l. cem^c kıl - 53
- M**
- mâh** (Far.) ay
- mâh-ı Şa^{cbân}** (Far., şa^{cbân} Ar.) Şaban ayı: m. ir - 82
m.+ nıñ yigirme sekkizi cum^{ca} küni 86
m.+ da (tavuk yılı m.) 79
- mañga** bana; bk. **men**
- manzûr** (Ar.) bakılan
m. (nazarlarığa m. bol-) 19
- meger** (Far.) meğer: m. 86
- mekteb-hâne** (Far., mekteb Ar.) mektep
m.+ leridin çık- 11
- men** ben
m. 7, 8, 9, 78
meni 15
mañga 7,13.16
- meni** beni; bk. **men**
- merâtibe** (Ar.) mertebeler, rütbeler
m. (yetmiş m.) 66
- merdî** (Far.) mert kimse
m. bol- 3
- merdüm** (Far.) insan
- mertebe** (Ar.): mertebeler, derece, rütbe
- mertebe-i velâyet** (Far., kelimeler Ar.)
velilik mertebesi: m + te 2
- mescid** (Ar.) mescit
m. binâ kıl- 52
- mest** (Far.) mest, sarhoş, kendinden geçmiş
m. bol- 31
m. kıl- 15
- meşâyih** (Ar.) şeyhler
m. (toğsan toğkuz miñ m.) 29
m.+ lar 26
m.+ lardın (CArab m. birevleri) 73
m.+ ları (CAcem tarafınıñ m.) 70
m.+ ları (Türk m.) 72
m.+ larınıñ (CArab tarafınıñ m. rûh-i pür-fütûhları) 70
m.+ larınıñ (Türk m. muqaddem ve uluğlarıdın bol-) 19
m.+ larına (Türk m. ser-halka bol-) 26
- meşâyih-i Türk** (Far., meşâyih Ar.) Türk meşâyihı
m. 4
- meşhûr** (Ar.) meşhur, ünlü
m. 18
- mezâr** (Ar.) mezar
- mezâr-ı şerif** (Far., kelimeler Ar.) şerîf mezar
m.+ lerige 52
- meze** (Far.) tat, çeşni
m.+ sini al- 17
m.+ sini yut- 14
- mezkûr** (Ar.) zikredilen, anılan

- m. ğärni 29
 m. ħumğa 30
 m. mollâlarğa 78
 m. Toqtamış 55
- mihmân** (Far.) misafir
mihmân-dârlık (Far. mihmândâr+lık) misafirperverlik
 m. becâ kiltür- 3
- min** - binmek
 m.- dig 58
 m.- gil ! 58
 m.- gin ! (atığa m.) 58
 m.- ip (yulbarsğa m.) 34
 m.- di irse (atığa m.) 58
- miñg** bin
 m. (niçe m. Ğasker bilen) 67
 m. (toqsan toqkuz m. meşâyıñ) 2
 m.+ din (on üç m. artuq) 5
- mollâ** (Ar.) molla
 m.+ lar 78
 m.+ larğa 78
- mu** (soru edatı)
 m. (kılur m.) 80
- muħaqqıķın** (Ar.) tahkik edenler, gerçeği araştırap ortaya çıkaranlar
- muħriķ** (Ar.) yakıcı
 m. (teb-i m.) 81
- muħtaşar** (Ar.) ihtisar edilmiş, kısaltılmış
 m. kıl- 28
- muħaddem** (Ar.) önde gelen
 m. ve uluğlarıdın bol- 19
- murğ** (Far.) kuş
- murğ-ı rūħ** (Far., rūħ Ar.) ruh kuşu
 m.+ ı 90
- mübârek** (Ar.) mubarek, uğurlu
 m. nâmlarığa 50
- mübeddel** (Ar.) bedel
 m. bol- 31
- müddet** (Ar.) müddet
 m. (bir niçe m.) 54
- m. (niçe m.) 67
 m + din (niçe m. sog) 24
- müddetî** (Far.) bir müddet: m. 8
- müderris** (Ar.) ders veren, hoca
 m.+ ler 78
- mülâķāt** (Ar.) karşılıklı konuşma, yüz yüze gelip görüşme
 m. (ikevleri m. bol -) 11
- mülâzemet** (Ar.) birisinin hizmetinde olma, hizmet etme
 m.+ leride kıyâm tur- 21
 m.+ leride koy- 25
- mürid** (Ar.) mürit; bir mürşide bağlanan kimse
 m. hasıl kıl- 24
 m.+ lerin mülâzemetleride koy- 25
- müşkil** (Ar.) müşkül, zor, güç
 m. bol- 64
 m. kil- 64
 m. (bir m. işim) 65
 m.+ ini (barçanı m. âsân it-) 65
- N**
- nâdânlık** (Far. nâdân + lık) câhillik, bilgisizlik
 n. cihetidin 36
- naķl** (Ar.) nakil
 n.+ dur 17, 28, 40, 45, 69, 79
- nâm** (Far.) ad, san
 n.+ larığa (mübârek n.) 50
- namâz** (Far.) namaz
 n.+ ını (cum^{Ca} n. ħa^â kıl-) 88
- namâz-ı Ğaşr** (Far., Ğaşr Ar.) :ikinci namazı
 n.+ ğaça (ĸâştdın tâ n.) 87
- namâz-ı cum^{Ca}** (Far., cum^{Ca} Ar.) cuma namazı: n. küni 53
 n. (ba^{Ca}d - ez n.) 53
- na^{Ca}re** (Ar.) nâra, bağırtı
 n. ur - 7, 8

ö.- er vakıtlarıda 45
öلتür- öldürmek
 ö.- diler 8
Öömr (Ar.) ömür
 Cö. (altmış üç yıl Cö. kör-) 42
Öömr-i şerif (ü) latif (Far., kelimeler Ar.)
 şerif ve latif ömür
 Cö.+ leri 40
öt- geçmek
 ö.- ti (Etil suydım ö.) 56
 ö.- tiler (Calemdin ö.) 92
 ö.- tiler (deryâ-yi Sir'din ö.) 80
 ö.- üp (Sır deryâsıdım ö.) 54
 ö.- üp irdi 82
öz öz, kendi
 ö.+ i 36
 ö.+ in bilmey yat- 83
 ö.+ ini bilmey yat- 82

P

pâdişâh (Far. pādšāh) padişah
 p. bol- 74, 92
 p. kııl- 71, 76
 p. boluşlarıda 69
 p,+ 1 (Hıfây p. bilen) 67
 p.+ 1 (Rûm p. bilen) 63
pâdişâhlık (Far. pādšāh+lık) padişahlık
 p. kııl- 76
pâdişâh-zâde (Far.) padişah evlâdı
 p. (on üç p.) 5
 p.+ niŋg (ol ikki p.birevlerin) 71
 p.+ niŋg (üç p. ortalarığa) 73
 p.+ niŋg (ol ikki p. sözni tarafın)
 73
 p.+ ni (ikki p. alıp kııl-) 70
 p.+ leri (ol ikki Carab p.) 75
pelid (Far.) kirlî, pis: p. (başını p.) 36
pend (Far.) nasihat, öğüt

p. naşihat kııl- 40
perde (Far.) perde
perest (Far.) tapan, tapınan
peydâ (Far.) meydana gelme, ortaya
 çıkma, belirme: p. bol- 81, 81
Peygamber (Far.) Peygamber, Hz.
 Muhammed: P. 82
pîr (Far.) pîr, yaşlı; önder
 p. bol - 23
 p.+ dürler (bizlerge p.) 2
 p.+ im 6
Pîr-i Türkistân (Far.) Türkistan pîri, Hâce
 Ahmed Yessevî: P. 7
pîş (Far.) ön
pîş-tâk (Far., tâk Ar) kubbe, künbet
 p. 61
püşide (Far.) örtülü, kapalı
 p. kııl- 26
pür (Far.) çok
pür-fütûh (Far., fütûh Ar.) fütuh dolu

R

râh (Far.) yol
rahmetu'llâhi Caleyhi (Ar.) :Allah'ın
 rahmeti üzerine olsun
 r. (Hâce Ahmed Yessevî r.) 60
remzî (Far.) bir işaret
 r. kör- 1
reside (Far.) yetişmiş, olgunlaşmış
Resûl (Ar.) elçi; Hz. Muhammed
 R. (hağ R. emrlerin kııl-) 14
rihlet (Ar.) göçme
rubâci (Ar.) rubâî
 r. 64
 r.+ ni kögülge al- 65
 r.+ ni oğu- 64 ,66
rûh (Ar.) ruh
 r.+ larını 87

rûh-ı pür-fütûh (Far. rûh , fütûh Ar.) fütûh dolu ruh r.+ ları 70, 71 r.+ larından 77 r.+ larını 63	sebeb (Ar.) sebep s.+din (şol s.) 81
Rûm (y.a.) Anadolu: R. pâdişâhı bilen 63	sefer (Ar.) sefer, yolculuk s. kıl- 25, 79, 80
rûymâl (Far.) mendil r.+ nı aç- 38 r.+ ğa ur- 37	seher (Ar.) seher s.+de (vaqt-i s.) 4
rûz (Far.) gün	sekkiz sekiz s .yüz elli yettinçi yılında 51 s .yüz sekkiz yıl 82 s. yüz sekkizde 92 s.+ de (sekkiz yüz s.) 92
rûz-be-rûz (Far.) günden güne: 85	s.+ i (mâh-ı Şa ^c bân'nıñ yigirme s.) 86
S, Ş	
şabr (Ar.) sabır ş. kıl- 9 ş.+ dın tap- 9	sem^c (Ar.) duyma s. (be-s.-i eşrefleriĝa) 53
şadâ (Ar.) sedâ, ses ş. ber- 74	sen sen: s. 59, 59 s.+i 56
Şâhib-kırân (Far., kelimeler Ar.) kırân sahibi ; bahtlı ; Timür'ün lâkabı Ş. 88 Ş. (Emir Timür-i Ş) 51, 60, 62, 69 Ş+ nıñ (Emir Timür-i Ş.) 53	sene (Ar.) sene, yıl s. 43, 51, 82, 91, 91, 92
saĝla- muhafaza etmek s.- p irdim (emânetni s.) 16	serâ (Far.) saray
sal- salmak, koymak, bırakmak s.- dılar (emânetni s.) 15 s.- ayın 14	ser-ħalka (Far., ħalka Ar.) halka başı, önder: s. bol - 26
şalâh (Ar.) barış	serâ-perde (Far.) otaĝ
şalla'llâhu caleyhi ve sellem (Ar.) Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun ş. (ân-Ĥa ^r ret ş.) 41 ş.+ niñ (ân-Ĥa ^r ret ş.) 19 ş.+ niñ (Peyĝamber ş.) 82	serâ-perde-i eflâk (Far. eflâk Ar.) gök otaĝı s.+ke çayerân kıl - 91
sarây (Far.) saray	sındur- kırmak, parçalamak; krş. sundur- s.-uñĝlar ! (ħumnu s.) 47
savuk soĝuk s. ir- 79	Sir (y.a.) Sir nehri, Seyhun nehri S. deryâsıdın öt- 54, S. deryâsıdın yol yörü- 55
	siz siz: sizge 17 sizlerge 64
	şoĝbet (Ar. şoĝbet) sohbet s. + leride 29
	soĝuş savaş: s. kıl- 63 s.+ lar bol- 68
	sonĝ son, sonra s. (andın s.) 12,16, 26

- s. (niçe müddetdin s.) 24
- sor-** sormak: s - dı 89
- söz** söz: s. 59, 69
s.+ni 73
s.+in işit- 80
s.+ini 72
- su** su; krş. **suy:** s. 47
s. (humğa s. koy-) 47
- şüfi** (Ar.) sūfi
ş.+ lerniṅ tirleri 30
- şūfiyye** (Ar.) sūfi
- şūfiyye-i zekiyye** (Far., kelimeler Ar.) nefislerini terbiye eden, arındıran sūfiler: ş + ler 31
- şulḥ** (Ar.) sulh, barışıklık, esenlik
- şulḥ (u) şalāḥ** (Far., kelimeler Ar.) barış ve esenlik
ş. bol - 68
- sultān** (Ar.) sultan
- Sultān Ahmed** (k.a.) Sultan Ahmed, Hâce Ahmed Yessevî
S. 16, 48
- sultānu'l-Ārifin** (Ar.): âriflerin sultanı, Hâce Ahmed Yessevî'nin unvânı
- Sultān Hâce Ahmed** (k.a.) Sultan Hâce Ahmed
S. 22
- Sultān Hâce Ahmed Yessevî** (k.a.) Sultan Hâce Ahmed Yessevî
S. 45, 72
- sultānu'l- mezkūr** (A) zikredilen sultan Hâce Ahmed Yessevî: S. 18
S.+ niṅ mezār-ı şeriflerige 51
S.+ nı rûḥ-ı pür-fütûḥlarını 63
S.+ nı terbiyyet kııl- 20
S.+ da 28
- sundur-** kırmak, parçalamak; bk. **sındur-**: s.- dılar irse 47
- suy** su; krş. **su**
s.+ ıdın (Etil s. öt-) 56
- Su-yeri** (y.a.) Suyeri
S. 35
S. ḥalkı 35
- sübḥānehu ve taĀlā** (Ar.) :noksandan arı ve yücedir
s. (Ḥaḫ s.) 35
s. (Ḥazret - i Ḥaḫ s.) 38
- sübḥānī** (Ar.) Allah'a ait, Allah'ın takdirinde olan
- sülük** (Ar.) sülûk
s.+ in (cehriyye s. bütret-) 26
s.+ ini (ḥafiyye s. kııl-) 24
s.+ lerin tamām kııl- 23
Ş
- ŞaĀbān** (Ar.) Şaban, arabî ayların sekizincisi
- şarāb** (Ar.) şerbet
ş.+ ğa mübeddel bol- 31
- şebistān** (Far.) gece: ş, kııl-
- şehidlik** (Ar. şehid+lik) şehitlik
ş.+ ke (derece-i ş. yetkür-) 37
- şehr** (Far.) şehir
ş.+ ige (Otrar ş.) 81
ş.+ ige (Yessi ş.) 26
ş.+ ide (Yessi ş.) 17
ş.+ ideki (Türkistān ş.) 50
ş.+ ideki (Yessi ş.) 18
- şehr-i Türkistān** (Far.) Türkistan şehri
ş.+ ğa atlan- 54, 54
ş.+ ğa dāḥil bol- 54
- şevke** (Ar.) şikâyet: ş. kııl- 79
- şemĀ** (Far.) mum
- şem Ā-i şebistān** (Far.) gece mumu
ş. it - 64
- şerbet** (Ar.) şerbet: ş.+ din (ol ş.) 31
- şerif** (Ar.) şerefli
ş. laṭif başlarını 37
ş. (Āömr-i ş. (ü) laṭifleri) 40
ş + lerige (mezār-i ş.) 52

- Şevvâl** (Ar.) Şevval, arabi ayların onuncusu: Ş. 43
- şeyh** (Ar.) şeyh
- Şeyh Şihâbu'd-din-i Suhreverdi** (k.a.) Şeyh Şihabu' d-din-i Suhreverdi: Ş. (pirim ş.) 6
- şîşe** (Far.) Şişe
ş. yañlıg 47
ş.+ ge kara - 48
- şol** şu
ş. beşâretni 77
ş. küni 88
ş. sebebdin 81
ş. tünde 6
ş. vaqtda 35
ş. (ittifakları ş. bol-) 75
ş. + dur (bâ^ci-i ş.) 52
- şuğl** (Ar.) meşgul olma, meşguliyet
- T, T̄
- tâ** (Far.) kadar
t. hayâtta bardurlar 21
t. (vaqt-ı çâştın t. namâz-ı ^caşrgâça) 87
- ta^cayyün** (Ar.) belirlenme: t bol - 78
- tabîb** (Ar.) tabip: t.+ ler 85
- tâk** (Ar.) kubbe, kümbet
- ta^clim** (Ar.) öğretme: t. ber- 12
- tamâm** (Ar.) tamam
t. bol- 61, 62
t. kıl- 23 ,61
t. meşâyıh-ı Türk 4
- tap-** bulmak, elde etmek
t.- tım (derecelerni t.) 9
t.- tılar (derece-i ^câli ve terakkiyât-ı külli t.) 27
t.- ıp (' afer t.) 66, 68
- taraf** (Ar.) taraf, yön
t. (ikki t. cem^c bol -) 72
t. (ikki t. ittifaq kıl -) 73
- t.+ ininġ (^cAcem t. meşâyıhları) 70
- t.+ ininġ (^cArab t. meşâyıhlarınınġ rûh-i pür-fütûhları) 70
- t.+ in al- 72, 73
- t.+ ina (Hıtây t. bar-) 67
- t.+ ina (Otrar t. sefer kıl-) 79
- t.+ ige (Hâk subhânehu ve ta^câlâ t.) 35
- târih** (Ar.) tarih
- târih-i ^cimâret-i işân** (Far., kelimeler Ar.) onun imaretinin tarihi t. 43
- târih-i vefât** (Far., kelimeler Ar.) vefat tarihi: t. 43
- taş** taş: t. bilen ur- 9
- tavâf** (Ar.) tavaf, ziyâret
- tavâf-ı Ka^cbe** (Far., kelimeler Ar.) Kâbe'yi tavaf etme
t. kıl - 4
- tavuk** tavuk: t. yılı 79, 82
- tayerân** (Ar.) uçma: t. kıl - 91
- tayyibe** (Ar.) güzel
- teb** (Far.) harâret, ısıtma
- teb-i muhriq** (Far., muhriq Ar.) yakıcı, ateşli sıtma: t. 81
- teberrüken** (Ar.) teberrük olarak: t. 28
- teklif** (Ar.) külfet yükleme
t. kıl- 16
- ten** (Far.) ten, beden
t. kafesidin 91
- tenglik** (Far. teng+lik) darlık
t. kıl- 32
t.+ din 30
- terakkiyât** (Ar.) gelişmeler
- terakkiyât-ı küllî** (Far., kelimeler Ar.) eksiksiz, tam gelişme
t. tap- 27
t. vâqi^c bol- 21

- terbiyet** (Ar.) terbiye
t. kı1- 20
- teslim** (Ar.) teslim
t. kı1- 48, 85
- te^cşir** (Ar.) tesir
t. kı1- 59
- tevellüd** (Ar.) doğma
t.+ leri 17
- tevfıku'l-meliki'l-mütevellâ** (Ar.) kendisine tevekkül edilen Allah'ın yardımı ile: t. bilen 51
- tılıf** (Far.) tılıf, posa: t.+ nı ber- 17
- tir** ter: t. 31
t.+ leri aq- 30
t.+ leri tüş- 30
- tirle-** terlemek: t.- p (bedenleri t.) 80
- toğul-** doğulmak: t.- ğandurlar (Yessi şehride t.) 17
- toğkuz** dokuz
t. (toğsan t. miñg meşâyih) 29
- toğsan** doksan
t. toğkuz miñg meşâyih 29
- Toktamış** (k.a.) Toktamış: T. 57
T. bilen 55
T. (ey T.) 56, 58
T. (mezkül T.) 55
T.+ ğa ay- 56
- Toktamış Bahâdur** (k.a.) Toktamış Bahâdur; bk. **Toktamış**: T. 56
- Toktamış Kalkmak** (k.a.) Toktamış Kalkmak ; bk. **Toktamış**: T. 52
- toldur-** doldurmak: t.- dılar 47
- tört** dört: t. yüz yıldur 16
t.+dür (sene biş yüz on t.) 43
- tur-** durmak, ayağa kalkmak
t.- dılar (bakıp t.) 14
t.- dılar (kıyâm t.) 21
t.- up 56, 67, 78
t.- ğan (karap t.) 48
t.- ğan (karşu bolup t.) 66
- t.- ğan (kile t.) 11
- tutul-** tutulmak
t.- dı (âfitâb t.) 86
t.- up (âfitâb t.) 87
- tün** gece: t. 88
t. bol- 89
t.+ de (şol t.) 6
t.+ ge oğşa- 88
t.+ ide 63
- Türk** Türk: T. meşâyihleri 72
T. meşâyihlerinin 19
T. meşâyihlerine ser-ħalka bol 26
- Türkistân** (y.a.) Türkistan: T. 52
T. âdemlerini 34
T. şehrideki 50
T. (Pir-i T.) 7
T.+nı (eṭraf-ı T.) 52
T.+ğa izle- 10
- tüş-** düşmek, inmek, yerleşmek
t.- tünğ 58
t.- ti (Otrar şehriğe kilip t.) 81
t.- üptür (işim t.) 65
t.! (atdın t.) 58
t.- kin (atdın t.) 57
t.- üp 30, 57
t.- er irdiler 30
- U**
- u , ü** (Far.) ve
- ʿulemâ** (Ar.) âlimler
ʿu.+ lar (bir niçe ʿu.) 62
- uluğ** ulu, büyük, yüce
u.+larıdın (Türk meşâyihlerinin muḳaddem ve u. bol-) 19
- ʿulüm-ı evvelîn ü âhirîn** (Far., kelimeler Ar.): önce ve sonraya ait ilimler
ʿu. 7
- ur-** vurmak, sarmak, yerleştirmek

u.- dum (na^cre u.) 8
u.- dılar 76,76
u.- dılar (na^cre u.) 7
u.- sunlar (câmnı u.) 74
u.- ap (rüy^mâlğa u.) 37
u.- up (taş bilen u.) 9
u.- ğanda (câmnı u.) 74
uruş savaş
u.- da (her u.) 64
uş şu
u. bi-edeblıkdın 39
u. ğâr 33
u. ğumını 31
u. vaqt 82
u. yerde 59
uşal o, şu: u. pâdışâh 74
u. su 47
uşança o şekilde: u. bi-edeblıkdın 39
uşandağ o şekilde
u. kıattık savuğda 79
uşbu bu: u. beşâret 64
u. derecelernı 9
u. ğadı-edin 88
u. rubâ^cını 64, 65
u. söz 59
u. yerge 3
u. yerde 28
uzun uzun
u. (söz u. bol -) 69

Ü

üç üç: ü. kün 84
ü. pâdışâh-zâdenıñ 73
ü. (altmış ü. yıl) 42
ü. (on ü. pâdışâh-zâde) 5
ü. (on ü. miñğdın artuğ) 5
ü.+ ke (altmış ü. kir-) 41
ü.+ de (altmış ü.) 41, 41

üçev her üçü
ü.+ leri 74
ümerâ (Ar.) emirler: ü.+ lar 79
ü.+ larınıñ sözün işit - 80
ümmet (Ar.) ümmet
ü. bol- 14
üst üst: ü.+ ige (ğabr-ı mübârekleri
ü.) 61
ü.+ ilerige 78
üz- kesmek, koparmak
ü.- üp-sizler (ğavunını ğâm ü.) 38

V

vahşet (Ar.) vahşet, ürkme: v. kııl- 13
v.+ idin kıorkma- 13
vâkı^c (Ar.) vukü bulan, meydana gelen:
v. bol- 21
vâkı^ca (Ar.) rüya: v.+ da kö- 63
vakf (Ar.) vakıf, vakfetme
v. ta^cyyün bol- 78
vaqt (Ar.) vakit: v. 87
v. (niçene v.) 67
v. (uş v.) 82
v.+ da 59
v.+ da (ğarap turğan v.) 48
v.+ da (ğarşu turğan v.) 66
v.+ da (şol v.) 35
v.+ ıda (çâşt-ğâh v.) 86
v.+ lar (bir niçe v.) 23
v.+ ları (küdeklik v.) 10
v.+ larıda (kile turğan v.) 11
v.+ larıda (kilgen v.) 10
v.+ larıda (kilür v.) 25
v.+ larıda (öler v.) 45
v.+ larıda (beşâretni kıorgen v.)
77
v.+ larıda (yaş v.) 18
v.+ larıda (yörgen v.) 24

- vaqt-i riḥlet** (Far., kelimeler Ar.) göçme vakti, ölüm vakti v.+ dür 89
- vaqt-i seher** (Far., kelimeler Ar.) seher vakti: v.+ de 4
- va'llāhu a^clem** (Ar.) vallah Allah en iyi bilendir: v. 48
- va'llāhu a^clem bi's-şavāb** (Ar.) vallah, Allah en doğrusunu bilendir v. 92
- vaşiiyyet** (Ar.) vasiyet: v. kı- 46 v. becā kiltür- 25
- ve** (Far.) ve: v. 6, 8, 9, 18, 19, 21, 27, 31, 31, 33, 36, 36, 38, 39, 40, 52, 52, 62, 68, 70, 86, 87
- vefāt** (Ar.) vefat, ölme v. bol- 41, 42, 59 v.+ larıda 87
- vefāt-ı iṣān** (Far., vefāt Ar.) onların vefatı: v. 21
- velāyet** (Ar.) velilik
- velī** (Ar.) veli: v.+ lerdin 63
- veli-i kāmīl** (Far., kelimeler Ar.) noksansız veli: v. bol- 6
- vü** (Far.) ve: v. 36, 88
- vücūd** (Ar.) varlık: v.+ğa kel- 91
- Y
- yā** (Ar.) ey: y. Hâkim 33
- yalanğaç** çıplak: y. kılp koy- 81
- yalğuz** yalnız: y. 56
- yan** yan: y. (bu y.) 57, 57
- yanğlıg** gibi, benzer: y. (şişe y.) 47
- ya^cnī** (Ar.) yani: y. 50, 81
- Yâsin** (Ar.) Yasin suresi
- yaş** yaş, genç: y. vaqtlarında 18 y.+ қа (yüz yigirme altı y. kir-) 42 y.+ da (on ikki y.) 2
- yat -** y.+ larıda (on ikki y.) 2 yatmak y - tı (özini bilmey y.) 82 y.- tılar (ḥalvet içinde y.) 46 y.- ip (özün bilmey y.) 83
- yeldā** (Ar.) karanlık y. keçeni şem^c-i şebistān it- 64
- yene** yine, tekrar y. 6, 25, 33, 42, 62
- yer** yer y.+ ge (uşbu y.) 3 y.+ de (uş y.) 59 y.+ de (uşbu y.) 28
- Yessi** (y.a.) Yessî; Kazakistan hudutları içinde olup bugün Türkistan adıyla anılan ve Ahmed Yessevî'nin türbesinin bulunduğu şehir Y. şehriğe 26 Y. şehride 17 Y. şehrideki 18
- yet-** ulaşmak, erişmek y.- kende 90 y.- ip (każâsı y.) 59 y.- i p (Etil-suy boyındın y.) 55
- yetkür-** ulaştırmak, eriştirmek y.- diler (derece-i şehidlikke y.) 37
- yetmiş** yetmiş: y. merâtibе 66 y. (yetti yüz y. birde) 92
- yetti** yedi: y. yaşda 10 y. yüz ottuz bişde 91 y. yüz yetmiş birde 92 y. (ottuz y. yıl) 76
- yıl** yıl: y. (altmış üç y.) 42 y. (ottuz y.) 8 y. (ottuz yetti y.) 76 y.+ dur (tört yüz y.) 16 y.+ da (altı y.) 61 y.+ ı (tavuğ y.) 89, 82

	y.+ ında (sekkiz yüz elli yittinçi y.) 51	y. (sekkiz y. sekkiz yıl) 82
yılan	yılan y. + nı kâmcı kıl- 34	y. (sekkiz y. sekkizde) 92 y. (tört y. yıldur) 16 y. (yetti y. ottuz bişde) 91 y. (yetti y. yetmiş birde) 92
yigirme	yirmi: y. (mâh-i Şa ^c bân'ning y. sekkizi) 86 y. (yüz y. altı) 42	
yittinçi	yedinci y. (sekkiz yüz elli y. yılında) 51	
yol	yol y. yürü- 54, 55, 67	Z, Ẓ, Z̤
yör -	yürümek; bk. yörü - y.- er-sen 59 y.- diler 9 y.- gen vaqtlarında 24	zafer (Ar.) zafer: z. tap- 66, 68 zamân (Ar.) zaman z.+ da (cem ^c bolğan z.) 32
yörü -	yürümek, dolaşmak; krş. yör - y.- di 57 y.- gin! 58 y.- p (Buḥārâ'da y.) 23 y.- p (yol y.) 54, 55, 67 y.- r irdiler (beyâbânlarda y.) 34	zârî (Far.) inleme z. (girye vü z. kıl -) 88 zekiyye (Ar.) temiz, sâf, hâlis zîkr (Ar.) zikr: z. ayt- 29 z. kılın- 28, 64 z.+ lerni ta ^c lim ber- 12
yulbarş	arслан y.+ ğa min- 34	ziyâde (Ar.) ziyâde, fazla z. bol- 85
yulduz	yıldız y.+ lar (ay ve y.) 87	
yurt	yurt , ülke y.+ ını 35 y.+ larını (başka y.) 69	
yut -	yutmak y. -madım (mezesini y.) 14	
yüz	yüz y. yigirme altı 42 y. (biş y. on törtdür) 43 y. (sekkiz y. elli yittinçi yılında) 51	

KAYNAKÇA

1. *Abuşka* B. B. Veliaminov-Zernov, *Slovar Djagiataysko-Tureçkiy*, Sanktpetersburg 1868.
2. *AGr* A.von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1950, 2. verbesserte Auflage (Çeviren: Mehmet Akalın, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara 1988).
3. *AH* Edib Aḥmed bin Maḥmūd Yüknēkî, *Atabetü'l-ḥaḳāyık* (Yayınlayan: Reşid Rahmeti Arat, *Atabetü'l-hakayık*, İstanbul 1951).
4. *Cevahirü'l-ebrrar* Ḥ a z ī n ī , *Cevāhirü'l-ebrrār min emvāci'l-bihār* (Menāḳıb-ı evliyā tercemesi), İstanbul Üniversitesi, Merkez kütüphanesi, TY., no: 3893 (Yayınlayan: Cihan Okuyucu, Hazini, *Cevāhirü'l-ebrrār min em-vāc-ı bihār*, Kayseri 1995).
5. *Chag. Man.* János Eckmann, *Chagatay Manual*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 60, The Hague, The Netherlands 1966 (Çeviren: Günay Karaağaç, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul 1988).
6. *ÇSp.* Hermann Vámbéry, *Chagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867.
7. *DH'ten Seçmeler* Kemal Eraslan, Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 2000, dördüncü Baskı.
8. *DLT* Maḥmūd K ā ş ğ a r ī , *Divānu Lugati't-Türk*, (Tercüme: Besim Atal a y, *Divanü Lûgat-it-Türk*, I-III, Ankara 1938-1941; Dizin, Ankara 1943).
9. *DTO* Abel Pavet de Courteille, *Dictionaire Türk - Oriental*, Amsterdam 1972.
10. *EDPT* Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

11. *Ek yığılması* Zeynep Korkmaz, "Türkçe'de ek yığılması olaylarının meydana gelişi üzerine", *TDAY Belleten* 1960, Ankara 1960, s. 173-180.
12. *Ek kalıplaşması* Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara 1994, 3. baskı.
13. *El-A^clām* Ḥayru'd-dīn Zirikli, *El-A^clām*, I-VIII, Beyrut 1984.
14. *Esīrū'd-din Ebī Ḥayyān*, *Kitābu'l-İdrāk li-lisāni'l-Etrāk* (Yayınlayan: Ahmet Caferoğlu, *Abū Hayyān, Kitāb al-İdrāk li-lisān al-Atrāk, İstanbul 1931*).
15. *Eski Türkçe* Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", *TDEK*, Ankara 1976, s. 142-192.
16. *EWbTSp.* Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörter-buchs der Türksprachen*, I-II, Helsinki 1969-1971.
17. *Ḥazinetü'l-aşfiyā* Ğulām Muḥammed bin Müftī el-Lahorī, *Ḥazinetü'l-aşfiyā*, Lahor 1312 (m).
18. *Hediyyetü'l-‘ārifin* Bağdâdlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-‘ārifin*, I-II, İstanbul 1951-1955.
19. *İbn-i Mühennâ* Aptullah Battal, *İbnü Mühennâ lûgati*, Ankara 1988, 2. Baskı.
20. *İlk Mutasavvıflar* Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, ikinci basım.
21. *KB* Yūsuf Ḥāş Ḥācib, *Ḳutadğu Bilig* (Yayınlayan: Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, I Metin, İstanbul 1947, II Çeviri, Ankara 1974, III İndeks, İstanbul 1979).
22. *KE* Nāşirü'd-dīn bin Burhānū'd-dīn Rabğuzī, *Ḳışaşu'l-enbiyā*, (Yayınlayan: Aysu Ata, *Ḳışaşu'l-enbiyā*, (Peygamber kıssaları) II, Dizin, Ankara 1977).

23. *Kuş adları* E. Denison Ross, "Polyglot List of Birds -Türki, Manchu and Chinese", *MASB*, II/9, Calcutta, 1909, s. 253-340 (Çeviren: Emine Gürsoy-Naskali, *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, Ankara 1994).
24. *KWb.* G. J. Ramstedt, *Kalmükischen Wörterbuch*, Helsinki 1935.
25. *LÇTO* Şeyh Süleymân Efendi-i B u ğ ā r ī , *Luğat-i Çağatay ve Türki - i 'Osmānī*, İstanbul 1298 (m.1882).
26. *Luğat-nāme*
27. 'Alī Ekber D i h - ğ u d ā , *Luğat-nāme*, Tahran,1337-1356 (m. 1958-1977).
28. *ME* Ebu'l - Qāsım Cāru'llāh Maḥmūd bin 'Ömer bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamahşarī, *Muḥaddimetü'l-edeb* (Yayımlayan: Nuri Yüce, *Muḥaddimetü'l-edeb*, Ankara 1988).
29. *MED* Ferdinand D. L e s s i n g , *Mongolian - English Dictionary*, Blomington, Indiana 1973.
30. *MLWog.* Claus S c h ö n i g , *Mongolische Lehnwörter im Westogih-usischen*, Wiesbaden 2000.
31. *Nehcü'l-ferādīs* Maḥmūd bin 'Alī, K e r d e r ī , *Nehcü'l-ferādīs* (Yayımlayan: Aysu A t a , *Nehcü'l-ferādīs*, III, Dizin-sözlük, Ankara 1998)
32. *Nesāyim* 'Alī-şīr N e v ā y ī , *Nesāyimü' l - maḥabbe min şemāyimi'l- fütüvve* (Hazırlayan :Kemal Eraslan, *Nesāyimü'l- maḥabbe min şemāyimi'l- fütüvve*, I, Metin, Ankara 1996.
33. *OTGr.* Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara 2000.
34. *Reşehāt* 'Alī bin Hüseyn V ā ' i z - i K ā ş i f ī , *Reşehāt-ı 'aynu'l-ḥayāt* (Tercüme: M. Şerif el-' Abbāsī, İstanbul, 1291 (m. 1874).

35. *Senglaḥ* Muhammed Mehdî Ḥân, *Senglaḥ* (Yayınlayan: Sir Gerard Clauson, *Senglax*, A Persian Guide to the Turkish Lang-uage by Muhammad Mahdî Xân, Facsimile Text, London 1960).
36. *TMEN* Gerard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden, 1963-1967.
37. *UWb.* Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*, Wiesbadenr 1977.
38. *Uyg. yard. cüml.* Şinasi Tekin, “Uygurca’da yardımcı cümleler üzerine bir deneme”, *TDA Y- Belleten* 1965, Ankara, 1966, s. 35-63.
39. *WbTDia* Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, I - IV, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1960.
40. İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı* (1405-1447), Ankara 1994.
41. -----, *Timurlular*, Ankara 1995.
42. Hamid Algar, “Gucduvâni” maddesi, *TDVİA*, 14, s. 169-171.
43. R. Rahmeti Arat, “Hakîm Ata” maddesi, *İA*, 5/1, s. 101-110.
44. S. van den Bergh, “Sühreverdî” maddesi, *İA*, 11, s. 88-90.
45. Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, Ankara, 2000, 4. baskı.
46. Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara 1997.
47. Mustafa Kafalı, “Timur” maddesi, *İA*, 12/1, s. 326-346.
48. ----- “Toktamış” maddesi, *İA*, 12/1, s. 412-420., İstanbul 1998.
49. Mehmet Kanar, *Büyük Türkçe - Farsça Sözlük*, İstanbul 1998.
50. Mustafa Kara, “Hakîm Ata” maddesi, *TDVİA*, 15, s. 183-184.
51. Kasım Kufralı, “Gucduvâni” maddesi, *İA*, 4, s. 820-821.
 - A. Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında Evliya Menkabeleri*, Ankara 1984.
 - A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983.

52. Muhammed Emîn Ri y ā h ī , *Rutbetü'l- ħayāt* (Çeviren: Necdet Tosun, *Hayat Nedir (Rutbetü'l-hayât)*, İstanbul 1998.
53. Münevver Tekcan, *Hakîm Ata ve Bakırğan Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1997.
54. J. Walker, "Süleyman" maddesi, *İA*, 11, s. 172-174.
55. Şerefe'd-dîn 'Alî-i Y e z d î , *Zafer-nâme* (Yayınlayan: Muhammed Abbasi, Tahran 1336 h.ş.)

Ek. Tıpkı Basım

1. ...
 2. ...
 3. ...
 4. ...
 5. ...
 6. ...
 7. ...
 8. ...
 9. ...
 10. ...
 11. ...
 12. ...
 13. ...
 14. ...
 15. ...
 16. ...
 17. ...
 18. ...
 19. ...
 20. ...
 21. ...
 22. ...
 23. ...
 24. ...
 25. ...
 26. ...
 27. ...
 28. ...

Ali Merthan DÜNDAR (2006). **Panislamizm'den Büyük Asyacığa Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 291 sayfa. (ISBN 975-437-579-8)

Tevfik Orçun ÖZGÜN

Osmanlı İmparatorluğu üç kıtaya uzanan geniş toprakları, sahip olduğu devlet nizamıyla dünya siyasetine bıraktığı mirası ile Avrupa ve Asya tarihi için oldukça mühimdir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda topraklarının büyük bölümünü kaybetmiş, elde kalan sınırlarını muhafaza etmek zorunda kalmıştır. İmparatorluk topraklarının daha fazla elden çıkmasını engellemek için bazı düşünceler üretilmiş ve bunlar dönemin siyasi şartları elverdiğince uygulanmaya çalışılmıştır. Bu yazıda tanıtılmaya çalışılacak olan *Panislamizm'den Büyük Asyacığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya* adlı kitap da bahsedilen fikir akımlarını, devlet politikası haline gelmiş olanları, içinde geliştikleri siyasi, sosyal ve ekonomik ortamı, uluslararası ilişkilerin sürekli değişken durumlarını göz ardı etmeksizin aktarmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmak, imparatorluk içindeki çoklu yapıyı birlikte tutarak, 18. yüzyıldan beri süren toprak kayıplarını bitirmek, mevcut ayaklanmaları engellemek maksadıyla Osmanlılık, İttihâd-ı İslâm, Türkçülük fikirleri ortaya çıkmıştır. Bu akımlar ve onların üzerinde gelişip olgunlaştığı döneme özgü yapılar bu güne kadar birçok tarihçi ve siyaset bilimcinin ilgisini çekmiştir. II. Abdülhamid ve sonrasında yönetimde söz sahibi olan İttihat ve Terakki dönemi bu akımların en belirginleştiği zamanlardır.

İmparatorluğun müttefik arayarak geleneksel denge politikasını uygulayabileceği ortam oluşturma çabaları, genel olarak II. Abdülhamid'le başlayan İttihat ve Terakki'yle devam eden Osmanlı İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu arasında kurulan ittifak temelinde son bulmuştur. Geleneksel

tarih yazıcılığımızda da bu durum üzerinde yoğunlaşmaktadır. O zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın ve uzak coğrafyalarda aradığı ikili münasebetler de göz ardı edilmemesi gereken olgulardır. Osmanlı İmparatorluğu ve Orta Asya ilişkileri, Orta ve Uzak Doğuda geliştirmeye çalıştığı ve belli şekillerde karşılık bulduğu siyasetler de en az Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa ilişkileri kadar önem taşımaktadır. Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu hakkında politikaları incelenmekte olmasına rağmen Orta Asya'yı belli dönemlerde ortak nesne haline getirmiş olan Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu ilişkileri hakkında bilgilerimiz sınırlıdır.

Ali Merthan Dünder'in kitabı, Osmanlı İmparatorluğu ve Orta Asya ilişkileri hakkında bilgiler vererek başlar ve Buhara, Hive, Hokand ve Kaşgar Hanlıkları ile Osmanlı Devleti arasında sosyal, siyasi, askeri, kültürel münasebetler üzerinde durur. Osmanlı İmparatorluğu arşiv belgelerine dayanan bu bölümü, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı İmparatorluğu ve Orta Asya ilişkileri üzerinde durulan bölüm takip eder. II. Abdülhamid idaresinde Osmanlı İmparatorluğu ve Batıların Panislamizm olarak tanımladığı İslam birliği ideolojisi üzerinde durulur. Bu aşamada II. Abdülhamid'in Orta Asya'ya bakışında, yukarıda bahsedilen eksikliklere değinilmektedir. Orta Asya'ya yönelik gerçekleştirilen siyasetin bazı yönleri, Osmanlı aydınlarının fikir inşalarından biri olan Türkçülüğün, İttihat ve Terakki döneminde ve I. Dünya Savaşı sırasında uygulanmaya çalışılan biçimleri, siyasi ve silahlı propaganda şekilleri de konu bütünlüğüne dahil edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde tarih yazıcılığımızda çok sık rastlamadığımız Japonya'nın Orta Asya'ya yönelik siyasi hamlesini oluşturan Pan-Asyacılık üzerinde durulmuştur. Panislamizm ve Pan-Asyacılık terimlerini Türk-Japon İttifakı ile anlatmaya çalışılmıştır. İngiliz istihbarat raporlarıyla desteklenen bu

ittifak, belgelere göre Osmanlı İmparatorluğu ile Japonya arasında Rusya ve İngiltere'ye karşı bir ortak hareket anlaşmasıdır. Ancak bu anlaşma resmi değildir; her iki devlette bu ideolojileri yürüten kişilerce sağlanmıştır. Yine bir İngiliz raporuna göre Mohamed Efendi adında bir Türk ajanı Şanghay'a gitmiş, bir Japon askeri heyeti de Türkiye'ye gelerek Pan-Asyacılık hakkında görüşmeler yapmıştır. Bu doğrultuda edinilen belge ve bilgilerin ışığında Japonya'nın Ankara hükümetiyle temas halinde Pan-Asyacılık faaliyetlerinde bulunduğu bilgisi ortaya konulmaktadır. Bundan başka yine bir İngiliz belgesine göre Ruslar da kendi topraklarındaki Pan-İslamcı ve milliyetçi hareketleri Japonya ve Türk hükümetinin ortak eylemleri olarak tanımlamaktadır.

Avrupa devletlerinin, Rusya ve Çin'in Orta Asya üzerindeki politikaları tarihçiliğimizde pek incelenmemiştir. Özellikle Japonya hakkındaki çalışmalar ve bilgilerimiz yetersizdir¹. Japonya'nın dünya siyaseti içindeki yeri ve askeri, siyasi, ekonomik gücünü elde ettikten sonra çevresi üzerinde etkin bir devlet haline geliş süreci kitaba dahil edilmiştir. II. Bölümde okuyucu bu kitabı mevcut dönem kitaplarından ayıran bakış açısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bir imparatorluk gücüne sahip oluşu, bunu emperyal Avrupa devletleri ile Çin ve Rusya'ya kabul ettirme süreçleri de göz ardı edilmemiştir. Japonya'nın Orta Asya siyaseti, bu siyasetin uygulanış şekilleri ve Orta Asya'ya "sızma" yöntemleri özel olarak ele alınmış, incelenmiştir. Japonya'nın modernleşme süreci ve geçirdiği evreler göz önüne alınarak çevresiyle ilgisi de ortaya konmuştur. Böylece yazar, Japonya'nın Orta Asya Müslümanlarıyla münasebetleri, bölgeyle temasları hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu temaslar da yukarıda bahsedilen Japonya'nın Büyük Asyacılık siyasetinin

¹Japonya Araştırmaları Derneği, Boğaziçi Üniversitesi Asya Çalışmaları Merkezi, Ankara Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk-Japon Vakfı, Japonya'da Bir Türk Gemisi: Ertuğrul Projesi gibi bazı oluşumlar, kurum ve projeler bu açığı kapatma adına olumlu gelişmeler sayılabilir.

ürünüdür. Japonya'nın Orta Asya'ya yönelme biçimleri bundan başka Milliyetçi dernekler, ordu ve yazılı propagandalar halinde cereyan etmiştir.

“Japonya'nın İslam Dünyasına Yönelik Propagandaları” adlı başlık altında Japonya'nın siyasi faaliyetlerini gerçekleştirmek için uygun bulduğu alanlar ve sergiledikleri siyasetler Rus ve Çin Müslümanlarına yönelik hamleleri, Doğu Türkistan'a gönderdikleri ajanlar ile genel politika gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Bu kitap Orta Asya Türkleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri belli bazı dönemler çerçevesinde ele alırken daha önce yalnızca Ertuğrul Firkateyni ve şehit olan denizcilerle ilgili olarak ele alınan Türk Japon ilişkilerine yer vermektedir. Japonya'nın bilinmeyen Asya politikası yine Japon arşiv belgelerine dayanan nesnel yaklaşımlarla açıklanmaktadır. Özellikle üzerinde durulması gereken nokta, kitabın geniş alan taraması ve ayrıntılı araştırma faaliyetleri sonucu oluşturulmasıdır. Bunun yanı sıra İngiliz, Amerikan ve Osmanlı arşiv belgeleri de kitabın zenginleşmesini, ortaya konmaya çalışılan siyasi durumunun açıklık kazanmasını sağlamaktadır. Ayrıca belirtilmesi gereken bir nokta da belgeleri yorumlamakta ve bağlantı kurulmadaki başarıdır. Bu belgelere Rusların Orta Asya üzerindeki nüfuz mücadelesini kanıtlayan belgelerin eklenmesi, çalışmanın zenginliğini güçlendirecektir. Kitap az bilinen Japonya ve siyasi faaliyetleri hakkındaki mevcut boşluğu doldurmaktadır.

Kitabın yazarı Doç.Dr. Ali Merthan Dündar, Türk-Japon İlişkileri, Japonya ve İslam Dünyası alanlarında yaptığı çalışmalara öğretim üyesi olduğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda devam etmektedir.

Orhan TÜRKOĞAN (2009). **Günümüzde Karaman ve Hazar Türkleri**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 224 Sayfa. ISBN (978-975-255-271-5).

Gülhan YAMAN

Temel amacı, Türk toplumunu anlamak ve açıklamak olan Orhan Türkdoğan, Türkiye’de toplumsal yapıda karşılaşılan problemler üzerine araştırmalar yaparak bu problemlerin kökeninde yer alan sorunlara işaret eden, Türk sosyoloji tarihinde fikir ve yayınları ile çok önemli bir yere sahip olan düşünürlerimizdendir. *Etnik Sosyoloji, Kars’ta Bir Etnik Grup Malakanlar’ın Toplumsal Yapısı, Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler, Alevi-Bektaşî Kimliği Sosyo-Antropolojik Araştırma* adlı eserler, Orhan Türkdoğan’ın bu alanda başvurulabileceğimiz önemli eserlerinden birkaçıdır.

Çalışmalarında kuramsal yaklaşımın yanı sıra uygulamalı bir yaklaşıma da yer veren Türkdoğan’ın; 2009 yılında basılan, *Günümüzde Karaman ve Hazar Türkleri* adlı kitabı, katılımcı gözlem ve görüşme tekniğine dayalı bir alan araştırmasını kapsamaktadır. Farklı kültürel ve toplumsal etkileşim süreçlerinden geçen Hazarlar ve Karaman Türk boylarının kimlikleri, dünya görüşleri, yaşam biçimleri, günümüz Türk toplumuna ve ortak paydayı oluşturan Türklük olgusuna bakış açılarını yansıtan kitap on bölümden oluşmaktadır.

Orhan Türkdoğan, önsözde, Türk milletinin tarihsel süreç içindeki oluşum, gelişim ve etkileşimlerini, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde yorumlayarak anlamlandıran ve günümüz sorunlarıyla bağlantılar kurarak

tarihsel olaylara yeni bakış açısı kazandırabilen bir metodolojiyle değerlendirmenin önemini vurgular.

Gerekli örnekleme ulaşma aşamasında birtakım sıkıntılar yaşanmakla birlikte, günümüzde varlığını sürdüren örnekleri üzerinden yürütülen bu alan araştırmasında, kültürel etkinliklerini sürdürmekle birlikte belirli oranda kimlik kaybına uğramış olan ve nüfusu giderek azalan Karaman ve Hazar Türk boylarının, yabancılaşma ve kimlik yitirme nedenleri, kendilerini nasıl algılayıp tanımladıkları gibi araştırma sorularına cevap aranmıştır.

Kitabın Giriş kısmında, araştırmanın amacı ve önemi hakkında bilgi verildikten sonra araştırma alanının nasıl belirlendiği, verilerin hangi teknikler aracılığı ile toplanıp, hangi metodolojik yaklaşımla analiz edildiği açıklanmış, Hazar ve Karaman Türklerinin inanışları, yerleşim yerleri ve nüfusları hakkında genel bilgiler verilmiştir.

“Pontus Kültür Çevresi” adlı birinci bölümde; Karaman ve Hazarlar için Asya’dan Avrupa’ya açılan bir kapı olma özelliği taşıması sebebiyle stratejik ve antik bir kültür alanı olan Pontus coğrafyasının etnik yapısı, Karaman ve Hazarların tarihsel kökenleri, sosyo-kültürel değerleri ve inanç sistemleri tarihselci yaklaşım ve alan araştırması metodolojisiyle incelenmektedir. Bu bölümde Anadolu’nun toplumsal yapısında tarihsel ve kültürel payı olan diğer Türk kavimlerinin inançları, yaşadıkları coğrafya, bu coğrafyada bıraktıkları tarihsel ve kültürel izler ve bunların günümüze yansımalarına da değinilmiştir.

“Karamanlılar ve Yöresel Kültür Dokuları” adlı ikinci bölümde, öncelikle Anadolu coğrafyasında yaşayan Hıristiyan Türkler olan Karamanlıların tarihi kökenlerinden, yaşadıkları yerlerden ve “Karamanlı” kavramının kaynağından söz edilmektedir. “Pontus Gerçeği” adlı alt başlıkta; Pontus’un Karadeniz’e verilmiş ilk isim olmamakla birlikte “mutluluk veren deniz” anlamına geldiği, Türk kökenli, Pers ve Grek soylu halkların kültürlerine

ev sahipliği yaptığı, bu sebeple de Pontus tarihinin, Pontus'ta yaşayan millet ve kavimlerin ortak tarihi olduğu üzerinde durulmuştur. Yazar, yörede birçok kavmin bir arada yaşadığı gerçeğini konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalara atıflarla ortaya koymaktadır. “Ortodoks Türkler ve Kimlik Yapıları” adlı alt başlıkta Pontus kimliği üzerine yapılmış araştırmalara dayalı olarak, Pontus’un İran-Türk ve Rum kültürlerinin sentezi olduğundan, karşılıklı ilişkiler sebebiyle o ülkenin dilini konuşmanın, inanç sistemine mensup olmanın veya kültür unsurlarını benimsemenin, kimliğini, kökenini yitirmek anlamına gelmediğinden söz edilmiş ve “Karaman”ın Rumca konuşan Türkler anlamını taşıması, bu duruma örnek gösterilmiştir. “Ortodoks Türkler ve Papa Eftim Ailesi” adlı alt başlıkta, katımlı gözlem ve görüşme teknikleri aracılığıyla Ortodoks Türklerinin son kuşağı olan Papa Eftim ailesinin üzerinde, kimlik özellikleri, dünya görüşleri ve değerleri hakkında bilgiler aktarılmıştır. Papa Eftim ailesinin Rus adları taşımaları ve Ortodoks Hıristiyan inanç sistemine mensup olmalarına rağmen Türk kimliğini yitirmedikleri belirtilmiştir.

Türkdoğan, alan araştırması kapsamında ulaştığı bilgileri derleyerek Karaman Türklerinin tarihsel oluşumları ve Türk toplumlarıyla olan ilişkileri hakkındaki görüşlerini okuyucuya sunmaktadır. “Karamanlılar kimdir, tarihsel rolleri ne olmuştur?” sorusuna yanıt olarak Karamanlıların, Hıristiyan Türklere verilen bir isim olduğu ve bu insanların gittikleri yörelerde Hıristiyanlaştırılma ve kimlikleri yok etme işlemi olan “Helenleştirilme” sürecine maruz bırakılmakla birlikte önemli kesiminin Türk ve Müslüman kimliklerini sürdürdüğü bilgisine ulaşmıştır.

“Anadolu’da Ortodoks Türkler” adlı üçüncü bölümde Orhan Türkdoğan, derinlemesine görüşme yaptığı ve araştırma sorularını yönelttiği üçüncü Türk Ortodoks Rahibi Selçuk Erenerol’un konuyla ilgili görüşlerini doğrudan ve dolaylı alıntılar yoluyla okuyucuya aktarmaktadır.

Türkdoğan'ın araştırma soruları, Karamanlıların gerçek kimlikleri, Pontus ve Ekümenilik hususu, Türk Ortodoks Patrikliği, Türk-Yunan mübadelesi ve azınlık meselesi çerçevesinde şekillenmektedir.

Karamanlıların kökeni hakkında öne sürülen görüşlere ve Karamanlıca Edebiyatına yer verilen "Türk Kültüründe Karamanlılar" adlı dördüncü bölümde, Karamanlıların bırakmış olduğu Grek alfabesi ile yazılmış yüzlerce kitap, kitabe, gazete ve mektuptan birkaç örnek gözler önüne serilmiş ve pek çok ortaklık söz konusu iken, sadece dini açıdan farklılaşmalarının, onları bizden ayrı kabul etmek için geçerli bir sebep olmadığı tekrar vurgulanmıştır.

"Hazarlar: Kimlik Yapıları ve Tarihsel Roller" adlı beşinci bölümde, Hazarların kültürel izler bıraktıkları egemenlik alanlarından ve bunlardan biri olan Mezopotamya'nın Türk boylarının kimlik ve kültürleri üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Bilim adamlarının Hazarların kökeni, kimlik yapıları, kültürel inanç ve değerleri hakkındaki tartışmalarına değinilerek konuya farklı perspektiflerden bakılması sağlanmıştır. Ayrıca Hazar Türkleri ve diğer Türk boylarının kimliğini açıklama ve yerleşim alanlarını saptama açısından yer adları biliminin önemine dikkat çekilmiştir.

Altıncı bölüm olan "Hazarların Museviliği Kabulü ve Nedenleri" adlı bölümde, Hazarların dünya görüşü, inanç ve değerler sistemi üzerinde etkili olarak Museviliği kabul etmelerinde rol oynayan etkenler üzerinde durulmuştur. Hazarların kökeni ve din değiştirmeleri hususunun, farklı dinler tarafından farklı şekillerde yorumlandığına ilişkin kaynakların mevcudiyetine dikkat çekilmiştir.

"Karaim İnanç Sistemi ve Karaylar" adlı yedinci bölümde; öncelikle, etnik bir grubu belirleyen 'Karailik' kelimesinin kökeni ve başka dillerdeki karşılığından, Karayların kökeni, yaşam alanları ve günümüzdeki nüfusundan söz edilmektedir. Ayrıca Hazar Yahudilerinin inanç sistemi olan Karaim inanç

sisteminin içeriği ve Hazarlar ile Macarlar arasındaki ilişki ve kültürel etkileşime değinilmiştir.

“Hazar Yahudileri ve Siyonizm’e Giden Yol” başlıklı sekizinci bölümde; Hazar Yahudileri üzerinde yetkin çalışmaları olan bilim adamlarının Hazar Türkleri ve Yahudilik ilişkisi kapsamındaki görüşlerine yer verilmiştir. Bu görüşlerden bazıları; çok kültürlü ortamlarda yaşayan ve evrensel dinler karşısında kararsız tutumlar gösteren Hazar Türklerinin, Yahudiliği sonradan benimsedikleri ve Siyonizm çizgisinde biçim vererek Yahudiliğe kötülük kattıkları yönündedir. Çok yönlü inanç sistemlerini temsil eden bir yapıya sahip olan Hazarların, Museviliği resmen kabul etmekle birlikte Türkçe konuşmaya devam ederek kimliklerini korudukları belirtilmiş ve ‘Karaim’ olarak adlandırılan, Kırım’a yerleşen Hazar Yahudilerinin, Hazar kökenli olduklarına vurgu yapılmıştır.

“Günümüz Hazar Türkleri ve Örnek Olaylar” adlı dokuzuncu bölümde; Litvanya’nın Tarakay Yöresi, Kırım ve İstanbul olmak üzere üç farklı coğrafi alanda yaşayan Karaylar üzerinden yürütülen üç ayrı alan araştırmasından elde edilen bilgiler objektif bir bakış açısıyla okuyucuya aktarılmaktadır. Türklük töre ve geleneklerine bağlılıklarını açıklamaktan gurur duyan Litvanya, Kırım ve İstanbul Karaylarının kendilerini köken olarak Hazar Türklerine bağladıkları ve Türkçe konuştukları bilgisine varılmıştır.

“Değerlendirme ve Sonuç” kısmında, Karaman ve Hazar Türklerinin yaşamlarını sürdürdükleri coğrafi ve kültürel çevre, tarihi arka plan, dini etkileşim ve tercihleri ile ilgili hatırlatıcı bilgiler verildikten sonra çeşitli bilim adamlarının Hazarlar ve Karaman Türk boylarının kökeni ile ilgili görüşlerinden de faydalanılarak değerlendirmede bulunulmuştur. Tarihsel ve kültürel bağlantılarımızı korumak adına, Karaman ve Hazar Türklerini konu edinen bilimsel çalışmaların önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır. Etnikliğin

tarih tarafından belirlendiği ve tarihi sürecin bizleri en temelde birbirine bağlayan birleştirici bir unsur olduğunu düşünen yazar, bu çalışmanın da etnikliği, tarihi değişim süreci içinde ortaya koyması bakımından önem arz ettiğini belirtmiştir.

Türk toplum yapısını antropolojik metotlarla inceleyerek gerçekleri ortaya koymak amacını taşıyan Türk etnik sosyolojisi, kimlik arama süreci, ulus-devlet projesinin açıklığa kavuşturulması amacı ve bilimsel bir disiplin olarak henüz sistematik bir tarzda ortaya konulmamış olması sebebiyle üzerinde çalışılması gereken önemli alanlardan biridir. Türkdogan da bu konuyla ilgili alan araştırmaları, etnolojik ve antropolojik çalışmaların gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Katılımcı gözlem ve görüşme tekniğine dayalı bir alan araştırması olarak yürütülen, Karaman ve Hazar Türk boylarının tarihsel ve toplumsal gerçekliklerini ortaya koyan bu çalışma alandaki ihtiyaca cevap vermesi açısından önem arz etmektedir. Alan araştırması, kitabın sonunda yer alan fotoğraflarla desteklenmiştir. Birincil kaynakların ağırlıkta olduğu kitap çok geniş bir kaynakçaya dayanmaktadır.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminde yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve yerel nitelikte olup, disiplinlerarası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısaltılmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılardan Yayın Kurulu'nun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere iki alan uzmanına gönderilir. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştiri, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara.

Tel: + 90.312.2976771-2

Belgeç: + 90.312.2976771

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, hutad@hacettepe.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletilmesine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildirimler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında sağ tarafta ve soyadı büyük harflerle bold yazılmalı, yazarın unvanı ve çalıştığı yeri, italik olarak bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek, ilk sayfanın altında verilmelidir.

Özet/Abstract: En az 50 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir özete yer verilmelidir. Özetler içerik yönünden birbirinin aynı olmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Özeti hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar sözcük verilmelidir. Anahtar sözcükler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5 cm yüksekliği 23,5 cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda 1,5 satır aralıkla ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından 2,5'ar cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.

Kaynak Gösterme:

Kaynak gösterme APA atıf stiline göre yapılmalıdır. Alıntılar ve atıflar için kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır.

Kitaplar için:

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi. (yıl). *Kitap adı*. Basıldığı Yer: Yayınevi.
Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.

Makaleler için:

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi. (yıl). Makale adı. *Sürekli yayının tam adı*, Cilt numarası, (Sayı numarası), Sayfa aralıkları.
Davletov, T. B. (2008). Eski Türklerde Toplumsal Siyaset Anlayışı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008/1(8), 81-101.

APA atıf stiline yönelik diğer örnekler için bk.

<http://www.liu.edu/cwis/cwp/library/workshop/citapa.htm>

Alıntılar:

Üç satırdan az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 10 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot:

Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntoda yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşımalıdır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve "konu" her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

HÜ Türkiyat Araştırmaları dergisinin dili Türkiye Türkçesi'dir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, HÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

